

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2020

№ 1 (104)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 7 від 26 березня 2020 р.)*

Дніпро
2020

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2020. № 1 (104). 334 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 70 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 576-46-41 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., доц. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., доц. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. обласна держадміністрація);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., доц. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., доц. **Михайло ЦЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛУС (Mindaugas BILUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедімінас БУЧІОНАС (Gediminas BUCIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
д.ю.н. **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длugoша, Польща).

ISSN 2078-3566

© ДДУВС, 2020
© Автори, 2020

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Головко О. М., Греченко В. А. Професор М.І. Хлебніков (1840-1880) як історик держави та права Київської Русі	7
Кучук А. М. Людські права в сфері охорони здоров'я (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини)	15
Халапсіс О.В. Релігійні аспекти політико-правових норм Римської Республіки	20
Завгородня Ю. С. Зобов'язання держави у сфері забезпечення прав дитини	27
Нестерцова-Собакарь О. В. Цивільне процесуальне законодавство на українських землях у складі Російської імперії в дореформений період (кінець XVIII – I половина XIX століття)	33
Пашков В. О., Правдін В. І. Причини та наслідки сучасної міграційної кризи в ЄС	38
Селіхов Д. А. Правове регулювання сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. як історіографічна проблема	46
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
Євдокіменко С. В. Адміністративно-правові засади ліцензування та акредитації в галузі освіти	61
Собакарь А. О. Застосування антикорупційних засобів в діяльності суб'єктів публічного адміністрування: зарубіжний досвід та перспективи його запозичення для України	69
Грибан В. Г., Мельников В. Л. Фізична активність як важливий фактор зміцнення здоров'я та подовження тривалості життя	75
Брусакова О. В. Адміністративно-правовий статус авіаційного персоналу в Україні	82
Павлюгін Ю. М. Застосування категорії «взаємодія» у забезпеченні національної безпеки України	87

Резворович К. Р.

Право на особисте життя vs право на приватне життя:
дискусійність співвідношення категорій 95

Тищенко С. О., Тищенко І. О.

Міграція населення в сучасному світі:
наслідки, фактори впливу, правовий контекст 102

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Марисюк К. Б.

Сучасні судові системи світу (на прикладі Квебеку) 108

Березняк В. С.

Особливості нормативно-правового забезпечення
профілактики корупції в органах поліції 112

Кіріленко Ф. О.

Динаміка злочинів, скоєних у 1960-2018 роках
із розрахунку на 10 тисяч населення 118

Кіріленко Ф. О., Загорюлько А. П.

Розбої, вчинені в Україні у 1960-2018 роках 124

Ковальчук А. В., Духовник Ю. Е.

Нарушення порядку проведення трансплантації: вопросы
совершенствования уголовного законодательства Республики Беларусь 133

Медицький І. Б.

Наслідки сексуального насильства: кримінологічний вимір 140

Скок О. С., Омельченко С. В.

Доктринальні основи класифікації злочинів 147

Скок О.С., Шило І.В.

Співвідношення злочинів різного ступеня
тяжкості в Кримінальному кодексі України 153

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Кобзар О. Ф., Дараган В. В.

Напрямки удосконалення підготовки фахівців
для органів досудового розслідування Національної поліції 158

Стацк А. Ю., Шендрик В. В.

Наукова інтерпретація концепту «принципи оперативно-розшукової
діяльності підрозділів кримінальної поліції» 163

Столітній А. В.

Електронний сегмент у кримінальному процесуальному
законодавстві Республіки Білорусь 168

Тертишник В. М.

Потерпілий в змагальному кримінальному процесі 175

Чаплинський К. О., Калюга Т. О.

Способи учинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг: криміналістичний аналіз 183

Юрчишин В. М.

Відомчий контроль та процесуальне керівництво – гарантії дотримання законності під час досудового розслідування 189

Арешонков В. В.

Нормативно-правове забезпечення техніко-криміналістичних досліджень 194

Єфімов М. М.

Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності 200

Каланча І. Г.

Електронний сегмент в кримінальному процесуальному законі Вірменії 205

Капустник В. В.

Напрямки удосконалення правового регулювання проведення підрозділами Національної поліції оперативно-розшукового заходу «ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств» 210

Павлова Н. В.

Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи 215

Трибуна АСПРАНТА

Андрієшин В. В.

Ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів, пов'язаних з використанням службових повноважень. концепція «квазікорупційного злочину» 221

Андруш Л. В.

Проблематика нормативно-правового визначення категорій осіб та відповідних послуг щодо медичного забезпечення поліції 227

Анісімов Д. О.

Суб'єкт протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань 233

Буждиганчук Є. Ю.

Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, вчиненого організованою групою 238

Венгерова Ю. В.

Способи вчинення злочинів у сфері туристичної діяльності 244

Єрмаков Ю. В.

Правові засади здійснення адміністративних процедур у сфері міграції 251

Зейналов Ф.

Национальный либо народный суверенитет? 257

Криловецький А. Л.

Види та форми незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення на територію (з території) України 263

Можечук Л. В. Правова природа та особливості пенсійних правовідносин в Україні	270
Осіпова О. О. Особливості реалізації принципів адміністративного судочинства при розгляді спорів з надання адміністративних послуг	275
Павлик М. П. Правовий режим діяльності з працевлаштування за кордоном та його вплив на обстановку вчинення злочину	281
Проценко О. В. Запобігання насильству в сім'ї – особиста справа кожного!	287
Сенько А. В. Сутність криміналістичної характеристики крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту	293
Таус М. М. Згода потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості: окремі аспекти	300
Рецензії	306

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	310
Міжнародна співпраця	316
Персоналії	317
Нові видання	324
<i>Довідка про авторів</i>	326

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.123(092)“10/13“

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-7-14

Головко О. М.©
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України
(Харківський
національний
університет
ім. В. Н. Каразіна)

Греченко В. А.©
доктор історичних
наук, професор,
заслужений
працівник
освіти України
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

ПРОФЕСОР М. І. ХЛІБНИКОВ (1840-1880) ЯК ІСТОРИК ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті проаналізовано творчий доробок історика права XIX ст. щодо основних аспектів історії держави та права Київської Русі Миколи Івановича Хлебнікова, який у своїх працях розглянув великий пласт наукових проблем цієї доби – від походження слов'ян та утворення ними своєї держави до стану давньоруської державності в період роздробленості. Основну увагу приділено його аналізу основних положень «Руської правди» щодо кримінального та цивільного права, а також судочинства. У багатьох твердженнях М. І. Хлебніков спирався на думку своїх попередників, але в деяких випадках полемізував із ними, намагався обґрунтувати свої думки. Йому вдалося показати, як еволюціонувала юридична думка Київської Русі упродовж XI–XII ст., у чому був внесок наступників Ярослава в цю еволюцію.

Ключові слова: історія права, М. І. Хлебніков, Київська Русь, «Руська правда», давньоруське право, судочинство, юридична біографістика, історіографія.

Постановка проблеми. Історія держави і права Київської Русі – це історія держави і права європейського народу. Це є визначальним як для окреслення предмета нашого дослідження, так і для розуміння його змісту. Основні риси права Київської Русі почали розробляти ще в кінці XVIII ст., з цього, власне, і почалася наука «Історія права». Зараз ці риси виокремлено, синтезовано, вони є в кожному підручнику з цієї дисципліни, де виділені в тому чи іншому порядку на розсуд авторів. Проте засадничим є питання про те, хто ж стояв біля витоків розробки цих проблем, які з їх ідей потрапили в підручники. Слід відзначити, що значний внесок у дослідження права Київської Русі зробили вчені, які працювали у XIX ст. в університетах на теренах України: Харківському, Київському та Одеському. Їх доробок вивчено різною мірою. Одним із тих, хто активно розробляв цю тематику та сприяв розвитку історико-правової науки, був професор Київського університету Микола Іванович Хлебніков.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Нам не вдалося знайти жодної статті, у якій був би детально проаналізований творчий доробок М. І. Хлебнікова. У матеріалах про нього подано лише загальну характеристику його

© Головко О.М., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1459-5434>
law@karazin.ua

© Греченко В.А., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>
grechenko18@gmail.com

наукової діяльності (максимум на один абзац) – це різні довідники та енциклопедичні словники, останній із яких вийшов ще в 1903 р.

Мета статті – проаналізувати творчий доробок історика права XIX ст. Миколи Івановича Хлебнікова щодо основних аспектів історії держави та права Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. Микола Хлебніков народився в 1840 році у Велузькому повіті Костромської губернії [1, с. 344]. Батько Хлебнікова, міщанин із Царевосанчурська Вятської губернії, усе своє життя служив по відкупках, був людиною допитливою й захоплювався «Историей государства Российского» М. М. Карамзіна, з якої знав напам'ять цілі сторінки. Один його дядько (брат матері), студент Демидівського юридичного ліцею (зараз Ярославський державний університет), навчив Миколу грамоті. До 12-ти років М. Хлебніков старанно навчався спочатку в сільській школі, недалеко від Царевосанчурська, потім у Яранському й Пензенському повітових училищах.

У 1852 році Пензенське повітове училище відвідав Антропов, інспектор казенних училищ Казанського навчального округу, у який входила в той час і Пензенська губернія. На іспиті, чіпляючись до відповідей Хлебнікова, Антропов виявив його знання недостатніми й наполіг на тому, щоб його залишили на другий рік у другому класі. Ця несправедливість так сильно подіяла на хлопчика, який був тямущим учнем, що він покинув училище й поступив на службу по відкупній частині. Служачи підвальним на винних складах у містах Чембар і Саранськ (Пензенська губернія), Хлебніков перечитав майже все, що можна було знайти в бібліотеках цих повітових містечок. Пристрасть до читання й жага вчення так розвинулися в ньому за цей час, що він заявив батькові про неможливість продовжувати службу і про свій намір вступити до гімназії. Кошти були мізерні, хлопчикові вже минуло 16 років, а він не знав навіть азбуки іноземних мов, а тому здавалося неможливим знову взятися за перерване навчання. Проте викладач Пензенського дворянського інституту В. Х. Хохлаков, помітивши виняткові здібності Хлебнікова, за пів року підготував його в 4-й клас гімназії. У 1860 році М. І. Хлебніков вступив на юридичний факультет Московського університету і став старанно займатися історією й політичними науками. У 1865 р. він закінчив курс у званні кандидата права й отримав місце вчителя історії в Могилевській гімназії [1, с. 344].

У 1869 році він захистив у Московському університеті дисертацію «Про вплив суспільства на організацію держави в царський період російської історії» («О влиянии общества на организацию государства в царский период русской истории») на ступінь магістра державного права. У своїй роботі М. І. Хлебніков намагається подати загальнофілософську характеристику цього періоду. Основними чинниками суспільства він визнає економічні умови й розумово-релігійний розвиток. Робота М. Хлебнікова охоплює так званий царський період (1547–1721 рр.), але доведена лише до смерті Олексія Михайловича [2, с. 424]. Згодом він отримав у Варшавському університеті кафедру з цього предмета, захистивши потім, у 1872 році, у Київському університеті дисертацію на ступінь доктора права. Із 1877 року до самої смерті він обіймав посаду професора філософії й енциклопедії права в Київському університеті [3, с. 682-688].

У своїх працях він досить пристрасно виступав проти матеріалізму й соціалізму, захищаючи свої релігійно-моральні ідеали [2, с. 424]. Микола Іванович Хлебніков раптово помер 14 (26) червня 1880 року [3, с. 688].

У праці «Суспільство й держава в домонгольський період руської історії» («Общество и государство в домонгольский период русской истории»), виданій у 1872 р. [4], М. І. Хлебніков подає свою періодизацію цього етапу історії, фактично виділяючи 4 періоди: 1) до 862 р. – період побуту та політичного устрою племен, що увійшли до складу первісної Руської держави; 2) період зовнішнього, або механічного, об'єднання племен в одну державу (862–1054 рр.); 3) період панування патріархальних ідей і стосунків (1054–1155 рр.); 4) період політичної дезорганізації й морального занепаду (1155–1237 рр.). Із такою періодизацією можна погодитися лише в деяких аспектах, а з характеристикою періодів – зовсім ні. М. І. Хлебніков починає свою періодизацію, як це було прийнято раніше й застосовується зараз у російській історіографії, із 862 р., але в українській датою відліку є 882 р., коли північна й південна частини Русі були об'єднані й утворилася єдина держава з центром у Києві. Крім того, професор об'єднує період становлення й період розквіту Київської Русі, закінчуючи його 1054 р. Зараз історики права України дають інше визначення цих періодів. Принаймні, поширеним є поділ на такі періоди: утворення та становлення Київської Русі (882–978 рр.); розквіт Київської Русі (978–1054 рр.), роздробленість Київської Русі (1054–1360 рр.) [5, с. 30].

Як і абсолютна більшість істориків права, що досліджували добу Давньої Русі, М. І. Хлебніков починає свою історію з походження давніх слов'ян. Фактично він був прихильником міграційної теорії походження слов'ян, але вважав, що вони давно прийшли в Європу [4, с. 2]. На той час це була поширена думка, хоча в деяких популярних виданнях, наприклад, у багатотомному виданні О. В. Терещенка (1848 р.) «Побут руського народу» («Быт русского народа») вказано, що слов'яни були європейцями й жили по всій Європі та приморських містах Анатолії [6, с. 6].

М. І. Хлебніков віддавав належне ідеям Й. Еверса та, як і більшість авторів XIX ст., погоджувався з його теорією про утворення народів із племен, а племен із родів. Й. Еверс 1835 р. писав, що народ «розвивається з сім'ї на чолі з хазяїном будинку до роду із старійшиною, до племені з вождем і, нарешті, до народності з правителем» [7, с. 6]. В основу поглядів історика лягла патріархальна теорія, яка полягала в тому, що сім'я – це організаційна основа суспільства. Заслугою Й. Еверса є те, що він поставив завдання виділити ті переддержавні форми громадського об'єднання, які, розвиваючись, поступово переросли в державу [8, с. 185-186].

Розвиваючи до певної міри погляди Й. Еверса, М. І. Хлебніков відзначав, що «суттєва й головна мета родового устрою – захист прав особистості. Рід є моральним союзом членів, які захищають кожного родича» [4, с. 27]. Разом із тим він вказував, що «суд та судова влада родоначальників поширювалися лише на членів роду» [4, с. 35].

Розмірковуючи над питанням про походження Давньоруської держави, М. І. Хлебніков вважав, що «найважчим і, можливо, таким, що його не можна вирішити, питанням руської історії є питання про те, хто були засновники Руської держави, яких літописець називає варягами». Він висловлює припущення, що «дуже вірогідно, що варягами наші предки називали всякого торгівця, у деяких місцевостях це залишилося». При цьому професор вступає в полеміку зі своїми попередниками та сучасниками, вважаючи, що найменш вірогідними є три твердження – В. Татищева, Й. Еверса та М. Костомарова, із яких перший вважав, що це були фіни, другий – литовці, а третій – що якісь роси біля Чорного моря. «Але фіни та литовці – пише М. І. Хлебніков, – перебували в первісному стані й такого завзяття виказати не могли. Вірогіднішими є інші три версії, де перша припускає, що це були скандинави, друга – слов'яни, третя – морські молодці, що складають суміш слов'ян і норманів... Із цих систем загальноприйнятою є норманська, якщо не приймати різкої форми виняткових скандинавістів [4, с. 68-69]. Висловив він свою думку і щодо антинорманістів, визнаючи, що вони відрізняються різноманітністю та хисткістю доказів [4, с. 73]. Урешті-решт професор доходить висновку, що питання не може бути вирішене винятково на користь якоїсь зі сторін [4, с. 74].

У монографії М. І. Хлебнікова відзначено, що культурна та політична форма першого періоду пояснюється взаємним впливом трьох елементів: слов'янського, варязько-руського та грецького. Найважливішим із них був елемент слов'янський, який поглинув елемент варязький і по-своєму переробив елемент візантійський [4, с. 76].

При цьому М. І. Хлебніков вважає «зовсім безпідставними» твердження М. М. Карамзіна, що до закликів варягів слов'янські племена жили за республіканськими вольностями й потім потрапили під владу самодержавну. Опонуючи своєму знаному колезі, М. І. Хлебніков пише: «Як у родовому устрої ми знаходимо мало схожого на республіку, так і в державі перших князів знаходимо мало схожого на самодержавство, яке повністю суперечить характеру влади перших князів. Ні самі князі, ні підкорені ними народи не мали уявлення про таку владу. Тільки звичка до підкорення, лише в силу тривалої опіки в народі поширюється переконання у важливості та необхідності вищої влади» [4, с. 89].

Цікаво порівняти точку зору М. І. Хлебнікова щодо влади князів і самодержавства з думками інших, більш відомих його сучасників. Згідно з В. Й. Ключевським, спочатку під самодержцем та автократом розумівся володар, який не залежить ні від якої сторонньої зовнішньої влади, нікому не платник данини, тобто той, що є сувереном [9, с. 198]. Водночас М. І. Костомаров (1872 р.) визнавав, що в XIV столітті, зі знищенням уділів на Русі, повинна була, здавалося б, розвинути монархія, у якій влада монарха була б розділена з боярами. Цього не сталося, і влада зростає до повного самодержавства через егоїзм і відсутність згуртованості серед боярства [10, с. 5-9]. Ще даліше М. Костомарова пішов професор Ф. І. Леонтович. Помітивши, що думка про монгольські впливи, хоча й давно висловлюється, але ніде суворо й документально не доводиться, він 1879 р., на підставі подібності Чингізової Яси й Ойратських статутів (Цааджін-Бічік),

вказує цілий ряд запозичень у політичному, громадському й адміністративному житті Московської Русі з монгольського права. У монголів запозичені: погляди на царя як верховного власника всієї території держави; прикріплення селян і закріпачення посадських людей; ідея про обов'язкову службу служивого стану й місництво; московські накази, що були скопійовані з монгольських палат [11]. Як бачимо, погляди плеяди названих істориків є глибшими й цікавішими, ніж у М. І. Хлебнікова, але слід висловити застереження, що він спеціально це питання не досліджував, обмежившись лише деякими зауваженнями.

Щодо сучасних поглядів на поняття «самодержавство», то в «Енциклопедії історії України» (2012 р.) воно визначено як: 1) державний лад Московії й Російської імперії, що існував у період із 2-ї половини XV ст. до лютого 1917 р.; 2) характеристика влади московського великого князя, царя, згодом – російського імператора. У широкому сенсі поняття самодержавства є синонімічним із поняттям феодально-абсолютистської влади, уособленої монархом [12, с. 432].

У своїй монографії М. І. Хлебніков аналізує еволюцію князівської влади від самої появи князів до утвердження їх як правителів. Він вважав, що перші князі – це герої дружини, які були зайняті війнами для здобуття поживи, а не для захисту держави. І лише Володимир і його син Ярослав – справжні государі племені, тому що Володимир почав будувати перші руські фортеці, а Ярослав продовжив його справу. Саме цю ознаку виділяв М. І. Хлебніков як таку, що характеризує справжнього правителя племені, оскільки його завданням є захист своїх підданих [4, с. 93-94]. Це призвело, на його думку, і до зміни статусу дружинників, які стали, таким чином, переважно не рядовими воїнами, а однодумцями князя, а також начальниками [4, с. 95].

Як і багато хто з його сучасників, М. І. Хлебніков розмірковує над походженням терміна «боярин». Він вважав, що боярин походить від слова «большой» [4, с. 101]. Сучасник Хлебнікова професор Одеського університету В. В. Сокольський (1870 р.) дотримувався такої ж думки [13, с. 14]. Загалом щодо походження цього терміна висловлюються різні думки. Одні дослідники виводять його від старослов'янського «бой» (воїн) або «болій» (великий), інші – від тюркського «бояр» (вельможа, багатий чоловік), ще інші – від староісландського *boarthen* (знатна людина) [14, с. 9]. Є точка зору, що це термін дунайсько-булгарського походження [15, с. 106]. М. Ф. Котляр (2005 р.) у своїй статті, розміщеній в «Енциклопедії історії України», вказує, що цей термін має тюркське походження [16, с. 362]. Як нам здається, у цьому випадку думка М. І. Хлебнікова має право на існування.

В аналізованій монографії М. І. Хлебніков відзначає, що соціальна диференціація в добу Київської Русі в основному завершилася в часи Ярослава Мудрого. Він вважає, що саме в цей час суспільство вже розпалося на класи: бояр, вільних людей і рабів – смердів і холопів [4, с. 104, с. 108].

Певне місце в його дослідженні посідають питання загальної еволюції права стародавніх слов'ян, їх взаємозв'язку та взаємовпливу з правом інших народів. «Немає сумніву, – пише М. І. Хлебніков, – що правові ідеї наших слов'янських племен збігалися з норманською правовою свідомістю, як і правові ідеї всіх первісних народів дуже схожі» [4, с. 135]. Він конкретизує також і питання про те, у чому ж полягав вплив варягів на формування давньоруського права. «Перше й головне нововведення норманів, – відзначає дослідник, – це вири або державні пені на злочинців. До цього роду або вели криваву боротьбу, або обмежувалися головиною. Найбільший вплив норманів був швидше на руське судочинство, ніж на право. Це, можливо, поєдинки» [4, с. 136]. Отже, М. І. Хлебніков констатував, що вплив норманів на давньоруське законодавство був, але значніше він виявився в юридичному процесі.

Учений проаналізував також деякі економічні складові князівської влади та їх зв'язок з політичною владою князя. Він відзначав, що князівські доходи склалися з власних маєтків і різних податків на підлеглі племена. Найважливіший дохід давали князівські села, населені рабами або смердами. Князівські доходи з племен, підлеглих йому в державному відношенні, склалися з дані, оброків, уроків та мита [4, с. 141, с. 143-144].

Щодо появи християнства на Русі, то М. І. Хлебніков вважав, що воно прийшло на Русь задовго до Володимира Хрестителя, разом із норманами, але не набуло зразу поширення серед місцевого населення, залишаючись релігією скандинавських прибульців [4, с. 146].

Досить оригінальними є міркування М. І. Хлебніков щодо державного устрою

Київської Русі в період роздробленості. Він вважав, що після Ярослава Мудрого Русь не була ні союзною державою, ні союзом держав. «Союзна держава, – писав він, – вимагає більш-менш сильної та політично забезпеченої влади, чого не було у великих князів київських. Союз держав, надаючи кожному князю у повне розпорядження його володіння, допускає й деякі центральні установи, якими, мабуть, були з'їзди князів, але їх було мало й діяли вони недовго. З іншого боку, князівства та їх правителі не були чужими один одному; князі перебували в родинних стосунках, підлеглі їм племена були одного походження та сповідали одну віру» [4, с. 184-185].

У своїй роботі М. І. Хлебніков висловив думку щодо теоретичної дискусії між відомими істориками С. М. Соловйовим та В. І. Сергеевичем. Так, С. М. Соловйов вважав, що першим головним правом на велике княжіння було старшинство фізичне (тобто старшинство за першоспорідненням). В. І. Сергеевич (1867 р.) доводив, що «родинні відносини, які існували майже між усіма князями, не могли, звичайно, залишатися без впливу на їх взаємостосунки; проте ці стосунки визначалися не спорідненням, а становищем князів як правителів незалежних одна від одної волостей» [17, с. 122]. М. І. Хлебніков не став категорично на бік одного з дискусантів, відзначивши, що «багато фактів, які суперечать теорії Соловйова, зовсім не відкидають її. Заслуга Сергеевича в тому, що він показав її однобічність» [4, с. 188-189].

М. І. Хлебніков відзначав, що протягом першого покоління після Ярослава Мудрого (50 років) Русь ще була цілісною державою, причому князі не мали окремих уділів і швидше були схожі на простих посадників князя з розширеними повноваженнями [4, с. 190].

Дослідник вважав, що метою будь-якої правильно влаштованої держави є народне благо, ідеалізуючи роль держави у феодальному суспільстві, тому він звужував поняття державного права періоду розпаду Київської Русі. Він писав: «До державного права цього періоду не можуть бути віднесені ні ідеї родового права, ні договірні постанови князів, ні їх двосторонні договори. В усіх цих випадках народне благо, яке лише одне може бути метою держави, відсувається на задній план, а на передній висуюються інтереси та права князів» [4, с. 213]. Але в той час інакше й не могло бути, тому ці твердження М. І. Хлебнікова виглядають дещо наївними.

Учений аналізує зв'язок між військовою потугою князів та межами їх влади. Він пише, що князі після Ярослава вже не могли утримувати велику дружину й були поставлені в повну залежність від місцевого народонаселення – тому зросла роль віча. Але через століття після смерті Ярослава жителі Києва вже не брали ніякої участі в законодавстві, суді та адміністрації [4, с. 260-261, с. 268].

Достатню увагу М. І. Хлебніков приділив аналізу «Правди Ярославичів», виділив її новизну порівняно з «Правдою Ярослава». Він стверджував, що «Правда» синів Ярослава вносить такі нові положення: 1) устанавлення вервей; 2) постанову про вбивство огнищан; 3) постанову про крадіжку; 4) уроки за вбивство князівських рабів; 5) постанову про самосуди; 6) захист власності. Згодом, за Володимира Мономаха, – ще дві: 7) суспільство дикої вири; 8) наклепна вира [4, с. 294]. Дослідник детально аналізує кожне з цих положень новизни, підкреслюючи, що «Правда Ярославичів» мала на меті захист життя княжих урядовців, власності князя та власності найвищих посадовців Київської держави. Автор акцентує увагу на тому, що безумовним досягненням «Правди Ярославичів» було скасування кровної помсти та її заміна на грошові стягнення.

Досить цікавим є спостереження професора про те, що вбивство раба не каралося вищою за законом, а розглядалося просто як знищення чужої речі, причому вбивця зобов'язаний був сплатити власнику раба взагалі лише невелику пеню чи урок за ринковою вартістю раба [4, с. 301].

Розмірковуючи над еволюцією давньоруського права та відмінностями між «Правдою Ярослава» та «Правдою Ярославичів», М. І. Хлебніков підкреслює, що остання вже відрізняє просту крадіжку від крадіжки зі зломом, а саме відрізняє крадіжку в полі від крадіжки в кліті [4, с. 303].

Значну увагу в монографії Микола Хлебніков приділяє судоустрою та судочинству. Він підкреслює, що «вищим джерелом суду були князі, і прерогатива суду була однією з найдавніших прерогатив князя. На кого поширювалися ці прерогативи? На всіх вільних людей, оскільки раби були приватною власністю й судилися у свого пана. Але й раби підлягали суду князя, якщо вчиняли кримінальний злочин» [4, с. 305].

У той час існували різні думки щодо того, хто ж мав судові повноваження.

М. І. Хлебніков заперечує іншому своєму сучаснику – П. М. Чеглокову (1855 р.), який вважав, що посадники не мали судової влади [18, с. 9]. «Якщо судили тіуни – залежні від князя, – пише М. І. Хлебніков, – то немає підстав думати, що цього не робили вільні люди – посадники» [4, с. 306]. Але тут М. І. Хлебніков неточний, бо П. М. Чеглоков далі пише, що в деяких регіонах Русі, зокрема у Пскові, у XIII ст. функціонували суди: віче, спільний князя й посадника, «купецьких старост і соцьких», церковний. Князь і посадник засідали в хоробах першого з них, розслідували й вершили справи про вбивства, розбої, грабежі, «тятьбу», деякі цивільні позови. Посадникові підкорялися тіуни, дрібні судові агенти, а також призначені ним у «передмістя» намісники. Посилуючись, князівська влада витісняла останніх [18, с. 38-42]. На думку Ф. М. Устрялова (1855 р.), віче суд не здійснювало – воно довірило «юридичні права» тим статечним посадникам, що «перебували на дійсній службі». Останні присягалися «судити право» і не брати «посулів». Кожен із посадників, що часто мінялися, був креатурою однієї з вічових «партій», що постійно змагалися, тому з метою збереження правопорядку він зобов'язувався «не пересуджувати справ, уже вирішених» попередником [19, с. 76-78]. І. С. Енгельман (1855 р.) вважав, що «князь зазвичай не брав участі в суді безпосередньо, а здійснював його через інших осіб, яких призначав для цієї мети, як, наприклад, у Пскові, так і по волостях». Князь і посадник обиралися народним зібранням і підкорялися йому, тому не мали права вершити справи, що поступали до них, на віче. Вони судили на «князівському дворі», керуючись давніми звичаями, згідно з присягою, даною під час вступу в правління [20, с. 99].

Значну увагу в монографії М. І. Хлебнікова приділено цивільно-правовим відносинам доби Київської Русі. Дослідник вважав, що «Руська правда» знає лише такі види договорів: купівлі-продажу, займу, найму й поклажі [4, с. 322]. Він аналізує кожен із них, вказує на особливості їх укладення, відзначаючи при цьому, що договір найму був слабо розвинутий і майже не існував, тому що всякий господар працював сам на себе, а за необхідності міг купити раба.

Холопи не мали за законом майна, оскільки все, що вони мали, належало їх власнику, тому не могли мати спадкового права. У середовищі вільних людей майнові стосунки визначалися частково звичаями, частково впливом візантійського права. Сім'я підпорядковувалася праву і владі свого володаря. Глава сім'ї був повним господарем своєї дружини і своїх дітей [4, с. 326].

В. І. Сергєєвич (1867 р.) підкреслював значення сім'ї у спадкуванні, наголошуючи, що в цьому сенсі рід уже не мав значення: «Стосовно одного з найважливіших людських інтересів щодо власності – рід не виявляє ні найменших ознак буття; будь-яка сім'я розглядається як самостійна установа, поза зв'язком з іншими сім'ями того ж роду» [17, с. 45]. Слід відзначити, що доба Київської Русі характеризується недостатньою розвиненістю цивільно-правових відносин, оскільки відбувалося лише становлення феодальних відносин. Відповідно право власності окремих осіб значною мірою було обмежене. Торкнулося це обмеження і спадкових прав [21, с. 9].

Дослідник у зв'язку з цим відзначає, що, згідно з «Руською правдою» XII ст., за вбивство дружини платили половинну виру, тобто просто платили урок її чоловіку. Будинок відомого розбійника віддавали на пограбування разом із дружиною та дітьми, тобто діти відповідали за батька як його власність [4, с. 157].

Висновки. У 1901 р. доктор російської історії Д. О. Корсаков на сторінках «Російського біографічного словника» дав таку оцінку історичним працям М. І. Хлебнікова: «Хлебніков – типовий представник обдарованих самоуків, вирізняється у своїх працях усіма властивими їм достоїнствами й недоліками. Його вчено-літературні твори поза сумнівом доводять велику розумову обдарованість, але в той же час несуть на собі відбиток відсутності серйозної наукової школи. Розум Хлебнікова – переважно розум синтетичний, що широко охоплює питання, й узагальнювальний, але позбавлений своєчасної і строгої наукової підготовки, не має можливості належним чином орієнтуватися у фактах. Роботи його відрізняються широкими завданнями, великими планами, непотрібними відступами й не здійснюються ним на ділі; він мало доводить у своїх вчено-літературних працях, але висловлює дуже багато ділових думок, які можуть принести велику користь, будучи розроблені науково» [1, с. 346].

Слід відзначити, що з цією загальною оцінкою наукового доробку М. І. Хлебнікова важко не погодитися. Він підготував солідну за обсягом монографію, де розглянув великий пласт проблем історії держави та права Київської Русі. У багатьох

твердженнях він спирався на думку своїх попередників, але в деяких випадках, як тоді було прийнято фактично всіма вченими, полемізував із ними, намагався обґрунтувати свої думки. Його періодизація історії домонгольської Русі навряд чи може бути схвалена, але раціональні зерна в ній, як і у всій монографії, наявні. М. І. Хлебніков детально аналізує «Правду» Ярослава та Ярославичів, показує, як еволюціонувала юридична думка Київської Русі упродовж XI–XII ст., у чому був внесок синів Ярослава та його внука Володимира Мономаха в цю еволюцію.

Список використаних джерел

1. Корсаков Д. Хлебников Николай Иванович. *Русский биографический словарь. Т. 21: Фабер–Цявловский* / изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А. А. Половцова. Санкт-Петербург: тип. В. Безобразова и К., 1901. С. 344.
2. Хлебников (Николай Иванович, 1840-1880). *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. Т. 37: Хаким–Ходоров*. Санкт-Петербург: тип. АО Брокгауз–Ефрон, 1903. С. 424.
3. Романович-Славинский А. В. Хлебников Николай Иванович. *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Св. Владимира, 1834-1884* / сост. под ред. В. С. Иконникова. Киев: тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1884. С. 682-688.
4. Хлебников Н. Общество и государство в домонгольский период русской истории. Санкт-Петербург: тип. А. М. Котомина, 1872. 572 с.
5. Греченко В. А. Історія та культура України: підручник. Харків: ХНУВС, 2017. 320 с.
6. Терещенко А. В. Быт русского народа: Ч. 1. Санкт-Петербург: тип. Министерства внутренних дел, 1848. 507 с.
7. Шевцов В. И. Родовая теория Г. Эверса. *Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений*. Москва: Наука, 1973. С. 6-24.
8. Holovko O. M., Grechenko V. A. Die Rolle deutscher Wissenschaftler bei der Einführung der rechtsgeschichtlichen Schule von Derpt in Russland (erstes Drittel des XIX Jhds.) *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2016. № 04. S. 175-190.
9. Ключевский В. О. Избранные лекции «Курса русской истории» / сост. Н. А. Мининков. Ростов-на-Дону: изд-во «Феникс», 2002. 672 с.
10. Костомаров Н. И. Начало единодержавия в России. *Собрание сочинений Н. И. Костомарова: в 8 кн., 21 т. Кн. 5. Т. 12: Исторические монографии и исследования*. Санкт-Петербург: тип. М. М. Стасюлевича, 1903. С. 5-91.
11. Леонтович Ф. И. К истории права русских инородцев: древний монголо-калмыцкий или Ойратский устав взысканий. Одесса: тип. Г. Ульриха, 1879. 290 с.
12. Шаповал В. М. Самодержавство. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 9: Прил.–С. Київ: Наукова думка, 2012. С. 432.*
13. Сокольский В. В. О договорах русских с греками (пробная лекция, читанная в Университете Св. Владимира для получения звания приват-доцента кандидатом Сокольским). *Университетские известия*. 1870. № 1 (январь). 29 с.
14. Бандурка О. М., Греченко В. А. Дослідження В. В. Сокольським міжнародних договорів Київської Русі X ст. *Верховенство права*. 2017. № 4. С. 5-12.
15. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Т. 1. Москва: Русский язык, 1993. С. 106.
16. Котляр М. Ф. Бояри. *Енциклопедія історії України: в 5 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 1: А–В. Київ: Наукова думка, 2005. С. 362.*
17. Сергеевич В. И. Вече и князь. Русское государственное управление во времена князей Рюриковичей: исторические очерки. Москва: тип. А. И. Мамонтова, 1867. 426 с.
18. Чеглоков П. Н. Об органах судебной власти в России от основания государства до вступления на престол Алексея Михайловича. Казань: изд. книгопродавца И. Дубровина, 1855. 104 с.
19. Устрялов Ф. Н. Исследование Псковской судной грамоты 1467 года. Санкт-Петербург: тип. А. Фридрихсона, 1855. 192 с.
20. Энгельман И. Е. Систематическое изложение гражданских законов, содержащихся в Псковской судной грамоте. Санкт-Петербург: тип. Э. Веймара, 1855. 182 с.
21. Бандурка О. М., Греченко В. А. Спадкове право Київської Русі в дослідженнях вітчизняних вчених-юристів XIX – початку XX ст. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 5-10.

Надійшла до редакції 01.03.2020

References

1. Korsakov D. Khlebnikov Nikolay Ivanovich. *Russkiy biograficheskiy slovar. T. 21: Faber–Tsyavlovskiy* / Izd. pod nablyudeniym predsedatelya Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva A. A. Polovtsova. Sankt-Peterburg: tip. V. Bezobrazova i K., 1901. S. 344.
2. Khlebnikov (Nikolay Ivanovich, 1840-1880). *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Yefrona: v 86 t. T. 37: Khakim–Khorodov*. Sankt-Peterburg: tip. AO Brokgauz–Yefron, 1903. S. 424.
3. Romanovich-Slavinskiy A. V. Khlebnikov Nikolay Ivanovich. *Biograficheskiy slovar*

professorov i prepodavateley Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira, 1834-1884 / sost. pod red. V. S. Ikonnikova. Kiyev: tip. Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira, 1884. S. 682-688.

4. Khlebnikov N. Obshchestvo i gosudarstvo v domongolskiy period russkoy istorii. Sankt-Peterburg: tip. A. M. Kotomina, 1872. 572 s.

5. Hrechenko V. A. Istorii ta kultura Ukrainy: pidruchnyk. Kharkiv: KHNUVS, 2017. 320 s.

6. Tereshchenko A. V. Byt russkogo naroda: Ch. 1. Sankt-Peterburg: tip. Ministerstva vnutrennikh del, 1848. 507 s.

7. Shevtsov V. I. Rodovaya teoriya G. Eversa. *Voprosy istoriografii i istochnikovedeniya slavyano-germanskikh otmosheniy*. Moskva: Nauka, 1973. S. 6-24.

8. Holovko O. M., Grechenko V. A. Die Rolle deutscher Wissenschaftler bei der Einführung der rechtsgeschichtlichen Schule von Derpt in Russland (erstes Drittel des XIX Jhds.) *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2016. № 04. S. 175-190.

9. Klyuchevskiy V. O. Izbrannyye lektsii «Kursa russkoy istorii» / sost. N. A. Mininkov. Rostov-na-Donu: izd-vo «Feniks», 2002. 672 s.

10. Kostomarov N. I. Nachalo yedinoderzhaviya v Rossii. *Sobraniye sochineniy N. I. Kostomarova: v 8 kn., 21 t. Kn. 5. T. 12. Istoricheskiye monografii i issledovaniya*. Sankt-Peterburg: tip. M. M. Stasyulevicha, 1903. S. 5-91.

11. Leontovich F. I. K istorii prava russkikh inorodtsev: drevniy mongolo-kalmytskiy ili Oyratskiy ustav vzyskaniy. Odessa: tip. G. Ulrikha, 1879. 290 c.

12. Shapoval V. M. Samoderzhavstvo. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. T. 9: Pryl.–S. Kyiv: Naukova dumka, 2012. S. 432.*

13. Sokolskiy V. V. O dogovorakh russkikh s grekami (probnaya lektsiya, chitannaya v Universitete Sv. Vladimira dlya polucheniya zvaniya privat-dotsenta kandidatom Sokolskim). *Universitetskiye izvestiya*. 1870. № 1 (yanvar). 29 s.

14. Bandurka O. M., Hrechenko V. A. Doslidzhennia V. V. Sokolskym mizhnarodnykh dohovoriv Kyivskoi Rusi X st. *Verkhovenstvo prava*. 2017. № 4. S. 5-12.

15. Chernykh P. Ya. Istoriko-etimologicheskii slovar sovremennogo russkogo yazyka. T. 1. Moskva: Russkiy yazyk, 1993. S. 106.

16. Kotliar M. F. Boiary. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: v 5 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. T. 1: A–V. Kyiv: Naukova dumka, 2005. S. 362.*

17. Sergeevich V. I. Veche i knyaz. Russkoye gosudarstvennoye upravleniye vo vremena knyazey Ryurikovichy: istoricheskiye ocherki. Moskva: tip. A. I. Mamontova, 1867. 426 s.

18. Cheglov P. N. Ob organakh sudebnoy vlasti v Rossii ot osnovaniya gosudarstva do vstupleniya na prestol Alekseya Mikhaylovicha. Kazan: izd. knigoprodavtsa I. Dubrovina, 1855. 104 s.

19. Ustryalov F. N. Issledovaniye Pskovskoy sudnoy gramoty 1467 goda. Sankt-Peterburg: tip. A. Fridrikhsona, 1855. 192 s.

20. Engelman I. Ye. Sistematischeskoye izlozheniye grazhdanskikh zakonov, sodержashchikh v Pskovskoy sudnoy gramote. Sankt-Peterburg: tip. E. Veymara, 1855. 182 s.

21. Bandurka O. M., Hrechenko V. A. Spadkove pravo Kyivskoi Rusi v doslidzhenniakh vitchyznianskykh vchenykh-iurystiv XIX – pochatku XX st. *Yevropeiski perspektyvy*. 2018. № 2. S. 5-10.

SUMMARY

Holovko O. M., Hrechenko V. A. Professor M. I. Khlebnikov (1840-1880) as a historian of the Kyiv Rus State and Law. Professor of Kiev University Nikolai Ivanovich Khlebnikov was one of those who actively worked out the problems of the history of law of Kyiv Rus and contributed to the development of historical and legal science in the nineteenth century. In 1872 he published a monograph «Society and State in the Pre-Mongolian Period of Rus History», where he outlined their understanding of the genesis of the Ancient Rus state.

It is this monograph that has become the subject of our analysis, as no publications on the scientific achievements of M. I. Khlebnikov we did not find. The article analyzes the views of the law historian M. I. Khlebnikov on the main aspects of the history of the state and law of Kyiv Rus. It examines a large layer of scientific problems of this era, from the origin of the Slavs and their formation of their state and ending with the state of ancient statehood in the period of fragmentation. The professor has developed his periodization of the history of Ancient Rus, it is original, but in some aspects it coincides with the modern understanding of this aspect of history. In the monograph by M. I. Khlebnikov notes that the cultural and political form of the early period of Kyiv Rus is explained by the mutual influence of three elements: Slavic, Varangian-Russian and Greek. The most important of these, in his opinion, was the element Slavic, which absorbed the element Varangian and in its own way reworked the element Byzantine. M. I. Khlebnikov stated that the influence of the Normans on the old Ancient Rus legislation was, but more significantly, it was in the legal process. The article focuses on its analysis of the main provisions of the Rus'ka Pravda, on criminal and civil law, as well as the judiciary. In many of his statements, M. I. Khlebnikov relied on the views of his predecessors, but in some cases argued with them, tried to substantiate his thoughts. He was able to show how the legal thought of Kyiv Rus evolved during the XI-XII centuries. What was the contribution of Yaroslav's successors to this evolution.

Keywords: *History of Law, M. I. Khlebnikov, Kyiv Rus, «Ruska pravda», Ancient Rus Law, legal proceedings, legal biography, historiography.*

УДК 342.7+341.231.14
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-15-20

Кучук А. М.©

доктор юридичних наук, доцент
(Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка)

ЛЮДСЬКІ ПРАВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини)

Акцентується увага на тому, що розглядаючи справи, пов'язані з порушенням національними органами публічної влади прав людей у сфері надання медичної допомоги та медичних послуг, Європейський суд з прав людини з'ясовує наявність чи відсутність порушень ст. 2 (право на життя) і ст. 3 (свобода від катувань) Конвенції про захист прав та основоположних свобод (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms). При цьому, якщо потерпілому заповдіяно смерть, то Суд у першу чергу з'ясовує наявність чи відсутність порушень ст. 2, якщо потерпілий є живим – наявність чи відсутність порушень ст. 3. Однак, зважаючи на особливості відносин у сфері охорони здоров'я, доцільно вирішити питання про можливість прийняття окремого протоколу до Конвенції, предметом регулювання якого будуть саме людські права у сфері охорони здоров'я. Це може стати ефективним засобом захисту людських прав у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, людські права, охорона здоров'я, право на життя, свобода від катувань.

Постановка проблеми. Існуюча система захисту людських прав була сформована на початку другої половини ХХ століття. З того часу відбулися кардинальні зміни у соціумі, зокрема, інтенсивний розвиток науки і техніки, підвищення рівня життя населення, визначення людської гідності, верховенства права і конституційної демократії засадничими цінностями системи права цивілізованих суспільств. Ці зміни не могли не позначитися на правовому регулюванні суспільних відносин у сфері охорони здоров'я. Так, 28 – 30 березня 1994 року у Амстердамі проходила Європейська нарада з прав пацієнтів, за результатами якої прийняті Принципи прав пацієнта, що пов'язано з необхідністю вироблення засад політики у сфері охорони здоров'я у сучасних умовах. Однак, текст Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), що була прийнята у 1950 році, не містить прав людини у сфері охорони здоров'я. Проте ефективність діяльності Європейського суду з прав людини, який створений для захисту людських прав, закріплених у цьому міжнародному договорі, є фактором звернення до нього й у випадках, пов'язаних із порушенням людських прав у сфері охорони здоров'я. Тому аналіз практики Європейського суду з прав людини дозволить краще розуміти сутність досліджуваних прав.

Зважаючи на іманентність рішення Європейського суду з прав людини (далі – Суд) прецедентного характеру, а також урахування те, що до складу Ради Європи входить 47 держав, виходячи з обов'язку держав-учасниць Конвенції поважати людські права, закріплені у ній, а також виконувати остаточні рішення Суду у тих справах, у яких вони є сторонами, аналіз практики цього суду дозволяє, по-перше, краще пізнати сутність людських прав у сфері охорони здоров'я (виходячи з доктрини «живого дерева», яка передбачає, що Конвенція має тлумачитись, враховуючи умови сьогодення), зрозуміти їх сприйняття Судом. По-друге, з'ясувати правові засади забезпечення людських прав у сфері охорони здоров'я або визначити напрям розвитку законодавства у 47 державах.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід зауважити, що в Україні протягом останніх десяти років активізувалися дослідження різних аспектів людських прав крізь призму практики Суду. І хоча зарубіжний дослідник

© Кучук А. М., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5918-2035>
kucshuk@ukr.net

Е. А. Поснер указує на невиконання окремими державами міжнародних зобов'язань у галузі людських прав, зокрема, Лівією, Саудівською Аравією та Суданом, Сполученими Штатами Америки [1, с. 24], Суд на сьогодні є ефективним засобом захисту людських прав, хоча і субсидіарним [2, с. 186].

Зауважимо, що саме обраний нами контекст людських прав у сфері охорони здоров'я (через практику Суду) не став предметом дослідження вчених, увага яких зосереджена або на людських правах у сфері охорони здоров'я (наголосимо, Р. Андорно акцентує увагу на тому, що гідність людини та стандарти людських прав є продуктом лише західної культури і тому не застосовуються до інших регіонів світу [3]) або загалом на правах пацієнтів (серед яких виокремимо статтю «Права пацієнтів у державах-членах ЄС після ратифікації Конвенції про права людини та біомедицину», у якій автори проаналізували як ратифікація Європейської конвенції про права людини та біомедицину вплинула на законодавство та політику щодо прав пацієнтів, розділивши 11 держав-членів на 4 категорії залежно від уже існуючого законодавства про права пацієнтів [4]), або на співвідношенні людських прав і прав пацієнтів [5].

В останні роки інтенція правничої науки спрямована на людські права у контексті розвитку біотехнологій. «У міжнародному праві в галузі прав людини немає спеціальної згадки про нейронауку, хоча права, закріплені в Європейській конвенції з прав людини і в Конвенції про біомедицину, зокрема право на свободу, право на повагу до приватного життя і свободу думки, явно мають до них відношення» [6, с. 6] – зазначає Сиобан О'Салливан.

Доволі дослідженим є і питання медичної помилки (у контексті порушення прав пацієнтів). У 2018 році у *Georgian Medical News* опубліковані результати дослідження колективу авторів С. Булеца, О. Дрозд, О. Юнін, Л. Могилевський «Медична помилка: цивільно-правовий аспект» [7], у яких системно висвітлюються питання захисту цивільних прав людини через медичну помилку.

Метою дослідження є з'ясування розуміння змісту людських прав у сфері охорони здоров'я Судом (за практикою Суду за ст. 2 і 3 Конвенції) та визначення напрямів удосконалення забезпечення цих прав.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою пізнання сутності людських прав у сфері охорони здоров'я є розуміння відмінностей американської доктрини *civil rights* і європейської доктрини *human rights*. Ще в 1980 році Р. Мартін зазначав, що людські права розглядаються через два аспекти: «вони є вимогами до когось / чогось, як і претензіями проти когось» [8, с. 391]. Адресатом таких вимог і претензій виступає держава, яка взяла на себе обов'язок забезпечувати людські права, яким іманентні фундаментальність, природний характер, невідчужуваність. При цьому, слід відзначити суттєву відмінність у європейському та американському підходах. Так, Сполучені Штати Америки ратифікували Міжнародний пакт з громадських і політичних прав лише у 1992 році, однак і до сьогодні не ратифікували Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Багато американських і британських консерваторів, як зазначає Дж. Донеллі, не сприймають економічні, соціальні та культурні права, права на соціальне забезпечення товарами і послугами, на охорону здоров'я, соціальне страхування, освіту як людські права, розглядають їх як менш важливі [9, с. 40–41]. Стан забезпечення і зміст цих прав залежить від стану економічного розвитку держави, її фінансових можливостей, тому їх наявність пов'язується з прийняттям державою відповідного законодавства.

Як було зазначено, текст Конвенції не містить прав людини у сфері охорони здоров'я, однак Суд розглядає справи, пов'язані з суспільними відносинами у сфері охорони здоров'я. Ці справи доцільно розглядати через аналіз рішень за відповідними статтями Конвенції. Це, переважно, ст. 2 (право на життя), ст. 3 (свобода від катувань), ст. 5 (право на свободу та недоторканність), ст. 8 (право на приватність). Зауважимо, що за ст. 8 Конвенції розглядаються справи різного напрямку, які доволі часто лише «зовні» пов'язані з людськими правами у сфері охорони здоров'я, наприклад, справа про заморожені ембріони (*Parrillo v. Italy*, заява № 46470/11), справа про можливість народжувати удома, а не в медичній установі (*Dubska and Krejzova v. Czech Republic*, заяви № 28859/11 і 28473/12). Подібними є і справи за ст. 5 Конвенції, наприклад, утримання особи в психіатричній лікарні як порушення права на свободу (*Zaichenko v. Ukraine* (No. 2), заява № 45797/09, *Shtukaturov v. Russia*, заява №. 44009/05). Відтак, найбільше важливою для розуміння сутності є практика Суду за ст. 2 і 3 Конвенції. Більшою мірою – навіть за ст. 2. Це пов'язано з тим, що деякі хвороби є небезпечними для життя людини. Тому нена-

дання медичної допомоги або неналежне виконання лікарем професійних обов'язків може призвести до летального наслідку.

За усталеною практикою Суду, якщо скарга стосується ненадання чи неналежного надання медичної допомоги особі у місцях перебування під арештом, що передувало настанню смерті цієї особи, то Суд розглядає таку заяву на підставі ст. 2, якщо ж смерть особи не настала, то Суд розглядає справу за ст. 3 Конвенції (якщо заявник скаржиться на порушення ст. 2 і 3 Конвенції).

Слід наголосити, що хоча адресатом вимог щодо забезпечення людських прав є держава, обов'язок надання медичної допомоги, медичних послуг стосується не лише державних установ охорони здоров'я, а і приватних. Органи публічної влади зобов'язані прийняти законодавство, закріпивши обов'язок установ охорони здоров'я, як державних і комунальних, так і приватних, вживати усіх необхідних заходів для забезпечення захисту життя пацієнтів. Держава має створити ефективну і незалежну судову систему, що дозволить з'ясувати причини смерті осіб, яким надавалася медична допомога та притягти винних до відповідальності (*Csoma v. Romania*, заява № 8759/05; *Glass v. the United Kingdom*, заява № 61827/00).

Практику Суду за цією категорією справ доцільно поділити на два різновиди: перший стосується ув'язнених осіб, другий – інших людей. Перебуваючи під вартою, особа знаходиться під повним контролем публічної влади, яка повинна надавати такій особі медичну допомогу, враховуючи стан її здоров'я. Відповідно до міжнародних стандартів держава повинна забезпечити особам, які перебувають під вартою, регулярні амбулаторні консультації та невідкладну медичну допомогу; якщо виникає потреба госпіталізувати таку особу, це має бути зроблено настільки швидко й у такий спосіб, як цього вимагає стан здоров'я. Європейський суд з прав людини неодноразово акцентував увагу на необхідності вжиття заходів з метою охорони здоров'я осіб, що перебувають під вартою (*Aerts v. Belgium*, заява № 61/1997/845/1051; *Okhrimenko v. Ukraine*, заява 53896/07; *Kudla v. Poland*, заява № 30210/96; *Salakhov and Islyamova v. Ukraine*, заява № 28005/08).

У справі *Salakhov and Islyamova v. Ukraine* (заява № 28005/08) Суд наголосив на важливості положення, сформульованого у справі *Osman v. the United Kingdom* (заява № 23452/94), відповідно до якого «Щоб виникло позитивне зобов'язання держави за ст. 2 Конвенції, слід встановити, що органи влади знали або повинні були це знати на момент існування реального і негайного ризику для життя визначеної особи та що вони не вжили заходів у межах своїх повноважень, які, обґрунтовано оцінивши, можна було б вжити, щоб уникнути цього ризику» [10].

Водночас ст. 2 Конвенції не покладає на державу надмірного чи непропорційного навантаження на владу. Не кожен ризик для життя створює для публічної влади обов'язок вживати оперативні всі необхідні заходи з метою усунення цього ризику.

Порушення державою зобов'язань за ст. 2 Конвенції визнається Судом, якщо дії та бездіяльність лікарів виходять за межі простої помилки або медичної недбалості, коли медичні працівники, які порушують свої професійні обов'язки, відмовляють пацієнту в невідкладному лікуванні, повністю усвідомлюючи, що ненадання лікування ставить під загрозу життя людини (*Mehmet Şentürk and Bekir Şentürk v. Turkey*, заява № 13423/09). Помилка судження лікаря, недбалість в узгодженні дій лікарів під час лікування пацієнта не є достатніми для притягнення держави до відповідальності за виконання позитивних зобов'язань за ст. 2 Конвенції (*Burzykowski v. Poland*, заява № 11562/05).

Перебування особи під вартою покладає на державу обов'язок адекватно гарантувати її здоров'я, зокрема через надання їй необхідної медичної допомоги, що передбачає забезпечення мінімального обсягу медичного спостереження для своєчасної діагностики та лікування заарештованої особи (*Popov v. Russia*, заява № 26853/04; *Mechenkov v. Russia*, заява № 35421/05). На думку Суду, яка викладена у рішенні *Yakovenko v. Ukraine* (заява № 15825/06), ненадання заявникові вчасної і належної медичної допомоги, якої він потребував як ВІЛ-інфікований і хворий на туберкульоз, становило нелюдське і таке, що принижує гідність, поведження у значенні статті 3 Конвенції [11].

Відповідно до усталеної практики Суду, ст. 3 Конвенції не гарантує кожному заарештованому надання медичної допомоги на такому ж рівні, як у кращих цивільних медичних установах. Відтак, рівень медичних послуг поза межами пенітенціарних установ і в пенітенціарних установах може бути різним, зважаючи на неминучість обмежень у місцях позбавлення волі, однак він має бути сумісним з гідністю заарештованого (*Aleksanyan v. Russia*, заява № 46468/06).

Аналіз рішень Європейського суду з прав людини у справах *Farbtuhs v. Latvia* (заява №4672/02), *Sarban v. Moldova* (заява № 3456/05), *Khudobin v. Russia* (заява № 5969/00) указує на обов'язок Суду з'ясувати, чи потребував заявник, що був заарештований, регулярної медичної допомоги, і якщо так, то чи надавалася вона у необхідному обсязі? Якщо допомога не надавалась, то чи досягла така бездія мінімального рівня жорстокості, що буде вказувати на порушення ст. 3 Конвенції?

Вивчення практики Суду дозволяє зробити висновок, що оцінка поведінки чи покарання на відповідність досягнення мінімального рівня жорстокості відбувається з урахуванням низки обставин: «наприклад, тривалість лікування, його фізичні та психічні наслідки та, в деяких випадках, стать, вік та стан здоров'я потерпілої» [12]. До того ж, ці обставини враховуються комплексно.

Однак, ст. 3 Конвенції не зобов'язує державу в кожному випадку тяжкої хвороби заарештованого звільнити його від відбування покарання чи перевести у цивільну установу охорони здоров'я. Хоча норми цієї статті зобов'язують державу забезпечити у місцях позбавлення волі такі умови, що сумісні з гідністю людини. Спосіб виконання покарання не може піддаватися арештованого стражданням і приниженням, які будуть перевищувати неминучий рівень страждання, іманентний будь-якому ув'язненню. Держава зобов'язана турбуватися про здоров'я і добробут заарештованого.

Окремо слід згадати такі дискусійні питання, як евтаназія та примусове годування ув'язнених. Виходячи з того, що питання евтаназії значною мірою є питанням етики, ми розглядаємо його лише в аспекті людських прав у сфері охорони здоров'я. Зауважимо також, що в цій сфері держави мають свободу розсуду. Однак «нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду» (ст. 2 Конвенції).

Аналіз практики Суду дозволяє зробити висновок про надання Судом праву на життя надзвичайно важливого значення, виходячи з того, що без життя реалізація будь-якого з охоронюваних Конвенцією прав буде неможливою. Тому у кожному конкретному випадку Суд ретельно перевіряє дотримання державою положень ст. 2 Конвенції (*McCann and Others v. the United Kingdom*, заява № 18984/91), не визнаючи переконливість твердження про негативний аспект права на життя: якщо не перекручувати текст ст. 2 Конвенції, її не можна тлумачити як таку, що надає право померти; не може вона й створювати право на самовизначення, тобто надавати людині право обирати не життя, а смерть (*Pretty v. The United Kingdom*, заява № 2346/02). Крім цього, Європейський суд з прав людини не розмежовує надання допомоги у вчиненні самогубства лікарем чи іншою людиною.

Щодо примусового годування, то найбільше відомою у цьому контексті є справа «*X v. Germany*» (заява № 10565/83). Заявник перебував у пенітенціарній установі та оголосив голодування. Адміністрація в'язниці застосувала до нього примусове годування, що на думку заявника, порушувало ст. 3 Конвенції. На думку Європейської Комісії з людських прав, у цій справі примусове годування не мало ознак поведінки, що заборонене ст. 3 Конвенції. На державу покладається обов'язок захищати право на життя, яке гарантоване ст. 2 Конвенції, особливо, якщо йдеться про ув'язнену особу, яка повністю перебуває під контролем публічної влади. Конвенція вимагає від органів влади вжиття у тому числі і дієвих заходів із рятування людського життя. Голодування такої особи робить можливим конфлікт права на фізичну недоторканість та права на життя, виходом з якого є примусове годування, якщо існує загроза життю ув'язненого. За практикою Суду примусове годування не розглядається як порушення ст. 3 Конвенції, зокрема, метою примусового годування є терапевтична ціль, що підтверджується відповідним висновком лікаря або врятуванням життя заарештованого.

Висновки. Таким чином, розглядаючи справи, пов'язані з порушенням національними органами публічної влади прав людей у сфері надання медичної допомоги та медичних послуг, Європейський суд з прав людини з'ясовує наявність чи відсутність порушень ст. 2 (право на життя) і ст. 3 (свобода від катувань) Конвенції. При цьому, якщо потерпілому заподіяно смерть, то Суд у першу чергу з'ясовує наявність чи відсутність порушень ст. 2, якщо потерпілий є живим – наявність чи відсутність порушень ст. 3. Однак, зважаючи на особливості відносин у сфері охорони здоров'я, доцільно вирішити питання про можливість прийняття окремого протоколу до Конвенції, предметом регулювання якого будуть саме людські права у сфері охорони здоров'я. Це може стати ефективним засобом захисту людських прав у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Posner E. A. *The Twilight of Human Rights Law*. Oxford University Press, 2014. 185 p.
2. Tumay M. The Subsidiary Protection of European Convention on Human Rights. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2017. № 17 (1). P. 185–214.
3. Andorno R. International Policy and a Universal Conception of Human Dignity. *Human Dignity in Bioethics: From Worldviews to the Public Square*. New York: Routledge, 2013. P. 127–141.
4. Nys H., Stultiens L., Borry P., Goffin T., Dierickx K. Patient rights in EU Member States after the ratification of the Convention on Human Rights and Biomedicine. *Health Policy*. № 83. P. 223–235.
5. Andorno R. The Oviedo Convention: A European Legal Framework at the Intersection of Human Rights and Health Law. *Journal of International Biotechnology Law*. 2005. Vol 02. P. 133–143.
6. Сиобан О'Салливан В поисках баланса между техническим прогрессом и уважением человеческого достоинства. *Human Rights and Biomedicine*. 2018. Special Issue P. 5–10.
7. Buletsa S., Drozd O., Yunin O., Mohilevskiy L. Medical Error: Civil and Legal Aspect. *Georgian Medical News*. 2018. № 3(276). P.156–162.
8. Rex M. Human Rights and Civil Rights. *Philosophical Studies*. 1980. № 37. P. 391–403.
9. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Пер. з англ. Т. Завалій. Львів: Кальварія, 2004. 280 с.
10. Case of Salakhov and Islyamova v. Ukraine. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117134> (дата звернення: 10.02.2020).
11. Case of Yakovenko v. Ukraine. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82987> (дата звернення: 10.02.2020).
12. Case of Hummatov v. Azerbaijan. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83588> (дата звернення: 10.02.2020).

Надійшла до редакції 11.02.2020

References

1. Posner, E. A. (2014) *The Twilight of Human Rights Law*. Oxford University Press., 185 p.
2. Tumay, M. (2017) The Subsidiary Protection of European Convention on Human Rights. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. № 17 (1). P. 185–214.
3. Andorno, R. (2013) International Policy and a Universal Conception of Human Dignity. *Human Dignity in Bioethics: From Worldviews to the Public Square*. New York: Routledge, P. 127–141.
4. Nys, H., Stultiens, L., Borry, P., Goffin, T., Dierickx, K. (2007) Patient rights in EU Member States after the ratification of the Convention on Human Rights and Biomedicine. *Health Policy*. № 83. P. 223–235.
5. Andorno, R. (2005) The Oviedo Convention: A European Legal Framework at the Intersection of Human Rights and Health Law. *Journal of International Biotechnology Law*. Vol 02. P. 133–143.
6. Sioban O'Sullivan, (2018). V poiskakh balansu mezhdu tekhnicheskim progressom i uvazheniyem chelovecheskogo dostoinstva [Finding a Balance between Technological Progress and Respect for Human Dignity]. *Human Rights and Biomedicine*. Special Issue P. 5–10. [in Russ.]
7. Buletsa, S., Drozd, O., Yunin, O., Mohilevskiy, L. (2018) Medical Error: Civil and Legal Aspect. *Georgian Medical News*. № 3(276). P.156–162.
8. Rex, M. (1980) Human Rights and Civil Rights. *Philosophical Studies*. № 37. P. 391–403.
9. Donelli, Dzh. (2004) Prava lyudyny u mizhnarodniy politytsi [Human Rights in International Politics] / Per. z anhl. T. Zavaliy. L'viv: Kal'variya., 280 s. [in Ukr.]
10. Case of Salakhov and Islyamova v. Ukraine. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117134> (access date: 10.02.2020).
11. Case of Yakovenko v. Ukraine. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82987> (access date: 10.02.2020).
12. Case of Hummatov v. Azerbaijan. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83588> (access date: 10.02.2020).

SUMMARY

Kuchuk A. M. Human rights in health care (based on the case law of the European Court of Human Rights). The article focuses on examining cases involving a breach of the rights in the field of health care and medical services provision by the public authorities, the European Court of Human Rights finds out whether or not there has been a violation of Art. 2 (the right to life) and Art. 3 (freedom from torture) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. However, if the victim was killed, the Court first determines the existence or absence of violations of Art. 2, if the victim is alive – the presence or absence of violations of Art. 3.

It is appropriate to divide the practice of the European Court of Human Rights in the field of health care into two groups according to the legal status of a person: cases in which the applicants have been arrested and received medical assistance while serving their sentences and other cases. This is due to the fact that the prisoner is completely under the control of the public authority and does not have the

capabilities such as the unconvicted person has, particularly as to the choice of medical institution, doctor, etc. However, the quality of medical aid in penitentiary and civilian health care facilities may differ significantly. The state should provide the arrested with a minimum amount of medical observation for timely diagnosis and treatment.

Public authorities are obliged to adopt legislation providing for the obligation of healthcare institutions of different forms of ownership to take all necessary measures to ensure the protection of patients' lives.

Art. 2 and Art. 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms does not impose a disproportionate obligation on the state to provide any person with medical assistance or to release a sick person from serving a sentence.

The European Court of Human Rights does not recognize a person's right to euthanasia, considering the right to life as fundamental, without which all other rights protected by the Convention cannot be exercised.

The practice of the European Court of Human Rights does not recognize forced feeding as a violation of Art. 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, if the measures taken do not reach a minimum level of cruelty.

However, given the peculiarities of relations in the field of health care provision, it is appropriate to decide on the possibility of adopting a separate protocol to the Convention, the subject of which will be regulation of human rights in the field of health care sector. This can be an effective means of protecting human rights in the field of healthcare provision.

Keywords: *European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights, health care, right to life, freedom from torture.*

УДК 1:94(37)+292

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-20-27

Халапсіс О. В. ©

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ НОРМ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Римський цивілізаційний проєкт передбачав святість громади як цілісності та її право на експансію. Святість громади реалізовувалася в спільному прийнятті рішень, які засвідчувалися ауспіціями, а експансія розглядалася як настільки ж священне право римлян на розпорядження долею інших народів. Концепція «імперія Юпітера» виникла приблизно наприкінці Пунічних війн. Руйнування Карфагену було релігійним дійством, важливим не стільки з практичних міркувань, скільки з теологічних (усунення чинника, що перешкоджав схваленому Юпітером *Pax Romana*). Конструкт «*Iovis imperium*» може пояснити як феномен римського самоврядування, так і «священне право» римської громади на панування у світі. *Pax Romana* мислилася як вираз римської могутності (*imperium*), кордони Римської республіки сприймалися як кордони цивілізованого світу. Форми правління були підпорядковані загальній концепції римської ідеї, і коли для її реалізації в нових історичних умовах потрібна була концентрація верховної влади в одних руках, римляни охоче погодилися на це, вбачаючи у світовій імперії вище втілення республіки як спільної справи її громадян.

Ключові слова: *ауспіції, імперій, Pax Romana, Iovis imperium, священна громада, римська цивілізація, померій.*

Постановка проблеми. Феномен Римської держави та римського права виходить далеко за межі того, що звичайно розуміють під «державою» та «правом». Це був окремий світ, порівняння якого з іншими – пізнішими формами культурно-історичного буття – дає лише дуже приблизну картину того, що відбувалося насправді, і майже не пояснює причин колосального внеску римської цивілізації в духовну, політичну та правову скар-

---

© Халапсіс О.В., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9498-5829>
prof.halapsis@gmail.com

бницю людства. Можна дослідити всі норми римського права, і при цьому не зрозуміти його внутрішньої логіки, адже зовнішній погляд чіпляється за *факти* (або те, що нам здається фактами), а сам дух законів та політичних норм криється в *концепціях*. Лише відкинувши наше шаблонне мислення та спробувавши під незвичним кутом зору подивитись на ті самі, давно відомі, факти, можна мати надію наблизитись до автентичної реконструкції концепцій, що були фундаментом римської цивілізації. І найбільш чітко ці концепції себе проявили саме в республіканський період римської історії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Ці проблеми висвітлювали у своїх дослідженнях як стародавні автори, зокрема Марк Туллій Цицерон, мислителі епохи Просвітництва (Монтеск'є Ш. Л.), так і сучасні автори О. В. Коптев, А. М. Сморгчов, Д. Поттер та інші. Проте метафізичні витоки римської ідеї ніким із вказаних авторів не розкривалися.

Метою дослідження є реконструкція політико-правових норм Римської республіки за допомогою звернення до відповідних теолого-ідеологічних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Римський ідеал суспільного устрою був невіддільний від релігійного ідеалу. Священною для римлян була не *влада* (царів або магістратів) і не *особистості* правителів, а сама *громада*. Сакральність громади ними розглядалася як її *постійний* (а за потреби – *відновлювальний*) зв'язок зі світом богів. Останній забезпечувався за допомогою релігійних церемоній, зокрема *ауспіцій*, які були не тільки способом узгодження з Юпітером (й іншими богами) будь-яких дій, але і формою підтвердження суверенного права громади і пролонгації її «божественного імперія» [6].

Якщо всі норми витримані, то і проблем з богами бути не повинно. Тому питання *процедури* як під час прийняття законів, так і під час їх імплементації (за які римське право так цінували юристи наступних епох) виникали з необхідності поєднати практичну потребу з божественною волею. Юриспруденція для римлян була *прикладною теологією*, але не в тому сенсі, що римляни за допомогою законодавства з'ясували божественну волю, а в тому, що вони реалізовували *свою* волю як *право*, дбаючи про те, щоб ця воля не вийшла за межі повноважень, наданих їм «небесним імперієм». Зі свого боку громада (сенат і народ) могла надати отриманий від Юпітера «імперій» царям, могла – магістратам, принцепсам тощо; це було її право.

Відповідно, життя громади, не будучи прямо спрямоване богами, повинно було, проте, з ними узгоджуватися. Сакральний характер римської влади визначався і формами спілкування з богами, що виражалось в інституті громадських ауспіцій.

Ауспіції – це ворожіння по поведінці птахів, іноді – і чотириногих тварин. Подібні священнодійства були дуже поширені у багатьох стародавніх суспільствах, але римлянам вдалося привнести в цю справу свою специфіку [9]. У сучасній культурі ворожіння означає спробу якимось надприродним шляхом дізнатися про свою долю, заглянути в майбутнє. Такі інтенції взагалі властиві людській природі, і римляни тут не були винятком. Зокрема, вони з містичним жахом і благоговінням ставилися до пророкувань сивіл, образи більшості з яких були наймовірніше міфологізованими.

Але ауспіції не були ворожінням у цьому сенсі. Подібно до греків, римляни розрізняли *волю богів* і *долю*. Остання має, так би мовити, об'єктивний характер. Провіде-нціалістська доктрина була чужа римлянам, які вважали, що у богів немає як такого плану стосовно людей. Боги не керували життям римської громади, але, оскільки вони їй протегували, з ними можна було *порадитися*. Оскільки боги завідомо розумніші за людей, їх пораду не можна не брати до уваги; оскільки ж вони ще й могутні, їх несподіване втручання може порушити будь-які людські плани. У будь-якому разі ті чи інші важливі дії краще узгодити з богами. Тобто в ході ауспіцій римляни намагалися не впізнати плани богів, а запропонувати їм *свій* план, поцікавившись їх думкою з цього приводу. Причому думка богів запитувалася лише з метою переконатися в тому, що задуманому сприяють обставини.

Наприклад, під час обрання магістратів завжди здійснювалися ауспіції, але з богами радилися не з приводу особистостей кандидатів, а про те, чи потрібно їм (зокрема, Юпітеру), щоб цей захід відбувся саме зараз. Якщо результат ауспіцій був негативним, римляни просто відклали голосування, і в інший день проводили нові ауспіції. Як бачимо, боги залишали римлянам право самим розпоряджатися своєю долею.

Отже, ці *запитувальні ауспіції* (*auspitia impetrativa*) не скасовували відповідальність самих римлян за прийняті рішення. Наприклад, рішення щодо необхідності проведення бою з ворогом приймав командувач, зважаючи на оперативну обстановку, а за

допомогою ауспіцій він проводив консультації з вищими силами з приводу успішності часу і місця бою. Програна битва все одно залишалася на його совісті, бо сприятливі ауспіції не гарантували перемогу, а лише свідчили, що за інших обставин результат задуманого був би ще гірше.

Важко сказати, наскільки серйозно римляни ставилися до отриманих у такий спосіб божественних консультацій. Саме їх проведення було найважливішою частиною політичного ритуалу, принаймні, в республіканський період римської історії. Цицерон, сам колишній авгур, вельми саркастично відгукувався про таку форму ворожіння. З іншого боку, консул Публій Клавдій Пульхр, який знехтував несприятливими для римлян ауспіціями перед морською битвою з карфагенянами, і зі зрозумілих причин її програв, був відданий під суд саме за ігнорування волі богів (священних курчат, які відмовилися клювати запропонований їм корм, він викинув за борт зі словами: «якщо вони не бажають їсти, то повинні пити» [5, р. 129]). На загальний подив, судове засідання було перервано Юпітером, який послав знамення, витлумачене авгурами як заступництво за консула, в результаті чого суд довелося припинити (за деякими даними – просто відкласти).

На прикладі цього невдалого консула ми бачимо ще одну форму божественного втручання в життя громади. Крім запитувальних ауспіцій, в ході яких боги *відповідали на сформульовані запитання*, існували і *явлені ауспіції* (auspitia oblativa), коли боги *виражали власну думку* у вигляді знаків і знамень; ауспіції другого виду вважалися більш авторитетними, адже через них боги самі демонстрували свою волю, а кожному було очевидно, що якщо вже небожителі вирішили проявити ініціативу, то питання дійсно важливе.

Ворожити по поведінці птахів і по інших прикметах могла будь-яка людина, але лише в тому, що стосувалося її особистих справ: укладенню шлюбу, великим покупкам тощо передувало, як правило, проведення ауспіцій. Однак право спілкування з богами *від імені громади* надавалося лише деяким. Зокрема, таке право було у всіх магістратів – як вищих, так і нижчих.

Спочатку вважалося, що громадські ауспіції можуть здійснювати лише патриції. Це було пов'язано з уявленням про богів-покровителів окремих груп населення. Храм на Капітолійському пагорбі, присвячений Юпітеру, Мінерві та Юноні (Капітолійська тріада), в якому засідав сенат і проводилися інші важливі заходи, вважався патриціанським; храм на Авентині, присвячений Церері, Ліберу та Лібері, вважався плебейським (бувши не тільки духовним, але й політичним центром плебейського протистояння патриціату). Приватні ауспіції патриціїв означали консультацію з «патриціанськими» богами, а ауспіції плебейів – з «плебейськими».

Коли ж під час патриціансько-плебейського протистояння постало питання допуску плебейів до магістратських посад, представники патриціанської партії апелювали до того, що в такому разі відбудеться змішання ауспіцій, бо плебей, який став магістратом, за *посадою* повинен консультиватися з Юпітером, а за своїм *походженням* може спілкуватися тільки з «плебейськими» богами. Тобто, магістрат був зобов'язаний проводити ауспіції, але не було впевненості в тому, що Юпітер *захоче спілкуватися* з плебеєм. Тому ці аргументи виявилися уразливими, бо навіть римські царі не були, точно кажучи, патриціями (Нума Помпілій і Сервій Туллій були сабіняни, а обидва Тарквінії – етрусками), що не заважало їм, однак, проводити громадські ауспіції. Зрештою, плебеям було дозволено займати магістратські посади.

Значущість цього факту важко переоцінити. Лише в дуже небагатьох стародавніх суспільствах можливість отримання верховної влади поширювалася на *всіх* (принаймні, в теорії) громадян, незалежно від походження і соціального статусу. Це було подальшим продовженням ідеї громади рівних, яка почала формуватися ще в царський період. Характерно, що боротьба плебейів за право обиратися в магістрати не була пов'язана з завданнями політичного моменту (бо, отримавши це право, плебеї ще кілька десятиліть не поспішали його реалізовувати, обираючи на магістратські посади патриціїв як більш авторитетних членів громади), а була відображенням метафізичної потреби в принциповому визнанні свого права на всі форми участі у *спільній справі*. Надалі станова приналежність майже не впливала і на політичну кар'єру.

Єдина проблема виникла в 215 р. до н.е., коли дообраним консулом (консулом-суфектом) став відомий політик і уславлений воєначальник Марк Клавдій Марцелл. Як і його товариш по консульству, він був плебеєм, а прецеденту, коли б обидві консульські посади займали плебеї, ще не було. Тоді в справу втрутився Юпітер, який через знамен-

ня (під час першої ауспіції, яку проводив новообраний консул, несподівано пролунав грім) висловив свою незгоду. Але навіть Юпітер не міг *змусити* громаду влаштувати повторні вибори. Марцелл вирішив не йти на конфлікт з богами і *добровільно* склав свої повноваження (абдикація), а замість нього обрали консула-патриція [7, р. 109]. Проте М. Клавдій Марцелл став консулом на наступний рік, причому цього разу боги вже не заперечували. Примирення патрициїв з плебеями сприяло і примиренню богів, що надало культу плебейської тріади загальнонаціонального значення.

Право на проведення громадських ауспіцій автоматично активізувалося в момент вступу на посаду магістрату і *припинялося* під час складання повноважень. Наділення правом ауспіцій відбувалося тільки в самому Римі, стародавня територія якого – померій – вважалася священною. З релігійного погляду померій розглядався як священний простір (*templum*) для служіння богам і з'ясування їх волі за допомогою ауспіцій [1]. У середині померію діяли особливі закони, що забороняли, зокрема, введення в ньому армійських підрозділів. Оскільки центуріатні коміції, на яких обирали вищих магістратів, були зборами громадян (патрициїв і плебеїв), здатних носити зброю, тобто по суті – зборами воїнів, вони проходили не всередині померію, а за його межами – на Марсовому полі. Збройному полководцю в супроводі своєї армії дозволялося заходити на територію померію тільки в разі тріумфу. Оскільки основне політичне життя Риму відбувалося в Капітолійському храмі й на Форумі, які розташовувалися всередині померію, це давало певну гарантію від силового тиску на прийняття рішень.

Ауспіціями володіли і промагістрати, але щодо них жодної окремої церемонії отримання права на них не було, оскільки промагістратом (наприклад, проконсулом) міг стати лише колишній магістрат, який повноваження на спілкування з Юпітером вже отримав раніше.

Це право було неодмінним атрибутом влади, бо лише уповноважені громадою люди могли консультуватися з богами з питань, пов'язаних з її життям. Відповідно, можливість подібної консультації була критерієм повноцінності цивільного й військового лідера. Воєначальник, який не володів ауспіціями, був лише представником того, хто ними володів, навіть якщо власник ауспіцій особисто і не брав участь у військових діях. Право на ауспіції не можна було передати іншому без здійснення сакральної процедури на території померію, але можна було уповноважити підлеглого проводити ауспіції від імені відсутнього власника ауспіцій. Тобто, громадські ауспіції були не тільки релігійною, а й юридичною дією, а право на їх проведення свідчило про статус його носія як легітимного представника громади перед богами.

Ця обставина зближує право на ауспіції з поняттям імперій. Проте їх не слід змішувати. Всі носії імперія мали право на ауспіції, але не всі, хто вчиняв громадські ауспіції, були носіями імперія. Зокрема, цензори хоч і були вищими магістратами і здійснювали ауспіції, імперієм не володіли. Не мали імперія і нижчі магістрати – еділи і квестори. Крім того, ауспіції проводили і авгури, які, як і всі жерці, в тому числі і великий понтифік, магістратами не вважались і, відповідно, не були носіями імперія. З питань життя громади, боги воліли спілкуватися з тими, хто самою громадою був уповноважений, причому спілкування з богами було обмежено часом обіймання посади. З іншого боку, один раз отримане право на ауспіції не ліквідовувалось із закінченням повноважень, а призупинялося, стаючи знову активним у разі призначення на посаду, яка передбачає їх проведення.

Вибори тих, хто отримував право на ауспіції, самі завжди проходили з ауспіціями. Наприклад, обранням консулів і преторів керував один з консулів (як правило, той, хто в списку був першим), який проводить ауспіції перед виборами своїх наступників. Обидва консули мали однакову владу, оскільки вони були обрані при однакових ауспіціях; при цьому, ауспіції, які проводив консул, мали більшу вагу, ніж ауспіції претора, бо вибори преторів проходили при інших ауспіціях. Відповідно, ауспіції преторів були важливіше ауспіцій едилів тощо. Народні ж трибуни, які самі не мали права на проведення громадських ауспіцій, і обиралися без ауспіцій [3].

Призначення царів відбувалося відповідно до волі богів і передбачало ворожіння з приводу кандидатів у царі. авгури цікавилися думкою Юпітера щодо майбутнього правителя, і несприятлива відповідь теоретично могла би стати підставою для відмови кандидату і пошуку іншого претендента на царську владу (хоча таких прецедентів і не було). Надалі боги були відсторонені навіть від формальної участі у виборах, а роль ауспіцій зводилася лише до визначення вдалого дня голосування, а не особистостей тих,

хто претендував на магістратські посади. Вище було згадано той єдиний випадок прямої незгоди Юпітера з вибором громади, та й то ця колізія вирішилася лише добровільною відставкою обраного консула.

Сакральні функції магістратів (право на консультацію з богами) виникали не з божественної санкції; сакральною була сама громада і її вибір, а магістрати, наділені владою громадою, отримували право не тільки керувати її життям, а й представляти її перед богами. Як бачимо, римляни самі творили своє майбутнє, а боги їм в цьому лише допомагали і консультували.

З релігійним характером магістратських повноважень були пов'язані й уявлення про спадкоємність влади. За нормальних умов електоральні комісії з приводу обрання вищих магістратів проходили під головуванням одного з консулів, який проводив ауспіції, просячи тим самим згоди богів на цей захід і освячуючи своєю присутністю відповідну процедуру. Але бували випадки, коли встановлений порядок з тих чи інших причин доводилося міняти. У ситуації неможливості виконання своїх функцій одним з консулів (смерть, важка хвороба, добровільна відставка; відомі випадки смерті десігнованого консула, тобто такого, що був обраний, але не встиг приступити до виконання обов'язків), на його місце обиралася інша людина. Природно, вибори проводив консул, що залишився чинним, який відповідно до процедури проводив необхідні ауспіції. Але виходить, що він був обраний за одних ауспіцій, а його товариш по консульству обирався за інших. Цей дообраний консул (консул-суфект) володів як би «урізаним» імперієм, хоча в літературі немає однозначної думки з приводу того, в чому саме проявлялося це урізання, адже переважно і звичайним способом обраний консул і консул-суфект користувалися однаковою владою; проблеми виникали в разі тяжких лих і особливих обставин, які змушували римлян побоюватися гніву богів.

Вступ на посаду республіканських магістратів відбувався без інавгурації, а ауспіції, які здійснювалися під час виборів, мали на меті упевнитися, що боги вважають саме цей день вдалим саме для цієї події. Відповідно, якщо інавгурація давала (царям) довічну владу, то влада республіканських магістратів була обмежена в часі (як обмеженою в часі була і дія ауспіцій). Виходить, якщо царі хоча б формально мали божественну санкцію, то республіканські магістрати навіть номінально богами не затверджувалися. Юпітер лише давав згоду на вибори, результат яких ані від нього, ані від інших богів не залежав. У життя громади взагалі, у функціонування її апарату управління зокрема, вони втручалися вкрай рідко, і навіть таке втручання не мало імперативного характеру, а було, ймовірно, порадою і побажанням, яке римляни намагалися виконувати, але без порушення закону. Тобто, цивільний закон був вище релігійного, а його відсилання до волі богів більшою мірою стосувалося дотримання релігійних приписів, ніж виконання їх (богів) волі.

Однак «*Iovem imperium*» надавав повноваження не тільки відносно самоврядування. Юпітер – верховний бог усього світу, а римляни – його обраний народ, як жителі Аттики – народ Афіни. Але Афіна – не головна богиня, а верховний грецький бог (Зевс) стежить лише за рівновагою, не надаючи грекам особливих преференцій; правителька Аттики допомагає своїм підданам, так би мовити, в приватному порядку. Хоч би як це не здавалося дивним, в цьому плані римляни більше були схожі не на греків, а на юдеїв, яким Яхве надав «землю обітовану». Якщо Яхве вирішує проблеми територіальної юрисдикції, чому б земельними питаннями не зайнятися і Юпітеру?

Греки готові були боротися за свої землі, але були байдужі до захоплення чужих¹, римляни навряд чи взагалі мислили категоріями «своя земля – чужа». Як відзначав барон Монтеस्क'є, «римляни вважали, що достатньо було будь-якому народу почути про них, щоб тим самим він став їх підданим» [8, р. 137]. І якщо євреям світове панування було обіцяно лише в невизначеному майбутньому і було надприродною справою, то римляни *вже* отримали необхідну ліцензію, тому не відчували жодних докорів сумління,

¹ Один із небагатьох винятків з цього правила – імперія Александра Великого; проте македонець Александр був «не зовсім грек». Аристотель, який пережив свого царственного учня, не спромігся навіть згадати про його досвід у своїх політичних трактатах. Загальновідома розповідь про те, як Діоген Сінопський просив Александра не загороджувати від нього сонце також показова, бо характеризує не тільки особу екстравагантного кініка, але й загальне ставлення греків до діяльності царя-завойовника. У його походах брали участь заради слави, грошей, з авантюризму, але нікого не переповнювало відчуття «імперської величі»; це була чужа грекам справа, і зовсім не випадково відразу після смерті царя в самій Греції його прихильники піддалися гонінням.

руйнуючи чужі держави. Дуже доречною виявилася й ідея «Вічного Міста». Так назвав Рим Альбій Тібулл [4, р. 273], але не думаємо, що звичайний для поетів метафоричний стиль викладу справив би помітне враження, якби для цього не було відповідних передумов. Тібулл не вигадав римську вічність, а лише висловив у вдалому образі *загальну думку*, яка була зовсім не порожніми хвастощами, а *релігійною концепцією*, коріння якої сягають апофеозу царя-засновника.

«Вигнання богів» не могло не вплинути на цю концепцію: якщо боги Риму – це демони (св. Августин), то про жодні «священні права» на управління світом і претензії на «вічність» мова вже не йшла. Рим, названий на честь (язичницького) бога, також не міг зберегти своє значення в християнському світі, маючи всі шанси повторити долю Вавилону, Карфагена й інших міст, чия давня велич перетворилася в прах. Власне, до цього все і йшло. У ранньому Середньовіччі Форум став місцем випасу худоби (звідси назва *Campo Vaccino* – «пасовище для корів»). Врятувало Рим від забуття те, що саме римський єпископ став відігравати у Церкві особливу роль, а з часів Григорія VII – претендувати і на політичне лідерство в Християнському світі. Поступово «місто Ромула» перетворилося в «місто св. Петра»; авторитет апостола дозволив Риму зберегти свій духовний вплив за рахунок зміни смислів. Зараз «Вічне Місто» – це красива метафора для залучення туристів; для самих же римлян це була обіцянка небес, як для юдеїв – прихід Машиаха. По суті, Стародавній Рим з сучасним об'єднує лише географічне розташування; те саме стосується й інших міст, які *пережили свій час*.

Висновки. Отже, римський цивілізаційний проєкт передбачав святість громади як цілісності та її право на експансію. Перше стосувалося внутрішнього життя громади, друге – його зовнішнього боку. Святість громади реалізовувалася в спільному прийнятті рішень, які засвідчувалися ауспіціями, а експансія розглядалася як настільки ж священне право римлян на розпорядження долею інших народів. Перевага армії дозволяла захоплювати землі, для утримання яких у Рима не вистачало людського матеріалу. Але римляни не могли і влаштовувати набіги («набiг–здобич–повернення»), оскільки це не відповідало їхній картині світу. Навіть віддаючи вогню і мечу чужі поселення, вони не вважали себе розбійниками і бандитами, завойовуючи те, що (як вони вважали) по праву належало їм.

Концепція «імперія Юпітера» виникла не відразу і навіть не на початку римського шляху. Її утвердження можна приблизно (і умовно) датувати кінцем Пунічних війн і пов'язувати з протистоянням двох особистостей – Сципіона Африканського і Катона Старшого. Подолавши Ганнібала, Сципіон вчинив цілком «по-грецьки», уклавши з переможеними вигідний римлянам договір і стягнувши пристойну контрибуцію. У цьому видатний полководець слідував давній традиції: Рим прагнув нав'язати ворогу свої правила гри, але не захоплювати чужі території, поважаючи право інших на захист своїх вівтарів і вогнищ. Однак Катон вимагав більшого. Він вважав, що проблема може вирішитися лише повним знищенням ворога.

Як відомо, Карфаген був зруйнований, що свідчило про зміну парадигми. Для Катона цей символічний акт означав тотальний контроль над оточенням, контроль, який був необхідний для імплементації «мандату небес». Руйнування Карфагену було релігійним дійством, важливим не стільки з практичних міркувань, скільки з теологічних (усунення чинника, що перешкоджав схваленому Юпітером *Pax Romana*). Після перемоги у Третій Пунічній війні (149–146 рр. до н.е.) в Риму не залишилося серйозних супротивників у Середземномор'ї, і його рух вперед стримувати стало фактично нікому.

Це мало важливі внутрішньополітичні наслідки. Адже «коли легіони перейшли через Альпи і переправилися через море, то солдати, яких на час кількох кампаній довелося залишити в підкорених країнах, мало-помалу втратили чесноти, властиві громадянину; генерали, що розпоряджалися арміями і царствами, відчували свою силу і припинили коритися... Поки народ у Римі спокушався лише трибунами, яким він міг надати тільки таку владу, яку мав він сам, сенат міг легко захищатися, тому що він діяв послідовно, а чернь весь час переходила від крайнього шаленства до крайньої слабкості. Але коли улюбленці народу отримали колосальну владу за межами країни, вся мудрість сенату стала марною і республіка загинула» [2, с. 305].

Крім того, якщо римський народ поширюється далеко за межі померію, прибути в який багато його членів не мали змоги ані на вибори магистратів, ані на обговорення законів, то під сумнів ставилася перша частина римського проєкту, а саме – святість громади, якщо чимала частина громадян (притому цілком активних) перестає брати участь

в її житті. Якщо раніше римляни вважали за краще *контролювати* інші народи, то тепер вони стали на шлях *прямого завоювання*.

Введений нами конструкт «*Iovem imperium*» може пояснити як феномен римського самоврядування, так і «священне право» римської громади на панування у світі. Рах Романа мислився як вираз римської могутності (*imperium*), кордони Римської республіки сприймалися як кордони цивілізованого світу. Форми правління були підпорядковані загальній концепції римської ідеї, і коли для її реалізації в нових історичних умовах потрібна була концентрація верховної влади в одних руках, римляни охоче погодилися на це, вбачаючи у світовій імперії вище втілення республіки як *спільної справи* її громадян.

Список використаних джерел

1. Коптев А. В. Империй и померий в эпоху ранней Римской республики. *Вестник РГГУ. Серия: История Филология Культурология Востоковедение*. 2011. № 14(76). С. 42–103.
2. Монтескье Ш. Л. Персидские письма. Размышления о причинах величия и падения римлян. Москва : КАНОН-пресс-Ц, 2002. 512 с.
3. Сморгчов А. М. Религия и власть в Римской Республике: Магистраты, жрецы, храмы. Москва : РГГУ, 2012. 602 с.
4. Catullus, Tibullus. Catullus. Tibullus. *Pervigilium Veneris*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1921. 376 p.
5. Cicero. *On the Nature of the Gods*. Academics. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. 664 p.
6. Halapsis A. V. *Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman "Globalization"*. *Scientific cognition: methodology and technology*. 2014. № 33(2). P. 173–178.
7. Livy. *History of Rome*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1940. 519 p.
8. Montesquieu. *Considerations on the Causes of the Grandeur and Decadence of the Romans*. New York : D. Appleton, 1882. 526 p.
9. Potter D. *Prophets and Emperors: Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1994. 281 p.

Надійшла до редакції 24.02.2020

References

1. Koptev, A. V. (2011). Imperij i pomerij v jepohu rannej Rimskoj respubliki. *Vestnik RGGU. Serija: Istorija. Filologija. Kul'turologija. Vostokovedenie*, 14(76), 42-103.
2. Montesquieu, Sh. L. (2002). *Persidskie pis'ma. Razmyshlenija o prichinah velichija i padenija rimljan*. Moskva: KANON-press-C.
3. Smorchkov, A. M. (2012). *Religija i vlast' v Rimskoj Respublike: Magistraty, zhrecy, hramy*. Moskva: RGGU.
4. Catullus, & Tibullus. (1921). *Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris* (F. W. Cornish, J. P. Postgate, & J. W. Mackail, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Cicero. (1967). *On the Nature of the Gods. Academics* (H. Rackham, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Halapsis, A. V. (2014). *Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman "Globalization"*. *Scientific cognition: methodology and technology*, 33(2), 173-178.
7. Livy. (1940). *History of Rome* (F. G. Moore, Trans. Vol. VI: Books 23-25). Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Montesquieu. (1882). *Considerations on the Causes of the Grandeur and Decadence of the Romans* (J. Baker, Trans.). New York: D. Appleton.
9. Potter, D. (1994). *Prophets and Emperors: Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

SUMMARY

Khalapsis O. V. Religious aspects of political and legal rules of the Roman republic. Purpose of the article is to reconstruct the political and legal norms of the Roman Republic by appealing to the relevant theological and ideological constructs. The author argues that Roman civilization project envisaged the sanctity of the community as a whole and its right to expansion. The sanctity of the community was realized in the co-decision making that was evidenced by the auspices, and the expansion was regarded as equally sacred by the Romans to control the fate of other nations. The concept of “*Iovem imperium*” originated around the end of the Punic Wars. The destruction of Carthage was a religious act, important not so much for practical, but for theological reasons (the elimination of the factor that hindered the approved by Jupiter Pax Romana). If earlier the Romans preferred to control other peoples, then after that they embarked on the path of direct conquest.

The destruction of Carthage had important internal political implications, both reflected in the gradual loss of ancient virtues by the Romans and in the strengthening of the power of local administrations. In addition, a considerable number of Roman citizens ceased to participate in the discussion and

adoption of laws, and therefore the idea of metaphysical unity of the community was questioned.

The *Iovem imperium* construct can explain both the phenomenon of Roman self-government and “sacred right” of the Roman community to rule the world. *Pax Romana* was conceived as an expression of Roman power (*imperium*), the borders of the Roman Republic were perceived as the borders of the civilized world. Forms of government were subordinated to the general concept of the Roman idea, and when for its implementation in the new historical conditions required concentration of the supreme power in one hand, the Romans readily agreed to it, seeing in the world empire higher incarnation of the republic as a common cause of its citizens.

Keywords: *auspices, imperium, Pax Romana, Iovem imperium, sacred community, Roman civilization, pomerium.*

УДК 341.231.14

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-27-32

Завгородня Ю. С. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ

Наголошено на необхідності пізнання прав дитини через зобов'язання держави. Звернуто увагу на відсутність у межах вітчизняної правової доктрини комплексних досліджень прав дитини через парадигму західної правової культури. По-перше, держава зобов'язана поважати права дитини. Цей обов'язок зумовлює для держави утримання від порушення прав дитини. Зазначено, що повага прав дитини пов'язана з їх визнанням. По-друге, держава зобов'язана захищати права дитини. Цей обов'язок зумовлює для держави необхідність захисту прав дитини від порушення з боку третіх осіб, а також притягати до відповідальності осіб, які порушують права дитини. По-третє, держава зобов'язана забезпечити реалізацію прав дитини. Цей обов'язок зумовлює для держави необхідність вживання активних дій для сприяння дітям у реалізації їх прав. Зроблено висновки, що наявний на сьогодні в Україні механізм захисту та забезпечення прав дитини потребує суттєвого удосконалення.

Ключові слова: *обов'язок забезпечення прав дитини, обов'язок захищати права дитини, обов'язок поважати права дитини, людські права, права дитини.*

Постановка проблеми. Забезпечення людських прав, починаючи з другої половини ХХ століття, є тим питанням, що перманентно перебуває в центрі уваги науковців як вітчизняних, так і зарубіжних. Водночас слід зазначити, що лише останні десять років у межах вітчизняного правознавства людські права почали пізнаватися через призму їх фундаментальності, природного та невід'ємного характеру, зв'язку з обов'язками держави. Адже до цього часу вони сприймалися як ті можливості, що надаються державою, через закріплення їх у текстах нормативно-правових актів. За такого підходу поза інтенцією науковців перебували права дитини, особливо якщо врахувати, що діти не сприймалися як повноправні члени суспільства. Про їхні інтереси можна було дізнатися чи не виключно через думку їхніх законних представників. Однак дитина є таким самим членом соціуму, як і повнолітні особи, що зумовлює необхідність переосмислення парадигми розуміння прав дитини, зокрема у контексті їх сприйняття саме як людських прав.

До цього слід додати, що людські права (а відповідно і права дитини) переважно розглядалися через їх взаємозв'язок з обов'язками людини, що суттєво спотворювало природу людських прав (хоча цілком відповідало радянській доктрині юриспруденції), заперечувало іманентну їм природність та невідчужуваність. У європейській правовій культурі адресатом людських прав є держава. Саме на державу покладається обов'язок їх забезпечення. Саме держава є відповідальною перед людиною за імплементацію люд-

© Завгородня Ю.С., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9257-7269>

k_tidp@dduvs.in.ua

ських прав. Доречно зауважити, що саме ця парадигма сприйняття людських прав закріплена і в Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Зазначене явище отримало назву вертикального аспекту людських прав (водночас ми не заперечуємо горизонтальний ефект дії людських прав).

Отже, доцільним є висвітлення обов'язків держави щодо реалізації прав дитини через призму європейської парадигми людських прав.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання прав дитини не залишається поза увагою вітчизняних науковців. Наприклад, слід загадати таких, як Буров Ю. О., Єфімов М. М., Корнієнко М. В., Крестовська Н. М., Лук'янчиков Є. Д., Ортинська Н. В., Семигіна Т. В., Синегубов О. С., Трестер Ю. О., Шульц О. А. та ін.

Однак зазначені автори розглядають права дитини переважно у контексті усталеного радянського розуміння прав людини: через призму права людини – обов'язки людини. Зокрема, Крестовська Н. М., означивши своє дослідження як «Сучасне розуміння прав дитини», цілком правильно вказує, що серед принципів інтерпретації прав дитини в сучасних умовах має бути автономія особистості дитини, що зумовлює розгляд дитини як повноправної людини, а не як власності батьків чи держави, не як «дорослого у мініатюрі»; визнання пріоритету інтересів дитини [2, с. 411]. Однак водночас, на думку автора, слід також визнати принцип відмінності між природними, юридичними і реальними правами. З такою тезою автора не можна погодитись, зважаючи на таке: соціальними нормами є тільки ті, які втілюються в поведінці суб'єктів, якщо якесь правило існує лише де-юре, воно не визнається соціальною нормою (а правові норми є нормами соціальними). Для радянської юриспруденції властивим було закріплювати у нормативно-правових актах гасла, від яких суттєво відрізнялась реальність (такий стан зберігається і донині в окремих державах пострадянського простору). У межах західної правової культури такий стан не видається можливим: просто не можна уявити, як можна закріпити у законодавстві певні зобов'язання і їх не виконувати. Якщо держава не має наміру виконувати передбачені міжнародним договором зобов'язання, то вона не підписує цей договір (або робить застереження щодо окремих положень такого договору, які не буде виконувати, якщо це допускається таким договором). Якщо є права людини чи права дитини, то є обов'язок держави їх реалізувати. Людські права (відповідно і права дитини) мають пріоритет перед позитивним правом. Вони завжди є реальними, навіть якщо не зафіксовані у прескриптивному тексті. Зокрема, ст. 22 Конституції України передбачає, що людські права, закріплені у Конституції, не є вичерпними.

Подібний підхід до розуміння прав дитини викладено і в докторській дисертації Ортинської Н. В. «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження» [3].

Саме на існування прав, встановлених державою, наголошує Симоненко Т. (хоча при цьому дещо змішує природний характер людських прав та їх поділ на позитивні та негативні, розуміючи під позитивними правами ті, які встановлені державою) [4, с. 191].

Тому пізнання прав дитини (як і людських прав) через призму нормативістського розуміння права стало причиною відсутності системних досліджень цієї проблематики в аспекті західної правової культури через обов'язки держави, що є додатковим чинником актуальності обраної теми.

Метою статті є висвітлення прав дитини через зобов'язання держави: визнавати, захищати й забезпечувати права дитини.

Виклад основного матеріалу. Класичним можна вважати підхід, за якого зобов'язання держави у царині людських прав (а відповідно і прав дитини) передбачають три складові.

По-перше, держава зобов'язана поважати права дитини. Цей обов'язок зумовлює для держави утримання від порушення прав дитини. «Поважати честь, гідність і права людей – завдання, що постійно стоїть перед політичною владою, поліцією, органами правосуддя, системою охорони здоров'я, пенітенціарною системою, тобто перед будь-якими органами державної влади» [5, с. 10–11].

Крім того, варто також наголосити, що повага прав дитини пов'язана з їх визнанням, бо без визнання державою свого обов'язку поважати права дитини, діяльність орга-

нів публічної влади не буде спрямована на забезпечення і захист прав дитини, а законодавство такої держави не буде містити приписів про права дитини (права існують там, де держава виконує свої зобов'язання щодо їх реалізації. Черговий раз наголосимо, що права є вимогою саме до держави). При цьому, звісно, що така держава не може бути визнана правовою, демократичною; державно-правовий режим у такій державі може бути охарактеризований як авторитарний або тоталітарний.

На визнання прав дитини може вказувати підписання державою відповідних міжнародних договорів, прийняття законодавства. У цьому аспекті варто зазначити: 20 листопада 1989 року була прийнята Конвенція про права дитини, у преамбулі якої закріплено таке положення: «держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією...» [6]. Україна ратифікувала зазначену Конвенцію 27 лютого 1991 року.

У ст. 24 Конституції України зазначається про матеріальну й моральну підтримку дитинства; у ст. 51 – про охорону державою дитинства [1]. А в преамбулі Закону України «Про охорону дитинства» зазначається, що охорона дитинства є «стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави» [7].

Важливою у цьому контексті є й різнобічна просвітницька робота, спрямована на формування ідеології, відповідно до якої права дитини мають належно сприйматися усіма членами соціуму.

По-друге, держава зобов'язана захищати права дитини. Цей обов'язок зумовлює для держави необхідність захисту прав дитини від порушення з боку третіх осіб, а також притягати до відповідальності осіб, які порушують права дитини. І дотепер дотримання прав дитини є в центрі уваги Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, за інформацією на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, зазначається про те, що «у структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню» [8].

Зазначимо, що у 2011 році було запроваджено інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, який відповідно до Указу Президента України від 11 серпня 2011 року № 811 «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» «забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері» [9].

Нещодавно Кабінетом Міністрів України впроваджено ще одну інституцію – освітнього омбудсмена (згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 491 «Деякі питання освітнього омбудсмена») [4]. «Освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань із захисту прав у сфері освіти» [10] – зазначається у п. 1 цієї Постанови. І хоча повноваження освітнього омбудсмена виходять за межі дотримання прав дитини, можна стверджувати, що саме права дітей у сфері освіти є важливою частиною цих повноважень. Особливо зважаючи на той факт, що повна загальна середня освіта відповідно до ч. 2 ст. 53 Конституції України є обов'язковою.

Водночас слід наголосити, що впровадження низки інституцій, які виконують контролюючі функції щодо реалізації прав дитини, може свідчити про необхідність удосконалення механізмів захисту прав дитини через їх незадовільний стан. У цьому контексті не можна не зазначити, що за даними ЮНІСЕФ, три четверті дітей у світі віком від 2 до 4 років систематично страждають через жорстоку дисципліну з боку батьків чи опікунів, при цьому 42 % батьків вважають, що емоційне насилля над дітьми з виховною метою є допустимим. Від 1 до 3 млн дітей в Україні стають свідками або жертвами домашнього насильства, зокрема психологічного. А за даними Національної поліції, в Україні за 2018 рік кількість звернень про домашнє насильство перевищила 115 тис., із них 1 418 повідомлень надійшло від дітей [11].

Учасники парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» зазначили, що «в Україні посилюються негативні тенденції у сфері забезпечення та захисту прав дітей» [12].

Наведені дані вказують на необхідність удосконалення механізму захисту дітей від порушень їх прав. У державі має бути чітка дорожня карта подальших реформувальних у сфері забезпечення дитинства, захисту їх прав, у тому числі і від батьків або інших законних представників. Такі соціальні зміни мають впроваджуватися системно, з розумінням їх важливості для створення здорового покоління (зокрема і в психологічному аспекті, зважаючи на те, що насилля щодо дітей завдає не тільки фізичних страждань, а й непоправної психологічної шкоди, є чинником виникнення низки психологічних комплексів тощо. За даними польського дослідження, 23,3 % з 257 злочинців, які вчинили насилля щодо дітей, зазнали фізичного насилля у дитинстві [13, с. 110]). «Однією з перешкод на шляху побудови здорового демократичного суспільства є різноманітні порушення прав підростаючого покоління. У наш час, коли в Україні закладаються правові основи глибоких соціально-економічних перетворень, проблема неповнолітніх набуває особливого змісту. ... Коли суспільство не бачить підвищеної потреби у захисті дітей і не забезпечує його, майбутнє стає небезпечним» [14, с. 15]. З цієї тезою важко не погодитись. На нашу думку, це положення має бути основою для державної політики щодо дітей.

По-третє, держава зобов'язана забезпечити реалізацію прав дитини. Цей обов'язок зумовлює для держави необхідність вживання активних дій для сприяння дітям у реалізації їхніх прав. Є права, які не можуть бути реалізованими без активної участі держави. Наприклад, право на освіту або право на медичну допомогу залишаються ілюзорними, якщо держава не створить систему державних закладів, у яких будуть надаватися освітні чи медичні послуги, або не буде сприяти створенню таких комунальних чи приватних закладів.

Один з напрямів діяльності в цій сфері, на нашу думку, має полягати у тому, щоб сприяти втіленню саме інтересів дитини (а не її батьків), оскільки, як вказує аналіз національної судової практики, зазвичай як інтерес дитини сприймається позиція її законних представників, а не самої дитини. Необхідно враховувати, що дитина є також людиною, як і повнолітня особа, з власними уподобаннями та інтересами, які не завжди збігаються з уподобаннями та інтересами її батьків.

Зазначимо, що під час парламентських слухань на тему «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», що відбулися 22 лютого 2017 року наголошувалось на тому, що «Очевидним і закономірним наслідком цих процесів є погіршення соціального становища дітей. Проте ані Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», ані Програма діяльності Кабінету Міністрів України не містять завдань з питань дотримання та захисту прав дитини. Заходи щодо соціального, медичного, правового захисту дітей у діях центральних та місцевих органів виконавчої влади набули ознак другорядності, чим зумовлено накопичення негативних тенденцій у сфері захисту прав дитини» [12].

Висновки. Отже, тривалий час у межах вітчизняної юридичної науки права дитини, як і права людини, розглядалися суто як явища, існування яких пов'язане з волевиявленням органу публічної влади. Такий підхід склався ще за часів Радянського Союзу й не відповідає європейським правовим традиціям, у межах яких людські права загалом і права дитини зокрема сприймаються як природні, невід'ємні від людини, отже, ніким їй не надаються, а належать від народження, вже через те, що це людина. З наведеної тези випливає положення, що діти мають ті самі права, як і повнолітні особи. Хоча, зрозуміло, що з огляду на низку чинників, реалізація прав дитини має свої особливості.

Адресатом прав дитини (як і прав людини) є в першу чергу держава. Саме на державу покладаються обов'язки поважати, захищати та забезпечувати права дитини. До того ж наявний на сьогодні в Україні механізм захисту та забезпечення прав дитини потребує суттєвого удосконалення, яке має здійснюватися через системне реформування як самої сфери реалізації прав дитини, так і державної політики щодо реалізації прав дитини.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Крестовська Н. М. Сучасне розуміння прав дитини. *Форум права*. 2011. № 3. С. 409–413.
3. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис.

... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.

4. Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 188–193.

5. Введение в права человека / под ред. Кнут В. Бергем, Гуннар М. Карлсен, Б. Слюдал. Осло : Норвежский Хельсинский Комитет по правам человека, 2003. 121 с.

6. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.

7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

8. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua> (дата звернення: 14.02.2020).

9. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення: 14.02.2020).

10. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF> (дата звернення: 14.02.2020).

11. За домашнє насильство – за грати: Як в Україні та світі борються зі знуцанням у родині. URL.: https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146 (дата звернення: 14.02.2020).

12. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист». URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19> (дата звернення: 14.02.2020).

13. Heitzman Janusz, Lew-Starowicz Michał, Pacholski Marek, Lew-Starowicz Zbigniew. Wykorzystywanie seksualne dzieci w Polsce – analiza badań 257 sprawców, którzy popełnili przestępstwa seksualne wobec małoletnich. *Psychiatria Polska* 2014; VOL. 48, NR. 1. 105–120.

14. Онищенко Н. М., Львова О. Л., Сунєгін С. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2013. № 2. С. 13–17.

Надійшла до редакції 18.02.2020

References

1. Konstytucja Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Constitution of Ukraine of June 28, 1996. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1996. № 30. [in Ukr.]

2. Krestovs'ka N. M. Suchasne rozuminnia prav dytyny. Forum prava. [Modern Understanding of the Rights of the Child. Law Forum]. 2011. № 3. С. 409-413. [in Ukr.]

3. Ortyns'ka N.V. Pravovyi status nepovnolitnikh: teoretyko-pravove doslidzhennia [Juvenile Legal Status: Theoretical and Legal Study]: dys. ... d-ra yurydychn. nauk: 12.00.01. Lviv, 2017. 524 с. [in Ukr.]

4. Symonenko T. Poniattia i oznaky prava dytyny na zakhyst vid usikh form nasylstva v Ukraini: teoretyko-pravovyi analiz. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. [Concepts and Features of the Right of the Child to Protection Against All Forms of Violence in Ukraine: theoretical and legal analysis. Entrepreneurship, Economy and Law]. 2019. № 2. С. 188-193. [in Ukr.]

5. Vvedenye v prava cheloveka [Introduction to Human Rights] / Pod red. Knut V. Berhem, Hunnar M. Karlsen, B. Sliudal. Oslo: Norvezhskiy Khelsynskiy Komytet po pravam cheloveka, 2003. 121 с. [in Russ.]

6. Konvetsiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku. Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy. [Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989. Collection of current international treaties of Ukraine]. 1990. № 1. Ст. 205. [in Ukr.]

7. Pro okhoronu dytynstva. Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [On protection of the Childhood. Law of Ukraine of April 26, 2001. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2001. № 30. Ст.142. [in Ukr.]

8. Ofitsiyni sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [Official site of the Ombudsman of Ukraine]. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua>. [in Ukr.]

9. Pytannia Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny [Questions of the Ombudsman of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2011 roku № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>. [in Ukr.]

10. Deiaki pytannia osvithnioho ombudsmena [Some Educational Questions of the Ombudsman]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 chervnia 2018 r. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>. [in Ukr.]

11. Za domashnie nasylstvo – za graty: Yak v Ukraini ta sviti boriatsia zi znushchanniam u rodyni [Domestic Violence - Behind Bars: Ways of Combating Domestic Abuse in Ukraine and Over the world]. URL.: https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_. [in Ukr.]

12. Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Prava dytyny v Ukraini: zabezpechennia, dotrymanna, zakhyst». [Parliamentary Hearing Recommendations on the Rights of the Child in Ukraine: Security, Compliance, Protection]. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19>. [in Ukr.]

13. Heitzman J., Lew-Starowicz M., Pacholski M., Lew-Starowicz Z. Wykorzystywanie seksualne dzieci w Polsce – analiza badań 257 sprawców, którzy popełnili przestępstwa seksualne wobec małoletnich. *Psychiatria Polska* 2014; VOL. 48, NR. 1. 105-120. [in Pol.]

14. Onishchenko N. M., Lvova O. L., Suniehin S. O. Prava i svobody dytyny: vstup do problemy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. [Rights and Freedoms of the Child: Introduction to the Problem. *Journal of the Kyiv University of Law*]. 2013. № 2. C. 13-17. [in Ukr.]

SUMMARY

Zavorodnya Yu. S. State obligations in child's rights ensuring. The article focuses on the need to know the rights of the child through the obligations of the state, since the state is the recipient of the rights of the child (as well as human rights). Emphasis is placed on the lack of comprehensive research of the rights of the child within the domestic legal doctrine through the paradigm of Western legal culture; the existing papers were done mainly through the understanding of the rights of the child, which had developed in times of the soviet jurisprudence. Three aspects of the state's obligations in the field of rights of the child are analyzed.

First, the state is bound to respect the rights of the child. This obligation causes the state to abstain from violating the rights of the child. It is noted that respect for the rights of the child is linked to their recognition. After all, without recognition by the state of its duty to respect the rights of the child, the activities of public authorities will not be aimed at securing and protecting the rights of the child and the legislation of that state will not contain any prescriptions for the rights of the child. Rights exist only there where the state fulfills its obligations as to their implementation. The recognition of the rights of the child may be indicated by signing by the state of relevant international treaties, the adoption of legislation. Also important in this context is a comprehensive educational work aimed at forming an ideology according to which the rights of the child should be properly perceived by all members of the society.

Secondly, the state has a duty to protect the rights of the child. This obligation makes it necessary for the state to protect the rights of the child against abuse by third parties, as well as to bring to justice those who violate the rights of the child. Attention is drawn to the fact that the establishment of a number of institutions that perform supervisory functions for the realization of the rights of the child may indicate the need to improve the mechanisms of protection of the rights of the child due to their unsatisfactory condition. The data provided indicated the need to improve the mechanism of protection of children from violations of their rights. The state should have a clear roadmap for further reforms in the area of childhood protection, protection of their rights, including protection from parents or other legal representatives. Such social change should be implemented systematically, with an understanding of their importance for creating a healthy generation. Thirdly, the state is obliged to enforce the implementation of the rights of the child.

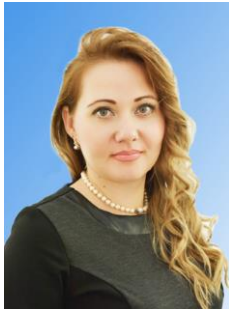
It is concluded that the current mechanism for the protection and protection of the rights of the child in Ukraine needs significant improvement, which must be done through systematic reformation of both the sphere of realization of the rights of the child and the state policy on the realization of the rights of the child.

Keywords: *the obligation to provide the rights of the child, the duty to protect the rights of the child, the duty to respect the rights of the child, human rights, the rights of the child.*

УДК 347.958

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-33-38

Нестерцова-Собакарь О. В.©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

**ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
В ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД
(кінець XVIII – перша половина XIX ст.)**

Досліджено питання функціонування на території України, що знаходилась у складі Російської імперії в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст., системи цивільного процесуального законодавства. Йдеться про періодизацію історії розвитку цивільного процесуального законодавства: у встановлених у дослідженні хронологічних рамках відбулись суттєві зміни щодо чинності відповідних правових джерел. У статті зазначено, що незважаючи на інкорпорацію Лівобережної України та приєднання Правобережної, тут діяли в системі судоустрою та судочинства регіональні особливості (наприклад, чинними залишалися процесуальні норми, що містились в Литовському статуті та інших актах, що діяли в Польщі чи козацькій державі). Водночас в інших губерніях (Слобідсько-українській, а з 1835 р. Харківській, Херсонській, Катеринославській і Таврійській) судоустрій та судочинство з моменту поширення російського адміністративно-територіального устрою відповідало нормам російського імперського законодавства.

Ключові слова: цивільний процес, законодавство, Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Російська імперія, судочинство, Звід законів Російської імперії.

Постановка проблеми. Будь-яка національна система права має історичне підґрунтя й власні традиції, на основі яких вона й формувалась. Українські землі протягом багатьох століть перебували під владою різних держав, українці мали досвід розбудови власної державності та права. Водночас аспекти історії становлення системи законодавства, що регулювала питання цивільного процесу, є важливими складовими сучасної правової науки. Нормативно-правові акти, що розроблялись та приймались у XIX ст. у Російській імперії, і відповідно які поширювались на українські землі, суттєво вплинули на сучасне українське законодавство. Саме тому проблематика історії цивільного процесуального законодавства заслуговує на ретельний аналіз та висвітлення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з проблематики дослідження цивільного процесуального законодавства на українських землях у складі Російської імперії здійснили внесок такі вітчизняні та закордонні вчені, науковці та дослідники: Гетманцев О., Самсонов Н., Слинько Д. та ін.

Метою статті є аналіз системи цивільного процесуального законодавства, яка діяла на території України з моменту остаточної інкорпорації козацької держави до складу Російської імперії до періоду так званих «великих реформ» 1860–1870 рр.

Виклад основного матеріалу. Становлення українського цивільного процесуального законодавства має значну історію й пройшло декілька етапів. Перед тим, як перейти безпосередньо до аналізу нормативно-правових актів, які діяли на українських теренах у кінці XVIII – першій половині XIX ст., необхідно приділити увагу питанням періодизації історії становлення цивільного процесуального законодавства й відповідно встановити, до якого періоду належить окреслена в дослідженні хронологія. Дослідник Гетманцев О. виділяє 5 основних періодів. Перший сягає хронологічних рамок з кінця IX до початку XIV ст., характеризується зародженням процесуальних норм у Київській Русі. Другий етап тривав з кінця XIV до першої половини XVII ст. У цей період українські землі знаходились у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Речі Посполитої. Третій охоплює часові рамки від другої половини XVII – першої половини XX ст. У цей період відбулись знакові історичні українські державотворчі процеси, наявність власної козацької держави, згодом перебування українських земель у

© Нестерцова-Собакарь О. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>
aasobakar77@ukr.net

складі двох імперій (Російської та Австрійської, потім Австро-Угорської). З 1917 до 1991 року тривав четвертий період, коли, на жаль, після нетривалого періоду розбудови власних національних державних систем настав період радянської більшовицької окупації та відповідно поширення на наших землях так званого «соціалістичного» права. Нарешті, п'ятий період триває від здобуття Україною незалежності до цього часу [6, с. 83–86].

Хронологічно об'єктом нашого дослідження є частина третього періоду, коли відбулось повне поглинання козацької української держави Російською імперією, а на наші землі поширено адміністративно-територіальну намісницько-губерніальну систему з усіма наслідками. Оскільки тут діяла російська правова система, необхідно зауважити на періодизації історії становлення відповідної системи цивільного процесуального законодавства. У найбільш загальних рисах російські науковці виділяють три етапи становлення. Самсонов Н., посилаючись на науковця Костіна С., вказує на три основні періоди – дореволюційний, радянський та сучасний [11, с. 138]. Дореволюційний він поділяє ще на три етапи: перший тривав від часів Давньої Русі до остаточного встановлення абсолютної монархії у Російській імперії. Другий етап розпочався разом із становленням абсолютизму й тривав до реформ Олександра II. До речі, Самсонов Н., характеризуючи цей етап, наводить думки інших вчених, що до середини XIX ст. в імперії цивільне судочинство знаходилося на незадовільному рівні, яке гальмувало розвиток держави, породжувало судову тяганину, не відповідало тогочасним потребам суспільства та інтересам держави. Цивільне судочинство було як класична форма інквізиційного процесу, й суд відіграв тут виключну роль, а сторони не мали змоги виступати на захист власної позиції, залучати свідків тощо, а сам процес мав таємний характер [11, с. 140–142]. Фундаментальні зміни розпочались після судової реформи 1864 р.

Лядацева-Іллічова М. в історії цивільного законодавства імперії в XIX – початку XX ст. позначає три основних етапи. Перший тривав з 1801 до 1832 року, коли правовідносини регулювались численними розрізненими нормативно-правовими актами. У цей період влада намагалась врегулювати цивільні та цивільні процесуальні відносини шляхом прийняття нових нормативно-правових актів, які доповнювали та тлумачили вже існуючі, скасовували деякі з них. Другий етап тривав з 1833 до 1857 року, від часу прийняття Миколаєм I Маніфесту про «Свод законів Российской империи от 31 января 1833 г.» (Звід законів Російської імперії). У законодавстві вкорінився принцип становості, однак процес зрівняння станів надав змогу законодавчо закріпити права та обов'язки й посилити ідею формально-юридичної рівності суб'єктів процесу. Третій етап 1857–1905 рр. характеризувався проведенням значних реформ у системі судочинства [9, с. 44–46].

Отже, значна частина українських земель протягом XVIII та початку XIX ст. опинилась під владою Російської імперії. Тут було поширено не тільки адміністративно-територіальний устрій, встановлювалась російська феодальна станова система із привілейованою дворянською верствою та кріпаками, але й впроваджувалось російське законодавство, в тому числі цивільне процесуальне, тут стали діяти відповідні нормативно-правові акти. Водночас слушно зауважити, що тривалий час в окремих регіонах, тобто українських губерніях, існували певні місцеві особливості. На Лівобережній Україні після остаточної інкорпорації у 1783 р. поширювалась загальноімперська система судів та судоустрою. Однак 3 листопада 1796 р. указом Павла I «О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним порядкам» у Чернігівській та Полтавській губерніях частково відновлювався раніше існуючий судоустрій, судочинство та відновлювали силу відповідні нормативно-правові акти (Литовський статут, наприклад) [1, с. 212–213]. Після приєднання Правобережної України Російська імперська влада тут також дозволила наявність регіональних особливостей щодо, в тому числі, й цивільного процесуального законодавства (діяли старі норми ще Речі Посполитої).

Однак перші заходи щодо згортання регіональних особливостей тут відбулись уже 1832 р., коли 30 жовтня імператор Микола I поширив на Правобережжі російську систему судоустрою. Водночас необхідно зауважити, що залишились чинними процесуальні норми Литовського статуту. Проте 25 червня 1840 р. вийшов царський указ «О распространении силы и действия Российских гражданских законов на все Западные возвращенные от Польши области». Тож у Київській, Волинській та Подільській губерніях поширювалось російське законодавство (Звід законів Російської імперії), а згідно з п. 1 указу дія Литовського статуту та доповнень до нього припинялась [2, с. 443]. Бовуа Д., французький вчений-славіст, зазначав, що у такий спосіб Литовський статут ефе-

ктивно й негайно замінювався загальноімперськими нормативно-правовими актами, а російська мова відтепер мала обов'язковий характер та проникла в усі сфери державного життя, в тому числі в суди, на зміну польській [5, с. 432]. Водночас з початку XIX ст. у системі судоустрою та судочинства в Слобідсько-українській (з 1835 р. Харківська), Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях діяли «одразу» загальноімперські норми [10, с. 64].

Уже в 1840-х і на Лівобережжі відбувались уніфікаторські заходи російською владою. У Полтавській та Чернігівській губерніях 15 квітня 1842 р. поширювалась дія російських законодавчих актів замість раніше чинних нормативно-правових актів. У нормативно-правовому акті «О порядке судебной расправы у Малороссийских казаков. 15 апреля 1842» закріплювались козацькі права «по делам суда и расправы», однак, «в обрядах судопроизводства подлежат тем же правилам, как и прочие жители...» [3, с. 309]. Водночас згідно з указом від 4 березня 1843 р. «О введении в губерниях Черниговской и Полтавской общих о судопроизводстве постановлений Империи» процесуальні норми Литовського статуту скасовувались, а під час цивільного процесу (і не тільки) почало застосовуватись законодавство Російської імперії [4, с. 116].

Слід зауважити, що в Малоросійському генерал-губернаторстві (тобто в Чернігівській та Полтавській областях), де компактно проживали лівобережні козаки, в 1810-х роках уведені унікальні інстанції – суди в козацьких громадах. Це відбулось з метою активізації населення для боротьби із Наполеоном. Джерелами судочинства були норми звичаєвого права, а також судові прецеденти. Отже, на думку вченого Слинко Д.: «...козацьке право як локальне джерело у процесуальній сфері зберегло певною мірою своє значення. Воно становило сукупність українського звичаєвого права, елементів німецького магдебурзького права і положень Литовських статутів. Також слід враховувати польський, російський та турецько-татарський вплив на певні сторони січового судочинства. Козацьке право мало усний характер і не потребувало посилення на кодифіковане писемне джерело» [12, с. 38].

Отже, в 1840-х на всіх українських землях, які знаходились у складі Російської імперії, остаточно було уніфіковано законодавчі акти з іншими частинами імперії. Слід зауважити, що російська влада використовувала на новоприєднаних територіях, де раніше існували власні державності, інститут генерал-губернаторств, де спочатку існували регіональні особливості в різних сферах суспільного та державного життя, а якраз на генерал-губернаторів покладался обов'язок здійснити аналіз, в тому числі й місцевих особливих правових актів, що діяли та мають чинність, і згодом підготувати умови для уніфікації та гармонізації законодавства загальноімперського з тим, що діяло в генерал-губернаторстві. Водночас, на думку дослідника Захарченка П., в Україні відмінності в судоустрої та судочинстві повністю ліквідовані були лише внаслідок реформи судоустрою 1864 р. [8].

У тих регіонах, де судочинство не відрізнялося від інших регіонів Російської імперії, в першій половині XIX ст. діяли закони, які на той час вже суттєво застаріли. Процесуальні норми містились здебільшого в Соборному уложенні 1649 р., в третій частині Статуту Військового 1716 р. («Коротке зображення процесів чи судових тяжб»), в указі «Про форми суду» 1723 р. [12, с. 38].

Загалом, у першій чверті XIX ст. в Російській імперії цивільні та цивільні процесуальні правовідносини регулювались значною кількістю різноманітних правових актів. На початку XIX ст. була створена комісія для систематизації усього цивільного законодавства імперії. На думку Лобанова-Ростовського Д. (міністр юстиції), обов'язки комісії щодо складення законів не повинні були обмежуватись створенням Зводу законів чи впровадженням в імперії нормативних актів на кшталт європейським. Комісія повинна систематизувати російське законодавство на непохитних основах права, а законопроекти повинні відповідати політичній ситуації в державі, а також бути такими, щоб відповідати станому устрою суспільства. Уже в 1826 р. імператор Микола I схилиється до ідеї поетапної систематизації усього наявного чинного законодавства в державі. Повне зібрання законів Російської імперії 1830 р. було побудовано за хронологічним принципом, а проект Зводу законів Російської імперії в редакціях 1830 та 1832 рр. стали результатом консолідації норм та інститутів за розділами права. Він набув чинності в 1835 р., а також перевидавався в 1842 та 1857 рр., враховуючи появу нових принципів та ідей [9, с. 46].

У 1833 р. відомий державний діяч Сперанський М. класифікував цивільні зако-

ни, що конкретизували цивільні права: 1) закони про «союзи сімейні»; 2) загальні закони про майно; 3) особливі закони про майно. Цивільними визнавались також закони про порядок стягнень у справах безспірних, судочинства загального цивільного та особливо-го межового й торгового; про заходи цивільних стягнень. Відповідно й Звід законів Російської імперії містив оригінальну систему матеріальних та процесуальних цивільних законів: загальних, особливих і місцевих [9, с. 46].

Після набуття чинності 1 січня 1835 р. дія Зводу законів поширилась відповідно й на українські губернії. Цивільні процесуальні норми тут розміщені були в томах X та XV й у Сільському судовому статуті 1839 р. Про судочинство нараховувалось 2 282 статті. На думку Слинко Д., «...така величезна кількість правових норм в результаті не вносила ясність у порядок здійснення цивільного судочинства, а лише робила його абсолютно заплутаним і незрозумілим» [12, с. 39]. Характеризуючи Звід законів, Самсонов Н. вказує, що ці закони були досить недосконалі й уособлювали собою просто механічне об'єднання положень Соборного уложення 1649 р., Військового Уставу 1716 р. (або Статуту Військового), інших численних неоднорідних нормативно-правових актів (законів, указів, правил тощо). Також тут закріплювалась відмова від принципу змагальності, встановлювався доміант слідчих засад у цивільному судочинстві, де продовжували застосовуватись деякі елементи кримінального процесу і судочинства, а також змішувалась влада судова та поліцейська. Проте саме завдяки актам 1830-х відбулось виділення цивільного процесу як самостійної форми процесуальних дій і законодавче оформлення такої тенденції [11, с. 141].

Гетманцев О. наголошує, що прийняття такого систематизованого акта було вкрай необхідним кроком для узгодження системи законодавства, яке характеризувалось розрізненістю, казуїстичністю та було розкидане в різних нормативно-правових актах. Однак у Зводі законів були і недоліки: в акті часто були відсутні точні формулювання, закони суперечили один одному. А це, звісно, впливало на якість проваджень у справах цивільних. Судочинство в цивільних справах через це «мало в чеснотах» систематичне порушення законодавства, високу вартість процесу, неправосуддя. Водночас суди виконували, крім судових функцій, ще й адміністративні. На думку Гетманцева О., на той час цивільний процес мав більше негативних рис, аніж сильних сторін. Цьому сприяла низка чинників: відсутність конкретики та чимала кількість законів, норми яких регулювали цивільні відносини. Також використовувалась велика кількість порядків судочинства: загальне, чотири головних та шістнадцять особливих, цивільне судочинство поділялось на примусове та примирливе, примусове в свою чергу – на позовні та вотчинні справи. Завдяки слідчим засадам діяло поліцейське провадження через примирливе вирішення цивільних справ (ст. 4, ч. 2 т. 10 Зводу), судового порядку щодо спірних справ. Недоліком вважається також і принцип канцелярської таємниці, письмова форма процесу. Це уповільнювало та ускладнювало розгляд справ [7, с. 18].

Слинко Д. зазначає, що відповідно до процесуального законодавства першої половини XIX ст. так і не відбувся поділ на кримінальний та цивільний процеси, однак вони знаходились у стадії формування. Також вчений серед недоліків згадує про становий характер судів [12, с. 39].

Висновки. Отже, впродовж останньої чверті XVIII–XIX ст. на українських землях відбуваються суттєві зміни: більшість територій сучасної України приєднано до Російської імперії, українська козацька держава інкорпорована до імперського адміністративно-територіального устрою. Усюди починає поступово впроваджуватись російське судочинство та судоустрій. Водночас у різних регіонах України діють старі системи судів, цивільне процесуальне законодавство, що регулювало відносини за часів існування польської та козацької державності (наприклад, норми Литовського статуту тощо). Однак до 1840-х у цілому по всіх українських губерніях поширюється російське загальноімперське цивільне процесуальне законодавство, відбувається гармонізація та уніфікація. У першій половині XIX ст. цивільний процес та відповідне законодавство характеризувалось недосконалістю, застарілістю, наявністю низки фундаментальних недоліків. І після впровадження в 1830-х Зводу законів, який містив систематизовано норми цивільного процесу, ситуація кардинально не змінилась.

Список використаних джерел

1. О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам. 30 ноября 1796 г. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1*. СПб., 1830. Т. XXIV. № 17593. С. 212–213.

2. О распространении силы и действия Российских гражданских законов, на все Западные возвращенные от Польши области. 25 июня 1840 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание 2. СПб., 1840. Т. XV. № 13591. С. 443–445.
3. О порядке судебной расправы у Малороссийских казаков. 15 апреля 1842. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание 2. СПб., 1843. Т. XVII. Отд. 1. № 15525. С. 309.
4. О введении в губерниях Черниговской и Полтавской общих о судопроизводстве постановлений Империи. 4 марта 1843. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание 2. СПб., 1844. Т. XVIII. Отд. 1. № 16585. С. 115–116.
5. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / пер. с фр. М. Крисань. М.: Новое литературное обозрение, 2011. 1008 с.
6. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Серія: Правознавство. Чернівці, 2013. Вип. 644. С. 82–87.
7. Гетманцев О. В. Цивільний процес і наука цивільного процесуального права в першій половині XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Серія: Правознавство. 2009. Вип. 492. С. 16–22.
8. Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. Київ: Атіка, 2005. 368 с.
9. Лядашева-Ильичева М. Н. Этапы формирования гражданского законодательства в России в XIX – начале XX века. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2012. № 2(84). С. 43–49.
10. Маляренко В. Т. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR= Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
11. Самсонов Н. В. Источники гражданского процессуального права в дореволюционной России. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2018. № 27. С. 138–148.
12. Слинко Д. В. Особливості розвитку процесуального права на українських землях у складі Російської Імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 37–42.

Надійшла до редакції 06.02.2020

References

1. О vosstanovlenii v Malorossii pravleniya i sudoproizvodstva soobrazno tamoshnim pravam i prezhnim obyryadam. 30 noyabrya 1796 g. [On the restoration of government and legal proceedings in Little Russia in accordance with the local rights and former rites. November 30, 1796] *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii (dal' – PSZRI)*. Sobraniye 1. SPb., 1830. T. XXIV. №17593. S. 212–213. [in Russ.]
2. О rasprostraneniі sily i deystviya Rossiyskikh grazhdanskikh zakonov, na vse Zapadnyye vozvrashchennyye ot Pol'shi oblasti. [On the extension of the force and effect of Russian civil laws to all Western regions returned from Poland]. 25 iyunya 1840 g. *PSZRI*. Sobraniye 2. SPb., 1840. T. XV. №13591. S. 443–445. [in Russ.]
3. О poryadke sudebnoy raspravы u Malorossiyskikh kazakov. 15 aprelya 1842 [On the procedure for judicial reprisals against Little Russian Cossacks. April 15, 1842]. *PSZRI*. Sobraniye 2. SPb., 1843. T. XVII. Otd. 1. №15525. S. 309.
4. О vvedenii v guberniyakh Chernigovskoy i Poltavskoy obshchikh o sudoproizvodstve postanovleniy Imperii. 4 marta 1843 [On the introduction in the provinces of Chernihiv and Poltava of general judiciary decisions of the Empire. March 4, 1843]. *PSZRI*. Sobraniye 2. SPb., 1844. T. XVIII. Otd. 1. №16585. S. 115–116. [in Russ.]
5. Bovua D. Gordiyev uzel Rossiyskoy imperii: Vlast', shlyakhta i narod na Pravoberezhnoy Ukraine (1793–1914) [Gordiev knot of the Russian Empire: Power, gentry and people in the Right-Bank Ukraine (1793-1914)] / Per. s fr. M. Krisan'. M.: Novoye literaturnoye obozreniye, 2011. 1008 s. [in Russ.]
6. Getmantsev O.V. Formuvannya ta rozvitok tsivil'nogo protsesual'nogo zakonodavstva v Ukraїni: pitannya istorichnoї periodizatsії [Formative and development of civil procedural legislation in Ukraine: nutrition of historical history]. *Naukoviy visnik Chernivets'kogo universitetu: Zbirknik naukovikh prats'*. Vip. 644. : Pravoznavstvo. Chernivtsi: Chernivets'kiy natsional'niy un-t, 2013. S. 82–87. [in Ukr.]
7. Getmantsev O.V. Tsivil'niy protses i nauka tsivil'nogo protsesual'nogo prava v pershyi polovini XIX st. [Civil procedure and science of civil procedural law in the first half of the XIX century] *Naukoviy visnik Chernivets'kogo universitetu: Zbirknik nauk. prats'*. Vip. 492: Pravoznavstvo. 2009. S. 16–22. [in Ukr.]
8. Zakharchenko P.P. Istoriya derzhavi i prava Ukraїni [History of state and law of Ukraine] : pidruchnik. Kiiv : Atika, 2005. 368 s. [in Ukr.]
9. Lydashcheva-Il'icheva M.N. Etapy formirovaniya grazhdanskogo zakonodatel'stva v Rossii v XIX – nachale XX veka [Stages of the formation of civil legislation in Russia in the XIX - early

XX centuries]. Vestnik Saratovskoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii. 2012. № 2(84). S.43–49. [in Russ.]

10. Malyarenko V.T. Reformuvannya kriminal'nogo protsesu Ukraïni v kontekstï êvropeys'kikh standartiv [Reform of the criminal process of Ukraine in the context of European standards]: monografiya. K.: Yurinkom Ínter, 2005. 512 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Nestertsova-Sobakar A. Civil procedural legislation on the Ukrainian lands as a part of the Russian Empire in the pre-reformed period (late XVIII - and I half of the XIX century). The article explores the issues of functioning on the territory of Ukraine, which was part of the Russian Empire in the last quarter of XVIII - the first half of the nineteenth centuries, the system of civil procedural legislation. This is a periodization of the history of the development of civil procedural legislation, in the chronological framework established in the study there were significant changes in the validity of the relevant legal sources. The article states that, despite the incorporation of the Left-Bank Ukraine and the accession of the Right-Bank, regional peculiarities (eg procedural rules contained in the Lithuanian Statute and other acts in Poland or the Cossack State) remained in force in the judicial system and the judiciary, at the same time, in other provinces (Slobid-Ukrainian, since 1835 Kharkiv, Kherson, Katerynoslav and Tavriysky) the judiciary and justice since the spread of the Russian administrative-territorial system conformed to the rules of Russian imperial law. It was outlined that gradually, during the first half of the nineteenth century, the Russian authorities implemented a number of measures that abolished local legal acts in Right-Bank and Left-Bank Ukraine, and Russian legislation was extended here.

The article also mentions the Russian legal acts of the empire, which governed in the first half of the nineteenth century, the civil process (Sobornoye Ulozheniye 1649, in the Third part of the Military Statute of 1716, the decree «On the Forms of Court» 1723). Attention is drawn to the fact that in the 1830-s, the civil process was governed by the Code of Laws of the Russian Empire, which had a number of significant deficiencies and was generally unable to correct a number of material deficiencies and negative features that manifested itself in civil proceedings.

Keywords: *civil procedure, legislation, Right-Bank Ukraine, Left-Bank Ukraine, Russian Empire, legal proceedings, Code of Laws of the Russian Empire.*

УДК 316.444

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-38-46

Пашков В. О.
кандидат
політичних наук

Правдін В. І.
студент
спеціальності
«Міжнародні
відносини»

(НТУ «Дніпровська політехніка»)

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ СУЧАСНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ В ЄС

Висвітлено сучасний стан міграційних проблем, з якими зіштовхнулись, починаючи з 2015 р. країни-члени ЄС. Проаналізовано масштаби, динаміку та причини міграційної кризи у ЄС. Розкрито її політичні, соціально-економічні, культурні наслідки для Європи та розвитку Європейського Союзу.

Ключові слова: *міграція, біженці, криза, безпека, Європейський Союз, зовнішні кордони ЄС, міграційна політика, мультикультуралізм.*

© Пашков В.О., 2019
ipt.nmu@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4273-2181>

© Правдін В.І., 2019
ipt.nmu@gmail.com

Постановка проблеми. Активна фаза європейської міграційної кризи розпочалась у 2015 р. у зв'язку з багаторазовим збільшенням потоку біженців і нелегальних мігрантів до країн ЄС. Європейські країни та суспільства виявились не готовими до прийому та розподілу великих потоків мігрантів з Близького Сходу, Північної Африки та Південної Азії. У зв'язку із цим виникло чимало складних і гострих проблем, які вимагають зміни підходів у міграційній політиці ЄС та викликають протиріччя серед членів співтовариства. На фоні загострення цих проблем, євроінтеграційних прагнень України вивчення міграційної кризи у ЄС стає актуальним як в теоретичному, так і у практичному вимірі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Мета. Гострота проблеми біженців у ЄС зумовили великий науковий і громадський інтерес до вивчення цих процесів. Вона знайшла своє відображення у працях М. Безушко, В. Бондарчука, С. Жира, В. Кольцова, Ю. Халілової-Чуваєвої. Однак ця тематика через свою динамічність залишається не до кінця вивченою, постійно відкриваючи нові проблеми і явища.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох десятиліть Європа залишалася привабливим місцем для мігрантів. Перші великі хвилі мігрантів, які прагнули знайти для себе матеріальний добробут або втекти від політичних репресій, війн, почали прибувати до Західної Європи після Другої світової війни. Ці потоки з країн Північної Африки, Близького Сходу та Західних Балкан також були пов'язані з крахом колоніальних імперій, переселенням жителів колоній вже до колишніх метрополій.

Однак сучасна міграційна криза у Європі має іншу природу. Вона є найбільшою у регіоні з середини ХХ ст. Розміри і характер кризи викликали у світі суперечливу реакцію. Для багатьох нинішня ситуація з мігрантами стала проявом неефективності європейських інститутів. У цілому у 2015 р. у країни ЄС прибуло, за різними оцінками, від 1 до 1,8 млн. біженців [1, с. 25]. Для порівняння, у 2014 р. було зареєстровано лише 280 тис. мігрантів. У 2015-2016 рр. у Австрії, Угорщині, Швеції та Норвегії кількість біженців перевищило 1% населення. При цьому біженці влилися у вже існуючі діаспори, посиливши їх кількісно. Міграційний потік можна умовно поділити на дві категорії осіб – легальні та нелегальні мігранти. Обидві групи здійснюють переміщення до Європи з економічних або політичних причин.

Легальні мігранти використовують офіційні юридичні канали і, як правило, дотримуються правил проживання у новій країні. Інша річ, потік нелегальних мігрантів. Ці люди часто не відповідають юридичним вимогам для легальної міграції. Частина з таких осіб у Європі – біженці, які тікають від війни або від політичних, релігійних, етнічних переслідувань. Їх класифікують як політичних біженців. Найбільше їх з Сирії та Іраку. Вони користуються особливим правовим статусом в рамках Женевської Конвенції про статус біженців 1951 р. Інша частина нелегальних мігрантів у Європі приїжджає перш все у пошуку економічного добробуту (економічні біженці).

Правові процедури щодо в'їзду на територію ЄС мігрантів регулюються III Дублінським регламентом, ухваленим у 2013 р. Цей документ поширюється на всі країни-члени співтовариства (окрім Данії), а також Норвегію й Ісландію. Згідно з регламентом, держава, в якій прохач вперше подає запит на надання притулку, несе відповідальність за прийняття або відхилення вимоги, а прохач не може вже подавати відповідні прохання в інших країнах ЄС. З іншого боку, Дублінський регламент виявився не спроможним ефективно стримувати потік біженців, який хлинув у Європу з 2015 р. Протягом міграційної кризи країни-члени ЄС намагались переглянути III регламент, модифікувавши його під нові виклики, але процес узгодження ще не завершився.

У публічному дискурсі в ЄС термін «криза» відносно потоку біженців і мігрантів вперше почав звучати навесні 2015 р., коли в Середземному морі сталася серія морських катастроф. Лише протягом квітня 2015 р. по дорозі до Європи затонули як мінімум 5 суден із 1200 мігрантами з Африки. За даними Європейської комісії, протягом 2015 р., намагаючись дістатись Європи, у Середземному морі загинуло 2889 мігрантів, на шляху із Африки до Італії. Ще понад 700 чол. загинуло у Егейському морі, прямуючи до Греції із Туреччини, а з 2000 по 2016 рр. цей показник сягнув понад 22 тис. загиблих [3, с. 33].

До 2015 р. цей потік складала переважно економічні біженці, які не мали захищеного статусу в міжнародному праві. Так до цього до 40% нелегальних мігрантів у Німеччині складала вихідці з балканських країн, де на той момент вже не було серйозних конфліктів.

Початок громадянської війни в Сирії у 2011 р. та серія революцій на Близькому Сході («арабська весна») різко змінили ситуацію. З 2015 р. почався різкий ріст чисельності біженців з регіону, до чого європейські країни були не готові. На кінець 2019 р. Європа вже вичерпала свої економічні можливості по прийому та розміщенню біженців, але їх потік продовжується. За даними Євростату, отримати притулок у ЄС виявили бажання понад 700 тис. людей, що майже у 2,5 рази більше, ніж у 2014 р. 53% з них – це сирійці, друга за чисельністю група вимушених мігрантів – афганці (18%), менш чисельні групи складають вихідці з Іраку, Лівії, Пакистану, Еритреї та інших країн.

У 2016 р. у країнах ЄС лише офіційно було зареєстровано приблизно 900 тис. біженців. Певна частина мігрантів також перетнула кордони нелегально. З них 335 тис. складала сирійці, до 178 тис. – афганці, 121 тис. – іракці.

У 2017 р. потік мігрантів до ЄС дещо зменшився. Заяви на «в'їзд» та отримання притулку у ЄС подали майже 650 тис. чол. Найпривабливішими країнами виявились Німеччина (122, 8 тис.), Італія (83, 1 тис.), Франція (50,8 тис.), Греція (27, 1 тис.) і Велика Британія (18,8 тис.). Як у попередні кризові роки, громадяни Сирії, Афганістану та Іраку склали понад 2/3 мігрантів.

У 2018-2019 рр. потік змушених мігрантів до Європи почав спадати, але залишив чимало невирішених проблем. У 2018 р. до ЄС в'їхали до 600 тис. біженці та мігрантів. За прогнозами Федерального відомства ФРН у справах міграції та біженців, у німецькому уряді очікують, що до кінця 2019 р. заяв на отримання притулку у країні подадуть приблизно 145 тис. осіб, що значно менше, ніж у три попередні роки [12].

Серед основних причин, які викликали масштабний та інтенсивний рух мігрантів у Європу, можна виділити наступні:

- війни і збройні конфлікти, які дестабілізують ситуацію в регіонах свого проживання: перманентна нестабільність в Іраку, громадянська війна в Сирії, військово-політична нестабільність в Афганістані, війна у Лівії, боротьба з терористами з ІДІЛ, конфлікти в Ємені та Пакистані, релігійні конфлікти в Нігерії та Судані, напружені відносини Сербії та Косово;

- демографічний вибух в країнах Африки і Близького Сходу, що перевищив можливості економіки цих країн забезпечувати трудову зайнятість, зростаюча соціальна нерівність, відсутність соціальних перспектив;

- погіршення фінансування таборів для біженців у Туреччині, Лівані та Йорданії та, як наслідок, скорочення раціону харчування біженців, введення плати за використання води та електрики;

- загострення сирійської кризи у 2018-2019 рр.;

- наявність у багатьох країнах ЄС високих соціальних гарантій та родичів з діаспори;

- відкриття біженцями більш безпечного маршруту у Середземномор'ї: замість старого маршруту «Лівія – море – Італія», все більше мігрантів їдуть в Європу через Грецію та Північну Македонію, що значно безпечніше.

Міграційна криза загострила демографічні, соціально-економічні та політичні проблеми всередині ЄС. По-перше, у 2015-2016 рр. окремі країни зіткнулися з необхідністю одноразової інтеграції величезного числа іншокультурних осіб. Так, наприклад, тільки в ФРН приїхали не менше 600 тис. чол., які додалися 12 млн. мігрантів, які проживали там раніше [2, с. 89].

По-друге, особливістю нової міграційної кризи стало те, що величезна кількість біженців прибули до Європи за короткий період (3 роки), що сильно ускладнює процес їх інтеграції. По-третє, всередині ЄС сформувався явний дисбаланс, відповідно до якого країни Центрально-Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія), Прибалтики, а також Іспанія фактично не беруть участі в подоланні міграційної кризи, що посилює політичні протиріччя у ЄС.

Поряд з чисельністю приїжджих, важливим фактором є їх правовий статус. Європейська практика щодо біженців є доволі ліберальною у питаннях отримання виду на проживання. Більш того, у багатьох країнах ЄС активно діють соціальні програми з возз'єднання сімей, які в умовах міграційної кризи

дозволяють натуралізуватись цілим сім'ям. У багатьох мігрантів з арабських країн та Близького Сходу кількість членів сімей часто перевищує 7 осіб.

Регулювання міграційної кризи, викликаній загостренням економічних і політичних негараздів у ряді країн Близького Сходу, Північної Африки та Азії, сьогодні ста-

ло одним із ключових завдань національних урядів та ЄС в цілому на міжнародній арені. Міграційна політика Європейського Союзу – це сукупність принципів і методів, які використовуються країнами-членами ЄС для врегулювання міграційних процесів.

У вересні 2015 р. країнами ЄС була створена спеціальна програма з розподілу квот 120 тис. біженців, щоб полегшити ситуацію з прийомом біженців в таких країнах, як Італія, Угорщина і Греція. Питання розподілу біженців ускладнювалося рядом суперечностей між самими європейськими країнами, які розділилися на два табори: тих, хто готовий приймати біженців, і тих, хто виступав проти розміщення на своїй території вимушених мігрантів. Угорщина виступала категорично проти надання притулку біженцям. Результатом позиції угорської влади стало зведення на сербсько-угорському кордоні бетонної огорожі з колючим дротом, щоб мінімізувати проникнення нелегальних мігрантів з Балкан. В основному проти надання політичного притулку виступили східноєвропейські країни, які не хочуть приймати на своїй території біженців і покладають відповідальність за міграційну кризу на країни Західної Європи, зокрема їх зовнішню політику у Сирії.

Перш за все східних європейців лякають проблеми соціального і культурного характеру, пов'язані із потоками мігрантів. Слідом за Угорщиною, Чехія та Польща зайняли негативну позицію, заявивши про своє бажання залишатися культурно однорідними суспільствами. Ці країни виступили за розподіл біженців між членами ЄС на добровільній основі і не підтримали запровадження квот при розподілі. Самі біженці також не прагнули залишатися в країнах Центрально-Східної Європи, а розглядали їх переважно як транзитні території. Їх кінцевою метою була Західна Європа, насамперед ФРН.

У результаті рішення щодо квот було прийнято за принципом більшості, що посилює реакцію східноєвропейських країн у питанні врегулювання виниклої міграційної кризи. Вони стали саботувати його. Ситуацію з прийняттям і розподілом біженців у ЄС загострив теракт, що стався 13 листопада 2015 р. у Франції. Ісламські терористи використали антизахідні та антиєвропейські гасла у нападах, що негативно відобразилось на ставленні до мігрантів.

Зіштовхнувшись з прямою загрозою ісламського фундаменталізму, уряди багатьох країн ЄС у питанні міграційної кризи зайняли ще більш жорстку позицію. Так президент Латвії Р. Вейонис заявив, що його держава не може взяти на себе додаткові зобов'язання з розміщення біженців, а польська влада пригрозили, що зобов'язання за квотами розселення біженців виконувати не збирається [7, с. 63]. На противагу їм, німецький канцлер А. Меркель продовжувала наполягати, що механізм розподілу біженців (квоти) повинен стати постійним і обов'язковим для всіх членів ЄС.

Після тривалих переговорів 24 вересня 2015 р. відбувся екстрений саміт ЄС з питань міграційної кризи. 28 країн-членів ухвалили рішення збільшити фінансову допомогу Туреччині, Лівану та Йорданії, відкрити на кордонах центри з прийому біженців. Також учасники підтвердили готовність розселення біженців за квотами, однак спільного рішення у цьому питанні так і не узгодили.

На саміті ЄС 15-16 жовтня 2015 р. попередні рішення були деталізовані. Центри на кордонах ЄС мали приймати, реєструвати та сортувати біженців. Дозвіл на притулок мало видаватися лише політичним мігрантам, яким на батьківщині загрожує небезпека, а економічні мігранти підлягали депортації додому. У межах європейських консультацій був розроблений список «небезпечних» і «безпечних» країн. Також учасники підтвердили необхідність посилення співпраці з країнами, через які проходить потік біженців – Туреччиною, Лівією та Йорданією.

Ще через місяць, 11-12 листопада 2015 р. на Мальті уряди європейських і африканських країн провели спільний саміт щодо міграційної кризи. На ньому було прийнято рішення про створення ЄС цільового фонду в розмірі €1,8 млрд., а також ухвалений план дій. ЄС заявив про готовність надати Ефіопії, Судану, Кенії, Тунісу та іншим країнам гранти з цього фонду та пообіцяв візові послаблення. Натомість вони мали надати додаткові місця для розміщення біженців на своїй території, щоб зменшити міграційних потік до Європи. У межах розробленого плану, країни-учасниці саміту погодили 15 ініціатив, які мали допомогти у боротьбі з кризою, а також зосередили увагу на питаннях легальної та нелегальної міграції, повернення мігрантів.

Однією з таких ініціатив стало створення інформаційних центрів. Станом на кінець 2019 р. ЄС ухвалив аналогічні двосторонні Плани дій з Туреччиною, Сербією та Албанією.

З 20 листопада 2015 р. відповідно до попередніх рішень Рада ЄС посилила контроль над зовнішніми кордонами співтовариства, зберігши при цьому всі принципи Шенгену. Зміни торкнулись вдосконалення системи прикордонного контролю країн-членів Шенгену, електронного підключення до відповідних баз даних Інтерполу на всіх пунктах перетину зовнішніх кордонів і створення систем автоматичної перевірки документів, введення в дію системи обміну даними про авіапасажирів, прийняття заходів по боротьбі з тероризмом, обміну розвідувальною інформацією між поліцейськими, збільшення фінансування агентства ЄС з безпеки зовнішніх кордонів (Frontex). Реалізація цих заходів тривало понад рік і наприкінці 2016 р. вони були повністю запроваджені.

У 2017 р. міграційна політика ЄС посилилася. На саміті в Брюсселі 19 жовтня 2017 р. було зазначено, що підхід держав-членів та інституцій ЄС до забезпечення повного контролю над кордонами повинен бути консолідований. При цьому у висновках Європейської Ради вказується, що співтовариство готове реагувати та припинити будь-які спроби нелегально перетнути кордони держав-членів ЄС. Але врегулювання питання аж ніяк не стало більш зрозумілим, так як в Євросоюзі існує проблема «замкненого кола», яка полягає, з одного боку, у протистоянні іммігрантським потокам, а з іншого – дотриманні принципів захисту прав мігрантів, боротьби з бідністю тощо. Європейські країни, вважаючи одним із головних своїх надбань права людини, опиняються перед складним вибором між ліберальними цінностями та власною безпекою. Саме цей важкий вибір і досі є мотивом чи виправданням у прийнятті тих чи інших політичних рішень щодо проблем міграційної кризи.

У 2018 р. глави держав і урядів 28 країн ЄС на саміті знайшли «європейське рішення» міграційної кризи. За підсумком 15-годинних дискусій, що проходили в Брюсселі, Євросоюз встановив нові правила прийому мігрантів, врятованих у Середземномор'ї, а також зобов'язався переглянути Дублінську угоду про розподіл біженців [9]. Зокрема, вперше європейські лідери змогли домовитися про організацію за межами ЄС центрів висадки нелегальних мігрантів, які прямують до Європи.

Масштабний й інтенсивний потік біженців у Європу поставив перед урядами країн-членів ЄС нові складні проблеми і виклики. Головним з них стало збільшення терористичної загрози та погана культурна сумісність європейців і мігрантів. З 2015 р. вірогідність терористичних атак у країнах ЄС значно зросла. Разом із біженцями, які сподіваються знайти на території Європи безпеку та добробут, у регіон просочилося більше 4000 бойовиків ІДІЛ, радикально налаштованих проти західного світу, його способу життя, цінностей. Протягом 2015-2019 рр. у Франції, Іспанії, Бельгії відбулось декілька терористичних атак ісламістів, що лише посилює недовіру корінного населення до мігрантів.

Другою загрозливою проблемою стали серйозні відмінності менталітету, традицій і звичаїв новоприбулих біженців у Європу. Враховуючи той факт, що європейські країни вже перенасичені мігрантами з іншими поглядами і цінностями, часто конфліктуючими з цінностями Заходу, європейці побоюються агресивного прояву звичаїв і традицій з боку біженців. У багатьох країн ЄС поширюється негативний настрій проти мігрантів, особливо мусульман. У цьому зв'язку актуальними є слова угорського прем'єр-міністра В. Орбана щодо майбутнього регіону: «Реальність така, що Європі загрожує приплив десятків мільйонів людей і одного дня ми можемо зрозуміти, що ми знаходимося в меншості у нашій власній країні» [4].

Міграційна хвиля мала своїм наслідком зростання рівня злочинності у приймаючих країнах. На прикладі Німеччини розглянемо зростання злочинності серед мігрантів. У своїх рапортах німецькі поліцейські повідомляють, що до 70% всіх злочинів в країні пов'язані з біженцями та мігрантами [7, с. 63]. Молоді мігранти поведуться агресивно, не виявляють поваги до закону. Влада ФРН у рамках політкоректності намагається лояльно відноситися до правопорушень мігрантів. У свою чергу злочини, вчинені мігрантами, все частіше викликають масові протести та заворушення населення у німецьких містах.

Високий рівень злочинності серед мігрантів має об'єктивні підстави. Згідно з досліджень міністерства охорони здоров'я Нідерландів, 41% біженців з Близького Сходу має психічні проблеми, викликані військовими діями, злиднями, відривом від сім'ї та звичного середовища. Багато з них страждає від посттравматичного стресового розладу [6]. Разом з тим, мова йде про великий контингент молодих людей (55% біженців є мо-

лодшими 25 років), часто неодружених чоловіків. Ці обставини пояснюють справжню епідемію злочинів з боку мігрантів – від згвалтувань і вбивств до збройних нападів і крадіжок.

Тероризм, збільшення під впливом мігрантів рівня злочинності викликають зворотну реакцію європейських суспільств. Періодично у Німеччині, Чехії, Швеції, Франції, Естонії проходять протести проти надання притулку новим мігрантам. Наприклад, угорці в абсолютній більшості підтримують рішення уряду Орбана щодо закриття кордонів країни для біженців. Під час виборів антиіммігрантські настрої у Європі конвертуються у підтримку ультраправих партій, які виступають проти надання притулку біженцям, мультикультуралізму. Так протягом останніх років у провідних країнах Європи збільшується представництво ультраправих сил. Така партія, як «Національний фронт» М. Ле Пен має представництво у парламенті Франції. На парламентських виборах 2017 р у ФРН партія «Альтернативна Німеччина», яка виступає з жорсткою риторикою щодо біженців, отримала 12,6% голосів виборців (94 мандата) [8, с. 21]. Ультраправі сили представлені у парламентах Нідерландів, Великої Британії, Іспанії, Угорщині, Естонії.

Інша проблема, пов'язана з міграційною кризою, має економічну природу. Країнам ЄС необхідно виплачувати допомогу біженцям, і хоча багато країн скоротили його в два рази за останні роки, коштів на це все рівно витрачається багато. До цього також додається необхідність фінансування проектів і допомоги країнам Північної Африки та Близького Сходу, які певною мірою стримують цей міграційний потік [5, с. 55].

Паралельно європейські уряди намагались вирішити суспільні проблеми, пов'язані вже з наявними мігрантами, їх адаптацією у приймаючих суспільствах. Світова практика у цій сфері надає два основні політичні підходи – асиміляція та мультикультуралізм. Обидва підходи мають однакову мету – формування з різних груп інтегрованого суспільства, в якому конфлікти етнонаціональні, міжкультурні конфлікти відсутні або мінімальні. При цьому ставка на користь стратегії асиміляції робиться тоді, коли представники тієї чи іншої етнічної групи мають маргінальний статус.

Основний принцип мультикультуралізму – це збереження національної і культурної ідентичності мігрантів, що часто передбачає наявність і збереження певної соціальної дистанції між мігрантами і корінним населенням. На противагу цьому, політика асиміляції базується на необхідності культурного злиття мігрантів з приймаючим суспільством.

На європейському континенті, особливо у Західній Європі у 1960-1980-хх рр. переважала асиміляційна стратегія. Протягом 1990-х рр. країни-члени ЄС стали поступово відмовляються від неї, обравши курс на підтримку культурного плюралізму. У політичному дискурсі він отримав назву мультикультуралізм і став популярним з середини 1990-х рр. Імпорт мультикультуралізму в Європу був пов'язаний з виникненням ідеї про позитивну дискримінацію, що передбачає надання різних пільг і привілеїв меншин з метою вирівнювання їх можливостями з більшості. З часом мультикультуралізм перетворився в ширму, за якою ховаються інші соціальні та політичні аспекти – імміграція, національна ідентичність, розчарування в політиці, занепад робітничого руху.

Більше того, країни обирали різні підходи. Велика Британія намагалася забезпечити різноманітні етнічні громади рівними правами в політичній системі країни. Німеччина замість надання громадянства пропонувала іммігрантам вести ізольований спосіб життя. Франція після кількох експериментів відмовилася від мультикультуралізму на користь політики асиміляції на початку XXI ст.

Конкретні результати у країнах також виявилися різними: у Великій Британії такі заходи викликали періодичні громадські хвилювання, в Німеччині турецька меншина все далі відходила в сторону від суспільного життя, у Франції у відносинах влади і громад вихідців з Північної Африки виник високий рівень напруженості. Проте системні наслідки всюди були схожими: розколоте суспільство, вороже налаштовані меншини і незадоволені пересічні громадяни.

У 2010-х рр. європейське населення все голосніше висловлює своє невдоволення політикою мультикультуралізму, а в деяких країнах на офіційному рівні було визнано, що він провалився як стратегія вирішення проблеми мігрантів. Основними претензіями до політики мультикультуралізму є такі:

1. Небажання мігрантів взаємодіяти з корінним населенням, що призводить до соціальної напруженості. Найчастіше ці конфлікти виникають з ініціативи саме мігрантів. Наприклад, ситуація, що склалася у британському Бірмінгемі у 2016 р., коли відбув-

ся ряд збройних сутичок з боку мігрантів.

2. Падіння загальних показників країни у світових рейтингах за індексами якості життя і розвитку країни. Європейці часто говорять про те, що при власному високому рівні освіти, загальний індекс країни знижується за рахунок рівня освіти мігрантів. Наприклад, у Великій Британії цей індекс дорівнює 0,885. У той же час у країнах Скандинавії і в Австралії, в яких потік мігрантів мінімальний, цей індекс дорівнює 0,907 і 0,932 відповідно [13, с. 22].

Основною проблемою мультикультуралізму є неправильний курс і цілі політики, обраної європейськими країнами. Найпоширенішою помилкою є те, що уряди змушені проводити політику мультикультуралізму у зв'язку з тим, що це необхідно культурній меншості для самоствердження, зміцнення своїх соціальних позицій у приймаючому суспільстві. Проте, саме ці питання не турбували донедавна самих іммігрантів. Іммігранти привезли із собою власні традиції, якими пишаються. У той же час, їх не турбує проблема збереження культурних відмінностей, і найчастіше вони не вважали культуру політичним питанням. Їх турбувало не бажання, щоб до них ставились по-іншому, а той факт, що до них дійсно ставляться по-іншому. Расизм і нерівність, а не релігія та етнічна належність були для них головними проблемами. Такий курс введення політики призвів до подрібненості в соціальній структурі країн ЄС.

Модель, яка виглядає як процес поділу суспільства на групи, передбачає за собою загострення конфліктів і суперництво з метою показати свої особливості і права найбільш яскравим чином. Така політика нерідко призводить до боротьби за ресурси між меншинами. Замість того, щоб зробити пріоритетом потреби людей і співробітництво, різні етнічні групи зазвичай прагнуть максимально задовольнити власні інтереси, ігноруючи позиції інших. Політика не тільки сильніше вказала на певні відмінності між людьми, але й змусила їх боятися та розглядати інші етнічні групи як конкурентів у боротьбі за особливий статус.

Більше того, у зв'язку з політикою мультикультуралізму у мігрантів пропадає необхідність і бажання асимілюватися яким-небудь чином. Наприклад, у Німеччині мігранти відмовляються вчити німецьку мову, а у Лондоні мігранти скупили цілі квартали, перетворивши їх на ізольовані культурні співтовариства. Так у районі Тауер Хемлетс, де сконцентровані вихідці з Близького Сходу, уже збудовано 19 мечетей і планується будівництво ще 6 [10, с. 70].

На сучасному етапі політика мультикультуралізму у країнах ЄС перебуває у стані глибокої кризи. Не можна говорити, що вона не мала певних результатів, але кінцевої мети так і не було досягнуто.

Висновки. Міграція є невід'ємною частиною суспільного життя будь-якої країни, а тому міграційна проблематика навряд чи колись перестане бути актуальною, вийде з моди. Протягом 2015-2019 рр. у Європу прибули понад 4 млн. біженців з різних неблагонадійних країн.

Міграційна криза на кінець 2019 р. залишається складною проблемою для ЄС, хоч і потік біженців став меншати. Більшість з вищезазначених шляхів вирішення міграційних проблем або пробуксовують на стадії їх реалізації або не можуть повною мірою виконувати покладені на них завдання. Серед країн-сусідів ЄС лише Туреччина повною мірою стримує міграційний потік, у той час як інші партнери не можуть або не прагнуть цього. Більш того, у середині ЄС поки що немає єдності щодо інструментів вирішення проблеми.

Таким чином, сучасна міграційна криза, яка стала найбільшою у Європі після 1945 р., слугує складним випробуванням для перевірки згуртованості європейської співтовариства, а її вирішення залежить від відповіді на питання: чи готові всі члени об'єднатися перед обличчям складної ситуації та до спільних дій.

Список використаних джерел

1. Акопян Э., Кожина В. Миграционный кризис в Европе. *Вестник МИЭП*. 2016. №2 (23). С. 25-31.
2. Безушко М., Панченко С. Міграційні процеси в країнах ЄС. Європейська міграційна криза. *У Юридичні могилянські читання: пошук рішень з актуальних проблем сучасної правової науки*. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 88-91.
3. Бондарчук В. Європейська міграційна криза і стабільність ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. №2. С. 28-3.
4. Глобальна міграція: Східна Європа проти?. URL :

<https://www.uifuture.org/publications/news/24423-globalna-migraciya-shydna-evropa>.

5. Жир С. І., Агапова В. В., Пулик О. Я. Вплив адаптації потоків біженців із країн Африки та Близького Сходу на економічну ситуацію Європейського регіону. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2016. №2 (56). С. 54-62.

6. Зворотний бік Європейської міграційної кризи. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zvrotniy-bik-evropeyskoyi-migraciynoyi-krizi.html>.

7. Емельянова Е. М., Максименко А. П. Мигрантская катастрофа: кризис с беженцами в ЕС. *Научные записки молодых исследователей*. 2016. №6. С. 61-65.

8. Кольцов В. Міграційна криза як передумова і вияв євроскептицизму та наднаціональної опозиційності до ЄС у країнах Вишеградської групи. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. №3/4. С. 18-23.

9. Міграційна напівреформа: як зміниться політика ЄС у питаннях біженців. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/07/30/7084969/>.

10. Халілова-Чуваєва Ю. О., Бубнов І. В. Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія: Гуманітарні науки*. 2013. Вип. 2. С. 66-77.

11. Як почалася європейська міграційна криза і як її закінчити. URL : <https://news.finance.ua/ua/news/-/359078/yak-pochalasya-yevropejska-migratsijna-kryza-i-yak-yiyi-zakinchty>.

12. Euro-Med Migration. URL : <https://www.euneighbours.eu/en/south/stay-informed/projects/euro-med-migration-ii>.

13. Progress report on the Implementation of the European Agenda on Migration. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels. 14.03.2018. COM(2018) 250 final. 22 p.

Надійшла до редакції 22.12.2019

References

1. Акопян, Э., Козына В. (2016) Myhratsyonnyy kryzys v Evrope [Migration crisis in Europe]. *Vestnyk MYEP*. №2 (23). S. 25-31. [in Russ.].

2. Bezushko, M., S. Panchenko (2019) Mihratsiyni protsesy v krayinakh YeES. Yevropeys'ka mihratsiyna kryza [Migration processes in EU countries. European Migration Crisis]. *V Yurydychni mohylyans'ki chytannya: poshuk rishen' z aktual'nykh problem suchasnoyi pravovoyi nauky*. Mykolayiv: Vyd-vo CHNU im. Petra Mohyly. S. 88-91. [in Ukr.].

3. Bondarchuk, V. (2016) Yevropeys'ka mihratsiyna kryza i stabil'nist' YES [European Migration Crisis and EU Stability]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*. №2. S. 28-3. [in Ukr.].

4. Hlobal'na mihratsiyna: Skhidna Yevropa proty? [Global migration: Eastern Europe against?] URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/24423-globalna-migraciya-shydna-evropa>. [in Ukr.].

5. Zhyr, S. I., Ahapova V. V., Pulyk O. Ya. (2016) Vplyv adaptatsiyi potokiv bizhentsiv iz krayin Afryky ta Blyz'koho Skhodu na ekonomichnu sytuatsiyu Yevropeys'koho rehionu [Impact of adaptation of refugee flows from Africa and the Middle East on the economic situation of the European region]. *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*. 2016. №2 (56). S. 54-62. [in Ukr.].

6. Zvrotnyy bik Yevropeys'koyi mihratsiynoyi kryzy. [The reverse of the European migration crisis]. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zvrotniy-bik-evropeyskoyi-migraciynoyi-krizi.html>. [in Ukr.].

7. Emel'yanova, E. M., Maksymenko, A. P. (2016) Myhrant'skaya katastrofa: kryzys s bezhentsamy v ES [Migrant catastrophe: the crisis with refugees in the EU]. *Nauchnyye zapysky molodykh yssledovateley*. №6. S. 61-65. [in Ukr.].

8. Kol'tsov, V. (2017) Mihratsiyna kryza yak peredumova i vuyav yevroskeptytsyzmu ta nadnatsional'noyi opozytsiynosti do YES u krayinakh Vyshehrads'koyi hrupy [Migration crisis as a prerequisite and manifestation of Euroscepticism and supranational opposition to the EU in Visegrad countries]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo*. №3/4. S. 18-23. [in Ukr.].

9. Mihratsiyna napivreforma: yak zminyt'sya polityka YES u pytannyakh bizhentsiv. [Migration Semi-Reform: How EU Refugee Policy Will Change]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/07/30/7084969/> [in Ukr.].

10. Khalilova-Chuvayeva, Yu. O., Bubnov I. V. (2013) Yevropeys'ka polityka mul'tykul'turalizmu i kryza natsional'noyi identychnosti: politychnyy aspekt [The European Politics of Multiculturalism and the Crisis of National Identity: The Political Aspect]. *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu ekonomiky i torhivli im. Mykhayla Tugan-Baranov's'koho. Seriya: Humanitarni nauky*. Vyp. 2. S. 66-77. [in Ukr.].

11. Yak pochalasya yevropeys'ka mihratsiyna kryza i yak yiyi zakinchty. [How the European migration crisis began and how to end it.] URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/359078/yak-pochalasya-yevropejska-migratsijna-kryza-i-yak-yiyi-zakinchty>. [in Ukr.].

12. Euro-Med Migration - URL: <https://www.euneighbours.eu/en/south/stay-informed/projects/euro-med-migration-ii>. [in Ukr.].

13. Progress report on the Implementation of the European Agenda on Migration. Communication

SUMMARY

Pashkov V. O., Pravdin V. I. Reasons and consequences of modern migration crisis in the EU. The article deals with the problem of the migration crisis that has hit the EU. Since 2015, there has been a sharp increase in the number of refugees from the region, to which European countries were not ready. By the end of 2019, Europe has already exhausted its economic capacity to receive and accommodate refugees, but their flow is continuing. Over the last 5 years, more than 4 million refugees from the Middle East, North Africa and South Asia have come to Europe. In 2015, the flow of migrants was over 1.5 million people, in 2016 - 900 000, in 2017 - 650 000, in 2018 - 600 000, in 2019 - almost 550 000.

The main causes of large-scale movement of migrants to Europe have been identified. Among them are wars and conflicts that destabilize the situation in their native countries; demographic outbreak in Africa and the Middle East, deteriorating funding for refugee camps in Turkey, Lebanon and Jordan, exacerbation of the 2018-2019 Syrian crisis; the availability of high social guarantees and diaspora relatives in many EU countries.

The political, social, cultural consequences of the migration crisis for individual countries and the EU have been analyzed. The increasing flow of refugees has exacerbated in European societies the problems of terrorism, the increase in crime rates, the poor cultural compatibility of the local population with refugees, the increased right-wing sentiment and the high social costs of migrant adaptation.

The current migration crisis, which has become the largest in Europe after 1945, is a difficult test for the cohesion of the European community, and its solution depends on the answer or are all members ready to unite in the face of a difficult situation and to take joint action.

Keywords: migration, refugees, crisis, security, European Union, EU external borders, migration policy, multiculturalism.

УДК 346.542:336.77:338.43(477):94(470+571) «312»:930.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-46-60

Селіхов Д. А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА

Зважаючи на актуальність питань, пов'язаних з подальшим удосконаленням аграрного іпотечного кредиту на сучасному етапі розвитку економіки України, проаналізовано ступінь висвітлення історії сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. в загальноісторичній, економічній та історико-правовій літературі. За результатами аналізу відповідних публікацій представників як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії можна стверджувати, що поняття «сільськогосподарський кредит» виходить далеко за рамки традиційних уявлень про банківський іпотечний кредит.

Незважаючи на те, що лівова частка публікацій вітчизняних дослідників дорадянського періоду присвячена змісту й організаційно-правовим засадам діяльності Державного (Селянського і Дворянського) а також акціонерних банків, без уваги не залишився й невеликий кооперативний кредит (ощадно-позичковий й кредитні товариства), а також меліоративний, земський і кредит на землевпорядкування в період столипінської аграрної реформи. Зважаючи на викладене, є всі підстави зробити висновок про великий інтерес громадськості Російської імперії до проблем сільськогосподарського кредиту в різних його видах і формах.

Як вбачається зі змісту статті, історіографія сільськогосподарського кредиту радянського періоду за своїм змістом значно поступається своїм попередникам. Однією з причин того був тоталітарний режим, прямим наслідком якого стала єдність методологічних підходів в оцінці суспільних явищ як минулого, так і сьогодення. Слід також мати на увазі, що внаслідок ліквідації при-

© Селіхов Д. А., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

dmitriy.selihov1969@gmail.com

вотної власності на землю в ході громадянської війни потреба в іпотечному кредитуванні зникла, отже тема сільськогосподарського кредиту могла розглядатися в той час лише в контексті класової боротьби.

Тільки після розпаду Радянського Союзу і переходу колишніх республік на ринкові відносини, які не можна уявити без приватної власності на засоби виробництва, інтерес до питань організації сільськогосподарського кредиту в нашій країні епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.) різко зріс. Як наслідок – поява великої кількості відповідних наукових праць, серед яких чільне місце посідають і праці істориків держави і права України. Водночас узагальнюючої праці, в якій були б розкриті організаційно-правові аспекти всіх видів сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. ще немає.

Ключові слова: *Російська імперія, Україна, сільськогосподарський кредит, історіографія.*

Постановка проблеми. Реформування економічних відносин на ринкових засадах триває в сучасній Україні вже понад два десятиліття, однак такий елемент системи вільного підприємництва, як земельні іпотечні банки (державні й приватні) досі так і не створено. Як ідеї купівлі-продажу сільськогосподарських угідь, підходи до основних засад таких та інших (кооперативних) кредитних установ у різних політичних сил суттєво відрізняються. Тривала політична дискусія щодо того, якими, наприклад, повинні бути державні і приватні державні банки, вже знайшла своє відображення у пресі, включаючи і наукові видання. Хоч яку б роль не відігравали іпотечні банки у забезпеченні аграріїв обіговими коштами, проте поняття «сільськогосподарський кредит» виходить далеко за рамки вищезгаданих іпотечних структур. Якщо історіографія земельних банків, які функціонували на теренах Наддніпрянської України у так звану епоху вільного підприємництва (1861–1917 рр.) в існуючій науковій літературі вже знайшла певне висвітлення [1], то цього не можна сказати про такі види кредитування сільськогосподарських товаровиробників, як кооперативні товариства, земський чи урядовий відомчий кредит Міністерства землеробства і державних маєтностей (з 1906 р. – Головне управління землеробства і землевпорядкування).

Зважаючи на очевидну актуальність в сучасних українських реаліях проблеми кредитування безпосередніх товаровиробників, **мета** статті – здійснити загальний огляд основних публікацій з питань сільськогосподарського кредиту, починаючи від 1861 р., коли у Наддніпрянській Україні було скасоване кріпосне право, і закінчуючи останніми сучасними дослідженнями вітчизняних науковців.

Виклад основного матеріалу. Скасування у 1861 р. кріпосного права та інші реформи аграрного сектора економіки колишньої Російської імперії спонукали тогочасних теоретиків і практиків до публічного обговорення проблем сільськогосподарського кредиту, який, на думку низки громадських діячів, не повинен був обмежуватися лише такою формою, як субсидії колишнім кріпосникам у ході здійснення так званої викупної операції. Досить показовою з цього погляду була праця академіка Безобразова В. «Поземельний кредит і його сучасна організація у Європі», яка побачила світ ще в ході розробки основних законодавчих актів щодо скасування кріпосного права [2]. Зважаючи на неоднозначне ставлення урядових кіл до сільськогосподарського кредиту як такого, автор поставив перед собою завдання довести суспільну необхідність саме такої форми стимулювання виробництва продукції рослинництва і тваринництва, яка виявилась ефективною у деяких західноєвропейських країнах. Організація поземельного кредиту відповідно до місцевих умов народного господарства, писав цей економіст, з кожним днем стає все актуальнішою. Причиною цього були, на його думку, об'єктивні чинники, зокрема зростання чисельності населення та розвиток мануфактурної промисловості й торгівлі, які, природно, «підвищують попит на продукти харчування». Одночасно з цим Безобразов В. вказував і на інші обставини, що нерідко залишалися поза увагою тих, від кого, власне, і залежало формування кредитного законодавства. Серед цих обставин автор називав «безсумнівні успіхи сільського господарства», які в ході залучення до сільськогосподарського виробництва відповідних коштів сприяли б вдосконаленню обробітку землі, а отже, і зростанню продовольчих ресурсів. Як висновок академік констатував таке: «землеробський кредит може не лише підвищити ефективність виробництва, але і відкрити дрібним землевласникам і селянам шляхи для полегшення податкового тягара...» [2, с. 126].

З публічною позицією академіка Безобразова В. щодо якнайшвидшого формування правової бази кредиту для широких мас населення цілком і повністю узгоджувалася позиція гласного Санкт-Петербурзької міської Думи Яковлева А. В., який у 1869 р. опу-

блікував своє дослідження щодо ситуації з організацією народного кредиту як у Західній Європі, так і в Росії. Автор здійснив детальний аналіз тих кредитних установ, які існували в імперії до реформи банківської системи 1860 р. Його висновок зводився до того, що напередодні скасування кріпосного права: «усі кредитні установи були доступні лише небагатом обраним, яких доля наділила тими чи іншими перевагами...» [3, с. 231]. Яковлев А. В. категорично заперечував проти кредитування дрібних товаровиробників за допомогою застави майна, якого в них, вказував автор, як правило, немає, якщо не брати до уваги зняття праці. «Позика ж під заставу зняття праці, – вважав цей громадський діяч, – з відбиранням самих зняття на склад є до того абсурдною, що про неї не варто навіть говорити» [3, с. 234]. Єдиним можливим варіантом доступу непривілейованих станів до кредиту може бути, на його думку, об'єднання селян в асоціації за принципом кругової поруки. «Сторонній капіталіст, передаючи свій капітал товариству, заснованому на принципах взаємної відповідальності, може бути абсолютно спокійним. Товариство, у якому існує відповідальність одне за одного, ніколи не допустить ризикованої роздачі позик» [3, с. 235]. Яковлев А. В. разом з іншим столичним громадським діячем Лугиніним В. Ф. розробили навіть схему такої кредитної установи, яка у 1870 р. побачила світ під назвою «Сільські позичкові товариства (їх устрій і призначення)». Мета цієї публікації полягала у тому, щоб «дати у концентрованій формі якнайбільше практичних порад тим особам, які візьмуться за створення народних банків», під якими автори розуміли позичкові товариства із числа непривілейованих станів, побудованих за принципом кругової поруки [4, с. 3]. Кожен член такого товариства повинен мати пай, розмір якого може коливатися від 30 до 50 руб. Неодмінною умовою успішної діяльності товариства автори вважали наявність запасного капіталу, який слід формувати за рахунок прибутків вже впродовж першого року діяльності установи. Беручи до уваги те, що завданням такого товариства було не лише видача позик, але й зберігання коштів, включаючи фінансові ресурси і не членів кооперативу під 6 % річних, такий тип кредитних установ на теренах Наддніпрянської України одержав назву ощадно-позичкових товариств. Їх кількість на рубежі XIX–XX ст. у 9 українських губерніях сягала вже 96 [5, с. 1850]. Природно, що тогочасні публіцисти не могли обійти їх своєю увагою. Практичним результатом публічної дискусії щодо принципів організації дрібного кооперативного кредиту стало затвердження у 1871 р. міністром фінансів «Зразкового статуту ощадно-позичкових товариств» [7]. У наступні десятиліття правозастосовна практика таких об'єднань виявила низку недоліків цього «Зразкового статуту», про що неодноразово писали фахівці різних галузей наукових знань. Наприклад, професор Ходський Л. В. у своїй ґрунтовній праці «Поземельний кредит в Росії і його відношення до селянського землеволодіння», опублікованій у 1882 р. вказував на виключне значення кооперації дрібних товаровиробників для розвитку так званого споживчого кредиту. Одночасно він застерігав населення від надмірного захоплення цим видом кредиту, який може негативно позначитися на «економічному розвитку країни» [8, с. 71]. Інший фахівець аграрного сектора економіки Росії Катаєв Н. у праці «Сільський кредит і селянське господарство» 1902 р. продовжував розвивати тезу своїх попередників про виключне значення для народного господарства країни дрібного кредиту. Як послідовний опонент самодержавства Катаєв Н. на конкретних прикладах довів існування в Росії дискримінації такої соціальної групи населення, як селянство. На його переконання, благами дешевого кредиту користуються в імперії усі, крім дрібних сільськогосподарських товаровиробників, які становлять 88 % усіх мешканців країни. Критикуючи «ненормально швидке зростання великої промисловості за рахунок розорення селянства», автор вимагав від держави невідкладно «зрівняти умови кредиту для усіх промислових груп країни, тобто надати селянському господарству такий самий нормальний кредит, яким користуються у Росії великі промисловці» [9, с. 4]. Його оцінка діяльності ощадно-позичкових товариств була негативною через те, що «більшість з них ледве животіють або зовсім не функціонують». На думку цього автора, такі кооперативні установи у конкретно історичних умовах самодержавної Росії не лише не приносять користі, а скоріше шкодять самим же селянам через те, що «вони своїм кредитом найчастіше служать тим самим сільським лихварям, від яких стогне село» [9, с. 6]. Такі кооперативні організації, як ощадно-позичкові та кредитні товариства матимуть свою перспективу лише в майбутньому, разом із «культурним зростанням Росії» [9, с. 8]. Беручи все це до уваги, цей автор із яскраво вираженою народницькою ідеологією вимагав від держави не поліпшення умов функціонування кооперативного кредиту, а розвиток державного і земсько-

го кредиту [9, с. 8]. Однак такі публікації були не правилом, а винятком із правил. Абсолютна більшість авторів подібних видань, особливо під впливом діяльності місцевих комітетів про потреби сільськогосподарської промисловості (1902–1903рр.), зміст діяльності яких з погляду організації сільськогосподарського кредиту у 1904р. було проаналізовано Бородаєвським С. В. [10], наполягали на подальшому вдосконаленні відповідної законодавчої бази. У роки столипінської аграрної реформи питання дрібного кредиту стало ще актуальнішим. Саме в цей час з'явилась низка праць, автори яких всіляко пропагували дрібний кредит кооперативного типу. Наприклад, у праці молодшого редактора відділу сільської економіки і сільськогосподарської статистики Головного управління землеробства і землевпорядкування Морачевського В. В. «Сільськогосподарський кредит у Росії» (1910 р.) діяльність як ощадно-позичкових, так і кредитних товариств оцінена позитивно. Також автор схвалено відгукнувся про закон від 7 червня 1904 р., відповідні статті якого внесли суттєві зміни і доповнення до статуту ощадно-позичкових товариств, у такий спосіб наблизивши їх до принципів організації кредитних товариств. Детально проаналізувавши практичну діяльність як одних, так і інших кооперативних товариств, Морачевський В. В. констатував, що є усі підстави розраховувати на великі перспективи розвитку дрібного кредиту, кооперативні організації якого у недалекому майбутньому покриють усю територію Росії, що матиме своїм наслідком підвищення добробуту усього землеробського населення [11, с. 20]. Із Морачевським В. В. цілком і повністю солідаризувався і гласний Полтавського губернського земства Імшенецький Я. К. – випускник економічного факультету Новоросійського університету. У своїй праці «Дрібний кредит і його значення у народному господарстві» (1913 р.) автор не лише пропагував дрібний кооперативний кредит як найпростішу і найдоступнішу форму доступу основної маси селянства до фінансових ресурсів, але й вніс конкретні пропозиції щодо подальшого його вдосконалення. Серед його пропозицій були: а) під час вирішення питання кредитування того чи іншого члена кооперативу перевагу слід надавати тим клієнтам, хто зобов'язується спрямувати одержані кошти на виробничі потреби; б) кредит слід видавати у першу чергу незаможним домогосподарям, адже заможна частина мешканців села, легко знайдуть його і поза кредитним товариством» [12, с. 16]. У 1914 р. безпосередньою реакцією уряду на обговорення стану дрібного некооперативного кредиту стала публікація нової редакції «Зразкового статуту ощадно-позичкових товариств» [13], що, безперечно, сприяло подальшому розвитку дрібного кооперативного кредиту як у Російській імперії загалом, так і на теренах Наддніпрянської України зокрема. Однак аналіз функціонування ощадно-позичкових, як і кредитних товариств, що почали виникати в Російській імперії після публікації у 1895 р. зразкового статуту таких установ, здійснювався, як правило, не з правового, а з економічного погляду, тобто мав прикладний характер. Саме такими за своїм змістом були, наприклад, публікації на сторінках «Вісника кооперації» – одного із спеціалізованих тогочасних видань [6].

Як з економічного, так і суспільно-політичного погляду, дрібний кооперативний кредит значно поступався банківському сільськогосподарському кредиту, час встановлення якого в Російській імперії припадає на 70–80-ті XIX ст. Першими установами довгострокового іпотечного кредитування після скасування у 1861 р. кріпосного права були не державні, а саме приватні акціонерні земельні банки, як-от: Харківський, Київський, Полтавський та Бессарабсько-Таврійський з головним офісом у м. Одесі. Отже, і публікації про діяльність такого типу кредитних установ з'явилися майже відразу після оголошення про їх створення та порядок кредитування власників земельних угідь [14–16]. Загальною рисою, яка характеризувала їх зміст, була безумовна підтримка самої ідеї функціонування земельних банків, заснованих на кошти приватного капіталу. Та найширше висвітлювалось як у пресі, так і на сторінках наукових видань питання діяльності державних іпотечних установ – Селянського поземельного та Дворянського земельного банків, час заснування яких припадає на початок 80-х XIX ст., коли в Російській імперії вибухнула чергова аграрна криза, найглибша з усіх попередніх. Беручи до уваги те, що саме на державні іпотечні установи покладалися головні надії на успіх у подоланні цієї кризи, про діяльність вищезгаданих установ не писав, як кажуть у народі, лише лінивий. Із усіх численних публікацій на тему діяльності установ довгострокового кредиту в Російській імперії, основні з яких були свого часу блискуче проаналізовані відомим харківським правознавцем Кириченком В. Є. [17], вважаємо доцільним назвати лише найголовніші з погляду фахового рівня їх авторів. Зважаючи на те, що 80–90-ті були часом

становлення державних іпотечних банків, публікації цього періоду містили не лише критику перших кроків їх діяльності, але й пропозиції щодо усунення існуючих у їх діяльності недоліків [18–20]. По мірі нагромадження правозастосовчої практики та з урахуванням реформ банківської системи у 90-х XIX ст. напередодні та, особливо, в роки століпінської аграрної реформи з'явилися фундаментальні дослідження історії Селянського поземельного банку, включаючи і його організаційно-правові принципи діяльності. У цьому плані заслуговують на позитивну оцінку з погляду інформаційної насиченості праці Семенова П. Н. [21], Крашка А. В. [22], Зака А. Н. [23] та низки інших авторів. Серед названих наукових досліджень вигідно відрізняється глибиною аналізу всіх сфер діяльності Селянського банку, включаючи його місце і роль в урядовій аграрній політиці, монографія Зака А. Н. Оцінюючи Селянський банк як безумовно корисну для економічного розвитку країни кредитну установу, автор одночасно вказав і на його основний недолік, зміст якого полягає у тому, що цей банк відповідав «виключно інтересам великого землеволодіння, нерідко на шкоду інтересам селянства» [23, с. 582].

Порівняно із Селянським, дискусії навколо діяльності якого вийшли навіть за межі Російської імперії [24], функціонування Дворянського банку знайшло значно скромніше відображення у дорадянській публіцистиці. Навіть більше, суто Дворянському банку у той час було присвячено лише окремі публікації [25–26]. Як правило, аналіз організаційно-правових засад та значення Дворянського банку в аграрній політиці самодержавства аналізувалась у загальних працях про становище сільськогосподарського кредиту в Російській імперії. Маємо на увазі праці таких відомих свого часу науковців, як Гур'єв А. Н. [27], Печерін Я. І. [28], Морачевський В. В. [11], Мигулін П. П. [29], Ходський Л. В. [8, 30] та інших авторів, які, як правило, критично ставились до цієї кредитної установи. Основним змістом цієї критики були тези щодо високих відсотків, зафіксованих у Статуті які, між іншим, завжди були нижчими, ніж у Селянському, а також існуючу практику заниження заставної оцінки поміщицьких маєтків та відсутність бажаної для клієнтів гнучкості у питаннях, пов'язаних із відстроченням по сплаті платежів навіть у разі форс-мажору.

На рубежі XIX – XX ст. громадськості були запропоновані публікації, автори яких переважно негативно оцінювали вплив іпотечного кредитування як у Селянському, так і в Дворянському банках на розвиток сільського господарства загалом і дрібного селянського зокрема. Саме такими за своїм змістом були публікації ідеологів так званого «трудового» селянського господарства, яких у сучасній історіографії традиційно вважають представниками ліберально-народницького напрямку в суспільно-політичному житті Російської імперії [31–33].

Інші, крім вище зазначених форм кредитування сільськогосподарських товаровиробників, мали в Російській імперії незначне поширення. Мова у цьому випадку йде про меліоративний (осушення та обводнення сільськогосподарських угідь) та земський дрібний кредит, який уособлювали земські каси, створені на українських землях Російської імперії відповідно до закону від 7 червня 1904 р. Як один, так і інший вид сільськогосподарського кредиту у дорадянській історіографії лише частково висвітлені. Можна назвати лише декілька праць щодо стану справ з організацією на рубежі XIX–XX ст. державного меліоративного кредиту, серед яких чи не найгрунтовнішими були публікації Кацеленеленбаума З. С. [34], у яких вперше в дорадянській історіографії детально проаналізоване водне законодавство Російської імперії порівняно з кращими зразками аналогічного законодавства деяких західноєвропейських країн. Меліоративному кредиту присвячено й окремий розділ у вже згадуваній раніше праці Морачевського В. В. (глава III), у якому охарактеризовано історію як загальноімперського, так і регіонального меліоративного кредиту, до якого долучалися, зокрема, місцеві земства. Меліоративний кредит з погляду змісту існуючих у Російській імперії правових норм висвітлено також і в узагальнюючій праці Бородаєвського С. В. (глава I), про яку теж йшла мова раніше.

Діяльність земельних кас дрібного кредиту висвітлювалась як в узагальнюючих виданнях Міністерства фінансів [35], так і в публікаціях окремих громадських діячів. Наприклад, у праці голови комітету сприяння сільській кооперації при Харківській губернській земській управі Анциферова А. Н. охарактеризовані не лише організаційні принципи функціонування існуючих земських кас, але й запропоновані зміни до імперського законодавства про дрібний кредит. Одна із тез автора – під час організації кожної земської каси органи земського самоврядування повинні насамперед скласти план і розробити програму діяльності саме такої установи дрібного кредиту, без чого, на думку

автора, відповідних пропозицій, ефективність діяльності земської каси гарантована бути не може [36, с. 13].

Радянський період історіографії сільськогосподарського кредиту, який, на думку низки фахівців історії держави й права України, охоплював період із 1917 р. до початку 90-х ХХ ст. [37, с. 43], характеризувався домінуванням комуністичної ідеології і практики суспільного життя. Наслідком цієї ситуації стала абсолютизація феодально-кріпосницької, а згодом – буржуазної обумовленості нормативно-правової регламентації фінансового механізму Російської імперії загалом і її кредитної системи зокрема. Сільськогосподарський кредит, як і інші проблеми соціально-економічних та політичних відносин розглядалися, як правило, в контексті визвольного руху, класової боротьби із усією системою самодержавства. Беручи до уваги незначну актуальність вивчення теорії і практики сільськогосподарського кредиту дорадянського періоду через відсутність у повсякденному житті кредитних установ, подібних до тих, що функціонували на українських землях Російської імперії до 1917 р., радянські історики лише побіжно торкалися питання іпотечних установ та урядової політики в галузі довгострокового і короткострокового кредитів. Певним винятком правила були праці Батуринського Д. О. (1925 р.), Гіндіна І. Ф. (1948 р.), Вдовина В. А. (1959 р.), Опрі А. В. (1982 р.) та деяких інших авторів, які серед різних проблем вітчизняної історії досліджували і питання сільськогосподарського (переважно банківського) кредиту [38–42]. Батуринський Д. О. поставив собі за мету проаналізувати діяльність Селянського поземельного банку в контексті аграрної політики самодержавства [43]. Проте порівняно зі своїми попередниками цей автор зробив не так уже й багато. Фактично мова може йти лише про доповнення деяких статистичних відомостей про діяльність банку за шість років, які минули з часу виходу у світ ґрунтовної монографії Зака О. Н. Цілком справедливо Батуринському Д. О. дорікав Кириченко В. С. [17, с. 20] за те, що той ухилився від висвітлення діяльності Селянського банку в період Першої світової війни. У праці Гіндіна І. Ф. здійснено аналіз усіх комерційних банків, які існували в Російській імперії на рубежі ХІХ–ХХ ст. [44]. Вона стала першим у радянській історіографії узагальненим досягненням колишньої банківської системи Росії. Саме у цьому полягає її головна цінність, хоча загальні оцінки діяльності усіх банків, включаючи і земельні, з позиції господарських потреб основної маси мешканців країни були негативними. Учений радянський дослідник Вдовін В. О. [45] визначив Селянський банк у ролі послідовного провідника політики привілейованих класів. Характеризуючи кредитну політику цієї іпотечної установи, автор некритично сприйняв інформацію щорічних звітів банку про розмір землеволодіння своїх клієнтів. Посилаючись на відповідну статистику, Вдовін В. О. зробив висновок щодо соціального становища клієнтів банку, основна маса яких, як він вважав, належала до малоземельного і безземельного селянства [45, с. 45]. Цю тезу категорично відкинув у своєму дослідженні столипінської аграрної реформи Дубровський С. М. Характеризуючи статистику покупців банківської землі за тими самими щорічними звітами Селянського банку, автор не мав сумніву в тому, що «покупцями землі в банку у своїй масі в жодному разі не можуть бути віднесені до середніх чи нижчих груп села; покупцями землі в банку – це нова сільська буржуазія, яка раніше володіла порівняно незначними ділянками, але тим чи іншим способом все ж встигла накопичити певні кошти, використавши їх на купівлю землі...» [39, с. 347]. Із дослідженням Дубровського С. М. цілком і повністю узгоджуються і висновки українського дослідника Опрі А. В., який у 1982 р. захистив кандидатську дисертацію про роль Селянського поземельного банку в проведенні столипінської аграрної реформи в Україні [46].

Інші, крім банківського, форми кредитування сільськогосподарських товаровиробників із радянських істориків в узагальнюючих працях висвітлював лише український економіст Першин П. Н. Охарактеризувавши в одній із своїх капітальних праць економічні аспекти діяльності кредитних товариств у Російській імперії, автор зробив висновок, який цілком і повністю відповідав комуністичним постулатам того часу: «Таким чином, – писав він, – кооперативний кредит, як і будь-який інший, мав своїм прямим наслідком посилення класового розшарування села: зростання куркульства на одному полюсі, пролетарських і напівпролетарських елементів – на іншому» [42, с. 150].

Новий етап у вивченні проблем сільськогосподарського кредиту, як і всієї вітчизняної історії загалом, розпочався після розпаду Радянського Союзу і переходу колишніх республік від командно-адміністративних методів господарювання до ринкових. Згідно з Конституцією України людина, її права і свободи, включаючи свободу творчості, ого-

лошені найвищою цінністю. Як національна, так і регіональна історія стають об'єктом пильної уваги дослідників різних галузей суспільних знань. Наприкінці ХХ ст. з'являється ціла низка загальноісторичних досліджень маловідомих проблем вітчизняної історії, серед яких не останнє місце належало питанням сільськогосподарського кредиту. Одним із перших дослідників, хто зосередив свою увагу на історії довгострокового й короткострокового кредиту на українських землях Російської імперії після скасування у 1861 р. кріпосного права, була Краснікова О. М. У її працях проаналізовано різні форми сільськогосподарського кредиту як на території Наддніпрянської України загалом [47–55], так і в окремих її регіонах зокрема [56–59]. Однак поза її увагою залишилися питання меліоративного, землевпорядкувального та земського кредитів.

У 90-х ХХ ст. побачила світ ціла низка публікацій сумського дослідника Власенка В. М. про діяльність кредитної кооперації в губерніях Лівобережної України на рубежі ХІХ–ХХ ст. [60–62].

У процесі утвердження і розвитку ринкових відносин в Україні на початку ХХІ ст. стало з'являтися все більше наукових праць, у яких тією чи іншою мірою досліджувалася історія сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії після скасування у 1861 р. кріпосного права. Захищалися кандидатські й докторські дисертації не лише з історії кредитної кооперації, але й земельних іпотечних банків. Зокрема, черкаський історик Терещенко В. Д. дослідив роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні [63], Новікова І. Е. з'ясувала передумови виникнення банківської системи ринкового типу в Україні другої половини ХІХ ст. [64], а Борисевич С. О. з'ясував зміст державної іпотечної політики в період аграрної кризи 80–90-х ХІХ ст. [65]. Публікації Корнієнка П. Д., Терещенка В. Д. [66–68] та Темірової Н. Р. [67–68], які побачили світ на початку ХХІ ст., дають підстави для висновку про певну переоцінку усталеного у вітчизняній історіографії погляду на поміщицьке господарство як гальмо економічного розвитку країни. Однак, якщо два перших із названих авторів під час характеристики кредитної політики Дворянського і Селянського державних земельних банків прямо не говорять про роль поміщицьких господарств як генераторів модернізаційних процесів у сфері сільськогосподарського виробництва, то донецька дослідниця Темірова Н. Р. у цьому питанні виявилася більш радикальною. Вона рішуче заперечує загальноприйнятту в радянській історіографії тезу про поміщицькі господарства як гальмо економічного прогресу [68, с. 80]. Але ж і в радянські часи зустрічаємо окремі публікації, автори яких окремі поміщицькі маєтки ставили в один ряд із передовими сільськогосподарськими підприємствами Західної Європи [69, с. 376]. Проте слід говорити не про окремі винятки, а загальну тенденцію, зміст якої всупереч намаганням Дворянського банку допомогти у модернізації поміщицьких маєтків, полягав усе ж таки в негативному впливі господарств привілейованих станів на загальний стан аграрного сектора економіки країни.

З погляду вивчення історії держави і права України найважливіші здобутки у з'ясуванні організаційно-правових аспектів діяльності державних та акціонерних земельних банків належать харківському правознавцю Кириченку В. С., який опублікував з цього питання понад два десятки наукових статей, зміст яких узагальнено в його блискучій монографії про установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні [70]. Автор першим із науковців України, близького і далекого зарубіжжя проаналізував передумови, зміст і наслідки діяльності акціонерних і державних земельних банків на українських землях Російської імперії з часу їх появи і завершуючи процесом ліквідації державних і приватних установ довгострокового кредиту. Окремі сюжети діяльності державних земельних банків знаходимо і в працях іншого харківського дослідника, викладені ним у монографії про функціонування фінансової адміністрації Російської імперії в Україні [71].

У новітній українській історіографії сільськогосподарського кредиту стали з'являтися публікації не лише стосовно таких традиційних проблем, як діяльність банків та установ кооперативного кредиту, але й окремі сюжети стосовно державного меліоративного кредиту, про який згадував в одному із своїх досліджень молодий науковець Дорошенко В. О. [72], та функціонування земських кас дрібного кредиту. Автором останнього дослідження є Ткач М. П., який зупинився на характеристиці процесу правового регулювання діяльності земських кас дрібного кредиту в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. [73].

Стосовно сучасної зарубіжної історіографії сільськогосподарського кредиту на

українських землях Російської імперії окремих досліджень в Україні не зафіксовано, хоча в узагальнюючих працях про цю країну загалом відповідна інформація нерідко зустрічається. Це, насамперед, загальноісторичні праці таких авторів, як Проскурякової Н. А. [74], Андрушина С. А. [75], Дякина В. С. [76], Акманова С. С. [77], Коваленка С. Б. [78], Михайлова А. Г. [79], Райського Ю. Л. [80] та інших. Низкою змістовних праць з даного питання відзначилися також історики держави і права. Заслужують на увагу у цьому зв'язку праці Пашенцева Д. А. [81], Рашидова О. Ш. [82], Латушкіної В. Ю. [83].

Сюжети, пов'язані із організаційно-правовими принципами та практичною діяльністю земельних іпотечних банків та політикою уряду царської Росії у сфері кредитування сільськогосподарських товаровиробників, зустрічаються і в деяких дослідженнях істориків держави і права далекого зарубіжжя. Заслужують на увагу у цьому зв'язку праці таких представників англо-американської історіографії, як Хок С. [84] (дослідження банківської кризи напередодні скасування кріпосного права), Томас Оуен [85] (характеристика акціонерного законодавства), Джудіт Пеллот [86] (історія земельної реформи в Росії); японської – Кімітака Мацузато [87–88] (столипінська аграрна реформа), Ю. Накагава (державні кредити на будівництво елеваторів).

Висновки. Підбиваючи підсумки історіографії сільськогосподарського кредиту, можна зробити висновок, що як вітчизняні дорадянські, так і сучасні українські та російські дослідники різних галузей суспільних знань надавали важливого значення цьому явищу. Підтвердженням такої думки є значний суспільний резонанс, які викликали земельні банки, кооперативний кредит та політика тогочасної держави по фінансуванню через галузеві міністерства меліоративних заходів землевпорядкування чи облаштування переселенців на казенних землях східних окраїн імперії в роки столипінської аграрної реформи. Невипадково ж про кредитну справу писали не тільки професійні історики, економісти чи правознавці, але й публіцисти, представники журналістського цеху та газетярі.

Радянська історіографія у її тоталітарному обличчі не надавала належної уваги питанням сільськогосподарського кредиту в різних його формах, адже через скасування приватної власності потреба в іпотечному кредитуванні та правовому регулюванні таких відносин зумовили неактуальність цієї тематики, зробивши її предметом досліджень одних лише істориків у контексті класової боротьби трудящих з експлуататорами.

Після розпаду Радянського Союзу й утвердження ринкових відносин увага українських дослідників, як і вчених інших країн до іпотечного кредитування та діяльності кредитних товариств, що почали виникати з появою приватної власності на засоби виробництва, значно зросла. Відсутність або недосконалість законодавства стосовно іпотеки та функціонування в сучасній Україні різного виду кредитної кооперації відчутно актуалізували тему сільськогосподарського кредиту, чим і пояснюється наявність значної літератури з цього питання, включаючи і фундаментальні праці істориків держави і права. Однак цілісної праці, у якій би було розкрито організаційно-правові аспекти та зміст усіх видів сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., ще немає.

Список використаних джерел

1. Кириченко В. С. Організаційно-правові засади діяльності установ довгострокового кредиту Російської імперії у дореволюційній історіографії. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 41–48.
2. Безобразов В. Поземельний кредит и его современная организация в Европе. Санкт-Петербург : Тип.1. Л. Демиса, 1859. 263 с.
3. Яковлев А. В. Очерк народного кредита в Западной Европе и в России. Санкт-Петербург : Склад издания в книжном магазине Черкесова, 1869. 317 с.
4. Лучинин В. Ф., Яковлев А. В. Сельские ссудные товарищества (их устройство и назначение). Санкт-Петербург : Б. и., 1870. 49 с.
5. Хуторянин. Орган Полтавского сельскохозяйственного общества. 1910. № 45. 1876 с.
6. Вестник мелкого кредита. Москва, 1908-1918; Вестник кооперации. Москва, 1915-1918.
7. Образцовый устав ссудо-сберегательного товарищества, составленный комиссией, состоящей при императорском Московском обществе сельского хозяйства и одобренный министром финансов. Санкт-Петербург : Тип. А. М. Катомина, 1871. 67 с.
8. Ходский Л. В. Земельный кредит в России и отношение его к крестьянскому землевладению. Москва : Типо - литограф. И. Н. Кушнарева и К°, 1882. 305.
9. Катаев Н. Сельский кредит и крестьянское хозяйство в России. Москва : Типо - литограф. В. Рихтер, 1902. 171 с.
10. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России. Кредит / состав-

вил С. В. Бородаевский. Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1904. 417 с.

11. Морачевский С. В. Сельскохозяйственный кредит в России. Санкт-Петербург : Тип. Ф. Киршбаума, 1910. 378 с.

12. Имшенецкий Я. К. Мелкий кредит и его значение в народном хозяйстве. Полтава : Б. и., 1913. 23 с.

13. Образцовый устав ссудо-сберегательного товарищества, утвержденный г. министром финансов 14 сентября и 24 ноября 1905 г. и 14 марта 1911 г. и опубликованный в Собрании узаконений и распоряжений правительства 9 декабря 1905 г. в № 51. Полтава : Электрич. тип. М. Г. Амчиславского, 1914. 57 с.

14. Голубев А. Сведения о ссудах, выданных земельно-кредитными учреждениями (Со времени открытия Земельных Банков по 1 января 1878г.). Санкт-Петербург : Тип. братьев Пантелеевых, 1880. 22 с.

15. Масловский А. Ф. О мирах удешевления платежей по земельным ссудам, издаваемым акционерными земельными банками. Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1894. 72 с.

16. Каминка А. И. Акционерные компании. Юридическое исследование. Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1902. 178 с.

17. Кириченко В. Є. Організаційно-правові засади діяльності установ довгострокового кредиту у Російській імперії у дореволюційній історіографії. *Держава і право*. 2009. № 7. С. 28–42.

18. Немеровский А. Крестьянский поземельный банк в связи с современным положением крестьянского хозяйства. *Юридический вестник*. 1886. № 7. С. 34–48.

19. Крестьянский поземельный банк. Очерк совета Московского отделения Общества содействия русской промышленности и торговли. Москва : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1892. 126 с.

20. Пономарев Н. В. Крестьянский поземельный банк и значение его для народного хозяйства. *Труды Вольного экономического общества*. 1894. № 1. С. 28–41.

21. Семенов П. Н., Салтыков А. А. Крестьянский банк и будущее русского крестьянства. Санкт-Петербург : Тип. В. Киршбаума, 1907. 174 с.

22. Красик А. В. Крестьянский банк и его деятельность с 1883 по 1905 г. Юрьев, 1910. 105 с.

23. Зак А. Н. Крестьянский поземельный банк. 1883–1910 гг. Москва : Скоропечатня А. А. Левенсон, 1911. XII, 607 с.

24. Klaus R. Das russische Bankwesen. Leipzig, 1908. 245 S.

25. Трусович Х. По вопросу о дворянском сельскохозяйственном кредите. Санкт-Петербург : Тип. В. Дрессен и К°, 1892. 16 с.

26. Государственный Дворянский земельный банк. 1885–1910. Санкт-Петербург : Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1910. 316 с.

27. Гурьев А. М. Очерк развития кредитных учреждений в России. Санкт-Петербург : Типо-лит. «Якорь», 1904. 256 с.

28. Печерин Я. И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. Санкт-Петербург : Тип. Ф. Киршбаума, 1898. 118 с.

29. Мигулин П. П. Русский сельскохозяйственный банк. К вопросу о нуждах нашей сельскохозяйственной промышленности. Харьков : Печатное дело, 1902. 138 с.

30. Ходский Л. В. По вопросу об удешевлении поземельного кредита : доклад, чтаний в имп. Вольн. эконом. общ-ве 8 ноября 1884 года. *Русская мысль*. 1884. № 12. С. 88–99.

31. Каришев Н. А. Подворное и общинное хозяйство. *Русское богатство*. 1894. № 6. С. 130–148.

32. Каблуков Н. А. Об условиях развития крестьянского хозяйства в России: Очерки по экономике землевладения и земледелия. Москва : Тип. И. Д. Ситина, 1903. 414 с.

33. Харизоменов С. А. Значение кустарной промышленности. *Юридический вестник*. 1883. № 11. С. 414–441.

34. Кацеленеленбаум З. С. Мелиорация, мелиоративные товарищества и мелиоративный кредит в России. Москва: Тип. т - ва И. Д. Сытина, 1910. 167 с.

35. Учреждения мелкого кредита по закону 7 июня 1904 г.: какие они бывают и как их устраивать. Санкт-Петербург : Тип. периодич. изданий М-ва финансов, 1907. 22 с.

36. Анциферов А. М. О желательном направлении деятельности земских касс мелкого кредита. Харьков : Тип. «Печатное Дело», 1912. 15 с.

37. Головкин О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVII – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : СІМ, 2005. 448 с.

38. Карпов Н. Аграрная политика Столыпина. Ленинград : Рабочие изд-во Прибой, 1925. 238 с.

39. Дубровский С. М. Столыпинская земельная реформа: из истории сельского хозяйства и крестьянства в начале XX века. Москва : Изд. АН СССР, 1963. 398 с.

40. Анфимов А. М. Помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX века). Москва : Изд-во «Наука», 1969. 352 с.

41. Корелин А. П. Дворянство в пореформенной России. 1861–1904 гг. Состав, численность, корпоративная организация. Москва : Изд-во «Наука», 1979. 303 с.

42. Першин П. Н. Аграрная революция в России. Историко-экономическое исследование. В 2-х кн. От реформы к революции. Москва : Изд-во «Наука», 1966. Кн. 1. 490 с.

43. Батуринский Д. А. Аграрная политика царского правительства и Крестьянский поземельный банк. Москва : Новая Деревня, 1925. 145 с.

44. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России. Москва : Госфиниздат, 1948. 454 с.
45. Вдовин В. А. Крестьянский поземельный банк (1883–1895гг.). Москва : Госфиниздат, 1959. 107 с.
46. Опря А. В. Роль Крестьянского поземельного банка в проведении столыпинской аграрной реформы на Украине (1906–1916 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Днепропетровск, 1982. 24 с.
47. Краснікова О. М. Роль Селянського поземельного банку у становленні індивідуальних господарств фермерського типу в роки столыпінської аграрної реформи : матеріали Всеукр. симп. з питань аграрної історії. Київ, 1996. Ч. 1. С. 63–66.
48. Краснікова О. М. Становлення фінансово-кредитної системи в Україні та її вплив на здійснення аграрних реформ 1861–1906 рр. *Актуальні проблеми природничих, гуманітарних наук* : зб. наук. пр. молодих вчених. Полтава : Вид-во ПДСІ, 1997. С. 234–236.
49. Краснікова О. М. З історії іпотечного кредитування в Україні. *Фінанси України*. 1998. № 4. С. 94–108.
50. Краснікова О. М. Ретроспектива зародження іпотечного кредиту в Україні. *Економіка АПК* : міжнар. науково-вироб. журнал. 1998. № 1. С. 71–82.
51. Краснікова О. М., Якименко М. А. Роль кредитної кооперації України у фінансуванні сільськогосподарського виробництва в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX століття. *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. Полтава, 2001. № 5–6. С. 131–132.
52. Краснікова О. М. Сільськогосподарський кредит в економіці України епохи вільного підприємництва (кінець XIX – поч. XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2004 № 3. С. 59–67.
53. Краснікова О. М. Роль дрібного кредиту у забезпеченні сільських товаровиробників обіговими коштами (1861–1917 рр.). *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 1999. № 3. С. 59–67.
54. Краснікова О. М. Кредитна система сільськогосподарського виробництва на Полтавщині в період ринкових реформ кінця XIX – поч. XX ст. *Український селянин* : зб. наук. пр. Черкаси, 2001. Вип. 3. С. 136–140.
55. Краснікова О. М. Організація сільськогосподарського кредиту на Полтавщині в період утвердження і розвитку ринкових відносин (1861 – 1917 рр.). *П'ята Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства* : матеріали доповідей (3 –4 грудня 2003 р.). Полтава, 2003 С. 27–31.
56. Краснікова О. М. Полтавський земельний банк: з історії іпотечного кредиту (1872 – 1918 рр.). *Четверта Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства* : матеріали до 825-річчя з часу першої літописної згадки м. Полтави та 1100-річчя появи перших поселень на її території. Полтава, 1998. С. 13–19.
57. Власенко В. М. Про відносини земства і кредитної кооперації в Чернігівській губернії. *Сіверянський літопис*. Чернігів, 1996. № 4. С. 73–80.
58. Власенко В. М. Кредитна кооперація на Сумщині (1903 – 1913 рр.). *Історичні віки Слобідської України: XVII – початок XX ст.* : наук. зб. Харків, 1997. С.73–83.
59. Власенко В. М. Котопський союз кредитних та ощадно-позичкових товариств: перші кроки. *Сіверянський літопис*. 1998. № 1. С. 127–131.
60. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні Столыпінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07-00.01. Тернопіль, 2005. 22 с.
61. Новікова І. Є. Передумови виникнення банківської системи ринкового типу в Україні в другій половині XIX ст. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. № 11. С. 41–48.
62. Борисевич С. О. Державна іпотечна політика Російської імперії у 80 – 90 - х рр. XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 19. Київ, 2011. С. 117–128.
63. Коріненко П. С., Терещенко В. Д. Проблеми державного кредитного забезпечення поміщицьких та селянських господарств в роки столыпінської аграрної реформи. *Український селянин* : зб. наук. праць. Черкаси, 2006. Вип. 10. С. 29–32.
64. Темірова Н. Р. Поширення застави поміщицької землі в українських губерніях в 1861 – 1917 рр. *Вісник Донецького університету*. Серія Б : Гуманітар. науки. 2002. Вип. 2. С. 124–136.
65. Темірова Н. Р. Історія поміщиків України II половини XIX – початку XX ст. в сучасній літературі. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Історія. Вип. 64. 2002. С. 79–80.
66. Анфимов А. М. Карловское имение Мекленбург-Стрелицких (в конце XIX – начале XX в.) : материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. Москва : Изд - во АН СССР, 1962. С. 348–376.
67. Кириченко В. Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Контраст, 2010. 688 с.
68. Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : СІМ, 2005. 448 с.
69. Дорошенко В. О. Політика російського царату з удосконалення агрокультури Наддніпрянської України (XIX – початок XX ст.). *Український селянин* : зб. наук. пр. Черкаси, 2006. Вип. 10. С. 222–225.

70. Ткач М. П. Правове регулювання діяльності земських кас дрібного кредиту у Російській імперії. *Держава і право проблеми становлення і стратегія розвитку*: зб. матеріалів IV Міжнар. науково-практ. конф., присвяченій 20-й річниці незалежності України та 20-й річниці заснування інституту президентства в Україні (м. Суми, 21–22 травня 2011 року). Суми : Університетська книга, 2011. С. 93–96.
71. Дякин В. С. Деньги для сельского хозяйства 189 1914 гг.: Аграрный кредит в экономической политике царизма. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 1997. 347 с.
72. Андрущин С. А. Развитие и формы мелкого кредитования в России. *Деньги и кредит*. 1996. № 7. С. 65–75.
73. Проскурякова Н. А. Земельный кредит и система ведения помещичьего хозяйства в России в конце XIX века. *Отечественная история*. 1994. № 1. С. 43–56.
74. Акманов С. С. Государственный Крестьянский поземельный банк и его роль в формировании земельного рынка в дореволюционной России. *Сибирский юридический вестник*. 1998. №3. С. 48–57.
75. Коваленко С. Б. Кредитная инфраструктура сельского хозяйства времен царской России. Саратов : Издат. центр Саратов, гос. эконом. академии, 1998. 157 с.
76. Михайлов А. Г. Хозяйственный опыт организации мелкого крестьянского кредита в России второй половины XIX – начала XX в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Москва, 2006. 21 с.
77. Райский Ю. Л. Акционерные земельные банки в России во второй половине XIX – начале XX веков : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Курск, 1998. 21 с.
78. Латушкина В. Ю. Историко-правовые аспекты развития кредитной кооперации в России. *Вестник Волгоградского гос. ун-та*. Серия : Юриспруд. 2011. № 1. С. 71–77.
79. Пашенцев Д. А. Правовое регулирование банковской деятельности в Российской империи (вторая половина XIX – начало XX века) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2000. 21 с.
80. Рашидов О. Ш. Государственно-правовое регулирование деятельности кредитных учреждений в досоветской России : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 20 с.
81. Хок С. Банковский кризис, крестьянская реформа и выкупная операция в России. 1857–1861. *Великие реформы в России. 1856–1874* : сборник / под ред. Л. Г. Захаровой, Б. Экклофа, Дж. Бушнелла. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1992. С. 90–105.
82. Owen Th. C. The Corporation under Russian Law, 1800–1917. A Study in tsarists economic Policy. Cambridge, 1991. 138 p.
83. Pallot J. Land Reform in Russia – 1906 – 1917. Peasants Responses to Stolypins Projekt of Rural Transformation. *London Oxford*, 1999. 138p.
84. Маузуто К. Столыпинская реформа и российская агротехнологическая революция. *Отечественная история*. 1992. № 3. С. 194–199.
85. Маузуто К. Сельская хлебозапасная система в России. 1864–1917 годы. *Отечественная история*. 1995. № 39. С. 71–82.
86. Накагава Ю. Государственный банк России и его элеваторное дело. *Вестник Московского ун-та*. Серия : История. 1992. № 2. С. 35–43.

Надійшла до редакції 27.01.2020

References

1. Kyrychenko, V. Ye. (2009) Orhanizatsiyno-pravovi zasady diyal'nosti ustanov dovhostrokovoho kredytu Rosiys'koyi imperiyi u dorevolutsiyniy istoriohrafiiyi. *Derzhava i pravo*. [Organizational and legal foundations of the long-term credit institutions of the Russian Empire in pre-revolutionary historiography. State and law.] 2009. Vyp. 44. S. 41–48. [in Russ.].
2. Bezobrazov, V. (1859) Pozemel'nyy kredyt y eho sovremennaya orhanizatsiyya v Evrope. [Land credit and its modern organization in Europe]. Sankt-Peterburh : Typ.1. L. Demysa. 263 s. [in Russ.].
3. Yakovlev, A. V. (1869) Ocherk narodnoho kredyta v Zapadnoy Evrope y v Rossyy. [An Essay on People's Credit in Western Europe and Russia]. Sankt-Peterburh : Sklad yzdanyya v knyzhnom mahazyne Cherkesova. 317 s. [in Russ.].
4. Luchynyn, V. F. & Yakovlev A. V. (1870) Sel'skye ssudnye tovaryshchestva (ykh ustroystvo y naznachenye). [Rural loan societies (their structure and purpose)]. Sankt-Peterburh : B. y. 49 s. [in Russ.].
5. Khutoryanyn. Orhan Poltavskoho sel'skokhozyaystvennoho obshchestva. [A farmer. Organ of the Poltava Agricultural Society]. 1910. № 45. 1876 s. [in Russ.].
6. Vestnyk melkoho kredyta. [Herald of small credit]. Moskva, 1908-1918; Vestnyk kooperatsyy. Moskva, 1915-1918. [in Russ.].
7. Obraztsovyu ustav ssudo-sberehatel'noho tovaryshchestva, sostavlennyy komysseyey, sostryashchey pry ymperatorskom Moskovskym obshchestve sel'skoho khozyaystva y odobrennyy mynystrom fynansov. [Model charter of a loan and savings partnership, drawn up by a commission consisting of the Imperial Moscow Society of Agriculture and approved by the Minister of Finance]. Sankt-Peterburh : Typ. A. M. Katomyna, 1871. 67 s. [in Russ.].
8. Khodskyy, L. V. (1882) Zemel'nyy kredyt v Rossyy y otnoshenye eho k krest'yanskomu zemlevladyenyu. [Land credit in Russia and its relation to peasant land tenure]. Moskva : Typo - lytohr. Y. N. Kushnareva y K^o. 305. [in Russ.].
9. Kataev, N. (1902) Sel'skyy kredyt y krest'yanskoe khozyaystvo v Rossyy. [Agricultural credit

and peasant economy in Russia]. Moskva : Typo - lytohr. V. Rykhter. 171 s. [in Russ.].

10. Svod trudov mestnykh komitetov po 49 hubernyyam Evropeyskoy Rossyy. Kredyt [Proceedings of local committees in 49 provinces of European Russia.]/ sostavyl S. V. Borodaevskyy. Sankt-Peterburh : Typ. V. F. Kyrshbauma, 1904. 417 s. [in Russ.].

11. Morachevskyy, S. V. (1910) Sel'skokhozyaystvennyy kredyt v Rossyy. [Agricultural credit in Russia]. Sankt-Peterburh : Typ. F. Kyrshbauma, 1910. 378 s. [in Russ.].

12. Ymshenetskiy, YA. K. (1913) Melkiy kredyt y eho znachenye v narodnom khozyaystve. [Small credit and its importance in the national economy]. Poltava : B. y. 23 s. [in Russ.].

13. Obratstovyy ustav ssudo-sberhatel'nogo tovaryshchestva, utverzhdenyy h. mynystrom fynansov 14 sentyabrya y 24 noyabrya 1905 h. y 14 marta 1911 h. y raspublykovanny v Sobranyy uzakoneny y rasporyazhenyy pravytel'stva 9 dekabrya 1905 h. v № 51. [Model charter of the loan and savings partnership, approved by the Minister of Finance on September 14 and November 24, 1905 and March 14, 1911 and published in the Assembly of Laws and Orders of the Government on December 9, 1905 in No. 51]. Poltava : Élektrych. typ. M. H. Amchyslavskoho, 1914. 57 s. [in Russ.].

14. Holubev, A. (1880) Svedeniya o ssudakh, vydannykh zemel'no-kredytnymy uchrezhdeniyamy (So vremeny otkrytyya Zemel'nykh Bankov po 1 yanvarya 1878h.). [Information on loans issued by land-credit institutions (Since the opening of the Land Banks on January 1, 1878)]. Sankt-Peterburh : Typ. brat'ev Panteleevykh. 22 s. [in Russ.].

15. Maslovskyy, A. F. (1894) O myrakh udeshevenyya platezhey po zemel'nyim ssudam, yzdavaemym aktsyonernymy zemel'nyim bankamy. [On the world of cheaper payments on land loans issued by joint-stock land banks]. Sankt-Peterburh : Typ. V. F. Kyrshbauma. 72 s. [in Russ.].

16. Kamynka, A. Y. (1902) Aktsyonernye kompanyy. Yurydycheskoe yssledovanye. [Joint-stock companies. Legal research]. Sankt-Peterburh : Typ. V. F. Kyrshbauma. 178 s. [in Russ.].

17. Kyrychenko, V. YE. (2009) Orhanizatsiyno-pravovi zasady diyal'nosti ustanov dovhrostkovoho kredytu u Rosiys'kiy imperiyi u dorevolutsiyniy istoriohrafiiy. [Organizational and legal principles of the activities of long-term credit institutions in the Russian Empire in pre-revolutionary historiography]. Derzhava i pravo. № 7. S. 28–42. [in Russ.].

18. Nemerovskyy, A. (1886) Krest'yanskyy pozemel'nyy bank v svyazy s sovremennym polozhenyem krest'yanskoho khozyaystva. [Peasant Land Bank in connection with the current situation of the peasant economy]. Yurydycheskiy vestnyk. № 7. S. 34–48. [in Russ.].

19. Krest'yanskyy pozemel'nyy bank. Ocherk soveta Moskovskoho otdelenyya Obshchestva sodeystviya russkoy promyshlennosti y torhovly. [Peasant land bank. Outline of the Board of the Moscow Branch of the Society for the Promotion of Russian Industry and Trade]. Moskva : Typ. A. Y. Mamontova y K^o, 1892. 126 s. [in Russ.].

20. Ponomarev, N. V. (1894) Krest'yanskyy pozemel'nyy bank y znachenye eho dlya narodnogo khazyaystva. Trudy Vol'nogo zkonomycheskoho obshchestva. [The peasant land bank and its importance for the national economy. Proceedings of the Free Economic Society]. № 1. S. 28–41. [in Russ.].

21. Semenov, P. N. & Saltykov, A. A. (1907) Krest'yanskyy bank y budushchnost' russkoho krest'yanstva. [Peasant Bank and the Future of the Russian Peasantry]. Sankt-Peterburh : Typ. V. Kyrshbauma. 174 s. [in Russ.].

22. Krasnyk, A. V. (1910) Krest'yanskyy bank y eho deyatel'nost' s 1883 po 1905 h. Yur'ev. [Peasant Bank and its activities from 1883 to 1905 Yuryev]. 105 s. [in Russ.].

23. Zak A. N. Krest'yanskyy pozemel'nyy bank. 1883–1910 hh. [Peasant Land Bank. 1883–1910]. Moskva : Skoropechatnya A. A. Levenson, 1911. XII, 607 s. [in Russ.].

24. Klaus, R. (1908) Das russische Bankwesen. Leipzig. 245 S.

25. Trusevych X. Po voprosu o dvoryanskom sel'skokhozyaystvennom kredyte. [On the issue of agricultural loan from the nobility.] Sankt-Peterburh : Typ. V. Dressen y K^o, 1892. 16 s. [in Russ.].

26. Hosudarstvennyy Dvoryanskyy zemel'nyy bank. 1885–1910. [State Noble Land Bank. 1885–1910]. Sankt-Peterburh : Ékspedytsiyya zahotovlenyya hosudarstvennykh bumah, 1910. 316 s. [in Russ.].

27. Hur'ev, A. M. (1904) Ocherk razvityiya kredytnykh uchrezhdeniy v Rossyy. [An Essay on the Development of Credit Institutions in Russia]. Sankt-Peterburh : Typo-lyt. «Yakor'». 256 s. [in Russ.].

28. Pecheryn, YA. Y. (1898) Ystorycheskiy obzor pravytel'stvennykh, obshchestvennykh y chastnykh kredytnykh ustanovleniy v Rossyy. [Historical overview of government, public and private credit institutions in Russia]. Sankt-Peterburh : Typ. F. Kyrshbauma. 118 s. [in Russ.].

29. Myhuly'n, P. P. (1902) Russkiy sel'skokhozyaystvennyy bank. K voprosu o nuzhdakh nashey sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti. [Russian Agricultural Bank. To the question of the needs of our agricultural industry]. Xar'kov : Pechatnoe delo. 138 s. [in Russ.].

30. Khodskyy, L. V. (1884) Po voprosu ob udesheveniyi pozemel'nogo kredyta : doklad, chytanyy v ymp. Vol'n. ékonom. obshch-ve 8 noyabrya 1884 hoda. Russkaya mysl'. [On the issue of cheaper land loan: report, readings in imp. Waves economy. Society on November 8, 1884. Russian thought.] 1884. № 12. S. 88–99. [in Russ.].

31. Karyshev, N. A. (1894) Podvornoe y obshchynnoe khozyaystvo. Russkoe bahat'stvo. [Court-yard and community economy. Russian wealth]. № 6. S. 130–148. [in Russ.].

32. Kablukov, N. A. (1903) Ob usloviyakh razvityiya krest'yanskoho khozyaystva v Rossyy: Ocherky po zkonomyke zemlevladyeniya y zemledelyiya. [On the conditions of development of peasant economy in Russia: Essays on economics of land tenure and agriculture]. Moskva : Typ. Y. D. Sytyna. 414 s. [in Russ.].

33. Kharyzomenov, S. A. (1883) Znachenye kustarnoy promyshlennosti. [Importance of handicraft industry]. Yurydycheskiy vestnyk. № 11. S. 414–441.

34. Katselenelenbaum, Z. S. (1910) Melyoratsyya, melyoratyvnye tovaryshchestva y melyoratyvnyy kredyt v Rossyy. [Reclamation, ameliorative partnerships and ameliorative credit in Russia]. Moskva: Typ. t - va Y. D. Sytyna. 167 s. [in Russ.].
35. Uchrezhdenyya melkoho kredyta po zakonu 7 yunya 1904 h.: kakye ony byvayut y kak ykh ustrayvat'. [Institutions of small credit by law June 7, 1904: what they are and how to arrange them]. Sankt-Peterburh : Typ. peryodich. yzdanyy M-va fynansov, 1907. 2. [in Russ.].
36. Antsiferov, A. M. (1912) O zhelatel'nom napravlenii deyatel'nosti zemskikh kass melkogo kredita. [On the desirable direction of activity of zemstvo cash registers of small credit]. Khar'kov : Tip. «Pechatnoye Delo». 15 s. [in Russ.].
37. Golovko, O. M. (2005) Finansova administratsiya Rosiys'koï imperii v Ukraïni (kinets' XVII – pochatok XX st.): istoriko-pravove doslidzhennya [Financial administration of the Russian Empire in Ukraine (the 17th century - the cob of the 20th century): historical and legal status] : monografiya. Kharkiv : SÍM. 448 s. [in Ukr.].
38. Karpov, N. (1925) Agrarnaya politika Stolypina. [The agricultural policy of Stolypin]. Lenigrad : Rabochiye izd-vo Priboy, 1925. 238 s. [in Russ.].
39. Dubrovskiy, S. M. (1963) Stolypinskaya zemel'naya reforma: iz istorii sel'skogo khozyaystva i krest'yanstva v nachale XX veka. [Stolypin land reform: from the history of agriculture and the peasantry at the beginning of the 20th century]. Moskva : Izd. AN SSSR, 1963. 398 s. [in Russ.].
40. Anfimov, A. M. (1969) Pomeshchich'ye khozyaystvo Yevropeyskoy Rossii (konets XIX – nachalo XX veka). [The landowner economy of European Russia (late XIX - early XX century)]. Moskva : Izd-vo «Nauka», 1969. 352 s. [in Russ.].
41. Korelin, A. P. (1979) Dvoryanstvo v poreformennoy Rossii. 1861–1904 gg. Sostav, chislenost', korporativnaya organizatsiya. [The nobility in post-reform Russia. 1861–1904 Composition, strength, corporate organization]. Moskva : Izd-vo «Nauka», 1979. 303 s. [in Russ.].
42. Pershin P. N. (1966) Agrarnaya revolyutsiya v Rossii. Istoriko-ekonomicheskoye issledovaniye. V 2-kh kn. Ot reformy k revolyutsii. [The agrarian revolution in Russia. Historical and economic research. In 2 kn. From reform to revolution]. Mosvka : Izd-vo «Nauka». Kn. 1. 490 s. [in Russ.].
43. Baturinskiy, D. A. (1925) Agrarnaya politika tsarskogo pravitel'stva i Krest'yanskiy pozemel'nyy bank. [The agrarian policy of the tsarist government and the Peasant Land Bank]. Moskva : Novaya Derevnaya, 1925. 145 s. [in Russ.].
44. Gindin, I. F. (1948) Russkiye kommercheskiye banki: iz istorii finansovogo kapitala v Rossii. [Russian commercial banks: from the history of financial capital in Russia]. Moskva : Gosfinizdat. 454 s. [in Russ.].
45. Vdovin, V. A. (1959) Krest'yanskiy pozemel'nyy bank (1883–1895gg.). [Peasant Land Bank (1883–1895)]. Moskva : Gosfinizdat. 107 s. [in Russ.].
46. Oprya, A. V. (1982) Rol' Krest'yanskogo pozemel'nogo banka v provedenii stolypinskoy agrarnoy reformy na Ukraine (1906–1916 gg.) [The role of the Peasant Land Bank in the implementation of the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906–1916)] : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.02. Dnepropetrovsk. 24 s. [in Russ.].
47. Krasnikova, O. M. (1996) Rol' Selyans'kogo pozemel'nogo banku u stanovlenni individual'nikh gospodarstv fermers'kogo tipu v roki stolipins'koï agrarnoi reformi : materialy Vseukr. simp. z pitan' agrarnoi istorii. [The role of the Selyansky land bank in the establishment of individual state farms of the farmer type in the fate of the Stolipinsky agrarian reform: materials All-Ukrainian. symp from food of agrarian history]. Kiïv. CH. 1. S. 63–66. [in Ukr.].
48. Krasnikova, O. M. (1997) Stanovlennya finansovo-kreditnoi sistemi v Ukraïni ta ii vpliv na zdïysnennya agrarnikh reform 1861–1906 rr. [The establishment of the financial and credit system in Ukraine and the impact on agricultural reforms of 1861–1906 pp.] Aktual'ni problemi prirodnicikh, humanitarnikh nauk : zb. nauk. pr. molodikh vchenikh. Poltava : Vid-vo PDSÍ, 1997. S. 234–236. [in Ukr.].
49. Krasnikova, O. M. (1998) Z istorii ipotechnogo kredituvannya v Ukraïni. Finansi Ukraïni. [History of mortgage lending in Ukraine. Finance Ukraine]. № 4. S. 94–108. [in Ukr.].
50. Krasnikova, O. M. (1998) Retrospektiva zarozhzhennya ipotechnogo kreditu v Ukraïni. [Retrospective of the emergence of a mortgage loan in Ukraine]. Yekonomika APK : mizhnar. nauko-virob. zhurnal. № 1. S. 71–82. [in Ukr.].
51. Krasnikova, O. M. & Yakimenko, M. A. (2001) Rol' kreditnoi kooperatsii Ukraïni u finansuvanni sil'skogospodars'kogo virobnitstva v yepokhu rinkovikh reform kintsya XIX – pochatu XX stolittya. [The role of credit cooperation in Ukraine in financial and social cooperation in the era of market reforms of the nineteenth century - the cob of the twentieth century]. Visnik Poltavsk'kogo derzhavnogo sil'skogospodars'kogo institutu. Poltava. № 5–6. S. 131–132. [in Ukr.].
52. Krasnikova, O. M. (2004) Sil'skogospodars'kiy kredit v yekonomitsi Ukraïni yepokhi vil'nogo pidpriemnitstva (kinets' XIX – poch. KHKH st.). [Agricultural credit in the economy of Ukraine of the era of free enterprise (end of XIX - beginning of XX century)]. Naukoviy visnik Poltavsk'kogo universitetu spozhivchoi kooperatsii Ukraïni. № 3. S. 59–67. [in Ukr.].
53. Krasnikova, O. M. (1999) Rol' dribnogo kreditu u zabezpechenni sil'skikh tovarovirobnikiv obigovimi koshtami (1861–1917 rr.). [The role of a loan for secured and secure goods and clothing (1861–1917)]. Visnik Poltavsk'kogo derzhavnogo sil'skogospodars'kogo institutu. 1999. № 3. S. 59–67. [in Ukr.].
54. Krasnikova, O. M. (2001) Kreditna sistema sil'skogospodars'kogo virobnitstva na Poltavshchinì v period rinkovikh reform kintsya XIX – poch. XX st. Ukraïns'kiy selyanin [Credit system of agricultural production in Poltava region during the period of market reforms at the end of XIX - beginning. XX century] : zb. nauk. pr. Cherkasi. Vip. 3. S. 136–140. [in Ukr.].

55. Krasnikova, O. M. (2003) Organizatsiya sil'skogospodarskogo kreditu na Poltavshchini v period utverdzhennya i rozvitku rinkovikh vidnosin (1861 – 1917 rr.). [Organization of the credit of the Poltava region during the period of approval and development of market links (1861 - 1917 pp.). P'yata Poltav'ska naukova konferentsiya z istorichnogo kraeznavstva : materialy dopovidey (3–4 grudnya 2003 r.). Poltava. S. 27–31. [in Ukr.].
56. Krasnikova, O. M. (1998) Poltav'skiy zemel'niy bank: z istorii ipotechnogo kreditu (1872 – 1918 rr.). [Poltava Land Bank: with the history of a mortgage loan (1872 - 1918 rubles)]. Chetverta Poltav'ska naukova konferentsiya z istorichnogo kraeznavstva : materialy do 825-richchya z chasu pershoi litopisnoi zgdaki m. Poltavi ta 1100-richchya povayi pershikh poselen' na ti teritorii. Poltava. S. 13–19. [in Ukr.].
57. Vlasenko, V. M. (1996) Pro vidnosini zemstva i kreditnoi kooperatsii v Chernigiv's'kiy gubernii. [About vidnosini zemstva and credit cooperation in the Chernigiv governorate]. Siveryans'kiy litopis. Chernigiv. № 4. S. 73–80. [in Ukr.].
58. Vlasenko, V. M. (1997) Kreditna kooperatsiya na Sumshchini (1903 – 1913 rr.). Istorichni viki Slobids'koj Ukraini: XVII – pochatok XX st. [Credit cooperative in Sumy region (1903 - 1913). Historical ages of Slobidska Ukraine: XVII - beginning of XX centuries] : nauk. zb. Kharkiv. S.73–83. [in Ukr.].
59. Vlasenko, V. M. (1998) Konotop's'kiy soyuz kreditnikh ta oshchadno-pozichkovikh tovaristv: pershi kroki. [Konotop Union of Credit and Savings and Loan Societies: First Steps]. Siveryans'kiy litopis. № 1. S. 127–131. [in Ukr.].
60. Tereshchenko, V. D. (2005) Rol' ipotechnikh bankiv u provedenni Stolipins'koj agrarnoi reformi v Ukraini (1906 – 1916 rr.) [The role of mortgage banks in the implementation of the Stolipinsky agrarian reform in Ukraine (1906 - 1916 pp.)] : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : 07-00.01. Ternopil'. 22 s. [in Ukr.].
61. Novikova, I. E. (2007) Peredumovi viniknennya bankivs'koj sistemi rinkovogo tipu v Ukraini v drugi polovini XIX st. Formuvannya rinkovikh vidnosin v Ukraini. [Change your mind about the banking system of the market type in Ukraine in the other half of the XIX century The form of market-oriented reporting in Ukraine]. № 11. S. 41–48. [in Ukr.].
62. Borisevich, S. O. (2011) Derzhavna ipotechna politika Rosiys'koj imperii u 80 – 90 - kh rr. XIX st. Problemi istorii Ukraini XIX – pochatu XX st. [State Mortgage Policy of the Russian Empire in the 80 - 90's of the XIX Century. Problems of Ukrainian history of the XIX - beginning of XX centuries]. Vip. 19. Kiiv, 2011. S. 117–128. [in Ukr.].
63. Korinenko, P. S. & Tereshchenko, V. D. (2006) Problemi derzhavnogo kreditnogo zabezpechennya pomishchits'kikh ta selyans'kikh gospodarstv v roki stolipins'koj agrarnoi reformi. Ukraïns'kiy selyanin [Problems of sovereign credit protection of the help of the peasants and peasants' gratitude in the fate of the Stolipinsky agrarian reform] : zb. nauk. prats'. Cherkasi. Vip. 10. S. [in Ukr.].
64. Temirova, N. R. (2002) Poshyrennya zastavy pomishchyt's'koyi zemli v ukraïns'kykh huber-niyakh v 1861 – 1917 rr. [Distribution of pledge of landlord land in Ukrainian provinces in 1861 - 1917.]. Visnyk Donets'koho universytetu. Seriya B : Humanitar. nauky. 2002. Vyp. 2. S. 124–136. [in Ukr.].
65. Temirova, N. R. (2002) Istoriya pomishchikiv Ukrainy II polovyny XIX – pochatu XX st. v suchasniy literaturi. [History of landowners of Ukraine II half XIX – early XX centuries. in contemporary literature]. Visnyk Kyiv's'koho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya : Istoriya. Vyp. 64. S. 79–80. [in Ukr.].
66. Anfymov, A. M. (1962) Karlovskoe ymenye Meklenburh-Strelits'kiykh (v kontse XIX – nachale XX v.) [Karlovsky estate of Mecklenburg-Strelitsky (at the end of XIX - beginning of XX century)] : materialy po ystoriy sel'skoho khazyaystva y krest'yanstva SSSR. Moskva : Yzd - vo AN SSSR. 348–376. [in Russ.].
67. Kyrychenko, V. YE. (2010) Ustanovy dovhostrokovoho kredytu Rosiys'koyi imperiyi v Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Institutions of long-term credit of the Russian Empire in Ukraine (second half of XIX - beginning of XX centuries)] : istoryko-pravove doslidzhennya : monohrafiya. Kharkiv : Kontrast. 688 s. [in Ukr.].
68. Holovko, O. M. (2005) Finansova administratsiya Rosiys'koyi imperiyi v Ukraini (kinets' XVIII – pochatok XX st.) [Financial Administration of the Russian Empire in Ukraine (end of XVIII - beginning of XX centuries)] : istoryko-pravove doslidzhennya : monohrafiya. Kharkiv : SIM. 448 s. [in Ukr.].
69. Doroshenko, V. O. (2006) Polityka rosiys'koho tsaratu z udoskonalennya ahrokul'tury Naddnipyrians'koyi Ukrainy (XIX – pochatok XX st.). [The policy of the Russian tsar to improve the agro-culture of the Dnieper Ukraine (XIX - beginning of XX centuries).]. Ukrayins'ky selyanyn : zb. nauk. pr. Cherkasy. Vyp. 10. S. 222–225. [in Ukr.].
70. Tkach, M. P. (2011) Pravove rehulyuvannya diyal'nosti zems'kykh kas dribnogo kredytu u Rosiys'kiy imperiyi. Derzhava i pravo problemy stanovlennya i stratehiya rozvytku [Legal regulation of the activity of small-town Zemsky cash desks in the Russian Empire. State and law of the problem of formation and development strategy] : zb. materialiv IV Mizhnar. naukovo-prakt. konf., prysvyacheniy 20-y richnytsi nezalezhnosti Ukrainy ta 20-y richnytsi zasnuvannya instytutu prezident'stva v Ukraini (m. Sumy, 21–22 travnya 2011 roku). Sumy : Universytet's'ka knyha. S. 93–96. [in Ukr.].
71. Dyakyn, V. S. (1997) Den'hy dlya sel'skoho khazyaystva 189 1914 hh.: Ahrarnyy kredyt v ekonomicheskoy polytyke tsaryzma. [Money for agriculture 189 1914: Agrarian credit in the economic policy of tsarism]. Sankt-Peterburh : Yzd-vo Sankt-Peterb. un-ta. 347 s. [in Russ.].
72. Andryushchyn, S. A. (1996) Razvytye y formy melkoho kredytovannya v Rossyy. [Development and forms of small crediting in Russia]. Den'hy y kredyt. № 7. S. 65–75. [in Russ.].
73. Proskuryakova, N. A. (1994) Zemel'nyy kredyt y sistema vedennya pomeshchych'eho khozaystva v Rossyy v kontse XIX veka. [Land credit and land management system in Russia at the end of XIX century]. Otechestvennaya ystoriya. № 1. S. 43–56. [in Russ.].

74. Akmanov, S. S. (1998) Hosudarstvennyy Krest'yanskyy pozemel'nyy bank y eho rol' v formirovaniy zemel'noho rynka v dorevolutsionnoy Rossyy. [State Peasant Land Bank and its role in the formation of the land market in pre-revolutionary Russia]. Sybyrskyy yurydycheskyy vestnyk. №3. S. 48–57. [in Russ.].
75. Kovalenko, S. B. (1998) Kredytynaya ynfrastruktura sel'skoho khozyaystva vremen tsarskoy Rossyy. [Credit infrastructure of agriculture of tsarist Russia]. Saratov : Yzdat. tsentr Saratov, hos. ékonom. akademyy. 157 s. [in Russ.].
76. Mykhaylov, A. H. (2006) Khozyaystvennyy opyt orhanyzatsyy melkoho krest'yanskoho kredyta v Rossyy vtoroy polovyny XIX – nachala XX v. [Economic experience in the organization of small peasant credit in Russia in the second half of the XIX - beginning of XX centuries] : avtoref. dys. ... kand. yst. nauk : 07.00.02. Moskva. 21 s. [in Russ.].
77. Rayskiy, YU. L. (1998) Aktsyonernye zemel'nye banky v Rossyy vo vtoroy polovyne XIX – nachale XX vekov [Joint-stock land banks in Russia in the second half of XIX - beginning of XX centuries] : avtoref. dys. ... d-ra yst. nauk : 07.00.02. Kursk. 21 s. [in Russ.].
78. Latushkina, V. YU. (2011) Istoriko-pravovyye aspekty razvytiya kredytnoy kooperatsyy v Rossyy. [Historical and legal aspects of credit cooperation development in Russia]. Vestnyk Volhogradskoho hos. un-ta. Seryya : Yurysprud. № 1. S. 71–77. [in Russ.].
79. Pashentsev, D. A. (2000) Pravovoe rehulyrovanye bankovskoy deyatelnosti v Rossyyskoy ymperyy (vtoraya polovyna XIX – nachalo XX veka) [Legal regulation of banking in the Russian Empire (second half of XIX - beginning of XX century)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Moskva. 21 s. [in Russ.].
80. Rashydov, O. SH. (2007) Hosudarstvenno-pravovoe rehulyrovanye deyatelnosti kredytnykh uchrezhdeniy v dosovet'skoy Rossyy [State-Legal Regulation of Credit Institutions in Pre-Soviet Russia] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Nyzhnyy Novhorod. 20 s. [in Russ.].
81. Khok, S. (1992) Bankovskyy kryzys, krest'yanskaya reforma y vykupnaya operatsyya v Rossyy. 1857–1861. Velykiye reformy v Rossyy. 1856–1874 [Banking crisis, peasant reform and redemption operation in Russia. 1857–1861. Great reforms in Russia. 1856–1874] : sbornik / pod red. L. H. Zakharovoy, B. Éklofa, Dzh. Bushnella. Moskva : Yzd-vo Mosk. un-ta. S. 90–105. [in Russ.].
82. Owen, Th. C. (1991) The Corporation under Russian Law, 1800–1917. A Study in tsarists economic Policy. Cambridge. 138 r.
83. Pallot, J. (1999) Land Reform in Russia – 1906 – 1917. Peasants Responses to Stolypins Projekt of Rusal Transformation. London Oxford. 138r.
84. Matsuzato, K. (1992) Stolypinskaya reforma y rossyyskaya ahrotekhnologicheskaya revolyutsyya. [Stolypin reform and the Russian agrotechnological revolution]. Otechestvennaya ystoriya. 1992. № 3. S. 194–199.
85. Matsuzato, K. (1995) Sel'skaya khlebozapasnaya sistema v Rossii. 1864–1917 hody. [The Rural Bakery System in Russia. 1864-1917]. Otechestvennaya ystoriya. № 39. S. 71–82. [in Russ.].
86. Nakagava, Yu. (1992) Hosudarstvennyy bank Rossyy y eho élevatornoe delo. [State Bank of Russia and its elevator business.] Vestnyk Moskovskoho un-ta. Seryya : IstorIya. № 2. S. 35–43. [in Russ.].

SUMMARY

Selikhov D. A. Legal regulation of agricultural credit on the Ukrainian lands of the Russian Empire of the second half of XIX – beginning XX centuries as a historiographical problem. Taking into account the obvious relevance of the issues related to the further improvement of the agrarian mortgage loan at the present stage of development of the Ukrainian economy, the author analyzed the degree of coverage of the history of agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire of the late XIX - early XX centuries in historical, economic and historical legal literature. Analysis of relevant publications of representatives of both domestic and foreign historiography gives every reason to claim that the concept of "agricultural credit" goes far beyond the traditional notions of bank mortgage credit. In spite of the fact that the most share of publications of domestic researchers of the pre-Soviet period is devoted to the content and organizational and legal principles of activity of state (Peasant and Noble) and joint-stock banks, no small cooperative loan (loan and savings) was left without attention. land reclamation, zemstvo and land loan in the period of Stolypin agrarian reform. On this basis, there is every reason to conclude that the Russian public has a great interest in the problems of agricultural credit in its various types and forms.

As can be seen from the content of the article, the historiography of the agricultural loan of the Soviet period in content substantially inferior to its predecessors. One of the reasons for this was the totalitarian regime, the direct consequence of which was the unity of methodological approaches in the assessment of social phenomena, both past and present. It should also be borne in mind that as a result of the elimination of private land ownership during the Civil War, the need for mortgage lending disappeared, so the topic of agricultural credit could be considered at that time only in the context of class struggle. Only after the collapse of the Soviet Union and the transition of the former republics to market relations, which are impossible without private ownership of the means of production, interest in the organization of agricultural credit in our country of the era of free enterprise (1861-1917) sharply increased. As a consequence, the appearance of a considerable array of relevant scientific works, among which the works of historians of the state and law of Ukraine occupy a prominent place. In the place of the generalizing work, in which the organizational and legal aspects of all types of agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire of the late XIX – early XX centuries were analyzed, there is no such work.

Keywords: *Russian Empire, Ukraine, agricultural credit, historiography.*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-61-68

Свдокіменко С. В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Харківський науково-дослідний
інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА АКРЕДИТАЦІЇ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Визначено особливості адміністративно-правових засад процедур ліцензування та акредитації у сфері освіти. У дослідженні проаналізовано погляди науковців на ліцензування та акредитацію. Розкрито комплексний міжгалузевий правових характер зазначених процедур. Приділено увагу особливостям сучасної нормативно-правової бази забезпечення ліцензування та акредитації в освітньому процесі. Розмежовані ці поняття та прослідковано їх розвиток у вітчизняному законодавстві. Визначені їх правові засади і природа, доведена їх адміністративно-правова сутність. Розглянуті окремі особливості, що мають місце у світовій практиці. На основі проведеної роботи зроблені припущення про напрямок подальшого розвитку ліцензування та акредитації освітнього процесу в Україні, виділені напрямки перспективних досліджень.

Ключові слова: ліцензування в сфері освіти, акредитація у сфері освіти, ліцензія, адміністративно-правова сутність, освітній процес, акредитація.

Постановка проблеми. Активне реформування сфери освіти, що має місце на шляху України до впровадження європейських стандартів і розбудови сучасної демократичної держави, вимагає перегляду підходів до регулювання діяльності навчальних закладів. У свою чергу, такі специфічні правові процедури, як ліцензування і акредитація, спрямовані на управління якістю освіти та мають на неї прямиий вплив в масштабах усієї країни. Це обумовлює їх важливе значення.

Більшість наданих законодавством України визначень терміну «акредитація», розкривають її як процедуру документального засвідчення (офіційного визнання уповноваженим органом) компетентності особи (переважно юридичної) [1]. Термін «акредитація» зустрічається у майже двадцяти різних нормативно-правових актах, при чому не менше третини визначень мають свої особливості та відмінності.

«Ліцензування» також має декілька визначень у законодавстві. Наприклад, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначає його як «засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності ...» [2, п. 6 ч. 1 ст. 1]. При цьому законодавець концентрується не на адміністративно-правовому змісті терміну, а акцентує увагу на зв'язку ліцензування із галуззю господарського права. Це наглядно демонструє складність зазначеного терміну.

Визначення правових особливостей ліцензування та акредитації, в умовах реформування галузі освіти, необхідне для сприяння покращенню послуг з навчання та підвищення рівня їх ефективності. Що, у свою чергу, вимагає ретельного аналізу відносин закладів освіти з іншими суб'єктами права та розкриття адміністративно-правової сутності ліцензійної діяльності.

© Свдокіменко С. В. , 2020

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2924-6621>

hniise@hniise.gov.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Велика кількість науковців приділили свою увагу дослідженням проблем ліцензування та акредитації, у тому числі і у сфері освіти. Багато з них спрямували свою діяльність на розгляд політики в галузі освіти, уточненню понять та термінів, дослідження сучасного стану правового забезпечення процедур ліцензування та акредитації, вивчали сутність і порядок проведення цих заходів. Серед них: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. П. Гетманець, І. П. Голосніченко, Н. Л. Губерська, С. М. Гусаров, С. Ф. Денисюк, О. В. Джафарова, К. Б. Левченко, Т. Є. Кагановська, Р. А. Калюжний, І. О. Картузова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, М. Н. Курко, М. І. Легенький, І. І. Литвин, Н. П. Матюхіна, Р. С. Мельник, О. Миколенко, Т. П. Мінка, О. М. Музичук, В. І. Олефір, В. І. Пальчикова, Д. В. Приймаченко, О. П. Рябенко, А. О. Селіванов, О. Ю. Синявська, І. В. Солошкіна, В. П. Тимошук, М. М. Тищенко, О. І. Харитонова, Ю. М. Фролов, Р. В. Шаповал, С. О. Шатрава, Ю. С. Шемшученко, Х. П. Ярмакі та багато інших.

Значення ліцензування і акредитації також демонструють деякі цифри з галузі освіти. На початок 2019 року Єдина державна електронна база з питань освіти повідомляла дані про: 780 заклад вищої освіти та 706 відокремлених структурних підрозділів юридичних осіб, що надають вищу освіту; 1026 закладів професійної (професійно-технічної) освіти та 53 відокремлених структурних підрозділи юридичних осіб, що надають професійну (професійно-технічну освіту); 270 інших закладів, що надають професійну (професійно-технічну) освіту або здійснюють професійно-технічне навчання [3]. Незважаючи на такий великий фронт практичних робіт щодо здійснення ліцензування та акредитації освітніх закладів та увагу науковців до даного питання, необхідно зазначити, що ґрунтовних досліджень, присвячених саме вивченню правової природи та сутності реєстраційної діяльності в Україні все ж таки недостатня кількість. Цим фактом і обумовлюється актуальність даного дослідження.

Наукова робота має на меті розкриття сутності адміністративно-правових засад ліцензування та акредитації освітнього процесу. Що передбачає виконання таких завдань, як: дослідження наукових поглядів на реєстраційну та дозвільну діяльність; вивчення нормативної бази, що регламентує здійснення ліцензування та акредитації; дослідження особливостей термінів «ліцензування» і «акредитація» по відношенню до освітнього процесу, розкриття їх адміністративно-правового змісту і сутності.

Виклад основного матеріалу. Важливість ліцензування та акредитації у сфері освіти важко переоцінити. М. Гончаренко та С. Свіжевська констатують, що основу механізму регламентації діяльності вищих навчальних закладів та системи забезпечення якості освіти в Україні становлять адміністративні процедури (саме) ліцензування та акредитації [4, с. 146]. Проте застосування цих процедур виходить далеко за межі сфери освіти, а їх зміст часом пов'язують не лише з адміністративним правом. Так, Ю. Фролов демонструє це даними В. Кваніної, згідно яких у правозастосовчій практиці ліцензування відносять до цивільно-правових інститутів, хоча при цьому і не заперечується, що ліцензування як діяльність щодо видачі спеціального дозволу на ведення відповідної діяльності уповноваженими органами, містить у собі елементи адміністративно-правових відносин [5, с. 292]. Натомість Ю. Тихоміров надає ліцензуванню значення особливої процедури офіційного підтвердження права господарюючого суб'єкта на ведення певного виду діяльності з додержанням правил, нормативних вимог і стандартів [6, с. 422].

Багато дослідників, навпаки, роблять акцент саме на адміністративно-правову складову ліцензування та акредитації і розглядають їх як один з основних методів адміністративно-правового регулювання. Так, досить поширеним є сприймання ліцензування у якості адміністративно-правового режиму, який визначає специфічний порядок діяльності виконавчої влади.

Інші науковці цілеспрямовано підкреслюють складну структуру поняття ліцензування та зосереджуються на висвітленні притаманних йому рис. Наприклад, Л. Шестак розглядає ліцензування як комплексний правовий інститут, який поєднує норми як адміністративного, так і цивільного права та виділяє його особливості, до яких відносить: специфіку сфери правозастосування, що характеризується необхідністю чіткого дотримання параметрів визначеної правової поведінки; актуальність у світлі проведення адміністративної реформи; наявність контролю за набуттям спеціального статусу та фактич-

ним виконанням обов'язкових ліцензійних умов; порядок регулювання, який виражений у комплексі правових засобів, що створюють особливу спрямованість правового регулювання, не пов'язану з наданням суб'єкту спеціального правового статусу; однорідність змісту ліцензування, який, як правило, становить систему відносин у рамках однієї галузі; наявність особливої адміністративної відповідальності за порушення ліцензійних умов і, нарешті, вимогою щодо наявності повної правоздатності для суб'єктів відносин ліцензування [7, с. 12].

Деякі дослідники фокусуються на процесуальному боці ліцензування та акредитації. Так, Н. Губерська визнає ліцензування освітньої діяльності адміністративною процедурою, що складається з певних етапів і в цілому є комплексом дій процесуального характеру [8]. А, наприклад, О. Зубчик висвітлює характеристики ліцензування освітньої діяльності як форми контролю та інструменту державного управління у сфері освіти [9, с. 71-79].

Тож, як відмічає Ю. Фролов, правова природа інституту ліцензування наразі залишається предметом наукових спорів [5, с. 291]. Для того, щоб краще зрозуміти сутність акредитації та ліцензування, розглянемо нормативно-законодавчу базу, яка регулює ці процедури, а також спробуємо знайти їх загальні риси і відмінні характеристики.

Норми про акредитацію та ліцензування освітнього процесу закріплені у Законах України: «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про адміністративні послуги» [10], «Про освіту» [11], «Про вищу освіту» [12], «Про професійно-технічну освіту» [13], «Про загальну середню освіту» [14], «Про дошкільну освіту» [15]; Постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» [16], «Про ліцензування освітніх послуг» [17], тощо.

Цікавим є той факт, що Закон України «Про адміністративні послуги» фактично не регулює ані ліцензування – надання адміністративних послуг здійснюється ... з урахуванням особливостей, визначених законами, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах, зокрема Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [10, ч. 2 ст. 3], ані акредитацію – дія Закону не поширюється на відносини щодо ... здійснення державного нагляду (контролю), у тому числі ... акредитації органів з оцінки відповідності [10, п. 3 ч. 2 ст. 2].

У свою чергу Закон України «Про освіту» закріплює поняття «Акредитація освітньої програми» – це оцінювання освітньої програми на предмет її відповідності стандарту освіти, а також спроможності закладу освіти забезпечити досягнення здобувачами освіти передбачених в освітній програмі результатів навчання [11, ч. 1 ст. 44]. А також цей Закон визначає термін «Ліцензування освітньої діяльності» – це процедура визнання спроможності юридичної або фізичної особи надавати освітні послуги на певному рівні освіти відповідно до ліцензійних умов [11, ч. 1 ст. 43; 12, п. 15 ч. 1 ст. 1].

Закон України «Про вищу освіту» розкриває зміст поняття «Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності» говорячи про те, що вони встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання закладом вищої освіти або науковою установою, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії [12, ч. 1 ст. 9]. Проте цей же Закон містить посилення, яке засвідчує, що визначення термінів «ліцензія», «ліцензійні умови», «орган ліцензування» вживаються ... у значеннях, наведених у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [12, ч. 2 ст. 1].

У свою чергу Закони України «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту» містять норми, відповідно яких заклади освіти різних рівнів можуть здійснювати свою діяльність виключно при наявності ліцензії, отриманої у встановленому законодавством України порядку [13; 14; 15]. Це цілком відповідає змісту терміну «ліцензія», який саме і означає право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності (або частини виду господарської діяльності), що підлягає ліцензуванню [2, п. 5 ч. 1 ст. 1].

Слід звернути увагу на те, що свого часу Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року № 2984-III, який втратив чинність у 2014 році, визначав ліцензування як процедуру визнання спроможності вищого навчального закладу певного типу розпочати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення [18, ст. 1]. А акредитацією ви-

знавав процедуру надання вищому навчальному закладу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог державної освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення» [18, ст. 1]. Як слушно зазначає М. Легенький, з точки зору процедурних вимог ці поняття достатньо близькі, а відрізнялися метою – визнання закладу спроможним розпочати освітню діяльність чи наданням йому права цю діяльність провадити. У новому Законі законодавець змістив акценти, залишивши головним пріоритетом процедуру ліцензування, яку розглядає як «визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності». Акредитація ж (згідно сучасного законодавства) стосується виключно освітніх програм чи освітньої діяльності за цією програмою [19, с. 299].

Аби глибше розібрати співвідношення понять «ліцензування» та «акредитація», доцільно розглянути такі категорії, як дозвільна та реєстраційна діяльність.

Наприклад, В. Авер'янов серед неюрисдикційних адміністративних проваджень визначає реєстраційне і дозвільне [20]. О. Бандурка та М. Тищенко виокремлюють у структурі реєстраційно-дозвільних проваджень такі види, як: реєстрація, ліцензування, власне дозвільна діяльність, легалізація (консульська легалізація документів), нострифікація, акредитація, атестація, сертифікація, паспортизація [21, с. 194–219].

О. Джафарова наголошує на тому, що в основу дозвільної діяльності покладено правовий інструментарій, який надає можливість реалізувати фізичним та юридичним особам закріплені рівні свободи. Тобто дозвільна діяльність виступає регулятором суспільних відносин, не перешкоджаючи в реалізації прав громадян, вона впорядковує суспільні відносини шляхом запровадження певних правил, обов'язкових для виконання [22, с. 134].

Разом з тим, ми також погоджуємось із ствердженням О. Джафарової про те, що «реєстраційна діяльність є одним із видів дозвільної діяльності, яка виражена у вигляді офіційного визнання державою за визначеними суб'єктами певної правосуб'єктності, а також об'єктами певних властивостей...» [23, с. 23].

С. Свіжевська у своїх наукових дослідженнях ставить запитання: чи потрібно взагалі відокремлювати ліцензування від системи акредитації? Вона зазначає, «ліцензування як окрема процедура не є механізмом гарантії якості освіти. Ліцензування – це звичайна механічна дія для відкриття господарської діяльності». На думку С. Стрижевської, суспільна користь при ліцензуванні з боку державних органів – це контроль над кількістю виданих в Україні ліцензій. Стосовно термінології. Як зауважує С. Свіжевська, «у більшості країн світу в системі гарантії якості вищої освіти взагалі відсутній термін «ліцензування» (нами проведено дослідження в 47 країнах). У системі акредитації цих країн існує концептуальна (або первинна) акредитація, яка проводиться при відкритті нової освітньої програми, та вторинна акредитація (подальший розвиток програми через 5-6 років) [24].

О. Зубчик у своїх наукових працях узагальнює: ліцензування у сфері вищої освіти як інструмент державного управління є функцією держави щодо встановлення особливого державного контролю за такими видами підприємницької діяльності, здійснення яких пов'язано із забезпеченням прав, свобод та інтересів громадян, зокрема, у сфері вищої освіти [25, с. 77].

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна виділити наступні особливості властиві ліцензуванню та акредитації.

Ліцензування та акредитація – це специфічні правові процедури, застосування яких не обмежується лише сферою освіти, проте у сфері освіти вони мають певні особливості. Окрім того, поняття цих термінів є складними та комплексним і торкаються відразу декількох галузей права.

Спрямування процедур ліцензування та акредитації близькі за своєю метою і суттю. Їх реалізація обов'язкова для усіх навчальних закладів в Україні. Але ці процедури не тотожні. У сфері освіти вони пройшли шлях змін та реформування і, на сучасному етапі розвитку системи освіти, «ліцензування» має наділяти заклади освіти правом на провадження освітньої діяльності, а «акредитація» покликана забезпечувати відповідність стандартів навчального процесу.

Обидва досліджені процеси є складовою реєстраційно-дозвільних проваджень, а також обидва направлені на виконання функції державного контролю і здійснюється

органами держави.

Ліцензуванню і акредитації у сфері освіти притаманні такі характеристики, як: реалізація їх державними органами, спрямованість на забезпечення законних інтересів та прав осіб (переважно юридичних), що в сукупності свідчить про їх адміністративно-правову природу. Можна стверджувати, що ліцензування та акредитація є адміністративно-правовими засобами, за допомогою яких здійснюється владний вплив на суспільні правовідносини, що виникають у процесі державного адміністрування освітнього процесу.

Зважаючи на вектор, прийнятий Україною з орієнтацією на демократичні європейські цінності і стандарти, та беручи до уваги шлях змін, що відбулися щодо розуміння ролі ліцензування і акредитації в нашій країні, можна очікувати замість адміністративних ознак поступового набуття цими процесами вже публічно сервісних характеристик. Таким чином перспективними напрямками для подальших наукових досліджень доцільно обрати вивчення прогресивних світових правових практик у сфері ліцензування і акредитації, а також вивчення їх впливу на якість послуг з навчання та вдосконалення сфери освіти.

Список використаних джерел

1. Законодавство України, Термін «Акредитація». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/681>. (дата звернення: 07.02.2020).
2. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. Дата оновлення: 25.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>. (дата звернення: 07.02.2020).
3. Єдина державна електронна база з питань освіти, «Про ЄДЕБО». URL: <https://info.edbo.gov.ua/about> (дата звернення: 07.02.2020).
4. Гончаренко М. Ф. Акредитація від А до Я. Глосарій з акредитації : навчальний посібник / М.Ф. Гончаренко, С.А. Свіжєвська. – Д. : Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», 2011. – 289 с.
5. Фролов Ю. М. Ліцензування діяльності вищих навчальних закладів України як адміністративна процедура. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 2013. № 11. С. 291-295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_74C. 291-295 (дата звернення: 07.02.2020).
6. Тихомиров Ю. А. Курс адміністративного права и процесса / Ю.А. Тихомиров. – М.: Юринформцентр, 1998. – 798 с.
7. Шестак Л. В. Ліцензування як адміністративно-правовий інститут : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Шестак Лілія Володимирівна ; Національна академія держ. податкової служби України. - Ірпінь, 2005. – 18 с.
8. Губерська Н. Л. Ліцензування освітньої діяльності як адміністративна процедура. *Адміністративне право і процес*, 2015. № 3 (13). С. 124-133 URL: <http://aplaw.net/index.php/journal/issue/view/13/3-13-2015-pdf> (дата звернення: 07.02.2020).
9. Зубчик О. А. Ліцензування як форма контролю та інструмент державного управління в сфері вищої освіти. *Менеджер*, 2016. № 1. С. 71–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_1_12 (дата звернення: 07.02.2020).
10. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. Дата оновлення: 04.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 07.02.2020).
11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 07.02.2020).
12. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 07.02.2020).
13. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр> (дата звернення: 07.02.2020).
14. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 07.02.2020).
15. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 07.02.2020).
16. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1187. Дата оновлення: 23.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п> (дата звернення: 07.02.2020).
17. Про ліцензування освітніх послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 р. № 1380. Дата оновлення: 23.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1380-2003-п> (дата звернення: 07.02.2020).

18. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III. Втратив чинність 06.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення: 07.02.2020).
19. Легенький М. І. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Микола Іванович Легенький ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2018. – 513 с. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/43424> (дата звернення: 07.02.2020).
20. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : У 2 т. Т. 1. : Загальна частина / ред. кол. В.Б. Авер'янов. – К. : Юрид. думка, 2007. – 592 с.
21. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підруч. / О.М. Бандурка, М.М. Тищенко. – К.: Літера ЛТД, 2001. – 336 с.
22. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Джафарова Олена Вячеславівна ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2015. 572 с. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/disertacyjne_doslidzhennya.pdf (дата звернення: 07.02.2020).
23. Джафарова Е. В. Сущность регистрационной деятельности как одно из направлений разрешительной деятельности. *Закон и жизнь (Leges et Vita)*, 2015. № 4/2 (280). С. 21–24. URL: <http://www.legesvita.in.ua/archive/2015/4-2/4-2.pdf> (дата звернення: 07.02.2020).
24. Свіжевська С. Коментар від 15.08.2015. Точка зору. Освітня політика. Портал громадських експертів. 13.08.2015. URL: <http://dsum.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/%E2%84%96-1-70-2016.pdf> (дата звернення: 07.02.2020).
25. Зубчик О. А. Ліцензування як форма контролю та інструмент державного управління у сфері вищої освіти. *ДоцДУУ. Менеджер*, 2016. № 1 (70) 2016 С. 71-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_1_12 (дата звернення: 07.02.2020).

Надійшла до редакції 12.02.2020

References

1. Zakonodavstvo Ukrainy, Termin «Akredytatsiya». [Legislation of Ukraine, Term "Accreditation"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/681> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
2. Pro litsenzuvannya vydiv hospodars'koyi diyal'nosti [On licensing of economic activities] : Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 r. № 222-VIII. Data onovlennya: 25.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
3. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan' osvity, «Pro YEDEBO». [The only state electronic database on education, "About Edebo"]. URL: <https://info.edbo.gov.ua/about> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
4. Honcharenko, M. F. (2011) Akredytatsiya vid A do YA. Hlosariy z akredytatsiyi [Accreditation from A to Z. Glossary of accreditation] : navchal'nyy posibnyk / M.F. Honcharenko, S.A. Svizhevs'ka. – D. : Derzhavnyy vyshchyy navchal'nyy zaklad «Natsional'nyy himnychyy universytet», 2011. – 289 s. [in Ukr.].
5. Frolov, YU. M. (2013) Litsenzuvannya diyal'nosti vyshchyykh navchal'nykh zakladiv Ukrainy yak administratyvna protsedura. [Licensing of Higher Education in Ukraine as an Administrative Procedure]. Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. № 11. S. 291-295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzclubp_2013_11_74S. 291-295 (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
6. Tykhomyrov, YU. A. (1998) Kurs admynstratyvnoho prava y protsesa [Course in Administrative Law and Process] / YU.A. Tykhomyrov. – M.: Yuryinformtsentr.– 798 s. [in Russ.].
7. Shestak, L. V. (2005) Litsenzuvannya yak administratyvno-pravovyy instytut [Licensing as an Administrative Law Institute] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Shestak Liliya Volodymyrivna ; Natsional'na akademiya derzh. podatkovoyi sluzhby Ukrainy. - Irpin'. – 18 s. [in Ukr.].
8. Hubers'ka, N. L. (2015) Litsenzuvannya osvith'oyi diyal'nosti yak administratyvna protsedura. [Licensing of educational activity as an administrative procedure]. Administratyvne pravo i protses. № 3 (13). S. 124-133 URL: <http://applaw.net/index.php/journal/issue/view/13/3-13-2015-pdf> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
9. Zubchik, O. A. (2016) Litsenzuvannya yak forma kontrolyu ta instrument derzhavnoho upravlinnya v sferi vyshchoyi osvity. [Licensing as a form of control and a tool of public administration in higher education]. Menedzher. № 1. S. 71–79. [in Ukr.]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_1_12 (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
10. Pro administratyvni posluhy [On administrative services] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5203-VI. Data onovlennya: 04.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
11. Pro osvitu [On education] : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Data onovlennya: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
12. Pro vyshchu osvitu [On Higher Education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. Data onovlennya: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].
13. Pro profesiyno-tekhnichnu osvitu [On vocational education] : Zakon Ukrainy vid 10.02.1998

r. № 103/98-VR. Data onovlennya: 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-vr> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

14. Pro zahal'nu serednyu osvitu [On general secondary education] : Zakon Ukrainy vid 13.05.1999 r. № 651-XIV. Data onovlennya: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

15. Pro doshkil'nu osvitu [On Preschool Education] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 r. № 2628-III. Data onovlennya: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennya litsenziynykh umov provadzhennya osvitn'oyi diyal'nosti [On approval of Licensing Conditions for conducting educational activities] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.12.2015 r. № 1187. Data onovlennya: 23.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-p> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

17. Pro litsenzuvannya osvitnikh posluh [On Licensing of Educational Services] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.08.2003 r. № 1380. Data onovlennya: 23.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1380-2003-p> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

18. Pro vyshchu osvitu [On Higher Education] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 r. № 2984-III. Vtratny chynnist' 06.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

19. Lehen'kyi, M. I. (2018) Administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi osvity. [Administrative and legal bases of formation and realization of the state policy in the field of education]. dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.07 / Mykola Ivanovych Lehen'kyi ; Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politekhnika». – L'viv. – 513 s. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/43424> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

20. Aver'yanov, V. B. (2007) Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs [Administrative Law of Ukraine. Academic course] : pidruch. : U 2 t. T. 1. : Zahal'na chastyna / red. kol. V.B. Aver'yanov. – K. : Yuryd. dumka, 2007. – 592 s. [in Ukr.].

21. Bandurka, O. M. (2001) Administratyvnyy protses [Administrative process] : pidruch. / O.M. Bandurka, M.M. Tyshchenko. – K.: Litera LTD. – 336 s. [in Ukr.].

22. Dzhafarova, O. V. (2015) Dozvil'na diyal'nist' orhaniv publichnoyi administratsiyi v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady. [Permit activity of public administration bodies in Ukraine: administrative and legal principles]. dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.07 / Dzhafarova Olena V'yacheslavivna ; Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2015. 572 s. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/disertatsiyne_doslidzhennya.pdf (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

23. Dzhafarova, E. V. (2015) Sushchnost' rehystratsyonnoy deyatelnosti kak odno yz napravleny razreshitel'noy deyatelnosti. Zakon y zhyzn' (Legea si Viata) [The essence of registration activity as one of directions of permitting activity. Law and Life (Legea si Viata)], 2015. № 4/2 (280). S. 21–24. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2015/4-2/4-2.pdf> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

24. Svizhevs'ka, S. (2015) Komentar vid 15.08.2015. Tochka zoru. Osvitnya polityka. Portal hromads'kykh ekspertiv. [Commented on 08/15/2015. View. Educational policy. Portal of public experts]. 13.08.2015. URL: <http://dsum.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/%E2%84%96-1-70-2016.pdf> (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

25. Zubchik, O. A. (2016) Litsenzuvannya yak forma kontrolyu ta instrument derzhavnoho upravlinnya u sferi vyshcheyi osvity. [Licensing as a form of control and a tool of public administration in higher education]. DonDUU. Menedzher. № 1 (70) 2016 S. 71-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_1_12 (data zvernennya: 07.02.2020). [in Ukr.].

SUMMARY

Yevdokimenko S. V. Administrative legal principles of licensing and accreditation in educational area. The article deals with defining the peculiarities of administrative and legal principles of licensing and accreditation procedures in the field of education. The study analyzed the views of scientists on licensing and accreditation. The complex cross-sectoral legal nature of these procedures is disclosed. Attention is paid to the peculiarities of the current regulatory framework for licensing and accreditation in the educational process. These concepts are delineated and their development in national legislation is traced. Their legal bases and nature are defined, their administrative and legal essence is proved. Some features that take place in the world practice are considered.

It is concluded that the directions of licensing and accreditation procedures are close in purpose and essence. Their implementation is obligatory for all educational institutions in Ukraine. But these procedures are not identical. In the field of education, they have undergone changes and reform and, at the current stage of development of the education system, "licensing" should give educational institutions the right to pursue educational activities, and "accreditation" aims to ensure that the standards of the educational process are consistent.

It is substantiated that both investigated processes are a part of registration and permitting proceedings, and both are aimed at performing the function of state control and carried out by state bodies.

It is emphasized that licensing and accreditation in the field of education are characterized by

such characteristics as the implementation of their state bodies, the focus on ensuring the legitimate interests and rights of persons (mainly legal), which together testify to their administrative and legal nature. It can be argued that licensing and accreditation are administrative and legal means by which power is exercised over public relations arising in the course of state administration of the educational process.

Based on the work done, assumptions were made about the direction of further development of licensing and accreditation of the educational process in Ukraine, and the areas of perspective research were identified.

Keywords: *licensing in the field of education, accreditation in the field of education, license, administrative and legal essence, educational process, accreditation.*

УДК 342.9.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-68-74

Собакарь А. О.©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАСТОСУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАСОБІВ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

На основі аналізу наукових, емпіричних та публіцистичних джерел з'ясовано сутність, зміст та особливості застосування антикорупційних засобів у діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Здійснено порівняльний аналіз законодавства України та інших країн, на підставі якого зроблено висновок, що в зарубіжному законодавстві велика увага приділяється регламентації процедурних аспектів проходження державної служби та діяльності публічного службовця. Тоді як в Україні недостатня регламентація діяльності й непрозорість процедур є основою для виникнення корупційних проявів. У різних країнах антикорупційна політика реалізується в напрямках скорочення можливостей для корупційних дій, виявлення корупційних фактів і виконання покарань за правопорушення в цій сфері.

Наголошено на необхідності пошуку нових дієвих засобів антикорупційного спрямування, використовуючи позитивні надбання зарубіжної практики, вивчення якої засвідчило те, що найбільш поширеними антикорупційними механізмами в діяльності публічної адміністрації є: обмеження щодо суміщення службової діяльності з іншими видами діяльності; декларування особистих доходів; декларування майна, у тому числі й членів сім'ї; обов'язкове декларування подарунків особами, що обіймають політичні посади, а в деяких країнах – всіма публічними службовцями; декларування приватних інтересів; оприлюднення декларацій про інтереси, доходи та майно; обмеження на обіймання певних посад та заняття певними видами діяльності після припинення повноважень на посаді державного службовця; заборона суміщення службової діяльності з посадами в громадських організаціях та партіях; утримання від участі у прийнятті рішень тощо.

Окреслено перспективи запозичення для України позитивного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: *корупція, корупційне правопорушення, корупційні ризики, антикорупційні засоби, суб'єкти публічного адміністрування, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Протидія корупції є одним із ключових чинників у забезпеченні економічного розвитку й довіри громадян до публічної влади. Протягом останнього десятиліття під час характеристики політичної, економічної та соціальної ситуації в Україні відзначаються значне збільшення поширення корупції і посилення її впливу на основні сфери держави і суспільства. Не отримуючи гідної протидії, вона прагне перетворитися на самостійний і вельми впливовий соціальний чинник, дестабілізує увесь спектр політичних, економічних, соціальних та культурних традицій. Крім того, корупція негативно впливає на міжнародний авторитет України, яка на сьогодні вважа-

© Собакарь А. О., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>

aasobakar77@ukr.net

ється глибоко корумпованою державою.

Незважаючи на полеміку в цій сфері, у рейтингах міжнародної організації Transparency International Україна як суверенна держава стабільно посідає «почесні» позиції серед найкорумпованіших держав світу [1].

Одним з ключових питань вдосконалення діяльності публічної адміністрації є приведення роботи її структурних підрозділів до щоденного дотримання принципів законності, дисципліни, верховенства права, невідворотності відповідальності за вчинення корупційних правопорушень тощо. Тому доцільним є використання досвіду інших країн, що дасть змогу розширення сукупності наявних уявлень про шляхи вдосконалення антикорупційних засобів, які застосовуються в діяльності публічної адміністрації, дозволить знаходити найбільш конструктивні рішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На сьогодні важко знайти дослідника проблем забезпечення законності і дисципліни в діяльності публічної адміністрації, який би тією чи іншою мірою не розглядав корупцію загалом та відповідні правові засоби протидії їй (вивченню цих питань присвячено праці відомих вчених-адміністративістів: Авер'янова В. Б., Агапова А. Б., Алфьорова С. М., Альохіна О. П., Анохіна Л. С., Бандурки О. М., Бахраха Д. М., Бевзенка В. М., Беспалової О. І., Битяка Ю. П., Бородіна І. Л., Галагана І. А., Галунька В. В., Гаращука В. М., Голосніченка І. П., Гончарука С. Т., Додіна Є. В., Зуй В. В., Ігоніна Р. В., Калаянова Д. П., Калюжного Р. А., Коваля Л. В., Козлова Ю. М., Коломоєць Т. О., Колпакова В. К., Комзюка А. Т., Кузьменко О. В., Кузніченка С. О., Лошицького М. В., Лук'янця Д. М., Мельника Р. С., Мінки Т. П., Миронюка Р. В., Мосьондза С. О., Музичука О. М., Настюка В. Я., Олефіра В. І., Остапенка О. І., Петкова В. П., Петкова С. В., Приймаченка Д. В., Сербина Р. А., Тищенко М. М., Харитонової О. І., Юніна О. С. та ін.). Часте оперування термінами «корупція», «корупційна діяльність», «корупційне правопорушення» створює ілюзію достатньої вивченості цього ганебного для країни і суспільства явища. Проте це зовсім не так. Під час першого ж ознайомлення з юридичною літературою виявляється, що серед учених немає навіть умовної однастайності як щодо визначення цих явищ, так і їх співвідношення.

Проблема інтерпретації корупції та відповідних засобів протидії їй в діяльності суб'єктів публічного адміністрування дотепер не отримала належної уваги в науці адміністративного права. Вирішення цієї проблеми дасть змогу визначити антикорупційні засоби та особливості їх застосування в діяльності публічної адміністрації, а також, з огляду на позитивний зарубіжний досвід, надати їм повну характеристику.

Тому **метою** статті є з'ясування на основі аналізу наукових, емпіричних та публіцистичних джерел сутності, змісту та особливостей застосування антикорупційних засобів у діяльності суб'єктів публічного адміністрування, з огляду на позитивний зарубіжний досвід та окреслення перспектив його запозичення для України.

Виклад основного матеріалу. Реформування публічної служби в контексті адміністративної реформи та її адаптація до міжнародних стандартів визначають необхідність переосмислення низки теоретичних положень і питань нормативно-правового регулювання державно-службових відносин. Перш за все, це стосується підвищення авторитету публічної служби та ефективності її роботи, мінімізації корупційних проявів, дотримання принципів доброчесності, толерантності та етичності службової поведінки.

Українським законодавством встановлено спеціальні обмеження стосовно діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування щодо: використання службових повноважень; сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; одержання подарунків; роботи близьких осіб та обмеження щодо осіб, які звільнилися з державної служби, тощо [2].

Крім зазначених, національна антикорупційна практика передбачає також здійснення заходів, як-от: 1) притягнення до відповідальності корумпованих державних службовців та звільнення їх у зв'язку з цим із займаних посад; 2) встановлення жорсткого контролю за витратами державних службовців, проведення їх аналізу та задекларованих доходів; 3) призначення в органи державної та місцевої виконавчої влади порядних та чесних професіоналів; 4) жорсткий публічний контроль використання бюджетних коштів; 5) створення державним службовцям належних умов праці та забезпечення їх гідною заробітною платою; 6) удосконалення діяльності державних установ судової експертизи з метою усунення будь-якої можливості зовнішнього втручання в їх діяльність; 7) створення єдиної системи реєстрації права власності на всі види нерухомого майна [3].

Попри суттєві зрушення в реформуванні державної системи запобігання й протидії корупції останнім часом, актуальним продовжує залишатися питання пошуку нових дієвих засобів антикорупційного спрямування, використовуючи позитивні надбання зарубіжної практики.

Порівняльний аналіз законодавства України та інших країн показує, що в зарубіжному законодавстві велика увага приділяється регламентації процедурних аспектів проходження державної служби та діяльності публічного службовця. Тоді як в Україні недостатня регламентація діяльності і непрозорість процедур є основою для виникнення корупційних проявів. У різних країнах антикорупційна політика реалізується в напрямках скорочення можливостей для корупційних дій, виявлення корупційних фактів і виконання покарань за правопорушення в цій сфері.

Аналіз юридичної літератури вказує на те, що антикорупційні засоби, які застосовуються в діяльності суб'єктів публічного адміністрування, у зарубіжних країнах здебільшого подібні між собою. Це пояснюється як процесами інтеграції законодавства, активною міжурядовою координацією заходів протидії правопорушенням з ознаками корупції, так і обміном досвідом проведення конкретних антикорупційних заходів. Більшою мірою це стосується країн-членів Євросоюзу, хоча в кожній країні все ж таки залишаються специфічні риси з огляду на особливості їх розвитку, правові традиції, ментальність і ступінь активності громадян [4, с. 75–76].

В інших країнах основний акцент у формуванні системи антикорупційних засобів у діяльності публічної адміністрації робиться, насамперед, у нормативно-правовому забезпеченні застосування превентивних антикорупційних механізмів. Наприклад, у Німеччині основу стримування корупції в органах публічного адміністрування на федеральному рівні в цей час мають три акти: Закон «Про боротьбу з корупцією» (Gesetz zur Bekämpfung der Korruption) від 20 листопада 2015 р. [5]; Закон «Про обмеження діяльності службовців за сумісництвом» (Zweites Nebentätigkeitsbegrenzungsgesetz) від 9 вересня 1997 р. [6]; Директива про запобігання корупції у федеральній адміністрації (Richtlinie zur Korruptionsprävention in der Bundesverwaltung) від 30 липня 2004 р., в якій як додатки також подано Кодекс дій проти корупції та Методичні вказівки [7].

Особливе місце в системі актів щодо протидії корупції в ФРН займають Концепції попередження і боротьби з корупцією (Präventions- und Bekämpfungskonzept Korruption), які приймаються за підсумками конференцій міністрів внутрішніх справ та представників законодавчих органів земель. Так, Концепції 1995 і 2002 рр. розкривали напрямки діяльності органів влади земель із протидії корупції і служили основою для прийняття на рівні земель різних нормативних актів антикорупційної спрямованості. Прикладом таких актів земель ФРН можуть слугувати Директива про попередження і припинення корупції у сфері державного управління Нижньої Саксонії (Richtlinie zur Korruptionsprävention und Korruptionsbekämpfung in der Landesverwaltung) від 1 квітня 2014 р. [8]; Адміністративний регламент щодо запобігання та боротьби з корупцією під час здійснення функцій державного управління Вільного ганзейського міста Бремена (Verwaltungsvorschrift zur Vermeidung und Bekämpfung der Korruption in der öffentlichen Verwaltung der Freien Hansestadt Bremen Land und Stadtgemeinde) від 26 лютого 2013 р. [9] та ін.

У США велика увага приділяється заходам щодо запобігання конфлікту інтересів, завдяки чому розроблено Довідник із питань етики, що містить закони про конфлікт інтересів (Збірник законів США), адміністративного указу 12674 про Принципи етичної поведінки з поправками EO 12731, загальноприйнятих Стандартів етичної поведінки для службовців органів виконавчої гілки влади у CFR 5 Частині 2635, нормативних актів Міністерства юстиції США у CFR 5 Частині 38011, що доповнюють загальноприйняті стандарти та додаткові нормативні акти Міністерства у CFR 28 Частині 45 [10, с. 229].

Водночас у Законі Республіки Казахстан «Про протидію корупції» від 18 листопада 2015 р. прямо передбачено, що відповідна особа в письмовій формі повідомляє свого безпосереднього керівника (керівництво державного органу) про наявний конфлікт інтересів або можливість його виникнення.

Не менш важливим у справі запобігання та протидії корупції в інших країнах є організаційний аспект вирішення цієї проблеми. Зокрема, у Республіці Білорусь відповідно до ст. 6 Закону «Про боротьбу з корупцією» уповноваженими суб'єктами боротьби з корупцією є органи прокуратури, внутрішніх справ і державної безпеки, у складі яких

створено спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією, яким надається право: одержувати безоплатно з державних органів та інших організацій в установленому законодавством порядку інформацію, необхідну для виконання функцій по боротьбі з корупцією, в тому числі з автоматизованих інформаційних, довідкових систем і банків даних; безперешкодно прибувати в пункти пропуску через державний кордон і місця, де здійснюється прикордонний контроль, за службовими посвідченнями та перепустками, що видаються Державним прикордонним комітетом або уповноваженими посадовими особами інших органів прикордонної служби; призупиняти з санкції прокурора повністю або частково на строк до десяти діб фінансові операції фізичних та юридичних осіб, а також обмежувати їх у праві розпорядження майном, якщо є достатні підстави вважати, що грошові кошти і (або) інше майно, отримані від осіб, причетних до скоєння корупційних правопорушень або до легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом; вносити в державні органи та інші державні організації в порядку, встановленому законодавством, подання про анулювання спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності [11, с. 36].

У деяких європейських країнах для боротьби з корупцією в органах публічного адміністрування створюються наново або реформуються спеціальні підрозділи. Наприклад, у Великій Британії були сформовані автономні антикорупційні підрозділи, створені відповідні сепаратні служби і одночасно розроблені практичні заходи, які вони повинні здійснювати [12].

В Естонській Республіці обов'язок боротьби з корупцією покладається на відповідне бюро Центральної кримінальної поліції, яке входить до складу Міністерства внутрішніх справ Естонії. Бюро разом із підрозділом внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ Естонії здійснює діяльність щодо попередження корупції та виявлення осіб, які такі діяння вчиняють. Водночас у Литві створено Спеціальну службу розслідувань, яка є незалежною державною установою, що підпорядковується безпосередньо Президенту Литви. Разом зі службою внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ Литви вона здійснює оперативно-розшукову, слідчу й превентивну діяльність щодо попередження корупції серед працівників поліції [13].

У продовження цієї тези слід навести досвід Угорщини, де практикується створення мобільних груп з числа працівників підрозділів безпеки правоохоронних органів (свого часу створення в системі МВС України подібних мобільних груп з моніторингу дотримання прав і свобод людини стало помітним кроком у реалізації ідеї громадського контролю над правоохоронними органами). Таким групам надано право здійснювати планові та позапланові перевірки підрозділів поліції будь-якого рівня (місцевого, регіонального чи центрального) [14, с. 149].

Загалом в європейській управлінській практиці відсутній стандартний уніфікований набір антикорупційних інструментів, однак вивчення позитивного зарубіжного досвіду свідчить про те, що найбільш поширеними серед них можна вважати: обмеження щодо суміщення службової діяльності з іншими видами діяльності; декларування особистих доходів (так само в країнах Європи відсутній єдиний підхід щодо визначення кола суб'єктів, які повинні подавати декларації про особисті доходи та суми доходів, що підлягають декларуванню); декларування майна, у тому числі й членів сім'ї (наприклад, практика Польщі, Угорщини); обов'язкове декларування подарунків особами, що обіймають політичні посади, а в деяких країнах (Латвія) – всіма публічними службовцями; декларування приватних інтересів; оприлюднення декларацій про інтереси, доходи та майно (у Польщі (для всіх місцевих виборних посадових осіб), у Великобританії (декларації про подарунки особам, що обіймають політичні посади, а також декларації про інтереси членів парламенту є загальнодоступними), в Іспанії (декларації про інтереси членів парламенту та місцевих виборних посадових осіб можуть бути отримані за запитом будь-якої зацікавленої особи), у Латвії (всі декларації є загальнодоступними)); обмеження на обіймання певних посад та заняття певними видами діяльності після припинення повноважень на посаді державного службовця; заборона суміщення службової діяльності з посадами в громадських організаціях та партіях; утримання від участі у прийнятті рішень (детально визначено законодавством Іспанії, Франції та Німеччини) тощо.

Не менш важлива роль серед превентивних антикорупційних механізмів належить регулюванню етичної поведінки державних службовців, необхідність якої, наприклад, у США з'явилася у ході боротьби з корупцією. Крім створення законодавчої бази, антикорупційна стратегія США включає розробку і впровадження так званої адміністра-

тивної моралі, що являє собою етичні та дисциплінарні норми, якими повинні керуватися посадові особи всіх гілок державної влади. Водночас у Королівстві Нідерландів розроблено декілька інструментів реалізації антикорупційної стратегії, серед яких, наприклад: SAINT – інструмент самооцінки доброчесності службовців, який використовується державними та муніципальними органами влади для визначення головних ризиків і слабких місць, а також Рамкові положення для проведення адміністративного розслідування порушень доброчесності [15].

Разом з превентивними активно за кордоном використовується ефективна система примусу з широким набором інструментів (звільнення, пониження класного чину, тимчасове відсторонення від посади, позбавлення права заняття посад державної громадянської служби на певний період, штраф), які застосовуються як покарання та стягнення. Наявність ефективних контрольних механізмів забезпечує стійкість системи управління конфліктом інтересів. У країнах із розвинутою системою державного управління поряд з розгалуженою системою нормативно-правового регулювання її діяльності велика роль належить механізмам саморегулювання, в тому числі професійної (службової) етики, навчання та самоконтролю цивільних службовців за дотриманням вимог службової поведінки [16, с. 264–265].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід сказати, що позитивний зарубіжний досвід запобігання й протидії корупції може допомогти не стільки вибрати зі світового досвіду набір антикорупційних засобів, скільки зрозуміти: по-перше, що корупції можна протидіяти і в більш складних умовах, ніж у сформованих у сучасній Україні; по-друге, що існують перевірені досвідом як принципи і методи ефективної протидії корупції, так і показники, що дозволяють обґрунтовано оцінювати рівень ефективності застосовуваних антикорупційних заходів. Безумовно, сліпе запозичення успішного досвіду будь-якої країни без урахування українських інституціональних умов не дасть позитивного результату. Під час формування системи запобігання та протидії корупції в діяльності суб'єктів публічного адміністрування в Україні слід враховувати окремі напрямки боротьби з корупцією, а також практику реалізації вже прийнятих рішень з метою вдосконалення механізмів протидії цьому явищу, що, на нашу думку, може бути зроблено за рахунок:

- підтримки антикорупційних заходів держави громадянським суспільством;
- врегулювання критеріїв та процедур, що використовуються для розробки посадових інструкцій, оцінювання й класифікацій посад державної служби, щоб забезпечити єдину систему з чіткими критеріями встановлення посадового окладу;
- забезпечення належного впровадження нової системи індивідуального оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, включаючи розробку індивідуальних планів професійного розвитку;
- підвищення ефективності діяльності органів судової влади та системи кримінальної юстиції у переслідуванні осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Harrison G. Corruption, Development Theory, Social Change. Contemporary Politics. Sep. 1999. V. 5. № 3. P. 210–224.
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
3. Анищенко А. Стратегічні засади протидії корупції. URL: <http://old.minjust.gov.ua/7852>
4. Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / Ф. М. Решетников (отв. ред.). Москва : Юрид. лит., 1994. 128 с.
5. Gesetz zur Bekämpfung der Korruption. URL: http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&jumpTo=bgbl115s2025.pdf.
6. Zweites Nebentätigkeitsbegrenzungsgesetz. URL: http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&jumpTo=bgbl197s2294.pdf.
7. Richtlinie zur Korruptionsprävention in der Bundesverwaltung. URL: http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Themen/OED_Verwaltung/Korruption_Sponsoring/Richtlinie_zur_Korruptionspraevention_in_der_Bundesverwaltung.pdf?__blob=publicationFile.
8. Richtlinie zur Korruptionsprävention und Korruptionsbekämpfung in der Landesverwaltung. URL: <http://www.nds-voris.de/jportal/?quelle=jlink&query=VVND-204800-LReg-20140401-SF&psml=bsvorisprod.psml&max=true>.
9. Verwaltungsvorschrift zur Vermeidung und Bekämpfung der Korruption in der öffentlichen Verwaltung der Freien Hansestadt Bremen Land und Stadtgemeinde. URL: <http://www.zaks.bremen.de/handlungshilfen/rechtsgrundlagen-1613>.

10. Василичук В. І., Калюк С. М. Заходи щодо запобігання та протидії корупції: міжнародний досвід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2015. № 2. С. 224–235.
11. Редкоус В. М. Административно-правовое регулирование противодействия коррупции в государствах – участниках Содружества Независимых Государств. *Административное и муниципальное право*. Москва, 2010. № 5. С. 36–37.
12. Ажирбаева О. Р. Противодействие коррупции в полицейских ведомствах США и Европы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/protivodeystvie-korrupsii-v-politseyskih-vedomstvah-ssha-i-evropy>.
13. Фільштейн М. В. Досвід країн Прибалтики в подоланні корупції в поліцейському середовищі. *Право і суспільство*. Дніпро, 2015. № 6.2(2). С. 149–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6.
14. Григоренко І. А. Зарубіжний досвід протидії службовим зловживанням та корупції в діяльності поліції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2014. № 1. С. 146–155.
15. Правила етичної поведінки державних службовців (досвід країн Європейського Союзу та США). URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29069.pdf>.
16. Олешко О. М. Зарубіжний досвід запобігання і врегулювання конфлікту інтересів на державній службі. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2014. № 3. С. 263–271.

Надійшла до редакції 17.02.2020

References

1. Harrison, G. (1999) Corruption, Development Theory, Social Change. *Contemporary Politics*. Sep. V. 5. № 3. P. 210–224.
2. Pro zapobihannya koruptsiyi [On Prevention of Corruption]: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 2014 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukr.]
3. Anyshchenko, A. Stratehichni zasady protydyi koruptsiyi [Strategic Foundations for Combating Corruption] URL: <http://old.minjust.gov.ua/7852> [in Ukr.]
4. Otvetstvennost' za dolzhnostnye prestuplenyya v zarubezhnykh stranakh [Responsibility for Offenses in Foreign Countries] / F. M. Reshetnykov (otv. red.). M. : Yuryd. lyt., 1994. 128 s. [in Russ.]
5. Gesetz zur Bekämpfung der Korruption [Law on combating corruption] URL: http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&jumpTo=bgbl115s2025.pdf [in Ger.]
6. Zweites Nebentätigkeitsbegrenzungsgesetz [Second activity limitation law] URL: http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&jumpTo=bgbl197s2294.pdf [in Ger.]
7. Richtlinie zur Korruptionsprävention in der Bundesverwaltung URL [Policy on corruption prevention in the federal administration]: http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Themen/OED_Verwaltung/Korruption_Sponsoring/Richtlinie_zur_Korruptionspraevention_in_der_Bundesverwaltung.pdf?__blob=publicationFile [in Ger.]
8. Richtlinie zur Korruptionsprävention und Korruptionsbekämpfung in der Landesverwaltung [Guideline for the prevention and fight against corruption in the land administration] URL: <http://www.nds-voris.de/jportal/?quelle=jlink&query=VVND-204800-LReg-20140401-SF&psml=bsvorisprod.psml&max=true> [in Ger.]
9. Verwaltungsvorschrift zur Vermeidung und Bekämpfung der Korruption in der öffentlichen Verwaltung der Freien Hansestadt Bremen Land und Stadtgemeinde [Administrative regulation to prevent and combat corruption in the public administration of the Free Hanseatic City of Bremen Land and City Community] URL: <http://www.zaks.bremen.de/handlungshilfen/rechtsgrundlagen-1613> [in Ger.]
10. Vasylynchuk, V.I., Kalyuk, S.M. (2015) Zakhody shchodo zapobihannya ta protydyi koruptsiyi: mizhnarodnyy dosvid [Anti-corruption measures: international experience]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 224-235. [in Ukr.]
11. Redkous, V. M. (2010) Admsnsratsvno-pravovoye regulirovaniye protivodeystviya koruptsiyi v gosudarstvakh – uchastnikakh Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv [Administrative and legal regulation of combatting corruption in the states-participants of the Commonwealth of Independent States]. *Admsnystratsvnoye i munitsypal'noye pravo*. № 5. С. 36-37. [in Russ.]
12. Azhyrbaeva, O.R. Protivodeystviye koruptsiyi v politseyskikh vedomstvakh SSHA i Evropy [Combating Corruption in the US and European Police Departments] URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/protivodeystvie-korrupsii-v-politseyskih-vedomstvah-ssha-i-evropy> [in Russ.]
13. Fil'shteyn, M.V. (2015) Dosvid krayin Prybaltyky v podolanni koruptsiyi v politseys'komu seredovyshchi [Baltic States experience in overcoming corruption in police environment]. *Pravo i suspil'stvo*. № 6.2(2). S. 149-152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6 [in Ukr.]
14. Hryhorenko, I.A. (2014) Zarubizhnyy dosvid protydyi sluzhbovym zlovzhyvanniam ta koruptsiyi v diyal'nosti politsiyi [Foreign experience in counteracting official abuse and corruption in police activities]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 146-155.

[in Ukr.]

15. Pravyla etychnoyi povedinky derzhavnykh sluzhbovtziv (dosvid krayin Yevropeys'koho Soyuzu ta SSHA) [Rules for the Ethical Conduct of Civil Servants (EU and US experience)]. Informatsiyina dovidka, pidhotovlena Yevropeys'kym informatsiyno-doslidnyts'kym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoyi Rady Ukrainy URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29069.pdf> [in Ukr.]

16. Oleshko, O.M. (2014) Zarubizhnyy dosvid zapobihannya i vrehulyuvannya konfliktu interesiv na derzhavniy sluzhbi [Foreign experience in prevention and settlement of interest conflicts in public service]. Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya. № 3. S. 263-271. [in Ukr.]

SUMMARY

Sobakar A. O. Application of anticorruption tools in activities of public administration actors: foreign experience and prospects of borrowing for Ukraine. In the article, on the basis of the analysis of scientific, empirical and journalistic sources, the essence, content and peculiarities of the use of anti-corruption means in the activity of the subjects of public administration are clarified.

The comparative analysis of the legislation of Ukraine and other countries is made, on the basis of which it is concluded that in foreign legislation much attention is paid to the regulation of procedural aspects of the civil service and the activity of a public servant. Whereas in Ukraine, insufficient regulation of activities and transparency of procedures are the basis for the appearance of corruption manifestations. In various countries, anti-corruption policies are being implemented to reduce opportunities for corruption, to identify corruption facts and to enforce penalties for offenses in this area.

The necessity of finding new effective means of anti-corruption orientation was emphasized, using the positive features of foreign practice, the study of which showed that the most common anti-corruption mechanisms in the activity of public administration are: restrictions on combining official activity with other activities; declaring personal income; declaring property, including family members; compulsory declaration of gifts by political office holders and, in some countries, by all public officials; declaring private interests; publication of declarations of interests, income and property; restrictions on holding certain positions and engaging in certain types of activities after termination of office as a civil servant; prohibition of reconciliation of office with positions in public organizations and parties; abstaining from decision-making, etc.

Prospects for borrowing positive foreign experience for Ukraine are outlined, in particular: support for anti-corruption measures by the civil society; adjusting the criteria and procedures used to develop job descriptions, appraisals and classifications of civil service positions to provide a single system with clear payroll criteria; ensuring the proper implementation of the new system of individual assessment of civil servants' performance, including the development of individual plans for professional development; enhancing the efficiency of the judiciary and the criminal justice system in prosecuting persons who have committed corruption offenses.

Keywords: *corruption, corruption offense, corruption risks, anti-corruption means, subjects of public administration, foreign experience.*

УДК 796.038:34

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-75-81

Грибан В. Г.©
доктор біологічних
наук, професор,
заслужений
працівник
народної освіти
України
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Мельников В. Л.©
кандидат
біологічних наук,
доцент
(Західно-
Казахстанський
державний
університет,
м. Уральськ)

ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я ТА ПОДОВЖЕННЯ ТРИВАЛОСТІ ЖИТТЯ

Аналізуються показники біологічного та паспортного віку громадян залежно від їх фізичної активності. Проаналізовано нормативно-правову базу із вказаної проблематики, висвітлено на прикладі Закону України "Про фізичну культуру і спорт" основні пріоритети державної політики у сфері фізичної культури і спорту.

Ключові слова: *фізична культура, спорт, біологічний вік, паспортний вік, фізична підготовленість, стан здоров'я, тривалість життя.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується надмірною інформативністю, інтенсивним ритмом життя, браком часу, непередбачуваністю дій стосовно своїх членів, катастрофічними протиріччями. Все це разом із негативними екологічними та соціально-психологічними чинниками стає загрозою для здоров'я та життя людини. Вистояти в цих умовах може особистість, яка цілеспрямованою діяльністю на основі сформованих потреб набула доброї фізичної форми та психологічної стабільності [1], дотримується здорового способу життя, який гарантує до 50 % здоров'я [2].

Окрім фізичної форми, яка є основою фізичного здоров'я, велике значення мають також інші характеристики здоров'я людини – психічне, духовне, моральне, репродуктивне, які у сукупності свідчать про гармонійність розвитку людини [3]

Збереження і зміцнення здоров'я громадян, підвищення рівня фізичної підготовленості і працездатності, творчої активності – соціальні завдання нашої країни в галузі фізичної культури і спорту. Фізкультура і спорт активно впливають на економічну сферу життя держави і суспільства, якість робочої сили, структуру споживання і потреб, поведінку споживачів, зовнішньоекономічні зв'язки, туризм та інші показники економічної системи [4], а це в свою чергу тісно пов'язане з якістю життя людини та її здоров'ям.

Слід зазначити, що здоров'я нації є вкрай важливою складовою в досягненні економічного зростання, суверенітету, авторитету, стійкого і продуктивного внутрішнього становища.

Основними показниками розвитку фізичної культури, як це сказано в главі 2 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" [5], є:

- рівень здоров'я, фізичний розвиток та підготовленість різних верств населення;
- ступінь використання фізичної культури в різних сферах діяльності;
- рівень розвитку системи фізичного виховання;
- рівень розвитку самодіяльного масового спорту;
- рівень забезпеченості фізичного виховання кваліфікованими кадрами;
- рівень упровадження у фізичну культуру досягнень науково-технічного про-

© Грибан В.Г., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6170-4106>
vitaliygryban@gmail.com

© Мельников В.Л., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1930-5106>
melnikovvladimir@mail.ru

гресу;

- відображення явищ фізичної культури в засобах масової інформації, у творах мистецтва і літератури;

- матеріальна база;

- рівень спортивних досягнень тощо.

Аналізуючи стан фізичної культури і спорту на теперішній час, слід зазначити, що переважна більшість передбачених Законом показників розвитку фізичної культури або не виконані, або недостатньо виконані. Отже, соціальні завдання нашої країни в галузі фізичної культури і спорту потребують більшої уваги. Але не зважаючи на недоліки щодо реалізації основних вимог Закону, громадяни країни мусять проявляти турботу про своє здоров'я, розвивати і закріплювати мотивацію та цілеспрямованість організації і змісту самостійного заняття фізичними вправами різної спрямованості [6].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Одним із найважливіших реальних важелів формування, зміцнення та збереження злоров'я є оптимальна рухова активність [7]. Недарма в США фізичну культуру називають «другою релігією» для переважної більшості громадян, тобто вона набула масовості.

Оздоровчий і профілактичний ефект масової фізичної культури пов'язаний зі стимуляцією функцій центральної нервової системи, опорно-рухового апарату, активізацією обміну речовин. Фізичні вправи призводять до розвитку моторних і вегетативних функцій організму у дітей, їхнього вдосконалення й підтримки на високому рівні у дорослих та людей похилого віку. Недостатня фізична активність викликає суттєві зміни фізіологічних функцій людини, що доведено як дослідженнями на тваринах, так і спостереженнями над людьми: втрачаються нервово-рефлекторні зв'язки, закладені природою і закріплені в процесі фізичної активності, порушуються обмін речовин, діяльність серцево-судинної, дихальної, ендокринної та інших систем, втрачаються біологічні резерви організму, розвиваються дегенеративно-дистрофічні процеси тощо.

Людина може жити за відсутності фізичної активності, але це призводить до значного погіршення соматичних, вегетативних і соціальних функцій. Такий стан називають гіподинамією (від *huro* – знизу, *dynamis* – сила). При ньому спостерігаються суттєві зміни окремих органів та їх функцій, зменшуються розмір та сила скелетних м'язів. У піддослідних тварин у разі обмеження рухливості через 30 днів сила м'язів знижується до 1/3 від попередньої величини, а тривалість поодинокого скорочення зростає вдвічі. Зниження фізичної активності зумовлює зменшення розмірів серця, систолічного та хвилинного об'ємів крові, прискорення частоти пульсу. При цьому об'єм легеневої вентиляції та інтенсивність основного обміну знижуються на 5 – 20 %.

Гіподинамія негативно впливає на процеси збудження та гальмування у корі великих півкуль, на швидкість утворення умовних рефлексів, на формування психічних реакцій.

При гіподинамії спостерігається гіпофункція ендокринних залоз, особливо наднирників, а це негативно відбивається на реактивності організму людини, його стійкості до дії патогенних чинників середовища.

За допомогою фізичних вправ людина здатна підвищити рівень своєї фізичної працездатності, що зміцнює її здоров'я та подовжує період активного життя. Специфічний ефект фізичних вправ пов'язаний з підвищенням функціональних можливостей серцево-судинної системи. Він полягає в економізації роботи серця в стані спокою і підвищенні резервних можливостей апарату кровообігу при м'язовій діяльності. Фізична активність призводить до порідшення частоти серцевих скорочень у стані спокою (брадикардія), що економізує серцеву діяльність. Збільшення тривалості фази діастолі (розслаблення) забезпечує краще постачання серцевого м'яза киснем.

Фізична культура і спорт як важливий соціальний феномен пронизують усі рівні сучасного соціуму, чинячи широку дію на основні сфери життєдіяльності суспільства. Їхній вплив поширюється на національні стосунки, ділове життя, громадське становище. Вони впливають на формування моди, етичні цінності, спосіб життя людей. Це найкращий засіб, який зможе відвернути людей від нинішніх соціальних проблем. Це, мабуть, єдиний “клей”, який здатний “склеїти” всю націю в єдине ціле [8,9].

Саме розумінню важливості фізичної активності громадян в покращенні суспільного здоров'я, в підвищенні добробуту і тривалості життя в переважній більшості держав приділяється велика увага. В Україні на основі Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року було поставлено

завдання підвищити рівень охоплення населення фізичною активністю на 1 – 2 відсотки щорічно [10].

Метою статті є дослідження впливу фізичної підготовленості на стан здоров'я людини та тривалість її життя.

З урахуванням поставленої мети вирішувались наступні завдання:

- дослідження показників паспортного та біологічного віку;
- аналіз показників біологічного віку у досліджуваних людей та їх порівняння з паспортним віком;
- прогнозування тривалості життя людей за показниками біологічного віку.

Виклад основного матеріалу. Критерієм оцінювання стану здоров'я нації є Індекс людського розвитку (ІЛР, до 2013 року "Індекс розвитку людського потенціалу" (ІРЛП)) – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння виміру рівня життя, грамотності, вченості, довголіття мешканців як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території.

Засобом оцінювання рівня фізичної підготовленості населення є відповідні тести, розроблені фахівцями, та встановлені вікові і нормативні категорії.

Аналізуючи нормативні вимоги за видами випробувань усіх груп для чоловіків і жінок, необхідно відзначити, що вимоги цих тестів досить високі. Природно виникає питання, які принципи закладені в ці нормативи? Відповідь лежить у площині взаємозв'язку з міжнормативними вимогами до фізичної підготовленості населення, його здоров'ям.

Слід зауважити, що здоров'я людини зумовлює її біологічний вік. Чим краще здоров'я, тим менший біологічний вік і навпаки, чим гірше здоров'я, тим більший біологічний вік. Дослідженнями встановлено, що у міру старіння функції систем організму погіршують свою діяльність, що і відбувається на біологічному віці. Проте темпи старіння людей можуть бути різними, а це, у свою чергу, позначається на відмінності біологічного і паспортного віку. Багато хто може пригадати факт наявності серед своїх знайомих хоч би одного енергійного "хлопця" у 50 – 60 років, чи 55-річну "дівчину", яких не відразу відрізниш від їх 30 – 35-річних нащадків. З іншого боку, багато можна зустріти 30 – 40-річних "дідусів" і "бабусь", у яких завжди щось болить.

Встановлено, що в середньому людина може розраховувати на 90 біологічних років життя, тобто, якщо в 60 років хтось має біологічний вік 80, то він, швидше за все, проживе ще не більше 6 – 7 років. Зате 60-річний індивід з 35-річним біологічним віком може відзначити віковий ювілей.

Існують фізіологічні, морфологічні, біохімічні критерії біологічного віку. Так, наприклад, вміст холестерину в крові людини 25-річного віку (біологічний вік) складає 4,6 мілімоль на літр, 45-річного – 5,6 мілімоль на літр, а 65-річного – 7,2 мілімоль на літр. Відношення показника життєвої ємності легенів на 1 кг маси тіла у 25-річних складає 60 мілілітрів на 1 кг, 45-річних – 50 мілілітрів на 1 кг, 65-річних – 38 мілілітрів на 1 кг маси тіла. Концентрація глюкози в крові 25-річних складає 4,5 мілімоль на літр, 45-річних – 4,8 мілімоль на літр, 65-річних – 5,3 мілімоль на літр [10]. Подібні параметри дозволяють визначити стан здоров'я людини і, як наслідок, її біологічний вік.

Роль фізичної культури в розвитку і підтримці функціонального стану різних систем організму дуже висока. Ще Гіппократ помітив, що гімнастика, фізичні вправи, ходьба повинні міцно увійти до повсякденного побуту кожного, хто хоче зберегти працездатність, здоров'я, повноцінне і радісне життя.

Проведене дослідження з визначення біологічного віку 2-х тисяч людей у віці від 40 до 60 років за паспортними даними в одній з областей показало, що його значення перевищує паспортний вік у середньому на 17 років (рис. 1).

Такі дані свідчать про наявність різних факторів, які негативно діють на стан здоров'я цих людей: тяжка фізична робота, неповноцінне харчування, вплив негативних екологічних факторів, психологічні перевантаження та ін.

Подібний результат є свідченням недостатньо високого рівня функціонального стану систем організму і, як наслідок, – високе значення біологічного віку.

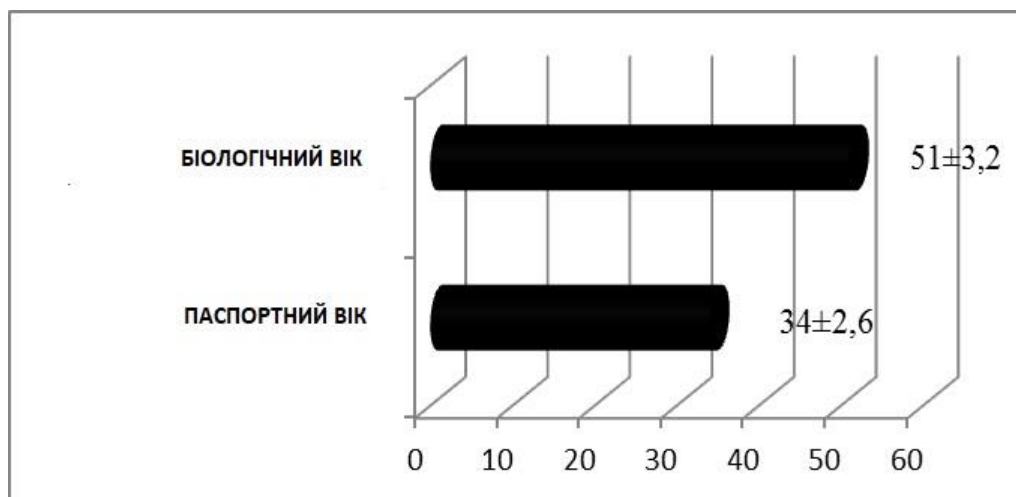

Рис. 1 Значення біологічного і паспортного віку учасників дослідження

Аналогічне підтвердження отримане в опублікованій Організацією Об'єднаних Націй доповіді за 2015 рік про рівень здоров'я громадян 145 найздоровіших країн світу [11].

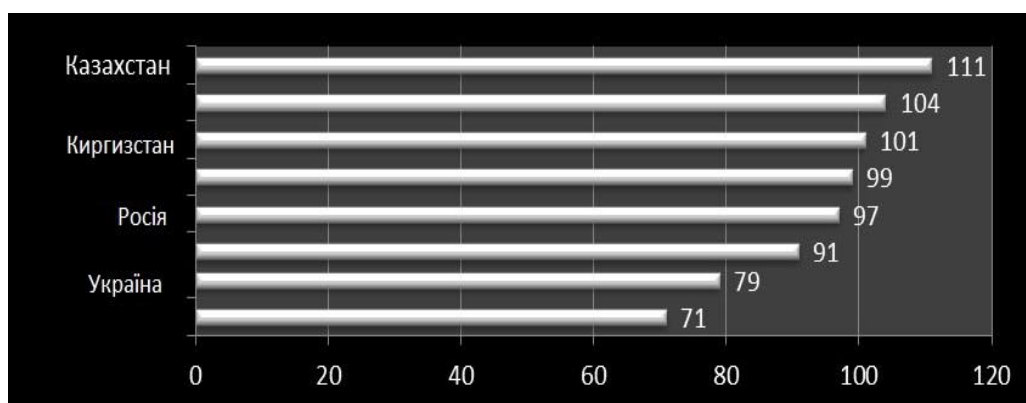

Рис. 2. Рівень здоров'я українців та казахстанців серед жителів СНД (за даними ООН)

На рис. 2 представлені результати (місця) країн СНД за рівнем здоров'я, де Україна посідає 79 місце, Казахстан – 104. Звичайно, останнє місце Республіки Казахстан серед країн СНД – це не найпрестижніший рівень і не найкраща стартова позиція для реалізації амбітного завдання по входженню Казахстану в тридцятку найрозвиненіших країн світу до 2050 року. В той же час дуже важливо ставити орієнтири і упевнено йти шляхом їх реалізації.

У зв'язку з цим дуже важливим є залучення широких мас населення як України, так і Казахстану до масової фізичної культури. Без цього неможливе значне покращення здоров'я нації, зростання тривалості життя та добробуту громадян.

Чемпіонат РК за Президентськими і Національними тестами (2015 р.) показав серед спортсменів відносно великі результати. Так 54,7 % його учасників успішно виконали нормативи тестів Міжнародного (Президентського) і Національного рівнів. Результати здачі цих тестів серед населення свідчать про низький рівень фізичної підготовленості, адже 93,35 % не виконали зазначених тестів (рис. 3).

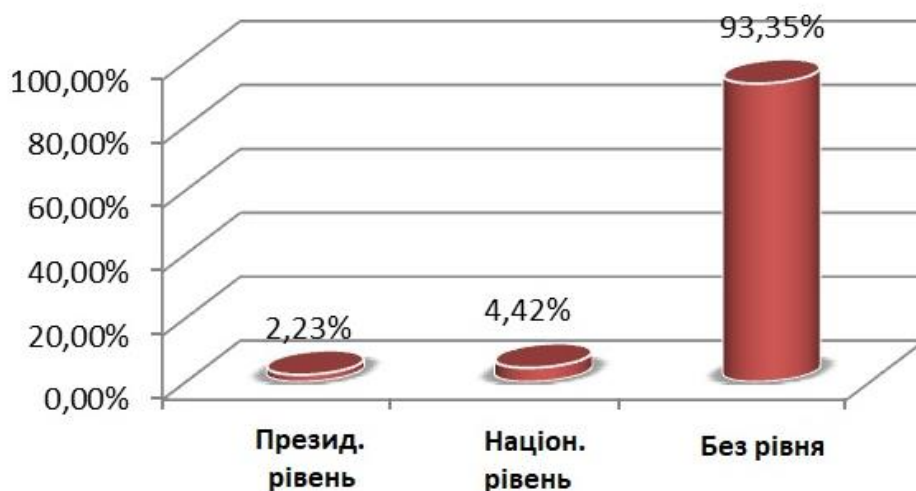

Рис. 3. Результативність здачі міжнародних і національних тестів серед населення у 2015 році

Проведені нами дослідження з визначення біологічного віку учасників чемпіонату, які виконали Міжнародні та Національні тести, показали, що біологічний вік у перших був нижче паспортного на $19,7 \pm 3,4$ роки, у других – на $10,4,4 \pm 2,1$ роки. У представників населення, які не склали тестів, суттєвої різниці між показниками біологічного та паспортного віку не було.

Аналіз результатів чемпіонату Республіки Казахстан у 2017 році показав, що цілеспрямована державна політика щодо покращення життя народу та активного його залучення до здорового способу життя та фізичної спортивної активності принесла позитивні результати: 54,7 % виконали Міжнародний (Президентський) і Національний тести. Але це суттєво не вплинуло на тривалість життя нації, так як масовими фізкультура і спорт не стали, ще не сформувалися відповідні позитивні традиції та всеохоплюючий здоровий спосіб життя.

У 2018 році в тестуванні взяло участь 4,939 млн людей. Із них 74 тис. (1,5 %) виконали нормативи Міжнародного рівня, 244 тис. (4,9 %) виконали нормативи Національного рівня, 1371 тис. (7,5 %) – нормативи початкового рівня підготовленості. Решта 4,25 млн (86,1 %) населення не змогли виконати нормативи будь-якого із трьох рівнів готовності.

Рис. 4. Результативність здачі тестів за підсумками чемпіонату у 2017 році

У зв'язку з цим дуже цікавими є порівняння тривалості життя в Україні, Казахстані та розвинених країнах світу. Лідерами за тривалістю життя в 2017 році були Андорра, Японія, Сан-Маріно, середня тривалість життя в яких відповідно склала 82,75, 82,15, 82 роки. У той же час середня тривалість життя в Україні та Республіці Казахстан була значно нижчою. Україна посіла 71 – 79 місце, республіка Казахстан – 109 – 114.

Це зіставлення, на нашу думку, дуже важливе в обґрунтуванні нормативних значень тестів фізичної підготовленості населення, які мають пряму кореляційну залежність із біологічним віком.

Таким чином, одним із найважливіших інструментів підвищення тривалості життя населення є залучення його до систематичного зайняття фізичною культурою, яка помірно ставиться до людини. Допустима фізична активність зміцнює організм, робить людину сильнішою, стійкою до фізичних навантажень, дії патогенних чинників. У фізкультурі дуже рідкісними є випадки, коли людина отримує травму, що позбавляє її можливості вести активний спосіб життя. Масовий спорт повинен стати національною ідеєю держави, а засоби оцінки і нормативи рівня фізичного стану людей мають бути адекватні поставленим цілям.

Кожна людина повинна усвідомити, що її здоров'я залежить насамперед від її поведінки, від її фізичної активності. Скільки б не побудували стадіонів та інших спортивних споруд, користі від них буде мало, якщо “мода” на здоров'я, здоровий спосіб життя, культ здоров'я, мотивація до занять фізичними вправами не стануть в суспільстві панівними.

Але якщо у людей не сформована мотивація на здоров'я, на дотримання здорового способу життя, то у них з'являються поведінкові девіації, соціокультурна деформація, розвивається конфліктність, що призводить до руйнування ціннісно-нормативних устоїв суспільства.

Список використаних джерел

1. Мельников В. Л., Альмуханов Б. У. Физиологические основы физического воспитания и видов спорта. Учебное пособие. Уральск: изд-во ЗКГУ им. М. Утемисова, 2010. 187 с.
2. Лисицын Ю. П. Концепция формирования здорового образа жизни: сборник научных трудов. М., 1991. С. 3–27.
3. Грибан В. Г. Валеология: підручник, 2-ге видання. К.: Центр учбової літератури, 2012. 342 с.
4. Галкин В. В. Экономика и управление физической культурой и спортом: учебное пособие. Ростов Н/Д: Феникс, 2006. 448 с.
5. Закон України “Про фізичну культуру і спорт”. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №14. С. 80.
6. Катаны И. А. Мотивация и целенаправленность организации, содержания самостоятельного занятия физическими упражнениями различной направленности / И. А. Катаны, Т. В. Сапсаева, В. В. Астафьев, И. О. Перелогов, Н. Е. Винтовкина. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, 2018. № 9. С. 53–55.
7. Пасечник Л. В. Оптимизация двигательной активности как условие сохранения здоровья. *Теория и практика физической культуры*. 2007. №11. С. 68–70.
8. Мельников В.Л., Грибан В.Г. Физическая подготовленность как важный фактор увеличения продолжительности жизни. *Физиология*. 2018. №2. С. 49–52.
9. Лубышева Л. И. Социальная роль спорта в развитии общества и социализации личности. *Теория и практика физической культуры*. 2001. №4. С. 11–15.
10. Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF>.
11. Средняя продолжительность жизни по странам мира: мужчины, женщины и оба пола. *Деловая жизнь* : вебсайт <http://bs-life.ru/makroekonomika/prodolzitelnost-zizni2013.html> (дата звернення 11.07.2018).

Надійшла до редакції 17.02.2020

References

1. Mel'nikov, V. L. & Al'mukhanov, B. U. (2010) Fiziologicheskiye osnovy fizicheskogo vospitaniya i vidov sporta. [Physiological basis of physical education and sports]. Uchebnoye posobiye. Ural'sk: izd-vo ZKGU im. M. Utemisova. 187 s. [in Russ.].
2. Lisitsyn YU. P. (1991) Kontseptsiya formirovaniya zdorovogo obraza zhizni [The concept of the formation of a healthy lifestyle: a collection of scientific papers] : sbornik nauchnykh trudov. M. S. 3–27. [in Russ.].

3. Griban, V. G. (2012) Valeologiya [Valeology] : підручник, 2-ге видання. К.: Tsentr uchbovoї literaturi. 342 s. [in Ukr.].
4. Galkin, V. V. (2006) Ekonomika i upravleniye fizicheskoy kul'turoy i sportom [Economics and management of physical education and sports] : uchebnoye posobiye. Rostov N/D: Feniks, 2006. 448 s. [in Russ.].
5. Zakon Ukrainy "Pro fizychnu kul'turu i sport". [The Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports"]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1994. №14. S. 80 [in Ukr.].
6. Katany, I. A. (2018) Motivatsiya i tselenapravlennost' organizatsii, sodержaniya samostoyatel'nogo zanyatiya fizicheskimi uprazhneniyami razlichnoy napravlenosti [Motivation and focus of the organization, the content of independent exercise in various exercises] / I. A. Katany, T. V. Sapsayeva, V. V. Astaf'yev, I. O. Perelogov, N. Ye. Vintovkina. Mezhdunarodnyy zhurnal gumanitarnykh i yestestvennykh nauk. № 9. S. 53–55. [in Russ.].
7. Pasechnik, L. V. (2007) Optimizatsiya dvigatel'noy aktivnosti kak usloviye sokhraneniya zdorov'ya. Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. [Optimization of motor activity as a condition for maintaining health]. №11. S. 68–70. [in Russ.].
8. Mel'nikov, V. L. & Griban, V. G. (2018) Fizicheskaya podgotovlennost' kak vazhnyy faktor uvelicheniya prodolzhitel'nosti zhizni. [Physical fitness as an important factor in increasing life expectancy]. Fiziologiya. №2. S. 49–52. [in Russ.].
9. Lubysheva, L. I. (2001) Sotsial'naya rol' sporta v razvitii obshchestva i sotsializatsii lichnosti. [The social role of sport in the development of society and the socialization of personality]. Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. 2001. №4. S. 11–15. [in Russ.].

SUMMARY

Hryban V. H., Melnikov V. L. Physical activity as an important factor for health promotion and long-term life extension. The Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports" outlines the main indicators of physical development of citizens, in particular, the levels of health, physical development and preparedness of different segments of the population, as well as the degree of use of physical education in the right areas of human activity. It should be noted that the vast majority of predicted The law of indicators is either not fulfilled or not fulfilled, and therefore the social tasks of our country in the field of physical culture and sports need more attention The article pays special attention to the role of physical activity in preserving and securing health and life expectancy of a person. The specific effect of exercise is associated with increased functionality of the cardiovascular system. It consists in economy of work of heart at rest and increase of reserve possibilities of the circulatory system at muscular activity. Physical activity leads to a decrease in resting heart rate (bradycardia), which saves heart activity. Increasing the duration of the diastole (relaxation) phase ensures better delivery of the heart muscle with oxygen.

Biological age indicators were used to determine health status and predict human life expectancy. Studies conducted on 2000 people aged 40 to 60 years have shown that the biological age exceeds the passport by an average of 17 years. Other data were obtained from young people, especially those with physical fitness, where the biological age was significantly inferior to the passport.

The results of the championship on the International and national tests are also analyzed. It was found that 54.7% of its participants successfully passed the regulatory tests, the rest were unable to overcome the test.

Our research on determining the biological age of the participants of the championship showed that in people who successfully passed the tests, the biological age was below the passport by 10.4-19.7 years. Representatives who did not pass tests did not differ significantly between biological and passport age. On the basis of the conducted researches we have drawn inappropriate conclusions.

Keywords: *physical culture, sport, biological age, passport age, physical training, state of health, duration.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-82-87

Брусакова О. В. [✉]
кандидат філософських наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АВІАЦІЙНОГО ПЕРСОНАЛУ В УКРАЇНІ

У статті наголошується на важливості визначення поняття, сутності, структури адміністративно-правового статусу авіаційного персоналу в Україні та правових засадах його реалізації. Запропоновано авторське визначення понять «адміністративно-правовий статус авіаційного персоналу» та «правові засади реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом». Здійснено аналіз нормативно-правових актів, на рівні яких закріплено правові засади реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом в Україні, з урахуванням їх юридичної сили.

***Ключові слова:** авіаційний персонал, адміністративно-правовий статус, правові засади, правове регулювання, нормативно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Як свідчать прогнози провідних міжнародних організацій у сфері авіації, зокрема Міжнародної організації цивільної авіації, в період з 2012 до 2023 роки загальний попит на повітряні перевезення у світі щороку зростатиме в середньому на 4–5 % [1]. Ці тенденції впливають і на вітчизняну галузь авіаційних перевезень, що вимагає від нашої держави відповідати визнаним міжнародним стандартам, які є в цій сфері суспільних відносин. У цьому контексті слід наголосити на тому, що одним з основоположних елементів будь-яких суспільних відносин є, як відомо, їх суб'єктний склад, у ролі провідного з яких у досліджуваному випадку необхідно визнати авіаційний персонал. З огляду на це, актуальності набуває визначення сутності адміністративно-правового статусу зазначеного суб'єкта правовідносин у сфері авіації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Як предмет наукових пошуків поняття, сутність, структура та правові засади реалізації адміністративно-правового статусу були в працях учених-правознавців, як-от: В. Б. Авер'янов, А. П. Альохін, Д. М. Бахрах, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, Т. А. Лагковська, В. Я. Малиновський, В. Б. Пчелін, В. П. Тимошук, М. К. Якимчук та ін. Виконані зазначеними вченими наукові дослідження мають велике теоретичне й практичне значення як в аспекті визначення категорії «адміністративно-правовий статус», так і встановлення сутності та складових елементів, а також правових засад реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом в Україні. Водночас доводиться констатувати, що саме визначенню адміністративно-правового статусу саме авіаційного персоналу, в тому числі питанням його реалізації, увага майже не приділялася, а стрімке оновлення чинного національного законодавства, що регулює цю сферу суспільних правовідносин, зумовлює здійснення додаткових наукових пошуків і визначає актуальність обраної тематики. Тому **мета** статті полягає у визначенні поняття, структури адміністративно-правового статусу авіаційного персоналу в Україні та правових засад його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Вирішення поставленого наукового завдання потребує виконання стислого аналізу складових, які утворюють дефініцію «адміністративно-правовий статус авіаційного персоналу». Очевидно, що в основі вказаної дефініції закладено таку категорію, як «статус». Слово «статус» має давні історичні коріння й походить з латинської мови від слова «status», що в буквальному перекладі означає становище [2, с. 693]. Семантика слова «статус» свідчить про те, що в сучасній українській

© Брусакова О. В.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8616-0424>
besolgigo@gmail.com

мові воно деякою мірою зберегло свій етимологічний сенс. Зокрема, авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови зазначає, що словом «статус» слід позначати правове становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо [3, с. 1387]. З наведеного випливає, що статусом позначають правове становище особи, тобто таке, що врегульовано правом. Крім того, слід підкреслити, що право, будучи доволі складною та багатоаспектною категорією, вченими-правознавцями сприймається принаймні з двох позицій – як право об'єктивне та суб'єктивне.

Наприклад, відмічається, що право об'єктивне являє собою норму, закон, а суб'єктивне – можливість суб'єктів діяти певним чином у межах об'єктивного права [4, с. 39]. Говорячи про правовий статус суб'єкта відповідних суспільних відносин, слід мати на увазі, що такий статус включає в свій склад як об'єктивний, так і суб'єктивний аспект права. Зокрема, здебільшого науковці сутність правового статусу розкривають через те, що він закріплений на рівні відповідних правових приписів (об'єктивний аспект), і є по суті сукупністю прав та обов'язків суб'єкта (суб'єктивний аспект). Наприклад, досліджуючи проблеми теоретичного розуміння правового статусу людини, Н. В. Ортинська вказує на те, що правовий статус слід розглядати як нормативно визначену систему прав та обов'язків особи [5, с. 30]. У контексті зазначеного слід підкреслити, що в наведеному випадку мова йде про так званий загальний правовий статус особи, який притаманний будь-якому суб'єкту. Як зауважують фахівці з теорії права, загальним правовим статусом відповідно до Конституції та конституційних законів наділені всі громадяни. Такий статус є узагальненим й однаковим для всіх, незалежно від будь-яких чинників. При цьому називається й спеціальний правовий статус особи як представника тієї чи іншої групи, відособленої за певними юридично значущими засадами (родом діяльності, віком тощо), що наділений відповідно до законів й інших нормативних актів спеціальними, додатковими правами й обов'язками. Такий статус може доповнювати або навпаки обмежувати загальний правовий статус [6, с. 555].

Наведені положення цілком можуть бути застосовані й щодо авіаційного персоналу, загальний правовий статус якого з урахуванням законодавчих приписів буде доповнюватися, а подекуди й обмежуватися спеціальним правовим статусом. Також слід наголосити на тому, що відповідні обмеження та доповнення загального правового статусу будуть міститися на рівні норм адміністративного права, в силу чого такий правовий статус варто позначати вже як адміністративно-правовий. Зокрема, вчені адміністративісти зазначають, що адміністративно-правовий статус – це сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права. В основі адміністративно-правового статусу лежить адміністративна правосуб'єктність [7, с. 90], тільки внаслідок наділення якою особа може набути правового статусу суб'єкта адміністративних правовідносин [8, с. 179]. Із чого випливає, що в загальному розумінні адміністративно-правовий статус суб'єкта відповідних суспільних відносин являє собою закріплену в нормах адміністративного права сукупність спеціальних прав та обов'язків, які характеризують особу як суб'єкта таких відносин. Такі права й обов'язки є спеціальними щодо тих, що визнаються за особою відповідно до її загального правового статусу й можуть доповнювати або обмежувати їх. Розглянемо деякі з таких особливостей (доповнень та обмежень), які проявляються в адміністративно-правовому статусі авіаційного персоналу.

Відповідно до ч. 1 ст. 49 Повітряного кодексу України від 19 травня 2011 року особа, яка належить до авіаційного персоналу, має відповідати кваліфікаційним вимогам за професійною ознакою, станом здоров'я та мати належно оформлене свідоцтво згідно з авіаційними правилами. При цьому зазначено, що наявність свідоцтва є необхідним для таких спеціальностей осіб авіаційного персоналу: пілот повітряного судна; диспетчер управління повітряним рухом (диспетчер служби руху); персонал з технічного обслуговування повітряних суден; члени випробувального екіпажу; члени екіпажу пасажирського салону (бортпровідник); диспетчер із забезпечення польотів [9]. Зазначені вимоги до авіаційного персоналу деталізовано в приписах адміністративного законодавства. Наприклад, підстави та порядок видачі свідоцтв окремим категоріям авіаційного персоналу закріплено в Правилах видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні, що затверджені наказом Міністерства транспорту в Україні від 7 грудня 1998 року № 486 [10]. Окрім того, можна вказати на Авіаційні правила України «Загальні вимоги до медичної сертифікації штурманів, бортінженерів, бортрадистів та бортоператорів», затверджені наказом Державної авіаційної служби України від 27 грудня 2018 року № 1374 [11].

Окремої уваги заслуговує питання щодо правових засад реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом в Україні. Адже, як відомо, будь-які легітимні суспільні відносини регулюються великою кількістю нормативно-правових актів. Не є винятком у цьому сенсі й суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку із реалізацією авіаційним персоналом свого адміністративно-правового статусу. І хоча такий статус здебільшого врегульовано нормами адміністративного права, останні через свою специфіку знаходяться в стані постійної взаємодії з іншими галузями права, співвідносяться з ними, а подекуди логічно продовжують їх положення. Ось чому реалізація адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом відбувається на основі великої кількості нормативних приписів, які різняться за своєю юридичною силою, суб'єктами видання, специфікою правового регулювання та багатьма іншими аспектами. А тому визначення правових засад реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом є одним із ключових аспектів розуміння такого статусу як цілісного правового явища.

Аналіз нормативно-правових актів, відповідно до яких здійснюється реалізація адміністративно-правового статусу авіаційного персоналу, з огляду на їх велику кількість, необхідно проводити з урахуванням наперед обраного критерію. За такий критерій доречно обрати юридичну силу окремого акта, що вкаже як на ступінь обов'язковості окремого з таких актів, так і на його місце в системі нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері діяльності зазначеного персоналу. Наприклад, актом, який має найвищу юридичну силу, є Конституція України від 28 червня 1996 року. Цей нормативно-правовий акт є основою для реалізації особою свого права на працю та вільний вибір професії, яке зафіксоване в ст. 42–44 Основного Закону України [12]. Конституцію України, крім іншого, слід розглядати як акт, на основі й на виконання якого повинні прийматися та діяти всі інші нормативно-правові акти, що визначають правові засади реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом.

Особливе місце в системі нормативно-правового регулювання вказаної сфери суспільних відносин посідають міжнародні договори України, наприклад: Конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 7 грудня 1944 року [13]; Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28 травня 1999 року [14]; Меморандум про принципи взаємодії і співробітництва в галузі цивільної авіації від 3 листопада 1995 року [15]. Враховуючи прагнення нашої держави відповідати визнаним світовим стандартам у сфері авіаційних перевезень, міжнародні правові акти, на основі яких відбувається нормативно-правова регламентація цієї сфери суспільних відносин, набувають особливого значення.

Наступна група нормативно-правових актів, на рівні яких закріплено правові засади реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом, подано законами України, в тому числі актами кодифікованого законодавства. Провідним серед таких актів слід назвати Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року, Розділ VII «Авіаційний персонал» та Розділ VIII «Екіпаж повітряного судна», який повністю присвячено правовому статусу авіаційного персоналу [9]. Крім наведеного, цю сферу суспільних відносин регулюють Закони України: «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» від 21 березня 2017 року № 1965-VIII [16]; «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року № 222-VIII [17]; «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V [18]; тощо.

Найчисленніша група нормативно-правових актів, положення яких визначають правові засади реалізації авіаційним персоналом свого адміністративно-правового статусу, зосереджена на підзаконному рівні нормативно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. На сьогодні можна назвати сотні підзаконних нормативно-правових актів, виданих центральними органами виконавчої влади, положення яких регламентують суспільні відносини у сфері авіації. Десятки з таких актів присвячено саме питанням адміністративно-правового статусу окремих категорій авіаційного персоналу. При цьому одним з основних суб'єктів регулювання цієї сфери суспільних відносин є Державна авіаційна служба України, що видає відповідні накази, якими затверджуються численні Авіаційні правила, наприклад: Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України [19]; Загальні правила польотів у повітряному просторі України [20]; Обслуговування аеронавігаційною інформацією [21]; тощо.

Висновки. Отже, з урахуванням наведених позицій, а також законодавчо закрі-

пленого [9] визначення сутності категорії «авіаційний персонал» здається можливим визначити сутність адміністративно-правового статусу авіаційного персоналу як сукупність прав та обов'язків, а також гарантій їх реалізації, які знайшли свою об'єктивізацію в нормах адміністративного права та визнаються за особами, які в межах авіаційних правовідносин здійснюють льотну експлуатацію, технічне обслуговування повітряних суден, організацію повітряного руху, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження. Під правовими засадами реалізації адміністративно-правового статусу авіаційним персоналом слід розуміти сукупність нормативно-правових актів, на рівні яких закріплено сукупність прав та обов'язків авіаційного персоналу, а також гарантій їх реалізації. Залежно від юридичної сили наведені нормативно-правові акти можуть бути подані так: Конституція України; міжнародні правові акти; закони України, в тому числі акти кодифікованого законодавства; підзаконні нормативно-правові акти. При цьому найбільша кількість наведених нормативно-правових актів зосереджена на підзаконному рівні нормативно-правового регулювання. Порівняно із іншими рівнями нормативно-правового регулювання, підзаконний рівень дозволяє найбільш швидко регламентувати відповідні суспільні відносини. Проте велика кількість таких актів, у тому числі виданих різними суб'єктами нормотворення, дуже ускладнює їх сприйняття та правозастосування в цілому, а тому, на нашу думку, потребує свого перегляду, що може бути здійснено шляхом систематизації законодавства.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Стратегічного плану розвитку авіаційного транспорту на період до 2020 року : наказ Міністерства інфраструктури від 21.12.2015 р. № 546. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/444.html>
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 215 с.
5. Ортинська Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62) С. 28–32.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Вид. 2-е, перероб. і доп. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
8. Пчелін В. Б. Сутність та ознаки суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юрид. науки. 2015. Вип. 6-2. С. 178–180.
9. Повітряний кодекс України : Закон України: від 19.05.2011 р. № 3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48–49. Ст. 536.
10. Про затвердження Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні : наказ Міністерства транспорту України від 07.12.1998 р. № 486. *Офіційний вісник України*. 1999. № 2. Ст. 78.
11. Про затвердження Авіаційних правил України «Загальні вимоги до медичної сертифікації штурманів, бортінженерів, бортрадистів та бортоператорів» : наказ Державної авіаційної служби України від 27.12.2018 р. № 1374. *Офіційний вісник України*. 2019. № 11. Ст. 385.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. : міжнародний документ від 07.12.1944 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 40. Ст. 2667.
14. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень : міжнародний документ від 28.05.1999 р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.
15. Меморандум про принципи взаємодії і співробітництва в галузі цивільної авіації : міжнародний документ від 03.11.1995 р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.
16. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017 р. № 1965-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 16. Ст. 199.
17. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
18. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
19. Про затвердження Авіаційних правил «Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України» : наказ Державної авіаційної служби України від 15.03.2019 р. № 322. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51. Ст. 1768.
20. Про затвердження Авіаційних правил України «Загальні правила польотів у повітря-

ному просторі України»: наказ Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України від 06.02.2017 р. № 66/73. *Офіційний вісник України*. 2017. № 45. Ст. 1416.

21. Про затвердження Авіаційних правил України «Обслуговування аеронавігаційною інформацією»: наказ Державної авіаційної служби України від 13.05.2019 р. № 582. *Офіційний вісник України*. 2019. № 58. Ст. 2008.

Надійшла до редакції 28.01.2020

References

1. Pro zatverdzhennya Stratehichnoho planu rozvytku aviatsiynoho transportu na period do 2020 roku : nakaz Ministerstva infrastruktury vid 21.12.2015 r. № 546. [On approval of the Strategic Plan for the Development of Aviation Transport for the Period up to 2020: Order of the Ministry of Infrastructure No. 546 of 21.12.2015]. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/444.html>. [in Ukr.].
2. Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk [Great Encyclopedic Legal Dictionary] / za red. YU. S. Shemshuchenka. Kyiv : Yuryd. dumka, 2007. 992 s. [in Ukr.].
3. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (z dod., dopov. ta SD) [A large explanatory dictionary of modern Ukrainian (with additions, supplements and CDs)] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin' : VTF «Perun», 2009. 1736 s. [in Ukr.].
4. Khablo, O. YU. (2008) Zlovzhyvannya u sferi kryminal'noho protsesu [Abuse in the Criminal Procedure] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 215 s. [in Ukr.].
5. Ortyns'ka, N. V. (2016) Pravovyy status lyudyny [Legal status of man: to the problems of theoretical understanding] : do problem teoretychnoho rozumynnya. Pravo i bezpeka. № 3 (62) S. 28–32. [in Ukr.].
6. Skakun, O. F. (2009) Teoriya derzhavy i prava (Entsyklopedychnyy kurs) [Theory of State and Law (Encyclopedic Course)] : pidruchnyk. Vyd. 2-e, pererob. i dop. Kharkiv : Espada. 752 s. [in Ukr.].
7. Stetsenko, S. H. (2007) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative Law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Atika. 624 s. [in Ukr.].
8. Pchelin V. B. (2015) Sutnist' ta oznaky sub'yektiv administratyvnykh protsesual'nykh pravovidnosyn. [Essence and features of subjects of administrative procedural legal relations] *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriya : Yuryd. nauky. Vyp. 6-2. S. 178–180.* [in Ukr.].
9. Povitryanyy kodeks Ukrayiny [Air Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny: vid 19.05.2011 r. № 3393-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2011. № 48–49. St. 536. [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennya Pravyl vydachi svidotstv aviatsiynomu personalu v Ukrayini [On approval of the Rules for issuing certificates to aviation personnel in Ukraine] : nakaz Ministerstva transportu Ukrayiny vid 07.12.1998 r. № 486. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 1999. № 2. St. 78. [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennya Aviatsiynykh pravyl Ukrayiny «Zahal'ni vymohy do medychnoyi sertyfikatsiyi shturmaniv, bortinzheneriv, bortradystiv ta bortoperatoriv» [On approval of the Aviation Rules of Ukraine "General requirements for medical certification of navigators, flight engineers, flight attendants and flight attendants"] : nakaz Derzhavnoyi aviatsiynoyi sluzhby Ukrayiny vid 27.12.2018 r. № 1374. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2019. № 11. St. 385. [in Ukr.].
12. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 № 254k/96 VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
13. Konventsiya pro mizhnarodnu tsyvil'nu aviatsiyu 1944 r. : mizhnarodnyy dokument vid 07.12.1944 r. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2004. № 40. St. 2667.
14. Konventsiya pro unifikatsiyu deyakykh pravyl mizhnarodnykh povitryanykh perevezen' [Convention on the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air] : mizhnarodnyy dokument vid 28.05.1999 r. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2009. № 33. St. 1163. [in Ukr.].
15. Memorandum pro pryntsyipy vzayemodiyi i spivrobitnytstva v haluzi tsyvil'noyi aviatsiyi [Memorandum on Principles of Cooperation and Cooperation in the Field of Civil Aviation] : mizhnarodnyy dokument vid 03.11.1995 r. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2009. № 33. St. 1163. [in Ukr.].
16. Pro Derzhavnu prohramu aviatsiynoyi bezpeky tsyvil'noyi aviatsiyi [On the State Program of Civil Aviation Security] : Zakon Ukrayiny vid 21.03.2017 r. № 1965-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2017. № 16. St. 199. [in Ukr.].
17. Pro litsenzuvannya vydiv hospodars'koyi diyal'nosti [On licensing of economic activities] : Zakon Ukrayiny vid 02.03.2015 r. № 222-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2015. № 23. St. 158. [in Ukr.].
18. Pro osnovni zasady derzhavnogo nahlyadu (kontrolyu) u sferi hospodars'koyi diyal'nosti [On the Fundamental Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity] : Zakon Ukrayiny vid 05.04.2007 r. № 877-V. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2007. № 29. St. 389. [in Ukr.].
19. Pro zatverdzhennya Aviatsiynykh pravyl «Instruktsiya z orhanizatsiyi ta zdiysnennya kontrolyu na bezpeku v aeroportakh Ukrayiny» [On approval of the Aviation Rules "Instruction on the Organization and Implementation of Security Control at Ukrainian Airports"] : nakaz Derzhavnoyi aviatsiynoyi sluzhby Ukrayiny vid 15.03.2019 r. № 322. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2019. № 51. St. 1768. [in Ukr.].

20. Pro zatverdzhennya Aviatsiynykh pravyl Ukrainy «Zahal'ni pravyla pol'otiv u povitryano-mu prostori Ukrainy» [On approval of the Aviation Rules of Ukraine "General rules of flights in the airspace of Ukraine"] : nakaz Derzhavnoyi aviatsiynoyi sluzhby Ukrainy ta Ministerstva obrony Ukrainy vid 06.02.2017 r. № 66/73. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. 2017. № 45. St. 1416. [in Ukr.].

21. Pro zatverdzhennya Aviatsiynykh pravyl Ukrainy «Obsluhovuvannya aeronavihatsiynoyu informatsiyeu» [On approval of the Aviation Rules of Ukraine "Service of aeronautical information"] : nakaz Derzhavnoyi aviatsiynoyi sluzhby Ukrainy vid 13.05.2019 r. № 582. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. 2019. № 58. St. 2008. [in Ukr.].

SUMMARY

Brusakova O. V. Administrative legal status of aviation personnel in Ukraine. In the article it has been emphasized the importance of defining the concept, nature, structure of the administrative and legal status of aviation personnel in Ukraine and the legal bases for its implementation. The author has defined the concepts of "administrative and legal status of aviation personnel" and "legal principles of realization of administrative and legal status by aviation personnel". The essence of the administrative and legal status of aviation personnel has been defined as a set of rights and duties, as well as guarantees of their realization, which have been objectified in the rules of administrative law and recognized by persons who, within the aviation legal relationships, perform flight operations, aircraft maintenance, organization of air traffic, technical operation of terrestrial communications, navigation, surveillance. The legal basis for the implementation of the administrative and legal status of aviation personnel should be understood as a set of legal acts, at the level of which the set of rights and obligations of aviation personnel, as well as guarantees for their implementation, are enshrined. It has been analyzed the normative-legal acts, at the level of which the legal bases of realization of administrative-legal status by aviation personnel in Ukraine are fixed, taking into account their legal force.

At the same time, the largest number of cited legal acts is concentrated on the by-law level of legal regulation. Compared to other levels of legal regulation, the by-law level allows to regulate the relevant social relations as quickly as possible. However, a large number of such acts, including those issued by different constituent entities, make their perception and enforcement in general very difficult, and therefore, in author's opinion, needs to be revised, which can be done through systematization of legislation.

Keywords: aviation staff, administrative and legal status, legal framework, legal regulation, normative and legal regulation.

УДК 342.78:351.746.1 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-87-95

Павлютін Ю. М. ©

кандидат юридичних наук
(докторант Національної академії
Служби безпеки України)

ЗАСТОСУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «ВЗАЄМОДІЯ» У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Наголошено на розгляді взаємодії в секторі безпеки і оборони країни як необхідної умови його утворення та подальшого існування всього механізму держави. Проаналізовано законодавство, що регулює взаємодію окремих складових сектора безпеки і оборони у забезпечення національної безпеки України. Виділено основні підходи до формулювання визначення взаємодії у забезпечення національної безпеки в її (взаємодії) широкому та вузькому розумінні. Розглянуто форми, методи, способи взаємодії сил безпеки і сил оборони у забезпеченні національної безпеки України. Наголошено, що налагодження механізму взаємодії у забезпеченні національної безпеки є залежним від своєчасності приведення у відповідність до вирішуваних суб'єктами забезпечення національної безпеки завдань системи нормативних правових актів (у тому числі й міжвідомчих), організаційно-штатних структур цих суб'єктів.

Ключові слова: національна безпека України, забезпечення національної безпеки України, сектор безпеки і оборони, взаємодія у забезпеченні національної безпеки України, сили безпеки, сили оборони, суб'єкти забезпечення національної безпеки України.

© Павлютін Ю. М.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1992-7522>

tsp1dduvs@gmail.com

Постановка проблеми. Недостатня узгодженість загальнодержавної стратегії захисту національних інтересів із організаційною діяльністю центральних виконавчих органів, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, Збройних сил України та громадськості веде до відсутності єдиної злагодженої та ефективної системи забезпечення національної безпеки. Наразі неузгодженість окремих положень відомчих нормативно-правових актів, що регулюють питання організаційної діяльності, обумовлює тенденцію щодо не готовності до протидії потенційним викликам та загрозам різного характеру, що обумовлює створення ефективних організаційно-правових механізмів управління в особливих умовах екстремального характеру. Одним із таких аспектів виступає організаційна та, одночасно, правова категорія, якою є «взаємодія» на різних рівнях державного, військового та цивільного управління під час виконання ними як спільних, так і самостійних завдань, завдань в умовах введення надзвичайних правових режимів тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загально-теоретичною основою для розгляду поставленої проблеми є наукові праці О. Бандурки, О. Долженкова, Ю. Дубка, О. Копана, М. Корнієнка, В. Крутова, С. Кузніченка, В. Лаптія, М. Литвина, В. Олефіра, А. Подоляки, М. Саакяна та ін.

Взаємодія була об'єктом дослідження діяльності правоохоронних органів у наукових роботах В. Богдановича, І. Кириченка, М. Короля, В. Крутова, В. Чумака, В. Яріна, С. Ярового та ін.

Особливості взаємодії сил охорони правопорядку у службово-бойовій діяльності досліджувались Г. Борисенко, Д. Талалаєм, І. Шаповаловою, О. Шмаковим, О. Шевченком, І. Гуменюком, А. Лавринцем, Р. Кириченком, С. Константиновим, А. Педешком, С. Продайком, О. Процких, С. Савчуком, Л. Серватюком та багатьма іншими.

Реалізація взаємодії в діяльності як державних органів, так і недержавних організацій та окремих громадян, здійснюється за різними формами: як внутрішньосистемною, так і за зовнішньосистемною. При цьому поза увагою залишаються питання організаційно-правового визначення механізмів взаємодії всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки України.

Крім того, сучасна парадигма публічного адміністрування полягає в розгляді процесу управління як суб'єкт-суб'єктного відношення, що передбачає взаємодію двох підсистем – тієї, хто управляє, і тієї, ким управляють, аналіз цих підсистем як відкритих систем, кожна із яких здатна адекватно реагувати на імпульси одна одної. У результаті публічне адміністрування забезпеченням національної безпеки набуває характеру співуправління.

Мета. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є надання оцінки практиці застосування категорії «взаємодія» у забезпеченні національної безпеки України та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у сфері організації публічного адміністрування взаємодією складових сектора безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. За усталеною у сучасній науці публічного адміністрування позицією управління надскладними системами, до яких безумовно слід відносити систему забезпечення національної безпеки, передбачає узгоджений вплив на їх власні механізми саморегуляції і самоуправління з метою їх оптимізації до загальних параметрів [1, с. 76]. Обраний підхід загалом відповідає тлумаченню у сучасній філософії категорії «відношення», яка породжує єдність речей та процесів почуттєвого світу [2, с. 66]. З іншого боку, філософська категорія «взаємодія» відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи їх до змін, водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану [3, с. 77-78].

Сучасні наукові розвідки не обмежуються лише етимологією терміну «взаємодія», але містять узагальнене сприйняття останньої як необхідної умови існування всього механізму держави, зокрема в секторі безпеки і оборони. Так, Є. Яськов визначав взаємодію як «об'єднання людей для сумісного досягнення поставленої мети, що діють на підставі встановлених правил чи процедур» [4, с.5.] та зазначав, що з середини минулого століття під взаємодією традиційно розуміють будь-яку узгоджену діяльність державних органів і громадських організацій щодо виконання спільних завдань [4, с.144]. Разом з цим у працях вказаного періоду підкреслювалася «підпорядкованість» суб'єктів взаємодії загальній ідеології, у т.ч. через об'єкт взаємодії, завдяки чому було сформовано її

«вузьке розуміння» – узгодження зусиль за метою, місцем, часом, напрямком дій та ін. [5, с.289].

Обраний підхід, зокрема у правоохоронній діяльності, призвів до широкого дослідження окремих форм зв'язку елементів системи взаємодії, висновки по яких, у подальшому, знаходили відображення у функціях самих суб'єктів взаємодії. Так, наприклад, функція боротьби зі злочинністю отримала характеристики процесу керованої взаємодії системи кримінальної юстиції та злочинності [6, с.499], або ділової співпраці на основі взаємодопомоги частин елементів системи взаємодіючих суб'єктів [7, с.8].

Важливим аспектом сформованого підходу щодо практичної реалізації «вузького розуміння» виступила вимога нормативного врегулювання відповідних форм взаємодії. Так, І. Олійник [8, с.10], В. Малюткіна [9, с.38] та багато інших вказували на те, що взаємодія є взаємозалежною, погодженою за місцем і часом діяльністю, що заснована на нормативних актах.

Ще одним важливим наслідком використання такого підходу стало врахування процесуального статусу суб'єктів взаємодії, завдяки чому остання набувала змісту взаємодопомоги (О. Бандурка [10, с.139-140]) чи спільного використання засобів, які належать кожній зі сторін взаємодії (А. Шумилов [11, с.33]).

Поступовий відхід від такої позиції у бік більш широкого розуміння взаємодії та врахування її організаційних властивостей щодо управління суспільними процесами спостерігається у працях О. Користіна (необхідна спільна діяльність [12]), В. Регульського (модель дій, що забезпечує виконання завдань у винятково короткі строки [13, с. 147]) Г. Бондаря (вищий ступінь консолідації сил і засобів [14, с.55]), Т. Єсетова (одна зі сторін багатогранного процесу в цілому, основна частина застосування військ, різнорідних і різновідомчих сил і засобів у різних формах службово-бойової діяльності [15, с. 8]) та інших сучасних авторів.

Широкий підхід до розуміння взаємодії застосовано також у Законі України «Про національну безпеку України», у той час як законодавство прийняте до 2018 року все ще містить його вузьке розуміння. Так, у ст. 11 Закону України «Про оборону України» визначено функції Генерального штабу ЗСУ щодо організації взаємодії з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, радами оборони Автономної Республіки Крим та областей, міст Києва та Севастополя під час виконання завдань оборони держави. [16]

Також слід звернути увагу на сформовану у цьому Законі залежність спеціальних операцій, що проводять підрозділи Сил спеціальних операцій ЗСУ від взаємодії з іншими складовими сил оборони. Відповідно, «взаємодія» має розглядатися, з одного боку, як одна з умов для досягнення стратегічних (оперативних) цілей, а з іншого – як умова для початку (проведення) такої операції загалом.

Аналогічний підхід констатуємо й щодо проведення операцій силами безпеки, у тому числі спеціальних поліцейських операцій, стабілізаційних дій, антитерористичних операцій тощо. Так, Ю. Аллеров, І. Кириченко та М. Литвин звертали увагу на погодження дій взаємодіючих суб'єктів при витраті власних ресурсів для виконання завдання та при відповідній витраті своїх ресурсів в інтересах протилежного суб'єкта взаємодії [17, с.11]. На залежність кінцевого результату операції від взаємодії у подібних умовах обмеженості ресурсів звертав також увагу М. Плахотний [18].

Д. Талалай та Г. Борисенко наполягали, що взаємодія забезпечується протягом всього періоду виконання завдань між усіма підпорядкованими й непідпорядкованими силами, задіяними у спеціальних операціях (діях, заходах) [5, с.291].

І. Кушнір, проаналізувавши практику взаємодії в діяльності органів публічної адміністрації у сфері охорони державного кордону, запропонувала віднести до найбільш загальних ознак такої діяльності взаємний (партнерський) характер відносин, рівність сторін, їх незалежність одна від одної в підпорядкованому відношенні, а також системність і постійність, що зафіксовані у відповідних програмах взаємодії [19, с.56].

Ґрунтуючись на широкому розумінні взаємодії у забезпеченні національної безпеки О. Черепененко пропонував поняття «стратегічна взаємодія» [20]. Також слід звернути увагу, що окремі форми чи функції (поєднання вогню, застосування спеціальних засобів, удару та маневру груп бойового порядку, підрозділів, спеціальних підрозділів під час проведення спільних спеціальних бойових дій) ним позначаються як тактична взаємодія [20], що, на наш погляд, є вдалою спробою розмежування зазначених підходів із віднесенням вузького розуміння взаємодії у забезпеченні національної безпеки до предмета

спеціальної тактики.

Розвиваючи таке припущення, звернемо увагу на підготовчий етап будь-якої операції із забезпечення національної безпеки. Організація взаємодії на даному етапі підготовки має включати: визначення й закріплення спільних нормативних і методичних основ операції; формування об'єднаного органу оперативного управління; узгодження організаційно-технічних заходів, у т.ч. системи взаємного обміну інформацією; інші заходи пов'язані із підготовкою та ресурсним забезпеченням особового складу, який залучається до її проведення. Так, Д. Талалай вважає, що взаємодія Служби безпеки України з правоохоронними та іншими державними органами з питань боротьби з тероризмом повинна здійснюватися шляхом: спільного визначення на основі аналізу оперативної (суспільно-політичної, соціальної, криміногенної, природно-техногенної та ін.) обстановки питань, що потребують системного й усебічного, за участю всіх уповноважених суб'єктів вирішення; спільної розробки й реалізації комплексних дій і заходів з охорони громадського порядку, забезпечення державної безпеки, а також вирішення проблем окремих напрямів правоохоронної діяльності в разі виникнення загроз терористичного характеру; організації і проведення спільних антитерористичних заходів; обміну інформацією та передовим досвідом роботи тощо [5].

Виходячи з цього, автором загалом пропонується наділення відповідного суб'єкта забезпечення національної безпеки повноваженнями щодо узгодження діяльності взаємодіючих суб'єктів за: цілями (передбачає встановлення спільних цілей); завданнями (вироблення єдиного порядку (форм і способів) застосування сил різної відомчої приналежності); місцем (напрямами, рубіжами, районами або об'єктами); часом (встановлення загальних строків виконання поставлених завдань, строків початку та завершення дій, а також досягнення проміжних результатів); способами (визначення найбільш доцільних способів дій сил і засобів різної відомчої приналежності) [5].

В умовах введення надзвичайного чи воєнного стану особливого значення набуває такий вид взаємодії як бойове залагодження задіяних сил. На думку О. Шмакова, під бойовим залагодженням необхідно розуміти заходи бойової підготовки підрозділів і частин в організації та штатах воєнного часу, які здійснюються у визначені терміни з метою завчасної підготовки їх до виконання бойових завдань [21, с. 33].

При розробці плану бойового залагодження враховуються: бойове призначення формування, термін мобілізаційної готовності, ступінь забезпеченості призначеного із запасу поповнення, наявність навчальної матеріально-технічної бази. Такий план включає: основні завдання бойового залагодження; розрахунок годин за предметами навчання на період бойового залагодження; терміни відпрацювання програми бойового залагодження [22.0].

Відповідно, «залагодження» за таких умов слід вважати похідним від «взаємодії» в її вузькому розумінні.

Із початком дії особливого періоду взаємодія у забезпеченні національної безпеки стає залежною від якості мобілізаційної підготовки та ефективності мобілізації, що запроваджується: передачі розпоряджень, сигналів, команд, постановки завдань; постійності збору, аналізу та узагальнення інформації про хід виконання мобілізаційних заходів; контролю за змінами в обстановці, мобілізаційним розгортанням органів військового управління, видів, об'єднань, з'єднань, військових частин, установ та організацій ЗСУ та інших військових формувань, за призовом військовозобов'язаних і поставкою мобілізаційних ресурсів, ходом переведення галузей національної економіки на функціонування в умовах особливого періоду і надання державними органами допомоги підприємствам, установам та організаціям, військовим формуванням у своєчасному виконанні мобілізаційних заходів; своєчасності прийняття рішень і доведення їх до виконавців; функціонування додаткових каналів та засобів зв'язку з єдиної національної системи зв'язку України; організації всебічного забезпечення матеріально-технічними ресурсами ЗСУ та інших військових формувань, а також нормованого забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами в особливий період; організації та проведення цілеспрямованої виховної роботи і підтримання високого морально-психологічного стану особового складу ЗСУ, інших військових формувань і населення держави; надання допомоги керівникам державних органів, підприємств, установ, організацій, військових формувань, сільським, селищним, міським головам, усім іншим державним органам, що відповідають за організацію і проведення мобілізації та здійснення ними контролю за проведенням мобілізації відповідно до законодавства [23].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Кабінет Міністрів України організовує роботу і взаємодію центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів у питаннях мобілізаційної підготовки та мобілізації [240]. Крім того, слід відмітити, що центральні органи виконавчої влади взаємодіють не лише з місцевими органами виконавчої влади та іншими державними органами, а також з органами місцевого самоврядування та громадськістю з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Безпосередньо під час виконання заходів із забезпечення національної безпеки взаємодія набуває характеру єдиної організації управління силами та засобами за допомогою створення оперативного штабу управління операцією, який формується за рахунок представників відповідного суб'єкта забезпечення національної безпеки, на якого покладено «головну відповідальність» за організацію планування, реагування на загрози та під час виконання завдань за призначення, із включенням до складу штабу керівників (представників) сил безпеки та/або сил оборони, які взаємодіють, виконуючи при цьому функції керівництва (К); безпосередньої участі (БУ); координації дій (заходів) (КЗ); забезпечення (Зб) та допоміжну роль сприяння у виконанні (ДР). У відповідності до вимог чинного законодавства керівник операції за своїм рішенням може залучити до операції й інші сили та засоби, які не входять до складу сектора безпеки і оборони, завдяки чому останні також стають суб'єктами взаємодії.

Застосування методу особистого контролю взаємодії в ході операції ускладняється з підвищенням рівня управлінської ланки. З цієї причини керівники взаємодіючих суб'єктів можуть здійснювати контроль через власні органи управління (штаби). При цьому особлива роль повинна приділятися службам оперативних чергових, які здійснюють безперервне спостереження за ходом як виконання завдань, так і за процесом взаємодії. Саме оперативні чергові здійснюють збір, відбір і активне добування оперативних даних, їхнє уточнення, відображення на інформаційних носіях (паперових, електронних у тому числі аудіо- та відео-), їхнє порівняння, селекцію, аналітичну обробку та вироблення рекомендацій для прийняття рішень по взаємодії. Причому вся ця послідовність дій здійснюється в терміни, близькі до поточного масштабу часу.

На наш погляд, проблемним видається взаємодія оперативно-розшукових та розвідувальних підрозділів сил безпеки і сил оборони. Окремі нормативно-правові документи у цій частині взагалі не передбачають взаємодії такого типу. При цьому обмін інформацією між суб'єктами взаємодії відбувається через комунікаційні лінії чергових служб або через відповідних посадових осіб відповідних структурних підрозділів,

Усе це, як слушно зауважують С. Гаркуша та Д. Гулеватий, накладає відбиток на систему взаємодії збройних формувань різновідомчих силових структур, не підпорядкованих один одному. А відтак потребує іншої форми узгодження зусиль, яку можна назвати формою взаємного сприяння, де взаємини командних інстанцій будуються на основі взаєморозуміння своєї ролі і відповідальності при вирішенні загального завдання. Це найбільш складний спосіб організації взаємодії, що вимагає від командувачів і штабів особливого такту у взаєминах, уміння знаходити «спільну мову», визначати взаємні інтереси, роль і місце своєї силової структури в операції і, що впливає звідси, – свої функції і прерогативи важливості [25, с.23-24].

Проблеми взаємодії у забезпеченні національної безпеки породжують питання формування інституту лідерства у соціально-психологічному та воєнно-стратегічному розумінні субординарно збудованого військового колективу. Для вирішення цієї потенційної проблеми були б корисними спеціальні дослідження у галузі військової психології з метою вироблення оптимальних критеріїв підбору оцінювання поведінки лідерів як керівників взаємодіючих суб'єктів.

Керівник (командир, начальник) органу чи підрозділу суб'єкта взаємодії за своїм управлінським призначенням є формальним лідером, оскільки у своєму впливі на діяльність підлеглих і побудові стосунків із ними передусім використовує та покладається на посадові повноваження (основу влади) [26, с.311].

Більше того, на сьогоднішній день кадрова політика підбору офіцерів для Збройних сил України, Державної прикордонної служби України чи Національної Гвардії України оголошує потребу в офіцерах лідери та піддає нищівній критиці ігнорування в останні десятиліття формування офіцерського корпусу без врахування цього критерію.

Висновки. Підсумовуючи вказане, наголосимо, що здійснювані із розбудовою сектора безпеки і оборони заходи із вдосконалення механізму взаємодії у забезпеченні

національної безпеки є залежними від своєчасності приведення у відповідність до вирішуваних суб'єктами забезпечення національної безпеки завдань системи нормативних правових актів (у тому числі і міжвідомчих), організаційно-штатних структур, і полягають у визначенні заходів організаційного характеру, здійснюваних завчасно, і в своєчасному обсязі на основі оптимальної організації управління реагуванні на зміни оперативної обстановки.

Перспективними для подальших розвідок у даному напрямку вбачаються питання організації публічного адміністрування із взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки в умовах надзвичайних правових режимів, а також дослідження окремих форм взаємодії у забезпеченні національної безпеки (внутрішньо відомча взаємодія, міжвідомча взаємодія, взаємодія державних і недержавних організацій та громадян, міжнародна взаємодія), які уособлюють застосування широкого розуміння категорії взаємодія.

Список використаних джерел

1. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / За заг. ред. Сергія Чернова, Валентини Воронкової, Віктора Банаха, Олександра Сосніна, Пранаса Жукаускаса, Йоліти Ввайнхардт, Регіни Андрукайтене; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 606 с.
2. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 576 с.
3. Філософський енциклопедичний словник. К.: Арабіс, 2002. 744 с.
4. Яськов Е. Ф. Теории организации: учеб. пособие / Е.Ф. Яськов // - М.: Юнити-Дана, 2010, 271 с.
5. Талалай Д. В. Особливості взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку / Д.В. Талалай, Г.О. Борисенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 1. С. 289-295.
6. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю.Ф. Кравченка. К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.
7. Шванков В. М. Теоретические основы координации и взаимодействия в органах внутренних дел: учебное пособие / В.М.Шванков, М.: Академия МВД СССР, 1975. - 174.
8. Олійник І. Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) країн – учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.Л. Олійник, Націон. академ. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2005. 26 с.
9. Малюткин В. А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений : [лекция №13] / В.А. Малюткин ; [под ред. Г.А. Аванесова]. М.: РИО МВД СССР, 1976. 40 с.
10. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч.І / О.М. Бандурка. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
11. Оперативно-розыскная энциклопедия / [авт.-сост. А.Ю. Шумилов]. М.: Издательство Шумилова И.И., 2004. 364 с.
12. Економічна безпека: навчальний посібник / [О. С. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.]; за ред. О. М. Джужі. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://libfree.com/106606619_ekonomikavzayemodiya_derzhavnih_pravoohoronnih_organiv_viyavleniya_zapobigannya_rozsliduvannya_ekonomichnih_zlochiv.html#558
13. Регульський В. Л. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: правові та організаційні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04. / В. Л. Регульський. Націон. академ. внутр. справ. К., 1997. 27 с.
14. Бондар Г. Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г.Ю. Бондар. Націон. ун-т. внутр. справ. - Харків, 2004. - 230 с.
15. Есетов Т. М. Особенности организации взаимодействия разведомственных сил и средств, выполняющих задачи в совместных специальных операциях / Т. М. Есетов // 36. наук. пр. Нац. акад. Прикордонних військ України (Серія : військ. та техн. науки). – 2009. – № 50. – С. 8–11.
16. Про оборону України Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1932-12>
17. Литвин М. М. Сутність, закономірності та принципи взаємодії військ (сил) / М.М. Литвин, Ю.В. Аллеров, І.О. Кириченко // Честь і закон. - Харків: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2003. - №4. - С.9-15.
18. Плахотний М. П. Взаємодія Державної прикордонної служби України з іншими структурами та органами сектору безпеки і оборони в сфері забезпечення прикордонної безпеки / М.П. Плахотний // Інвестиції: практика та досвід. - 2014. - №19. - С.119-122
19. Кушнір І. П. Нормативно-правове забезпечення взаємодії у сфері охорони державно-го кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.П. Кушнір ; Національний авіаційний

університет. – Київ, 2014. – 264 с.

20. Черепенко О. Я. Взаємодія підрозділів ОВС з іншими силовими структурами, державними та громадськими організаціями при ліквідації масових заворушень / О.Я. Черепенко // Форум права. - 2011. - №2. - С. 957-962 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11cojlmz.pdf>

21. Шмаков О. М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / О. М. Шмаков. – 5-те вид., переробл. і доповн. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2009. 518 с.

22. Про структуру мобілізаційного плану України на особливий період, основні його показники та орієнтовні переліки оперативно-мобілізаційних документів : Розпорядження Президента України від 23 трав. 1997 р. № 216/97-рп. К., 1997. 8 с

23. Про внесення змін до Положення про порядок проведення мобілізації : Указ Президента України від 16 черв. 2001 р. № 449/2001. К., 2001. 27 с

24. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416.

25. Гаркуша С. А. Проблемні питання взаємодії під час проведення антитерористичної операції / С.А. Гаркуша, Д.Ю. Гулеватий // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Військові та технічні науки. 2015. № 1. С. 19-32

26. Стасюк В. В. Авторитет та лідерство командира: визначення, зміст / В.В. Стасюк // Вісник Національного університету оборони України. 2014. – Вип. 4. С. 309-312

Надійшла до редакції 21.02.2020

References

1. Publichne upravlinnya ta administruvannya v umovakh informatsiynoho suspil'stva: vitchyznyanyu i zarubizhnyy dosvid [Public administration and administration in the information society: domestic and foreign experience] : monohrafiya / Za zah. red. Serhiya Chernova, Valentyny Voronkovoyi, Viktora Banakha, Oleksandra Sosnina, Pranasa Zhukauskasa, Yolity Vvaynkhardt, Rehiny Andryukaytene; Zaporiz. derzh. inzh. akad. Zaporizhzhya: ZDIA, 2016. 606 s. [in Ukr.].

2. Fylosofskyy éntsyklopedychesky slovar'. [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. M.: YNFRA-M, 2012. 576 s. [in Russ.].

3. Filososf's'kyu entsyklopedychnyy slovnyk. [Philosophical Encyclopedic Dictionary] K.: Arabis, 2002. 744 s. [in Russ.].

4. Yas'kov, E. F. (2010) Teoryy orhanyzatsyy [Theories of organization] : ucheb. posobyе / E.F. Yas'kov // . - M.: Yunyty-Dana, 271 s. [in Russ.].

5. Talalay, D. V. (2013) Osoblyvosti vzayemodiyi subyektiv sluzhbovo-boyovoyi diyal'nosti syl okhorony pravoporyadku [Features of interaction of subjects of military-combat activity of law enforcement forces] / D.V. Talalay, H.O. Borysenko // Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V.Y. Vernadskoho Seryya «Yurydycheskye nauky». Tom 26 (65). № 1. S. 289-295. [in Ukr.].

6. Teoriya upravlinnya orhanamy vnutrishnikh sprav [Theory of governing law enforcement] : pidruchnyk / za red. YU.F. Kravchenka. K. : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrayiny, 1999. 702 s. [in Ukr.].

7. Shvankov, V. M. (1975) Teoretycheskye osnovy koordynatsyy y vzaymodeystviya v orhanakh vnutrennykh del [Theoretical Foundations of Coordination and Interaction in the Bodies of the Interior] : uchebnoe posobyе / V.M.Shvankov, M.: Akademyya MVD SSSR. - 174. [in Russ.].

8. Oliynyk, I. L. (2005) Orhanizatsiyno-pravovi zasady vzayemodiyi militsiyi (politsiyi) krayin – uchasnyts' SND u borot'bi z pravoporushennyamy [Organizational and legal bases of interaction of militia (police) of CIS countries in the fight against offenses] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / I.L. Oliynyk, Natsion. akadem. derzh. podatk. sluzhby Ukrayiny. Irpin'. 26 s. [in Ukr.].

9. Malyutkyn, V. A. (1976) Orhanyzatsiyno-vzaymodeystviya podrazdelenyy orhanov vnutrennykh del v osushchestvlenyy profylaktyky prestuplenyy : [leksyya №13] [Organization of the Interaction of Divisions of Internal Affairs in the Prevention of Crime: [lecture №13]] / V.A. Malyutkyn ; [pod red. H.A. Avanesova]. M.: RYO MVD SSSR. 40 s. [in Russ.].

10. Bandurka, O. M. (2002) Operatyvno-rozshukova diyal'nist' [Operational search activity] : pidruchnyk : CH.I / O.M. Bandurka. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav. 336 s. [in Ukr.].

11. Operatyvno-rozysknaya éntsyklopedyya [Operational-search encyclopedia] / [avt.-sost. A.YU. Shumylov]. M.: Yzdatel'stvo Shumylova Y.Y., 2004. 364 s. [in Russ.].

12. Ekonomichna bezpeka [Economic security] : navchal'nyy posibnyk / [O. YE. Korystin, O. I. Baranovs'kyy, L. V. Herasymenko ta in.]; za red. O. M. Dzhuzhi.K.: Alerta; KNT; Tsentr uchbovoyi literatury, 2010. – 368 s. URL: http://libfree.com/106606619_ekonomikavzayemodiya_derzhavnih_pravoohoronnih_organiv_viyavlennya_zapobigannya_rozsliduvannya_ekonomichnih_zlochiviv.html#558 [in Ukr.].

13. Rehul's'kyy, V. L. (1997) Operatyvno-rozshukova diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav: pravovi ta orhanizatsiyni osnovy [Operational search activity of law enforcement agencies: legal and organizational bases] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 21.07.04. / V. L. Rehul's'kyy. Natsion. akadem. vnutr. sprav. K., 1997. 27 s. [in Ukr.].

14. Bondar, H. YU. (2004) Pravove zabezpechennya vzayemodiyi slidchykh pravookhoronnykh vidomstv u kryminal'nomu sudochynstvi Ukrainy [Legal support of the interaction of law enforcement agencies in the criminal proceedings of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / H.YU. Bondar. Natsiona. u-nt. vnutr. sprav. - Kharkiv. - 230 s. [in Ukr.].
15. Esetov, T. M. (2009) Osobennosti orhanyzatsyyi vzaymodeystviya raznovedomstvennykh syl y sredstv, vypolnyayushchykh zadachy v sovmestnykh spetsyal'nykh operatsyyakh [Peculiarities of the Organization of the Interaction of Multisectoral Forces and Means Performing Tasks in Joint Special Operations]. / T. M. Esetov // Zb. nauk. pr. Nats. akad. Prykordonnykh viys'k Ukrainy (Seriya : viys'k. ta tekhn. nauky). – 2009. – № 50. – S. 8–11. [in Ukr.].
16. Pro oboronu Ukrainy Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII [On the Defense of Ukraine Law of Ukraine of 06.12.1991 No. 1932-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1932-12>. [in Ukr.].
17. Lytvyn, M. M. (2003) Sutnist', zakonimirosti ta pryntsypy vzayemodiyi viys'k (syl) [The essence, laws and principles of interaction of troops (forces)] / M.M. Lytvyn, YU.V. Allerov, I.O. Kyrychenko // Chest' i zakon. - Kharkiv: Viys'k. in-t VV MVS Ukrainy. - №4. - S.9-15. [in Ukr.].
18. Plakhotnyy, M. P. (2014) Vzayemodiya Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy z inshymy strukturamy ta orhanamy sektoru bezpeky i oborony v sferi zabezpechennya prykordonnoyi bezpeky [Interaction of the State Border Guard Service of Ukraine with other structures and bodies of the security and defense sector in the field of border security] / M.P. Plakhotnyy // Investytsiyi: praktyka ta dosvid. - 2014. - №19. - S.119-122. [in Ukr.].
19. Kushnir, I. P. (2014) Normatyvno-pravove zabezpechennya vzayemodiyi u sferi okhorony derzhavnogo kordonu Ukrainy [Legal and regulatory support of cooperation in the field of protection of the state border of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / I.P. Kushnir ; Natsional'nyy aviatyynyy universytet. – Kyiv, 2014. - 264 s. [in Ukr.].
20. Cherepenko, O. YA. (2011) Vzayemodiya pidrozdiliv OVS z inshymy sylovymy strukturamy, derzhavnymy ta hromads'kymy orhanizatsiyamy pry likvidatsiyi masovykh zavorushen' [Cooperating of subdivisions of OBC with other power structures, by state and public organizations at liquidation of mass disturbances] / O.YA. Cherepenko // Forum prava. - 2011. - №2. - S. 957-962 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11cojlmz.pdf>. [in Ukr.].
21. Shmakov, O. M. (2009) Slovnyk ofitsera vnutrishnikh viys'k z voyenno-naukovykh pytan' [Dictionary of the officer of the internal troops on military-scientific issues] / O. M. Shmakov. – 5-te vyd., pererobl. i dopovn. KH. : Akad. VV MVS Ukrainy. 518 s. [in Ukr.].
22. Pro strukturu mobilizatsiynoho planu Ukrainy na osoblyvyi period, osnovni yoho pokaznyky ta oriyentovni pereliky operatyvno-mobilizatsiynykh dokumentiv [On the structure of the mobilization plan of Ukraine for the special period, its main indicators and indicative lists of operational and mobilization documents] : Rozporyadzhennya Prezydenta Ukrainy vid 23 trav. 1997 r. № 216/97-рр. K., 1997. 8 s [in Ukr.].
23. Pro vnesennya zmin do Polozhennya pro poryadok provedennya mobilizatsiyi : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16 cherv. 2001 r. № 449/2001. [On Amendments to the Provision on the Procedure of Mobilization: Presidential Decree of 16 June. 2001 No. 449/2001]. K., 2001. 27 s [in Ukr.].
24. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiyu : Zakon Ukrainy vid 21 zhovt. 1993 r. № 3543-XII [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine of 21 October. 1993 No. 3543-XII] // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1993. № 44. St. 416. [in Ukr.].
25. Harkusha, S. A. (2015) Problemnii pytannya vzayemodiyi pid chas provedennya antyterrorystychnoyi operatsiyi [Problem Issues of Interaction During Anti-Terrorist Operation] / S.A. Garkusha, D.Yu. Gulyaty / S.A. Harkusha, D.Yu. Hulevatyy // Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Ser. : Viys'kovi ta tekhnichni nauky. № 1. S. 19-32 [in Ukr.].
26. Stasyuk V. V. Avtorytet ta liderstvo komandira: vyznachennya, zmist [The authority and leadership of the commander: definition, content] / V.V. Stasyuk // Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy. 2014. – Vyp. 4. S. 309-312 [in Ukr.].

SUMMARY

Pavlyutin Yu. M. Application of the category “interaction” in ensuring of national security of Ukraine. The article emphasizes the consideration of public administration by ensuring national security as having the character of coherent governance.

The legislation that regulates the interaction of individual components of the security and defense sector in the national security of Ukraine is analyzed.

The basic approaches to formulating a broad and narrow understanding of the definition of engagement in national security are highlighted. In a broad sense, engagement in national security is defined as a condition for the formation and continued existence of the entire mechanism of the state. In the narrow sense, engagement in national security is defined as the coordination of the efforts of national security actors for the purpose, place, time, direction of action. It has been established that in law enforcement this approach has led to a broad study of particular forms of communication of elements of the interaction system, the conclusions of which were subsequently reflected in the functions of the subjects of interaction themselves.

Attention is drawn to the requirements for regulatory regulation of appropriate forms of interaction. It is emphasized that the broad approach to understanding of interaction is applied only in the new Law of Ukraine "On National Security of Ukraine".

Some examples, forms, methods, ways of interaction of security forces and defense forces in ensuring national security of Ukraine are considered. The approach to the distinction between strategic and tactical cooperation in ensuring national security of Ukraine is supported.

It was emphasized that the establishment of a mechanism of cooperation in ensuring national security is dependent on the timely alignment of the tasks of the system of normative legal acts (including interdepartmental ones), organizational and staff structures of these subjects to the subjects of national security that are solved by the subjects.

Keywords: national security of Ukraine, security and defense sector, cooperation in national security of Ukraine, security forces, defense forces, subjects of national security of Ukraine.

УДК 347.121

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-95-102

Резворович К. Р. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ vs ПРАВО НА ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ: ДИСКУСІЙНІСТЬ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ

На основі аналізу результатів наукових досліджень, нормативно-правової бази, а також судової практики досліджено питання співвідношення категорій «право на особисте життя» та «право на приватне життя». Зокрема, встановлено неоднозначність підходу щодо визначення змісту поняття «приватне життя» та «особисте життя» у нормативно-правових актах та судовій практиці.

Виокремлено три підходи щодо співвідношення понять «особисте життя» та «приватне життя». Сутність першого зводиться до того, що ці категорії слід вважати однаковими, сутність другого – що поняття «приватне життя» дещо ширше, ніж поняття «особисте життя», суть третього полягає у широкій інтерпретації поняття «приватне життя», в якому поняття «особисте» та «сімейне» життя охоплюються поняттям «приватне життя».

З'ясовано, що приватне життя є місткою категорією, якій неможливо дати вичерпного визначення. Встановлено, що не є чітко визначеним, і охоплює широкий спектр питань поняття «приватне життя» і у практиці ЄСПЛ.

Встановлено, що «приватне життя» охоплює фізичну і моральну недоторканність особи, і що саме поняття «приватний» включає в себе право особи обрати певні аспекти свого власного життя – без регламентування з боку уряду, тобто самостійно. При цьому не можна зводити поняття «приватного життя» до «внутрішнього кола», в якому окрема особа може жити своїм особистим, власно обраним життям. Навпаки, повага до приватного життя певною мірою має поширюватися і на право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми.

Очевидно, що ця категорія ширша, ніж право на особисте життя, і вона стосується таких сфер, всередині яких кожна людина вільна розвивати це поняття й наповнювати його певним змістом.

Обгрунтовано необхідність застосування єдиної термінології у вітчизняному законодавстві. Зокрема, з метою узгодження відповідних положень нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють відносини у сфері особистого життя та наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів запропоновано замінити у нормативно-правових актах України дефініцію «право на особисте життя» на дефініцію «право на приватне та сімейне життя».

Ключові слова: особисті немайнові права людини, особисте життя, приватне життя, недосконалість понятійного апарату, уніфікація, гармонізація.

Постановка проблеми. Живучи у час науково-технічного прогресу маємо визнати, що нині досить гостро постає питання забезпечення права на недоторканість приватного життя. Масштабні цифрові перетворення, що нині відбуваються в сучасній

© Резворович К. Р., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

goldkristina@gmail.com

Україні, створюють все нові й нові загрози нелегалізованого втручання у приватний простір.

У той же час, європейські орієнтири нашої держави передбачають необхідність формування дієвого механізму забезпечення та захисту особистих немайнових прав людини. Зі вступом України до Ради Європи, послідовним курсом на європейську інтеграцію і подальшими демократичними перетвореннями, поліпшення захисту особистих немайнових прав людини стає особливо значущим і важливим.

Наразі в Україні напрацьована чимала законодавча база з питань захисту як особистих немайнових прав людини в цілому, так і права на приватне життя зокрема. Однак сформоване законодавство не позбавлене недоліків. Зауваження викликає, перш за все, недосконалість понятійного апарату у контексті одночасного використання вітчизняним законодавцем у різних нормативно-правових актах, і навіть різних статтях одних і тих же нормативно-правових актів дефініцій «приватне життя» та «особисте життя». Унаслідок чого виникає чимало правозастовчих проблем, а судова практика залишається досить неоднозначною.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення сутності дефініцій «приватне життя» та «особисте життя» неодноразово привертало увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, окремі аспекти цієї теми вивчали: Л. В. Ємчук, Ю. Кириченко, Л. О. Красавчиков, Т. А. Плутагар, А. Б. Венгер та ін.

Проте попри існуючі наукові доробки дане питання все ще потребує подальшого вивчення та переосмислення. Адже проблема і досі залишається не вирішеною на законодавчому рівні.

Мета статті – на основі аналізу результатів наукових досліджень, нормативно-правової бази, а також судової практики з теми дослідження, з'ясувати особливості співвідношення категорій «приватне життя» та «особисте життя», а також обґрунтувати необхідність застосування єдиної термінології у вітчизняному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основний Закон нашої держави у ст. 32 закріплює конституційне право людини на недоторканість її особистого та сімейного життя [4], що фактично означає гарантовану державою можливість кожного уникати несанкціонованого втручання з боку влади, суспільства або інших осіб в особисту та сімейну сферу та зберігати в таємниці відомості, що стосуються його особистого й сімейного життя.

Водночас, системний аналіз положень нині чинного вітчизняного законодавства дає підстави стверджувати, що національне законодавство оперує поняттями «особисте життя», «сімейне життя» та «приватне життя» людини у різному їх поєднанні, не розкриваючи зміст та співвідношення останніх.

Так, зокрема, висновок про те, що використання терміна «особисте» в текстах нормативно-правових актів вживається принаймні у трьох основних розуміннях, дає змогу зробити комплексний аналіз положень Конституції України, Цивільного кодексу України та Сімейного кодексу України. А саме:

1. Як такий, що належить безпосередньо особі та нерозривно з нею пов'язане нематеріалізоване благо (право) чи певна її внутрішня (духовна) якість особи: «особисте немайнове благо» (ст. 201 ЦК України); «особисті немайнові відносини» (ст. 1 ЦК України); «особисте життя» (ст. 32 Конституції України, п. 1 ч. 1 ст. 3, ч. 6 ст. 296, ст. 301 ЦК України); «особисті немайнові права» (ч. 2 ст. 26, п. 2 ч. 1 ст. 31, ч. 1 ст. 55); «особистий немайновий інтерес» (ч. 1 ст. 16, ч. 1 ст. 55 ЦК України); «особиста недоторканість» (ст. 29 Конституції України, ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ст. 289 ЦК України); «особиста безпека» (ст. 978 ЦК України); «особиста свобода» (ч. 4 ст. 7, ст. 56 СК України) тощо.

2. Як такий, що належить безпосередньо особі на певному правовому титулі матеріальний об'єкт: «особисте майно» (ч. 2 ст. 52 ЦК України); «особисті речі» (ст. 974 ЦК України); «особиста власність» (п. 1 ст. 1306 ЦК України); «особиста приватна власність» (ст. ст. 57–59 СК України) тощо.

3. Як певна поведінка, яка здійснюється безпосередньо особою: вчиняти певні дії «особисто» (ч. 1 ст. 527, ч. 1 ст. 528, п. 2 ч. 2 ст. 843, п. 1 ст. 1282 ЦК України); «особисте користування» (ч. 1 ст. 719 ЦК України); «особисте розпорядження» (ст. 1233 ЦК України) тощо [16, с. 71].

У той же час, узагальнення літературних джерел з теми, а також відповідної су-

дової практики дозволяє стверджувати, що розбіжності у визначеннях можуть тягнути за собою різне тлумачення одних і тих самих явищ і, як результат, різний зміст прав громадян або навіть їх обмеження. З огляду на це, можна з упевненістю сказати, що наявність чіткого понятійного апарату є важливою гарантією дотримання та забезпечення реалізації основоположних прав громадян.

З вищевикладеного випливає необхідність пошуку найбільш вдалого варіанту законодавчого позначення досліджуваного права. З метою розробки пропозицій щодо вирішення цього питання проаналізуємо нормативно-правові акти, що врегульовують дане питання на міжнародному та європейському рівнях, а також відповідну наукову літературу.

Насамперед необхідно зазначити, що у Загальній декларації прав людини встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя [6]. У той же час у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. визначено право кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя [8], що свідчить, скоріше, про ототожнення понять «особисте життя» та «приватне життя» і виділення терміна «сімейне життя» в окрему категорію.

Цей же шлях обрав і Конституційний Суд України, який у своєму Рішенні № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р. за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України, даючи офіційне тлумачення частин першої, другої статті 32 Конституції України і визначаючи досліджуване благо як засадничу цінність, необхідну для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, називає його «правом на приватне та сімейне життя» [13].

Зауважимо, що у 2006 р. законодавець України встановив, що рішення Європейського Суду з прав людини є джерелами права [12]. Відтоді ці джерела стали повноправною частиною правової системи нашої держави. Тому також варто взяти до уваги рішення ЄСПЛ стосовно визначення співвідношення категорій «особисте життя» та «приватне життя».

Перш за все, зауважимо, що у своїй практиці ЄСПЛ також не сформулював відповідної дефініції. Так, наприклад, у справі «Німіцт проти Німеччини» Суд зауважує, що поняття «приватне життя», використане в ст. 8, не піддається вичерпному визначенню, а отже, «Суд не вважає за можливе і необхідне дати вичерпне визначення поняттю «приватне життя» (п. 29) [21].

Зокрема, дослідження показало, що не є чітко визначеним, і охоплює широкий спектр питань поняття «приватне життя» і у практиці ЄСПЛ. Зокрема, з-поміж таких: персональні дані про людину; деякі аспекти фізичного та соціального «я» особи; встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом; ім'я, прізвище особи (зміна, написання) («Булгаков проти України») (Bulgakov v. Ukraine) від 11 вересня 2007 р., заява № 59894/00); «Гарнага проти України» (Garnaga v. Ukraine) від 16 травня 2013р., заява № 20390/07; зовнішній вигляд особи; визначення персональної ідентичності (вибір імені, способу одягатись, сексуальна ідентичність тощо); право визначати своє приватне життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб; право на доступ до інформації, пов'язаної з особою та визначенням її правового статусу; здоров'я людини, медичне втручання; збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних («Пантелеєнко проти України») (Panteleyenko v. Ukraine) від 29 червня 2006 р., заява № 11901/02); право особи на фізичну і моральну (психічну) цілісність; право на особистісний розвиток; право особи на безпечне довкілля; відсутність численних щоденних незручностей, пов'язаних з ідентифікацією особи; право на приватний простір тощо [18].

На думку Суду, поняття приватне життя не можна надмірно обмежувати «інтимним колом», де кожен веде особисте життя на власний розсуд, і не слід повністю відокремлювати зовнішній світ від цього кола. Крім того, на думку Суду, немає принципових підстав вважати, що подібне уявлення про поняття «приватне життя» виключає діяльність професійного і ділового характеру, оскільки саме в процесі роботи більшість людей мають значну, якщо не найбільшу, можливість розвивати відносини із зовнішнім світом [10, с. 323].

Дещо раніше, у 1992 році Європейський Суд заявив: «Неприпустимо обмежувати поняття особистого життя внутрішнім колом», в якому людина може прожити своє особисте життя, яке вона обрала, і виключити повністю зовнішній світ від цього не вхо-

дить до цього кола». Повага до особистого життя повинна також включати певний набір прав на встановлення та розвиток стосунків з іншими аспектами життя людини [14, с.90]. Поняття особистого життя обов'язково включає право на встановлення та розвиток стосунків з іншими та зовнішнім світом.

Проаналізувавши низку справ, розглянутих цим судом, можна зробити висновок, що приватне життя є місткою категорією, якій неможливо дати вичерпного визначення. Очевидно, що ця категорія ширша, ніж право на особисте життя, і вона стосується таких сфер, всередині яких кожна людина вільна розвивати це поняття й наповнювати його певним змістом.

Однак дослідження не буде повним без вивчення наукової думки з цього приводу, а також етимологічного з'ясування походження категорій «приватне» та «особисте». Розпочавши з етимологічного походження категорій «приватне» та «особисте», зауважимо, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «приватний» визначається «як той, який належить окремій особі (особам)» [3, с.1110]. У свою чергу, «особистий» тлумачиться, як «той, який є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй; персональний, власний; який безпосередньо стосується якої-небудь особи, пов'язаний з нею; який здійснюється безпосередньо, не через інших осіб» [3, с. 861].

У той же час, аналіз наукової літератури дає змогу виокремити декілька підходів, як щодо розуміння цих термінів, так і щодо їх співвідношення. Так, на думку Т. А. Плутагара, приватне життя людини – це її поведінка у сфері особистих, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших відносин поза суспільною діяльністю [11]. За словами М. Баглая [2, с.204], ті аспекти особистого життя людини, які він не хоче надавати іншим, складають приватне життя.

Що ж стосується категорії «особисте життя», то, наприклад, А. В. Стогова розуміє категорію «особисте життя» як:

1) особливу сферу людської діяльності, яка контролюється самою людиною, спрямована на задоволення її різноманітних потреб, пов'язаних зі свободою та незалежністю людини;

2) міру можливої поведінки людини у приватно-правовій сфері, або у сфері, що не підпадає під пряме правове регулювання держави і підтримується державними заборонами третіх осіб втручатися в цю сферу [17, с.8].

В. Тертишник вважає, що сфера особистого життя – це комплекс різноманітних обставин існування людини та відомостей про неї, яким вона сама надає статус конфіденційності, закриваючи її для зовнішнього догляду та втручання, це сфера, де сама людина визначає, що і в якій мірі вона може розкрити, а що – ні, область, де людина, образно кажучи, «є власним законодавцем» [19].

А. Б. Венгеров вважає, що «особисте життя – це різноманітні відносини між людьми (сім'ї, дружби тощо), а також відносини, пов'язані з відпочинком, використанням вільного часу, ставленням людини до природи, визначенням духовного і матеріальні потреби та засоби їх задоволення [20, с.3].

Л. Красавчиков [9, с.169] характеризує право на особисте (приватне) життя як «особисте немайнове право людини на свободу визначати власну поведінку в особистому житті на свій розсуд, що виключає будь-яке втручання в її особисте життя з боку інших осіб, крім як інше прямо передбачено законом». Цей автор виділяє декілька сфер особистого життя: суто особисту (інтимну), побутову, сімейну, майнову, культурну, організаційну, санітарно-гігієнічну, оздоровчу, дозвілля, спілкування.

Л. В. Ємчук вважає, що хоча терміни «особисте життя» та «приватне життя» здебільшого використовуються як синоніми, можливе й розмежування позначених ними понять. Так, терміном «особисте життя» науковець позначає, насамперед, інтимну сферу людських відносин без створення сім'ї як стійкого об'єднання кількох людей, а терміном «приватне життя» – як цю сферу, так і відносини, що пов'язані, зокрема, з виявом особистих смаків і вподобань, плануванням життєвого шляху тощо [4, с. 9]. На тому, що термін «приватне життя» є ширшим у порівнянні з терміном «особисте життя» наголошує також О. О. Андрієвська [1, с.5].

Як бачимо, узагальнення літературних джерел свідчить, що у доктрині сформовано три підходи щодо співвідношення понять «особисте життя» та «приватне життя». Представники першого підходу вважають, що ці категорії слід вважати однаковими, представники другого зазначають, що поняття «приватне життя» дещо ширше, ніж поняття «особисте життя», суть третього підходу полягає у широкій інтерпретації поняття

«приватне життя», в якому поняття «особисте» та «сімейне» життя охоплюються поняттям «приватне життя».

Ми є прихильниками підходу, сутність якого зводиться до того, що термін «приватне життя» є ширшим у порівнянні з терміном «особисте життя». Зважаючи на це, на нашу думку, цілком виправданою є висловлена в правовій доктрині позиція про те, замість дефініції «особисте життя» доцільно вживати «приватне життя». Йдеться про В. О. Серьогіна та Ю. Кириченко. Так, зокрема, В. О. Серьогін наголошує на необхідності використання у нормативних документах терміна «приватне життя» [15, с. 245]. Ю. Кириченко, у свою чергу, пропонує зміни до ст. 32 Конституції України, замінюючи «особисте» на «приватне» [7, с. 38].

Цілком підтримуємо вказані пропозиції, виходячи з таких аргументів. Пріоритетним напрямом вдосконалення вітчизняного законодавства нині, враховуючи євроінтеграційну політику нашої держави, є приведення його у відповідність до європейських норм та стандартів. Тому важливе значення у даному контексті мають положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, маємо на увазі ст. 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, недоторканності житла і таємності листування. Відповідно до якої кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [8].

Також варто взяти до уваги рішення, у яких ЄСПЛ керується категорією «приватне життя», що має аналогічний зміст. Він визначив, що «приватне життя» охоплює фізичну і моральну недоторканність особи, і що саме поняття «приватний» включає в себе право особи обрати певні аспекти свого власного життя – без регламентування з боку уряду, тобто самостійно. При цьому Суд вважає, що не можна зводити поняття «приватного життя» до «внутрішнього кола», в якому окрема особа може жити своїм особистим, власно обраним життям. Навпаки, повага до приватного життя певною мірою має поширюватись і на право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми.

Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити **висновок** про те, що конструкції «приватне життя» та «особисте життя» в основному використовуються як синоніми, оскільки ми говоримо про однакову соціальну цінність – особисте немайнове благо. Однак у конкретних нормативно-правових актах вони можуть мати певні особливості.

Усе це свідчить про те, що законодавство України потребує удосконалення шляхом застосування уніфікованої термінології. Зокрема, зважаючи на вищевикладене, пропонуємо замінити у нормативно-правових актах України дефініцію «право на особисте життя» на дефініцію «право на приватне та сімейне життя» з метою узгодження відповідних положень нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють відносини у сфері особистого життя та наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів.

Насамкінець слід зауважити, що питання співвідношення категорій «приватне життя» та «особисте життя» потребує подальшого наукового дослідження у напрямку спроби розробки найбільш оптимального визначення дефініції «приватне життя» з метою подальшого розмежування цих категорій.

Список використаних джерел

1. Андрієвська О. О. Охорона та захист прав на приватне життя особи. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. №14. С. 1-6.
2. Баглай. В. Конституционное право Российской Федерации. 6-е изд., изм. и доп. - М.: Норма, 2007. 784 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.02.2020)
5. Смчук Л. В. Конституційно-правове регулювання особистого та сімейного життя людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Ужгород, 2015, 22 с.
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 18.02.2020)

7. Кириченко Ю. Конституційне закріплення права на невтручання в особисте і сімейне життя в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. №5. С. 34-40.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.02.2020)
9. Красавчикова Л. О. Понятіе и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. Екатеринбург, 1994. 435 с.
10. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навч. посібник / У. Б. Андрусів, О. Б. Верба-Сидор, Ю. В. Верхола та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 404 с.
11. Плутагар Т. А. Міжнародні та національно-правові засади регулювання права на недоторканість приватного життя. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/41571/%D2> (дата звернення: 18.02.2020)
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23. 02. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3477-15> (дата звернення: 18.02.2020)
13. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-9/2012 за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 р. № 2-РП/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 9. Ст. 332
14. Серьогін В. О. Конституційне право особи на недоторканність приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 / В.О. Серьогін. Х., 2011. 437 с.
15. Серьогін В. О. Право на недоторканість приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2010. 608 с.
16. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. К: КНТ, 2007. 846 с.
17. Стогов О. В. Особисте життя людини: проблема визначення. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1(10). С. 6-10.
18. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/232716?download=true> (дата звернення: 18.02.2020)
19. Тертишник В. Особисте життя людини та проблеми правосуддя. *Права нотаріуса*. 2005. №6. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-be-d1-81-d0-be-d0-b1-d0-b8-d1-81-d1-82-d0-b5-d0-b6-d0-b8-d1-82-d1-82-d1-8f-d0-bb-d1-8e-d0-b4-d0-b8-d0-bd-d0-b8-d1-82-d0-b0-d0-bf-d1-80-d0-be-d0-b1-d0-bb-d0-b5-d0-bc-d0-b8-d0-bf-d1-80-d0-b0/> (дата звернення: 18.02.2020)
20. Венгеров А. Б. Конституционные принципы охраны личной жизни советских граждан. *Советская юстиция*. 1979. № 1. С. 3.
21. Judgment in the Case of «Niemietz v. Germany» (Application no. 13710/88). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887> (дата звернення: 18.02.2020)

Надійшла до редакції 21.02.2020

References

1. Andriyevs'ka, O. O. (2012) Okhorona ta zakhyst prav na pryvatne zhyttya osoby. [Protection and protection of the rights to privacy of a person] Chasopys Akademiyi advokatury Ukrayiny. 2012. №14. S. 1-6. [in Ukr.].
2. Bahlay, B. (2007) Konstytutsyonnoe pravo Rossyyskoy Federatsyy. [Constitutional Law of the Russian Federation] 6-e yzd., yzm. y dop. - M.: Norma. 784 s. [in Russ.].
3. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukraiyins'koyi movy (z dod. i dopov.) [The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian (with additions and supplements)] / Uklad, i holov, red. V. T. Busel.K.; Irpin': VTF «Perun», 2005. 1728 s. [in Ukr.].
4. Konstytutsiya Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. №254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k / 96-VR]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennya: 18.02.2020) [in Ukr.].
5. Yemchuk, L. V. Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya osobystoho ta simeynoho zhyttya lyudyny i hromadyany [Constitutional and legal regulation of the personal and family life of a person and a citizen] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.02. Uzhhorod, 2015, 22 s. [in Ukr.].
6. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny vid 10 hrudnya 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015(data zvernennya: 18.02.2020). [in Ukr.].
7. Kyrychenko, Y. U. (2013) Konstytutsiynе zakriplennya prava na nevtruchannya v osobyste i simeyne zhyttya v Ukrayini ta yevropeys'kykh derzhavakh: porivnyal'no-pravovyy analiz. [Constitutional fixation of the right to non-interference in personal and family life in Ukraine and European states: a comparative legal analysis]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2013. №5. S. 34-40. [in Ukr.].
8. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950] URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennya: 18.02.2020) [in Ukr.].

9. Krasavchykova L. O. (1994) Ponyatyie y sistema lychnykh neymushchestvennykh prav hrazhdan (fyzicheskykh lyts) vhrazhdanskom prave Rossyyskoy Federatsyy. [The concept and system of personal non-property rights of citizens (individuals) in the civil law of the Russian Federation]. Ekaterinburh, 1994. 435 s. [in Russ.].

10. Osoblyvosti zastosuvannya rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny pry roz'hlyadi tsyv-il'nykh sprav: navch. [Peculiarities of application of judgments of the European Court of Human Rights in the consideration of civil cases]. posibnyk / U. B. Andrusiv, O. B. Verba-Sydor, YU. V. Verkhola ta in. L'viv: L'vDUVS, 2019. 404 s. [in Ukr.].

11. Plutahar, T. A. Mizhnarodni ta natsional'no-pravovi zasady rehulyuvannya prava na nedotorkanist' pryvatnoho zhyttya. [International and national legal principles of regulation of the right to privacy]. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/41571/%D2> (data zvernennya: 18.02.2020). [in Ukr.].

12. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrainy vid 23. 02. 2006 r. № 3477-IV. [On the Enforcement of Judgments and the Practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine of February 23, 2006 No. 3477-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3477-15> (data zvernennya: 18.02.2020) [in Ukr.].

13. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi № 1-9/2012 za konstytutsiynym podannym Zhashkivs'koyi rayonnoyi rady Cherkas'koyi oblasti shchodo ofitsiynoho tlumachennya polozhen' chastyh pershoyi, druhoyi statyi 32, chastyh druhoyi, tret'oyi statyi 34 Konstytutsiyi Ukrainy vid 20 sichnya 2012 r. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in Case No. 1-9 / 2012 on the constitutional submission of the Zhashkiv District Council of Cherkasy Oblast on the official interpretation of the provisions of the first, second Article 32, second, third Article 34 of the Constitution of Ukraine of January 20, 2012 No. 2- RP / 2012]. № 2-RP/2012. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. 2012. № 9. St. 332. [in Ukr.].

14. Ser'ohin, V. O. (2011) Konstytutsiynne pravo osoby na nedotorkanist' pryvatnoho zhyttya (pravyesi): problemy teorii ta praktyky [Constitutional right of a person to privacy (benefits): problems of theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01, 12.00.02 / V.O. Ser'ohin. X. 437 s. [in Ukr.].

15. Ser'ohin V. O. Pravo na nedotorkanist' pryvatnoho zhyttya u konstytutsiyno-pravoviy teorii ta praktytsi [The right to privacy in constitutional law theory and practice] : monohrafiya. Kharkiv : Vydavnytstvo «FINN», 2010. 608 s. [in Ukr.].

16. Stefanchuk, R. O. (2007) Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib (ponyattya, zmist, sistema, osoblyvosti zdiysnennya ta zakhystu) [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, features of implementation and protection)]: monohrafiya / Vidp. red. YA. M. Shevchenko. K: KNT. 846 s. [in Russ.].

17. Stohov, O. V. (2014) Osobyste zhyttya lyudyny: problema vyznachennya. [Personal life of a person: the problem of definition]. Pravovyy visnyk Ukrainy's'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy. № 1(10). S. 6-10. [in Ukr.].

18. Fuley, T. I. (2015) Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny pry zdiysnenni pravosuudya [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice] : naukovo-metodychnyy posibnyk dlya suddiv. 2-he vyd. vypr., dopov. K., 208 s. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/232716?download=true> (data zvernennya: 18.02.2020). [in Ukr.].

19. Tertysnyk, V. (2005) Osobyste zhyttya lyudyny ta problemy pravosuudya. [Personal life and problems of justice]. Prava notariusaa. №6. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-be-d1-81-d0-be-d0-b1-d0-b8-d1-81-d1-82-d0-b5-d0-b6-d0-b8-d1-82-d1-82-d1-8f-d0-bb-d1-8e-d0-b4-d0-b8-d0-bd-d0-b8-d1-82-d0-b0-d0-bf-d1-80-d0-be-d0-b1-d0-bb-d0-b5-d0-bc-d0-b8-d0-bf-d1-80-d0-b0/>(data zvernennya: 18.02.2020). [in Ukr.].

20. Venherov, A. B. (1979) Konstytutsyonnye pryntsypy okhrany lychnoy zhyzny sovet'skykh hrazhdan. [Constitutional principles for the protection of the privacy of Soviet citizens]. Sovet'skaya yustytysyya. № 1. S. 3. [in Russ.].

21. Judgment in the Case of «Niemietz v. Germany» [Judgment in the Case of «Niemietz v. Germany »] (Application no. 13710/88). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887> (data zvernennya: 18.02.2020).

SUMMARY

Rezvorovych K. R. Right to personal life vs right to private life: discussion of relating categories. In the article, on the basis of the analysis of the results of scientific research, the legal framework, as well as the case law, the question of the correlation of the categories of «right to privacy» and «right to private life» is explored. In particular, the ambiguity of the approach to defining the content of the concept of «private life» and «personal life» in the normative legal acts and court practice has been established.

There are three approaches to the relationship between the concepts of «personal life» and «private life». The essence of the first is that these categories should be considered the same, the essence of the second is that the concept of «private life» is somewhat broader than the concept of «personal life»; and «family» life are covered by the concept of «private life».

It has been found that privacy is a cumbersome category that cannot be comprehensively defined. It has been found not to be clearly defined and covers a wide range of issues of the concept of «private life» and in the practice of the ECtHR.

It is established that «private life» encompasses the physical and moral integrity of the individual, and that the very concept of «private» includes the right of the individual to choose certain aspects of his or her own life - without regulation by the government, that is, independently. However, it is impossi-

ble to reduce the concept of «private life» to «inner circle», in which an individual can live his personal, self-chosen life. On the contrary, the respect for privacy should, to some extent, extend to the right to establish and develop relationships with others.

Obviously, this category is broader than the right to privacy, and it covers such spheres, within which everyone is free to develop the concept and fill it with some meaning.

The necessity to use uniform terminology in national legislation is substantiated. In particular, in order to harmonize the relevant provisions of different legal acts regulating relations in the sphere of personal life and approximation of national legislation to European standards, it is proposed to replace in the normative legal acts of Ukraine the definition of «right to privacy» with the definition of «right to privacy. and family life».

Key words: *personal non-property human rights, personal life, private life, imperfection of the conceptual apparatus, unification, harmonization.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-102-107

Тіщенко С.О. ©
кандидат
юридичних наук,
професор

Тищенко І.О. ©
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: НАСЛІДКИ, ФАКТОРИ ВПЛИВУ, ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Подано огляд проблем урегулювання міграційних процесів у сучасному мультикультурному світі, проаналізовано найбільш оптимальні механізми інтеграції мігрантів та їхніх нащадків у новому соціокультурному середовищі. Автори дослідили проблемні аспекти правового захисту держави від наслідків нелегальної трудової міграції, а також проаналізували ризики від масової трудової міграції. Акцентовано на важливості об'єднання зусиль країн-донорів та країн-реципієнтів для вироблення ефективних засобів урегулювання міграційної політики на міждержавному рівні. Установлено, що для різних країн і регіонів наслідки міграції можуть бути неоднаковими, як для тих, що віддають робочу силу, так і для тих, що її приймають. Охарактеризовано позитивні й негативні наслідки міграції для обох сторін, а також обґрунтовано необхідність використання досі не задіяних ресурсів цивілізаційного реформування, які не зашкодять ні національним економікам і правовим системам, ні особистості й суспільству в цілому.

Ключові слова: *імміграція, міграційна політика, правове врегулювання міграційних процесів, захист прав мігрантів.*

Постановка проблеми. Комплекс проблем, пов'язаних зі зростанням міграційних потоків у розвинені країни, утримує на сьогодні лідируючі позиції серед ключових питань, що хвилюють світ. Міграція є необхідним ресурсом економічного розвитку, водночас вона породжує такі проблеми для країн, що приймають мігрантів, які і суспільство, і політична еліта сьогодні розглядають як загрозу їх соціальній стабільності і національній ідентичності. Серйозність ризиків, спричинених іншокультурною міграцією, підтверджується поширенням антизахідних настроїв в ісламському світі й посиленням стурбованості самого Заходу через «ісламську загрозу». Питання про перспективи інте-

---

© Тіщенко С.О., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0130-0422>
tishchenkova@ukr.net

© Тищенко І.О., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5035>
iren9357@gmail.com

рації в західні суспільства людей, що належать до іншої цивілізаційної традиції, виходить на перший план у політичному порядку денному. І все більшої значущості набуває виваженість міграційної політики кожної держави. Антиміграційні настрої домінують на правому радикальному фланзі політичного спектра, їх використовують як засіб мобілізації тієї частини населення, що невдоволена діями уряду в цій сфері.

Від успішного вирішення проблем урегулювання імміграції та створення ефективних механізмів інтеграції мігрантів та їхніх нащадків багато в чому залежить забезпечення життєздатності західної демократії та європейської цивілізаційної традиції загалом.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останнім часом інтерес науковців до проблеми міграції в сучасному глобалізованому суспільстві значно підвищився. Водночас ця проблематика хвилювала вчених і в попередні століття, про що свідчать зокрема фундаментальні праці Е. Равенштайна (Ravenstein E. G., 1885) і Г. Беккера (Becker G. S., 1976). Дослідженню теоретичних аспектів міграції присвячені праці таких сучасних дослідників, як М. Долішній, Е. Лібанова, О. Малиновська, Т. Петрова, О. Позняк, С. Сардак та ін. Окремі праці присвячено безпосередньо функціям та чинникам впливу міграційних процесів на економіку й культурне життя розвинених країн світу, визначенню можливих наслідків міграційних процесів. Значну увагу приділено ролі міграції у процесах соціальної мобільності, її впливу на зміну соціального статусу індивіда та групи. Передусім це праці А. Вайта (White A., 2016), В. Редкліфта і Ф. Раджини (Redclift V. & Rajina F., 2017). Специфіку міграційної політики держав та міждержавних об'єднань у контексті глобальних суспільних трансформацій детально вивчали Д. Сандерс (Saunders J., 2016) та С. Кунц (Kunz S., 2018).

Водночас невирішеними залишаються питання узагальнення міждисциплінарного досвіду розвинених країн щодо побудови міграційної політики в умовах мультикультуралізму, а також правового захисту мігрантів.

Мета статті – аналіз накопиченого в розвинених країнах досвіду побудови міграційної політики й оцінка перспектив становлення відповідних моделей урегулювання наявних проблем та напрямів їх коригування.

Виклад основного матеріалу. Масштаби викликів, із якими зіткнулися уряди багатьох країн у зв'язку зі збільшенням міграційних потоків, багато в чому виявилися непередбачуваними, хоча навряд чи їх можна назвати несподіваними. Достатній досвід вирішення етносоціальних протиріч уже накопичений у тих країнах, де компактно проживають автохтонні етнічні меншини. Зростання етнонаціональної конфліктності протягом останніх десятиліть ХХ століття стимулювало пошуки врегулювання відносин між більшістю й меншинами, які претендували на політичну та культурну автономію. До кінця минулого століття були досягнуті політичні домовленості в Північній Ірландії, сформовані інститути підтримки культурної автономії із запровадженням елементів політичного самоврядування в Шотландії і в Уельсі, у Каталонії, на Корсиці, у Канаді. При цьому найважливішим фактором політичної мобілізації автохтонних меншин стали вимоги збереження їхньої мови та культурних традицій (особливо в Уельсі та у французькій Бретані, а також на півночі Фінляндії, Норвегії та Швеції – у районах проживання корінного народу саамів).

Зниження напруження у протистоянні меншин і населення, що переважало за своєю чисельністю, спостерігалось саме в останнє десятиліття, хоча цей процес відбувся зі значними труднощами. Такий перехід відкритого конфлікту у фазу діалогу можна розглядати як позитивний підсумок міжлітніх домовленостей. У результаті досягнутих політичних угод і вдосконалення правової бази захисту меншин, а також мігрантів, які прибували для постійного проживання, на міждержавному рівні було розроблено компенсаторні механізми підтримки етнічної ідентичності. Їх функціонування забезпечувалося на основі визнання мови, культурних практик, форм соціальної та політичної самоорганізації відмінних етнічних спільнот, що належать до однієї цивілізаційної традиції.

Однак ці позитивні зрушення збіглися з підйомом етносоціальної напруженості, викликаній наростанням невирішених проблем інтеграції в західні національні спільноти мігрантів іншої, «незахідної» цивілізаційної належності. Залучення до суспільне життя тих, хто не ототожнював себе з європейською культурною традицією, наражалося на серйозні обмеження, причини яких крилися і в суб'єктивному сприйнятті «інших» з боку спільноти, яка приймає, і в інерції самої культурної традиції. Для одних мігрантів кроскультурна ідентичність ставала свідомим вибором, формою адаптації до життя в новому культурному середовищі. Але для багатьох інших цінності західної культури

залишалися чужими, а нерідко – і ворожими. Ця категорія мігрантів не тільки не прагнула «розчинитися» в західному світі, але всіляко демонструвала намір підтримувати власну самотність. Наслідком такого культурного відокремлення стала соціальна маргіналізація. Разом із тим далеко не всі іммігранти готові були миритися із закріпленням свого становища на соціальній периферії сторони, що приймає.

Зростаючі масштаби міжнародної, особливо нелегальної міграції об'єктивно призвели до актуалізації питання про посилення ролі держави в урегулюванні її процесів. Кожна країна має право самостійно визначати напрями й цілі міграційної політики. Але державний апарат, завдання якого полягає у врегулюванні цього питання, досить часто виявляється недостатньо мобільним, що призводить до появи інституцій, які займаються приватним посередництвом у сфері міжнародної міграції робочої сили. Особлива увага приділяється фахівцям, які мають високу кваліфікацію. У багатьох розвинених країнах у галузі інформаційних технологій на сьогодні працюють переважно іноземці. Останнім часом збільшився міграційний потік лікарів, викладачів, науковців, архітекторів, юристів. Привабливими країнами для мігрантів є в першу чергу США та країни ЄС. Висококваліфіковані кадри починають мігрувати і в азійські країни, такі як Сінгапур, Індонезія, Китай, Малайзія. Завдяки цьому в цих країнах спостерігається швидке економічне зростання.

Однією з головних причин трудової міграції є безробіття, зумовлене перевищенням пропозиції на ринку праці над попитом. У розвинених країнах рівень безробіття становить близько 10 %, а в країнах, що розвиваються, іноді доходять до 80 %. Міжнародна міграція робочої сили є складним процесом, в основі якого лежать найрізноманітніші чинники. Країні, що є експортером робочої сили, трудова міграція приносить ряд переваг:

- 1) скорочення безробіття й державних дотацій на її подолання;
- 2) набуття мігрантами більш високої кваліфікації у країні-реципієнті;
- 3) переведення частини прибутку на батьківщину, що в остаточному підсумку сприяє підвищенню рівня життя у країні;
- 4) здійснення приватного інвестування у вітчизняну економіку;
- 5) країни-експортери отримують валютні надходження від країн-імпортерів робочої сили, що йдуть на розвиток економіки.

Міграція робочої сили має й негативні аспекти. Серед них найбільш небезпечними є такі:

1. За кордон країни виїжджає найбільш конкурентоспроможна та працездатна частина населення, що погіршує функціонування національної економіки.
2. Робоча сила, на відтворення якої були витрачені національні ресурси, сприяє підвищенню ВВП за кордоном, а не у своїй країні.
3. Масовий виїзд за кордон молодих людей суттєво погіршує демографічну ситуацію у країні.

На країни-імпортери трудова міграція також впливає як із позитивного, так і з негативного боку. Позитивними аспектами є залучення дешевої робочої сили, зниження витрат на навчання працівників, забезпечення зайнятостю в тих галузях, які потребують робочої сили невисокої кваліфікації. Найголовнішим негативним аспектом є підвищення соціальної напруженості, пов'язаної зі збільшенням кількості правопорушень, які часто виникають на ґрунті міжнаціональних конфліктів.

Статистика міграції за віковим критерієм свідчить, що більшу частину тих, хто виїжджає за кордон у пошуку заробітку, складають студенти й молоді підприємці, яких не влаштовує відсутність гарантій правового захисту бізнесу.

Серед найбільш поширених причин міграції висококваліфікованих кадрів – можливість придбання власного житла, забезпечення особистої безпеки та гарантій захисту для бізнесу, доступність професійних медичних послуг, бажання отримати якісну освіту.

Таким чином, можемо констатувати наявність певних економічних наслідків міжнародної міграції робочої сили. Для країн, що приймають, міграція є фактором підйому економіки. Більше того, іммігранти заповнюють ту «нішу» в трудомістких галузях, що не має попиту в місцевого населення. Окремі галузі національної економіки навіть стають абсолютно залежними від закордонної робочої сили, особливо такі, як будівництво, вуглевидобувна промисловість, а також надання послуг населенню. Єдиним позитивним фактором для країн-експортерів мігрантів є зниження рівня безробіття. Переважно ж спостерігаються тільки негативні моменти, зокрема такі, як зростання нелегальної мі-

грації і «відтік мізків».

Сторона, що приймає, зіткнулася з необхідністю розширення державної участі у вирішенні комплексу проблем, пов'язаних із прийомом мігрантів. В останні роки найпомітнішою складовою такої політики стало впорядкування національного міграційного законодавства з метою жорсткого обмеження припливу іммігрантів. Для задоволення потреб національних ринків праці практично скрізь був розроблений диверсифікований підхід до прийому трудових мігрантів, установлені пільгові квоти для фахівців високої кваліфікації з третіх країн із метою реалізації запитів інноваційної економіки. Проте ці заходи викликають досить неоднозначну оцінку, оскільки потреби ринку праці не обмежуються такими фахівцями, а вакантні робочі місця – високотехнологічним сектором економіки. Особливим пріоритетом стало врегулювання гуманітарної міграції – прийняття осіб, які потребують політичного притулку, біженців та членів сімей іноземних громадян.

Хвиля терористичних актів, що прокотилася по території США та Європи на початку ХХІ століття, стимулювала введення жорстких формальних критеріїв дозволу для в'їзду: ключовими вимогами для оформлення дозволу стають володіння мовою країни, що приймає, знання основ її правових та історико-культурних традицій, а також прийняття зобов'язання їх дотримуватися. Проблеми ризиків для національної безпеки, пов'язаних із міграційними процесами, більшість урядів країн світу висувують сьогодні на перший план. Вони змушені вживати жорстких заходів, розширюючи повноваження поліції та збільшуючи асигнування на підтримку безпеки в громадських місцях. Такі кроки викликають, проте, негативну реакцію окремих категорій мігрантів, які відзначають зростання недовіри до себе і в повсякденному житті, і у спілкуванні з правоохоронними органами.

Жорсткість заходів у напрямі правового врегулювання імміграції відображає наростання стурбованості населення породжених міграцією проблем у всіх розвинених країнах. При цьому виникає свого роду дисонанс між економічною потребою в іноземній робочій силі й упередженістю населення щодо самих мігрантів. Проблеми расових відносин, імміграції та мігрантів називають першочерговими навіть жителі Великобританії, для якої міграція з колишніх колоній давно стали звичним явищем. У 2019 році їх визнали «найважливішими» або «важливими» 48 % британців (тоді як у 90-ті роки – тільки 5 %). У дискусію втягнулися не лише державні структури та ЗМІ, а й такі зацікавлені сторони, як асоціації роботодавців, профспілки й некомерційні організації (у тому числі ті, які створені самими мігрантами), а також органи місцевої влади. Питання про те, як охорона прав іншопольованих спільнот, тобто інтересів групового характеру, співвідноситься із захистом індивідуальних прав, що є наріжним каменем демократії, постає на сьогодні одним із ключових у політичному протистоянні прихильників і супротивників соціального дерегулювання.

У країнах традиційної міграції в останній чверті ХХ століття були випробувані різні моделі адаптації мігрантів. Такі механізми особливо активно розробляли там, де існувала потреба в різноманітній інтеграції груп і співтовариств різного соціального статусу й культурної орієнтації. Канада, де протистояння франкофонної меншини й англомовної більшості в 60-і роки перетворилося на серйозну загрозу для політичної єдності країни, стала піонером державної політики мультикультуралізму. Але в цієї політики були й інші адресати – корінні народи (інуїти й ірокези, які становлять близько 2 % населення) та мігранти першого покоління, яких Канада продовжувала приймати в рамках квот на трудову міграцію.

Стартовим майданчиком мультикультурної політики стало визнання в 1969 році державного статусу французької мови. Прем'єр-міністр Канади П. Е. Трюдо заявив про фактичну орієнтацію на мультикультуралізм у державній політиці. Декларувалася необхідність державної підтримки культурного розмаїття як ключового ресурсу розвитку канадського суспільства. Саме культурне різноманіття розглядалося і продовжує розглядатися сьогодні як та особлива складова національної ідентичності, яка відрізняє канадців від інших націй.

Канадська ідентичність формувалася у взаємодії політичних та етнокультурних чинників. Мультикультурні практики отримали правове оформлення в ряді законодавчих актів 70-80-х років, у тому числі в Хартії прав і свобод. При цьому остаточно ліквідувати протистояння так і не вдалося: на референдумі щодо політичного статусу Квебека восени 1995 року поборники незалежності відстали від прихильників збереження його статусу в рамках канадської федерації всього на 1 % голосів. Щоправда, у подаль-

шому чисельність прихильників незалежності почала зменшуватися. Але в тому ж Квебеку, наприклад, запеклу дискусію викликали численні випадки відмови мігрантам у вільному виборі школи для дітей. Ці заходи мали на меті спонукати їх до вивчення французької мови, що стало ще одним підтвердженням наявності суттєвих недоліків у процесі становлення міграційної політики в рамках полікультурної нації.

Однак на національному рівні в інтеграції іммігрантів і в підтримці на цій основі «особливої» мультикультурної ідентичності все ж таки досягнуто помітних успіхів, у першу чергу завдяки поліпшенню соціального обслуговування та умов для високоосвічених іммігрантів. Для опису специфіки канадського суспільства часто використовують метафору «мультикультурна мозаїка». Важливо, що тут культури співіснують без розчленення їх у домінуючій культурі, орієнтованій на англосаксонську традицію.

Широко обговорюють питання щодо створення Всесвітньої організації з проблем міграції. Із грудня 2003 року під егідою ООН працює Глобальна комісія з міжнародної міграції, її завдання – формування рамкової інфраструктури для вирішення цих проблем. І найбільш ефективним засобом їх вирішення залишається співпраця з країнами-донорами людських ресурсів. Ефективність взаємодії визначається перш за все характером політичного режиму держави, звідкіля надходять міграційні потоки. Активно розвиваються практики взаємодії між місцевими громадами обох сторін. Для багатьох мігрантів першого покоління можливість повернення залишає потенційну свободу для зміни життєвого вибору та підвищення соціального статусу на батьківщині. Мігранти підтримують зв'язки із залишеними родинами й водночас максимально використовують шанси залучення дітей до традиційних цінностей нового середовища. Однак, як показує практика, різка зміна інститутів соціалізації може стати основою для розвитку релігійного фундаменталізму.

На індивідуальному рівні проблема «подвійної» ідентичності, тобто укорінення її носіїв одночасно у традиційній культурі і в культурі країни, що приймає, сьогодні не вирішується виключно в рамках альтернативного вибору між діаметрально протилежними життєвими стратегіями. Така ідентичність поступово стає нормою у результаті культурної дифузії епохи інформаційного суспільства. Розвиток сучасних засобів комунікації формує транснаціональний простір поза державними кордонами. Виникає потреба в нових ціннісних орієнтирах особистості, груп, національних спільнот. Саме завдання культурного синтезу таких спільнот – серйозний виклик як для політичних еліт, так і для суспільства в цілому. Визначення орієнтирів національно-цивілізаційної ідентичності та довгострокових пріоритетів її збереження й розвитку в нових соціокультурних умовах стає актуальним сьогодні не лише для України, яка є однією з перших у світі країн-донорів за чисельністю мігрантів, але й для розвинених країн, які стояли біля витоків сучасної європейської демократії. Проблема полягає в тому, чи зможе європейська політико-культурна традиція виробити ефективні механізми такого цивілізаційного синтезу.

Висновки. Наскільки розвинені країни готові прийняти й інтегрувати іншокультурні міграційні потоки, і наскільки представники інших культур (переважно вихідці з ісламського світу) готові стати активними учасниками соціального й політичного життя західного світу? Як перспектива такої інтеграції співвідноситься з вираженим прагненням зберегти власні цінності й культурні традиції? І як вирішити принципове питання щодо необхідності гармонізації групової ідентичності й вільного індивідуального вибору? Як компенсувати пов'язані з глобалізацією економіки ризики, що виникають унаслідок переміщення масштабних людських потоків? Належна оцінка довгострокових перспектив співіснування і взаємодії різних іншокультурних «пластів», які забезпечують сьогодні значний приріст світової економіки, дозволить надати вичерпні відповіді на ці та багато інших актуальних для міжнародної спільноти питань. Не виникає сумніву, що їх вирішення можливе лише в толерантному діалозі носіїв різних культур у багатоманітному мультикультурному світі.

Список використаних джерел

1. Becker G. S. The Economic Approach to Human Behavior. University of Chicago Press, 1976. 314 p.
2. Kunz S. (2018). The 'Expatriate': The Postcolonial Politics of a Migration Category. Doctoral thesis (Ph. D), UCL (University College London).
3. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3.

4. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
5. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *The Journal of the Statistical Society of London*. 1885. Vol. 48. № 2. P. 167-235.
6. Redclift V. & Rajina F. Rethinking Muslim **migration**: frameworks, flux and fragmentation. *Ethnic and Racial Studies*. 2017. № 40 (3). P. 407-412.
7. Петрова Я. В. Міжнародна міграція населення як складова глобалізації та інтеграції сучасного суспільства. *Вісник ОНУ*. 2008. Т. 13, № 5. С. 851-857.
8. Сардак С. Е. Еволюція поглядів на зміст і роль людських ресурсів у суспільному поступі. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 12 (138). С. 132-139.
9. Saunders J. B., Fiddian-Qasmieh E. & Snyder S. (eds). *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroads*. New York: Palgrave Macmillan, 2016. P. 71-90.
10. White A. Polish circular migration and marginality: a livelihood strategy approach. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. 2016. № 1 (159). P. 153-166.

Надійшла до редакції 03.03.2020

References:

1. Becker, G. S. (1976) *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press, 314 p.
2. Kunz S. (2018). The 'Expatriate': The Postcolonial Politics of a Migration Category. Doctoral thesis (Ph. D), UCL (University College London).
3. Libanova, E. M. (2018) Zovnishni trudovi mihratsiyi ukrayintsiv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika*. № 2. S. 11-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3. [in Ukr.]
4. Malynovs'ka, O. A. (2018) Mihratsiyna polityka: hlobal'nyy kontekst ta ukrayins'ki realiyi [Migration policy: a global context and Ukrainian realities]: monohrafiya. Kyiv: NISD, 472 s. [in Ukr.]
5. Ravenstein, E. G. (1885) The Laws of Migration. *The Journal of the Statistical Society of London*. Vol. 48. № 2. P. 167-235.
6. Redclift, V. & Rajina, F. (2017) Rethinking Muslim **migration**: frameworks, flux and fragmentation. *Ethnic and Racial Studies*. № 40 (3). P. 407-412.
7. Petrova, Ya. V. (2008) Mizhnarodna mihratsiyna naseleण्या yak skladova hlobalizatsiyna ta intehratsiyna suchasnoho suspil'stva [International population migration as a component of globalization and integration of modern society]. *Visnyk ONU*. Т. 13, № 5. С. 851-857. [in Ukr.]
8. Sardak, S. E. (2012) Evolyutsiyna pohlyadiv na zmist i rol' lyudsk'ykh resursiv u suspil'nomu postupi [The evolution of views on the content and role of human resources in social progress]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. № 12 (138). С. 132-139. [in Ukr.]
9. Saunders, J. B., Fiddian-Qasmieh, E. & Snyder, S. (eds). (2016) *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroads*. New York: Palgrave Macmillan, P. 71-90.
10. White, A. (2016) Polish circular migration and marginality: a livelihood strategy approach. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. № 1 (159). P. 153-166.

SUMMARY

Tishchenkova S. O., Tyshchenkova I. O. Migration in present world: consequences, impacts, legal context. The paper presents an overview of the problems of regulation of migration processes in the modern multicultural world, analyzes the most optimal mechanisms of integration of migrants and their descendants in the new socio-cultural environment. The authors examined the problematic aspects of the state's legal protection against the consequences of illegal labor migration, and analyzed the risks of mass labor migration. Emphasis is placed on the importance of combining the efforts of donor and recipient countries to develop effective means of regulating migration policy at the interstate level. It has been established that for different countries and regions, the effects of migration can be different for both those who give labor and those who accept it. The positive and negative effects of migration for both sides are characterized, as well as the necessity to use the still unused civilizational reform resources, which will not harm the national economies and legal systems, nor the individual and society as a whole.

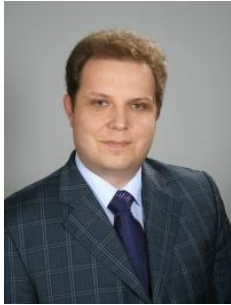
As practice shows, a dramatic change in the institutions of socialization can form the basis for the development of religious fundamentalism. At the individual level, the problem of "double" identity, that is, the rooting of its carriers at the same time in traditional and host country cultures, is not solved today solely in the context of an alternative choice between diametrically opposed life strategies. Such identity is gradually becoming the norm as a result of the cultural diffusion of the information society era. The development of modern means of communication forms a transnational space beyond national borders. There is a need for new values of personality, groups, national communities. The very task of culturally synthesizing such communities is a major challenge for both the political elites and society as a whole. Defining the landmarks of national-civilizational identity and the long-term priorities of its preservation and development in new socio-cultural conditions is becoming relevant today not only for Ukraine, which is one of the first donor countries in the world of migrants, but also for the developed countries, which stood at the origins of modern times. European democracy. The problem is whether the European political and cultural tradition can produce effective mechanisms for such a civilizational synthesis

Keywords: *immigration, migration policy, legal regulation of migration processes, protection of migrants' rights.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 94 (71)

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-108-113

Марисюк К. Б. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

СУЧАСНІ СУДОВІ СИСТЕМИ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ КВЕБЕКУ)

Здійснено спробу дослідити судову систему однієї з найбільш розвинутих провінцій Канади, а саме Квебеку. Констатовано, що організація судової системи у Квебеку входить до юрисдикції законодавчої влади цієї провінції. Винятком можна вважати процедуру призначення суддів Апеляційного чи Вищого судів, яке здійснюється федеральним центром. Відтак, у Квебеку діють загальні суди, які розглядають кримінальні та цивільні справи (Вищий суд, Квебекський суд та муніципальні суди), а також Апеляційний суд. Звичайно, жителі провінції як громадяни Канади підпадають і під юрисдикцію Верховного суду Канади та Федерального суду.

Ключові слова: суд, судова система, повноваження, кримінальна справа, Квебек.

Постановка проблеми. Створення в Україні високорозвинутого громадянського суспільства і розбудова на основі Конституції України демократичної правової держави вимагають не лише докорінного концептуального переосмислення історії української держави, а й обов'язкового вивчення досвіду та традицій найбільш розвинених країн світу та використання їх позитивних надбань у процесі власного державо- та правотворення.

Особливо важливим при цьому видається вивчення досвіду високорозвинених країн, які мають довготривалі історичні, етнічні та культурні зв'язки з Україною. У цьому плані чи не найбільш важливим та корисним видається вивчення досвіду Канади.

Для українських правників чи не найбільш важливим є вивчення та узагальнення державотворчого досвіду Канади, її законодавчої бази, особливостей побудови та функціонування вищих державних органів та посадових осіб цієї держави, з метою подальшого використання їх досягнень в Україні та утримання від помилок та упущень даної держави. Саме на вивчення однієї з найбільш важливих гілок влади – судової, й орієнтована запропонована стаття.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням державо- та правотворення Канади присвячувало свої дослідження доволі багато дослідників, наприклад, Р. Бернар, Р. Ван Лун, М. Сабуре, Дж. Стюарт та ін.

Низка дослідників зверталась і до питань політико-правової системи Квебеку різних історичних періодів. Серед них можна виділити, наприклад, праці Г. Лашапеля, Г. Бернье [1], Ф. Волтона [2] та ін. У той же час питання аналізу судової системи Квебеку досі залишались поза увагою не лише вітчизняних, а й зарубіжних вчених.

Метою статті є виділення особливостей судової системи однієї з провінцій Канади, а саме Квебеку, а також характерних рис останньої, котрі відрізняють її від аналогічних систем інших провінцій цієї держави.

© Марисюк К.Б., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7483-3836>

kpp_inpp@lp.edu.ua

Виклад основного матеріалу. Акт про Британську Північну Америку 1867 року визначає судову систему Канади, яка є однією з гілок державної влади в країні.

Особливістю Канади можна вважати те, що у ній відсутня система адміністративних судів, тому розгляд скарг на дії адміністративних органів знаходиться в юрисдикції загальних судів федерації і провінцій на підставі спеціально виданих законів. Адміністративні трибунали в Канаді мають певні ознаки арбітражних і адміністративних судів повинні забезпечувати реалізацію законодавчої політики в сфері захисту прав і свобод громадян відповідно до федеральним або провінційним законодавством, розглядають широке коло справ, вирішують спори між державними установами та приватними установами, здійснюють правові дослідження і надають рекомендації. Основний принцип їх роботи – неупередженість, незалежність від впливу держави, щоб уникнути конфлікту інтересів, кваліфікованість розгляду, прозорість і т.д. Так, наприклад, адміністративні трибунали Канади вирішують актуальні питання міграційної політики держави, пов'язані з іммігрантами та незаконним перетинанням кордонів. Наприклад, у Канаді актуальним питанням є реалізація міграційної політики щодо іммігрантів і незаконного перетину кордону. Судова система Канади, включаючи Верховний суд, федеральні судові органи, військові суди, податковий суд, суди провінцій, є гарантом доступності судів для кожного громадянина країни, гарантує відкритість судових слухань, прозорість і свободу від урядового втручання в судовий процес, що, безумовно, активізує зростання авторитету судової системи в суспільстві і стимулює підвищення довіри до суду з боку населення [3, с. 47].

Судова система Квебеку визначена чіткими конституційними параметрами, а також окреслена та врегульована різноманітний федеральним та провінційним законодавством» [4, с. 7]. Стаття 92 (14) Акту про Британську Північну Америку 1867 р. зазначає, що «У кожній провінції законодавчі збори можуть видавати закони щодо ... здійснення правосуддя в провінції, включаючи заснування, утримання та організацію провінційних цивільних та кримінальних судів, а також здійснення судочинства по цивільних справах у цих судах [5, с. 35].

Стаття 91 (27) цього ж Акту закріплює положення, згідно з яким провінційна законодавча влада може приймати закони у сфері «...кримінального права, не включаючи організацію судів кримінальної юстиції, але включаючи судочинство по кримінальних справах» [5, с. 34].

Стаття 101 дозволяє парламенту «вживати заходів до заснування, утримання та організації для всієї Канади Головного апеляційного суду і до заснування додаткових судів з метою кращого виконання законів Канади». Стаття 96 зазначає, що «генерал-губернатор буде призначати суддів вищих судів, окружних судів і судів графств у кожній провінції...» [6, с. 39].

Іншими словами, організація судової системи у Квебеку входить до юрисдикції законодавчої влади цієї провінції. Проте з цього правила також є винятки, оскільки, наприклад, суддів Апеляційного чи Вищого судів призначає федеральний центр.

Відтак, у Квебеку діють загальні суди, які розглядають кримінальні та цивільні справи (Вищий суд, Квебекський суд та муніципальні суди), а також Апеляційний суд [6, с. 4]. Звичайно, крім того, жителі провінції, як громадяни Канади, підпадають і під юрисдикцію Верховного суду Канади та Федерального суду. Розглянемо ж детальніше саме судові органи, притаманні лише провінції Квебек.

Вищий суд складається з 132 суддів, включаючи голову, першого заступника голови та заступника голови, яких призначають на федеральному рівні. Крім того, є ще 20 так званих «понадштатних» суддів. Основним місцем перебування голови Вищого суду вважають міста Монреаль та Квебек. Діє правило, відповідно до якого, якщо голова суду перебуває у м. Монреаль, його перший заступник має обов'язково перебувати у м. Квебек, і навпаки.

Вищий суд є судом першої інстанції загальної юрисдикції провінції. Він контролює діяльність усіх нижчих судів провінції і має повноваження вести будь-яку справу, яка не належить до їх виняткової компетенції. Він має право вести як кримінальні, так і цивільні справи.

За загальним правилом, до компетенції Вищого Суду належать усі цивільні справи, позовна вимога у яких перевищує \$15000, а також питання, пов'язані з груповими позовами, офіційним затвердженням заповітів, розлученнями та банкрутством [7, с. 215].

У кримінальному судочинстві Вищий Суд є як судом першої інстанції, так і апе-

ляційним судом щодо рішень нижчих судів провінції, що врегульовано статтею 26 Кримінального кодексу.

Квебекський суд було створено 17 червня 1988 р. 31 серпня того ж року ліквідовано Провінційний суд, Міровий суд та Молодіжний суд, що діяли раніше, і на їх базі організовано Квебекський суд, який виконує їхні обов'язки. Розглянемо окремо повноваження кожного з судів, які було ліквідовано, і на їх ґрунті визначимо повноваження новоствореного суду.

Провінційний суд складався з 155 суддів, яких призначав уряд провінції Квебек. Він займався переважно цивільними справами. До його виняткової юрисдикції належали питання, які стосувались відшкодування позовів, виконання та анулювання контрактів, анулювання договорів оренди, де їх сума була меншою \$15000. Окрім того, до компетенції Провінційного суду входив розгляд питань, пов'язаних із розглядом договорів та контрактів, сума яких не перевищувала \$3000.

У сфері кримінального судочинства Провінційний суд мав право накладати стягнення за певні види злочинів, наприклад, за порушення в сфері торгівлі чи за завдання значних збитків.

Міровий суд складався з 74 суддів, яких призначала провінція, і виступав лише як суд першої інстанції у кримінальних справах. До його виняткової компетенції належали всі види злочинів, перераховані у статті 483 Кримінального кодексу, наприклад крадіжки, що завдали шкоди, яка є нижчою за \$1000.

Молодіжний суд складався з 45 суддів, які призначала провінція, і до його компетенції належали всі випадки, пов'язані з порушенням закону особами віком до 18 років.

Муніципальні суди засновують їх власні муніципалітети, вони ж і призначають суддів до них. Існує 14 таких судів у м. Монреаль, 2 – у м. Квебек, 3 – у м. Лаваль. Компетенція муніципальних судів обмежується територією їх муніципалітету. Компетенція цих судів у цивільних справах поширюється в основному на стягнення податків та відшкодувань за ліцензії, які видали їх муніципалітети, у кримінальних – на порушення муніципальних статутів та конкретних провінційних законів, наприклад, так званого Шо-сейного кодексу.

Апеляційний суд – загальний провінційний апеляційний суд у провінції Квебек, його особливістю є те, що він має право винести апеляцію щодо всіх рішень нижчих судів провінції. Він складається з голови та 15 членів. Постійним місцем перебування цього суду є м. Квебек. Апеляції на рішення, які винесли західні провінції, розглядаються у м. Монреаль, усі інші – у м. Квебек. Саме тому діє правило, що 5 суддів Апеляційного суду мають постійно перебувати у / або неподалік м. Квебек, а 11 – у / або неподалік м. Монреаль [8].

Зазвичай, засідання Апеляційного суду відбувається у присутності трьох суддів, але голова суду може збільшити їх кількість, якщо вважати це за необхідне.

Висновки. Підсумовуючи викладене, маємо констатувати, що організація судової системи у Квебеку входить до юрисдикції законодавчої влади цієї провінції. Винятком можна вважати процедуру призначення суддів Апеляційного чи Вищого судів, яке здійснюється федеральним центром. Відтак, у Квебеку діють загальні суди, які розглядають кримінальні та цивільні справи (Вищий суд, Квебекський суд та муніципальні суди), а також Апеляційний суд. Звичайно, крім того, жителі провінції як громадяни Канади підпадають і під юрисдикцію Верховного суду Канади та Федерального суду.

Список використаних джерел

1. The Quebec Democracy. Structures, processes and policies / Lachapelle G., Bernier G., Salee D., Bernier L. Toronto : McGraw-Hill Ryerson Limited of Canada, 1993. 484 p.
2. Walton F.P. The Legal System of Quebec. *Columbia Law Review*. 1913. Vol. 13, No. 3 (Mar., 1913). Pp. 213-231.
3. Красницкая А. Судебная власть в Канаде. *Научные исследования*. 2019. №1 (27). С. 47-50.
4. Canada's System of Justice. Ottawa : Department of Justice Canada, 2005. 28 p.
5. British North America Act, 1867. Osgood : Queen's Printer for Ontario, 1980. 37 p.
6. Court of Québec. Public Report 2010. Québec City : Office of the Chief Judge of the Court of Québec, 2011. 42 p.
7. Jukier R. The Impact of Legal Traditions on Quebec Procedural Law: Lessons from Quebec's new code of civil procedure. *La Revue Du Barreau Canadien*. 2015. Vol. 93. Pp. 211-249.
8. Court of Appeal of Quebec. Jurisdiction. URL : <https://courdappelluquebec.ca/en/about-the-court/jurisdiction/> (дата звернення: 01.02.2020)

Надійшла до редакції 10.02.2020

References

1. The Quebec Democracy. Structures, processes and policies / Lachapelle G., Bernier G., Salee D., Bernier L. Toronto : McGraw-Hill Ryerson Limited of Canada, 1993. 484 p.
2. Walton, F. P. (1913) The Legal System of Quebec. *Columbia Law Review*. Vol. 13, No. 3 (Mar., 1913). Pp. 213-231.
3. Krasnitskaya, A. (2019) Sudebnaya vlast' v Kanade [Judicial branch in Canada]. *Nauchnyye issledovaniya*. №1 (27). S. 47-50.
4. Canada's System of Justice. Ottawa : Department of Justice Canada, 2005. 28 p.
5. British North America Act, 1867. Osgood : Queen's Printer for Ontario, 1980. 37 p.
6. Court of Québec. Public Report 2010. Québec City : Office of the Chief Judge of the Court of Québec, 2011. 42 p.
7. Jukier, R. (2015) The Impact of Legal Traditions on Quebec Procedural Law: Lessons from Quebec's new code of civil procedure. *La Revue Du Barreau Canadien*. Vol. 93. Pp. 211-249.
8. Court of Appeal of Quebec. Jurisdiction. URL : <https://courdappelduquebec.ca/en/about-the-court/jurisdiction/> (date of access: 01.02.2020).

SUMMARY

Marysyuk K.B. Modern judicial systems of the world (example of Quebec). An attempt has been made to investigate the judicial system of one of Canada's most developed provinces, namely Quebec. It is stated that the organization of the judicial system in Quebec is within the jurisdiction of the legislature of that province. An exception may be the appointment procedure of judges of the Court of Appeal or the High Courts, which is carried out by the federal center. In Quebec, therefore, there are general courts that hear criminal and civil cases (the High Court, Quebec Court, and municipal courts), as well as the Court of Appeal. Of course, residents of the province, as citizens of Canada, also come under the jurisdiction of the Supreme Court of Canada and the Federal Court.

The High Court consists of 132 judges, including the chairman, the first deputy chairman and the deputy chairman, who are appointed at the federal level. In addition, there are 20 more so-called «out-of-state» judges. The chief justice of the High Court is Montreal and Quebec.

The Quebec Court was established on June 17, 1988.

Municipal courts set up their own municipalities, and they appoint judges to them. There are 14 in Montreal, 2 in Quebec, and 3 in Laval. The jurisdiction of municipal courts is limited to the territory of their municipality.

The author has stated that the organization of the judicial system in Quebec is within the jurisdiction of the legislature of that province. An exception may be the procedure for appointing judges of the Court of Appeal or the High Courts, which is carried out by a federal center. In Quebec, therefore, there are general courts that hear criminal and civil cases (the High Court, Quebec Court and municipal courts), as well as the Court of Appeal. Of course, residents of the province, as citizens of Canada, also fall under the jurisdiction of the Supreme Court of Canada and the Federal Court.

Keywords: «court», «judicial system», «powers», «criminal case», «Quebec».

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-112-118

Березняк В. С. ©

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ

Акцентовано увагу, що важливим етапом профілактики корупції в органах поліції є нормативно-правове регулювання цієї діяльності. Проаналізовано нормативно-правові акти МВС України, у т. ч. міжвідомчі з питань профілактики корупції в органах поліції. Встановлено, що на сьогодні у нормативно-правових документах відсутні заходи, направлені саме на комплексну профілактичну роботу щодо корупційних діянь з боку працівника поліції.

Цікавими з точки зору досліджуваної тематики є міжнародні нормативні документи, такі як Декларація про поліцію, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи 1979 р. (резолюція № 690) та «Загальні стандарти боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах», прийняті на 71-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (2002 рік, Камерун), де визначено основні стандарти та правила етичної поведінки працівників поліції.

Констатовано, що профілактика корупції в органах поліції є обов'язковою діяльністю центрального органу виконавчої влади. Саме для цього створено безліч нормативно-правових актів, які регламентують цю діяльність як на міжнародному, так і державному рівнях. Незважаючи на це, такий широкий загальний нормативно-правовий базис потребує кореляції із міжнародними нормами, відповідності та універсальності правових приписів, визнаних світовою спільнотою.

Ключові слова: корупція, профілактика, нормативно-правове забезпечення, органи поліції.

Постановка проблеми. В умовах триваючих євроінтеграційних процесів в Україні відбуваються суттєві зміни у функціонуванні органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, протягом останніх років можна спостерігати істотні трансформаційні процеси, що стосуються оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, зокрема Національної поліції України, оновлення нормативно-правової основи їхньої діяльності, реорганізації відповідно до високих європейських стандартів. У процесі свого розвитку суспільство створює не тільки позитивні надбання, але і ряд проблем, які обов'язково потребують конструктивного вирішення. Сьогодні поширеним явищем, із яким не одне десятиріччя веде боротьбу світова спільнота, є корупція. Вона поширена і в Україні. На нормативному рівні створюються і удосконалюються механізми боротьби зі згаданим негативним явищем у нормальній життєдіяльності суспільства як у сфері кримінального, так і адміністративного права, а також створення дієвого механізму дисциплінарної відповідальності для державних службовців.

Чинний антикорупційний законодавчий масив було сформовано протягом кількох останніх років. Такі дії спрямовані на поліпшення функціонування механізмів запобігання і протидії корупції та приведення законодавства України у відповідність до сучасних європейських норм. Крім того, боротьба з корупцією в Україні багатоекторна, спрямована на викорінення зі всіх сфер життєдіяльності суспільства такого явища, як правопорушення, пов'язані з корупцією. Рівень корупції у кожній державі світу систематично моніториться міжнародною організацією Transparency International, яка щороку укладає рейтинг «Індекс сприйняття корупції». За підсумками 2018 року Україна отримала 32 бали із 100 можливих, тобто 122-е місце поруч із Малі, Малаві та Ліберією. Це значно кращий показник порівняно із минулими роками, коли Україна у 2017 році отримала 130-те місце. Рейтинг спирається на опитування експертів та бізнесу, які проводять низка міжнародних організацій [1].

© Березняк В.С., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>

vasilybereznyak@i.ua

Безперечно, покращення показників відсутності корупції в Україні залежить від ефективної протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, тобто від врегульованого механізму застосування законодавства для призначення адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією.

Боротьба з корупцією є одним із найбільш пріоритетних правових завдань сучасної української держави, а тому наукова спільнота активно сприяє створенню досконалого і дієвого механізму боротьби із корупційними проявами у вигляді призначення дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанню нормативно-правового забезпечення профілактики корупції в органах поліції приділяли увагу такі вчені, як Бездольний М. Ю., Зозуля Є. В., Зубкова Л. А., Івасенко С. М., Кубаєнко А. В., Мінка Т. П., Удянський М. О., Шатрова С. О. та ін.

Отже, **метою** цієї статті є встановлення особливостей нормативно-правового забезпечення профілактики корупції в органах Національної поліції України

Виклад основного матеріалу. Одним зі способів боротьби з корупційними проявами в системі правоохоронних органів є профілактика. Вона виражається у декількох формах і застосовується з метою попередження вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією. Завданням профілактичних заходів є виховання антикорупційної спрямованості працівників Національної поліції, а також підвищення їхньої нормативної обізнаності з даного приводу.

Запорукою успішного функціонування суспільства, захищеності конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, протидії злочинності та дотримання публічної безпеки і порядку є ефективна діяльність поліції, а також належний рівень довіри населення до діяльності даного органу. Корупційні прояви в діяльності поліції є чинниками, які надають правоохоронній і правозахисній роботі центрального органу виконавчої влади негативного забарвлення.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», визначена в Указі Президента України, висвітлює антикорупційні реформи, метою яких є суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції [2].

Профілактика правопорушення є обов'язковою діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, у томі числі громадських організацій, спрямованою на виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень, а також виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, та застосування заходів до їх виправлення. Таким чином, поняття «профілактика правопорушення» стосується будь-якого виду правопорушення, у тому числі і корупційного. Так само профілактика є специфічною діяльністю суб'єктів, спрямованою на попередження проявів, пов'язаних із отриманням або наданням неправомірної вигоди. Запобігання корупції означає недопущення її фактів і розповсюдження, вжиття дієвих заходів із відвертання корупції.

Важливим етапом профілактики корупції в органах поліції є нормативно-правове регулювання цієї діяльності. На сьогодні в нормативно-правових актах МВС України, у т. ч. міжвідомчих, частково згадується про ті чи інші дії попереджувального характеру по відношенню до корупційних дій поліцейських. Так, у статті 17 «Відсторонення поліцейського від виконання службових обов'язків (посади)» Дисциплінарного статуту Національної поліції України, затвердженого законом України від 15.03.2018 р., зазначено, що відсторонення поліцейського від виконання службових обов'язків (посади) у разі вчинення ним корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, здійснюється відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» [3]. В Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь у правоохоронних органах зазначено, що у процесі взаємодії уповноважених підрозділів обмін інформацією здійснюється з питань: проведення на основі аналізу оперативної обстановки спільних оперативно-профілактичних заходів щодо протидії корупції в правоохоронних органах за напрямками службової діяльності; узагальнення результатів спільних заходів, а також розроблення нових форм взаємодії та обміну інформацією у сфері боротьби з корупцією в правоохоронних органах [4].

Що стосується Правил етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 р. № 1179 [5], то на відміну від Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, затверджених наказом МВС України від 22.02.2012 р. № 155, взагалі відсутні положення щодо запобігання проявам корупції.

У Правилах 2012 р. було передбачено розділ VII «Запобігання проявам корупції», де зазначено, що працівник органів внутрішніх справ зобов'язаний неухильно дотримуватись обмежень і заборон, передбачених антикорупційним законодавством та Законом України «Про міліцію», уникати дій, які можуть бути сприйняті як підстава підозрювати його в корупції. Своєю поведінкою він має продемонструвати, що не терпить будь-яких проявів корупції, відкидає пропозиції про незаконні послуги, чітко розмежовує службу і приватне життя, при найменших ознаках корумпованої поведінки інших осіб інформує керівника свого структурного підрозділу [6]. Крім того, вказаними правилами було встановлено низку заборон щодо корупційної діяльності та передбачено пам'ятку-застереження працівника органів внутрішніх справ України про спеціальні обмеження, передбачені законодавством України. Водночас у цьому нормативно-правовому документі відсутні заходи, направлені на комплексну профілактичну роботу щодо корупційних діянь з боку працівників поліції.

З точки зору профілактики корупційних діянь цікавим для аналізу документом є Інструкція про порядок забезпечення органами та підрозділами внутрішніх справ України профілактики злочинних, корупційних діянь та інших протиправних дій серед особового складу, затверджена наказом МВС України від 23.02.2009 р. № 76. Вказана інструкція передбачала загальні положення, де розкрито поняття профілактичної роботи в системі органів та підрозділів внутрішніх справ, завдання профілактичної роботи та об'єкти профілактики, а також структурні підрозділи та посадові особи, уповноважені на забезпечення профілактики злочинних, корупційних діянь та інших протиправних дій у Міністерстві внутрішніх справ України, організація профілактичних заходів та документальне забезпечення профілактичних заходів.

Розділ 3 «Організація профілактичних заходів» інструкції передбачав проведення заходів загальної та індивідуальної профілактики щодо злочинних, корупційних та інших протиправних дій в органах внутрішніх справ України.

Відповідно до вказаного розділу заходи загальної профілактики здійснюються шляхом:

- моніторингу нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів внутрішніх справ, внесення змін і доповнень, спрямованих на її вдосконалення й усунення існуючих недоліків, що породжують умови вчинення правопорушень;
- забезпечення постійного контролю за службовою діяльністю персоналу, створення належних умов праці та соціального забезпечення;
- проведення службових розслідувань за фактами допущення персоналом порушень дисципліни та законності, скоєння злочинних корупційних та інших протиправних дій, контролю за об'єктивністю збору, розгляду зазначених матеріалів та інформування персоналу про наслідки перевірок;
- моніторинг морально-психологічного стану в органах і підрозділах внутрішніх справ, визначення кола осіб, схильних до скоєння правопорушень;
- проведення цільових (за окремими напрямками службової діяльності), комплексних оперативно-розшукових та інших заходів в органах і підрозділах внутрішніх справ;
- підвищення професійної підготовки особового складу, використання у вихідній роботі матеріалів про розгляд фактів правопорушень, допущених працівниками, їх негативні наслідки та детальне опрацювання цих прикладів у системі службової підготовки;
- оголошення вироків чи рішень судів щодо притягнення працівників органів внутрішніх справ до кримінальної відповідальності [6].

Що стосується заходів індивідуальної профілактики, то вони здійснюються шляхом:

- морально-психологічного впливу на окремого працівника чи службовця з метою забезпечення свідомого дотримання ним правомірної поведінки, проведення роз'яснювальної роботи щодо допущення помилок і порушень у службовій діяльності;
- формування у працівника чи службовця відмови від намірів учинити злочин-

не, корупційне або інше протиправне діяння;

- діяльності керівників і посадових осіб органів і підрозділів внутрішніх справ, спрямованої на забезпечення індивідуального підходу до створення належних умов проходження служби особовим складом та його виховання;

- отримання працівником належного освітнього рівня відповідно до фаху та забезпечення його самореалізації під час проходження служби [7].

На відміну від Національної поліції України в Державній прикордонній службі України на сьогодні діє Інструкція про порядок забезпечення підрозділами управління внутрішньої та власної безпеки профілактики правопорушень у сфері службової діяльності військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби України, яка визначає завдання, принципи, види, форми та методи профілактики, структурні підрозділи та посадових осіб, уповноважених на забезпечення профілактики правопорушень у Державній прикордонній службі України [8].

Не менше значимим нормативно-правовим актом серед усіх вище перелічених є Постанова КМУ від 4 вересня 2013 року «Питання запобігання та виявлення корупції», яка містить Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції. Зазначена постанова чинна на сьогодні, а тому містить завдання, повноваження та функціонал органів, уповноважених на протидію корупції як одного зі стратегічних напрямків розвитку держави [9].

Корупція набуває транснаціонального статусу, а тому європейська спільнота розробила і прийняла багато нормативно-правових актів, у яких прямо зазначено заборону корупційних діянь державних службовців, зокрема працівників Національної поліції України. На теперішній час основними правовими актами загального характеру, що регулюють питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання і протидії корупції є: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року; Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 року; Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 року; Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191) від 15 травня 2003 року; Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 року; Угода про створення групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 05 травня 1998 року; Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 року; Резолюція № R (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією» від 06 листопада 1997 року [10].

У Декларації про поліцію, прийнятій Парламентською асамблеєю Ради Європи 1979 р. (резолюція № 690), викладено правила проходження державної служби в поліції. Серед них окреслені й етичні положення, яких мають дотримуватися працівники поліцейських відомств різних країн, зокрема: поліцейський повинен діяти чесно, неупереджено і з почуттям особистої гідності, утримуватись від будь-яких корупційних дій та рішуче протидіяти ним [10].

Більш конкретні заходи щодо протидії корупції в органах поліції зазначені у «Загальних стандартах боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах», прийнятих на 71-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (2002 рік, Камерун). Стандарти спрямовані на забезпечення чесності, непідкупності та етичної поведінки працівників поліції при виконанні ними функцій з охорони правопорядку, сприяння розробленню в кожній країні-члені Інтерполу заходів, необхідних для попередження, виявлення, покарання та викорінення корупції у поліції, а також притягнення корумпованих працівників поліції до відповідальності [10].

Висновки. Отже, профілактика корупції в органах поліції є обов'язковою діяльністю центрального органу виконавчої влади. Саме для цього створено безліч нормативно-правових актів, які регламентують цю діяльність як на міжнародному, так і державному рівнях. Переважно нормативні документи стосуються механізму юридичної відповідальності будь-якої форми за правопорушення, пов'язане з корупцією. Незважаючи на це, такий широкий загальний нормативно-правовий базис потребує кореляції із міжнародними нормами, відповідності та універсальності правових приписів, визнаних світовою спільнотою. Дана концепція черговий раз підтверджує необхідність правової впорядкованості для міжнародного співробітництва. Це не виняток для питання профілактики корупції в органах поліції.

Список використаних джерел

1. Індекс сприйняття корупції – 2018. *Transparency International Ukraine*: офіційний веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryynyattya-koruptsiyi-2018/> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
3. Дисциплінарний статут Національної поліції України: затверджено Законом України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
4. Інструкція про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України від 23.03.2009 р. № 124/936/139/199/250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0670-09> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
5. Правила етичної поведінки поліцейських: затверджено наказом МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
6. Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: затверджено наказом МВС України від 22.02.2012 р. № 155 (втрата чинності від 01.07.2016 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
7. Інструкція про порядок забезпечення органами та підрозділами внутрішніх справ України профілактики злочинних, корупційних діянь та інших протиправних дій серед особового складу: затверджено наказом МВС України від 23.02.2009 р. № 76. 6 с.
8. Інструкція про порядок забезпечення підрозділами управління внутрішньої та власної безпеки профілактики правопорушень у сфері службової діяльності військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби України: затверджено наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 27.03.2006 р. № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-06> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
9. Питання запобігання та виявлення корупції: Постанова КМУ від 04.09.2013 р. № 706-2013-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-%D0%BF> (дата звернення: 17.01.2020 р.).
10. Хань О. Заходи запобігання та протидії корупції в органах поліції. *Фонд місцевої демократії*: офіційний веб-сайт. URL: <http://fmd.kh.ua/news/zahodi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-organah-politsiyi.html> (дата звернення: 17.01.2020 р.).

Надійшла до редакції 14.02.2020

References

1. Indeks spryynyattya koruptsiyi – 2018. [Corruption Perceptions Index - 2018]. *Transparency International Ukraine*: ofitsynyy veb-sayt. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryynyattya-koruptsiyi-2018/> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].
2. Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 r. № 5/2015. [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020": Presidential Decree No. 5/2015 of 12.01.2015]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].
3. Dystsyplinarnyy statut Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny: zatverdzheno Zakonom Ukrayiny vid 15.03.2018 r. № 2337-VIII. [Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine: Approved by the Law of Ukraine dated 15.03.2018 № 2337-VIII]/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].
4. Instruktsiya pro poryadok orhanizatsiyi obminu informatsiyeyu mizh strukturnymy pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny, Sluzhby bezpeky Ukrayiny, Derzhavnoyi podatkovoyi administratsiyi Ukrayiny, Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny, Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny v diyal'nosti z vyavlennya ta prypynennya koruptsiynykh diyan' v pravookhoronnykh orhanakh: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny, Sluzhby bezpeky Ukrayiny, Derzhavnoyi podatkovoyi administratsiyi Ukrayiny, Administratsiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny, Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny vid 23.03.2009 r. № 124/936/139/199/250. [Instruction on the procedure for organizing the exchange of information between the structural units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Tax Administration of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, the State Customs Service of Ukraine in the activity of detecting and ending corruption in law enforcement agencies: Order of the Min-

istry of Internal Affairs Ukraine, Security Service of Ukraine, State Tax Administration of Ukraine, Administration of State Border Guard Service of Ukraine, State Customs Service of Ukraine dated 23.03.2009 № 124/936/139/199/250.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0670-09> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].

5. Pravyla etychnoyi povedinky politseys'kykh [Rules of Ethical Conduct of Police] : zatverdzheno nakazom MVS Ukrainy vid 09.11.2016 r. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].

6. Pravyla povedinky ta profesiynoyi etyky osib ryadovoho ta nachal'nyts'koho skladu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Rules of conduct and professional ethics of persons of ordinary and commanding staff of law-enforcement bodies of Ukraine] : zatverdzheno nakazom MVS Ukrainy vid 22.02.2012 r. № 155 (vtrata chynnosti vid 01.07.2016 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-12> (data zvernennya: 17.01.2020 r.) [in Ukr.].

7. Instruktsiya pro porядok zabezpechennya orhanamy ta pidrozdilamy vnutrishnikh sprav Ukrainy profilaktyky zlochynnykh, koruptsiynykh diyan' ta inshykh protypravnykh diy sered osobovoho skladu [Instruction on the Procedure for Providing Prevention of Criminal, Corruptive Actions and Other Unlawful Actions among Personnel by the Bodies and Internal Affairs Bodies of Ukraine] : zatverdzheno nakazom MVS Ukrainy vid 23.02.2009 r. № 76. 6 s. [in Ukr.].

8. Instruktsiya pro porядok zabezpechennya pidrozdilamy upravlinnya vnutrishn'oyi ta vlasnoyi bezpeky profilaktyky pravoporushen' u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti viys'kovosluzhbovtziv i pratsivnykiv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy [Instruction on the procedure for providing units of the Department of Internal and Own Security for the prevention of offenses in the field of military service and employees of the State Border Service of Ukraine] : zatverdzheno nakazom Administratsiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy vid 27.03.2006 r. № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-06> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].

9. Pytannya zapobihannya ta vyyavlennya koruptsiyi: Postanova KМУ vid 04.09.2013 r. № 706-2013-p. [Issues of Prevention and Detection of Corruption: CMU Resolution No. 706-2013-p.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-%D0%BF> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].

10. Khan' O. Zakhody zapobihannya ta protydyi koruptsiyi v orhanakh politsiyi. [Measures to Prevent and Combat Corruption in Police. Local Democracy Foundation] Fond mistsevoyi demokratiyi: ofitsiyinyy veb-sayt. URL: <http://fmd.kh.ua/news/zahodi-zapobigannya-ta-protidyyi-koruptsiyi-v-organah-politsiyi.html> (data zvernennya: 17.01.2020 r.). [in Ukr.].

SUMMARY

Bereznyak V. S. Peculiarities of regulatory support of corruption prevention in police bodies. Prevention is one way to combat corruption in the law enforcement system. It is expressed in several forms and is used to prevent corruption-related offenses. The purpose of preventive measures is to educate the anti-corruption orientation of the National Police officers, as well as to increase their regulatory awareness on the subject.

The author has paid attention to the fact that an important step in the prevention of corruption in the police is the legal regulation of this activity. The normative legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, including interagency on the prevention of corruption in police bodies, were analyzed. It is established that today there are no measures in the legal documents aimed specifically at comprehensive preventive work on corruption by a police officer.

International normative documents, such as the Declaration on Police, adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in 1979 (resolution No. 690) and "Common standards for the fight against corruption in police units and services", adopted at the 71st session The Interpol General Assembly (2002, Cameroon), which sets out the basic standards and rules for the ethical conduct of police officers.

It has been stated that the prevention of corruption in the police is a mandatory activity of the central executive body. For this purpose, many legal acts have been created, which regulate this activity at both international and national levels. Preferably, the regulatory documents concern the mechanism of legal liability of any form for corruption offenses. Despite this, such a wide range of legal frameworks need correlation with international norms, compliance and universality of legal regulations recognized by the international community. This concept once again confirms the need for legal ordering for international cooperation.

Keywords: *corruption, prevention, regulatory support, police bodies.*

УДК 343.97
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-118-124

Кіріленко Ф. О.
кандидат юридичних наук
(Міністерство внутрішніх справ України)

ДИНАМІКА ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ У 1960–2018 РОКАХ ІЗ РОЗРАХУНКУ НА 10 ТИСЯЧ НАСЕЛЕННЯ

Дослідження виконано на основі статистичної інформації Міністерства внутрішніх справ України, яка відображає рівень злочинів, скоєних у 1960–2018 роках із розрахунку на 10 тис. населення. Основну увагу зосереджено на динаміці зареєстрованих злочинів у цей період. Матеріали можуть бути корисними для посадових і службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських активістів, журналістів, науковців тощо, які займаються проблемами правової статистики. Дослідження ґрунтується на офіційній статистиці органів внутрішніх справ України 1960–2018 років. Матеріали доповнено кривинними статистичними даними.

Ключові слова: рівень злочинності, коефіцієнт злочинів, абсолютні показники, динаміка, населення.

Постановка проблеми. Незалежно від типу держави злочинність була, є і буде. Злочинність в цілому вивчається за допомогою аналізу кількості злочинів та кількості засуджених. Загалом криміногенна ситуація в Україні в період 1960–2018 років характеризується стабільною тенденцією до збільшення кількості зареєстрованих злочинів. Однак ця тенденція була нерівномірною і в окремі роки відбувалося зменшення рівня злочинності. Загальний стан злочинності можна прослідкувати за таблицями, якими доповнено подані матеріали.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити, оцінити та оприлюднити статистичні дані, які відображають динаміку злочинів, вчинених в Україні на 10 тис. населення у період 1960–2018 років.

Рівень злочинності на 10 тисяч населення (за всіма напрямками діяльності служб) 1960-1980

За роками

Область	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Вінницька	19,0	34,0	34,5	30,6	25,1	22,3	22,9	23,3	25,4	26,1	25,8	23,5	22,4	20,1	20,0	20,9	22,4	21,4	24,9	27,1	28,0
Волинська	24,8	28,8	30,9	25,6	18,8	17,3	15,5	12,1	13,8	13,8	13,7	13,1	13,7	13,8	18,3	18,4	19,9	28,7	27,6	27,5	27,3
Вороніжградська	32,4	40,0	32,6	29,6	23,6	22,0	25,5	23,9	25,0	25,9	29,9	30,9	29,4	27,4	31,3	31,1	30,9	29,7	32,0	37,0	43,3
Дніпропетровська	29,0	37,8	36,9	31,0	26,8	25,9	31,6	29,7	32,4	34,6	35,0	35,3	38,7	34,7	36,4	36,0	36,2	33,5	37,2	47,1	51,3
Донецька	31,8	34,2	34,7	27,7	24,2	23,1	27,7	26,2	28,3	28,7	31,7	30,7	31,9	29,5	42,9	40,4	39,4	36,8	39,7	50,2	55,6
Житомирська	24,1	27,3	26,1	24,7	21,4	23,2	23,0	23,8	24,9	23,7	26,3	28,5	27,0	22,7	19,9	21,4	20,4	18,6	20,0	23,8	24,6
Закарпатська	16,5	22,6	20,9	17,5	14,5	15,9	13,8	12,3	12,2	13,8	14,6	14,2	13,8	13,5	15,1	16,2	16,0	15,5	15,5	18,2	18,0
Запорізька	29,0	37,1	36,9	33,3	29,5	29,1	30,2	30,4	31,4	32,6	35,1	33,3	32,1	35,1	37,5	38,3	39,2	37,7	39,6	42,4	48,2
Івано-Франківська	28,5	28,8	29,2	25,3	20,1	19,6	20,5	20,7	20,2	19,0	19,1	18,0	30,5	18,0	16,8	16,5	16,3	16,2	18,8	19,4	21,5
Київська	25,2	32,1	30,1	23,4	24,5	25,5	28,0	28,7	29,5	26,9	30,6	26,9	26,7	24,0	24,5	26,0	27,0	26,2	29,6	30,9	30,7
Київ	36,1	36,3	31,0	28,1	26,8	28,8	32,5	29,5	28,8	31,6	31,8	30,7	29,6	30,0	33,4	30,7	29,1	27,3	26,8	28,5	30,8
Кіровоградська	33,9	35,4	32,7	26,5	22,2	23,4	25,1	24,6	25,5	25,2	27,5	26,3	25,8	23,4	26,8	27,2	27,5	27,2	30,6	32,7	34,4
Кримська	40,5	46,5	43,6	39,7	33,5	32,7	35,6	30,0	34,4	33,5	34,0	34,0	34,2	33,2	38,1	37,5	41,7	39,1	45,1	51,7	56,5
Львівська	28,7	31,4	27,1	23,6	20,4	19,2	20,3	20,0	18,5	19,7	20,6	19,7	19,1	17,3	18,4	18,1	18,1	17,0	16,9	17,3	18,8
Миколаївська	38,3	43,3	38,8	33,7	29,6	33,3	38,7	35,2	37,4	35,4	35,6	35,1	34,7	32,0	35,1	33,5	34,2	33,5	38,8	47,5	47,3
Одеська	36,5	38,2	36,1	28,5	25,5	22,8	28,1	28,2	28,3	29,0	32,7	32,3	35,7	34,4	39,3	39,5	40,8	38,0	41,9	46,4	50,3
Полтавська	22,9	23,4	20,0	19,0	16,6	16,4	15,1	14,7	16,0	16,6	17,1	17,6	17,9	16,8	19,1	19,1	20,2	19,9	22,4	25,1	37,4
Рівненська	19,8	27,7	34,6	28,7	31,4	31,4	32,8	31,3	31,3	24,2	27,5	30,1	24,6	22,6	20,0	20,7	21,1	19,1	20,5	21,2	22,8
Сумська	28,0	27,2	27,8	23,3	15,5	18,1	17,8	17,7	21,5	19,0	21,0	20,9	22,2	20,3	21,8	21,6	22,2	21,9	23,9	27,2	27,1
Тернопільська	29,8	31,5	30,3	23,7	19,1	19,4	16,4	15,4	16,1	16,9	17,7	18,5	17,9	16,7	15,6	15,3	15,2	14,4	15,0	17,6	17,3
Харківська	23,4	29,3	32,3	28,0	24,3	23,6	24,2	25,3	25,9	25,5	25,1	24,2	23,8	23,3	28,0	28,0	28,3	25,7	29,1	32,0	33,2
Херсонська	34,8	53,9	40,4	41,1	33,7	30,1	30,4	31,3	37,6	35,5	38,1	38,3	39,7	37,1	39,5	40,2	40,5	32,8	35,9	39,6	46,8
Хмельницька	24,1	28,9	30,0	23,8	17,4	16,8	16,6	18,0	17,8	17,0	18,7	17,8	18,6	16,8	16,0	17,5	17,6	17,6	18,3	19,2	19,2
Черкаська	25,1	26,2	26,0	20,3	17,5	16,1	16,0	14,8	17,2	18,4	20,5	20,0	21,4	20,5	22,4	23,3	22,9	22,0	25,7	30,4	31,9
Чернівецька	27,0	30,5	29,3	25,2	16,5	15,5	15,2	15,0	14,8	14,8	15,5	15,4	17,5	17,4	17,7	18,1	18,5	18,6	18,6	21,9	21,3
Чернівецька	32,5	40,7	35,5	31,7	28,9	27,8	28,1	27,2	28,7	27,3	30,5	27,9	25,9	23,9	24,8	26,2	25,7	23,9	23,8	28,1	28,0
Усього по УРСР	30,6	35,5	34,2	29,3	25,0	24,5	26,3	25,5	26,9	27,0	28,6	28,0	28,3	26,6	29,7	29,7	30,3	28,7	31,3	35,8	39,5

© Кіріленко Ф. О., 2020
ORCID iD : <https://orcid.org/0060-0003-3646-5371>
kirilenko.fedir@mvs.gov.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Елементами наукової новизни цього дослідження є інформаційна база, оскільки робота ґрунтується на результатах звітних даних Міністерства внутрішніх справ України. Запропонована інформація охоплює спектр питань щодо злочинів, скоєних в Україні на 10 тис. населення за роками. Матеріали можуть бути корисними у науково-дослідній сфері, у навчальному процесі тощо.

**Рівень злочинності на 10 тисяч населення
(за всіма напрямками діяльності служб)**

1981-2000

За роками

Область	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Вінницька	27,5	27,5	30,0	29,6	36,1	38,5	37,5	30,7	38,8	44,5	47,1	60,8	66,3	71,0	77,5	81,4	79,8	82,6	79,2	74,5
Волинська	29,1	29,9	32,1	32,4	32,0	29,9	26,9	26,9	36,9	42,6	44,3	49,1	55,9	72,3	70,6	68,7	68,8	76,1	73,7	69,8
Дніпропетровська	46,1	46,8	56,2	52,9	50,9	47,0	45,0	50,4	60,3	100,7	119,9	146,0	150,0	179,0	166,0	152,2	152,2	152,2	152,2	148,9
Донецька	59,6	60,1	69,7	64,8	76,3	72,6	67,7	62,0	74,1	82,7	84,1	93,4	109,8	111,0	119,0	112,7	112,2	109,2	105,0	106,8
Житомирська	26,7	27,7	33,1	33,0	40,8	46,7	39,9	33,3	45,0	54,1	54,5	68,6	81,9	92,0	102,8	96,2	95,6	103,9	106,7	107,3
Закарпатська	17,6	17,2	18,8	18,7	18,9	18,7	18,6	20,4	25,8	28,1	28,8	36,3	39,4	47,2	59,1	55,8	55,2	53,8	51,4	50,2
Запорізька	49,5	49,9	56,9	55,2	59,6	58,9	57,0	54,8	68,4	82,7	92,6	112,4	131,5	139,7	154,8	156,7	161,9	172,0	160,7	158,4
Івано-Франківська	22,2	22,4	23,0	23,3	25,0	26,7	26,5	22,7	29,4	32,3	33,9	40,6	44,0	48,7	62,1	60,2	61,6	61,0	60,2	58,3
Київська	32,4	37,8	37,1	36,9	39,9	42,7	41,0	39,3	47,8	52,5	56,4	70,9	75,2	80,8	90,2	80,2	72,5	79,0	76,1	83,1
Київ	39,1	40,8	42,4	41,3	40,0	35,6	36,2	38,3	68,3	79,7	89,4	109,2	118,7	121,0	138,3	120,0	112,0	110,0	103,5	104,9
Кіровоградська	37,5	37,5	41,3	39,9	45,1	48,2	47,8	50,9	75,9	68,4	74,4	89,3	87,1	83,1	104,3	100,7	106,1	104,8	103,4	105,7
Кримська	59,9	63,7	62,9	60,9	61,8	58,3	59,3	66,5	81,5	94,3	102,6	124,2	138,0	138,4	154,9	157,2	143,7	138,2	138,1	139,1
Львівська	20,0	20,3	21,6	23,6	23,6	22,2	31,4	28,7	42,0	54,0	57,0	74,2	76,4	82,2	93,9	88,2	73,8	74,6	75,0	79,2
Миколаївська	52,6	52,2	60,9	60,5	60,1	58,2	55,4	58,0	81,8	84,7	91,8	116,9	132,8	137,0	150,9	159,4	127,6	123,2	128,4	135,1
Одеська	52,5	54,9	64,2	62,2	65,2	63,0	61,2	62,8	77,8	87,5	94,1	104,2	110,5	120,0	130,9	131,1	116,2	108,1	101,4	105,5
Полтавська	32,3	38,7	40,2	39,3	42,4	47,5	44,7	44,3	52,9	56,6	60,5	70,4	81,5	87,7	107,0	113,9	108,3	108,8	107,6	101,1
Рівненська	23,4	24,5	28,5	26,3	35,0	37,8	34,2	26,6	33,8	35,3	38,3	45,1	46,4	50,7	59,6	58,8	59,7	65,0	64,4	60,7
Сумська	27,4	28,1	31,1	30,8	35,5	35,5	34,2	32,2	41,2	47,2	52,1	64,8	79,6	90,7	106,3	114,4	106,6	108,4	108,2	105,1
Тернопільська	16,7	17,8	21,3	19,9	24,1	25,7	26,7	24,6	28,4	30,2	34,3	40,2	49,5	52,4	57,4	54,6	54,1	52,5	54,8	52,9
Харківська	34,9	33,4	31,8	30,5	30,3	36,0	35,0	39,6	62,5	83,3	97,0	133,5	120,5	138,5	158,4	154,5	152,4	146,7	146,8	141,5
Херсонська	46,2	45,9	45,6	45,1	48,0	47,5	43,3	43,9	65,5	75,5	85,6	105,9	99,4	108,9	131,4	130,9	131,8	116,2	110,2	114,3
Хмельницька	21,0	21,4	23,8	23,5	25,9	27,4	26,2	23,5	28,9	32,3	36,6	48,4	56,2	58,1	69,7	66,2	63,3	65,9	71,9	68,3
Черкаська	32,7	34,9	35,9	34,6	42,5	42,7	35,6	35,6	44,1	48,5	55,5	68,2	74,4	79,2	90,8	86,3	92,4	86,6	100,6	100,6
Чернівецька	21,2	21,6	21,0	29,7	29,9	30,0	27,9	29,5	42,9	54,2	58,8	64,6	71,9	78,3	82,0	87,1	92,9	100,0	96,4	93,8
Чернівецька м. Севастополь	27,6	27,2	27,8	27,7	29,6	30,3	27,0	25,3	27,6	31,9	35,6	42,4	45,6	48,7	54,8	56,0	57,5	50,4	53,7	49,1
Усього по УРСР	41,6	42,5	46,9	45,3	49,1	48,8	46,4	47,3	71,3	78,0	88,7	99,7	109,6	124,1	120,8	115,9	113,6	111,5	110,9	108,5

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій країні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Оскільки саме держава має гарантувати кожному з нас захист від злочинних посягань, виникає потреба дослідити рівень злочинності в країні, а також стан протидії їй з боку правоохоронних органів, які діють від імені держави та повинні захищати громадян. Однак незалежно від типу держави злочинність була, є і буде. Злочинність в цілому вивчається за допомогою аналізу кількості злочинів та кількості засуджених. Злочинність характеризується кількісними та якісними показниками. Якісні показники доцільно використовувати лише під час аналізу стану злочинності та її динаміки в межах одного регіону, оскільки вони є однобічними, тобто враховують географічні й часові межі, однак не враховують чисельності населення регіону. Для усунення цього недоліку та уможливлення співвіднесення абсолютних показників із чисельністю населення регіону для кількісної характеристики стану злочинності застосовують відносні показники – коефіцієнти (індекси) інтенсивності злочинності й злочинної активності населення.

**Рівень злочинності на 10 тисяч населення
(за всіма напрямками діяльності служб)**

2001-2018

За роками в абсолютних цифрах і відсотках

Область	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	73,7	70,2	83,2	85,0	71,7	65,1	60,5	61,3	63,3	77,2	77,4	60,0	91,5	90,5	104,5	102,9	90,5	80,3
Волинська	67,2	63,0	82,5	77,5	80,5	77,1	78,4	70,3	74,7	79,7	81,3	60,8	80,4	73,8	102,8	114,8	104,3	89,6
Луганська	137,0	117,4	163,1	166,9	142,0	120,8	114,2	110,5	123,3	137,0	138,2	115,8	176,2	132,8	36,7	55,7	52,2	47,9
Дніпропетровська	161,4	171,6	193,0	219,9	131,9	108,5	102,2	99,9	110,7	145,5	141,1	123,7	132,3	147,2	133,6	142,3	136,9	141,8
Донецька	102,9	93,4	124,5	124,1	123,0	111,0	105,2	101,7	115,8	139,0	137,4	110,7	131,5	129,1	81,0	69,9	61,9	56,8
Житомирська	83,1	74,0	99,8	85,4	73,0	63,7	57,7	59,2	66,7	78,3	82,8	79,2	79,9	82,4	110,7	135,6	120,1	115,6
Закарпатська	52,5	49,7	52,1	52,3	52,3	43,5	41,2	40,4	45,2	54,0	57,5	45,7	82,6	86,3	90,4	75,3	89,9	87,6
Запорізька	117,8	122,9	168,4	160,4	149,4	136,0	145,2	131,6	134,9	152,5	153,6	141,3	169,9	190,2	237,6	232,9	184,7	155,2
Івано-Франківська	50,1	52,4	61,7	55,3	52,7	44,6	46,3	39,9	39,5	41,2	42,2	36,3	57,1	54,8	61,6	74,6	59,6	53,7
Київська	79,5	69,7	88,0	82,4	74,0	68,5	67,2	66,7	79,7	95,4	101,1	88,3	101,4	101,5	145,5	168,1	147,5	114,9
Київ	53,7	50,0	118,1	108,3	122,5	105,6	93,0	93,7	128,0	129,1	132,9	120,8	166,6	194,3	228,5	265,3	241,4	204,4
Кіровоградська	97,0	82,1	99,4	90,7	86,7	71,0	65,0	69,2	92,4	116,6	120,0	106,1	173,3	175,5	187,9	190,5	173,9	162,0
АР Крим	127,8	107,1	130,9	129,5	118,3	93,7	103,8	99,9	115,6	169,6	190,7	168,8	176,4	47,9	x	x	x	x
Львівська	68,9	66,8	74,6	75,3	71,3	64,4	58,5	52,6	55,7	67,2	64,1	62,6	81,3	85,4	111,1	149,8	168,8	167,1
Миколаївська	118,3	97,2	122,0	115,3	114,0	103,2	90,9	91,1	99,8	109,6	115,0	87,2	110,8	125,4	187,5	135,5	146,8	168,5
Одеська	92,9	89,3	120,7	105,4	96,5	86,9	82,1	82,6	87,8	103,0	106,1	102,5	130,4	107,5	122,8	145,0	136,7	138,8
Полтавська	94,3	87,5	114,4	113,5	112,0	96,1	92,7	83,1	88,7	108,3	102,5	86,0	121,8	124,3	163,1	160,8	159,7	151,8
Рівненська	50,5	46,9	75,3	63,7	65,5	53,4	50,0	50,2	60,4	64,1	64,0	48,9	76,3	90,6	95,5	103,4	98,2	88,8
Сумська	101,1	89,2	106,3	99,7	88,9	76,7	72,4	68,2	80,3	90,4	93,0	77,8	119,2	128,8	128,1	129,7	113,3	109,1
Тернопільська	50,4	49,8	52,8	53,2	49,6	47,2	43,0	42,0	45,8	48,8	46,9	39,6	52,7	52,9	87,4	66,1	72,1	67,5
Харківська	113,4	121,5	153,7	128,5	109,9	92,4	88,8	86,3	91,1	101,6	129,6	112,4	127,6	117,4	150,4	186,0	129,6	135,5
Херсонська	107,8	90,1	137,7	118,3	114,8	92,1	87,3	88,4	95,7	111,9	124,2	105,9	139,4	136,2	150,9	147,7	150,5	153,8
Хмельницька	60,5	58,7	81,9	76,6	75,0	68,3	66,6	59,7	67,3	80,9	86,4	66,1	71,4	77,4	97,2	94,4	91,0	88,0
Черкаська	89,9	75,3	90,0	82,9	74,7	63,3	58,0	58,2	69,1	74,2	87,4	75,2	104,2	97,6	131,8	149,5	144,9	128,2
Чернівецька	86,0	81,7	96,7	88,3	78,6	67,8	61,7	61,4	76,8	85,6	85,6	79,8	94,8	96,2	150,4	1		

Коефіцієнт (індекс) інтенсивності злочинності – це кількість зареєстрованих злочинів на 10 тис. або 100 тис. населення регіону, яке досягло віку кримінальної відповідальності.

Розглянемо рівень злочинів, скоєних на 10 тис. населення у період 1960–1965 років. Статистика свідчить, що в цей період коефіцієнт інтенсивності злочинів у середньому дорівнював 29,9 % (найбільший – 35,5 % у 1961 році, найменший – 24,5 % у 1965 році). У 1966–1970 роках середній рівень таких злочинів склав 26,9 % (найбільший – 28,6 у 1970 році, найменший – 25,5% у 1967 році).

Рівень злочинності на 10 тисяч населення в абсолютних цифрах (за напрямом діяльності карного розшуку) 1960-1980

За роками в абсолютних цифрах і відсотках

Область	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Вінницька	12,3	15,3	11,7	10,7	9,9	9,9	9,9	9,4	10,4	11,1	11,6	11,7	11,1	10,7	12,4	12,3	13,1	12,4	14,1	15,2	14,7
Волинська	11,4	12,5	10,0	8,8	7,9	7,6	8,7	7,4	9,6	8,8	9,1	8,6	8,3	8,3	8,3	11,5	12,6	19,5	17,6	17,1	16,9
Воронілеградська	23,5	27,5	21,0	17,8	15,3	15,3	18,8	18,2	18,3	18,2	21,3	21,0	19,8	18,6	21,9	21,4	21,3	19,4	20,7	24,0	29,5
Дніпропетровська	22,2	27,3	23,2	19,3	18,4	19,0	23,2	21,7	23,4	25,2	23,9	22,1	23,7	21,6	25,4	24,7	24,4	22,6	24,6	32,4	34,4
Донецька	23,7	22,4	20,4	16,9	15,3	15,4	18,8	17,7	18,3	18,4	19,3	17,9	17,4	17,0	31,8	27,9	26,7	25,0	26,2	34,6	36,6
Житомирська	13,4	12,8	9,4	8,8	6,4	7,7	9,6	9,0	8,9	9,9	11,1	11,9	11,4	10,7	12,7	13,6	11,0	11,7	14,7	14,8	
Закарпатська	11,5	13,1	10,8	9,2	8,2	9,1	8,8	8,0	7,8	8,4	8,1	8,1	7,9	8,1	8,6	8,6	8,4	8,1	8,2	9,4	9,3
Запорізька	23,2	27,5	24,9	21,6	20,1	20,4	21,9	21,6	22,1	22,6	23,5	21,8	21,1	22,3	24,9	25,3	25,0	22,9	23,5	26,1	28,5
Івано-Франківська	16,2	13,1	11,6	11,6	9,8	9,7	10,9	10,0	10,5	10,2	9,7	9,1	9,3	8,8	10,2	9,8	9,4	9,3	10,7	10,9	12,0
Київська	15,1	17,3	12,4	10,9	10,8	12,0	13,3	13,7	14,1	13,2	14,6	14,6	14,1	13,4	15,8	15,4	15,3	14,3	16,7	17,7	17,8
Київ	24,8	28,2	38,6	17,0	38,6	21,0	28,0	22,0	21,1	22,9	22,4	20,7	20,2	21,9	23,3	21,9	20,9	38,9	17,7	17,8	24,4
Кіровоградська	23,2	19,7	15,4	13,9	12,6	13,5	15,9	15,1	14,9	15,7	16,9	16,8	15,9	15,1	18,9	18,8	18,8	17,9	20,3	22,0	21,5
Криворізька	29,7	31,9	26,3	24,8	22,8	24,5	27,5	23,0	26,3	25,2	24,6	24,0	22,8	22,2	25,6	25,0	27,1	25,7	30,5	34,6	37,4
Львівська	16,2	17,6	12,4	11,5	11,0	11,2	12,4	11,4	10,7	10,8	11,4	11,0	10,4	10,1	11,8	10,9	11,0	10,1	9,9	10,0	10,8
Миколаївська	24,9	29,3	22,7	19,6	18,2	21,4	26,6	23,8	25,6	25,3	24,5	23,7	22,3	21,0	24,3	22,7	22,1	21,4	25,1	32,1	31,8
Одеса	26,2	23,7	20,7	17,1	16,5	15,9	19,6	19,5	19,6	19,5	22,2	22,4	24,6	23,5	27,8	27,1	27,5	25,5	26,8	29,4	31,2
Полтавська	11,5	12,7	9,6	8,5	8,2	9,3	9,7	9,5	10,3	10,9	11,0	11,4	10,9	10,6	12,3	12,4	13,0	12,5	14,0	15,7	16,7
Рівненська	10,6	13,2	12,4	10,6	9,7	11,1	11,5	10,8	11,5	12,0	12,3	12,5	11,0	11,2	11,2	11,8	11,7	10,7	11,7	12,4	12,9
Сумська	16,4	16,2	11,8	9,5	8,1	10,3	12,3	12,6	14,1	13,1	13,5	12,9	12,8	12,4	14,4	14,6	14,4	13,3	14,2	16,3	15,8
Тернопільська	11,2	11,6	12,0	8,9	7,5	7,4	7,1	7,2	7,7	8,3	9,0	8,7	8,3	8,4	9,2	8,7	8,7	8,2	8,4	9,9	9,2
Харківська	14,9	18,9	17,8	16,4	15,7	15,7	17,9	18,2	18,0	18,0	17,9	16,8	15,7	15,1	19,9	19,5	19,3	16,6	18,7	20,6	20,5
Херсонська	24,9	36,1	29,5	22,6	19,5	20,1	21,1	21,8	26,0	23,6	25,4	25,6	24,6	22,6	24,9	24,6	24,1	22,4	24,3	28,8	
Хмельницька	12,0	12,6	9,5	7,9	6,7	6,6	8,4	8,8	8,5	8,3	9,0	8,6	8,8	8,7	9,6	10,5	10,4	10,0	10,4	11,0	10,6
Черкаська	9,6	12,8	10,2	8,4	7,7	7,7	9,3	9,0	11,6	11,9	13,0	12,8	12,2	12,0	14,0	14,1	13,4	13,0	15,1	14,7	19,4
Чернівецька	12,7	14,6	9,9	8,5	6,9	6,5	8,2	8,4	8,3	8,8	9,6	9,3	9,9	11,2	12,2	11,9	12,1	11,7	11,4	13,9	13,4
Чернівецька	18,8	20,5	15,3	14,2	12,7	12,2	13,5	13,3	13,2	12,1	13,8	13,0	12,1	11,6	13,9	13,7	13,6	13,0	12,9	13,5	14,8
Усього по УРСР	19,4	21,0	17,3	15,1	13,7	14,4	16,5	15,9	16,6	16,8	17,5	16,8	16,6	16,0	19,9	19,3	19,3	18,0	19,5	22,6	24,8

Порівняно з попереднім у наступний період (1971–1975 роки) зростає до 28,5 % середнє значення коефіцієнту інтенсивності злочинів, скоєних на 10 тис. населення (найбільший у 1974–1975 роках – 29,7 %, найменший у 1973 році – 26,6 %).

Зростання середнього значення коефіцієнта спостерігається й надалі. У 1976–1980 роках (33,1 %), найбільший у 1980 році (39,5 %), найменший у 1977 році (28,7 %); у 1981–1985 роках (45,1 %), у 1986–1990 роках (55,2 %), у 1990–1995 роках (100 %).

Рівень злочинності на 10 тисяч населення в абсолютних цифрах (за напрямом діяльності карного розшуку) 1981-2000

За роками в абсолютних цифрах і відсотках

Область	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
Вінницька	14,4	13,9	16,2	16,1	14,9	14,0	14,0	16,4	24,5	30,1	34,3	49,8	55,0	58,3	60,9	63,9	60,9	63,6	59,7	57,5	
Волинська	18,5	18,1	19,0	19,1	18,3	15,8	14,6	17,3	27,1	32,5	34,7	39,8	47,8	60,6	55,4	52,6	51,4	69,3	56,6	55,6	
Воронілеградська	29,6	29,4	35,5	34,6	31,1	24,9	24,7	33,9	56,9	70,3	82,1	104,6	129,2	134,9	153,7	139,2	124,2	124,4	122,1	88,1	
Дніпропетровська	36,7	35,9	42,8	40,0	44,4	37,7	35,4	62,1	82,1	88,2	100,4	119,4	150,1	155,5	178,2	173,3	160,8	141,1	134,1	138,0	
Донецька	39,7	39,2	43,5	44,3	47,3	40,7	41,1	42,8	54,0	61,1	65,9	77,0	91,7	91,3	94,5	86,5	85,1	82,8	79,5	84,6	
Житомирська	15,1	15,1	20,0	19,2	18,4	16,6	15,9	18,8	29,8	39,2	41,8	56,4	68,5	74,9	79,9	73,6	72,3	82,2	86,2	87,4	
Закарпатська	9,1	8,9	9,9	9,5	9,4	9,0	9,3	12,7	18,4	20,4	21,4	28,9	32,1	38,2	46,2	41,8	41,4	39,7	36,6	37,9	
Запорізька	29,8	29,3	34,5	34,2	35,4	32,6	33,0	35,9	50,7	64,6	77,1	100,7	119,0	124,3	137,1	136,7	142,4	151,9	140,6	141,8	
Івано-Франківська	11,9	11,8	11,9	11,4	11,3	10,2	11,1	11,4	17,8	20,7	22,7	30,3	33,1	35,9	44,1	41,7	41,8	41,7	41,8	42,4	
Київська	18,9	21,0	21,0	20,8	20,3	18,9	18,7	22,6	31,7	35,8	42,1	59,4	63,7	68,0	71,9	61,5	51,5	60,4	57,8	66,1	
Київ	25,9	25,4	27,1	25,4	23,7	21,3	23,1	28,3	59,3	68,7	78,6	96,7	105,3	105,7	117,5	100,0	98,0	88,4	82,1	86,5	
Кіровоградська	21,5	21,3	24,6	24,0	23,7	21,3	20,2	32,9	58,1	51,4	58,7	76,2	74,7	68,4	87,1	81,0	85,0	85,6	84,8	88,8	
Криворізька	39,9	41,2	41,4	39,4	38,6	34,3	38,8	48,3	64,2	76,0	86,9	111,1	123,4	121,8	134,2	133,2	121,3	112,8	112,5	116,3	
Львівська	11,3	11,1	11,8	13,9	11,8	11,6	20,5	19,8	32,6	44,0	47,2	63,8	65,1	68,4	75,8	70,5	56,3	56,4	57,0	62,7	
Миколаївська	33,0	32,6	39,3	38,9	38,4	35,7	33,7	41,1	64,7	68,1	75,7	101,0	114,3	115,0	124,0	131,3	99,0	97,6	102,7	111,3	
Одеса	32,7	34,5	42,7	39,8	42,0	39,8	40,4	47,0	61,9	71,8	79,7	91,3	97,5	104,2	112,1	111,1	95,8	87,6	80,8	85,0	
Полтавська	24,8	24,5	24,7	23,7	23,6	22,8	22,3	25,4	33,7	38,5	51,4	61,0	68,7	73,4	88,3	93,5	88,3	89,3	85,3	85,3	
Рівненська	13,4	13,3	16,6	14,4	13,9	11,7	11,7	13,9	20,4	21,9	26,5	35,0	36,8	38,9	44,1	41,4	41,8	45,5	45,2	44,8	
Сумська	15,0	14,7	17,3	16,9	16,8	16,2	17,0	19,9	28,3	33,6	40,3	55,7	69,0	78,5	89,3	95,1	85,9	79,0	80,3	90,5	
Тернопільська	8,6	8,8	12,4	10,8	10,6	9,3	9,8	12,9	17,4	20,6	24,5	31,1	39,8	40,3	46,3	40,3	38,7	37,6	39,9	40,7	
Харківська	21,4	20,5	20,6	21,5	20,3	23,2	23,3	30,0	52,0	69,8	83,5	99,9	104,6	120,1	136,5	137,5	129,1	122,1	121,7	119,0	
Херсонська	28,4	27,4	26,9	26,4	29,2	27,9	26,8	30,8	53,5	62,7	72,4	93,0	87,3	95,7	113,6	114	107,4	94,1	88,7	93,5	
Хмельницька	10,9	10,5	12,8	12,5	11,4	10,1	11,4	12,4	17,6	20,9	26,2	38,1	45,6	46,0	52,7	41,4	43,1	45,5	50,5	51,4	
Черкаська	20,7	20,7	21,8	20,9	22,0	18,8	18,8	21,8	33,7	35,6	43,8	58,9	64,3	68,1	75,9	69,4	74,6	79,9	81,4	79,3	
Чернівецька	12,9	12,9	20,2	19,0	18,0	16,7	15,5	18,8	31,8	42,3	23,4	54,4	62,4	67,9	71,1	73,8	77,9	83,9	80,3	79,5	
Чернівецька	14,3	14,1	14,9	14,5	14,3	13,9	11,6	12,6	15,9	19,8	47,8	31,3	34,0	35,5	38,2	38,2	43,6	38,7	41,3	38,7	
Усього по УРСР	25,9	25,8	29,1	28,4	28,7	26,0	26,2	32,1	46,9	55,2	63,4	76,1	86,1	92,8	102,7	98,0	92,3	90,1	87,9	90,9	
м. Севастополь																					

Беручи до уваги результати вивчення нами статистики з цих питань, слід відмітити, що пік зростання середнього коефіцієнта інтенсивності злочинів, скоєних на 10 тис. населення, припадає на період 1995–2000 років та становить 115 % (найбільший у 1996 році – 120,8, найменший у 2000 році – 110,9 %).

На початку 2000-х спостерігається зниження середнього коефіцієнта інтенсивності злочинності на десять тисяч населення до 104,1 %, а в період 2006–2010 років до 92 %.

У 2011–2015 роках середній коефіцієнт знову збільшується до 117,8 % (найбільший у 2015 році – 132 %, найменший у 2012 році – 97,4 %). Цей показник не може бути об'єктивним, оскільки дані отримані за неповний рік.

Рівень злочинності на 10 тисяч населення в абсолютних цифрах (загальнокримінальної спрямованості) 2001-2018

За роками в абсолютних цифрах і відсотках

Область	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	61,0	63,4	76,1	77,6	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Волинська	53,8	54,3	73,8	68,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Луганська	114,5	106,6	150,9	154,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Дніпропетровська	134,4	126,0	143,6	140,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Донецька	85,3	86,8	119,7	119,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Житомирська	67,3	66,2	91,6	77,5	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Закарпатська	40,9	42,7	45,1	45,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Запорізька	123,1	114,6	158,9	150,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Івано-Франківська	38,7	42,2	51,1	45,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Київська	64,0	63,9	82,1	76,5	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Київ	81,0	75,0	112,0	102,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Кіровоградська	91,8	74,7	92,5	82,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
АР Крим	109,9	88,6	132,1	118,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Львівська	55,6	58,9	65,7	65,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Миколаївська	95,9	87,8	112,5	104,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Одеська	79,8	81,1	111,3	94,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Полтавська	80,6	79,5	106,6	102,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Рівненська	42,8	49,2	67,1	55,9	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Сумська	89,3	82,8	98,5	85,6	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Тернопільська	39,8	39,3	46,4	47,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Харківська	113,9	110,6	143,1	118,6	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Херсонська	88,5	81,4	128,1	107,9	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Хмельницька	47,4	52,1	75,2	69,8	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Черкаська	76,5	69,7	84,0	77,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Чернівецька	73,3	74,7	89,4	80,6	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Чернівецька	97,0	47,9	57,0	50,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Усього по Україні	85,0	82,5	118,6	116,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
м. Севастополь	80,7	84,6	106,9	100,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

У 2016–2018 роках середній рівень злочинності на десять тисяч населення становить 125,8 %, однак при збільшенні середнього показника за ці три роки спостерігається зменшення його рівня в останній рік. У 2018 році цей рівень становив 115,3 %.

Як бачимо, середній коефіцієнт зареєстрованих злочинів на 10 тис. населення був найнижчим у 1960–1970 роках, із кожним роком поступово підвищувався, досягнувши свого піку в другій половині 1990-х. На початку 2000-х середній коефіцієнт зареєстрованих злочинів на 10 тис. населення поступово знижувався. Після 2010 і аж до 2017 року відновилася тенденція до його зростання. У 2018 році коефіцієнт інтенсивності зареєстрованих злочинів на 10 тис. населення дещо знизився. Слід зауважити, що рівень тяжких злочинів, скоєних на 10 тис. населення, обліковувався з 1980 року.

Рівень тяжких злочинів на 10 тисяч населення (за всіма напрямками діяльності служб) 1980-1997

За роками

Область	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Вінницька	4,2	4,1	4	4,2	4,4	4,2	4	3,8	3,6	4,9	5,5	5,6	7,5	17	28,2	24,0	29,7	28,6
Волинська	4,1	4,4	3,9	4,2	4,4	3,7	3,6	3,4	2,9	3,9	4,5	5,2	6,0	12,8	24,9	15,2	24,9	26,5
Вороніжградська	10,3	9,8	10,3	13,5	11,3	9,5	7,4	7,1	7,6	10,9	13,9	15,3	17,8	21,3	27,0	25,9	65,1	55,8
Дніпропетровська	9,0	9,7	9,1	9,6	9,4	9,7	8,6	8,6	12,0	16,2	17,7	19,1	23,9	50,2	76,7	83,5	79,7	76,5
Донецька	12,9	13,3	12,8	13,5	13,6	12,7	10,8	11,0	10,3	12,4	13,1	12,8	15,3	33,1	48,0	47,7	42,4	40,5
Житомирська	4,8	4,8	5,2	6,5	6,4	5,7	5,3	3,7	4,4	6,4	7,6	7,8	10,2	23,2	38,8	39,3	37,5	37,8
Закарпатська	3,3	3,0	2,9	3,4	3,5	3,7	3,0	2,4	2,3	3,5	3,4	3,8	4,7	11,2	20,6	23,8	20,2	17,7
Запорізька	9,2	9,0	9,1	9,6	9,6	8,9	8,0	7,1	7,2	9,5	11,6	12,3	18,2	37,0	62,6	68,5	67,4	66,1
Івано-Франківська	4,0	3,5	3,6	4,1	3,5	2,8	2,9	2,8	2,5	3,3	3,8	3,4	4,5	11,0	14,3	21,5	19,7	22,2
Київська	6,5	6,0	6,7	6,6	6,3	5,7	4,6	4,6	4,7	5,4	6,1	6,2	7,6	8,6	33,6	34,8	30,9	27,2
Київ	7,5	7,1	7,0	7,9	7,5	6,3	4,8	5,2	5,3	8,6	10,0	11,4	18,5	25,6	53,4	60,5	48,9	48,5
Кіровоградська	7,3	7,9	7,8	10,4	7,7	7,4	6,5	5,8	6,6	10,5	9,3	9,0	10,7	19,6	36,7	46,4	41,9	45,2
Кримська	9,2	9,8	10,8	10,6	10,2	9,3	8,1	6,7	6,4	9,1	11,8	12,9	19,2	45,1	70,9	76,4	69,4	57,3
Львівська	3,3	3,5	3,4	3,8	5,0	3,9	3,5	4,1	4,6	6,3	7,8	7,4	10,2	22,0	33,2	37,7	34,1	27,4
Миколаївська	10,0	10,2	10,2	11,6	11,0	9,4	8,8	8,4	10,2	15,5	16,0	15,2	21,8	44,6	68,8	75,0	73,8	66,3
Одеська	8,2	8,4	8,3	12,0	8,6	8,6	7,6	6,7	7,7	10,3	12,0	13,0	16,7	35,3	55,7	60,2	61,9	48,4
Полтавська	7,3	7,2	7,6	8,5	7,2	6,3	5,2	4,7	5,0	6,2	6,4	7,3	8,7	20,6	33,4	41,1	43,0	39,0
Рівненська	3,4	3,6	3,3	3,5	3,7	3,1	3,0	2,8	2,6	3,1	3,4	3,8	5,8	11,0	19,4	22,3	22,0	21,9
Сумська	5,7	5,4	5,0	5,8	5,4	5,1	4,6	4,4	4,9	5,5	6,6	6,1	8,6	21,1	36,6	43,8	44,6	41,9
Тернопільська	3,2	3,0	2,8	3,5	3,5	2,9	2,7	2,7	2,9	3,1	3,5	4,3	5,4	14,2	21,0	23,6	20,8	20,6
Харківська	6,9	7,0	6,9	8,6	7,1	6,4	6,8	6,7	7,0	9,9	13,4	14,9	20,9	29,4	82,7	62,4	56,0	48,3
Херсонська	8,9	8,8	7,7	7,6	8,0	8,2	7,2	6,8	6,8	11,1	10,9	12,5	17,4	29,0	59,9	71,9	69,4	63,1
Хмельницька	3,2	2,7	3,2	4,1	3,7	3,2	2,9	2,8	2,9	3,6	4,4	4,6	7,6	8,4	23,8	28,6	24,8	22,1
Черкаська	5,7	6,1	6,0	5,9	5,8	5,4	4,7	3,8	4,5	6,2	7,1	7,9	11,3	22,1	35,6	35,2	31,3	35,2
Чернівецька	4,6	4,0	4,4	5,6	5,0	4,8	4,0	3,9	4,3	5,6	6,4	5,9	6,1	14,3	31,2	36,4	37,2	39,7
Чернівецька	5,4	4,8	4,8	5,1	5,1	4,8	4,4	3,2	2,9	3,6	4,4	4,6	6,1	15,2	18,4	3,1	19,4	20,4
Усього по УРСР	7,5	7,6	7,6	8,5	8,0	7,3	6,5	6,1	6,6	8,8	10,1	10,6	14,1	27,9	49,5	51,7	47,7	43,8
м. Севастополь														34,6	45,3	4,6	45,7	40,8

Середній рівень тяжких злочинів, скоєних на 10 тис. населення, в період 1980–1985 років становив 7,8 % (найбільший у 1983 році – 8,5 %, найменший у 1985 році – 7,3 %). У 1986–1990 роках він зменшився до 7,6 % (найбільший у 1990 році – 10,1 %, найменший у 1987 році – 6,1 %).

Статистика свідчить, що у 1991–1995 роках різко, до 30,8 %, зростає рівень тяжких злочинів: найменший показник зареєстровано у 1991 році – 10,6 %, найбільший у 1995 році – 51,7 %.

**Рівень тяжких злочинів на 10 тисяч населення
(за всіма напрямками діяльності служб) 1998-2018**

За роками

Область	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Респ. Крим	49,1	50,7	51,1	x	49,8	65,6	61,0	52,0	39,3	39,1	35,1	42,5	66,5	72,5	62,4	176,4	47,9	x	x	x	x
Вінницька	31,8	29,3	28,3	x	37,4	44,1	44,3	33,8	28,4	21,9	20,7	21,9	27,3	26,0	20,4	91,5	90,5	104,5	x	x	x
Волинська	30,8	29,8	25,6	x	34,9	47,1	43,9	40,2	31,8	28,8	26,5	26,9	27,1	31,7	23,7	80,4	73,8	102,8	x	x	x
Дніпропетровська	63,0	58,3	58,2	x	66,4	81,3	77,8	63,7	48,6	47,9	38,0	44,4	53,8	49,1	45,0	152,3	147,2	153,6	x	x	x
Донецька	40,0	38,2	40,1	x	47,3	61,8	57,9	54,2	45,5	39,5	35,0	40,5	48,1	46,9	36,8	131,5	129,1	81,0	x	x	x
Житомирська	40,3	41,8	41,0	x	41,8	54,5	44,4	34,6	28,1	20,9	20,9	24,6	31,0	33,4	30,7	79,9	82,4	110,7	x	x	x
Закарпатська	18,9	17,5	28,3	x	21,9	23,0	22,5	21,4	16,3	15,1	13,3	16,2	20,2	21,1	17,7	82,6	86,3	90,4	x	x	x
Запорізька	67,4	58,4	59,5	x	64,1	87,5	79,7	66,9	58,2	52,3	45,6	50,6	59,1	56,7	52,1	169,9	190,2	237,6	x	x	x
Івано-Франківська	22,7	23,9	24,2	x	29,7	34,7	28,2	23,1	18,0	13,6	12,2	13,0	12,9	13,5	12,5	57,1	54,9	61,6	x	x	x
Київська	29,6	28,6	31,8	x	41,6	51,0	46,8	40,4	31,8	26,9	26,2	33,6	41,4	45,6	40,2	101,4	101,5	145,5	x	x	x
Кіровоградська	41,4	36,4	36,6	x	33,1	53,8	48,5	53,5	44,1	39,8	34,6	40,0	37,7	37,9	32,6	166,6	194,3	197,9	x	x	x
Львівська	41,2	41,3	40,0	x	45,8	56,3	51,5	43,3	31,5	24,5	25,6	36,8	47,9	50,5	41,4	137,3	175,5	156,7	x	x	x
Луганська	57,4	56,6	55,6	x	64,6	81,4	78,7	59,0	44,5	39,2	38,0	43,6	49,5	50,8	42,8	132,8	131,1	131,1	x	x	x
Львівська	29,0	29,2	30,9	x	36,7	40,3	38,1	36,5	30,2	24,6	21,4	19,7	22,6	22,2	19,8	81,3	85,4	131,1	x	x	x
Миколаївська	50,8	48,7	51,7	x	54,5	70,2	56,4	47,8	38,4	31,9	29,5	31,4	36,9	40,7	31,8	110,9	125,4	167,5	x	x	x
Одеська	41,2	37,7	39,8	x	48,5	65,4	57,9	47,0	39,4	35,8	34,5	36,6	43,8	46,4	41,9	130,4	107,5	122,8	x	x	x
Полтавська	42,3	39,4	36,9	x	46,9	62,0	56,8	50,9	39,7	37,4	30,2	33,4	41,0	35,1	29,2	121,8	124,3	163,1	x	x	x
Рівненська	23,5	24,8	25,0	x	37,0	42,6	36,5	31,7	24,1	19,5	18,9	22,1	22,8	21,4	15,8	76,3	90,6	95,5	x	x	x
м. Севастополь	37,8	43,2	41,7	x	53,3	64,5	61,9	57,0	52,9	50,3	47,0	49,3	53,2	63,9	65,6	206,8	144,4	x	x	x	x
Сумська	45,8	45,6	45,8	x	54,3	61,4	51,8	47,7	34,9	28,4	26,6	30,4	38,3	38,3	31,2	119,2	128,8	138,1	x	x	x
Тернопільська	20,7	20,8	21,3	x	25,8	29,9	31,4	28,2	25,2	18,8	17,3	17,4	18,9	18,6	14,3	51,7	52,8	62,4	x	x	x
Харківська	51,4	50,0	48,9	x	54,0	72,2	55,9	43,2	32,9	28,8	25,7	28,5	31,0	39,6	35,6	127,6	117,4	150,4	x	x	x
Херсонська	49,5	47,2	46,2	x	44,6	66,2	54,5	49,3	34,7	31,1	28,7	33,8	37,3	41,0	33,5	119,4	136,2	150,9	x	x	x
Хмельницька	25,0	28,1	29,2	x	37,2	49,8	45,5	38,7	31,4	22,9	20,3	24,4	31,8	32,9	23,7	71,4	77,4	97,2	x	x	x
Черкаська	40,4	39,5	38,6	x	41,2	46,9	43,7	34,9	27,9	22,4	20,8	26,7	27,8	32,5	28,4	104,2	97,6	131,8	x	x	x
Чернівецька	41,1	39,0	37,0	x	48,7	55,5	48,9	39,4	30,6	24,3	21,4	28,9	32,7	31,4	27,0	94,8	98,2	150,4	x	x	x
Чернівецька	19,8	18,2	18,7	x	26,9	33,0	29,3	25,8	22,9	20,8	20,8	22,8	24,6	22,8	17,9	78,9	89,0	101,3	x	x	x
Усього по УРСР	42,4	40,8	41,1	x	47,0	59,7	54,1	46,5	37,2	31,9	29,3	33,2	38,9	39,9	34,0	123,7	123,1	132,0	x	x	x

При цьому середній рівень тяжких злочинів у 1996–2000 роках і надалі продовжує підвищуватися та становить 43,2 % (найбільший у 1996 році – 47,7 %, найменший у 1999 році – 40,8 %).

На початку 2000-х середній рівень зареєстрованих тяжких злочинів зменшується до 41,5 % у 2001–2005 роках та до 34,1 % у 2006–2010 роках. Із 2011 року відбувається підвищення рівня зареєстрованих тяжких злочинів у середньому до 90,5 % (найбільше їх зареєстровано у 2015 році).

Отже, порівнюючи середній коефіцієнт інтенсивності зареєстрованих тяжких злочинів із середнім коефіцієнтом інтенсивності злочинності спостерігаємо певну закономірність: при поступовому зростанні коефіцієнта загальної злочинності збільшується і коефіцієнт тяжких злочинів, при зменшенні він відповідно зменшується.

Окремо розглянемо рівень злочинів, скоєних на 10 тис. населення за напрямком діяльності карного розшуку. Починаючи з 1960 до 1965 рік середній коефіцієнт інтенсивності злочинів, скоєних на 10 тис. населення за напрямком діяльності карного розшуку становив 16,8 % (найбільший у 1960 році – 19,4 %, найменший у 1964 році – 13,7 %).

І кожний наступний період характеризується поступовим збільшенням середнього коефіцієнта злочинів, скоєних на 10 тис. населення. Наприклад, у 1966–1970 роках він сягнув 16,7 % (найбільший у 1970 році – 17,5 %, найменший у 1967 році – 15,9 %), у 1971–1975 роках – 17,7 % (найбільший у 1974 році – 19,9 %, найменший у 1973 році – 16,0 %), у 1976–1980 роках – 20,8 % (найбільший у 1980 році – 24,8 %, найменший у 1977 році – 18,0 %), у 1981–1985 роках – 27,6 % (найбільший у 1983 році – 29,1 %, найменший у 1982 році – 25,8 %), у 1986–1990 роках – 37,3 % (найбільший у 1990 році – 55,2 %, найменший у 1986 році – 26,0 %).

У 1990 роках майже у два рази збільшується середній коефіцієнт інтенсивності злочинів, скоєних на 10 тис. населення.

У 1991–1995 роках він сягнув позначки 84,2 % (найбільший у 1995 році – 102,7 %, найменший у 1992 році – 76,1 %), у 1996–2000 роках збільшився до 91,7 % (найбільший у 1996 році – 98 %, найменше у 1999 році – 87,9 %). Продовжується збільшення середнього рівня й на початку 2000-х (до 103 %). Після 2004 року облік рівня злочинів, скоєних на 10 тис. населення, за напрямком діяльності карного розшуку не обліковувався.

Висновки. Виконане дослідження, яке базується на результатах вивчення звітних даних Міністерства внутрішніх справ України та відображає рівень злочинів, скоєних у 1960–2018 роках із розрахунку на 10 тис. населення, дозволяє робити висновки щодо діяльності його окремих служб та підрозділів стосовно розкриття злочинів тощо у цей період і будуть корисними під час прогнозування динаміки злочинності та розроблення науково обгрунтованих заходів щодо попередження таких видів злочинів.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 295 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.04.2019).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.05.2019).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.03.2019).
5. Статистична інформація за офіційним сайтом МВС України. URL: [http:// mvs.gov.ua](http://mvs.gov.ua) 3 (дата звернення: 27.04.2019).
6. Статистичні таблиці, що характеризують злочинність в Україні в період 1960–2000 років : довідник / упоряд. Кіріленко Ф. О. Київ : Паливода А. В., 2019. 242 с.

Надійшла до редакції 05.02.2020

References

1. Aleksandrov, Yu. V. (2002) Kryminolohiia [Criminology]: Kurs lektzii / Yu.V. Aleksandrov, A.P. Hel, H.S. Semakov. K.: MAUP, 95 s.
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 19.04.2019).
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 02.05.2019).
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code Of Ukraine] vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 22.03.2019).
5. Statystychna informatsiia za ofitsiinym saitom MVS Ukrainy [Statistical information on the official site of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL : [http:// mvs.gov.ua](http://mvs.gov.ua) 3 (data zvernennia: 27.04.2019).
6. Statystychni tablytsi, shcho kharakteryzuiut zlochynnist v Ukraini v period 1960–2000 rokiiv [Statistical tables describing the crime in Ukraine in 1960-2000] : dovidnyk / uporiad. Kirilenko F. O. K. : Palyvoda A. V., 2019. 242 s.

SUMMARY

Kirilenko F. O. Dynamics of crimes committed in 1960–2018 per 10,000 population. Regardless of the type of state, crime was, is, and will be. Crime is generally explored by analyzing the number of crimes and the number of convicts. In general, the criminal situation in Ukraine in the period 1960-2018 is characterized by a stable tendency to increase the number of reported crimes. However, this trend was not uniform and in some years there was a decrease in crime rates. The overall crime rate can be traced to the tables that supplemented the submissions.

This study was prepared based on statistics from the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which reflects the level of crimes committed in 1960–2018 with a population of ten thousand. The focus is on the dynamics of reported crimes during this period.

The purpose of the article is to investigate, evaluate and publish statistics that show the dynamics of crimes perpetrated in Ukraine by ten thousand people in the 1960-2018 period.

Elements of the scientific novelty of this study are the information base, as the work is based on the results of the reporting data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The information provided covers a range of issues pertaining to crimes perpetrated in Ukraine by ten thousand people per year.

The materials can be useful for officials and officials of state bodies, local self-government bodies, public activists, journalists, scientists, etc., who deal with the problems of legal statistics, as well as in the research sphere, in the educational process, etc. The study is based on the official statistics of the Interior Ministry of Ukraine 1960-2018. Materials are supplemented by primary statistics.

The study, which is based on the results of the study of the reporting data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and reflects the level of crimes committed in 1960-2018 with the rate per ten thousand population, allows to judge the work of its individual services and units for crime detection, etc. during this period and will be useful in predicting the dynamics of crime and developing evidence-based measures to prevent these types of crime.

Keywords: *crime rate, crime factor, absolute indicators, dynamics, population.*

УДК 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-124-133

Кіріленко Ф. О. ©

кандидат юридичних наук

Загорулько А. П. ©

заступник начальника управління

(Міністерство внутрішніх справ України)

РОЗБОЇ, ВЧИНЕНІ В УКРАЇНІ У 1960-2018 РОКАХ

У матеріалах досліджено статистичні дані органів внутрішніх справ щодо розбоїв, вчинених в Україні у 1960–2018 роках. Особливу увагу приділено структурі злочинності по регіонах, зокрема специфіці відмінностей в її рівні та структурі між різними історичними регіонами України. Це дослідження підготовлено та ґрунтується на офіційній статистиці органів внутрішніх справ. Матеріали можуть бути корисними для посадових і службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських активістів, журналістів, науковців тощо, які займаються проблемами правової статистики. Матеріали доповнено первинними статистичними даними.

Ключові слова: розбій, порівняльно-правове дослідження, власність, чуже майно, потерпілий, напад, насильство, погроза, зброя.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона прав і свобод людини набуває особливого значення під час розслідування насильницько-майнових злочинів, до яких належать і розбої. Серед різних форм злочинних посягань на охоронювані кримінальним законом блага, цінності та інші сфери життєдіяльності людей розбій є одним із найнебезпечніших злочинів.

Суспільна небезпека цього злочину полягає у заволодінні чужим майном шляхом застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. Тому існує нагальна потреба в дослідженні цього виду правопорушення. Крім того, необхідність здійснення аналізу статистичних показників Міністерства внутрішніх справ України, які відображають динаміку розбоїв, вчинених у 1960–2018 роках, зумовлена потребою висвітлення та оцінювання такої інформації. Загальний стан розбоїв, вчинених в Україні у цей період, можна прослідкувати за таблицями, якими доповнено подані матеріали.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Над теоретичними та практичними проблемами боротьби з корисливо-насильницькою злочинністю, складовою частиною якої є і розбій, працювало багато вчених. Особливо слід підкреслити внесок у розробку цієї проблеми таких криміналістів і кримінологів, як: Антоняна Ю. М., Борисова В. І., Голіни В. В., Даньшина І. М., Долгової А. І., Закалюка А. П., Зеленецького В. С., Зелінського А. Ф., Коржанського М. Й., Костенка О. М., Кузнецової Н. Ф., Лановенка І. П., Лихолоба В. Г., Побегайла Е. Ф., Тулякова В. О., Туркевич І. К. та інших, які значною мірою сприяли становленню та розвитку теорії та практики протидії цим дуже небезпечним проявам злочинної поведінки. Однак, незважаючи на низку розробок, у працях науковців не враховано дані офіційної звітності, яка відображає динаміку злочинів, пов'язаних з розбоями, вчиненими у період 1960–2018 років.

Зазначені обставини зумовили актуальність обраної теми та визначили необхідність її дослідження. Під час аналізу було опрацьовано праці низки вчених у галузі кримінального права та кримінології, як-от: Батиргарєєвої В. С., Даньшина І. М., Голіни В. В., Валуцької М. Ю. та інших.

Метою цієї статті є огляд, аналіз та оприлюднення статистичних даних, які відображають результати діяльності органів внутрішніх справ щодо виявлення та розкриття

© Кіріленко Ф. О., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0060-0003-3646-5371>

kirilenko.fedir@mvs.gov.ua

© Загорулько А. П., 2020

ORCID iD: 0000-0002-5604-3953

andrii.zahorulko@mvs.gov.ua

розбоїв, вчинених в Україні у 1960–2018 роках.

Елементами наукової новизни статті є інформаційна база дослідження, оскільки робота базується на результатах вивчення звітних даних Міністерства внутрішніх справ України за 1960–2018 роки. Запропонована інформація охоплює спектр питань щодо злочинів, пов'язаних із розбоями, скоєними як по Україні в цілому, так і в розрізі районів. Матеріали можуть бути корисними у науково-дослідній сфері, у навчальному процесі тощо.

Виклад основного матеріалу. Згідно з теорією природного права природними й невідчужуваними правами людини є такі, як право на свободу, рівність, власність. Українська держава йде шляхом сприйняття кращих традицій світової філософської та правової думки. Ст. 3 Конституції України говорить про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, втручання у сферу відносин власності людини, за винятком деяких випадків, є правопорушенням або навіть злочином. Ст. 41 Конституції з цього приводу проголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [6, с. 1].

Розбій належить до одного з найбільш небезпечних злочинів, який посягає на два об'єкти: право власності й особу (її здоров'я і життя). Предметом злочину є чуже майно. Розбій – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. Родовим та безпосереднім об'єктом злочину є врегульовані законом суспільні відносини власності. Додатковими необхідними безпосередніми об'єктами злочину є життя, здоров'я, психічна або фізична недоторканність людини.

Кількість зареєстрованих розбійних нападів (усіх видів) 1960 - 1980

За роками в абсолютних числах

Область	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1980
Вінницька	32	35	9	6	35	6	10	4	10	8	18	10	8	15	13	14	19	19	
Волинська	12	3	3	3	3	1	2	3	12	4	5	8	13	13	14	23	29	17	
Вороніжська	244	110	67	68	96	92	68	94	78	90	81	122	109	111	134	152	117	142	
Дніпропетровська	187	70	48	77	92	104	80	121	115	88	92	102	80	187	144	134	121	137	
Донецька	284	149	128	16	151	142	131	174	171	141	151	153	156	430	301	274	274	383	
Житомирська	17	8	6	4	6	7	9	12	14	9	14	8	16	25	21	21	15	24	
Закарпатська	2	2	1	1	3	42	47	3	1	3	3	4	8	5	5	8	4	8	
Запорізька	52	41	67	47	33	8	4	42	51	31	27	32	49	66	89	59	85	68	
Івано-Франківська	18	5	2	10	3	11	7	15	4	6	3	8	6	3	8	4	6	12	
Київська	21	5	6	3	15	30	31	12	19	15	9	16	18	11	25	30	28	43	
Київ	43	16	13	42	45	30	31	22	31	30	62	38	76	103	80	64	85	145	
Кіровоградська	10	28	15	18	45	15	10	9	16	26	22	23	26	26	33	19	32	53	
Кримська	34	24	38	32	22	27	36	34	37	35	33	37	30	49	45	59	74	91	
Львівська	56	14	13	16	30	31	40	17	11	29	9	13	7	29	31	23	31	45	
Миколаївська	68	46	35	33	25	34	73	35	20	24	25	26	21	33	33	28	33	48	
Одеська	80	37	37	33	42	53	20	80	61	61	49	52	90	82	81	109	111	189	
Полтавська	15	23	8	17	42	22	4	24	21	29	24	33	33	27	32	36	27	64	
Рівненська	12	19	1	1	21	22	4	9	6	9	3	6	13	11	12	14	4	9	
Сумська	15	9	10	8	3	2	27	26	18	22	19	22	33	33	28	26	25	23	
Тернопільська	14	2	4	4	10	36	3	2	4	4	2	8	8	11	8	10	9	8	
Харківська	59	23	35	45	48	80	75	72	75	93	79	73	93	139	116	115	113	165	
Херсонська	18	10	19	12	18	17	17	27	14	28	30	20	11	21	39	36	34	48	
Хмельницька	14	9	9	3	7	5	11	10	10	14	6	11	10	9	7	14	12	19	
Черкаська	16	8	5	7	2	9	12	17	32	13	13	13	19	19	25	31	42	47	
Чернігівська	11	5	3	5	8	9	20	11	16	13	10	27	29	24	24	30	31	23	
Чернівецька	4	10	3	14	9	8	7	16	3	10	5	8	5	9	3	10	10	14	
на транспорті	82	32	20	45	50	49	51	70	67	69	48	51	39	54	73	58	76	35	
Усього по УРСР	1421	699	605	707	767	836	820	941	917	902	845	921	1006	1545	1424	1402	144	1919	

Суб'єктом розбою є осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та корисливим мотивом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони розбою є мета, з якою здійснюється напад, а саме заволодіння чужим майном.

Під нападом у складі розбою слід розуміти раптову, несподівану для потерпілого, короткочасну, агресивну, насильницьку дію, спрямовану на протиправне заволодіння чужим майном. Напад може бути як відкритим, так і таємним (наприклад, нанесення удару потерпілому з-за спини). За цією ознакою розбій відрізняється, з одного боку, від крадіжки, з іншого – від грабежу.

Кваліфікованими видами розбою є розбій: 1) вчинений за попередньою змовою групою осіб; 2) особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм (ч. 2 ст. 187); 3) організованою групою (ч. 4 ст. 187); 4) поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 187 на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах (ч. 4 ст. 187) [4]. Розбій карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб або особою, яка раніше

вчинила розбій або бандитизм, карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років із конфіскацією майна. Розбій, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна. Розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинений організованою групою, або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Аналіз статистичних даних за 1960–2018 роки дозволяє порівняти стан рівня розбоїв, вчинених в Україні в радянський період та в часи її незалежності.

У 1961 році зареєстровано 1 421 розбій, що становить 0,9 % до всіх злочинів. У наступні два роки їх кількість скорочується до 605 (0, 5%). У 1964 році кількість розбоїв збільшується до 707 і ця тенденція зберігається аж до 1968 року (941). Їх питома вага за цей проміжок часу відповідно збільшується з 0,6 % до 0,8 %, а до злочинів за напрямками діяльності карного розшуку, навпаки, зменшується з 1,2 % до 1,1 %. Наприкінці 1960-х кількість зареєстрованих розбоїв знижується до 902, що становить 0,7 % до всіх злочинів та 1,1 % до злочинів за напрямком діяльності карного розшуку. Найбільше нерозкритих злочинів фіксується на початку 1960-х – 72, найменше в середині цього періоду – 15. Із числа розкритих злочинів неповнолітніми або за їх співучасті вчинено 2 545 розбоїв, особами у стані сп'яніння – 1 788, групою осіб – 1 747, особами, які раніше вчиняли злочини – 1 332.

Максимальну кількість розбоїв зареєстровано у Донецькій (1 346), Дніпропетровській (894), Луганській (917), Харківській (512), Одеській (482) та Запорізькій (417) областях. Майже вдвічі збільшується кількість зареєстрованих грабежів і в 1970-х (з 845 до 1 943). Їх питома вага зростає від 0,6 % до 1,1 %, а до злочинів за напрямком діяльності карного розшуку з 1,1 % до 1,7 %. Кількість нерозкритих розбоїв на початку періоду становить 31, а в його кінці зростає до 259.

За даними статистики, більшість розбоїв у цей період було вчинено особами в стані сп'яніння (7163), групою осіб (5 729), особами, які раніше вчиняли злочини (3 756), неповнолітніми або за їх співучасті (3 569).

Кількість зареєстрованих розбійних нападів (усіх видів)		1981 - 2000																			
За роками в абсолютних числах																					
Область	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
Вінницька	20	22	34	15	26	15	22	34	29	46	37	45	110	66	88	103	103	91	78	73	
Волинська	20	13	18	12	14	4	13	18	29	23	13	34	36	46	49	43	73	76	61	42	
Воронілеградська	117	98	96	98	70	68	62	57	140	159	186	232	292	334	371	445	404	473	343	324	
Дніпропетровська	136	144	138	133	143	117	152	307	423	470	416	441	510	511	571	594	656	638	508	713	
Донецька	353	314	317	331	286	239	233	277	389	478	404	502	708	643	710	603	604	736	736	840	
Житомирська	23	21	29	29	19	13	15	26	42	61	50	82	108	129	93	154	95	119	112	107	
Закарпатська	8	8	10	7	12	32	7	3	180	12	14	31	39	51	43	74	50	31	32	48	
Запорізька	72	53	61	67	64	38	35	68	135	119	109	188	205	231	204	285	249	248	201	233	
Івано-Франківська	8	11	12	13	12	4	12	11	11	13	12	35	38	42	44	40	41	46	60	59	
Київська	35	43	38	30	22	20	19	42	50	58	59	80	82	123	117	168	134	132	111	161	
Київ	100	77	128	126	79	66	98	118	175	197	229	363	496	556	504	503	372	350	316	335	
Кіровоградська	36	44	28	46	32	15	24	36	53	30	50	39	57	61	89	108	156	160	156	143	
Кримська	95	75	73	65	81	70	52	82	161	202	208	280	366	407	400	438	304	318	363	417	
Львівська	52	43	43	48	33	17	49	39	83	97	116	156	201	197	225	128	242	243	221	239	
Миколаївська	46	44	55	56	56	32	60	94	165	185	99	169	264	180	164	174	123	110	153	157	
Одеська	176	156	148	110	85	75	115	174	280	276	290	379	532	597	476	440	364	328	266	315	
Полтавська	49	50	52	38	34	26	18	28	50	53	68	74	97	70	102	143	141	143	134	146	
Рівненська	18	13	15	10	4	6	9	15	6	11	20	27	33	26	40	40	33	55	47	61	
Сумська	26	18	24	17	23	16	12	9	24	40	18	32	54	42	71	102	91	67	63	136	
Тернопільська	7	6	15	11	3	5	4	12	11	18	32	38	48	42	31	31	28	34	38	48	
Харківська	131	130	110	119	81	82	99	126	180	216	248	320	358	403	344	331	390	337	385	309	
Херсонська	32	39	18	34	42	23	42	38	65	71	77	102	108	159	169	136	163	203	188	181	
Хмельницька	17	15	16	15	10	8	21	18	23	38	36	51	85	91	108	90	56	83	132	137	
Черкаська	60	33	50	25	23	17	23	31	39	52	51	73	81	107	70	100	113	101	84	112	
Чернівецька	23	22	38	36	23	14	25	39	41	50	39	45	55	74	95	89	93	84	110	111	
Чернівецька	9	10	10	2	8	2	5	14	11	15	13	27	31	53	43	53	44	45	39	44	
на транспорті	68	92	61	59	40	31	40	49	69	109	62	105	108	99	102	69	79	76	52	66	
Усього по УРСР	1731	1586	1637	1552	1325	1035	1266	1765	2694	3099	2976	3950	5126	5442	5389	5391	5359	5427	5173	5636	
у т.ч. м. Севастополь													81	92	66	78	85	100	84	79	
спец. міліція													3								

Лідерами за кількістю скоєних розбоїв залишаються Донецька (2 263), Дніпропетровська (1 085), Луганська (1 058), Харківська (986), Одеська (824), Запорізька (504) області та місто Київ (683).

У першій половині 1980-х спостерігається тенденція до зменшення кількості розбоїв (з 1 731 у 1981 році до 1 035 у 1986 році відповідно). Їх питома вага зменшується з 0,8 % до 0,4 %, а питома вага до злочинів за напрямком діяльності карного розшуку – з 1,3 % до 0,8 %. У другій половині 1980-х відновлюється тенденція до збільшення кількості зареєстрованих розбоїв з 1 266 у 1987 році до 3 099 у 1990 році. Питома вага розбо-

їв до всіх злочинів збільшується із 0,5 % до 0,8 %, до злочинів за напрямком діяльності карного розшуку – з 0,9 % до 1,1 %. Кількість нерозкритих злочинів за цей період збільшується із 132 на початку 1980-х до 838 наприкінці.

Найбільше розбійних нападів учинено особами в стані сп'яніння – 7 508, дещо менше групою осіб – 6 797 та особами, які раніше вчиняли злочини – 6 652. Найменше розбоїв вчинено неповнолітніми особами або за їх співучасті (3 003).

Максимальну кількість розбоїв зареєстровано в Донецькій (3217), Дніпропетровській (2 163), Харківській (1 274), Одеській (1 595), Луганській (965) областях, у місті Києві (1 164) та АР Крим (956).

Порівняно з попереднім десятиліттям у 1990-ті, зростає кількість розбоїв в декілька разів. Наприклад, у 1991 році їх кількість становить 2 976, а в 2000 році вже 5 636. Питома вага розбоїв до всіх злочинів коливається на рівні 0,8–1 %, до злочинів за напрямком діяльності карного розшуку – на рівні 1–1,3 %. Найменшу кількість нерозкритих злочинів зафіксовано на початку періоду (726) та наприкінці (783). Максимальна кількість нерозкритих злочинів (2 176) припадає на 1994 рік. Із числа розкритих більшість розбоїв вчинено групою осіб (19 624), особами в стані сп'яніння (15 146), особами, які раніше вчиняли злочини (14 287) та неповнолітніми особами або за їх участю (7 554). Першість за кількістю розбоїв займають Донецька (6 576), Дніпропетровська (5 558), Одеська (4 087), Харківська (3 425), Луганська (3 404) області та місто Київ (4 024).

Кількість зареєстрованих розбійних нападів (усіх видів) 2001 - 2018

За роками в абсолютних числах

Область	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
АР Крим		241	291	224	241	314	262	211	278	260	232	209	181	33	2	1	0	0
Вінницька	84	102	73	73	99	72	73	83	70	51	61	60	67	86	88	94	94	52
Волинська	63	160	59	85	100	107	79	58	61	54	34	45	29	46	50	44	50	50
Дніпропетровська	530	635	683	623	445	448	327	435	317	224	219	236	217	242	372	265	240	240
Донецька	987	993	1037	1756	1695	1621	1313	1100	752	599	400	386	969	389	167	100	95	95
Житомирська	115	73	100	156	160	122	115	119	89	84	80	62	77	89	104	78	68	68
Закарпатська	50	50	36	53	58	39	28	47	39	28	36	39	38	28	39	35	33	33
Запорізька	306	336	320	426	460	308	311	357	255	177	164	168	269	259	273	150	116	116
Івано-Франківська	65	63	88	64	71	52	38	48	33	19	21	27	18	26	32	24	10	10
Київська	105	146	156	199	180	137	173	189	183	113	109	106	143	181	223	154	101	101
Кіровоградська	331	386	429	424	344	298	301	321	275	263	247	263	381	441	581	515	337	337
Львівська	134	171	133	157	178	115	129	195	124	79	52	70	60	94	109	86	61	61
Луганська	345	368	343	368	358	319	264	284	230	202	183	226	534	207	77	37	37	37
Львівська	209	275	157	213	180	133	153	117	99	72	76	91	84	107	118	86	83	83
Миколаївська	139	140	186	159	167	151	91	122	96	92	72	87	129	126	123	124	70	70
Одеська	369	322	339	329	377	355	393	251	251	252	258	213	223	348	616	426	289	289
Полтавська	153	129	159	170	152	135	86	135	86	80	101	84	99	128	137	75	74	74
Рівненська	65	70	57	74	89	77	66	51	39	19	28	27	30	40	65	40	41	41
Сєвєродонецька	50	78	58	104	47	81	62	51	33	34	47	46	6	0	0	0	0	0
Сумська	81	113	88	75	107	87	96	102	80	69	66	39	49	75	81	58	0	0
Тернопільська	47	53	50	44	50	30	27	29	20	17	13	16	10	20	16	22	54	54
Харківська	276	291	229	312	288	207	190	183	200	205	235	142	163	306	331	286	18	18
Херсонська	115	170	151	176	165	152	113	115	88	68	63	83	54	84	84	95	184	184
Хмельницька	100	88	128	147	112	133	101	106	80	65	48	35	35	63	51	41	85	85
Черкаська	91	77	65	97	93	119	78	109	85	63	61	57	32	47	76	67	46	46
Чернівецька	91	130	117	100	101	115	92	124	82	56	44	39	60	60	53	47	48	48
Чернігівська	40	41	42	36	36	32	38	47	37	28	23	21	18	25	31	24	39	39
на транспорті	49	53	42	57	54	49	53	47	45	26	23	31	31	5	1	7	10	10
Всього по Україні	5191	5702	5538	6707	6484	5716	4984	5103	4029	3269	2972	2840	3858	3524	3877	2979	2247	2247

За даними статистики, в період 2001–2010 років майже вдвічі зменшується кількість розбоїв: із 2001 до 2004 рік від 5 674 (1,1 % до всіх злочинів) до 5 538 (1,1 %) та з 2006 до 2010 рік із 6 465 (1,5 %) до 4 029 (0,8 %). У середині періоду (2005 рік) зареєстровано збільшення кількості розбоїв до 6 708. Кількість нерозкритих злочинів на початку періоду становить 445, у 2005 році зростає до 1 619, а в кінці періоду зменшується до 897.

Найбільшу кількість розбоїв у цей період учинено групою осіб (19 012), дещо менше – особами, які раніше вчиняли злочини (16 921), особами в стані сп'яніння (16 749) та неповнолітніми або за їх співучасті (7 446).

Лідерами за кількістю скоєних розбоїв залишаються Донецька (11 254), Дніпропетровська (4 427), Запорізька (3 079), Одеська (2 986), Луганська (2 879), області, АР Крим (2 322) та місто Київ (3 100).

У 2011–2013 роках продовжує зменшуватися кількість зареєстрованих випадків розбоїв із 3715 (0,7 %) до 2856 (0,5 %) відповідно. У 2014 році збільшується на 0,7 % кількість зареєстрованих розбоїв (3 895). Різкий спалах розбійних нападів протягом 2014 року був зумовлений переважно системною соціально-економічною кризою, зубожінням населення, масовим безробіттям та наявністю в користуванні громадян критичної маси вогнепальної зброї.

За чотири роки збільшується кількість нерозкритих розбоїв. Мінімальне значення

зафіксовано у 2012 році (850), максимальне у 2014 році (2 453). Серед розкритих за ці роки більшість розбоїв було скоєно особами, які раніше вчиняли злочини (5 517), особами в стані сп'яніння (3 441), групою осіб (2975), неповнолітніми або за їх співучасті (777). При цьому найбільше розбійних нападів зареєстровано у Донецькій (2 354), Луганській (1 145), Одеській (946) та Дніпропетровській (876) областях, а також у місті Києві (1 154).

У 2015 році кількість розбоїв знизилася до відмітки 3 556 (0,6 %), проте у 2016 році їх кількість різко зростає до 3 904 (0,7 %). У 2017–2018 роках кількість розбоїв знову зменшується (з 3 006 до 2 263). Відповідно зменшується із 0,6 % до 0,5 % їх питома вага до всіх зареєстрованих злочинів. Найбільшу кількість нерозкритих злочинів у цей період зафіксовано у 2016 році (2 382), найменшу – у 2018 році (1077).

Із числа розкритих розбоїв переважну більшість було вчинено особами, які раніше вчиняли злочини (2 902), групою осіб (1 686), особами в стані сп'яніння (1 065), неповнолітніми або за їх співучасті (419). У цей період найбільше розбоїв було скоєно в місті Києві (1 874), Одеській (1 679), Дніпропетровській (1 119), Харківській (1 117) та Запорізькій (798) областях.

Розбій (усі види)		1960-1980																											
За роками, в абсолютних цифрах і відсотках																													
		1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980							
Всього зареєстровано	1	1411	699	685	707	767	836	820	841	917	902	845	921	1006	1545	1424	1402	1444	1750	1841	1919								
	2	0,9	0,5	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	0,6	0,7	0,8	1,1	1,0	0,9	1,0	1,1	1,1	1,0								
	3	1,6	0,9	0,9	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,3	1,6	1,5	1,5	1,6	1,8	1,7	1,5								
	4	72	33	17	20	15	16	14	38	33	38	31	22	26	251	73	49	68	121	259	199								
Із числа зареєстрованих до злочинів із співучастю неповнолітніх осіб	5	288	168	190	215	227	331	302	287	264	273	233	257	282	430	417	396	401	413	398	342								
	6	x	x	x	x	x	x	x	428	460	445	414	357	381	429	581	604	593	645	693	677								
	7	424	195	213	245	255	x	x	x	x	x	x	253	278	292	369	385	387	346	457	491	498							
	8	362	289	280	393	464	x	x	x	x	x	x	527	553	590	748	733	763	752	863	825	809							

Контингент осіб		1960-1980																												
Усього виявлено																														
		1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980								
Відомий	лицева вага до всіх осіб	1593	1397	1540	1503	1394	1681	1839	2080	2662	2837	2580	2744	3202	3346	3542														
	Із числа виявлених єдинців до кримінальної відповідальності	11	1769	871	768	957	1080	1569	1364	1521	1485	1373	1649	1812	2028	2621	2784	2516	2714	3158	3288	3511								
	14-17 років	12	348	185	205	261	286	555	467	459	459	395	496	473	569	833	804	765	718	809	782	797								
	18-24 років	13	15	6	8	7	10	24	15	19	8	8	15	11	24	27	27	22	29	26	28	32								
	25-28 років	14						264	244	222	203	184	199	242	270	346	444	452	495	607	630	747								
	29-49 років	15						x	x	x	x	x	x	202	248	313	289	364	304	349	351	436	564							
	50 років і старше	16						x	x	x	x	x	7	10	12	9	20	11	9	10	20	28								
	робітники	17	1026	480	439	534	597	839	807	845	850	704	826	938	1043	1264	1304	1335	1222	1374	1493	1534								
	колективники	18	90	61	34	35	33	47	51	38	43	55	54	88	69	72	73	94	94	106	141	149								
	вчителі	19	15	6	8	7	10	24	15	19	8	8	15	11	24	27	27	22	29	26	28	32								
учні	20	130	92	72	104	148	225	180	197	217	183	229	234	299	481	470	434	426	559	562	553									
У.ч.ч.	працівники Мясобити	21	42	30	11	31	47	96	62	64	55	39	51	65	84	117	109	93	82	112	100	88								
	працівники Кооптету із проф.т.ч. освіти	22						89	92	103	127	115	119	105	126	231	223	223	223	331	325	312								
	працівники Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти	23						38	26	27	35	29	39	37	58	88	52	59	74	66	79	84								
	працівники, які не пов'язані і не навчалися	24	482	212	200	257	268	276	300	411	360	393	496	524	612	761	894	837	910	1050	1100	1186								
	особи, які раніше вчинили злочини	25	421	200	210	254	277	337	350	418	456	399	502	640	626	769	906	917	917	1084	1179	1212								
	особи у стані сп'яніння	26						900	821	912	1017	899	1238	1314	1505	1928	2111	1906	1966	2351	2258	2306								
	члени і керівники учених груп	27	5	2	4	2	4	8	8	11	7	14	9	8	5	12	8	9	8	8	8	8								
	члени ВЛКСМ	28	147	89	61	103	140	284	257	255	234	181	243	215	285	416	421	393	471	497	503	534								

Зменшення кількості зареєстрованих злочинів за цей період було спричинене окупацією частини Донецької і Луганської областей та АР Крим, які свого часу (до лютого–березня 2014 року) були дуже криміналізовані та посідали перші місця за рейтингами небезпечності в країні.

Статистичні дані свідчать, що серед притягнутих до кримінальної відповідальності в радянський період за своїми соціально-демографічними ознаками 40 % засуджених за вчинення розбійних нападів 24 613 досягли 18–24 років, а за роки незалежності України їх кількість становить 55 364 (45 %). Наступними є особи у віці від 14 до 17 років. Їх частка в радянські роки становила 26 % (15 928), у роки незалежності України – 14 % (16 948). Частка осіб, які вчинили розбійний напад у віці 25–28 років, у радянський період становить 19 % (11 715) та 15 % (18 130) у роки незалежності України. Ще однією категорією є особи, які скоїли розбійний напад у віці 29–59 років. Їх частка в радянський період становить 15 % (9 162), а в роки незалежності України – 26 %. Менше ніж 1 % становлять особи, які вчинили розбійний напад у віці старше 60 років.

У радянські роки найбільшу кількість розбійних нападів було скоєно учнями професійно-технічних училищ (4 527), учнями середніх навчальних закладів (2 034), учнями вищих навчальних закладів (1 290). За роки незалежності України більшість грабежів вчинено учнями професійно-технічних училищ (3 238), учнями середніх навчальних закладів (3 143) та вищих навчальних закладів (1 513).

За своїм соціальним становищем і родом занять переважну більшість розбійних нападів було скоєно робітниками (з 2001 року працюючі за наймом). На початку 1960-х

спостерігається зменшення кількості робітників, які скоїли розбійні напади. У 1961 році їх кількість становила 1 026 та поступово знизилася до 439 у 1963 році, однак вже з 1964 року їх кількість зростає з 597 до 1 534 осіб наприкінці 1970-х.

З початку 1980-х і аж до 1987 року відбувається зменшення кількості розбійних нападів, вчинених робітниками (від 1 484 до 696 відповідно). З початку 1988 року їх кількість знову зростає (744 на початку періоду та 1 118 в кінці).

І вже з 1991 року значно зменшується кількість розбійних нападів, скоєних робітниками (961). Ця тенденція продовжується й у 2001–2012 роках (з 413 до 134 відповідно). *Із 2013 року у статистичній звітності МВС відсутня інформація про таку категорію осіб, як робітники.*

Статистика свідчить, що однією із категорій осіб, які учинили розбійні напади, є працездатні особи, які не працювали і не навчалися. На початку 1960-х їх кількість зменшується з 482 у 1961 році до 200 у 1963 році, однак вже з 1964 року зростає кількість працездатних непрацюючих осіб, які вчинили розбій (від 257 у 1964 р. до 393 у 1969 р. та від 496 у 1971 р. до 1 186 у 1979 р.).

А вже у 1980-і знову відбувається зменшення їх кількості (з 1 192 до 701 у 1987 р.).

Розбій (усі види)		1981-2000																				
За роками, в абсолютних цифрах і відсотках		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
Зареєстровано	до кінця запису	1	1791	1596	1637	1552	1375	1296	1266	1765	2094	3099	2976	3950	5126	5441	5389	5391	5359	5427	5173	5636
	до закінчення націального дельмінту (і карного розшуку)	2	0,8	0,7	0,7	0,7	0,5	0,4	0,5	0,7	0,8	0,9	0,7	0,8	1,0	1,0	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0
	на розмоті	3	1,3	1,3	1,1	1,1	0,9	0,8	0,9	1,1	1,1	0,9	1,0	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,1	1,2	1,3
	не розмоті	4	132	99	141	136	123	61	119	249	592	839	726	1144	1587	1176	1746	1903	1959	1058	783	805
Невиробничі чи ва їх участю	групою осіб	5	288	245	245	257	205	189	245	377	446	506	478	631	789	807	775	806	802	832	793	841
	особами, які раніше вчинили розбійні	6	672	632	587	551	484	421	421	695	1058	1276	1176	1346	1693	1861	1856	2058	2142	2540	2412	2540
	особами у стані оп'яніння	7	541	538	565	506	491	451	648	667	1032	1213	1062	1056	1255	1226	1134	1457	1052	1844	1753	1848
	інші	8	770	711	724	657	566	401	562	692	1087	1338	1179	1383	1267	1510	1451	1710	1614	1657	1701	1674

Контингент осіб		1981-2000																				
Усього виявлено	літкова вага до всіх осіб	9	3355	3077	3091	3072	2667	2095	1830	2129	2781	3406	3243	3871	4792	4952	4939	5126	5657	5888	5308	6072
	літкова вага до всіх осіб	10	1,8	1,6	1,5	1,5	1,2	0,9	0,9	1,2	1,6	1,8	1,7	1,9	2,0	1,8	1,5	1,5	1,7	1,6	0,9	2,0
	літкова вага до всіх осіб	11	3321	3037	3059	3027	2620	2050	1784	2069	2733	3353	3186	3802	4714	4865	4873	5045	5571	5813	5252	5984
	14 - 17 років	12	571	533	590	595	517	388	394	514	559	601	635	922	1003	888	847	876	790	821	726	825
	18 - 24 років	13	1411	1279	1205	1185	960	728	654	711	964	1192	1131	1457	1897	2130	2069	2171	2486	2595	2413	2812
	25 - 29 років	14	784	667	644	667	582	513	386	449	639	835	718	747	874	886	927	949	1089	1147	1050	1104
	30 - 49 років	15	565	578	652	625	608	466	396	455	619	778	759	845	1018	1048	1096	1130	1292	1390	1108	1315
	50 років і старші	16	25	20	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	16
	робітників	17	1484	1339	1262	1386	1116	905	696	744	963	1118	961	1039	1171	962	775	637	642	584	443	490
	колгоспників	18	146	122	151	169	150	83	95	102	126	130	131	110	142	128	136	86	68	56	34	24
службовців	19	82	35	38	32	28	15	22	11	23	34	41	54	55	92	63	158	148	101	77	101	
учнів	20	414	378	396	395	344	263	259	327	286	326	317	425	536	468	397	426	387	429	336	395	
У уч.	працівники Міністерств	21	55	66	69	72	77	61	66	64	70	56	73	100	133	137	120	139	136	164	106	149
	працівники Колегіуму та проф-тех.освіт.	22	250	207	200	204	184	143	128	158	140	169	134	211	248	163	157	205	156	184	146	139
	працівники Міністерства внутрішніх справ (включно з працівниками спеціальних освіт. закладів, які не працювали і не навчалися)	23	57	47	58	70	48	27	37	43	39	73	66	69	96	123	79	82	95	81	84	107
	14 - 19 років	24	1192	1126	1166	1109	960	752	701	858	1263	1362	1600	2003	2630	2965	3227	3483	4161	4387	4084	4627
	осіб, які раніше вчинили розбійні	25	1301	1252	1300	1258	1121	936	784	874	1289	1453	1299	1340	1385	1365	1296	1368	1590	1665	1451	1503
	осіб у стані оп'яніння	26	2057	1885	1788	1706	1462	1062	969	1048	1578	2098	1781	2155	2426	2239	2129	2137	2105	2117	1996	1928
	члени і кандидати учасники КПРС	27	21	14	11	13	9	9	14	13	5	9	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	членів ВЛКСМ	28	418	396	382	361	286	229	223	231	219	206	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

З кінця 1980-х і аж до 1990-х відновлюється тенденція до збільшення кількості таких осіб (з 858 до 1 362). Кількість працездатних осіб, які не працювали і не навчалися та вчинили розбійні напади, збільшується майже у три рази (з 1 600 до 4 627). Статистика свідчить про зменшення їх кількості з 4 713 до 3 279 у 2001–2010 роки та з 2 701 до 1 100 у 2011–2014 роки.

Ще одну категорію осіб, які скоїли розбійні напади, за ознаками свого соціального становища й роду занять становлять колгоспники. *Із 2001 року працівники сільського господарства.* У 1960-х найбільшу кількість колгоспників, які вчинили розбійні напади, зареєстровано в 1961 році (90), найменшу – у 1965 році (33). Наприкінці періоду їх кількість становила 55 осіб.

У 1970-х та в першій половині 1980-х збільшується з 54 до 149 та з 146 до 169 відповідно кількість розбійних нападів, скоєних колгоспниками.

Збільшення кількості таких випадків продовжується і в першій половині 1990-х, сягнувши максимального значення у 1993 році (142), мінімального у 1992 році (110). У другій половині 1990-х їх кількість поступово зменшується: із 86 у 1996 році до 24 у 2000 році.

Тенденція до зменшення кількості розбоїв, скоєних колгоспниками, зберігається і в 2001–2010 роки. Їх кількість зменшилася до 22 у 2001 році, а в 2009 році статистика демонструє нульовий показник. *Із 2013 року у статистичній звітності МВС відсутня інформація про таку категорію осіб, як працівники сільського господарства.*

За ознаками соціального становища й роду занять найменшу категорію осіб, які

вчинили розбійні напади, становлять службовці. У 1961 році кількість службовців, які вчинили розбійні напади, становила 90 осіб. До 6 зменшилася їх кількість у 1962 році. Починаючи з 1962 року до 1966 року кількість службовців збільшується від 8 до 24 відповідно. Наприкінці 1960-х їх кількість знову зменшується і в кінці періоду становить 8 осіб.

Тенденція до збільшення кількості розбійних нападів, скоєних службовцями, спостерігається у 1970-х, однак у 1980-х збільшується їх кількість на 36 %. Проте, здійснивши аналіз даних за цей період, можна стверджувати, що кількість таких осіб за цей період зменшилася: якщо на початку періоду було зареєстровано 82 особи, то в кінці – 34.

Тенденція до збільшення кількості службовців, які вчинили розбійні напади, продовжується у 1990-х. Максимальне значення зареєстровано у 1996 році (159), мінімальне – у 1991 році (41).

За даними статистики, в 2001–2011 роках зменшується з 69 до 0 кількість розбійних нападів, учинених службовцями, у 2012 році було зареєстровано 2 таких випадки, а з 2013 року – 0.

Серед осіб, які скоїли розбійні напади, окремо слід виділити осіб, які раніше вчиняли злочини. У 1960-х спостерігається зниження їх кількості: з 412 на початку періоду до 200 в кінці, а з 1963 до 1970 року відбувається їх збільшення від 210 до 399 відповідно. Тенденція до збільшення кількості таких осіб продовжується і в 1970-х: на початку періоду становить 502, а в кінці збільшується вдвічі (1 212).

Порівняно з минулим періодом у 1980-х збільшується кількість таких осіб: максимальне значення зареєстровано у 1990 році (1 453), мінімальне – у 1987 році (784).

Збільшення розбійних нападів, скоєних особами, які раніше вчиняли злочини, продовжується з 1990-х (з 1 299 до 1 503 відповідно) до 2001–2010 років. За цей час кількість таких осіб збільшується від 1 373 до 1 827.

За даними статистики, у 2011–2014 роках зменшується із 2 449 до 781 кількість розбійних нападів, скоєних особами, які раніше вчиняли злочини. Тенденція до їх зменшення зберігається і в 2015–2018 роках (з 763 до 647).

Розбій (усі види)		2001-2018																		
За роками, в абсолютних цифрах і відсотках		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Загальне	зареєстровано	1	5674	5195	5702	5538	6708	6465	5716	4984	5103	4029	3725	2972	2856	3895	3556	3904	3096	2163
	до злочинів за напрямком діяльності кримінального розслідування	2	1.1	1.2	1.0	1.1	1.4	1.5	1.4	1.3	1.2	0.8	0.7	0.7	0.5	0.7	0.6	0.7	0.6	0.5
	на розкриття	3																		
неповнолітні чи за їх участю	усього осіб	4	550	445	583	1057	1619	1359	1793	953	1108	897	954	850	1107	2453	2070	2382	1564	1077
	особами, які раніше вчиняли злочини	5	933	785	768	844	840	850	805	652	591	378	284	245	122	126	113	103	107	96
	особами у стані сп'яніння	6	2559	2730	2361	2320	2276	2082	129	1507	1756	1292	1154	954	428	439	464	471	404	347
	особами у стані сп'яніння	7	1712	1674	1553	1556	1843	1716	1853	1542	1708	1744	2108	1839	793	777	769	807	733	593
8	1525	1364	1515	1588	1711	1934	1977	1765	1849	1521	1345	1036	611	449	327	320	231	187		

Контингент осіб		2001-2018																			
Усього виявлено		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018		
віковий	літкова вага до всіх осіб	9	6014	6005	5432	5605	5763	6019	5750	4831	5180	4478	4011	3483	1826	1606	1654	1779	1690	1448	
	літкова вага до всіх осіб	10																			
	число виявлених громадян до кримінальної відповідальності	11	5908	5938	5368	5558	5717	5976	5693	4793	5125	3495	3232	2647	1110	1045	1087	1176	1069	917	
	14 - 17 років	12	811	818	975	855	860	816	729	624	515	368	301	286	119	137	135	115	115	116	
	18 - 24 років	13	2770	2742	2470	2533	2687	2826	2610	2020	2066	2582	2230	1846	921	840	800	821	809	620	
	25 - 28 років	14	1075	991	890	902	943	998	1015	844	986										
	29 - 59 років	15	1248	1449	1290	1305	1269	1371	1387	1328	1610	1515	1473	1344	765	620	706	833	741	703	
	60 років і старше	16	10	5	7	10	4	8	9	5	3	13	7	7	5	7	11	10	5	7	
	розбітими (траєкторії по найму)	17	413	329	336	311	360	371	350	244	213	154	152	134							
	працівники с/г	18	22	15	11	3	3	5	5	1	0	10	3	7							
УЗС	дифузійці	19	68	1	2	2	1	1	2	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	
	учні	20	451	242	310	355	323	365	282	216	195	184	203	204	113	126	120	115	125	91	
	середні заклади освіти	21	172	123	148	188	188	173	148	126	91	93	93	90	42	46	42	47	43	33	
	професійно-технічних училищ	22	171	87	96	124	96	141	101	75	85	54	70	86	50	58	57	48	56	40	
	лицей закладів освіти	23	300	32	66	43	39	51	33	15	19	37	40	28	21	22	21	20	26	18	
	приватні, які не працювали і не навчалися	24	4713	4417	4047	4190	4296	4436	4230	3698	4032	3279	2701	2379	1019	1100	1151	1366	1242	1191	
	осіб, які раніше вчиняли злочини	25	1373	1284	1596	1612	1710	1829	1929	1879	1901	1827	2449	2148	972	781	763	888	785	647	
	осіб у стані сп'яніння	26	1654	1625	1570	1838	1970	2160	2190	1909	2018	1759	1683	1306	786	547	396	415	301	234	
	члени і кандидати у члени КПРС	27	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
	члени ВЛКСМ	28	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	

Окремо слід виділити категорію осіб, які скоїли злочин у стані сп'яніння. У статистичній звітності такі особи обліковуються з 1966 року. Впродовж п'яти років (1966–1970) спостерігаються незначні коливання кількості осіб, які скоїли розбійні напади в стані сп'яніння: на початку періоду було зареєстровано 900 таких випадків, а в кінці – 899, найменше значення зареєстровано у 1967 році (821), а найбільше у 1969 році (1 017).

У 1970-х прослідковується тенденція до збільшення кількості осіб, які вчинили розбійні напади в стані сп'яніння. За період їх кількість збільшилася від 1 228 до 2 306. Ця тенденція змінилася у 1980-х. Зменшення кількості осіб, які вчинили розбійні напади в стані сп'яніння триває з 1981 року (2 057) до 1987 року (969). З 1988 року їх кількість

знову починає збільшуватися і в 1990–1993 роках становить (2 098 – 2 426 відповідно). Починаючи з 1994 року їх кількість поступово скорочується від 2 239 до 1 928 у 2000 році.

Ця тенденція зберігається у першій половині наступного періоду (2001–2010). У 2001 році кількість осіб, які вчинили злочини в стані сп'яніння, становить 1 694, а у 2003 році – 1 570. З 2004 року відновлюється тенденція до збільшення їх кількості від 1 570 до 2018 у 2009 році. У 2010 році кількість осіб, що вчинили злочини в стані сп'яніння знову скорочується (1 759). Ця тенденція продовжується в 2011–2014 роках, коли кількість таких злочинів зменшилася з 1 683 до 567, а в 2015–2018 роках – з 396 до 234.

Отже, порівнюючи радянський період із періодом незалежності України, можна констатувати факт про збільшення кількості засуджених осіб у віці 14–17 років на 6 %, у віці 25–28 та 18–24 років – майже у 2 рази, у віці 29–59 років – на 11 %.

Порівняно з радянським періодом у незалежній Україні підвищився освітній рівень осіб, засуджених за розбій: на 17 % збільшилася кількість осіб з вищою освітою, на 50 % учнів середніх навчальних закладів. Крім того, серед засуджених на 28 % зменшилася кількість осіб із професійно-технічною освітою.

Водночас зростає кількість розбоїв, скоєних безробітними. Порівняно з радянським періодом їх кількість збільшилася у 3,5 рази. Кількість осіб, які раніше вчиняли злочини, збільшилася вдвічі. До того ж під час скоєння розбійних нападів, значна кількість осіб перебувала в стані алкогольного сп'яніння. Порівняно з радянським періодом кількість таких осіб збільшується на 16 %, кількість службовців на 30 %, а кількість засуджених робітників та колгоспників (працівників сільського господарства) зменшується майже у три рази. *Із 2013 року в статистичній звітності МВС інформація про робітників та працівників сільського господарства відсутня.*

Усе це свідчить про тенденцію до зростання рівня освіти та життєвого досвіду середньостатистичного розбійника, тобто на сьогодні ні освіта, ні життєвий досвід не заважають формуванню мотивації для вирішення життєвих, перш за все матеріальних, проблем насильницьким шляхом.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, можемо резюмувати, що аналіз окремо взятих розбійних нападів, незалежно від інших корисливо-насильницьких злочинів, являє собою несприятливу картину. Наведені дані свідчать про необхідність активного вирішення проблем попередження розбоїв. Детальне розуміння тенденцій і особливостей, що стосуються вчинення таких злочинів, дозволяє ефективно застосовувати правоохоронцями дієві заходи щодо попередження розбійних нападів.

Список використаних джерел

1. Казміренко В. О. Історичні передумови розбою як суспільно-небезпечного явища. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. с. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_25.
2. Коржанський М. І. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2002. 640 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон УРСР від 28.12.1960 р. *ВР УРСР*. 1961. № 2.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.03.2019).
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
6. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Дакор, 2008. 428 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 4-ге вид., переробл. та доп. Київ : Юрид. думка, 2007. 1184 с.
9. Статистичні таблиці, що характеризують злочинність в Україні в період 1960–2000 років : довідник / упоряд. Кіріленко Ф. О. Київ : Паливода А. В., 2019. 242 с.
10. Ігнатів О. М. Соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють розбій. *Наше право*. 2014. № 1. С. 61–68 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_1_14.

Надійшла до редакції 05.02.2020

References

1. Istorychni peredumovy rozboiu yak suspilno-nebezpechnoho yavysheha [Historical prerequisites for robbery as a socially dangerous phenomenon]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2015. Vyp. 75. s. 157-162. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_25.
2. Korzhanskyi M. I. Kvalifikatsiia zlochyniv [Evaluation of crimes]: Navchalnyi posibnyk. Vydannia 2-he K.: Atika, 2002. 640s.
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: zatv. Zakonom URSR vid 28 hrudnia 1960 roku «Pro zatverdzhennia Kryminalnoho kodeksu Ukrainskoi RSR». *VVR URSR*. 1961. №2.
5. Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special parts]: pidruchnyk / I. M. Danshyn, V. V. Holina, M. Yu. Valuiska ta in.; za zah. red. V. V. Holiny. 2-he vyd. pererob. i dop. Kh.: Pravo, 2009. 288 s.
6. Batoryhareieva V. S. Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronyknenniam u zhytlo [Criminological characteristics and prevention of robberies combined with entry into the dwelling]: avtoreferat dys. kand. jur. nauk: 12.00.08 / Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2002. 20 s.
7. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. P.P. Andrushka, V.H. Honcharenka, Ye.V. Fesenka. 2-e vyd., pererob. ta dop. K.: Dakor, 2008. 1428 s.
8. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Code of Ukraine]. 4-te vyd., pererobl. ta dopovn. / Za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. K.: Yurydychna dumka, 2007. 1184 s.
9. Statystychni tablytsi, shcho kharakteryzuiut zlochynnist v Ukraini v period 1960–2000 roki v [Statistical tables characterizing crime in Ukraine in the period 1960-2000]: dovidnyk / uporiad. Kirilenko F. O. Kyiv : Palyvoda A. V., 2019. 242.
10. Ihnatov O. M. Sotsialno-demografichna kharakterystyka osib, yaki vchyniaut rozbii [Socio-demographic characteristics of the perpetrators of the robbery]. *Nashe pravo*. – 2014. – № 1. – S. 61-68. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_1_14.

SUMMARY

Kirilenko F. O., Zahorulko A. P. Miscellaneous committed in Ukraine in 1960-2018. Criminal protection of human rights and freedoms is of particular importance in the investigation of violent and property crimes, including robberies. Among the various forms of criminal encroachment on the welfare of the welfare, values and other spheres of human life, robbery is one of the most dangerous crimes.

The public danger of this crime is the seizure of someone else's property through the use of violence that threatens the life or health of the assailant or the threat of such violence. Therefore, there is an urgent need to investigate this type of offense. In addition, the need to analyze the statistics of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, reflecting the dynamics of the robberies made in 1960–2018, is due to the need to cover and evaluate such information.

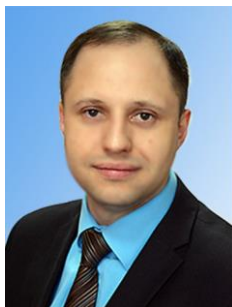
The materials investigate the statistics of law enforcement agencies on robberies committed in Ukraine in 1960–2018. Particular attention is paid to the structure of crime in the regions, in particular the specifics of differences in its level and structure between different historical regions of Ukraine. The analysis is based on official statistics from law enforcement agencies. Materials are supplemented by primary statistics.

The purpose and purpose of this article is to review, analyze and publish statistics that reflect the results of the activities of law enforcement agencies in identifying and disclosing robberies committed in Ukraine in 1960–2018.

The relevance and scientific novelty of the study. Elements of the scientific novelty of the article are the information base of the research, as the work is based on the results of the study of the reporting data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for 1960-2018.

The information provided covers a range of issues related to robberies related to robberies committed across Ukraine as a whole and in cross sections. The materials can be useful in the research field, in the educational process, etc. The general state of the robberies committed in Ukraine during this period can be traced to the tables which supplemented the submitted materials.

Keywords: robbery, comparative legal study, property, alien property, victim, assault, violence, threat, weapon.

Ковальчук А. В. ©
кандидат
юридических наук,
доцент

Духовник Ю. Е. ©
кандидат
юридических наук

(Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь)

НАРУШЕНИЕ ПОРЯДКА ПРОВЕДЕНИЯ ТРАНСПЛАНТАЦИИ: ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Предметом дослідження є кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за порушення порядку проведення трансплантації (ст. 164 Кримінально кодексу Республіки Білорусь). Значну увагу приділено науковому тлумаченню ознак даного виду злочину. На основі проведеного дослідження запропонована авторська позиція дозволу виявлених проблем, розроблені та обгрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства про відповідальність за вказаний злочин.

Ключові слова: порушення порядку проведення, охорону здоров'я, трансплантація, донор, реципієнт, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Первостепенная роль в обеспечении, провозглашенных Конституцией Республики Беларусь, прав на охрану жизни и здоровья человека [8] принадлежит медицинской деятельности. Актуальной сферой медицинской деятельности, позволяющей преодолеть серьезные заболевания человека, является трансплантация. Основным нормативным правовым актом, обеспечивающим правовые и организационные основы государственного регулирования в области трансплантации органов и (или) тканей человека, является Закон Республики Беларусь № 28-З от 04 марта 1997 г. «О трансплантации органов и тканей человека» (далее – Закон о трансплантации) [9]. В предупреждении нарушений в сфере пересадки органов и тканей человеку известное значение имеют нормы уголовного закона.

Изучение норм об уголовной ответственности за нарушение порядка проведения трансплантации дает возможность глубже понять характерные их черты и особенности, существующие проблемы их применения, а также определить возможные направления совершенствования уголовного законодательства в данной сфере.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. Заявленной теме исследования в теории уголовного права уделялось достаточно внимания. Уголовно-правовые и криминологические аспекты ответственности за нарушение порядка проведения трансплантации рассматривались многими учеными, среди которых следует выделить Н.А. Бабия, И.И. Горелика, П.А. Дубовца, Р.Н. Ключко, Э.А. Саркисову и др. Несмотря на ценность проведенных исследований, отдельные аспекты заявленной темы не получили должного внимания, что как представляется, не способствует уголовно-правовой и криминологической безопасности сферы проведения трансплантации.

Целью данной статьи является исследование особенностей уголовно-правовых

© Ковальчук А. В. , 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2343-551X>
info@amia.by

© Духовник Ю. Е., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4162-9142>
info@amia.by

норм, закріплених в ст. 164 Уголовного кодексу Республіки Беларусь (далі – УК), і формулювання на цій основі шляхів їх удосконалення.

Изложение основного материала. Пріжнєє уголовное законодательство Беларусь до 1996 г. не содержало норм об уголовной ответственности за нарушение порядка проведения трансплантации. По утверждению И.И. Горелика, уже к началу 1968 г. в СССР было проведено около десяти тысяч операций по пересадке кожи, костей, нервных стволов и иных тканей человеку. Однако по причине тканевых несовместимостей, злоупотреблений со стороны медицинских работников отношения в сфере трансплантации нуждались в уголовно-правовой охране [2, с. 6, 69–81]. Данный пробел был восполнен лишь 21 июня 1996 г., когда Законом Республики Беларусь Уголовный кодекс Республики Беларусь 1960 г. был дополнен ст. 216¹, установившей уголовную ответственность за нарушение порядка трансплантации органов и тканей человека [5]. Примечательным являлось то, что указанная статья, ошибочно, на наш взгляд, была помещена в главу 15 УК об ответственности за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения, что свидетельствовало о преобладающей охране не общественных отношений жизни и здоровья человека, а общественных отношений в сфере здоровья населения. Ныне действующий УК 1999 г., закрепляя ст. 164 об ответственности за нарушение порядка проведения трансплантации, изменил подход прежнего уголовного законодательства к оценке объекта названного преступления, поместив упомянутую статью в гл. 19 «Преступления против жизни и здоровья человека» и существенно скорректировал ее противоправность.

По сравнению со ст. 216¹ УК Республики Беларусь 1960 г. новая ст. 164 УК, во-первых, по форме вины была сформулирована как неосторожное преступление; во-вторых, уголовно-наказуемыми признала описанные в диспозиции деяния лишь тогда, когда таковые повлекли общественно опасные последствия в виде тяжкого или менее тяжкого телесного повреждения (ч. 1 ст. 164 УК) или смерти (ч. 2 ст. 164 УК) потерпевшему; в-третьих, конкретизировала потерпевшего от названного преступления – им был признан донор или реципиент; в-четвертых, уточнила, что преступным следует признавать не только нарушение установленного порядка трансплантации, но еще и условий, а также условий и порядка изъятия органов или тканей человека; в-пятых, введением альтернативного союза «или» между словами «органов» и «тканей» уточнила, что противоправным следует признавать не только нарушение порядка проведения трансплантации органов и тканей, но и нарушение порядка проведения трансплантации либо только органов, либо только тканей человека; в-шестых, декриминализовала мотив корыстных побуждений, который ранее выступал квалифицирующим признаком названного преступления. Данные корректировки, как нам представляется, явились важными и способствовали устранению проблем, связанных с применением указанных уголовно-правовых норм.

В ст. 164 УК с момента ее принятия Законами Республики Беларусь дважды вносились изменения и дополнения, которые, во-первых, произвели депенализацию квалифицированного состава данного вида преступления, существенно сократив наказание в виде лишения свободы, чем перевели основной состав из категории тяжкого в менее тяжкое преступление, а квалифицированный состав – из категории особо тяжкого в категорию тяжкого преступления, и во-вторых, осуществили пенализацию основного и квалифицированного видов анализируемого преступления за счет введения дополнительного наказания в виде штрафа.

В настоящее время эта статья сформулирована в УК в следующей редакции:

Статья 164. Нарушение порядка проведения трансплантации

1. Нарушение условий и порядка изъятия органов или тканей человека либо условий и порядка трансплантации, предусмотренных законом, повлекшее по неосторожности причинение тяжкого или менее тяжкого телесного повреждения донору или реципиенту, – наказывается лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, или исправительными работами на срок до двух лет, или лишением свободы на срок до трех лет со штрафом и с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью или без лишения.

2. Деяние, предусмотренное частью 1 настоящей статьи, совершенное повторно, либо должностным лицом с использованием своих служебных полномочий, либо повлекшее по неосторожности смерть донора или реципиента, –

наказывается лишением свободы на срок от трех до семи лет со штрафом и с ли-

шением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью или без лишения.

Основной непосредственный объект анализируемого вида преступления. В уголовно-правовой теории встречается различное толкование непосредственного объекта названного преступления. П.А. Дубовец полагает, что таковым необходимо считать жизнь и здоровье другого человека [4, с. 349]. Э.А. Саркисова определяет названный объект как здоровье другого человека [10]. Р.Н. Ключко отмечает, что преступление, предусмотренное ст. 164 УК, создает угрозу для жизни и здоровья как лиц, которые могут являться потенциальными донорами, так и реципиентов [6, с. 345]. Н.А. Бабий полагает, что в качестве объекта этого преступления выступает безопасность жизни и здоровья человека при проведении трансплантации [1, с. 110].

На наш взгляд, исходя из нормативного формулирования анализируемых уголовно-правовых норм, непосредственный объект данного вида преступления представлен тремя группами общественных отношений: 1) общественными отношениями, обеспечивающими безопасность здоровья донора или реципиента (ч. 1 ст. 164 УК); 2) общественными отношениями, обеспечивающими не только безопасность здоровья, но и жизни донора или реципиента (ч. 2 ст. 164 УК); 3) управленческо-властными отношениями в медицинской сфере (в части использования для совершения преступления должностным лицом своих служебных полномочий) (ч. 2 ст. 164 УК). Третий из упомянутых непосредственных объектов является альтернативным. *Дополнительным непосредственным объектом* преступления, предусмотренного ст. 164 УК, выступают общественные отношения, направленные на соблюдение условий и установленного порядка изъятия или трансплантации органов или тканей человека.

Потерпевший от анализируемого преступления, также как и объект, неодинаково трактуется учеными. Э.А. Саркисова полагает, что потерпевшим от данного преступления может быть живой донор – лицо, добровольно давшее в установленном порядке согласие на забор органов и (или) тканей человека для трансплантации органов и (или) тканей человека реципиенту [10]. Р.Н. Ключко потерпевшими называет лиц, которые могут являться потенциальными донорами, а также реципиентов [6, с. 345]. Первая из названных позиций не учитывает, что потерпевшим, наряду с живым донором, может выступать и реципиент, а вторая, включая в орбиту уголовно-правовой охраны потенциальных доноров, искусственно расширяет границы потерпевшего, поскольку возможный и предполагаемый (потенциальный) донор еще не является таковым. Потенциальный донор может и не дать своего согласия на забор у него органов или тканей, и поэтому не может являться потерпевшим от анализируемого преступления. Все же верным и соответствующим букве закона находим позицию Н.А. Бабия, отмечающего, что в качестве потерпевших в равной мере могут выступать как донор, так и реципиент [1, с. 110]. Хотелось уточнить что, в результате нарушения условий и порядка изъятия (забора) органов или тканей человека потерпевшим может быть только донор, а в результате нарушения условий и порядка трансплантации – только реципиент.

Следует обратить внимание на то, что потерпевшим от этого преступления не может признаваться умерший донор, т.е. тело человека, у которого после смерти осуществляется забор органов [9], поскольку, во-первых, это противоречит сути названного преступления, а во-вторых, незаконное изъятие органов или тканей у умершего донора является преступлением против общественной нравственности, и при наличии соответствующих признаков влечет ответственность по ст. 348 УК.

Объективная сторона составов данного преступления выражена, как верно отмечено Р.Н. Ключко, деянием в двух альтернативных формах: 1) в нарушении условий и порядка изъятия органов или тканей человека; 2) в нарушении условий и порядка трансплантации органов или тканей человека [6, с. 345], общественно опасными последствиями в виде причинения тяжкого или менее тяжкого телесного повреждения (ч. 1 ст. 164 УК) либо смерти (ч. 2 ст. 164 УК) потерпевшему, а также причинно-следственной связи между ними.

На основании ст. 1 Закона о трансплантации забор органов – это медицинское вмешательство по изъятию органов и (или) тканей у живого или умершего донора, а трансплантация – замещение у реципиента путем проведения медицинского вмешательства отсутствующих или поврежденных органов и (или) тканей человека, не способных выполнять свои жизненно важные функции, органами и (или) тканями человека, полученными в результате забора органов [9]. Как видим, забор (изъятие) всегда предше-

ствує складної процедурі трансплантації органів або тканин, а посему порушення умов і порядку трансплантації слід визнати, на наш погляд, більш суцільно небезпечною формою названого злочину, хоча кримінальна відповідальність за здійснення дій в позначених формах законодавцем не диференційована. Разом з тим і вилучення (забір) і трансплантація по своїй суті, при порушенні порядку їх виконання, спричиняють суттєвий шкоду потерпілому, тому ми не знаходимо необхідності їх законодавчої диференціації, така диференціація може бути здійснена судом при призначенні конкретної міри кримінальної відповідальності винному за скоєне. Також ми не підтримуємо висказану в науці точку зору стосовно необхідності декриміналізації першої з названих форм протиправного поведіння [7, с. 32], оскільки сама по собі трансплантація не може існувати без процедури вилучення (забору) органів або тканин у донора – ці форми об'єднані єдиною вузькою сферою, що потребує однакової кримінально-правової захисти. Ця сфера об'єднує в собі функціонування суцільних стосунків, спрямованих на дотримання умов і встановленого порядку, як вилучення (забору), так і трансплантації органів або тканин людини. При цьому усунення кримінальної протиправності порушення умов і порядку вилучення (забору) органів або тканин людини необґрунтовано виключить кримінально-правову захист донора – одного з найбільш важливих суб'єктів медичних стосунків в сфері трансплантації.

Хотимо звернути увагу на особливість першої з виділених форм протиправного поведіння, в якій йдеться про такий спосіб її здійснення, як *вилучення* органів або тканин людини, тоді як Закон про трансплантацію регламентує не вилучення, а *забір* таких органів. При зовнішній схожості понять «вилучення» і «забір», вони є різними і відрізняються тим, що забір передбачає встановлену процедуру, виражену в медичному втручанні по вилученню органів або тканин у живої донора [9], т.є. особи, добровільно давши згоду на забір його органів, тоді як само по собі вилучення передбачає можливість його здійснення з порушенням медичних вимог і процедур, а також у особи, не єдиною донором, т.є. не давши такої згоди. В останньому випадку чи слід говорити про забір органів або тканин, таке діяння повинно нести відповідальність за спричинення шкоди життю або здоров'ю людини на загальних підставах. Суть названого злочину полягає в тому, що він здійснюється, по-перше, медичним персоналом, по-друге, – в сфері встановленого відповідними нормативними актами порядку забору органів або тканин і в-третьє, – в стосунку осіб, які є живими донорами. Тому вважаємо, що законодавчий підхід формулювання аналізованого виду протиправного поведіння в частині використання такого способу як «вилучення» не відповідає бланкетному законодавству і потребує корекції шляхом його заміни на такий спосіб як «забір».

Слід звернути увагу і на те, що назва аналізованого злочину як «Порушення порядку проведення трансплантації» вузька, оскільки не враховує першу з названих форм, а рівно сутності даного злочину і не відповідає реалізації принципу правової визначеності. Тому, як представляється, дане злочинне діяння слід назвати з урахуванням раніше висказаних пропозицій як «Порушення умов і порядку забору або трансплантації органів або тканин людини».

Диспозиція ч. 1 ст. 164 УК регламентує, що злочинним слід визнавати таке порушення відповідних умов і порядку вилучення (забору) органів або тканин або їх трансплантації, які передбачені законом.

Умови і порядок вилучення органів або тканин людини, а також проведення трансплантації встановлені ст. 5, 6, 8 Закону про трансплантацію [9], а також іншими відповідними нормативними правовими актами.

Як бачимо, відповідний порядок і умови проведення забору органів або тканин або трансплантації встановлені не тільки законом, як це вказано в ч. 1 ст. 164 УК, але і іншими нормативними і відповідними правовими актами, не єдиними законом, але входять в систему законодавства Республіки Білорусь. Тому слід необхідним змінити в ч. 1 ст. 164 УК слово «законом» на словосполучення «законодавством Республіки Білорусь». Така новела буде в повній мірі відповідати принципу правової визначеності кримінального закону і сприяти недопущенню помилок застосування.

Є.А. Саркісова виділяє наступні варіанти порушення умов і порядку вилучення

ьятия органов или тканей человека: не проведение всестороннего медицинского обследования донора, изъятие у донора тканей при обнаружении у него болезни, являющейся опасной для жизни и здоровья реципиента, изъятие органов или тканей у несовершеннолетнего лица (за исключением случаев забора костного мозга, гемопоэтических стволовых клеток) или у лица, признанного в установленном порядке недееспособным, а также лица, страдающего психическим расстройством (заболеванием), у беременной женщины, у ребенка-сироты или ребенка, оставшегося без попечения родителей; и др. [10].

Отмеченные нарушения признаются уголовно наказуемыми лишь в том случае, если повлекли причинение менее тяжкого или тяжкого телесного повреждения (ч. 1 ст. 164 УК) либо смерть (ч. 2 ст. 164 УК) потерпевшему.

Вместе с тем судебно-следственная практика и научное сообщество обращают внимание на некорректность законодательного закрепления общественно опасных последствий данного преступления, выраженных в причинении телесных повреждений, поскольку таковые обусловлены травмирующим воздействием и не охватывают иной вред здоровью, который может быть обусловлен, к примеру, заболеванием, не относящимся к телесному повреждению. В этой связи полагаем, что в данном контексте, законодательно предпочтительнее вести речь не о телесных повреждениях, а о причиненном вреде здоровью потерпевшего.

Субъект комментируемого нами преступления в теории уголовного права является дискуссионным. Э.А. Саркисова утверждает, что субъект данного преступления специальный, им является врач при принятии решения о трансплантации и при проведении соответствующих операций [10]. П.А. Дубовец дифференцирует субъекта в зависимости от форм данного преступления, отмечая, что при нарушении условий и порядка изъятия органов или тканей человека могут быть медицинские работники государственных учреждений здравоохранения, а при нарушении условий и порядка трансплантации органов и тканей человека – медицинские работники специализированных подразделений учреждений здравоохранения, включенных в специальные перечни [4, с. 350]. Р.Н. Ключко отмечает, что субъектом данного преступления выступает медицинский работник, ответственный за соблюдение условий и порядка изъятия органов (тканей) или трансплантации [6, с. 345]. Н.А. Бабий фактически ведет речь о том, что субъект названного преступления общий – им могут выступать как лица, которые в соответствии с действующим законодательством принимают участие в процессе принятия решений или ответственны за принятие решений о проведении операций по забору органов или тканей либо трансплантации, так и донор в случае нарушения им обязанности сообщить известные ему сведения о перенесенных им либо имеющихся у него заболеваниях и вредных привычках [1, с. 111]. Как видим, множество существующих точек зрения на субъект этого преступления и отсутствие прямого указания в законе на его признаки, не вносят ясность в практику применения анализируемой статьи.

Полагаем, прежде всего, что субъект названного преступления специальный, что обусловлено спецификой медицинской сферы, в которой совершается данное преступление. Данная медицинская сфера ограничена областью проведения трансплантации и забора органов или тканей человека, что характерно для узких специалистов. Вместе с тем, не следует однозначно утверждать, что субъектом этого преступления является врач при принятии решения о трансплантации и при проведении соответствующих операций, поскольку при проведении указанных операций может быть задействован и иной медицинский персонал. Следует прийти к выводу о том, что субъектом исследуемого преступления выступает не врач, ответственный за соблюдение условий и порядка изъятия органов (тканей) или трансплантации, а в целом медицинский работник, включенный в сферу забора органов (тканей) или их трансплантации. Для реализации принципа правовой определенности, исключения неверного толкования анализируемого нами признака, полагаем необходимым в ч. 1 ст. 164 УК закрепить указание на медицинского работника, как на лицо, являющееся субъектом этого преступления.

Следует отметить, что в ч. 2 ст. 164 УК закреплен квалифицирующий признак, характеризующий специального субъекта данного преступления. Им является должностное лицо, совершающее преступление с использованием своих служебных полномочий. Для вменения отмеченного квалифицирующего признака следует установить не только обладание субъекта свойствами должностного лица в медицинской сфере, описанными в ч. 4 ст. 4 УК, но и то, что данный субъект использовал свои служебные полномочия при совершении данного вида преступления.

В уголовно-правовой науке существуют различные позиции относительно определения *субъективной стороны* рассматриваемого нами преступления. Так П.А. Дубовец отмечает, что нарушение порядка трансплантации может быть совершено как умышленно (с прямым умыслом), так и по неосторожности (преступная небрежность), а вина по отношению к общественно опасным последствиям может быть только неосторожной (в результате легкомыслия или небрежности) [4, с. 350]. Понимание вины в представленном контексте не способствует ее уяснению. Иную точку зрения высказывает Н.А. Бабий, считающий, что данное преступление характеризуется возможной двойной виной, когда виновный умышленно или по неосторожности нарушает соответствующие условия или порядок и легкомысленно или с преступной небрежностью причиняет вред здоровью донора или реципиента. В целом, по мнению указанного ученого, данное преступление считается неосторожным [1, с. 111]. Приведенную позицию следует все же уточнить, что сочетание умысла и неосторожности при совершении данного преступления не следует путать со сложной виной, совершение преступления с которой признается, на основании ст. 25 УК, умышленным, т.к. сложная вина представляет собой сочетание умысла и неосторожности в одном квалифицированном составе умышленного преступления. Э.А. Саркисова убеждена, что с субъективной стороны рассматриваемое преступление признается совершенным по неосторожности [10]. Такого мнения придерживаемся и мы. Безусловно, первичное деяние, связанное с нарушением условий и порядка изъятия органов или тканей человека либо условий и порядка трансплантации, без относительно наступления указанных в законе общественно опасных последствий, преступлением не является, и может быть совершено как умышленно, так и по неосторожности. Вина же субъекта преступления по отношению к общественно опасным последствиям от такого деяния характеризуется неосторожной формой в виде легкомыслия либо небрежности. Если имел место умысел субъекта преступления в отношении общественно опасных последствий, ответственность данного субъекта должна наступать за умышленное причинение телесных повреждений или смерти.

Выводы. Проведенное исследование статьи об уголовной ответственности за нарушение порядка проведения трансплантации позволило сформулировать следующие выводы.

1. Диспозиция ч. 1 ст. 164 УК в качестве одной из преступных форм данного преступления называет изъятие органов или тканей человека, тогда как Закон о трансплантации использует их забор. Понятия «изъятие» и «забор» не являются тождественными и различаются тем, что забор предполагает установленную процедуру, выраженную в медицинском вмешательстве по изъятию органов или тканей у живого донора, т.е. лица, добровольно давшего согласие на забор его органов, тогда как само по себе изъятие предполагает возможность его осуществления с несоблюдением медицинских требований и процедур, а также у лица, не являющегося донором, т.е. не давшего такого согласия. В последнем случае вряд ли следует вести речь о преступлении, предусмотренном ст. 164 УК. Поэтому указание в данной статье на способ «изъятие» не соответствует бланкетному законодательству и его следует заменить на такой способ как «забор».

2. Название анализируемого преступления, ныне сформулированное как «Нарушение порядка проведения трансплантации» является зауженным, поскольку не учитывает одну из преступных форм, выраженную в нарушении условий и порядка забора органов или тканей человека, в связи с чем, не соответствует реализации принципа правовой определенности. Поэтому название преступления следует сформулировать как «Нарушение условий и порядка забора или трансплантации органов или тканей человека».

3. Поскольку порядок и условия проведения забора органов или тканей либо трансплантации установлен не только законом, как это указано в ч. 1 ст. 164 УК, но и иными нормативными и ведомственными правовыми актами, не являющимися законом, но входящими в систему законодательства Республики Беларусь, то в ч. 1 ст. 164 УК слово «законом» следует заменить на словосочетание «законодательством Республики Беларусь». Данная новелла будет соответствовать принципу правовой определенности уголовного закона и способствовать недопущению ошибок правоприменения.

4. Судебно-следственная практика и научное сообщество обращают внимание на некорректность законодательного закрепления общественно опасных последствий данного преступления, выраженных в причинении телесных повреждений, поскольку таковые обусловлены травмирующим воздействием и не охватывают иной вред здоровью, который может быть обусловлен, к примеру, заболеванием, не относящимся к телесному

повреждению. В этой связи предпочтительнее законодателю вести речь в данном контексте не о телесных повреждениях, а о причиненном вреде здоровью потерпевшего.

5. Отсутствие прямого указания в законе на признаки субъекта преступления, не вносит ясность в практику применения анализируемой статьи. Для реализации принципа правовой определенности, исключения неверного толкования данного признака правоприменителем, необходимо в ч. 1 ст. 164 УК закрепить указание на медицинского работника, как на лицо, являющееся субъектом этого преступления.

Список использованных источников

1. Бабий Н.А. Раздел I. Преступления против человека в уголовном праве Республики Беларусь. Глава I. Преступления против жизни и здоровья человека // Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / П.А. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий [и др.]; отв. ред. А.И. Чучаев. М.: Проспект, 2014. – С. 7–113.
2. Горелик И.И. Правовые аспекты пересадки органов и тканей. Минск : Вышэйшая школа, 1971 91 с.
3. Горелик И.И. Статья 126. Неоказание помощи больному // Уголовный кодекс Белорусской ССР. Комментарий. Минск, гос. изд. БССР, 1963. С. 136.
4. Дубовец П.А. Гл. 19 (ст. 147-165) // Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Н.Ф. Ахраменка [и др.] ; под ред. А.В. Баркова, В.М. Хомича. 2-е изд., с изм. и доп. Минск : ГИУСТ БГУ, 2010. С. 331–351.
5. Закон Республики Беларусь об утверждении Уголовного кодекса Республики Беларусь от 29.12.1960 г. : принят четвертой сессией Верховного Совета Республики Беларусь пятого созыва 29 декабря 1960 г. ; по состоянию на 09 октября 2000 года // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.
6. Ключко Р.Н. Гл. 19 (ст. 156–165) // Уголовный кодекс Республики Беларусь : науч.-практ. comment. / Т.П. Афонченко [и др.] ; под ред. В.М. Хомича, А.В. Баркова, В.В. Марчука. Минск : Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2019. С. 333–346.
7. Ключко Р., Саркисова Э. Уголовно-правовая оценка нарушений, связанных с трансплантацией органов или тканей человека. *Юстыцыя Беларусі*. № 4. 2010. С. 29–34.
8. Конституция Республики Беларусь 1994 года : с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г. // КонсультантПлюс. Беларусь. / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.
9. О трансплантации органов и тканей человека: Закон Респ. Беларусь, 04 марта 1997 г., № 28-З : в ред. Закона от 18.06.2019 г. // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.
10. Саркисова, Э.А. Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 19. Преступления против жизни и здоровья (статьи 147 – 165) // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

Поступила в редакцию 20.02.2020

References

1. Babiy, N.A. (2014) Razdel I. Prestupleniya protiv cheloveka v ugovolnom prave Respubliki Belarus'. Glava I. Prestupleniya protiv zhizni i zdorov'ya cheloveka [Crimes against a person in the criminal law of the Republic of Belarus. Chapter I. Crimes against human life and health]// Prestupleniya protiv lichnosti v ugovolnom prave Belarusi, Rossii i Ukrainy / P.A. Andrushko, A.A. Aryamov, N.A. Babiy [i dr.]; otv. red. A.I. Chuchayev. M.: Prospekt., – S. 7–113. [in Russ.]
2. Gorelik, I.I. (1971) Pravovyye aspekty peresadki organov i tkaney [Legal aspects of organ and tissue transplantation]. Minsk : Vysheyshaya shkola, 91 s. [in Russ.]
3. Gorelik, I.I. (1963) Stat'ya 126. Neokazaniye pomoshchi bol'nomu [Article 126. Refusal of assistance to the patient] // Ugolovnyy kodeks Belorusskoy SSR. Kommentariy. Minsk, gos. izd. BSSR, S. 136. [in Russ.]
4. Dubovets, P.A. (2010) Gl. 19 (st. 147-165) [Ch. 19 (Articles 147-165)] // Nauchno-prakticheskiy kommentariy k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Belarus' / N.F. Akhramenka [i dr.] ; pod red. A.V. Barkova, V.M. Khomicha. 2-ye izd., s izm. i dop. Minsk : GIUST BGU. S. 331–351. [in Russ.]
5. Zakon Respubliki Belarus' ob utverzhdenii Ugolovnogo kodeksa Respubliki Belarus' [The Law of the Republic of Belarus on the approval of the Criminal Code of the Republic of Belarus] ot 29.12.1960 g. : prinyat chetvertoy sessiyey Verkhovnogo Soveta Respubliki Belarus' pyatogo sozyva 29 dekabrya 1960 g. ; po sostoyaniyu na 09 oktyabrya 2000 goda // Konsul'tantPlyus. Belarus' / OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy inform. Rесп. Belarus'. Minsk, 2020. [in Russ.]
6. Klyuchko, R.N. (2019) Gl. 19 (st. 156–165) [Ch. 19 (Articles 156–165)] // Ugolovnyy kodeks Respubliki Belarus' : nauch.-prakt. comment. / T.P. Afonchenko [i dr.] ; pod red. V.M. Khomicha, A.V. Barkova, V.V. Marchuka. Minsk : Nats. tsentr pravovoy inform. Rесп. Belarus'. S. 333–346. [in Russ.]
7. Klyuchko, R., Sarkisova, E. (2010) Ugolovno-pravovaya otsenka narusheniy, svyazannykh s transplantatsiyey organov ili tkaney cheloveka [Criminal assessment of disorders associated with transplantation of human organs or tissues]. *Yustytsyya Belarusi*. № 4. S. 29–34. [in Russ.]
8. Konstitutsiya Respubliki Belarus' [The Constitution of the Republic of Belarus] 1994 goda : s

izm. i dop., prinyatymi na resp. referendumakh 24 noyabrya 1996 g. i 17 oktyabrya 2004 g. // KonsultantPlyus. Belarus'. / OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy. inform. Resp. Belarus'. Minsk, 2020. [in Russ.]

9. O transplantatsii organov i tkaney cheloveka [On transplantation of human organs and tissues]: Zakon Resp. Belarus', 04 marta 1997 g., № 28-Z : v red. Zakona ot 18.06.2019 g. // KonsultantPlyus. Belarus' / OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy inform. Resp. Belarus'. Minsk, 2020. [in Russ.]

10. Sarkisova, E.A. (2020) Postateynyy kommentariy k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Belarus'. Osobennaya chast'. Razdel VII. Prestupleniya protiv cheloveka. Glava 19. Prestupleniya protiv zhizni i zdorov'ya (stat'i 147 – 165) [Article commentary on the Criminal Code of the Republic of Belarus. The special part. Section VII. Crimes against humans. Chapter 19. Crimes against life and health (Articles 147 - 165)] // KonsultantPlyus. Belarus' / OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy inform. Resp. Belarus'. Minsk. [in Russ.]

SUMMARY

Kovalchuk A. V., Dukhovnik Yu. Ye. Violation of the transplantation procedure: issues of improvement of criminal legislation of the Republic of Belarus. The article deals with the study of the peculiarities of criminal law norms enshrined in Art. 164 of the Criminal Code of the Republic of Belarus further and the formulation on this basis of ways to improve them.

Transplantation is an important area of medical activity, which allows overcoming serious human diseases. Criminal law norms play an important preventive role to minimize violations in the field of organ and tissue transplantation. In the Republic of Belarus, Article 164 of the Criminal Code establishes liability for violation of the procedure for transplantation.

The analysis of the signs of this crime allowed to determine their problematic aspects. The authors conducted the research of this crime, based on the signs of Corpus delicti. Based on law enforcement practice and various scientific views of scientists, the ways of improving the criminal legislation of the Republic of Belarus, which establishes liability in the field of violation of the transplantation procedure, are proposed.

The authors' proposals to amend article 164 of the Criminal Code of Belarus pursue the aim to overcome situations of legal uncertainty and to prevent errors in law enforcement practice. So, as a result of the research, it is proposed to amend the title of article 164 of the Criminal Code of Belarus and its disposition. The objective aspect of crime and the subject of the crime as signs of corpus delicti are proposed to change.

During the research, the differences between the criminal and blanket legislation to which he refers were established, in connection with which, ways to overcome them are proposed.

Keywords: violation of the procedure, medical care, transplantation, donor, recipient, criminal legislation, criminal liability.

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-140-147

Медицький І. Б. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаніка)

НАСЛІДКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Обґрунтовано необхідність активізації кримінологічного пізнання фундаментальної проблеми наслідків злочинності. Сформульовано визначення матеріальних та нематеріальних наслідків злочинності. На підставі положень кримінологічної науки, юридичної психології, медицини, із врахуванням даних кримінальної статистики здійснено аналіз матеріальних та нематеріальних наслідків сексуального насильства. Наголошується на тому, що наслідки сексуального насильства, їх параметри, рівні прояву, адресати спричинення, «ціна» та інші моменти підлягають обов'язковому врахуванню під час розробки превентивного впливу на злочинність.

Ключові слова: злочинність, наслідки злочинності, «ціна» злочинності, форми прояву, фізична шкода, моральна шкода, страждання.

© Медицький І. Б., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6720-6658>

ibm78@ukr.net

Постановка проблеми. Сучасні кримінальні реалії питання безпеки суспільства від злочинності перетворюють у пріоритетну соціальну проблему, що вимагає прийняття кардинальних правоохоронних рішень. Для створення адекватної сучасному стану злочинності системи кримінологічної безпеки потрібно виявити справжній актуальний стан злочинності та її проявів без ідеологічних, статистичних та іншого прикрашання, щоб визначити реальні і потенційні загрози на всіх рівнях державної влади, для всіх верств населення, у всіх сферах суспільних відносин та для кожної території [8, с. 194].

Розробки проблематики наслідків злочинності характерні фрагментарністю та розпорошеністю матеріалу; важливість включення вказаної категорії саме до основних, а не додаткових параметрів усвідомлюється та обґрунтовується далеко не всіма вченими; спеціальна література не має таких украй необхідних напрацювань стосовно методології та конкретних методик розрахунку всіх тих змін, які детермінує для людини, суспільства, держави злочинність фактом свого існування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальну оцінку наслідків/ціни злочинності можна простежити у працях Афанасьєвої О. Р., Бабаєва М. М., Голіни В. В., Головкина Б. М., Долотова Р. О., Жалинського А. Е., Закалюка А. П., Литвака О. М., Литвинова О. М., Шакуна В. І. та ін. Проте залишаються й надалі актуальними комплексні, системні дослідження проблематики сексуального насильства в контексті оцінки його наслідків, з яких нематеріальні під час з'ясування вимагають особливої складності.

Мета статті: аналіз матеріальних і нематеріальних наслідків сексуального насильства.

Виклад основного матеріалу. Матеріальні наслідки злочинності можна визначити як генеровані злочинністю для особистості, суспільства, держави наслідки уречевленого характеру (втіленого у матеріальній, конкретній формі), проявом яких є фізична шкода для життя і здоров'я людини, а також економічна шкода у безпосередньому її грошовому чи предметному еквіваленті. У контексті матеріальних наслідків сексуального насильства ними обґрунтовано вважати різні форми спричинення фізичного насильства, матеріалізованих у наслідках: смерті, порушенні анатомічної цілісності та фізіологічної функції органів і тканин людини; а також втрати економічного характеру, пов'язані із тимчасовим чи постійним вибуттям особистості із сфери соціальних відносин та (або) відповідною реакцією державних чи громадських інститутів на подію злочину.

Соціологічні дослідження статевої злочинності активізувалися після підписання Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) та обґрунтування необхідності її ратифікації. 35 % жінок в усьому світі зазнали певного прояву фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера або іншої особи; у 2015 році майже 120 млн дівчат-підлітків (15–19 років) у всьому світі бодай раз зазнавали сексуального насильства або інших форм примусу до сексу; 87 % усіх випадків сексуального насильства чинять знайомі, 47 % – друзі або партнери [7, с. 24]. Згідно з Концепцією Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року щороку від насильства в Україні страждає майже 100 тис. осіб (90 відсотків з яких – жінки). За даними опитування громадської думки «Насильство щодо дітей в Україні», проведеним у 2014–2015 роках Київським міжнародним інститутом соціології, хоча б одного з видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного) зазнавали 65 % дітей віком від 12 до 17 років і 89 % осіб віком від 18 років [9].

Застосування насильства (як фізичного, так і психологічного) у процесі вчинення відповідних деліктів є обов'язковим конструктом для великої частини з них, про що відзначають науковці – дослідники цієї проблеми. Наприклад, звертаючи увагу на кримінологічний аспект зґвалтувань, Кисельов І. О. зазначає, що у 47 % винні особи застосовують погрози, серед яких провідне місце посідають погроза вбивством і заподіяння серйозних (тяжких) тілесних ушкоджень. У 42 % випадків винним застосовувалося обмеження рухів жертви. Водночас найбільш поширеним видом насильства залишається заподіяння тілесних ушкоджень, яким саме долається психологічний і фізичний опір жертви. У 67 % випадків вчинення зґвалтування потерпілі зазнали тілесних ушкоджень. 43 % випадків характеризуються заподіянням жертві легких тілесних ушкоджень, 20 % – заподіянням подряпин, синців, саден тощо. Приблизно у 2 % випадків заподіюються середньої тяжкості та важкі тілесні ушкодження [6, с. 115].

Вказане знаходить своє підтвердження та конкретизацію і в статистичних даних наступних років. Згідно із звітністю судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження, у 2014 році 75,4 % потерпілим від звалтування особам була завдана шкода здоров'ю, у 2015 році – 70 %, у 2016 році – 81,2 %, у 2017 р. – 80,4 %, у 2018 р. – 85 % [4]:

Рік	Види злочинів	Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоди				
		усього	з них жінок	життю	Здоров'ю	матеріальної та моральної шкоди/сума, грн
2014*	Звалтування (ст. 152 ККУ)	138	138	-	104	34 / 611 249
2015	Звалтування (ст. 152 ККУ)	130	124	1	91	38 / 1 743 737
2016	Звалтування (ст. 152 ККУ)	117	117	-	95	22 / 219 680
2017	Звалтування (ст. 152 ККУ)	102	101	-	82	19 / 1 271 723
2018* *	Звалтування (ст. 152 ККУ)	93	91	-	79	14 / 1 505 024
	Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (Сексуальне насильство) (ст.153 ККУ)	551	337	-	45	6 / 678 000
	Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (16-річного віку) (ст. 155 ККУ)	8	8		7	1 / ----
	Розбещення неповнолітніх (ст. 156 ККУ)	44	34		22	22/ 230 000
* Виділення окремим рядком інформації про потерпілих за ст. 153, 155, 156 КК України у статистичній звітності ДСА України розпочате з 2018 р. ** Окремим рядком інформація за ст. 154 КК України у статистичній звітності ДСА України не виділяється.						

Привертає увагу вкрай низький відсоток встановлення фактів спричинення матеріальної чи моральної шкоди щодо загальної кількості потерпілих від статевих злочинів (унаслідок заявлених у рамках кримінального провадження позовів – *І.М.*): у 2014 році цей відсоток становив 24,6 %, у 2015 році – 29,2 %, у 2016 році – 18,8 %, у 2017 році – 18,6 %, у 2018 році – 15 % по звалтуваннях, 11,7 % по сексуальному насильству, 12,5 % по статевих відносинах з особою, яка не досягла 16-річного віку та 50 % по розбещенню неповнолітніх.

Фахівцями Українського центру соціальних реформ та Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України здійснене масштабне комплексне дослідження економічних наслідків насильства щодо жінок в Україні, за наслідками якого виділені такі їх різновиди:

➤ *втрачений макроекономічний продукт* (передчасні смерті внаслідок гендерно зумовленого насильства; втрати ВВП внаслідок тимчасової та стійкої непрацездатності жертв насильства; видатки на виплати пенсій по інвалідності; економічні втрати внаслідок зниженої працездатності постраждалих, яка впливає на виконання повсякденної домашньої роботи). Згідно з виконаними розрахунками, сукупні втрати макроекономічного продукту внаслідок насильства щодо жінок у 2015 році становили 3 869 645 дол. США;

➤ *вартість послуг, пов'язаних із реагуванням на факти насильства щодо жінок та наданням підтримки постраждалим* (визначення потреби у медичних послугах; витрати на реагування правоохоронних органів на випадки гендерно зумовленого насильства; надання соціальних послуг постраждалим від домашнього насильства та фінансування системи спеціалізованих заходів із попередження насильства щодо жінок). Відповідно, вартість послуг системи охорони здоров'я, якими мали скористатися постраждалі у 2015 році від насильства жінки, становила 2 999 038 дол. США; сукупні видатки, пов'язані з реагуванням правоохоронних органів і системи правосуддя на ген-

дерно зумовлене насильство, могли сягати у 2015 році до 10 141 187 дол. США; сукупна вартість надання соціальних послуг для жінок, які постраждали від домашнього та гендерно зумовленого насильства, становила у 2015 році 745 936 дол. США;

➤ *персональні витрати жінок, які постраждали від гендерно зумовленого насильства* (втрата особистого майна або доходу; вартість послуг, пов'язаних із подоланням наслідків насильства або розірванням стосунків із кривдником та переїздом на нове місце проживання). Обсяги особистих витрат жінок, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, можуть становити до 190 033 398 дол. США на рік у масштабах всієї країни [2, с. 85–89].

1. Щодо нематеріальних наслідків злочинності загалом, так і сексуального насильства зокрема науковці цілком слушно зазначають про складність їх визначення. Проте Афанасьєва О. Р. наголошує, що нематеріальна шкода від насильницької злочинності є такою ж реальною, як і матеріальна. Заподіяна нематеріальними наслідками шкода, порівняно із матеріальною, посилюється тим, що перша за своєю природою є невідомою. Душевні потрясіння, стреси тощо залишають свій слід надовго, оскільки мова йде про внутрішні, суто особистісні переживання [1, с. 209].

2. Чинне законодавство, практика правозастосування, наукова література містять у своєму лексиконі чимало термінів, що позначають ті негативні для особи наслідки реалізованої щодо неї протиправної поведінки, які носять неуречевлений характер: «біль», «страждання», «стрес», «моральна шкода», «переживання», «погіршення якості життя» тощо.

3. ЦК України (ст. 23) оперує категорією «моральна шкода», ототожнюючи її з: 1) фізичним болем та стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевними стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевними стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниженням честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. КК України послуговується термінами «психологічні» та «моральні страждання», пов'язуючи їх конститутивно із ознаками складів злочинів «Домашнє насильство» (ст. 126¹) та «Катування» (ст. 127). Спричинення кримінальним правопорушенням моральної шкоди, нарівні з фізичною або майновою шкодою, дає підстави для визнання фізичної особи потерпілим у кримінальному провадженні. Потерпілим також може бути юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Проте Кримінальний процесуальний закон не містить розуміння «моральної шкоди», залишаючи це питання на розсуд правозастосувача.

4. У постанові Пленуму ВСУ від 31.03.1995 р. №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» моральна шкода трактується як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Завдання психічних чи моральних страждань (шляхом зганняблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) є характерною особливістю умисного вбивства з особливою жорстокістю (п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»).

5. Розглядаючи справи у порядку кримінального судочинства, суди вказують на спричинення потерпілим психологічних/моральних/душевних страждань, а саме: «погіршення якості життя, що виразилось у втраті енергійності, втомі, фізичному дискомфорті, втраті повноцінного сну та відпочинку, у тому числі втраті самооцінки, позитивних емоцій та негативних переживаннях» (справа №596/1415/19); «погіршення якості життя, що виразилось в емоційній напрузі, підвищеній ситуативній та особистісній тривожності, невпевненості, відчутті ізольованості та підвищеній сензитивності» (справа №725/6121/19); «приниження, що викликало у потерпілого побоювання за свою безпеку, емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, шкода психічному здоров'ю, що виразилось у формі пониженні самооцінки, втрати позитивних емоцій, безсоння тощо» (справа №306/1873/19).

6. Характеризуючи нематеріальні наслідки злочинності, ми ведемо розмову про генеровані злочинністю для особистості, суспільства, держави наслідки неуречевленого характеру, формами прояву яких є спричинення психічної (моральної) шкоди індивідам,

а також немайнової шкоди юридичним особам публічного та приватного права, інститутам громадянського суспільства, державі. На індивідуальному рівні різновидом їх прояву є посттравматичні й душевні розлади потерпілих від злочинів фізичних осіб.

7. У медицині та психології оперують поняттям посттравматичного стресового розладу (ПТСР) – запізнілої і/або затяжної реакції на стресову подію або ситуацію (короткочасну або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, які в принципі можуть викликати загальний дистрес майже у будь-якої людини (природні або штучні катастрофи, бойові дії, нещасні випадки, випадкова присутність на місці насильницької смерті інших, у жертви катувань, тероризму, звалтування або іншого злочину). ПТСР розвивається у 20–25 % людей, що піддалися стресовій дії, але ще зберегли своє фізичне здоров'я; серед поранених поширеність цих порушень – близько 40 %. Загалом прояви ПТСР спостерігаються у 1–3 % всього населення (у жінок приблизно в 1,5 раза частіше), а окремі компоненти цього розладу – у 5–15 % населення [5].

Найбільш психотравмуючі наслідки (після злочинних посягань на життя) обґрунтовано стосуються потерпілих від сексуального насильства осіб. За даними Шаповалової Н. О., в переважній більшості підлітків, які зазнали сексуального насильства, розвиваються різні форми розладу поведінки. У більшості жінок (57±3 %), які зазнали сексуального насильства в дитинстві або підлітковому віці, порушується формування особистості, і в них наявні специфічні розлади особистості: демонстративний (37±5 %), дисоціальний (29±5 %), рідше шизоїдний, ананкастний, тривожний, залежний, в окремих випадках – параноїчний. Найпоширеніший наслідок сексуального насильства, що виникає у всіх потерпілих – порушення сексуального здоров'я, яке проявляється в первинних формах сексуальної дисфункції і сексуальної дезадаптації. Серед форм сексуальної дисфункції найчастіші – невроз очікування неудачі (20±3 %) та коїтофобія (12±5 %) [13, с. 11–12].

Практично всі жертви розглянутих Зайцевим О. О. випадків сексуального насильства (74 особи) перенесли гостру реакцію на стрес – 14,18 % або хворіли на посттравматичний стресовий розлад – 73,53 % [3, с. 3–4].

У контексті юридико-психологічної характеристики звалтування Шмерецький Є. Є. констатує настання у більшості жертв, окрім суто фізіологічних, і наслідків психічного характеру (патопсихологічного чи психіатричного). За результатами обстеження звалтованих жінок, у 41 % з них зафіксований страх повторного насильства, у 40 % – невротичного забарвлення, у 32 % – психосоматичні розлади. Приблизно у 1/9 частини жертв виникає комплекс специфічних емоційних розладів (the care trauma syndrome, травматичний синдром звалтування), що є різновидом посттравматичного стресового розладу. Жертвам звалтувань притаманні такі довготривалі прояви ПТСР, як симптоми вторгнення (нав'язливі думки, згадки, сновидіння, чуттєві образи), уникання, фізіологічної збудливості, тривожності й депресії, а також психологічні проблеми, пов'язані з ними. Наявні деструктивні психологічні й поведінкові механізми, спрямовані на «перепроживання» травматичного досвіду й зменшення його впливу, як-от проституція, зміна сексуальної орієнтації (найчастіше у формі активної гомосексуальності), парасуїцидальна поведінка й вживання психоактивних речовин. Вони загострюються внаслідок впливу на жертву комплексу несприятливих зовнішніх і внутрішніх чинників (пережитого сексуального насильства, відсутності сімейної підтримки, дисфункціональності сім'ї, реакції самообвинування) [14, с. 125, 131]. Автор цілком слушно зазначає, що адекватне оцінювання наслідків сексуального насильства необхідне й для прогнозування ймовірності розвитку посттравматичного стресового розладу й травматичного синдрому звалтування, для розробки необхідних у цих випадках спеціальних профілактичних і реабілітаційних програм.

Висновки. Отримання об'єктивних та актуальних даних про кримінальну практику сексуального насильства в Україні є першочерговою умовою формування інформаційного базису для соціально-правової оцінки ступеня актуальності боротьби з цим різновидом злочинності. Незважаючи на неповноту та суперечливість даних офіційної статистики, високу латентність виявлення та фіксації посттравматичних і душевних розладів потерпілих від сексуального насильства осіб (як безпосередньо, так і внаслідок «рикошетного» кримінального впливу), відсутність дієвих алгоритмів обчислення їх «ціни», збір цієї кримінологічно значущої інформації сприятиме розробці та подальшій реалізації ефективних програм протидії криміналітету.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2014. 450 с. URL : <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/teoreticheskie-osnovy-kriminologicheskogo-issledovaniya-i-minimizacii-socialnyh.html> (дата звернення: 01.02.2020).
2. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. UNFPA. Український центр соціальних реформ. 2017. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf (дата звернення: 13.08.2019).
3. Зайцев О. О. Психічна патологія в осіб молодого віку, які скоїли сексуальні злочини (діагностика, клініка, лікування та профілактика) : автореф. дис. ... д-ра мед. наук : 14.01.16 / Укр. НДІ соц. і суд. психіатрії та наркології. Київ, 2005. 28 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 02.02.2020).
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2014–2018 роки). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 01.02.2020).
5. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77241343.pdf> (дата звернення: 25.11.2019).
6. Кисельов І. О. Особливості вчинення зґвалтувань: криминологічний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2016. № 19. С. 113–116.
7. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... д-ра філос., канд. юрид. наук : 12.00.08. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/naukova%20diylnist/dorobok_zdobuvachiv/martynyshyn_d.pdf (дата звернення: 13.08.2019).
8. Мозоль С. А. Цілі та принципи забезпечення криминологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія : Право. Вип. 41. Т. 3. С. 191–194.
9. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 728-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p> (дата звернення: 03.02.2020).
10. Сергєєва Т. В. Категорія наслідків злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Київ, 2015. 15 с.
11. Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України. *Форум права*. 2015. № 2. С. 169–176.
12. Шаповалова Н. О. Психопатологічні розлади у жінок, які зазнали сексуального насильства в дитячому та підлітковому віці, та їх психотерапевтична корекція : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.16 / Укр. НДІ соц. і суд. психіатрії та наркології. Київ, 2007. 16 с.
13. Шмерецький Є. Є. Юридико-психологічна характеристика зґвалтування : дис. ... д-ра філос., канд. юрид. наук : 19.00.06 Київ, 2018. 222 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4635/1/Дис.%20Шмерецький%20ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА%20ХАРАКТЕРИСТИКА%20ЗґВАЛТУВАННЯ.pdf> (дата звернення: 19.08.2019).

Надійшла до редакції 05.02.2020

References

1. Afanas'yeva, O. R. (2014) Teoretycheskiye osnovy kryminologicheskogo yssledovaniya y mynymyzatsyy sotsyal'nykh posledstvyu nasyt'stvennoy prestupnosti [Theoretical bases of criminological research and minimization of social consequences of violent crime] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Moskva. 450 s. URL : <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/teoreticheskie-osnovy-kriminologicheskogo-issledovaniya-i-minimizacii-socialnyh.html> (data zvernennya: 01.02.2020). [in Russ.].
2. Ekonomichni naslidky nasyt'stva shchodo zhinok v Ukraini. UNFPA. Ukrayins'kyu tsentr sotsial'nykh reform. 2017. [The economic consequences of violence against women in Ukraine. UNFPA. Ukrainian Center for Social Reform. 2017]. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ekonomichni%20naslidky%20nasyt'stva_2017_1.pdf (data zvernennya: 13.08.2019). [in Ukr.].
3. Zaytsev, O. O. (2005) Psykhichna patolohiya v osib molodoho viku, yaki skoyily seksual'ni zlochyny (diahnostyka, klinika, likuvannya ta profilaktyka) [Mental pathology in young people who have committed sexual offenses (diagnosis, clinic, treatment and prevention)] : avtoref. dys. ... d-ra med. nauk : 14.01.16 / Ukr. NDI sots. i sud. psykhiiatriyi ta narkolohiyi. Kyiv. 28 s. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (data zvernennya: 02.02.2020). [in Ukr.].
4. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi pro roz'hlyad materialiv kryminal'noho provadzhennya (2014–2018 roky). [Report of the courts of first instance on the review of the criminal proceedings (2014–2018)]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (data zvernennya: 01.02.2020). [in Ukr.].
5. Zlyvkov V. L. & Lukoms'ka S. O. & Fedan O. V. (2016) Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttyevykh sytuatsiyakh. [Psychodiagnosis of personality in crisis situations]. Kyiv : Ped-

hohichna dumka. 219 s. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77241343.pdf> (data zvernennya: 25.11.2019). [in Ukr.].

6. Kysel'ov I. O. (2016) Osoblyvosti vchynennya zgvaltuvan': kryminolohichnyy aspekt. [Features of rape: criminological aspect]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya. 2016. № 19. S. 113–116. [in Ukr.].

7. Martynshyn, H. YA. Stateva nedotorkanist' yak ob'yeht kryminal'no-pravovoyi okhorony v Ukraini [Sexual immunity as an object of criminal defense in Ukraine] : dys. ... d-ra filos., kand. yuryd. nauk : 12.00.08. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/naukova%20diyalnist/dorobok_zdobuvachiv/martynshyn_d.pdf (data zvernennya: 13.08.2019). [in Ukr.].

8. Mozol', S. A. (2016) Tsili ta pryntsyipy zabezpechennya kryminolohichnoyi bezpeky. [Objectives and principles of criminological security]. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo. Vyp. 41. T. 3. S. 191–194. [in Ukr.].

9. Pro skhvalennya Kontseptsyi Derzhavnoyi sotsial'noyi prohramy zapobihannya ta protydyiy domashn'omu nasyt'stvu ta nasyt'stvu za oznakoyu stati na period do 2023 roku : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2018 r. № 728-r. [On approval of the Concept of the State Social Program for Prevention and Counteraction to Domestic and Sex-Based Violence for the Period up to 2023: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.10.2018 No. 728-p.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-r> (data zvernennya: 03.02.2020). [in Ukr.].

10. Serhyeyeva, T. V. (2015) Katehoriya naslidkiv zlochynu v kryminal'nomu pravi Ukrainy [Category of consequences of crime in criminal law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». Kyiv. 15 s. [in Ukr.].

11. Kharchenko, V. B. (2015) Vyznachennya istotnoyi shkody ta tyazhkykh naslidkiv za novoyu redaktsiyeyu prymitky do st. 364 KK Ukrainy. [Determination of substantial damage and grave consequences under the new edition of the note to Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine]. Forum prava. № 2. S. 169–176. [in Ukr.].

12. Shapovalova, N. O. (2007) Psykhopatolohichni rozlady u zhinok, yaki zaznaly seksual'noho nasyt'stva v dytyachomu ta pidlitkovomu vitsi, ta yikh psykhoterapevtychna korektsiya [Psychopathological disorders in women who were sexually abused in childhood and adolescence, and their psychotherapeutic correction] : avtoref. dys. ... kand. med. nauk : 14.01.16 / Ukr. NDI sots. i sud. psykhiatriyi ta narkolohiyi. Kyiv. 16 s. [in Ukr.].

13. Shmerets'kyi, YE. YE. (2018) Yurydyko-psykholohichna kharakterystyka zgvaltuvannya [Legal and psychological characteristics of rape] : dys. ... d-ra filos., kand. yuryd. nauk : 19.00.06 Kyiv, 2018. 222 s. URL:<http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4635/1/Dys.%20Shmerets'kyi%20YURYDYKO-PSYKHOLOHICHNA%20KHARAKTERYSTYKA%20Z-HVALTUVANNYA.pdf> (data zvernennya: 19.08.2019). [in Ukr.].

SUMMARY

Medytskyi I. B. Consequences of sexual violence: criminological dimension. The article substantiates the need to activate criminological knowledge of the fundamental problem of the consequences of crime. The consequences of sexual violence, their parameters, levels of manifestation, the addressees of causation, the «price» and other points are of theoretical as well as practical interest.

It is suggested that the material consequences of sexual violence be considered as various forms of causing physical violence, materialized in the consequences: death, violation of the anatomical integrity and physiological function of organs and tissues of the person; as well as economic losses related to the temporary or permanent withdrawal of a person from the sphere of social relations and the response of state or public institutions to a crime. Formulated author's definition of intangible consequences of crime as generated by crime for the individual, society, state of consequences of undeclared nature, forms of manifestation of which cause mental (moral) harm to individuals, as well as non-pecuniary damage to legal entities of the public and private society. At the individual level, the non-material consequences of sexual violence are post-traumatic and mental disorders of victims of crimes by individuals. On the basis of the provisions of criminological science, legal psychology, medicine, the material and intangible consequences of sexual violence were analyzed, taking into account the criminal statistics.

It is emphasized that obtaining objective and up-to-date data on criminal practices of sexual violence in Ukraine is a paramount condition for the formation of an information base for the socio-legal assessment of the relevance of combating this type of crime. Despite the incompleteness and inconsistency of official statistics data, the high latency of detecting and fixing post-traumatic and mental disorders of sexually abused victims, the lack of effective algorithms for calculating their «price», collecting this criminologically relevant information, and facilitating the development of action.

Keywords: *crime, consequences of crime, «price» of crime, forms of manifestation, physical harm, moral harm, suffering.*

Скок О. С.

кандидат юридичних наук

Омельченко С. В.

студент

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто питання становлення, розвитку та законодавчого оформлення інституту класифікації злочинів. Досліджено наукову та законодавчу класифікацію злочинів, правила формальної логіки як основи для диференціації кримінально караних діянь та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання. Витлумачено термін «класифікація злочинів», визначено принципи та функції класифікації. Подано визначення такого класифікаційного критерію, як суспільна небезпека, у доктрині кримінального права щодо якої існує велика кількість наукових поглядів. Визначено критерій суспільної небезпеки як матеріальної ознаки злочину.

Ключові слова: класифікація, злочин, суспільна небезпека, характер суспільної небезпеки, ступінь суспільної небезпеки.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 12 Кримінального кодексу України, залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Законодавча класифікація злочинів проведена з урахуванням виду покарання (штраф і позбавлення волі), а також розміру покарання. Становлення, розвиток та законодавче оформлення інституту класифікації злочинів породило ряд як однакових, так і протилежних наукових поглядів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання класифікації злочинів у своїх працях досліджували О. І. Бойко, Є. В. Болдирев, Г. І. Буланов, М. І. Гальперін, І. Я. Гонтар, А. Е. Жалінський, М. І. Загородніков, М. Г. Кадніков, П. С. Кардаєв, С. Г. Келіна, П. В. Коробов, М. І. Ковальов, А. П. Козлов, Л. М. Кривоченко, Г. Л. Кригер, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Б. О. Курінов, Ю. І. Ляпунов, А. І. Марцев, В. П. Махоткін, М. І. Мельник, О. О. Михаль та багато ін.

Окремої уваги потребують ґрунтовні монографічні дослідження Л. М. Кривоченко «Класифікація злочинів», проведене ще в 1983 році, та «Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України» 2010 року, у яких науковець порушувала питання, пов'язані з науковими та логічними підставами класифікації злочинів, критеріями класифікації злочинів, а також загальні й специфічні риси конкретних категорій злочинів та їх кримінально-правові наслідки.

Мета публікації полягає в дослідженні теоретичних основ побудови класифікації злочинів.

Виклад основного матеріалу. Термін «класифікація злочинів» тісно пов'язаний з основами традиційного вчення про класифікацію в логіці. Так, «класифікація» означає три різні речі: 1) процедуру побудови класифікації; 2) побудовану класифікацію та 3) процедуру її використання. Класифікацію (від лат. *classis* – розряд, *facio* – роблю) визначають як розподіл предметів будь-якого роду на класи згідно з найбільш суттєвими ознаками, притаманними предметам певного роду та такими, що відрізняють їх від предметів інших родів; при цьому будь-який клас посідає в отриманій системі відповідне постійне місце і, в свою чергу, поділяється на підкласи [1, с. 6].

© Скок О.С., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0981-6415>

alexandra_skok@ukr.net

© Омельченко С. В., 2020

alexandra_skok@ukr.net

Найбільш повно термін «класифікація» можна визначити у такий спосіб: загальнонаукове та загальнометодологічне поняття, що визначає таку форму систематизації знань, за якої вся сукупність об'єктів, яку вивчають, представлена у вигляді системи класів, або груп, за якими ці об'єкти розподілені на основі їх схожості у певних властивостях [2, с. 255; 3].

Наукова позиція М. І. Кондакова щодо вивчення класифікаційних систем заснована на тому, що класифікація є особливою формою поділу. Натомість М. С. Строгович зазначає, що не будь-який поділ є класифікацією, адже він може бути тимчасовим процесом, який із досягненням практичної мети втрачає своє значення. Стосовно ж класифікації, то з моменту її створення вона стає стійкою і зберігається до моменту заміни її більш вдалою класифікацією [1, с. 11].

Наукова класифікація являє собою систему супідрядних понять будь-якої сфери знань або діяльності людини, яку використовують як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для орієнтації у різноманітті понять або відповідних об'єктів [4, с. 9-10]. Тобто класифікацією є впорядкована послідовність логічних операцій поділу родового поняття на види та підвиди за єдиною підставою, коли кожен член поділу попередньої операції є подільним поняттям для подальшої операції поділу [5, с. 63].

Класифікація злочинів має будуватися з урахуванням усіх правил формальної логіки, адже вона є основою для диференціації кримінально караних діянь та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання.

Зокрема, правила формальної логіки передбачають таке:

1. Використання в одній класифікації однієї підстави є одним із найбільш дискусійних питань серед учених. Підставою класифікації є насамперед логічне обрання класифікаційного критерію. Існує кілька правил у логіці обрання класифікаційного критерію: по-перше, під час вибору критерію класифікації необхідно відштовхуватися від того, якого виду класифікацію буде проведено; по-друге, на досягнення якої кінцевої мети претендує класифікатор. Як відомо, у сучасному визначенні злочинів законодавець використовує два формальних критерії, а саме: покарання у вигляді позбавлення волі та штраф.

2. Тотожність обсягу членів класифікації обсягу класифікованого явища полягає у двох моментах: по-перше, усі суттєві ознаки, що притаманні злочину, повинні бути обов'язковими для будь-якої категорії злочинів; по-друге, під класифікацію злочинів мають підпадати всі без винятку злочинні діяння, що наділені ознаками загального поняття злочину. Тому пропозиції законодавця щодо введення категорії «кримінальний проступок» до наявної категоризації злочинів суперечать логіці побудови класифікації, адже сама природа проступку говорить про те, що це діяння не є злочином.

3. Взаємне виключення членами класифікації один одного. Так, вища та нижча межі санкції повинні відповідати тільки одній категорії злочинів [6, с. 6].

4. Безперервність поділу на класи означає, що класифікація повинна будуватися в такий спосіб, щоб категорії злочинів були розташовані в певній логічній послідовності, яка розкриває закономірність створення будь-якої із категорій. У цьому контексті послідовність із чотирьох категорій злочинів (злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини), на нашу думку, є найбільш вдалою.

5. Ясність та чіткість підстав поділу вказує на те, що без якісного та чіткого класифікаційного критерію будь-яка наукова класифікація приречена на породження практичних помилок під час її застосування. Щодо наявного визначення злочину невеликої тяжкості слід наголосити, що воно поєднує в собі одразу два критерії – покарання у вигляді позбавлення волі та штраф.

6. Правило незалежності полягає в тому, що в логічно правильному визначенні визначаюче поняття у власних дефініціях не повинно містити визначуване поняття. Унаслідок порушення цього правила виникають помилки у визначенні. До речі, поняття, що визначається само через себе, називають тавтологією [5, с. 55].

7. Правило визначеності означає, що в логічно коректному визначенні всі ознаки, які складають зміст визначаючого поняття, повинні мати попередні точні визначення [5, с. 55].

8. Правило позитивності вказує на те, що визначаюче поняття повинно врахову-

вати ознаки, які розкривають зміст або обсяг визначуваного поняття [5, с. 55-56].

Діалектичний підхід до класифікації злочинів дає можливість розглядати будь-який злочин не лише з теоретичного боку. Адже всі кримінально карані діяння впливають із соціально-психологічних, соціально-політичних, історичних та інших обставин, що дозволяють об'єктивно встановлювати межі відповідальності за їх вчинення. Закони діалектики допомагають більш глибоко зрозуміти процеси та явища, що відбуваються в кримінальному праві. Вони сприяють більш обґрунтованому розв'язанню проблем теорії кримінального права [4, с. 87]. Як відомо, до основних законів діалектики належать такі: закон єдності та боротьби протилежностей [4, с. 87-94], закон взаємного переходу кількісних і якісних змін [4, с. 94-101], закон заперечення заперечення [4, с. 107-110].

Класифікація як процес і результат наділена низкою функцій: *пояснювальна* функція класифікації злочинів полягає в тому, що після визначення місця конкретного суспільно небезпечного діяння в системі однорідних явищ на нього поширюється юридичний режим цієї групи, визначаючи спосіб його включення до системи правового регулювання; *евристична* функція дозволяє провести ефективний пошук дефектів побудованої системи з метою їх усунення; *наукове прогнозування* здійснюється завдяки класифікації злочинів, що дозволяє робити припущення про напрям розвитку та змін різних категорій злочинів; *практична* функція допомагає правильно визначити категоріальну належність конкретного злочину та зумовлює відповідні рамки його правових наслідків, які використовують на практиці [7, с. 13-14].

Як уже зазначалося, основою будь-якої класифікації є правильне визначення класифікаційного критерію. Варто погодитися з думкою Л. Н. Кривоченко, що критерієм будь-якої класифікації може виступати лише така ознака, яка, по-перше, відображає сутність явищ, які класифікують їх єдність; по-друге, не виключає специфіки кожного класу явищ, їх різниці. При цьому зауважимо, що одні науковці критерієм класифікації вважають ступінь суспільної небезпеки злочину, другі – суспільну небезпеку відповідного виду злочину в цілому (характер і ступінь), треті – характер і ступінь суспільної небезпеки конкретного вчиненого особою злочину, четверті ж як критерій класифікації пропонують ураховувати суспільну небезпеку як діяння, так і особи злочинця [8, с. 71-72]. Власне, слово «критерій» означає підставу для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [9, с. 588].

Суспільна небезпека – необхідна, невід'ємна властивість, атрибут злочину, його визначальна якість [10, с. 20]. Словосполучення «суспільно небезпечний» уже говорить про те, що злочин є передусім небезпечним для суспільства та держави, оскільки він порушує встановлений у державі правопорядок [11, с. 28-29].

У юридичній енциклопедії Б. М. Топорніна суспільну небезпеку визначено як основну ознаку злочину, що полягає у здатності передбаченого кримінальним законом діяння заподіювати суттєві збитки охоронюваніми законом об'єктам (інтересам); суспільна небезпека – матеріальна ознака (внутрішня властивість) злочинного діяння, що розкриває його соціальну сутність; суспільна небезпека є об'єктивною властивістю, що не залежить від волі законодавця [12, с. 848; 3].

Суспільна небезпека як матеріальна ознака злочину перш за все виявляється в діянні, конкретному акті поведінки. До її критеріїв належать характер і ступінь. При цьому характер суспільної небезпеки визначається групою суспільних відносин, що є об'єктом злочинного посягання. До того ж суспільна небезпека визначає принципи відмінності різномірних злочинів та залежить від об'єкта посягання, форми вини й категорії злочину. Характер дії або бездіяльності, спосіб і засоби, за допомогою яких вчинено злочин, значною мірою впливають на характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, тобто його тяжкість [13, с. 120]. Особлива частина КК України побудована з урахуванням характеру суспільної небезпеки, адже всі злочини в ній розташовані залежно від визначеної законодавцем важливості суспільних відносин.

Ступінь суспільної небезпеки вказує на відмінності однорідних злочинів. Установити ступінь суспільної небезпеки можна за такими обставинами: форма вини, мотив і мета злочину, спосіб вчинення, обставини, стадії вчинення злочину, роль підсудного у злочині, вчиненому за співучасті, розмір шкоди й тяжкість наслідків, наявність у вчиненому обставин, що тягнуть більш тяжке покарання відповідно до санкцій статей Особливої частини КК [14, с. 114].

ПВСУ у постанові «Про практику призначення судами кримінального покаран-

ня» звертає увагу суддів на те, що в разі призначення покарання в кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, відомості про особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [15].

У науці кримінального права вчені-юристи пропонували й інші критерії поділу злочинів на категорії. Так, поряд із суспільною небезпекою, що виступає як матеріальний критерій, пропонували й формальні критерії для класифікації злочинів, а саме: перелік злочинів, що поєднує конкретні статті Особливої частини КК; розмір покарання, призначеного вироком суду; санкція статті кримінального закону [16, с. 30-31; 17, с. 34-35].

Такі вчені, як Л. М. Кривоченко, О. Б. Сахаров, М. Г. Кадніков, М. Д. Дурманов та ін., досліджували питання класифікації злочинів з урахуванням так званої типової санкції. За своєю суттю типова санкція є відображенням індивідуальних особливостей суспільної небезпеки, характерних для злочинів відповідної категорії, тобто носієм інформації про суспільну небезпеку групи злочинів; формалізованим критерієм класифікації злочинів, який у стислій та концентрованій формі вказує на тяжкість злочинів певного виду крізь розмір та вид покарання [18, с. 50-51].

Використання типової санкції як класифікаційного критерію дозволяє чітко окреслити межі кримінальної відповідальності за конкретну категорію злочинів. Саме тому основне покарання у вигляді штрафу, на нашу думку, є тим додатковим формальним критерієм класифікації злочинів, що руйнує законодавчу класифікацію та положення щодо існування типової санкції у вигляді позбавлення волі [3].

Для назви певного виду злочинів використовують словосполучення «категорія злочинів». Воно є загальноприйнятим серед учених і вважається досить вдалим. За своєю суттю термін «категорія» є родовим поняттям, що означає розряд предметів, явищ або їхню важливу спільну ознаку [9, с. 529]. Найбільш повне визначення категорії злочинів дала Л. М. Кривоченко, вказавши, що для правильного тлумачення цього поняття необхідно насамперед враховувати матеріальний критерій класифікації злочинів. Категорія злочинів – група конкретних видів злочинів, що пов'язані закономірними, типовими, загальними рисами об'єктивної суспільної небезпеки та тягнуть відповідні цій небезпеці загальні кримінально-правові наслідки [17, с. 55-56; 3].

Як зазначає О. І. Соболев, «поява в 2001 р. в КК України статті про класифікацію злочинів означала завершення багаторічних наукових пошуків та розробок моделі категоризації злочинів, що почалися ще в 70-х роках минулого століття» [19]. Проте ідея запровадження кримінального проступку не залишила наукове та законодавче коло, що призвело до закріплення процедури розслідування кримінальних проступків у Кримінальному процесуальному кодексі України та подання за останні роки народними депутатами України низки законопроектів щодо запровадження проступків до законодавчої класифікації злочинів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що побудова класифікації злочинів перебуває в нерозривному взаємозв'язку з принципами формальної логіки та законами діалектики. Погляди вчених на кількість категорій злочинів у класифікації є різними. Проведений аналіз теоретичних положень класифікації злочинів дозволяє зауважити, що чинне законодавче визначення злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких побудовано з недотриманням деяких основних правил формальної логіки, що стосуються необхідності використання в одній класифікації однієї підстави, ясності й чіткості підстав поділу [3]. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» докорінно змінює підхід до законодавчої класифікації кримінально каранних діянь, запроваджує поняття кримінального правопорушення та його класифікацію, що змінює підхід у частині розподілу злочинних діянь на злочини та проступки [20].

Список використаних джерел

1. Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке. Новосибирск: Наука, 1986. 224 с.
2. Стёпин В. С. Новая философская энциклопедия: Т. 2. Москва: Мысль, 2010. 640 с.
3. Скок О. С. Злочини невеликої тяжкості та питання кримінальної відповідальності: монографія. Харків: Право, 2017. 264 с.
4. Марцев А. И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. Красноярск: Изд-во

- Красноярского университета, 1990. 128 с.
5. Солодухин О. А. Логика: учебник. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 384 с.
  6. Михаль О. А. Классификация преступлений: автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Омск, 1999. 18 с.
  7. Ратьков А. Н. Правовое значение классификации преступлений: автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2002. 32 с.
  8. Кривоченко Л. Н. Критерии классификации преступлений. *Проблемы социалистической законности. Республиканский межведомственный тематический научный сборник*. 1976. № 1. С. 69-76.
  9. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
  10. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 136 с.
  11. Ковалев М. И. Понятие и признаки преступления и их значение для квалификации. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1977. 80 с.
  12. Топорнин Б. Н. Юридическая энциклопедия. Москва: Юрист, 2001. 1267 с.
  13. Кримінальне право України: Загальна частина. М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
  14. Марцев А. И. Теоретические вопросы классификации преступлений. *Известия ВУЗов: Правоведение: Научно-теоретический журнал*. 2004. № 5. С. 111-123.
  15. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 4-те вид., змін. і доп. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2009. 536 с.
  16. Конаровский А. М. Категории преступлений в зависимости от их тяжести и вопросы уголовной ответственности: дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Москва, 2003. 169 с.
  17. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. Харьков: Вища школа, 1983. 129 с.
  18. Кадников Н. Г. Классификация преступлений по уголовному праву России: дис... д-ра юр. наук: 12.00.08. Москва, 2000. 349 с.
  19. Соболь О. І. Класифікація злочинів та питання формування кримінального проступку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 358-367.
  20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 року, № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення 10.02.2020).

Надійшла до редакції 20.02.2020

References

1. Rozova S.S. (1986) *Klassyfykacyonnaja problema v sovremennoj nauke* [Classification problem in modern science]. Novosybyrsk: Nauka. (in Russ.)
2. Steyn V.S. (2010) *Novaja fylosofskaja encyklopedyja* [New philosophical encyclopedia]. M.: Msl'. (in Russ.)
3. Skok O.S. (2017) *Zlochyny nevelykoi' tjazhkosti ta pytannja kryminal'noi' vidpovidal'nosti* [Minor gravity crimes and criminal liability]. H. : Pravo. (in Ukr.)
4. Marcev A.Y. (1990) *Dyalektyka y vopros teoryy ugovnogo prava* [Dialectics and questions of the theory of criminal law]. Krasnojarsk: yzd-vo Krasnojarskogo unyversyteta. (in Russ.)
5. Soloduhyn O.A. (2000) *Logyka* [Logics]. D.: Fenyks. (in Russ.)
6. Myhal' O.A. (1999) *Klassyfykacyja prestuplenyj* [Classification of crimes] (PhD Thesis), Omsk.
7. Rat'kov A.N. (2002) *Pravovoe znachenye klassyfykacyu prestuplenyj* [The legal significance of the classification of crimes]. Rostov-na-Donu.
8. Kryvochenko L.N. (1976) *Krytery klassyfykacyu prestuplenyj* [Crime classification criteria]. *Problem socyalysticheskoj zakonnosti. Respublykanskyj mezhvedomstvennj tematycheskyj nauchnj sbornyk* [Problems of socialist legality. Republican interdepartmental thematic scientific collection]. P.p. 69-76.
9. Busel V.T. (2005) *Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy* [The Great Tlumachny Dictionary of Occasionally Ukrainian Movies]. K.: Irpin': VTF «Perun». (in Ukr.)
10. Prohorov V.S. (1984) *Prestuplenye y otvetstvennost'* [Crime and responsibility]. L.: Yzd-vo Lenyngr. un-ta. (in Russ.)
11. Kovalev M.Y. (1977) *Ponjatye y pryznaky prestuplenija y yh znachenye dlja kvalyfykacyu* [The concept and signs of crime and their significance for qualification]. Sverdlovsk: Yzd-vo Sverdл. juryd. yn-ta. (in Russ.)
12. Topornyn B.N. (2001) *Jurydycheskaja encyklopedyja* [Legal Encyclopedia]. M.: «Juryst». (in Russ.)
13. Bazhanov M.I. (2005) *Kryminal'ne pravo Ukrai'ny: Zagal'na chastyna* [Criminal law of Ukraine: Private part is overwhelming]. K.: Jurinkom Inter. (in Russ.)
14. Marcev A.Y. (2004) *Teoretycheskye voprosy klassyfykacyu prestuplenyj* [Theoretical issues of

crime classification]. *Yzvestiya VUZov: Pravovedenye : Nauchno-teoretycheskyj zhurnal* [Jurisprudence: Scientific and theoretical journal]. p.p. 111-123.

15. *Postanovy Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy u kryminal'nyh spravah (4-te vyd., zmin. i dop.)* [Decide to the Plenary Session of the Supreme Court of Ukraine at the criminal right (4 types., Amendment. And additional)]. K.: Vydavnychyj dim «Skif». (in Ukr.)

16. Konarovskij A.M. (2003) *Kategoryy prestuplenyj v zavysymosti ot yh tjazhesty y vopros ugolovnoj otvetstvennosti* [Categories of crimes depending on their severity and criminal liability issues]. Moskva.

17. Kryvochenko L.N. (1983) *Klasyfikacyja prestuplenyj* [Classification of crimes]. Har'kov: Vyshha shkola. (in Ukr.)

18. Kadnykov N.G. (2000) *Klasyfikacyja prestuplenyj po ugovnomu pravu Rossyy* [Classification of crimes under the criminal law of Russia]. Moskva.

19. Sobol' O.I. (2011) *Klasyfikacija zlochniv ta pytannja formuvannja kryminal'nogo prostupku* [Klasifikatsiya malozhyniv that nutrition formvannya criminal misconduct]. *Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav* [Science News of the Dnepropetrovsk Sovereign University of Internal Relations]. Dnipropetrovs'k, p.p. 358-367.

20. *Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo sproshhennja dosudovogo rozsliduvannja okremyh kategorij kryminal'nyh pravoporushen' : Zakon Ukrainy vid 22 lystopada 2018 roku, № 2617-VIII* [About the introduction of the law before the deyakuschavshih acts of Ukraine, the most forgiveness of the pre-trial rozsliduvannya okremih category of criminal offenses: Law of Ukraine vid 22 listopad 2018 rock, No. 2617-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (accessed 10.02.2020).

SUMMARY

Skok O. S., Omelchenko S. V. Doctrinal basis of crime classification. The article deals with the issues of formation, development and legislative registration of the Institute for the classification of crimes. Scientific and legislative classification of crimes, rules of formal logic as a basis for differentiation of criminal offenses and individualization of criminal responsibility and punishment are investigated. The term “crime classification” has been interpreted, the principles and functions of classification have been defined.

The definition of the classification criterion, the content of public danger in the doctrine of criminal law, for which there is a large number of scientific views, is given. The criteria of public danger as a material sign of a crime are defined. According to Article 12 of the Criminal Code of Ukraine, depending on the severity of the crime, the crimes are divided into crimes of low gravity, moderate, serious and especially serious. The legislative classification of crimes was made taking into account the type of punishment (fine and imprisonment), as well as the amount of punishment. Crime classification is inextricably linked to the principles of formal logic and the laws of dialectics.

The analysis of the theoretical provisions of the classification of crimes shows that the current legislative definition of crimes of small gravity, medium gravity, grave and especially grave, - is constructed with the non-observance of some basic rules of formal logic concerning the necessity of using in one classification the same grounds and grounds. It should also be noted that the neglect of the typical sanction by the legislator as the sole classification criterion has led to the emergence of an additional formal criterion in the form of a fine, which in itself contradicts the generally accepted doctrinal provisions for constructing the classification.

Keywords: *classification, crime, public danger, nature of public danger, degree of public danger.*

УДК 343.3/.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-153-157

Скок О. С.©
кандидат
юридичних наук

Шило І. В.©
викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗЛОЧИНІВ РІЗНОГО СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Розглянуто питання класифікації кримінально караних діянь у чинному Кримінальному кодексі України. Проаналізовано всі злочини, відповідальність за які встановлено в Особливій частині Кримінального кодексу України, та на основі цього проведено детальну характеристику злочинів невеликої тяжкості, злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів. Проведено аналіз відсоткового співвідношення різних категорій злочинів і визначено вплив ступеня тяжкості злочинів на деякі питання кримінальної відповідальності.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, класифікація злочинів, злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 12 Кримінального кодексу України (далі КК України) залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі [1]. Законодавча класифікація злочинів проведена з урахуванням виду покарання (штраф і позбавлення волі), а також розміру покарання. Такого вигляду норма чинного КК України набула відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року, № 4025-VI [2]. Необхідність прийняття зазначеного Закону України вбачалася в необхідності приведення положень українського кримінального законодавства до рівня європейських стандартів, згідно з якими за вчинення правопорушень в економічній та господарській сферах пріоритет надається застосуванню штрафних санкцій [3].

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання класифікації злочинів досліджували такі вчені: О. І. Бойко, Є. В. Болдирев, І. Я. Гонтар, А. Е. Жалінський, М. І. Загородніков, М. Г. Кадніков, С. Г. Келіна, П. В. Коробов, А. П. Козлов, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. П. Махоткін, М. І. Мельник, Є. А. Онгарбаєв, В. В. Питецький, О. М. Ратьков, О. Б. Сахаров, І. І. Сапкінін, О. І. Соболев, П. А. Фефелов, М. І. Хавронюк та ін.

На монографічному рівні особливої уваги потребує дослідження Л. М. Кривоченко «Класифікація злочинів» (1983 р.) та «Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України» (2010 р.) [4, 5].

Мета статті полягає у дослідженні змісту Особливої частини Кримінального кодексу України та зіставленні злочинів невеликої тяжкості зі злочинами середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими за різними критеріями, а також визначення їх місця в системі кримінально караних діянь.

© Скок О.С., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0981-6415>
alexandra_skok@ukr.net

© Шило І.В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9134-134X>
k_kpd@dduvs.in.ua

Виклад основного матеріалу. Особлива частина КК України налічує 889 складів злочинів різного ступеня тяжкості. Із них злочини невеликої тяжкості становлять 23,9 %, злочини середньої тяжкості – 35,6 %, тяжкі злочини – 27,5 % та особливо тяжкі злочини складають 12,8 %.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

В Особливій частині КК України значна кількість злочинних діянь віднесена до злочинів невеликої тяжкості – 213, що становить 23,9 % від загальної кількості всіх злочинів. Серед злочинів невеликої тяжкості умисними є 206, що становить 96,7 %, необережними – 7, або 3,3 %.

В Особливій частині КК України злочини невеликої тяжкості містяться в дев'ятнадцяти з двадцяти розділів. Винятком є відсутність злочинів досліджуваної категорії в Розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України». Це пояснюється важливістю об'єкта, який охороняється законом, а саме суспільних відносин, які забезпечують державну безпеку, конституційний лад, суверенітет, незалежність, територіальну цілісність і недоторканість, обороноздатність, – тобто основи національної безпеки України [6, с. 7].

В інших розділах Особливої частини КК України кількість злочинів невеликої тяжкості варіюється із врахуванням сутності та значення суспільних відносин, на які може бути скоєне злочинне посягання. Найбільший відсоток злочинів невеликої тяжкості міститься в Розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» – 14 %, Розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» – 11,7 %. Найменший відсоток таких злочинів містить Розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», Розділ IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», Розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» – усього по 1 % в кожному розділі.

Під час аналізу злочинів невеликої тяжкості з основним складом ми бачимо, що вони наявні в усіх розділах Особливої частини КК України, окрім першого. Основна частина таких складів злочинів зосереджена у вже зазначених вище розділах V та XV. На відміну від них, відсутність кваліфікованих складів у більшості розділів пояснюється тим, що вони трансформуються у злочини більшого ступеня тяжкості. Кваліфіковані склади злочинів невеликої тяжкості містяться лише у восьми розділах Особливої частини КК України.

Серед злочинів невеликої тяжкості є склади злочинів із пом'якшувальними обставинами – привілейовані. Усього їх налічується 3 склади: ст. 18 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»; ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»; ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця».

Підставами криміналізації діянь і потрапляння їх до категорії злочинів невеликої тяжкості є певні обставини, за наявності яких діяння стає кримінально караним. Серед обставин, притаманних деяким злочинам невеликої тяжкості, є такі: шкода або збитки, завдані злочином; повторність або рецидив злочину; вчинення злочину з корисливих, особистих або хуліганських мотивів; наслідки, завдані злочином, та інші.

Наступною для розгляду є категорія злочинів середньої тяжкості. Так, злочином середньої тяжкості, відповідно до ч. 3 ст. 12 КК України, є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

До злочинів середньої тяжкості належить 317 складів, що становить 35,6 % від загальної кількості всіх злочинів. Серед злочинів середньої тяжкості умисними є 302, що становить 95,3 %, необережними – 15, або 4,7 %. В Особливій частині КК України злочини середньої тяжкості містяться у всіх розділах.

Найбільший відсоток злочинів середньої тяжкості припадає на Розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» – 9,7 %; Розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» – 8,5 %; Розділ XIX «Зло-

чини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності» – 8,5 %. Найменший відсоток таких діянь містять Розділ X «Злочини проти безпеки виробництва» та Розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» – 1 %; Розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» – 1,3 %.

Поєднання певних об'єктивних та суб'єктивних ознак у кваліфікованих складах злочинів середньої тяжкості знаходять свій вияв в обтяжуючих обставинах, найбільш типових для цієї категорії.

Злочини середньої тяжкості також налічують 2 привілейованих склади: ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини».

Третьою категорією злочинів, відповідно до ст. 12 КК, є категорія тяжких злочинів. Згідно з ч. 4 ст. 12 КК України тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особлива частина КК України до категорії тяжких злочинів відносить 245 складів, що складає 27,5 % усіх злочинів. Під час аналізу відсоткового співвідношення категорії тяжких злочинів із категоріями злочинів невеликої та середньої тяжкості стало очевидним, що ступінь тяжкості злочинів пропорційно впливає на зменшення кількості злочинів з основним складом та збільшення злочинних діянь із кваліфікованим складом. Окрім цього, для категорії тяжких злочинів характерна відсутність привілейованих складів злочинів.

В Особливій частині КК України серед тяжких злочинів умисними є 233, що становить 95,1 %, необережними – 12, або 4,9 %. Тяжкі злочини містяться в усіх двадцяти розділах Особливої частини КК України.

Найбільша кількість цих злочинів зосереджена в Розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» – 21,2 %. Такий великий відсоток безпосередньо пов'язаний із суспільною небезпечністю наслідків, які можуть бути завдані в разі вчинення того чи іншого діяння, передбаченого в зазначеному розділі. Найменший відсоток тяжких злочинів припадає на Розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку» – усього 0,8 %. Для порівняння, категорія злочинів невеликої тяжкості в цьому ж розділі містить 2,3 % складів злочинів.

Із підвищенням ступеня тяжкості категорії злочинів спостерігається збільшення кількості злочинів, учинених повторно, або рецидив злочину, групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою, із використанням малолітнього, із використанням умов воєнного чи надзвичайного стану, загальнонебезпечним способом та інші обтяжуючі обставини.

До останньої законодавчо визначеної категорії злочинів, ступінь тяжкості яких є найбільш високим, належать особливо тяжкі злочини. Так, особливо тяжким злочином, відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України, є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

У КК України до цієї категорії належить 114 складів, або 12,8 % злочинів. Серед особливо тяжких злочинів умисними є 110, що становить 96,5 %, необережними – 4, або 3,5 %. Діяння, які належать до категорії особливо тяжких злочинів, містяться в сімнадцяти з двадцяти розділів Особливої частини КК України.

Великий відсоток особливо тяжких злочинів зосереджений у Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» – 13,2 %, Розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» та Розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» – 11,4 %. Невелика кількість таких злочинів міститься в Розділі VIII «Злочини проти довілля», Розділі X «Злочини проти безпеки виробництва» та Розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» – 0,8 %.

Основні склади особливо тяжких злочинів містять дев'ять із двадцяти розділів Особливої частини КК. Кваліфіковані склади таких злочинів відсутні в Розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадяни-

на», Розділі XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» та Розділі XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку».

Основні склади кваліфікованих особливо тяжких злочинів, як правило, належать до категорії тяжких злочинів. Наприклад, ст. 114¹ КК «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» – ч. 1 ст. 114¹ КК (*тяжкий злочин*), ч. 2 ст. 114¹ КК (*особливо тяжкий злочин*); ст. 147 КК «Захоплення заручників» – ч. 1 ст. 147 КК (*тяжкий злочин*), ч. 2 ст. 147 КК (*особливо тяжкий злочин*); ст. 149 КК «Торгівля людьми» – ч. 1 ст. 149 КК (*тяжкий злочин*), ч. 2 ст. 149 КК (*особливо тяжкий злочин*); ст. 201 КК «Контрабанда» – ч. 1 ст. 201 КК (*тяжкий злочин*), ч. 2 ст. 201 КК (*особливо тяжкий злочин*); ст. 209 КК «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» – ч. 1 ст. 209 КК (*тяжкий злочин*), ч. 2 ст. 209 КК (*особливо тяжкий злочин*) та ін.

Звертаємо увагу на випадки доволі «різкого стрибка» між категоріями злочинів. Мається на увазі перехід злочинних діянь із категорії злочинів невеликої тяжкості до категорії особливо тяжких злочинів. Наприклад, ст. 252 КК «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» – ч. 1 ст. 252 КК (*злочин невеликої тяжкості*), ч. 2 ст. 252 КК (*особливо тяжкий злочин*); ст. 347 КК «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця» – ч. 1 ст. 347 КК (*злочин невеликої тяжкості*), ч. 2 ст. 347 КК (*особливо тяжкий злочин*); ст. 347¹ КК «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста» – ч. 1 ст. 347¹ КК (*злочин невеликої тяжкості*), ч. 2 ст. 347¹ КК (*особливо тяжкий злочин*). Така ситуація пояснюється наявністю особливо тяжких наслідків в особливо тяжких злочинах. Щодо наслідків, які притаманні цим діянням, то вони полягають у вчиненні діяння шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Обтяжуючі обставини, найбільш типові для кваліфікованих складів категорії особливо тяжких злочинів, узагалі можна охарактеризувати особливістю найбільш цінного об'єкта посягання та особливо тяжкими наслідками, які є результатом таких посягань.

Висновки. Дослідження співвідношення злочинів невеликої тяжкості з іншими категоріями злочинів показало, що злочини невеликої тяжкості становлять доволі значну категорію злочинів та складають 23,9 % від загальної кількості діянь, передбачених Особливою частиною КК України. Відсутність у ст. 12 КК України вказівки на форму вини призвело до того, що всі без винятку категорії злочинів можуть бути як умисними, так і необережними. В Особливій частині КК України спостерігається наявність доволі різкого переходу від категорії злочинів невеликої тяжкості до категорії особливо тяжких злочинів, що пов'язано з настанням особливо тяжких наслідків у кваліфікованих складах кримінально караних діянь.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року, № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 05.02.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15 листопада 2011 року, № 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17> (дата звернення 10.02.2020).
3. Снок О. С. Злочини невеликої тяжкості та питання кримінальної відповідальності: монографія. Харків: Право, 2017. 264 с.
4. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. Харьков: Вища школа, 1983. 129 с.
5. Кривоченко Л. М. Классификация злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. Т. 1 / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. 1040 с.

Надійшла до редакції 20.02.2020

References:

1. *Kryminal'nyj kodeks Ukraïny : Zakon Ukraïny vid 05 kvitnja 2001 roku* [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 05, 2001]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17> (accessed 05.02.2020).

2. *Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrai'ny shhodo gumanizacii' vidpovidal'nosti za pravoporushennja u sferi gospodars'koi' dijal'nosti : Zakon Ukrai'ny vid 15 lystopada 2011 roku* [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Humanization of Liability for Offenses in the Field of Economic Activity: Law of Ukraine of November 15, 2011]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17> (accessed 10.02.2020).

3. Skok O.S. (2017) *Zlochyny nevelykoi' tjazhkosti ta pytannja kryminal'noi' vidpovidal'nosti* [Minor gravity crimes and criminal liability]. H. : Pravo. (in Ukr.)

4. Kryvochenko L.N. (1983) *Klasyfikacyja prestuplenyj* [Classification of crimes]. Har'kov: Vyshha shkola. (in Ukraine)

5. Kryvochenko L.M. (2010) *Klasyfikacija zlochyniv za stupenem tjazhkosti u Kryminal'nomu kodeksi Ukrai'ny* [Classification of crimes by severity in the Criminal Code of Ukraine]. K.: Jurinkom Inter. (in Ukr.)

6. *Statystychna informacija pro stan zlochynnosti ta rezul'taty prokurors'ko-slidehoi' dijal'nosti* [Statistical information on the state of crime and the results of prosecutorial investigative activity]. Available at: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402 (accessed 08.02.2020).

7. Baulin Ju.V. (2013) *Kryminal'nyj kodeks Ukrai'ny. Naukovo-praktychnyj komentar : U 2 t. - T.1.* [Criminal codex of Ukraine. Scientific and Practical Commentary: In Volume 2 - Volume 1.]. H.: Pravo. (in Ukr.)

SUMMARY

Skok O.S, Shylo I.V. Relations of crimes of different gravity degree in the Criminal code of Ukraine. The article deals with the classification of criminal offenses in the current Criminal Code of Ukraine. All the crimes, the responsibility for which are established in the Special part of the Criminal Code of Ukraine, are analyzed and on the basis of this detailed description of crimes of small gravity, crimes of moderate gravity, serious and especially serious crimes is carried out. According to Art. 12 of the Criminal Code of Ukraine, depending on the severity of the crimes are divided into crimes of small severity, moderate, serious and especially serious. The legislative classification of crimes was made taking into account the type of punishment (fine and imprisonment), as well as the amount of punishment. This is the norm of the current Criminal Code acquired in accordance with the Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Humanization of Liability for Offenses in the Field of Economic Activity» of November 15, 2011 No. 4025-VI.

The percentage of different categories of crimes has been analyzed and the impact of the severity of crimes on some criminal liability issues has been determined. A study of the ratio of minor crimes to other categories of crimes showed that minor crimes constitute a fairly significant category of crimes, compared to others, namely 24.9%. In the Special Part of the Criminal Code, there is a «sharp jump» from the category of minor crimes to the category of especially serious crimes, which is connected with the occurrence of especially grave consequences in the qualified criminal offenses.

Keywords: *crime, criminal responsibility, classification of crimes, crimes of small gravity, crimes of moderate gravity, serious crimes, especially serious crimes.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 351.74:37

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-158-163

Кобзар О. Ф.
доктор юридичних
наук, доцент
(Київський
факультет
Національної
академії
Національної
гвардії України)

Дараган В. В.
доктор юридичних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Визначено сучасні проблеми підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції. Запропоновано основні напрямки удосконалення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції: 1) підвищення вимог до якості юридичної освіти та професійної підготовки майбутніх працівників слідчих підрозділів; 2) запровадження підготовки фахівців для органів досудового розслідування відповідно за закріпленими МВС України профілями; 3) запровадження ефективної моделі проведення бінарних занять із залученням досвідчених працівників органів досудового розслідування в процесі підготовки фахівців для таких органів.

Ключові слова: підготовка фахівців, органи досудового розслідування, заклади вищої освіти, Національна поліція.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні триває процес реформування органів внутрішніх справ та правоохоронної системи в цілому, вплив як зовнішніх, так і внутрішніх факторів зумовлює необхідність постійного удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів Національної поліції, зміни їх структурно-функціональної побудови, а це визначає потребу своєчасного наукового аналізу та розробок з метою їх впровадження у практичну діяльність, а також удосконалення якості підготовки відповідних фахівців.

Органи досудового розслідування держави є одним з основних суб'єктів реалізації її правоохоронної функції. Саме в діяльності цих органів найяскравіше виявляється реально існуючий стан боротьби зі злочинністю та захищеність прав і свобод громадянина від злочинних посягань [1, с. 1].

З кожним роком до правоохоронної діяльності державних органів, зокрема Національної поліції, висуваються більш підвищені вимоги, що у свою чергу вимагає збільшення обсягу необхідних знань працівниками поліції. Підвищення інтелектуального рівня злочинців, використання правопорушниками більш досконалих способів та засобів вчинення правопорушень, ретельна підготовка, маскування злочинних дій вимагають адекватного реагування органів внутрішніх справ, що вимагає у свою чергу відповідної

© Кобзар О.Ф., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5422-235X>
mail@nangu.edu.ua

© Дараган В.В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>
velcom07@gmail.com

професійної підготовки працівників системи МВС.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання підготовки фахівців для ОВС досліджували А. В. Андрєєв, О. М. Бандурка, І. В. Бригадир, К. Л. Бугайчук, Р. Г. Валєєв, І. В. Зозуля, В. В. Колісніченко, А. В. Мовчан, О. В. Кузніченко, І. В. Панова, В. О. Пугач, А. В. Романов, А. С. Салман, Д. Ю. Сіротченков, В. В. Сокурєнко, В. В. Тарасєнко, С. М. Школа та ін. Проте сьогодні бракує ґрунтовних досліджень щодо напрямків удосконалення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції, що зумовлює *актуальність* досліджуваної проблематики.

Метою написання статті є визначення напрямків удосконалення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Реформування системи ОВС суттєво вплинуло на структурно-функціональну побудову окремих підрозділів Національної поліції, велику частину з них було значно скорочено, деякі підрозділи були зовсім ліквідовані.

Після початку реформування ОВС минуло не так багато часу, але уже сьогодні вбачається значна кількість прорахунків у структурно-функціональній побудові окремих підрозділів Національної поліції.

На сьогодні нагальною є проблема налагодження взаємодії між працівниками окремих підрозділів кримінальної поліції та слідчими підрозділів органів досудового розслідування.

Вказана проблема в першу чергу виникла у тих підрозділах, які в процесі реформування були відділені від територіальних підрозділів Національної поліції (підрозділи стратегічних розслідувань) та тих, які були утворені в процесі реформування (кіберполіція).

Наприклад, справи у злочинах, виявлених працівниками відділів при управліннях стратегічних розслідувань, як правило, розслідують або слідчі слідчих управлінь при ГУНП в областях, або слідчі підрозділи при відділеннях поліції в обласних центрах, де розташоване відповідне управління стратегічних розслідувань. І тут майже не виникає проблем з організацією взаємодії між цими підрозділами. Однак у випадку виявлення злочинів працівниками міжрайонних відділів стратегічних розслідувань такі злочини розслідують слідчі підрозділи при відділеннях (відділах) поліції, на території яких такий злочин було скоєно, і тут виникають проблеми, описані нами вище, пов'язані з великою територією обслуговування таких відділів стратегічних розслідувань. Оперативний працівник, який працює в окремо взятому районному центрі, не має можливості якісно здійснювати оперативне супроводження кримінального провадження, яке ведеться слідчим за 50, а в деяких випадках, і за 100 кілометрів від місця дислокації оперативного підрозділу.

Ще гірша ситуація виникає в процесі налагодження взаємодії зі слідчими в процесі розслідування кіберзлочинів, оскільки підрозділи кіберполіції взагалі мають міжрегіональну побудову і мають значно гіршу ніж у підрозділів стратегічних розслідувань територіальну розгалуженість.

Але навіть у випадку, коли й оперативний підрозділ і слідчий підрозділ, в якому знаходиться кримінальне провадження, будуть розташовані в одному місці, це не вирішить проблему, пов'язану з кваліфікацією слідчих, оскільки, як показали результати дослідження, у переважній більшості випадків лише в слідчих управліннях були наявні слідчі, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень виявлення яких покладено на окремі підрозділи кримінальної поліції (боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми; протидії наркозлочинності; внутрішньої безпеки; кіберполіції; стратегічних розслідувань), і більшість із них становлять колишні працівники таких підрозділів, які потрапили під скорочення в процесі реформування ОВС та зміни структурно-функціональної побудови підрозділів кримінальної поліції. Інша частина слідчих, зокрема ті, які працюють в територіальних органах, підрозділах поліції, мають поверхневі знання щодо розслідування таких злочинів та не мають достатнього досвіду їх розслідування.

На нашу думку, вирішити зазначену проблему можна двома основними способами:

По-перше, здійснювати підготовку фахівців для органів досудового розслідування за відповідними напрямками або спеціалізацією підготовки.

По-друге, змінити статус оперуповноваженого (інспектора) окремих підрозділів кримінальної поліції на детектива [2, с. 59].

При цьому слід зазначити, що застосування будь-якого із запропонованих спо-

собів вказують на необхідність якісно нового підходу до підготовки фахівців для органів досудового розслідування. Крім того, на сьогодні існуюча нормативна база не надає можливості без внесення відповідних змін у законодавство створити в структурі Національної поліції детективні підрозділи, тому пропонуємо більш детально зупинитися на першому способі вирішення існуючих на сьогодні проблем.

Підвищення професіоналізму працівників поліції, зокрема слідчих, безпосередньо залежить від якості навчально-виховного процесу в закладах освіти системи МВС України. Переважна більшість науковців та практичних працівників єдині у тому, що основним способом забезпечення якості та ефективності діяльності працівників поліції є «сучасна система професійної освіти, що орієнтована на підготовку професіонала, здатного виконувати свої функції».

Слід зазначити, що у структурі ЗВО МВС України спеціалізація підготовки працівників поліції зосереджена лише на процесі підготовки працівників оперативних підрозділів кримінальної поліції (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ – фінансово-економічна безпека; Одеський державний університет внутрішніх справ – підрозділи протидії наркозлочинності тощо). У свою чергу процес підготовки фахівців для органів досудового розслідування не має такою розгалуженою системою за напрямками підготовки.

Відомча система освіти не існує ізольовано, у якомусь вакуумі, вона є органічною складовою національної системи освіти України. З іншого боку, життєздатність відомчої системи зумовлюється тим, що на неї безпосередньо впливають замовники на висококваліфіковані кадри, тобто галузеві служби Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції зокрема. Саме тому необхідно чітко визначити, що, на відміну від орієнтації на підготовку фахівців широкого профілю у провідних цивільних навчальних закладах, відомча система освіти спрямована, перш за все, на якісне кадрове забезпечення конкретних галузей діяльності органів та підрозділів Національної поліції. Отож, з метою найбільш повного задоволення фахових запитів та потреб замовників на спеціалістів, основне завдання відомчих навчальних закладів полягає у підготовці достатньою мірою спеціалізованих фахівців.

На нашу думку, заклади вищої освіти, крім МВС, не призначені для підготовки фахівців для Національної поліції. Вони можуть бути початковою ланкою в подальшій професійній освіті поліцейського, але в ніякому разі не базовою, тобто вони надають знання загального характеру, які у подальшому можуть бути використані у службовій діяльності.

Отже, найважливішим напрямком вирішення проблем кадрового забезпечення органів досудового розслідування є підвищення вимог до якості юридичної освіти та професійної підготовки майбутніх працівників слідчих підрозділів.

На нашу думку, навіть стовідсоткове вирішення проблеми одержання слідчими вищої юридичної освіти буде недостатнім у зв'язку з появою нових видів злочинів, розслідування яких вимагає серйозної професійної підготовки, зокрема перепідготовки слідчих та підвищення їх кваліфікації [3, с. 135]. Наприклад, при розслідуванні злочинів у сфері економіки, торгівлі людьми, кібербезпеки тощо.

Як відомо, перехід до інноваційних форм навчання вимагає певних фінансових витрат. Оскільки в цей час МВС не може здійснити достатнє фінансування закладів освіти, перебудова навчального процесу здійснюється, як правило, силами і можливостями самих закладів освіти.

На сьогодні підготовкою фахівців для органів досудового розслідування займаються усі без винятку ЗВО МВС України. При цьому, слід зазначити, що рік тому наказом МВС України № 479 «Про вдосконалення підготовки поліцейських у ЗВО МВС» за Національною академією внутрішніх справ, Харківським національним університетом внутрішніх справ, Львівським державним університетом внутрішніх справ, Одеським державним університетом внутрішніх справ та Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ було встановлено пріоритетність у забезпеченні післядипломної освіти за видами службової діяльності поліцейських [4, с. 84].

Головним в організації навчального процесу під час підготовки слідчих повинно стати максимальне наближення змісту навчання до потреб практики. Науково-педагогічні кадри мусять чітко усвідомити, що усі здобутки певних галузей знань повинні бути підпорядковані вимогам практики. Вони повинні стати теоретично-методологічним підґрунтям реальної діяльності слідчих.

На сучасному етапі розвитку суспільства обсяг та складність інформаційних потоків з кожним роком збільшується. Тому традиційна система навчання у закладах освіти МВС України потребує постійного удосконалення на основі сучасних досягнень науки та техніки, що пов'язано з поліпшенням методики організації та проведення навчального процесу.

Аналіз програм підвищення кваліфікації та спеціалізації слідчих Національної поліції, які були надані МВС, вказує на те, що раніше визначена вищезазначеним наказом МВС України пріоритетність не була врахована. Наприклад, за Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ була встановлено пріоритетність за такими профілями:

- превентивна діяльність;
- ювенальна превенція;
- організація роботи чергових частин та служби «102»;
- економічна безпека.

Жоден з зазначених профілів підготовки не було враховано в процесі формування програм підвищення кваліфікації та спеціалізації слідчих Національної поліції.

На нашу думку, в ЗВО МВС України доцільно було б запровадити підготовку фахівців для органів досудового розслідування відповідно за закріпленими МВС України профілями.

Слід зазначити, що окремі кроки в цьому напрямі вже зроблено. Зокрема, МВС розробило новий план освітнього процесу для спеціальності 081 «Право», в якому вже передбачено плани для підготовки слідчих для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю.

На нашу думку, крім вказаної спеціалізації, існує необхідність запровадити відповідну підготовку слідчих за такими спеціалізаціями:

- боротьба зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми;
- протидії наркозлочинності;
- внутрішньої безпеки;
- стратегічних розслідувань.

При цьому, з метою запровадження підготовки слідчих за окремими напрямками спеціалізації, доцільно здійснити аналіз потреб територіальних органів Національної поліції в таких фахівцях, зокрема не тільки у слідчих управліннях, а й відділах (відділеннях) поліції, оскільки останні працюють також за матеріалами, зібраними оперативними підрозділами, які на сьогодні на місцях також не мають відповідного поділу за спеціалізаціями, оскільки після реформування підрозділи карного розшуку в територіальних відділах та відділеннях поліції отримали нову назву «кримінальна поліція». А якщо в цілому казати про структуру кримінальної поліції на рівні апарату Національної поліції, то вона на сьогодні включає у себе 11 підрозділів з різною спеціалізацією.

Незаперечним є і те, що якість професійної підготовки слідчих визначається не тільки якістю і змістом навчального процесу, але і кваліфікацією та професійною майстерністю і досвідом викладацького складу. Постійне вдосконалення підготовки науково-педагогічних кадрів має велике значення не тільки для укріплення кадрового потенціалу закладів вищої освіти, але й для підвищення якості навчальних занять.

Сьогодні заклади вищої освіти МВС зіткнулись із проблемою такого змісту: що має бути пріоритетним під час підбору викладацьких кадрів – практичний досвід чи наявність в певної особи педагогічних здібностей. Як правило, викладачі, які мають досвід практичної діяльності, вбачають освітню мету лише у передачі свого особистого досвіду, який залишається сталим, тобто таким, що не удосконалюється, так як ці викладачі не мають необхідного досвіду боротьби із сучасною злочинністю і внаслідок цього діляться колишнім досвідом, який певною мірою є застарілим. У свою чергу викладачі, які не мають практичного досвіду професійної діяльності в органах досудового розслідування, надають переважно новітні знання, але переважно теоретичної спрямованості.

Зазначене зумовлює необхідність побудови ефективної моделі проведення бінарних занять із залученням досвідчених працівників органів досудового розслідування в процесі підготовки фахівців для таких органів у закладах вищої освіти МВС України.

Наприкінці хотілось би зазначити, що необхідність запровадження вказаної системи підготовки обумовлена не тільки проблемами в налагодженні взаємодії між підрозділами слідства та відповідними підрозділами, а й специфікою розслідування відповідних злочинів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти до висновку, що на сьогодні

існує нагальна потреба вдосконалення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції. Основними напрямками вдосконалення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції повинно стати: 1) підвищення вимог до якості юридичної освіти та професійної підготовки майбутніх працівників слідчих підрозділів; 2) запровадження підготовки фахівців для органів досудового розслідування відповідно за закріпленими МВС України профілями; 3) запровадження ефективної моделі проведення бінарних занять із залученням досвідчених працівників органів досудового розслідування в процесі підготовки фахівців для таких органів.

Список використаних джерел

1. Каткова А. Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. 18 с.
2. Дараган В. В. Щодо напрямків підготовки фахівців для органів досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 58-61.
3. Алексєєв О. О. Сучасні проблеми криміналістичної підготовки слідчих (за матеріалами анкетування). *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 4. С. 134-143.
4. Кобзар О. Ф. Шляхи удосконалення підготовки слідчих у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 82-85.

Надійшла до редакції 11.12.2019

References

1. Katkova, A. H. (2003) *Pravovi ta orhanizatsiyni aspekty upravlinnya slidchymy pidrozdilamy orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny* [Legal and organizational aspects of management of investigative units of law-enforcement bodies of Ukraine]: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07; Natsional'nyy un-t vnutrishnikh sprav. KH., 2003. 18 s. [in Ukr.].
2. Darahan, V. V. (2019) *Shchodo napryamkiv pidhotovky fakhivtsiv dlya orhaniv dosudovoho rozsliduvannya* [On directions of preparation of experts for bodies of pre-trial investigation] // *Aktual'ni problemy diyal'nosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannya: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 7 cherv. 2019 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2019. S. 58-61. [in Ukr.].
3. Alyeksyeyev, O. O. (2002) *Suchasni problemy kryminalistychnoyi pidhotovky slidchykh (za materialamy anketuvannya)* [Modern problems of forensic training of investigators (according to questionnaire materials)] // *Visnyk Odes'koho instytutu vnutrishnikh sprav*. № 4. S. 134-143. [in Ukr.].
4. Kobzar, O. F. (2019) *Shlyakhy udoskonalennya pidhotovky slidchykh u zakladakh vyshchoyi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannya MVS Ukrayiny* [Ways to improve the training of investigators in higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] // *Aktual'ni problemy diyal'nosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannya: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 7 cherv. 2019 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2019. S. 82-85. [in Ukr.].

SUMMARY

Kobzar O.F., Darahan V.V. Areas of improvement of training National police pre-trial investigators. The article deals with defining directions for improving the training of specialists for pre-trial investigation bodies of the National Police. Every year, more demanding demands are placed on law enforcement activities of state bodies, in particular the National Police, which in turn requires an increase in the amount of knowledge required by police officers. Increasing the intellectual level of criminals, using offenders more sophisticated methods and means of committing offenses, careful training, masking criminal acts require adequate response of law enforcement agencies, which in turn requires appropriate training of Interior Ministry employees.

An analysis of the publications which initiated the solution of this problem showed that today there is a lack of thorough research on the directions of improving the training of specialists for the bodies of pre-trial investigation of the National Police, which determines the relevance of the investigated problems. At present, within the structure of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the specialization of training police officers is focused only on the process of training police officers of criminal police (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs - financial and economic security; Odessa State University of Internal Affairs - units of counteraction etc.). In turn, the process of training specialists for pre-trial investigation bodies does not have such an extensive system of training areas.

As a result of the conducted research, it is concluded that there is an urgent need to improve the training of specialists for pre-trial investigation bodies of the National Police. The main directions for

improving the training of specialists for the pre-trial investigation bodies of the National Police should be: 1) increasing the requirements for the quality of legal education and professional training of future employees of investigative units; 2) introduction of training of experts for pre-trial investigation bodies according to the profiles assigned by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; 3) introduction of an effective model of conducting binary classes with the involvement of experienced staff of pre-trial investigation bodies in the process of training specialists for such bodies.

Keywords: *specialist training, pre-trial investigation bodies, higher education institutions, National Police.*

УДК 343.71

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-163-168

Стащак А. Ю.
кандидат
юридичних наук
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

Шендрик В. В.
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»

Статтю присвячено теоретичним проблемам визначення змісту дефініції «принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції». За результатами виконаного аналізу встановлено: по-перше, наявність різноманіття підходів і думок, сформульованих у результаті обговорення найбільш болючих та гострих аспектів, що відповідно вимагає комплексного підходу до розгляду та визначення змісту поняття «принципи оперативно-розшукової діяльності»; по-друге, визначено, що останнім часом серед фахівців-юристів триває активна полеміка щодо тематики обмеження конституційних прав та свобод особи під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Зазначене, з одного боку, зумовлюється великою кількістю наявних порушень у вказаній сфері практичними працівниками, а з іншого – недостатнім розумінням основних положень у частині проведення оперативно-розшукових заходів у вигляді невизначеності щодо застосування принципів ОРД у процесі протидії злочинності. Для досягнення поставленої у статті мети розглянуто семантику досліджуваного поняття, думки вітчизняних та зарубіжних вчених, наведено та критично проаналізовано принципово відмінні погляди. Як наслідок, констатовано, що під дефініцією «принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції» слід розуміти закріплені чинним законодавством керівні та основоположні ідеї та цінності, що не підлягають порушенню та в загальному вигляді визначають парадигму, основоположні курс, межі та границі для здійснення оперативно-розшукових заходів, використання оперативно-розшукових сил та засобів під час повсякденної діяльності підрозділів кримінальної поліції, спрямованої на оперативно-розшукову протидію злочинності.

Ключові слова: *принципи, оперативно-розшукова діяльність, підрозділи кримінальної поліції.*

Постановка проблеми. Положеннями конституції України людина, її права та свободи визначено найвищою соціальною цінністю [1] та є основоположним принципом для всього іншого національного законодавства. Також у Конституції України визначаються і гарантуються права і свободи особи відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права й відповідно до норм Конституції нашої держави. Водночас

© Стащак А. Ю., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2854-4520>
ord-hnuvs@ukr.net

© Шендрик В.В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8967-7223>
ord-hnuvs@ukr.net

Конституція прямо вказує на неможливість існування таких нормативних актів, що будуть їй протистояти в частині притиснення прав та свобод людини. Навіть в умовах надзвичайного стану не підлягають обмеженню право на життя, охорона державою гідності особистості, право на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, захист своєї честі і доброго імені, право на житло, свобода совісті, віросповідання та ін. Однак практика свідчить, що у разі гарантування державою прав і свобод найважливіша складова – її діяльність щодо створення фактичних умов, за яких можлива реалізація прав і свобод, додержання законності, верховенства права, причому гарантування державою таких засад – це, в кінцевому підсумку, створення системи принципів існування певної діяльності, в тому числі правоохоронної. Тобто в діяльності підрозділів кримінальної поліції під час здійснення ними оперативно-розшукової діяльності особливої уваги потребує система принципів такої діяльності. Враховуючи вище зазначене, вважаємо доцільним визначитись зі змістом дефініції «принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції».

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Взагалі в теорії оперативно-розшукової діяльності дослідженню питань, пов'язаних із принципами оперативно-розшукової діяльності, було присвячено досить велику кількість праць. Зокрема, вказана проблематика була частково досліджена в монографії Цуцкірідзе М. С. на тему: «Кримінально-процесуальна діяльність слідчого: теоретичні, правові та праксеологічні засади», кандидатській дисертації Ценова Д. М. на тему: «Оперативно-розшукове забезпечення підрозділами кримінальної поліції досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування» та в методично-практичному матеріалі Перепелиці М. М. (лекція на тему: «Поняття, завдання, принципи та правова основа оперативно-розшукової діяльності»). Однак аналізуючи зазначені наукові праці, а також наукові розробки інших фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, констатовано, що ця проблематика ще не була повністю досліджена, і як наслідок, сьогодні відсутній єдиний погляд щодо змісту дефініції «принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції».

Метою статті є надання авторського змісту дефініції «принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції».

Виклад основного матеріалу. Останнім часом серед фахівців-юристів триває активна полеміка щодо тематики обмеження конституційних прав та свобод особи під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, вказане, з одного боку, зумовлюється значною кількістю наявних порушень у вказаній сфері практичними працівниками, з іншого – недостатнім розумінням основних положень у частині проведення оперативно-розшукових заходів, оскільки головним елементом забезпечення й обмеження інтересів людини й громадянина є принципи [2].

Різноманіття підходів і думок, сформульованих у результаті обговорення найбільш болючих та гострих аспектів, вимагає комплексного підходу до розгляду та визначення змісту поняття «принципи оперативно-розшукової діяльності». Враховуючи вказане, відштовхнемося від семантики досліджуваного поняття.

Взагалі принципи (від лат. *principium* – початок, основа) є в ролі об'єктивної дійсності як керівні положення, в яких виражаються ідеї, вимоги і правила, якими регламентуються люди в тій чи іншій сфері діяльності. Крім того, під терміном «принцип» також розуміють внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначають норму поведінки [3].

Водночас, як визначає Дубоносів Є. С., принципи є сполучною ланкою у будь-якій системі, вони не існують самі по собі, поза будь-якою діяльністю, яка дає їм конкретне організаційне і тактичне наповнення. Одночасно вони вносять єдність у тлумачення знання і служать відображенням у ньому основних об'єктивних закономірностей будь-якої діяльності. Зовнішнє відхилення від принципів неминуче призводить до збочень її суті, а в разі великої кількості відхилень – ньялід див йишні в яннеждоререп од ості. У сфері ж ОРД внутрішнє переконання повинно відображати об'єктивні і суттєві закономірності, зумовлені складними в цій сфері суспільними відносинами. Принципи проведення оперативно-розшукових заходів під час здійснення ОРД прямо вказані в ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме: законність, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принцип взаємодії з органами управління та населенням [4]. Однак існують й інші принципи, які напрацьовані практикою оперативно-розшукової діяльності і впливають із змісту норм Закону України «Про оперативно-

розшукову діяльність», відомчих нормативних актів органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність [5, с. 163; 6].

Слід зазначити, що в теорії ОРД є декілька різних підходів щодо визначення принципів ОРД.

Зокрема, Сервецький І. В., розглядаючи питання стосовно принципів розшукового права, наводить думку Шумилова О. Ю. про те, що серед науковців поки що не досягнуто єдності щодо поняття, змісту й системи принципів оперативно-розшукової діяльності [5]. Водночас він оперує думками Козаченка І. П., Грохольського Л. В. та Шумилова О. Ю. Наприклад, Козаченко І. П. та Грохольський Л. В. принципи оперативно-розшукової діяльності поділяють на три групи: конституційні, загальні та спеціальні, а Шумилов О. Ю. поділяє їх на дві групи: конституційні принципи, тобто принципи, закріплені в Конституції, та інші принципи [5].

До того ж вчення про принципи настільки важливе для будь-якої соціальної діяльності людини і настільки всеосяжне, що до його розробки і тлумачення причетні вчені практично всіх галузей знань.

Принципи як основні висловлюють зміст державно-правових вихідних основ всієї діяльності, є орієнтиром у правотворчій діяльності. Вони забезпечують нормативне регулювання й розвиток правової та правозастосовної систем [8].

Принципи ОРД як такі мають право на існування, оскільки детермінують саме цю діяльність, висловлюють її сутнісну визначеність, тим самим і відмежовують від суміжних видів діяльності (наприклад, криміналістики, кримінального процесу). Вони мають у своїй основі систему базових положень, які притаманні тільки ОРД і при цьому спираються на закони, що вивчаються іншими науками, тісно з нею пов'язаними (кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, психологія та ін.). Принципи ОРД нерозривні з усією правоохоронною діяльністю, вони висловлюють об'єктивні і суттєві закономірності, що склалися під час протидії злочинності, з урахуванням глибинної (корінної) специфіки використання ОРД. Породжені конкретною дійсністю, принципи не тільки відображають об'єктивні закономірності, але і є засобом перебудови цієї дійсності. Найчастіше до принципів цієї діяльності відносять положення, які мають велике значення для вирішення завдань ОРД, однак не є основними й загальнообов'язковими [9].

На нашу думку, формулювання підходу до розгляду проблематики принципів ОРД у такий спосіб є дещо некоректним та неетичним, оскільки при цьому залишається поза увагою визначення дефініції «принципи оперативно-розшукової діяльності» у широкому значенні.

Водночас існує й інший підхід до визначення принципів оперативно-розшукової діяльності, зокрема шляхом розгляду безпосередньо кожного принципу та без уособлення загальної дефініції.

Яскравим прикладом є думка авторського колективу (Албул С. В., Андрусенко С. В. та ін.), викладена в навчальному посібнику «Основи оперативно-розшукової діяльності», про те, що вся оперативно-розшукова діяльність має здійснюватись наступально, використовуючи поєднання гласних і негласних заходів, добровільність, конфіденційність, конспірацію. При цьому Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інші закони, що регламентують цей вид правоохоронної діяльності, крім принципів, вказаних у ст. 4 Закону про ОРД, вказують і на інші принципи, тобто на ті керівні основні положення, які розроблені теорією та прийняті практикою і закріплені в оперативно-розшуковому законодавстві та відомчих нормативних актах. Такі принципи притаманні саме такій галузі правоохоронної діяльності, як оперативно-розшукова, і тому їх називають ще галузевими. Такими принципами є поєднання гласних і негласних заходів, добровільність, конфіденційність, конспірація, наступальність, цілеспрямованість, об'єктивність і повнота, доцільність, соціальна захищеність конфідентів. До того ж, оперативно-розшукові заходи мають здійснюватись не тільки наступально, але й цілеспрямовано до повного виконання завдань із пошуку і фіксації даних про протиправну діяльність окремих осіб, організацій, спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах громадян, суспільства і держави [10].

Водночас Шевчук О. Ю., розглядаючи основні принципи запобігання та протидії корупції, зазначає, що Закони України «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про оперативно-розшукову діяльність» та інші, що

регламентують цей вид правоохоронної діяльності, крім принципів, названих у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», вказують і на інші принципи, що закріплені в оперативно-розшуковому законодавстві та відомчих нормативних актах, які є галузевими (спеціальними), оскільки вони притаманні саме такій галузі правоохоронної діяльності, як оперативно-розшукова. Такими принципами є конфіденційність, конспірація, наступальність (оперативність), поєднання гласних та негласних заходів боротьби зі злочинністю [11]. Майже аналогічний висновок є й в подальших дослідженнях автора. Зокрема, знов-таки наголошується, що принцип поєднання гласних та негласних заходів боротьби зі злочинністю впливає зі змісту самого поняття ОРД, яка являє собою систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, а саме надає можливість реалізувати результати негласної роботи в інтересах кримінального судочинства [12].

Проаналізувавши наведені та ще низку інших тверджень, обґрунтовано такі висновки:

- 1) принципи оперативно-розшукової діяльності в теорії ОРД в загальному вигляді розглядаються науковцями як певні основоположні, керівні ідеї певного виду діяльності;
- 2) здебільшого принципи ОРД розглядаються нерозривно від загальних принципів, передбачених Конституцією України та іншими нормативними актами;
- 3) принципи ОРД створюють свою систему, що залежно від рівня законодавчого регулювання їх сфери впливу та спрямованості розподіляються на декілька підсистем;
- 4) принципи ОРД є обов'язковими для здійснення будь-яких дій, заходів, використання сил під час оперативно-розшукової діяльності;
- 5) принципи ОРД не є видозмінною категорією залежно від загальної спрямованості процесів ОРД.

Водночас можна констатувати, що в загальному вигляді в теорії ОРД фахівці-юристи підтримують думку щодо розподілу системи принципів на загальні, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» і спеціальні (конспірації чи негласності, наступальності та поєднання гласних і негласних заходів) принципи, тобто такі, що вироблені іншими законами чи нормами права, причому залишаючи поза увагою безпосередньо досліджувану нами дефініцію.

На підставі аналізу фахової юридичної літератури можна зробити висновок, що принципи будь-якої діяльності не можуть існувати самі по собі, вони є тим об'єднуючим чинником, який характеризує певний вид діяльності. До того ж аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що принципи ОРД завжди:

- 1) мають чіткі межі свого впливу (початок та кінець певної діяльності);
- 2) суб'єктів виконання та суб'єктів контролю за їх додержанням;
- 3) границі діяльності кожного окремого принципу, причому завжди діяльність одного принципу невідривна та неможлива без застосування іншого;
- 4) порушення одного принципу тягне за собою порушення й іншого;
- 5) існує законодавчо визначена відповідальність за порушення принципів;
- 6) неможливість здійснення принципів ОРД в одному напрямку діяльності оперативних підрозділів, а в інших залишення їх поза увагою.

Висновки. Враховуючи вказане, на нашу думку, під принципами оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції слід розуміти закріплені чинним законодавством керівні та основоположні ідеї та цінності, що не підлягають порушенню та в загальному вигляді визначають парадигму, основоположні курс, межі та границі для здійснення оперативно-розшукових заходів, використання оперативно-розшукових сил та засобів під час повсякденної діяльності підрозділів кримінальної поліції, спрямованої на оперативно-розшукову протидію злочинності.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 26.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://www.gkska2.rada.gov.ua/pls/zweb_№/webproc4_1?id. (дата звернення: 01.12.2019).
2. Оперативно-розыскная деятельность. URL : <https://alldetectives.ru/ord/printsipy-operativno-rozysknoj-deyatelnosti/soderzhanie-printsipov-operativno-rozysknoj-deyatelnosti.html> (дата звернення: 01.12.2019).
3. Принципы оперативно-розыскной деятельности. URL : https://studme.org/80268/pravo/printsipy_operativno-rozysknoj_deyatelnosti (дата звернення: 01.04.2018).

4. Сервецкий И. Принципы ОРД как основные фундаментальные основы построения розыскного права – самостоятельной области юридической науки. URL : <http://www.info-library.com.ua/libs/statyia/6363-printsipi-ord-jak-osnovopolozhni-fundamentalni-zasadi-rozbudovi-rozshukovogo-prava-samostijnoyi-galuzi-juridichnoyi-nauki.html> (дата звернення: 01.12.2019).
5. Сервецкий И. В. Принципы розыскного права. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 196–204. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_25 (дата звернення: 01.12.2019).
6. Маркушин А. Г. Оперативно-розыскная деятельность. URL : stud.com.ua/62151/pravo/printsipi_operativno_rozshukovoyi_diyalnosti (дата звернення: 01.12.2019).
7. Оперативно-розыскная деятельность. URL : <https://lawbook.online/rozshukova-diyalnist-operativno/aluzevi-printsipi-operativno-rozshukovoji-81630.html> (дата звернення: 01.12.2019).
8. Шевчук О. Ю. Основні принципи запобігання та протидії корупції. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/5155/1/%D0%A0%D0%95%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%96%D0%90%D0%92%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%A0%D0%A3%D0%9F%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%98%20%D0%92%20%D0%9C%D0%86%D0%96%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%A3%20%D0%92%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%A0%D0%86_p539-542.pdf (дата звернення: 01.12.2019).
9. Оперативно-розыскная діяльність. URL : pidruchniki.com/80171/pravo/printsipi_operativno-rozshukovoyi_diyalnosti elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7933/1/Оперативно-розыскуове_p067-068.pdf (дата звернення: 01.12.2019).

Надійшла до редакції 26.12.2019

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 26 chervnya 1996 roku № 254k/96-VR. URL : http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_№/webproc4_1?id. (data zvernennya: 01.12.2019) [in Ukr.]
2. Operativno-rozysknaya deyatel'nost' [Operational search activity]. URL : <https://alldetectives.ru/ord/printsipy-operativno-rozysknoj-deyatelnosti/soderzhanie-printsipov-operativno-rozysknoj-deyatelnosti.html> (data zvernennya: 01.12.2019) [in Russ.]
3. Pryntsyppu operativno-rozysknoj deyatel'nosti [Principles of operational search activity]. URL : https://studme.org/80268/pravo/printsipy_operativno-rozysknoj_deyatelnosti (data zvernennya: 01.04.2018) [in Russ.]
4. Servetskiy I. Printsipy ORD kak osnovnyye fundamental'nyye osnovy postroyeniya rozysknogo prava - samostoyatel'noy oblasti yuridicheskoy nauki [Principles of OSA as the basic fundamental foundations of the construction of the investigative law - an independent field of legal science]. URL : <http://www.info-library.com.ua/libs/statyia/6363-printsipi-ord-jak-osnovopolozhni-fundamentalni-zasadi-rozbudovi-rozshukovogo-prava-samostijnoyi-galuzi-juridichnoyi-nauki.html> (data zvernennya: 01.12.2019) [in Russ.]
5. Servets'kiyy I. V. Pryntsyppu rozshukovoho prava [Principles of Investigative Law]. *Yurydychna nauka*. 2011. № 3. С. 196-204. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_25 (data zvernennya: 01.12.2019) [in Russ.]
6. Markushyn A.G. Operativno-rozysknaya deyatel'nost' [Operational search activities]. URL : stud.com.ua/62151/pravo/printsipi_operativno_rozshukovoyi_diyalnosti (data zvernennya: 01.12.2019) [[in Russ.]
7. Operativno-rozysknaya deyatel'nost' [Operational search activities]. URL : <https://lawbook.online/rozshukova-diyalnist-operativno/aluzevi-printsipi-operativno-rozshukovoji-81630.html> (data zvernennya: 01.12.2019) [in Russ.]
8. Shevchuk O.Yu. Osnovni pryntsyppy zapobihannya ta protydyiyi koruptsiyi [Basic Principles for Preventing and Combating Corruption]. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/5155/1/%D0%A0%D0%95%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%96%D0%90%D0%92%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%A0%D0%A3%D0%9F%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%98%20%D0%92%20%D0%9C%D0%86%D0%96%D0%9D%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%A3%20%D0%92%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%A0%D0%86_p539-542.pdf (data zvernennya: 01.12.2019) [in Ukr.]
9. Operativno-rozshukova diyal'nist' [Operational search activity]. URL : pidruchniki.com/80171/pravo/printsipi_operativno-rozshukovoyi_diyalnosti elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7933/1/Operativno-rozshukove_p067-068.pdf (data zvernennya: 01.12.2019) [in Ukr.]

SUMMARY

Stashchak A.Yu., Shendryk V.V. Scientific interpretation of the concept “principles of operational-search activities of criminal police units”. The article deals with theoretical problems of determining the content of the definition of "principles of operational and search activity of criminal police units". The conducted analysis revealed, first, the existing diversity of approaches and opinions, formulated as a result of discussing the most painful and acute aspects, which accordingly requires a comprehensive approach to the consideration and definition of the content of the concept of "operational and search activities". Secondly, it is determined that in recent years there has been an ongoing debate among legal professionals on the subject of limitation of the constitutional rights and freedoms of a person in the course of operational search activities. This, on the one hand, is caused by a large number of violations in the said field by practitioners, and, on the other, by a lack of understanding of the basic provisions in terms of conducting operational-search measures in the form of uncertainty about the use of PRD principles in the process of combating crime. In order to achieve this goal, the author examines the semantics of the concept under study, the existing opinions of domestic and foreign scientists, presents fundamentally different views and critically analyzes them. As a result of the conducted research, it is stated that the definition of "principles of operational and search activity of criminal police units" should be understood to be guided by the current legislation guiding and fundamental ideas that are not violated and generally define the paradigm, fundamental course, boundaries and boundaries investigative measures, the use of operative-search forces and means in the day-to-day activities of criminal police units aimed at investigative counteraction to crime.

Keywords: *principles, operational search activities, criminal police units.*

УДК 343.13:004(476)

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-168-175

Столітній А. В.

доктор юридичних наук, доцент
(Класичний приватний університет)

**ЕЛЕКТРОННИЙ СЕГМЕНТ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ
РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ**

Статтю присвячено дослідженню електронного сегмента у кримінальному процесуальному законодавстві Республіки Білорусь. Установлено, що в Республіці Білорусь передбачено спеціалізований електронний інструмент кримінального процесу у формі інформаційної системи – інформаційно-довідкові фонди правоохоронних органів, та у формі технічних пристроїв – електронні засоби контролю; технічні засоби контролю. Досліджено застосування доказів, зафіксованих в електронному форматі.

Ключові слова: *кримінальний процес, електронний сегмент, Республіка Білорусь, інструменти кримінального процесу, електронна фіксація.*

Постановка проблеми. Триваючий розвиток електронної складової кримінального процесу України обумовлює потребу його дослідження у кримінальному процесі закордонних держав, зокрема пострадянського блоку. Одним з прикладів є електронний сегмент Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь від 16.07.1999 (зі змінами і доповненнями) [1] (далі – КПК Білорусі), що ілюструє цікаві приклади застосування електронних технологій під час кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі питання кримінального процесу Республіки Білорусь досліджувались українськими та білоруськими вченими. Водночас відсутні комплексні дослідження електронного сегменту в кримінальному процесуальному законі Республіки Білорусь, що обумовлює актуальність цієї статті.

© Столітній А. В., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2886-9379>
stoleta@ukr.net

Метою даної роботи є дослідження електронного сегменту в кримінальному процесуальному законі Республіки Білорусь.

Виклад основного матеріалу. У ч. 2 ст. 72 КПК Білорусі визначено спеціалізований електронний інструмент кримінального процесу у формі інформаційної системи – *інформаційно-довідкові фонди правоохоронних органів*. У КПК Білорусі визначено ряд спеціалізованих електронних інструментів кримінального процесу у формі технічних пристроїв, серед яких: *електронні засоби контролю* (п. 4 ч. 2 ст. 125); *технічні засоби контролю* (п. 1 ч. 2 ст. 66).

Також КПК Білорусі визначено ряд неспеціалізованих електронних інструментів кримінального процесу, серед них прямо визначено: *відеотехнічні засоби* (ч. 3 ст. 68); *електронні носії інформації* (ч. 9 ст. 224-1, ч. 5 ст. 343-1); *засоби аудіозапису та (або) відеозапису* (ч. 11 ст. 385); *засоби зв'язку* (ч. 2 ст. 216); *інші носії інформації* (ч. 2 ст. 88, ч. 2 ст. 100); *науково-технічні засоби* (п. 4 ч. 3 ст. 62, ч. 4 ст. 193, ч. 2 ст. 204); *носії інформації* (ч. 7 ст. 193, ч. 11 ст. 385); *систему відеоконференцзв'язку* (ч. 1, 4, 6, 7, 9, 11 ст. 224-1, ч. 3-1 ст. 286, ч. 1, 5, 6 ст. 343-1, ч. 9 ст. 385); *технічні засоби* (ч. 3 ст. 192, ч. 2, 4 ст. 193, ч. 5, п. 2 ч. 6 ст. 224-1, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 358); *технічні засоби зв'язку* (п. 2 ч. 2 ст. 66, 69, 99); *технічні засоби фіксації* (ч. 3 ст. 204). Також в КПК Білорусі опосередковано визначено неспеціалізовані електронні інструменти кримінального процесу через вказівку на: *відеозапис* (ч. 2 ст. 97, ч. 2, 4 ст. 193, ч. 1 ст. 202, ч. 1 ст. 202-1, ч. 1-1, 3 ст. 207, ч. 1, 2, 5 ст. 219, ч. 9 ст. 224, ч. 3, 6 ст. 225, ч. 4 ст. 308); *звукозапис* (ч. 2, 4 ст. 193, ч. 1 ст. 202, ч. 1 ст. 202-1, ч. 1-1, 3 ст. 207, ч. 1, 2, 5 ст. 219, ч. 9 ст. 224, ч. 3, 6 ст. 225, ч. 4 ст. 308); *кінозйомку* (ч. 3 ст. 68, ч. 2, 4 ст. 193, ч. 3 ст. 207, ч. 6 ст. 217, ч. 2 ст. 218, ч. 5, 7, 8 ст. 224-1, ч. 6 ст. 225, ч. 6 ст. 287, ч. 1, 3 ст. 328, ч. 1, 2, 3 ст. 333); *стенографування* (ч. 2 ст. 193, ч. 4 ст. 308); *фотографування* (ч. 1, 2 ст. 97, ч. 4 ст. 193, ч. 2 ст. 205, ч. 3 ст. 207, ч. 6 ст. 225, ч. 6 ст. 287); *відеограми* (ч. 7 ст. 193, ч. 2 ст. 202-1, ч. 4, 5 ст. 219); *відеозаписи* (ч. 3 ст. 68, ч. 1 ст. 202-1, ч. 6 ст. 217, ч. 2 ст. 218, ч. 4, 5 ст. 219, ч. 5 ст. 222, ч. 1 ст. 257, ч. 5, 6 ст. 287, ч. 1, 3 ст. 328, ч. 1, 2, 3 ст. 333); *діапозитиви* (ч. 7 ст. 193); *звукозаписи* (ч. 3 ст. 68, ч. 1 ст. 202-1, ч. 6 ст. 217, ч. 2 ст. 218, ч. 4, 5 ст. 219, ч. 5 ст. 222, ч. 5 ст. 287, ч. 1, 3 ст. 328, ч. 1, 2, 3 ст. 333); *касети відеозапису* (ч. 7 ст. 193); *кінострічки* (ч. 7 ст. 193); *кінофільми* (ч. 1 ст. 257); *магнітофонні записи* (ч. 6 ст. 287); *матеріали кінозйомки, звукозапису, відеозапису* (ч. 2 ст. 100, ч. 2 ст. 193); *матеріали фотозйомки* (ч. 2 ст. 100); *слайди* (ч. 1 ст. 257); *стенографічні записи* (ч. 2 ст. 193); *телефонограми або телеграми* (ч. 1 ст. 242); *фонограми* (ч. 7 ст. 193, ч. 2 ст. 202-1, ч. 5, 6 ст. 214, ч. 4, 5 ст. 219, ч. 1 ст. 257); *фотографії* (ч. 3 ст. 224, ч. 2 ст. 236); *фотографічні негативи та знімки* (ч. 7 ст. 193).

Ефективність застосування технічних засобів під час кримінального провадження забезпечується спеціалістом. У п. 4 ч. 3 ст. 62 КПК Білорусі визначено обов'язок спеціаліста брати участь у проведенні слідчих та інших процесуальних дій, використовуючи спеціальні знання, навички та науково-технічні засоби для виявлення, фіксації та вилучення доказів.

Електронна форма фіксації доказів. Джерелами доказів є показання підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка; висновки експерта; речові докази; протоколи слідчих дій, судового засідання та оперативно-розшукових заходів, інші документи та інші носії інформації, отримані в порядку, передбаченому КПК Білорусі (ч. 2 ст. 88 КПК Білорусі). Відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК Білорусі, до інших носіїв інформації належать матеріали фотозйомки, кінозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, отримані, витребувані або представлені у порядку, передбаченому статтею 103 КПК Білорусі. Також, згідно зі ст. 99 КПК Білорусі, джерелами доказів є складені в порядку, передбаченому КПК Білорусі, протоколи слідчих дій, що засвідчують обставини і факти, встановлені при огляді, освідуванні, виїмці, проведенні обшуку, пред'явленні для впізнання, перевірці показань на місці, слідчому експерименті, експертизі; протоколи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо прослуховування і запису переговорів, які здійснюються з використанням технічних засобів зв'язку, та інших переговорів, складених в установленому законом порядку і з долученням відповідного запису прослуховування, а також протокол судового засідання, що відображає хід судових дій та їх результати.

У КПК Білорусі передбачено можливість *фіксації доказів у електронному форматі* та їх використання під час судового розгляду.

Показання. Відповідно до ч. 1 ст. 328 КПК Білорусі, оголошення показань обви-

нуваченого, наданих під час досудового провадження, а також відтворення звукозапису його показань, відеозапису чи кінозйомки допиту здійснюється на розсуд суду або за клопотанням сторін в наступних випадках: при наявності істотних суперечностей між цими показаннями та показаннями, наданими в судовому засіданні; при відмові обвинуваченого від надання показань в судовому засіданні; коли справа розглядається за відсутності обвинуваченого. Правила, передбачені ч. 1 ст. 328 КПК Білорусі, поширюються також на випадки оприлюднення показань обвинуваченого, наданих раніше під час судового розгляду (ч. 2 ст. 328 КПК Білорусі). Оголошення показань потерпілого і свідка, наданих під час досудового провадження, а також відтворення звукозапису їх показань, відеозапису чи кінозйомки допиту допускаються на розсуд суду або за клопотанням сторін в наступних випадках: при наявності істотних суперечностей між цими показаннями і показаннями, наданими в судовому засіданні; при відсутності в судовому засіданні потерпілого або свідка з причин, що виключає можливість їх явки; при наявності обставин, передбачених ст. 68 КПК Білорусі – потерпілий, цивільний позивач, їх представники, свідок, експерт за постановою (ухвалою) суду можуть бути звільнені від явки в судове засідання, коли цього вимагають інтереси забезпечення їх безпеки або безпеки членів їх сімей, близьких родичів та інших осіб, яких вони обгрунтовано вважають близькими, а також майна, якщо іншими заходами забезпечити безпеку не представляється можливим (ч. 1 ст. 333 КПК Білорусі). Згідно з ч. 2 ст. 333 КПК Білорусі, якщо потерпілий або свідок, звільнені законом від обов'язку свідчити проти обвинуваченого, не дали згоди на надання показань у судовому засіданні, їх показання, надані під час досудового провадження, не можуть бути оголошені; не можуть бути також відтворені звукозапис їх показань, відеозапис або кінозйомка допиту. Не допускається відтворення звукозапису, відеозапису та кінозйомки показань обвинуваченого (ч. 3 ст. 328 КПК Білорусі), потерпілого і свідка (ч. 3 ст. 333 КПК Білорусі) без попереднього оголошення їх показань, що містяться у відповідному протоколі допиту або протоколі судового засідання. При звільненні особи, що захищається від явки в судове засідання, в суді оголошуються показання, надані такою особою на попередньому розслідуванні, відтворюється звукозапис, кінозйомка або відеозапис її допиту з дотриманням заходів, що забезпечують невпізнання особи (ч. 3 ст. 68 КПК Білорусі).

Речові докази. Відповідно до ч. 1 ст. 97 КПК Білорусі, речові докази повинні бути описані в протоколах огляду та інших слідчих дій, по можливості сфотографовані та долучені до кримінальної справи. Якщо предмети в силу їх громіздкості чи з інших причин не можуть зберігатися при кримінальній справі або в спеціально обладнаних приміщеннях органів, що ведуть кримінальний процес, вони повинні бути сфотографовані або зафіксовані за допомогою відеозапису, по можливості упаковані, опечатані та передані на зберігання (ч. 2 ст. 97 КПК Білорусі).

Документи. Підлягають оголошенню в судовому засіданні повністю або частково протоколи слідчих дій, що засвідчують обставини і факти, встановлені при огляді, освідуванні, виїмці, проведенні обшуку, пред'явленні для впізнання, слідчому експерименті, прослуховуванні та записі переговорів, що ведуться технічними каналами зв'язку, та інших переговорів обвинуваченого або інших осіб, а також документи, долучені до кримінальної справи або надані в судовому засіданні, якщо в них викладені або засвідчені обставини, що мають значення для кримінальної справи (ч. 1 ст. 338 КПК Білорусі).

Висновок експерта. До висновку експерта повинні бути включені, окрім іншого, фотографії, що підтверджують висновки експерта (ч. 2 ст. 236 КПК Білорусі).

Електронна форма процесуального документа опосередковано відображена через вказівку в кримінальному процесуальному законі на спосіб його виготовлення. Згідно з ч. 2 ст. 193 КПК Білорусі, протокол слідчої дії може бути написаний від руки або виготовлений за допомогою технічних засобів. Протокол судового засідання може бути написаний від руки або підготовлений за допомогою технічних засобів (ч. 2 ст. 308 КПК Білорусі). Вирок може бути написаний від руки або виготовлений за допомогою технічних засобів одним із суддів, що беруть участь в його ухваленні, і підписується всіма суддями (ч. 2 ст. 358 КПК Білорусі).

Електронна фіксація слідчих дій. При проведенні слідчих дій без участі понятих звукозапис та відеозапис повинен відображати весь перебіг слідчої дії; при цьому, звукозапис та відеозапис частини слідчої дії, а також повторення слідчої дії спеціально для запису не допускаються (ч. 1 ст. 202-1 КПК Білорусі). Фонограми та відеограми зберігаються при кримінальній справі та після закінчення попереднього розслідування опеча-

туються (ч. 2 ст. 202-1 КПК Білорусі). При проведенні слідчих дій можуть застосовуватися технічні засоби і використовуватися науково обгрунтовані способи виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину та речових доказів. Застосування таких засобів і способів іншими учасниками слідчої дії допускається з дозволу слідчого, особи, яка провадить дізнання (ч. 3 ст. 192 КПК Білорусі). Відповідно до ч. 1 ст. 202 КПК Білорусі, слідчі дії, у випадках, що не терплять зволікання, або при відсутності реальної можливості забезпечити участь понятих, проводяться із застосуванням звукозапису та відеозапису в порядку, передбачених КПК Білорусі. Неможливість застосування звукозапису та відеозапису з технічних або інших причин не виключає можливість продовження проведення слідчої дії за участю понятих (ч. 1 ст. 202 КПК Білорусі).

Крізь призму *протоколу слідчих дій* у КПК Білорусі врегульовано окремі питання їх електронної фіксації. Для забезпечення повноти протоколу можуть бути застосовані стенографування, кінозйомка, звукозапис і відеозапис. Стенографічний запис, матеріали кінозйомки, звукозапису та відеозапису зберігаються при кримінальній справі (ч. 2 ст. 193 КПК Білорусі). Якщо при проведенні слідчої дії застосовувалися науково-технічні засоби виявлення та фіксації слідів злочину (фотографування, кінозйомка, звукозапис та відеозапис, виготовлення зліпків і відбитків слідів та ін.), склалися креслення, схеми, плани, то в протоколі повинні бути вказані також технічні засоби, застосовані при проведенні відповідної слідчої дії, умови та порядок їх використання, об'єкти, до яких ці засоби були застосовані, та отримані результати. Крім того, у протоколі повинно бути зазначено, що перед застосуванням технічних засобів про це були повідомлені особи, які беруть участь у проведенні слідчої дії (ч. 4 ст. 193 КПК Білорусі). До протоколу додаються носії інформації, в тому числі фотографічні негативи та знімки, кінострічки, діапозитиви, фонограми допиту, касети відеозапису, відеограми, креслення, плани, схеми, зліпки та відбитки слідів, виготовлені під час проведення слідчої дії, а також вилучені при цьому предмети (ч. 7 ст. 193 КПК Білорусі).

Водночас, КПК Білорусі визначає вимоги до *електронної фіксації окремих слідчих дій*.

При *огляді* у необхідних випадках використовуються науково-технічні засоби (ч. 2 ст. 204 КПК Білорусі). У разі громіздкості об'єктів, які вилучаються, що виключає можливість їх упакування та опечатування, вони повинні бути детально описані в протоколі слідчої дії із зазначенням індивідуальних ознак, що дозволяють їх ідентифікувати, і зафіксовані із застосуванням технічних засобів фіксації ходу і результатів проведення слідчої дії на місці виявлення (ч. 3 ст. 204 КПК Білорусі).

Під час *огляду трупа, ексгумації*, невідомі трупи підлягають обов'язковому фотографуванню і дактилоскопіруванню (ч. 2 ст. 205 КПК Білорусі).

Слідчий експеримент в житлі чи іншому законному володінні проводиться за участю понятих або із застосуванням звукозапису та відеозапису (ч. 1-1 ст. 207 КПК Білорусі). У необхідних випадках при проведенні слідчого експерименту проводяться вимірювання, фотографування, звукозапис і відеозапис, кінозйомка, складаються плани і схеми (ч. 3 ст. 207 КПК Білорусі).

Стаття 213 КПК Білорусі передбачає можливість *накладення арешту на поштово-телеграфні та інші відправлення, їх огляд і виїмку*.

Протягом усього встановленого терміну *прослуховування і запису переговорів*, слідчий, особа, яка провадить дізнання має право в будь-який час витребувати фонограму для огляду і прослуховування, яка передається слідчому, особі, яка провадить дізнання, в опечатаному вигляді з супровідним листом, в якому повинні бути вказані час початку і закінчення запису переговорів і необхідні технічні характеристики використаних засобів (ч. 5 ст. 214 КПК Білорусі). Огляд і прослуховування фонограми проводиться слідчим, особою, яка провадить дізнання, при необхідності за участю спеціаліста, про що складається протокол, в якому повинна бути дослівно відтворена частина фонограми переговорів, що має відношення до кримінальної справи (ч. 6 ст. 214 КПК Білорусі). Фонограма долучається до протоколу, при цьому її частина, яка не має відношення до справи, після закінчення провадження у кримінальній справі знищується (ч. 6 ст. 214 КПК Білорусі).

Під час *допиту* слідчий, особа, яка провадить дізнання, можуть пред'явити допитуваному речові докази та документи, а після закінчення вільної розповіді оголосити показання, наявні в кримінальній справі, відтворити звукозапис, відеозапис або кінозйомку (ч. 6 ст. 217 КПК Білорусі). Пред'явлення речових доказів і документів, оприлюд-

нення протоколів і відтворення звукозапису та відеозапису, кінозйомки слідчих дій, а також показань допитуваного підлягають обов'язковому відображенню в протоколі допиту (ч. 2 ст. 218 КПК Білорусі). При допиті підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого або свідка за рішенням слідчого, особи, яка провадить дізнання, може бути застосовано звукозапис та відеозапис; звукозапис та відеозапис може бути застосовано також на прохання підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого або свідка (ч. 1 ст. 219 КПК Білорусі). Слідчий, особа, яка провадить дізнання, приймають рішення про застосування звукозапису та відеозапису і повідомляють про це допитуваного до початку допиту (ч. 2 ст. 219 КПК Білорусі). Звукозапис та відеозапис повинні відображати весь хід допиту; звукозапис та відеозапис частини допиту, а також повторення спеціально для запису свідчень, наданих під час того ж допиту, не допускаються (ч. 3 ст. 219 КПК Білорусі). Відповідно до ч. 4 ст. 219 КПК Білорусі, після закінчення допиту його звукозапис та відеозапис повністю відтворюється допитуваному; після закінчення перегляду або прослуховування у допитуваного з'ясовується, чи має він доповнення або уточнення до сказаного ним, чи засвідчує правильність запису. Доповнення показань до звукозапису та відеозапису, зроблені допитуваним, також заносяться на фонограму та відеограму; звукозапис та відеозапис закінчується заявою допитуваного, що засвідчує її правильність (ч. 4 ст. 219 КПК Білорусі). Показання, отримані під час допиту із застосуванням звукозапису та відеозапису, заносяться до протоколу допиту, який повинен також містити позначку про застосування звукозапису та відеозапису, а також повідомлення про це допитуваного; відомості про технічні засоби, умови звукозапису та відеозапису і факт її призупинення, причини і тривалості зупинки; заяви допитуваного з приводу застосування звукозапису та відеозапису; посвідчення правильності протоколу і звукозапису та відеозапису допитуваним і слідчим, особою, яка провадить дізнання; фонограма і відеограми зберігаються при кримінальній справі і після закінчення попереднього розслідування опечатуються (ч. 5 ст. 219 КПК Білорусі).

Оголошення показань учасників *очної ставки*, що містяться в протоколах попередніх допитів, а також відтворення звукозапису та відеозапису цих показань допускається лише після надання ними показань на очній ставці та занесення їх до відповідного протоколу (ч. 5 ст. 222 КПК Білорусі).

При неможливості *пред'явлення особи для впізнання* може бути проведено впізнання за її фотографією, пред'явленою одночасно з фотографіями інших осіб, по можливості подібних за зовнішністю з впізнаваною особою, в кількості не менше трьох (ч. 3 ст. 224 КПК Білорусі). Пред'явлення для впізнання проводиться за участю понятих або із застосуванням звукозапису та відеозапису (ч. 9 ст. 224 КПК Білорусі).

Перевірка показань на місці проводиться за участю понятих або із застосуванням звукозапису та відеозапису, а в необхідних випадках – за участю спеціаліста (ч. 3 ст. 225 КПК Білорусі). У необхідних випадках при проведенні перевірки показань на місці проводяться вимірювання, фотографування, звукозапис та відеозапис, кінозйомка, складаються плани і схеми, вилучаються предмети, документи, сліди та інші об'єкти, що мають значення для кримінальної справи (ч. 6 ст. 225 КПК Білорусі).

Допит потерпілого, свідка, очна ставка або пред'явлення для впізнання осіб та (або) об'єктів за участю потерпілого або свідка можуть бути проведені дистанційно з використанням систем відеоконференцв'язку у таких випадках: неможливості прибуття учасника процесу для проведення слідчої дії за станом здоров'я або з інших поважних причин; необхідності забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб; якщо потерпілий, свідок є неповнолітніми (ч. 1 ст. 224-1 КПК Білорусі). Застосування систем відеоконференцв'язку при проведенні слідчих дій має забезпечувати можливість реалізації учасниками слідчої дії їх прав і виконання обов'язків, передбачених КПК Білорусі; при цьому повинні забезпечуватися належна якість зображення та звуку (ч. 4 ст. 224-1 КПК Білорусі). Перебіг та результати слідчої дії, проведеної в режимі відеоконференцв'язку, фіксуються використовуваними технічними засобами з його одночасним відеозаписом посадовою особою, яка виконує доручення про надання сприяння у проведенні слідчої дії з використанням систем відеоконференцв'язку, і відображаються ним у протоколі слідчої дії (ч. 5 ст. 224-1 КПК Білорусі). У протоколі слідчої дії, проведеної з використанням систем відеоконференцв'язку, окрім іншого, зазначаються технічні засоби, застосовані при проведенні слідчої дії, а також, що перед застосуванням технічних засобів про це повідомлені особи, які беруть участь у проведенні слідчої дії (п. 2 ч. 6 ст. 224-1 КПК Білорусі). Посадова особа, яка виконує доручення про надання спри-

яння, зобов'язана перебувати з учасником слідчої дії до його закінчення; після закінчення слідчої дії посадова особа, яка виконує доручення про надання сприяння, зобов'язане повністю відтворити учаснику слідчої дії відеозапис слідчої дії (ч. 7 ст. ст. 224-1 КПК Білорусі). Після закінчення перегляду відеозапису слідчим в учасників слідчої дії з'ясується, чи мають вони якісь зауваження щодо його змісту; доповнення та зауваження, зроблені учасниками слідчої дії, або засвідчення правильності відеозапису заносяться до протоколу посадовою особою, яка виконує доручення про надання сприяння (ч. 8 ст. ст. 224-1 КПК Білорусі). Згідно з ч. 9 ст. ст. 224-1 КПК Білорусі, протокол слідчої дії, проведеної з використанням систем відеоконференцзв'язку підписується посадовою особою, яка виконує доручення про надання сприяння, і учасниками слідчої дії. Електронний носій інформації слідчої дії із застосуванням систем відеоконференцзв'язку упаковується та опечатується посадовою особою, яка виконує доручення про надання сприяння; протокол та електронний носій інформації слідчої дії надсилається слідчому для долучення до матеріалів кримінальної справи (ч. 9 ст. ст. 224-1 КПК Білорусі). У випадку застосування щодо особи, яка бере участь у проведенні слідчих дій з використанням систем відеоконференцзв'язку, заходів щодо забезпечення безпеки, вона може бути допитана або з її участю можуть бути проведені очна ставка, впізнання особи з використанням систем відеоконференцзв'язку з відповідними змінами зовнішності та (або) голосу, що забезпечують невпізнання особи, що захищається (ч. 11 ст. ст. 224-1 КПК Білорусі).

Процесуальні дії у кримінальному процесі Білорусі частково пов'язані із застосуванням інформаційних технологій. Відповідно до ч. 1 ст. 257 КПК Білорусі, під час ознайомлення обвинуваченого, його законного представника і захисника з кримінальною справою, на їх прохання слідчий відтворює фонограми, демонструє відеозаписи, кінофільми, слайди, якщо такі долучено до протоколів слідчих дій.

Виклик особи на допит може бути здійснений з використанням й інших засобів зв'язку (ч. 2 ст. 216 КПК Білорусі). Обвинувачений, що не тримається під вартою, викликається для пред'явлення обвинувачення та на допит повісткою, зміст якої може бути передано також телефонограмою або телеграмою (ч. 1 ст. 242 КПК Білорусі).

До інших *заходів забезпечення безпеки*, серед іншого, відносяться такі: використання технічних засобів контролю (п. 1); прослуховування переговорів, що ведуться з використанням технічних засобів зв'язку, та інших переговорів (п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК Білорусі). При наявності явної загрози життю, здоров'ю, майну особи, що захищається за її заявою або за її письмовою згодою можуть використовуватися технічні засоби контролю, а також проводиться прослуховування переговорів, що ведуться з використанням технічних засобів зв'язку, та інших переговорів в порядку, передбаченому КПК Білорусі (ст. 69 КПК Білорусі). Згідно з ч. 2 ст. 72 КПК Білорусі, забороняється видача відомостей про особу, що захищається особи з інформаційно-довідкових фондів правоохоронних органів, а також інших організацій.

Застосування запобіжного заходу у вигляді *домашнього арешту* може супроводжуватися заходами, застосовуваними окремо, або в допустимій сукупності, серед яких: заборонаю телефонних переговорів, відправлення кореспонденції і використання засобів зв'язку, за винятком випадків, передбачених п. 5 ч. 2 цієї статті (п. 2 ч. 2 ст. 125 КПК Білорусі); застосуванням електронних засобів контролю, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів Республіки Білорусь, і покладенням обов'язку носити при собі ці засоби та обслуговувати їх роботу. Порядок застосування, носіння та обслуговування цих засобів встановлюється Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь (п. 4 ч. 2 ст. 125 КПК Білорусі); покладенням обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки або інші сигнали контролю, дзвонити по телефону або особисто з'являтися в певний час в орган дізнання або інший орган, який здійснює нагляд за поведінкою підозрюваного або обвинуваченого (п. 5 ч. 2 ст. 125 КПК Білорусі).

Судовий розгляд. Для забезпечення повноти протоколу можуть застосовуватися стенографування, звукозапис або відеозапис, результати якого додаються до протоколу судового засідання, в якому робиться відповідний запис (ч. 4 ст. 308 КПК Білорусі). У випадках заслуховування судом апеляційної інстанції пояснень обвинуваченого, потерпілого, приватного обвинувача, роз'яснень свідків, експертів, спеціалістів по суті наданих ними свідчень або висновків у суді першої інстанції, а так само дослідження додаткових матеріалів, хід судового засідання фіксується з використанням засобів аудіозапису та (або) відеозапису з долученням носіїв відповідної інформації до матеріалів криміна-

льної справи (ч. 11 ст. 385 КПК Білорусі).

Фотографування, кінозйомка та відеозапис судового засідання допускаються з дозволу головуєчого в судовому засіданні та за згодою сторін (ч. 6 ст. 287 КПК Білорусі). Присутні у відкритому судовому засіданні особи мають право вести письмовий та магнітофонний запис (ч. 6 ст. 287 КПК Білорусі).

Відповідно до ч. 3 ст. 68 КПК Білорусі, допит особи, що захищається може бути проведений при її перебуванні поза залом судового засідання з використанням відеотехнічних засобів, що забезпечують її невпізнання.

Допит учасників процесу, впізнання осіб та (або) об'єктів під час судового розгляду можуть проводитися з використанням систем відеоконференцв'язку за правилами КПК Білорусі (ч. 3-1 ст. 286 КПК Білорусі). Допит учасників процесу, впізнання осіб та (або) об'єктів під час судового розгляду можуть бути проведені з використанням систем відеоконференцв'язку у випадках: неможливості безпосередньої присутності учасника процесу в суді за станом здоров'я та з інших поважних причин; необхідності забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб; проведення допиту неповнолітнього учасника процесу; необхідності забезпечення найбільш швидкого, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи (ч. 1 ст. 343-1 КПК Білорусі). Перебіг та зміст здійснюваних процесуальних дій з використанням систем відеоконференцв'язку відображаються в протоколі судового засідання з подальшим долученням до нього відповідного електронного носія інформації, на якому зафіксовано допит або впізнання з використанням систем відеоконференцв'язку (ч. 5 ст. 343-1 КПК Білорусі). При застосуванні щодо особи, яка бере участь в проведенні процесуальних дій, заходів щодо забезпечення безпеки, вона може бути допитана або з її участю може бути проведено впізнання особи з використанням систем відеоконференцв'язку з відповідними змінами зовнішності та (або) голосу, що забезпечують невпізнання особи, що захищається (ч. 6 ст. 343-1 КПК Білорусі).

Згідно з ч. 5 ст. 287 КПК Білорусі, з метою охорони таємниці листування і телеграфних повідомлень, особисте листування та особисті телеграфні повідомлення громадян можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні тільки за згодою осіб, між якими це листування і телеграфні повідомлення відбувалися; в іншому випадку таке листування і телеграфні повідомлення оголошуються і досліджуються в закритому судовому засіданні; зазначені правила застосовуються і при дослідженні звукозапису та відеозапису, що носить особистий характер. Суд апеляційної інстанції має право досліджувати докази з використанням систем відеоконференцв'язку (ч. 9 ст. 385 КПК Білорусі).

Висновок. Дослідження електронної форми фіксації кримінального провадження аналогічних з Україною правових систем, їх сильних та слабких сторін, помилок та досягнень надасть можливість використати такий досвід при впровадженні електронних технологій у вітчизняну науку та практику кримінальної процесуальної діяльності, та змогу якісного законодавчого впровадження змін.

Список використаних джерел

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 (с изменениями и дополнениями от 9 января 2019 года). Национальный центр правовой информации Республики Беларусь. URL: <http://etalonline.by/?type=text&regnum=HK9900295> (дата обращения 16.01.2020).

Надійшла до редакції 12.02.2020

References

1. Uголовno-protsessualnyiy kodeks Respubliki Belarus ot 16 iyulya 1999 g. № 295-Z [Code of Criminal Procedure of the Republic of Belarus of July 16, 1999 No. 295-Z] (s izmeneniyami i dopolnениyami ot 9 yanvarya 2019 goda). Natsionalnyiy tsentr pravovoy informatsii Respubliki Belarus. URL: <http://etalonline.by/?type=text&regnum=HK9900295> (in Russ.).

SUMMARY

Stolitnii A.V. Electronic segment in the criminal procedural legislation of the Republic of Belarus. The article deals with study of the electronic segment in the criminal procedural legislation of the Republic of Belarus. It is established that in the Republic of Belarus there is a specialized electronic instrument of criminal process in the form of an information system - information help funds of law enforcement agencies, and in the form of technical devices - electronic means of control; technical controls. Non-specialized electronic tools of criminal proceedings are also provided, including: video

equipment; electronic media; audio and / or video recording facilities; means of communication; scientific and technical means; video conferencing system; technical means; technical means of communication; technical means of fixation and the like.

The use of electronic evidence has been investigated. In particular, it provides for the announcement of the testimony of the accused, the victim and the witness, the reproduction of a sound recording, video recording or filming of his testimony; announcement at the hearing of the protocols of investigative actions; inclusion in the expert's opinion of photos confirming the expert's conclusions. The electronic form of the procedural document is indirectly reflected through the indication in the criminal procedural law of the method of its production. The prism of the investigative action protocol regulates the separate issues of their electronic fixation. Transcripts, filming, sound recording and video recording can be used to ensure the completeness of the protocol. The general issues of regulation of electronic fixation of investigative actions are studied, and through the lens of the protocol of investigative action - separate issues of electronic fixation of investigative actions. The requirements for electronic fixing of the examination, examination of the corpse, exhumation, investigative experiment, arrest of postal and telegraph and other items, their inspection and seizure, listening and recording of negotiations, interrogation, presentation for examination are described in the Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus on-site testimony. The trial is accompanied by shorthand, sound recording or video recording

Keywords: *criminal procedure, electronic segment, Republic of Belarus, tools of criminal procedure, electronic fixation.*

УДК 342.57

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-175-183

Тертишник В. М.
доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи
та фінансів, м. Дніпро)

ПОТЕРПІЛИЙ В ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Аналізуються проблеми визначення шляхів удосконалення процесуального порядку забезпечення захисту прав і свобод потерпілого у правовому полі змагального кримінального судочинства. Розкриваються питання удосконалення статусу потерпілого, розширення його прав, визначення процедури реалізації ним передбачених законом прав, гармонізації законодавства, усунення юридичних колізій, забезпечення верховенства права, зміцнення гарантій захисту прав і свобод потерпілого.

Ключові слова: *потерпілий, права потерпілого, верховенство права, правнича допомога, процесуальна форма.*

Постановка проблеми. У своїй стратегії державотворення Україна взяла курс на розбудову правової держави та на забезпечення в її функціонуванні інтегративної засади верховенства права та принципу змагальності сторін у кримінальному судочинстві, при реалізації яких важливо забезпечити створення надійних механізмів захисту потерпілого, який в силу обставин, в які потрапляє, потребує особливого державного піклування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, показує, що проблемі забезпечення захисту прав потерпілого приділяється певна увага фахівців кримінально-процесуального права [1-26]. Але існуючі публікації не вичерпують усю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою статті є формування доктринальної моделі шляхів вирішення проблеми забезпечення захисту прав і свобод потерпілого в правовому полі змагального кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Людина, яка постраждала від злочину, безумовно,

потребує реальної допомоги, дійового сприяння в захисті її прав, у тому числі й засобами державного впливу.

Потерпілий у сучасному кримінальному процесі – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права потерпілого можна поділити на дві групи: а) природні та юридично визначені матеріальні і нематеріальні права особи, яка постраждала від злочину; б) процесуальні права потерпілого як учасника кримінального процесу.

Перша група – це природно-юридичні права: право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням матеріальної та компенсації моральної шкоди. Вони виникають відразу ж після вчиненого злочину, мають ту ж природу походження, що і обов'язок злочинця нести кримінально-правову відповідальність: саме кримінальне правопорушення є юридичним фактом, що породжує відповідні права і обов'язки. Відповідно і процесуальне законодавство, даючи визначення поняття, слушно вказує, що потерпілим є особа, якій злочинними діями заподіяна моральна, фізична чи матеріальна шкода. Логічно було б сказати, що потерпілий має право на відновлення усіх порушених злочином його прав, на захист честі і гідності, відшкодування матеріальної та компенсації моральної шкоди.

На наш погляд, окрім визначених у ст. 56 КПК України, потерпілому слід надати право: вимагати компенсації заподіяної злочином моральної й фізичної та відшкодування матеріальної шкоди за рахунок особи, винної у вчиненні злочину чи осіб, що несуть матеріальну відповідальність за її дії, а у випадках, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин, за рахунок держави; вимагати з повагою ставитись до його честі і гідності; вимагати накладення арешту на вклади і майно обвинуваченого та вжиття інших передбачених законом заходів щодо відшкодування завданої йому злочином шкоди; вимагати особистого невідкладного освідування судово-медичним експертом у разі заподіяння йому тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; користуватись правом на правничу допомогу з боку адвоката чи іншого фахівця у галузі права, а також на присутність таких правозахисників чи представників при його першому допиті; знайомитися на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян з необхідними документами, крім тих, таємниця яких охороняється законом, отримувати копії таких документів; виступати в судових дебатах.

Важливою проблемою залишається проблема відшкодування матеріальної шкоди потерпілому, особливо в умовах, коли не встановлена особа, яка вчинила злочин, або у такої особи недостатньо майна, активів і можливостей для відновлення порушених прав потерпілого.

Питанням становлення інституту компенсації шкоди потерпілому з боку держави приділялась увага науковців [1, 7, 15, 19, 20]. У сфері кримінального судочинства одну зі спроб задіяти цей інститут зробила ошукана вкладниця одного збанкрутілого банку, юрист за фахом Ольга Волнянська. Використовуючи положення наших аргументів, оприлюднених в одній з публікацій [20], вона пройшла усі судові інстанції захисту своїх інтересів та, не отримавши належного судового рішення, звернулась з заявою до ЄСПЛ. Лише на цьому етапі чиновниками «з фантастичною швидкістю» їй були повернуті усі її валютні вклади. Але згодом з неменшою швидкістю були змінені і законодавчі норми даного інституту, які зробили його фактично юридичною фікцією, а відредагована «майстрами законотворчості» стаття стала юридично «недієздатною».

Якщо у старій редакції цієї статті (до змін внесених до неї Законом України № 245-VII (245-18) від 16.05.2013) було чітко визначено, що потерпілий має право на відшкодування матеріальної шкоди державою в разі не встановлення особи, яка вчинила злочин, або у разі відсутності в обвинуваченого достатнього для цього майна чи коштів, то за чинним законодавством відповідно до ст. 1177 Цивільного кодексу України «шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом». Однак в КПК України чи іншому законі, ні випадків, «передбачених законом», ні самого порядку відшкодування потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України не передбачено.

Думається, що підставами для відшкодування завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення шкоди державою слід буде назвати: встановлення факту події злочину; доведеність того, що шкода потерпілому завдана саме злочинном; не вста-

новлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення й прийняття у зв'язку з цим рішення про зупинення розслідування, або з'ясування відсутності у підозрюваних (обвинувачуваних) достатніх коштів та майна для компенсації збитків потерпілому.

Слід мати на увазі, що нерідко жертви злочинів залишаються без засобів існування і потребують хоча б невідкладних первинних часткових компенсацій, що з моральних міркувань має зробити держава. Разом з тим, мають місце злочини в виді екологічних чи техногенних катастроф, шкідливі наслідки яких важко виміряти в грошових еквівалентах. Наприклад, у наш час недальновидні аграрні фірми масово застосовують інсектициди, від яких гинуть не тільки бджоли, а й черв'яки в ґрунті. Правоохоронні органи демонструють бездіяльність, потерпілі бджолярі не можуть захистити свої права.

У контексті невдалих змін ст. 1177 ЦК України, зазначимо, що згідно зі ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів не допускається звуження існуючих прав і свобод людини. Виникає колізія: або відновити стару редакцію ст. 1177 ЦК України, яка передбачала конкретні випадки відшкодування потерпілому державою завданої злочином матеріальної шкоди, або все-таки прийняти окремий закон щодо випадків та порядку такого відшкодування.

Зважаючи на економічні проблеми можливості реалізації такої шляхетної норми, варто врахувати досвід європейських країн. Наприклад, в Естонії діє прийнятий ЄС 17.12.2003 Закон «Про допомогу жертвам», згідно статті 15 якого, «розмір компенсації, виплачується на підставі даного Закону з розрахунку на одну жертву, не може перевищувати в загальній сумі 9590 євро» Такі підходи цілком можуть бути прийнятними і реальними для України. Водночас за потерпілим має залишатися право цивільного позову до винних осіб, в разі їх встановлення, у більших сумах, в залежності від реальної майнової шкоди та тяжкості моральних страждань, завданих злочинними діями винної особи.

Шляхетністю відзначаються положення ст. 1207 ЦК України, де закріплюється: «Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, відшкодовується потерпілому або особам, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитині потерпілого, народженій після його смерті (особам, визначеним статтею 1200 ЦК України), державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною».

Друга група прав потерпілого – це процесуальні права потерпілого, якими він наділяється для відновлення своїх порушених матеріальних та захисту інших прав і свобод. *Ubi jus ibi remedium* (Коли закон дає право, він має дати і засіб його захисту). Очевидно, що для забезпечення захисту своїх природно-юридичних прав необхідно реалізувати таку модель судочинства, за якої потерпілий мав би цілком достатні (до того ж рівні з обвинуваченим) процесуальні права та отримував би змогу якомога швидше скористатись такими правами.

Одне з найбільш важливих прав потерпілого в змагальному кримінальному процесі – це його право брати участь у доказуванні. Юридичне визначення таких прав потребує оптимізації. Відповідно до ст. 56 КПК України він має право «подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду»; «давати пояснення, показання або відмовитися їх давати»; «застосовувати з додержанням вимог закону технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь». Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право: «брати участь у судовому провадженні» та «брати участь у безпосередній перевірці доказів». Уже тут зауважимо, що доказування включає в себе збирання, дослідження, перевірку та оцінку доказів. Чому закон надає потерпілому право лише «брати участь у безпосередній перевірці доказів», залишаючи поза увагу їх дослідження – загадка законодавчого спау.

Згідно ч. 3 ст. 93 КПК України потерпілий може здійснювати збирання доказів «шляхом: витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів».

Недостатня юридична визначеність концепту права здійснювати «інші дії» може породжувати багато питань у слідчій і судовій практиці.

Наведемо приклади з сучасної судової практики – розгляд справи щодо крадіжки у м. Тернопіль, справа № 607/14707/17, провадження № 51-2604 км 19, рішення 7 серпня 2019 року колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суд Верховного Суду.

У даній справі щодо обвинувачення особи в крадіжці суд першої інстанції виніс обвинувальний висновок, а апеляційним судом при перегляді справи за апеляційною скаргою сторони захисту кримінальне провадження стосовно обвинуваченого було закрито у зв'язку недоведеності його вини на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України. Недоведеність вини апеляційний суд пов'язував з недопустимістю використання в якості доказів відеодиску з записом з камер відеоспостереження, які були видані потерпілим представникам правоохоронних органів. З матеріалів справи вбачається, що відеодиск з записом з камер відеоспостереження, на якому зафіксовано факт крадіжки був добровільно виданий потерпілим оперуповноваженому поліції, який, судячи з усього, в складі слідчо-оперативної групи виїжджав на огляд місця події, за день до внесення відомостей до ЄРДР.

Касаційний кримінальний суд послався на те, що відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, установлену законом. На думку суду «здійснення процесуальної дії по збиранню доказів та отримання такого доказу, як відеодиск з записом з камер відеоспостереження магазину, оперативним працівником відбулося поза межами кримінального провадження, тобто до внесення відомостей в ЄРДР, а також до проведення огляду місця події, який проводився слідчим СВ Тернопільського ВП ГУНП у Тернопільській області 1 листопада 2017 року у період часу з 21.40 по 22.20 год., що підтверджується протоколом огляду місця події»; «диск відеозапису з камер спостереження, який покладено судом першої інстанції в основу обвинувального вироку, був отриманий від потерпілого не уповноваженою на те посадовою особою органу досудового розслідування без дотримання вимог кримінального процесуального закону, а тому доводи сторони обвинувачення щодо їх допустимості є такими, що не ґрунтуються на вимогах закону»; «доводи прокурора в касаційній скарзі про необхідність застосування практики Європейського Суду з прав людини є важливим аспектом захисту прав людини, але в даному кримінальному провадженні зазначена в касаційній скарзі практика Європейського Суду з прав людини буде використовуватися не на користь засудженого, що може становити ризики для справедливості кримінального провадження в частині дотримання закону при отриманні доказів».

Опускаючи не зовсім коректне тлумачення суду щодо неможливості використання в даному випадку практики ЄСПЛ, зазначимо, що в даній справі доказові матеріали були здобуті потерпілим та передані представнику поліції, яка прибула на огляд місця події. Зрозуміло, що наш КПК – то є суцільне диво. Закон дійсно забороняє проводити слідчі дії (окрім огляду місця події) до початку розслідування. Але, що таке слідча дія? Її концепт має бути визначений в законі. Ознайомлення з добровільно представленими матеріалами звукозапису чи матеріалами відеоспостереження, а також їх отримання (вилучення) слідчими органами потребує окремої законодавчої регламентації. До речі, стосовно дізнання відносно кримінальних проступків законодавець уже прописує іншу систему збирання доказів до відкриття кримінального провадження, включаючи і можливість ознайомлення з технічними носіями інформації. У даній ситуації доказові матеріали є в розпорядженні потерпілого. Як без зволікань і без порушення прав інших осіб, з дотриманням засади верховенства права та принципу пропорційності, отримати такі матеріали безпосередньо після повідомленні про злочин, так, щоб вони зберегли свої доказові властивості та могли стати доказами в судовому процесі? У цій справі потерпілий сам зробив фактично усе необхідне, щоб злочин був розкритий, а суд «умудрився» заблукати в лабіринтах формалістики та виправдати злочинця, залишивши права потерпілого без належного відновлення. Чи можна назвати це правосуддям?

Процесуальна форма дослідчого провадження, безумовно, недосконала, але при тлумаченні норм важливо акцентувати увагу на достовірності доказу і аналізувати, чи якісь недоліки процедури отримання доказового матеріалу могли вплинути на достовірність його змісту.

Закон має бути ефективним засобом протидії злочинності, а не створювати штучні формальності для колапсу правосуддя. Недопустимість доказу може пов'язуватись лише з допущенням при їх отриманні «істотних порушень прав і свобод людини». Ін-

шого бути не може.

Логіка суду – «не можна», бо "не почато розслідування", "не можна проводити слідчі дії", а що таке слідчі дії закон мовчить, «не можна бо не було окремого доручення слідчого, а доручення може дати слідчий лише після початку слідства». Це розсуди хибних уявлень про доказове право, про законність та верховенство права, про юридичну форму та дух закону, які важко виправляти в сучасних лабіринтах юридичних фікцій та колізій. Така логіка рівнозначна позиції – "дорогі маніяки, продовжуйте, закон нам не дозволяє вас зупинити». Але закон все ж таки пропонує визнавати докази недопустимим лише в разі істотних порушень закону (навіть недосконалого) – ст. 87 КПК України. А ст. 89 КПК України це пов'язує з випадком "у разі встановлення **очевидної недопустимості доказу**". Тут більш значна проблема балансу приватних і публічних інтересів, конкуренції правових норм.

Для забезпечення ефективності кримінального закону, потрібно створити виважену процесуальну форму дослідного провадження, врегулювавши кримінально-процесуальні відносини потерпілого, заявника, особи, яка з'явилась з повинною, з органами дізнання і слідства, забезпечуючи баланс приватних і публічних інтересів. При цьому важливо також врегулювати порядок реалізації даними особами права на правничу допомогу.

В удосконаленні статусу потерпілого варто врахувати слушний досвід КПК Федеративної Республіки Німеччини, в якому права потерпілого диференціюються не тільки в сенсі захисту ним своїх прав, а й залежно від процесуальної функції. Зокрема, для потерпілого які підтримують обвинувачення (співобвинувачі) передбачаються додаткові права (§ 397 – 406 КПК ФРН) та запроваджується посилені засоби його захисту: право відводу судді (§§ 24, 31) чи експерта (§ 74), право задавати питання (§ 240 абз. 2), право оскаржувати розпорядження голови суду (§ 238 абз. 2), право на клопотання про витребування доказів (§ 244 абз. 3–6), право на подачу термінової скарги на постанову, якою відклоняється відкриття судового провадження або справа закривається провадженням (ч. 2 (§ 240), у кримінальному провадженні потерпілий може користуватись допомогою адвоката чи бути ним представленим (§ 406f - 406g).

Реалізуючи право потерпілого на правничу допомогу, варто забезпечити чітке юридичне визначення прав такого правничого повіреного, в тому числі і права на правниче розслідування потерпілою стороною з участю залученого нею правника. Потерпілий має стати самостійною стороною кримінального процесу, а не «частиною» сторони обвинувачення.

Висновки. Приводячи КПК України у відповідність з Конституцією України, та узгоджуючи його з ЦК України та чинними міжнародними правовими актами пропонуємо в нормі КПК України, що визначає статус потерпілого, окрім зафіксованих там чинним законом прав, викласти такі права потерпілого: а) вимагати компенсації заподіяної злочином моральної й фізичної та відшкодування матеріальної шкоди за рахунок особи, винної у вчиненні злочину чи осіб, що несуть матеріальну відповідальність за її дії, а у випадках, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин, за рахунок Державного бюджету; б) на повагу до його честі і гідності, вимагати не допущення фактів збирання, використання, зберігання та розголошення принижуючої його честь, гідність чи ділову репутацію недостовірної інформації, а в разі необхідності заявляти клопотання про вилучення такої інформації, ставити питання про закритий судовий розгляд справи; в) вимагати накладення арешту на вклади і майно обвинуваченого та вжиття інших передбачених законом заходів щодо відшкодування завданої йому злочином шкоди; г) вимагати особистого невідкладного освідчення судово-медичним експертом в разі заподіяння йому тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; д) користуватись правовою допомогою правничого повіреного з числа адвоката чи іншого фахівця в галузі права з моменту визнання потерпілим; е) мати конфіденційне побачення з правничим повіреним до першого допиту, а також на присутність правника чи законного представника при його першому допиті; ж) знайомитися з постановою про призначення судової експертизи і висновком експерта; з) знайомитися з матеріалами справи в зупиненому кримінальному провадженні на підставі не встановлення особи, яка вчинила злочин; і) безпосередньо брати участь в дослідженні усіх доказів при судовому розгляді справи та виступати в судових дебатах, незалежно від участі в них прокурора.

Слідчий, дізнавач, прокурор, суд зобов'язані невідкладно роз'яснити потерпілому його процесуальні права, вручити йому письмовий документ з описом його прав – де-

кларацію прав потерпілого, невідкладно вжити передбачених законом заходів щодо забезпечення прав потерпілого.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми вбачаються в розробці моделей реалізації потерпілим своїх процесуальних прав на різних стадіях процесу.

Список використаних джерел

1. Азаров Ю. І., Письменний Д. П., Хабло О. Ю. *Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави*. Юридична наука. 2014. №5. С. 49-56.
2. Гошовський М. І., Кучинська О. П. *Потерпілий у кримінальному процесі України*. К., 1998.
3. Гриньків О. О., Ляш А. О. *Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія*. Тернопіль: Астон, 2012. 260 с.
4. Кавун Д. *Повноваження слідчого у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи)*. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 3. С. 183-187.
5. Казаренко М. *Розширення прав потерпілого – шлях до рівності сторін у процесі*. Право України. 1999. №12. С. 32-33.
6. Ларин А. М. *Защита прав потерпевшего в уголовном процессе и сравнительное правоведение*. М., 1993.
7. Мельник Н., Бень А. *Не нашли преступника – пусть платит государство*. Голос України. 4 июля 2003 года № 122. С. 3.
8. Михайлова Н. В. *Институт захисту прав потерпілого за новим КПК України*. Право і суспільство. 2013. № 2. С. 211-216.
9. Нестор Н. В. *Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія*. К.: Алерта, 2018. 182 с.
10. Ніколаєнко А. *Особливості захисту прав потерпілих під час досудового розслідування*. Юридична газета. 2015. 18 червня URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravota-proces/osoblivosti-zahistu-prav-poterpilih-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya.html>
11. Ромовська З. *Особисті немайнові права фізичних осіб*. Українське право. 1977. №1. С. 57.
12. Смітєнко З., Кліменко Я. *Обов'язок слідчого по своєчасному забезпеченню цивільного позову в кримінальному процесі*. Право України. 2002. №4. С. 56-60.
13. Сольонова О. О. *Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення*. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 139–145.
14. Стефанчук Р. *Окремі питання цивільно-правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації*. Право України. 1999. №10.
15. Тертишник В. М. *Кримінально-процесуальне право України: підручник*. Київ: А. С. К., 2003. С. 164-170, 238-257.
16. Тертишник В. М. *Правнича допомога та захист у кримінальному процесі: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., академіка НАН України Ю. С. Шемшученко*. Київ: Алерта, 2018. 480 с.
17. Тертишник В. *Потерпілий від злочину може стати потерпілим від закону*. Юридичний вісник України. 2003. №45.
18. Тертишник В., Васильченко В. *Проблеми захисту честі й гідності людини та відшкодування моральної шкоди у сфері правосуддя*. Підприємництво, господарство і право. 2004. №1. С. 96-100;
19. Тертишник В., Тертишник О. *Захист прав потерпілого в умовах змагального судочинства*. Вісник прокуратури. 2003. №3. С. 50-55.
20. Тертишник В. *Мои процессуальные права – мое богатство*. Юридическая практика. 2004. № 11. С. 20-21.
21. Турман Н. О. *Медіація у кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства*. Підприємство, господарство і право. 2017. №3. С. 276–279. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/63.pdf>
22. Цибуляк–Кустевич А. С. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*. Право України. 2018. № 11. с. 214–230.
23. Чумак К. *Укладення угоди про примирення: підстави, зміст, сторони*. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 4(12). С. 186–195.
24. Щерба С. П. *Обеспечение личных, имущественных и иных прав потерпевших и свидетелей на предварительном следствии*. М.: ВНИИ МВД РФ, 1994.
25. Щербанюк О. В., Турман Н. О. *Проблеми застосування медіації як форми відновного правосуддя при здійсненні кримінального провадження на підставі угод*. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Х.: Право, 2015. Вип. 30. С. 31-39.
26. Ягунов Д. *Практика ЄСПЛ (питання кримінального та цивільного судочинства, захисту власності, приватного і сімейного життя)*. 4-те вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2019. 502 с.

Надійшла до редакції 12.02.2020

References

1. Azarov, Yu. I. & Pys'mennyy D. P. & Khablo O. Yu. (2014) Vidshkoduvannya shkody poterpilomu u kryminal'nomu provadzhenni za rakhunok derzhavy. [Compensation of the victim in criminal proceedings at the expense of the state]. Yurydychna nauka. №5. S. 49-56. [in Ukr.].
2. Hoshovs'kyy, M. I. & Kuchyns'ka, O. P. (1998) Poterpilyy u kryminal'nomu protsesi Ukrainy. [The victim in the criminal process of Ukraine.] K. [in Ukr.].
3. Hryn'kiv, O. O. & Lyash A. O. (2012) Zakhody zabezpechennya bezpeky u kryminal'nomu sudochynstvi [Security measures in criminal proceedings] : monohrafiya. Ternopil': Aston. 260 s. [in Ukr.].
4. Kavun, D. (2016) Povnovazhennya slidchoho u zabezpechenni prav i zakonnykh interesiv poterpiloho (fizychnoyi osoby). [The authority of the investigator to secure the rights and legitimate interests of the victim (individual)]. Aktual'ni problemy vitcheznyanoyi yurysprudentsiyi. Vyp. 3. S. 183-187. [in Ukr.].
5. Kazarenko, M. (1999) Rozshyrennya prav poterpiloho – shlyakh do rivnosti storin u protsesi. [Empowerment of the victim - the way to equality of parties in the process]. Pravo Ukrainy. №12. S. 32-33. [in Ukr.].
6. Laryn, A. M. (1993) Zashchyta prav poterpevsheho v uholovnom protsesse y sravnytel'noe pravovedenye. [Protection of the victim's rights in criminal proceedings and comparative jurisprudence]. M. [in Russ.].
7. Mel'nyk, N. & Ben', A. Ne nashly prestupnyka – pust' platyt hosudarstvo. [They did not find a criminal - let the state pay]. Holos Ukrainy. 4 yulya 2003 hoda № 122. S. 3. [in Ukr.].
8. Mykhalova, N. V. (2013) Instytut zakhystu prav poterpiloho za novym KPK Ukrainy. [Institute for the Protection of Victims' Rights under the new CPC of Ukraine.] Pravo i suspil'stvo. № 2. S. 211-216. [in Ukr.].
9. Nestor N. V. Zaprovdzhennya mediatsiyi v kryminal'nomu protsesi Ukrainy: problemy teorii ta praktyky [Introduction of mediation in the criminal process of Ukraine: problems of theory and practice] : monohrafiya. K.: Alerta, 2018. 182 s. [in Ukr.].
10. Nikolayenko, A. (2015) Osoblyvosti zakhystu prav poterpilykh pid chas dosudovoho rozsliduvannya. [Features of protection of the rights of victims during the pre-trial investigation]. Yurydychna hazeta. 18 chervnya URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/osoblyvosti-zahistu-prav-poterpilih-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya.html> [in Ukr.].
11. Romovs'ka, Z. (1977) Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib. [Personal non-property rights of individuals]. Ukrayins'ke pravo. №1. S. 57. [in Ukr.].
12. Smitiyenko, Z. & Klimenko Y. A. (2002) Obov'yazok slidchoho po svoechnasnomu zabezpechennyu tsyvil'noho pozovu v kryminal'nomu protsesi. [The duty of the investigator to timely ensure a civil claim in the criminal process]. Pravo Ukrainy. №4. S. 56-60. [in Ukr.].
13. Sol'onova, O. O. (2015) Protessesual'nyy status poterpiloho: problemni pytannya ta shlyakhy vdoskonalennya. [Procedural status of the victim: problematic issues and ways of improvement]. Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav. № 1. S. 139–145. [in Ukr.].
14. Stefanchuk, R. (1999) Okremi pytannya tsyvil'no-pravovoho rehulyuvannya zakhystu chesti, hidnosti ta dilovoyi reputatsiyi. [Some issues of civil law regulation of protection of honor, dignity and business reputation]. Pravo Ukrainy. №10. [in Ukr.].
15. Tertyshnyk, V. M. (2003) Kryminal'no-protessesual'ne pravo Ukrainy [Criminal Procedure Law of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv: A. S. K. S. 164-170, 238-257. [in Ukr.].
16. Tertyshnyk, V. M. (2018) Pravnycha dopomoha ta zakhyst u kryminal'nomu protsesi [Legal aid and defense in criminal proceedings] : Pidruchnyk / Za zah. red. d.yu.n., akademika NAN Ukrainy YU. S. Shemshuchenko. Kyiv: Alerta. 480 s. [in Ukr.].
17. Tertyshnyk, V. (2003) Poterpilyy vid zlochynu mozhe staty poterpilym vid zakonu. [A victim of a crime may become a victim of the law]. Yurydychnyy visnyk Ukrainy. №45. [in Ukr.].
18. Tertyshnyk, V. & Vasyl'chenko, V. (2004) Problemy zakhystu chesti y hidnosti lyudyny ta vidshkoduvannya moral'noyi shkody u sferi pravosuddya. [Problems of protection of human honor and dignity and compensation of moral damages in the field of justice]. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. №1. S. 96-100. [in Ukr.].
19. Tertyshnyk, V. & Tertyshnyk, O. (2003) Zakhyst prav poterpiloho v umovakh zmahal'noho sudochynstva. [Protection of the victim's rights in the conditions of competitive litigation]. Visnyk prokuratury. №3. S. 50-55. [in Ukr.].
20. Tertyshnyk, V. (2004) Moy protessesual'nye prava – moe bohat'stvo. [My procedural rights are my wealth]. Yurydycheskaya praktyka. № 11. S. 20-21. [in Ukr.].
21. Turman, N. O. (2017) Mediatsiya u kryminal'nomu protsesi: shlyakhy udoskonalennya chynnoho zakonodavstva. [Mediation in the criminal process: ways to improve current legislation]. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. №3. S. 276–279. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/63.pdf>. [in Ukr.].
22. Tsybulyak-Kustevych, A. S. (2018) Suchasni vyklyky ta aktual'ni problemy sudovoyi reformy v Ukraini. [Modern challenges and current problems of judicial reform in Ukraine]. Pravo Ukrainy. № 11. s. 214–230. [in Ukr.].
23. Chumak, K. (2016) Ukladennya uhody pro pryymrennya: pidstavy, zmist, storony. [Conclusion of a reconciliation agreement: grounds, content, parties]. Naukovyy chasopys Natsional'noyi akad-

emiyi prokuratury Ukrainy. № 4(12). S. 186–195. [in Ukr.].

24. Shcherba, S. P. (1994) Obespechenye lychnykh, ymushchestvennykh y ynykh prav potepvshykh y svydetey na predvartel'nom sledstvyu. [Provision of personal, property and other rights of victims and witnesses at preliminary investigation]. M.: VNII MVD RF. [in Russ.].

25. Shcherbanyuk, O. V. & Turman, N. O. (2015) Problemy zastosuvannya mediatsiyi yak formy vidnovnoho pravosuddya pry zdiysnenni kryminal'noho provadzhennya na pidstavi uhod. [Problems of using mediation as a form of restorative justice in criminal proceedings on the basis of agreements]. Pytannya borot'by zi zlochynnisty: zb. nauk. pr. / redkol.: V. I. Borysov ta in. KH.: Pravo. Vyp. 30. S. 31-39. [in Ukr.].

26. Yahunov, D. (2019) Praktyka YeSPL (pytannya kryminal'noho ta tsyvil'noho sudochynstva, zakhystu vlasnosti, pryvatnoho i simeynoho zhyttya). [Practice of the ECtHR (criminal and civil proceedings, protection of property, privacy and family life)]. 4-te vyd., pererob, i dop. Odesa: Feniks. 502 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Tertyshnyk V.M. Victim in competitive criminal procedure. The article analyses problems of determining ways to improve the procedural procedure to protect the rights and freedoms of victim in the legal field of competitive criminal justice. The issue of improving the status of the victim, extending his rights, determining the procedure for its implementation stipulated by law, harmonization of legislation, elimination of legal conflicts, ensuring the rule of law, strengthening guarantees The rights and freedoms of the victim.

Aligning the CPC of Ukraine with the Constitution of Ukraine, and coordinating it with the Civil Code of Ukraine and applicable international legal acts, we propose in the norm of the CPC of Ukraine, which determines the status of the victim, in addition to the rights established there by the law, to set out the following rights of the victim: a) to demand compensation for the moral harm caused and physical and pecuniary damages at the expense of the person guilty of the crime or persons who are financially responsible for their actions, and in cases where the person who committed the crime is not identified, for ahunok State budget; b) to respect his honor and dignity, to demand that facts of the collection, use, storage and disclosure of the degrading honor, dignity or business reputation of false information be prevented, and, if necessary, make a request for the removal of such information, raise the issue of closed court proceedings ; c) require arrest of the defendant's deposits and property and take other measures provided by law to recover the damage caused to him by the crime; d) require personal immediate examination by a forensic expert in case of personal injury or harm to his / her health; e) to use the legal assistance of a legal representative from a lawyer or other specialist in the field of law from the moment of recognition as a victim; g) have a confidential date with the legal attorney before the first interrogation, as well as the presence of a lawyer or legal representative at his first interrogation; g) to be acquainted with the decision on the appointment of forensic examination and the expert's opinion; h) to get acquainted with the case file in the suspended criminal proceedings on the grounds of not identifying the perpetrator; i) to participate directly in the examination of all evidence at the trial and to speak in court, regardless of the participation of the prosecutor.

The investigator, the inquirer, the prosecutor, the court are obliged to immediately explain to the victim his procedural rights, to hand him a written document describing his rights - a declaration of the victim's rights, to immediately take the measures provided by law for ensuring the victim's rights.

Prospects for further study of this problem are seen in the development of models of realization of the victims of their procedural rights at different stages of the process.

Keywords: *victim, victim's rights, rule of law, legal aid, procedural form.*

Чаплинський К. О.
доктор юридичних
наук, професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Калюга Т. О.
здобувач
(Відкритий
міжнародний
університет
розвитку людини
«Україна»)

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Досліджено криміналістично-значущі особливості способів шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Увага приділяється описанню способів, з'ясуванню їх особливостей, визначенню факторів, які впливають на їх формування, на підставі чого здійснено їх систематизацію. Покладаючи в основу ряд критеріїв для класифікації, всі варіанти шахрайських дій у сфері туризму зведено у три групи: обманні дії з боку суб'єктів, які мають офіційний дозвіл на здійснення такої діяльності (здійснюють обман у намірах, або з приводу різноманітних дій і подій); обманні дії з боку суб'єктів, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але виступають від імені таких осіб. В окрему групу віднесено вчинення шахрайських дій особами, діяльність яких виражалася у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг.

Ключові слова: шахрайство, туризм, договір, способи шахрайства, споживач туристичних послуг, туроператор, турагент.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Прогресивні зміни у структурі злочинності та поява нових сучасних способів дій, у тому числі із застосуванням обману та зловживання довірою, викликають необхідність пошуку нових рішень і застосування дієвих заходів для вирішення проблем удосконалення діяльності правоохоронних органів із розкриття та розслідування шахрайств, учинених у сфері туризму. Проте без володіння правоохоронними органами інформацією щодо основних способів, за допомогою яких вчиняються такі шахрайства, гарантувати успіх не завжди можливо, оскільки розслідування за таких обставин здійснюється в умовах інформаційної недостатності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми свідчить, що спосіб учинення злочину є центральним елементом механізму вчинення злочину і неодноразово розглядався у наукових працях Р. С. Белкіна, В. К. Гавло, Г. Г. Зуйкова, В. П. Колмакова, В. О. Образцова, А. М. Селіванова, Н. П. Яблокова та інших вчених. Спроби систематизувати способи шахрайства можна побачити у роботах: А. Ф. Волобуєва, О. Кришевича, О. В. Курман, Т. В. Охрімчук, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич та інших. Між тим, залишається ряд невирішених питань щодо конкретних прийомів і операцій, спрямованих на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування шахрайств, пов'язаних із наданням туристичних послуг. Це вказує на необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з позиції висвітлення відомостей про сучасні способи шахрайства у вказаній сфері, що і визначає актуальність даної наукової статті.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування способу злочину, а також надання характеристики способам вчинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг та їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широкий діапазон думок вчених із загальних питань визначення поняття та змістовної частини способу вчинення злочину, слід

зауважити, що в науковій літературі не приділялося достатньо уваги розробці способів вчинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг. Можна знайти лише класифікацію способів злочинних дій у туристичному бізнесі у рамках кримінально-правових та кримінологічних досліджень.

Так, А. І. Нестерова найпоширенішими видами шахрайств у сфері туристичного бізнесу вважає наступні: 1) фактична відсутність або ж зменшення обсягу послуг, що були включені до вартості туристичного продукту та оплачені замовниками; 2) надання недостовірної інформації замовникам туристичного продукту або ж умисне її приховування, замовчування про обставини, що їх винний зобов'язаний був повідомити особі, але, не зробивши це, ввів її в оману; 3) вимагання окремої оплати послуг, вартість яких була включена до програми туру; 4) діяльність туристичних фірм-одноденок тощо [1].

Натомість О. А. Клименко пропонує групувати шахрайські дії у сфері туризму за суб'єктом їх вчинення на: 1) ті, що вчиняються представниками туроператорів і турагентств; 2) ті, що вчиняються представниками інших суб'єктів туристичної індустрії, які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів; 3) ті, що вчиняються споживачами туристичних послуг. Крім того, в окремі групи науковець пропонує виділити способи шахрайства у сфері туризму, залежно від потерпілих: 1) щодо неповнолітнього; 2) щодо особи похилого віку; 3) щодо особи з обмеженими фізичними можливостями чи такої, яка перебуває у безпорадному стані [2].

У свою чергу Л. М. Томаневич та М. В. Рібун вважають, що шахрайські діяння у вказаній сфері можна згрупувати таким чином: 1) шахрайство, ініційоване туристами; 2) шахрайські дії, ініційовані туроператорами; 3) шахрайські дії, ініційовані турагентами; 4) шахрайські дії, ініційовані державними органами влади; 5) шахрайські дії, ініційовані готелями; 6) шахрайство з боку фірм-перевізників; 7) шахрайство у сфері діяльності страхових компаній; 8) кіберзлочинність [3, с. 158].

Утім, аналізуючи способи дій у сфері туристичної діяльності, ми побачили, що шахрайство може вчинятися як з боку суб'єктів, які мають офіційний дозвіл на здійснення такої діяльності (здійснюють обман у намірах або з приводу різноманітних дій і подій) – 78 %, так і суб'єктами, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але виступають від імені таких осіб – 22 %. Крім того, вчиненню шахрайських дій у 36 % випадків сприяли особи, діяльність яких виражалася у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг.

Для першої групи властивим є вчинення шахрайських дій на будь-якому етапі, починаючи від створення туристичного продукту суб'єктом господарювання, закінчуючи його супроводженням і споживанням.

Способи другої групи здебільшого мають місце на стадії створення туристичного продукту та при його збуті (укладання договору). Інших етапів може не бути через відсутність як такого «туристичного продукту».

В окрему групу можна виділити способи шахрайства, що виражаються у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг, суб'єктами, які не мають стосунку до туристичної діяльності (шахрайства при отриманні віз, паспортів, страхові випадки, перетинання кордону тощо).

Розглянемо ці групи способів більш детально. Насамперед, слід зазначити, що для того, щоб потрапити до іншої країни, необхідний дозвіл для в'їзду на її територію або для транзитного проїзду через її територію (віза). Однак, не завжди цей дозвіл отримується законним шляхом і не завжди надається уповноваженою на його видачу особою. Відтак, перший спосіб – вчинення шахрайських дій при отриманні віз для перетину кордону з метою туристичної подорожі.

Натомість кожна держава має право вводити свої обмеження на в'їзд, встановлювати перелік необхідних документів і правила ввезення товарів і цінностей. У ряді посольств, наприклад, затребують копії документів, що підтверджують бронювання готелю, авіаквитки, страховий поліс, а іноді й заставну суму (для кожної держави ця сума різна) та довідку про доходи, що надає певні гарантії. Деякі посольства виставляють вимогою для перетинання кордону надання довідок про стан здоров'я та відсутність судимості тощо.

Що стосується нашої держави, то правила оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію диктуються Постановою Кабінету Міністрів від 01.03.2016 № 118, яка визначає й перелік уповноважених органів, на які покладено функції з оформлення таких дозволів: закордонна дипломатична установа України, департа-

мент консульської служби МЗС, представництво МЗС на території України. Серед низки вимог (паспорт, анкета, документ про сплату консульського збору, поліс медичного страхування тощо), до іноземних туристів пред'являються й вимоги щодо надання документів, що підтверджують наявність достатнього фінансового забезпечення на період запланованого перебування і для повернення до держави походження або транзиту до третьої держави [4].

Утім, результати емпіричних досліджень дають підстави зробити висновок, що здебільшого (89 %) споживачі туристичних послуг звертаються не напряму до консульських установ та інших уповноважених органів, на які законом покладено обов'язки щодо розгляду візових клопотань і прийняття рішень стосовно оформлення віз, а звертаються за допомогою до суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, турагентів та інших посередників).

Між тим, представники турфірм інколи використовують для цього різні незаконні схеми: виготовляють фіктивні запрошення, підробляють ваучери і клопотання на продовження термінів візи тощо. Наявна також інформація про корупційні зв'язки окремих суб'єктів туристичної діяльності й іноземних дипломатичних і консульських працівників [5, с. 31]. На практиці існують випадки, коли шахраї блокують систему «еконсульство» її перевантаженням, щоб ніхто не міг самостійно зареєструватися, і водночас бронюють місця в системі для клієнтів офісу – візового посередника [6].

Наступний спосіб – при наданні послуг, що включені до вартості туристичного продукту, заявленого суб'єктом туроператорської діяльності.

Змістом цього способу є заздалегідь сплановане зменшення вартості оплачених послуг (наприклад, замість п'ятизіркового готелю туриста розміщують у сумнівному готелі з мінімальним обсягом зручностей або в районі, що за рівнем престижності та географічним розташуванням не відповідає оговореним в договорі умовам та сумі сплачених коштів). Нерідко обманні дії вчиняються шляхом зменшення обсягу заявлених туристичних послуг (наприклад, згідно з умовами договору сплачено кошти за екскурсійні, транспортні та інші додаткові види послуг, однак по прибуттю турист цих послуг так і не отримує або турист отримує квиток «в одну сторону» і змушений самостійно придбати квиток назад). У деяких випадках може йтися про фактичну відсутність заявлених послуг у місці отримання туристичного продукту. Однак така ситуація виникає лише за умов, якщо суб'єкт туроператорської діяльності припинив свою підприємницьку діяльність у сфері туристичного бізнесу і заволодів грошима клієнта, так і не виконавши зобов'язань щодо реалізації його туристичної подорожі.

Останнім часом, у зв'язку із масовою міграцією населення України за кордон з метою пошуку роботи, поширився такий вид шахрайства, як «працевлаштування» під виглядом надання туристичних послуг. Як наголошує А. І. Нестерова, така діяльність в основному характерна для західних регіонів, в яких є чимало турфірм, для яких туристична діяльність є прикриттям для здійснення шахрайських дій. За її даними, протягом останніх років відкрито ряд кримінальних проваджень за фактами діяльності таких підприємств і осіб, які займалися шахрайством (турфірми «Маззар», «Галатея» та ін.) [7, с. 296].

Переходячи до наступного виду шахрайства, слід сказати, що Закон України «Про туризм» передбачає обов'язкове медичне страхування та страхування від нещасних випадків. Інші види страховок турист обирає на власний розсуд або за рекомендацією суб'єкта туроператорської діяльності. Страхування здійснюється або туристом самостійно, або суб'єктами туристичної діяльності на підставі угод зі страховими компаніями, які мають право на проведення такої діяльності, тобто мають відповідну ліцензію. Основний зміст цього виду страхування – це компенсація медичних витрат, які можуть виникнути в закордонній поїздки внаслідок раптового захворювання або нещасного випадку безпосередньо в країні (місці) тимчасового перебування.

Сказане зумовлює необхідність страхування окреслених випадків. Однак, не завжди ця діяльність є законною і нерідко привертає шахраїв. Відтак, наступний спосіб – шахрайські дії, пов'язані зі страхуванням у сфері туризму.

І. О. Нестерова відзначає, що на практиці трапляються досить складні та витончені схеми шахрайських дій, участь у яких беруть українські туристичні фірми, працівники зарубіжних готелів, іноземні лікарі тощо. У підсумку – наявність страхового поліса не завжди гарантує страхувальнику безоплатне і безпроблемне лікування за кордоном [8, с. 57].

У юридичній літературі описані наступні поширені види та схеми шахрайства у сфері туристичного страхування: 1) страховик розробляє такі правила й умови туристичного страхування, які значно ускладнюють отримання страхових виплат страхувальником у разі настання страхового випадку; при цьому вказані положення вписані в договір страхування таким чином, що особа, яка не має відповідного досвіду, не має змоги самостійно виявити це, тим більше, що перед укладенням договору страхувальника усіляко переконують (вводять в оману) у перевагах цього страховика та умов, на яких здійснюється страхування. Цей нехитрий спосіб є одним із найпоширеніших на практиці; в результаті ж у разі настання страхового випадку застраховані часто залишаються без страхових виплат; 2) окремі види туристичного страхування (наприклад, страхування багажу) страховики іноді видають як обов'язкові, хоча насправді вони такими не є, і погоджуватись на них чи ні вирішує особисто сам турист; 3) лікар, який працює в готелі, запевняє туриста, що його поліс недійсний, і відправляє до медика (за попередньою з ним домовленістю), який лікує за готівкові гроші; суми оплати при цьому можуть бути достатньо великими, а гарантій, що страхова компанія погодиться їх повернути, немає жодних; 4) керівники туристичних груп, вступивши у змову з іноземними лікарями, під приводом обов'язкової звітності збирають у туристів страхові поліси, а потім на їх підставі оформляються медичні документи і страховим компаніям виставляються рахунки за лікування хвороб, про які самі туристи не «підозрювали»; подібні випадки зафіксовані в популярних серед українських туристів Греції, Кіпрі, Туреччині та інших країнах; 5) трапляються випадки, коли після настання страхового випадку з'ясовується, що страхової компанії, яка видала страхувальникові поліс, насправді не існує, а наявний на руках страховий поліс є звичайним папірцем тощо [5, с. 50].

Натомість, потерпілими від шахрайства можуть бути не тільки споживачі туристичних послуг (92 %), а й суб'єкти надання туристичних послуг (туроператори, турагенти) (8 %).

Звідси наступний спосіб – шахрайські дії стосовно туроператора з боку турагенства та навпаки.

І. О. Нестерова описує механізм вчинення шахрайських дій з боку турагенства стосовно туроператора наступним чином. Так, турагенство починає активно бронювати для своїх туристів тури, проте з оплатою не поспішає. Туроператору від цього агентства активно надходять заявки, при чому оплата підтверджується копіями банківських платіжних документів. Враховуючи давні партнерські відносини з цією компанією, а також солідність мережі, оператор, не чекаючи надходження грошей, оформлює туристам всі необхідні для туру документи і відправляє у «подорож». Проте після кількох тижнів очікування туроператор наполягає терміново сплатити борг. У відповідь туристична фірма надсилає гарантійні листи і завіряє, що гроші скоро надійдуть на рахунок туроператора. Однак грошей туроператор так і не отримує [8, с. 296]. Іноді турагенти підробляють платіжні документи, що засвідчують факт перерахування клієнтом коштів за відпочинок, а грошові кошти, що надійшли від останнього, привласнюють.

Переходячи до способів дій, учинених суб'єктами, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але виступають від імені таких осіб, хотілося б відзначити такий спосіб, як «створення фіктивної юридичної особи у вигляді туристичного агентства». Проте ми не стали вести мову про створення такої юридичної особи, як туроператор, оскільки у матеріалах кримінальних проваджень таких випадків ми не зустрічали. На нашу думку, це пов'язано із більш складною процедурою реєстрації такої особи та більш суворим контролем з боку компетентних осіб.

Схема такого обману дуже проста. Так, на стадії підготовки за фіктивними документами створюється юридична особа – туристичне агентство, діяльність якого пов'язана з наданням певного туристичного продукту. Наступним етапом є рекламування агентства та залучення клієнтів. Після укладання договору про надання туристичних послуг (фіктивного) фірма збирає грошові кошти і зникає.

Один із найпоширеніших способів обману з боку фірми-одноденки є також «розіграш путівок». Шахраї отримують інформацію про осіб, які мають намір здійснити подорож до іншої держави і дзвонять на телефон, повідомляючи про вигравши туристичної путівки, запрошують прийти до офісу. В офісі чекає ще кілька осіб, котрі також начебто виграли путівки. Шахраї демонструють відеофільм, на якому зображено місце подорожі. Після цього менеджер повідомляє, що туристичну путівку вони виграли, але

необхідно сплатити переліг до країни, при чому це необхідно зробити негайно. Внаслідок чого путівка виявляється недійсною. Психологічна обробка, котру проходять «жертви», може призвести до того, що навіть досить недовірливі люди погоджуються негайно внести гроші [9].

За таким же принципом можуть працювати туристичні фірми, які офіційно визнані банкрутом, однак певний час продовжують здійснювати підприємницьку діяльність.

Існують випадки вчинення шахрайських дій працівниками, яких запросили на роботу до агентства, яке здійснює туристичну діяльність на законних підставах. Зазвичай, після укладання невеликої кількості договорів та отримання грошей від туристів, вони зникають. При цьому керівництву турфірми тільки після зникнення цієї особи стає відомо про шахрайські дії.

Висновки. Отже, існує безліч шахрайських схем у сфері надання туристичних послуг. Обманні дії можуть вчинятися як з боку суб'єктів, які мають офіційний дозвіл на здійснення такої діяльності (здійснюють обман у намірах або з приводу різноманітних дій і подій), так і з боку суб'єктів, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але виступають від імені таких осіб. До шахрайства пряме або опосередковане відношення можуть мати особи, діяльність яких пов'язана із супроводженням дій, необхідних для отримання туристичних послуг (представники страхових компаній, консульських установ, авіакомпаній та ін.).

Список використаних джерел

1. Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінально-правова характеристика та запобігання: дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Нестерова Ірина Анатоліївна. Ужгород, 2016. 240 с.
2. Клименко О. А. Особливості кримінально-правової характеристики шахрайства у сфері надання туристичних послуг. *Верховенство права*. 2017. № 2. URL: <http://sd-vp.info/2017/osoblivosti-kriminalno-pravovoyi-harakteristiki-shahrajstva-u-sferi-nadannya-turistichnih-poslug/> (дата звернення: 01.11.2019)
3. Томаневич Л. М., Рібун М. В. Протидія шахрайству у сфері туризму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. № 2. С. 154–161.
4. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію: URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249794301> (дата звернення: 01.11.2019)
5. Андрушко А. В., Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.
6. Логінов Я. Польські 5-річні візи: обіцяне стало реальним, але проблеми залишилися. *Дзеркало тижня*. 16 жовтня 2015 р. URL: http://gazeta.dt.ua/international/polski-5-richni-vizi-obicyuane-stalo-realnim-aleproblemi-zalishilisya_.html (дата звернення: 01.11.2019)
7. Нестерова І. А. Способи шахрайства в сфері туристичного бізнесу України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 295–298.
8. Нестерова І. О проявленнях шахрайства в сфері туристичного страхування. *Leges et Viae*. 2014. № 4. С. 56–59.
9. Туристичні афери. Сіріус – зірка вашої безпеки. Інформаційний портал: веб-сайт. URL: <https://sirius.kiev.ua/> (дата звернення: 02.11.2019)

Надійшла до редакції 14.02.2020

References

1. Nesterova, I. A. (2016) Zlochynnist' u sferi turystychnoho biznesu [Crime in the sphere of tourist business] : kryminal'no-pravova kharakterystyka ta zapobihannya: dys. ...kandydata yuryd. nauk : 12.00.08 / Nesterova Iryna Anatoliyivna. Uzhhorod. 240 s. [in Ukr.].
2. Klymenko, O. A. (2017) Osoblyvosti kryminal'no-pravovoyi kharakterystyky shakhraystva u sferi nadannya turystychnykh posluh. [Features of criminal-law characteristics of fraud in the sphere of tourist services]. *Verkhovenstvo prava*. № 2. URL: <http://sd-vp.info/2017/osoblivosti-kriminalno-pravovoyi-harakteristiki-shahrajstva-u-sferi-nadannya-turistichnih-poslug/> (data zvernennya: 01.11.2019). [in Ukr.].
3. Tomanevych, L. M. & Ribun, M. V. (2013) Protydiya shakhraystvu u sferi turyzmu. [Anti-fraud in tourism]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav. Seriya ekonomichna*. № 2. S. 154–161. [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennya Pravyl oformlennya viz dlya v'yizdu v Ukrayinu i tranzynnoho proyizdu cherez yiyi terytoriyu [On approval of the Visa Rules for entry into and transit through Ukraine] : URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249794301> (data zvernennya: 01.11.2019). [in Ukr.].
5. Andrushko, A. V. & Nesterova, I. A. (2016) Zlochynnist' u sferi turystychnoho biznesu: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya [Crime in the sphere of tourism business: criminological characteristics and prevention] : monohrafiya. Uzhhorod : TOV «IVA». 220 s. [in Ukr.].

6. Lohinov, Y. A. (2015) Pol's'ki 5-richni vizi: obitsyane stalo real'nym, ale problemy zalyshylysia. Dzerkalo tyzhnya. 16 zhovtnya 2015 r. [Polish 5-year visas: the promise became real, but the problems remained. The mirror of the week. October 16, 2015]. URL : http://gazeta.dt.ua/international/polski-5-richni-vizi-obicyane-stalo-realnim-aleproblemi-zalishilisyia_.html (data zvernennya: 01.11.2019). [in Ukr.].

7. Nesterova, I. A. (2011) Sposoby shakhraystva v sferi turystychnoho biznesu Ukrainy. [Fraud in the tourist business of Ukraine]. Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava. № 1. S. 295–298. [in Ukr.].

8. Nesterova, I. (2014) O proyavlenyyakh moshennichestva v sferi turystycheskoho strakhovannya. [On the manifestations of fraud in the field of tourist insurance]. Legea și Viața. № 4. S. 56–59. 9. Turystychni afery. Sirius – zirka vashoyi bezpeky. Informatsiyyny portal: veb-sayt. URL: <https://sirius.kiev.ua/> (data zvernennya: 02.11.2019). [in Russ.].

9. Turystychni afery. Sirius – zirka vashoyi bezpeky. [Tourist scams. Sirius is the star of your safety]. Informatsiyyny portal: veb-sayt. URL: <https://sirius.kiev.ua/> (data zvernennya: 02.11.2019). [in Ukr.].

SUMMARY

Chaplynskiy K. O., Kalyuga T. O. Ways of commitment fraud in tourist industry: forensic analysis. The article deals with the study of forensically significant features of the methods of fraud in the sphere of tourist services. Attention is paid to description of methods, clarifying their characteristics, determining the factors that affect their formation on the basis of what they were ordering. Laying the basis of a set of criteria for the classification, all the options of fraudulent activities in the tourism sector are summarized in three groups: fraudulent actions by entities that are authorized to conduct such activities (exercise deception in intent, or about a variety of actions and events) fraudulent actions on the part of the constituent entities, which have no official relationship to the tourism business, but on behalf of such persons. In a separate group of related fraudulent operations by individuals whose activity was expressed in support of actions required to obtain travel services.

The purpose of the article is to analyze the approaches in the legal literature to the treatment of the crime, as well as to characterize the ways of committing fraud in the sphere of tourist services and their classification.

Despite the wide range of opinions of scholars on the general issues of defining the concept and content of the crime, it should be noted that the scientific literature has not paid sufficient attention to the development of fraudulent practices in the provision of tourist services. You can find only the classification of criminal acts in the tourism business and criminal and criminal studies.

There are many fraudulent schemes in the field of tourist services. Fraudulent actions may be taken either by entities having official authorization to carry out such activities (deceiving intentionally or by various actions and events) or by entities having no official relation to the tourist. Business, but act on behalf of such persons. Fraud can be directly or indirectly attributed to persons whose activities are associated with the activities required to obtain travel services (representatives of insurance companies, consulates, airlines, etc.).

Keywords: *fraud, travel, contract, methods of fraud, consumer of travel services, tour operator, travel agent.*

УДК 343.133

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-189-194

Юрчишин В. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Чернівецький юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

ВІДОМЧИЙ КОНТРОЛЬ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО – ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття стосується з'ясування поняття й сутності відомчого контролю та процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень. Досліджено повноваження керівника органу досудового розслідування та конституційну функцію процесуального керівника (прокурора) з організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Ключові слова: керівник органу досудового розслідування, процесуальний керівник (прокурор), слідчий, матеріали кримінального провадження.

Постановка проблеми. Обраний Україною євроінтеграційний курс має на меті імплементацію у вітчизняну юриспруденцію найкращих інститутів кримінального провадження, що достатньо тривалий час успішно функціонують у зарубіжних країнах. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року удосконалив майже всі стадії кримінального процесу, не оминувши й правового статусу всіх суб'єктів, які беруть участь у кримінальних процесуальних праввідносинах. Особливу роль у кримінальному провадженні завжди відігравали, відіграють та будуть відігравати прокурор і керівник органу досудового розслідування.

Новітні підходи до розуміння правового статусу й функціонального призначення прокурора та керівника органу досудового розслідування у кримінальному провадженні жорстко підвищили вимоги до їх діяльності. Запровадження принципу незмінності прокурора посилює його загальну відповідальність як представника держави за остаточний результат кожного кримінального провадження.

Нормативне закріплення за прокурором функції процесуального керівництва у кримінальному провадженні є фактичною реалізацією положень Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо ролі прокурорів у системі кримінального правосуддя». Більше того, зарубіжний досвід правового закріплення процесуального керівництва прокурора у кримінальному провадженні вже довів ефективність його існування.

Реалізація повноважень керівника органу досудового розслідування та процесуального керівника під час проведення досудового розслідування пов'язані з прийняттям рішень про їх проведення, а також використанням результатів у кримінальному провадженні, що покладає на них обов'язок здійснення відомчого контролю, процесуального керівництва щодо повноти та результативності слідчих дій та налагодження взаємодії з іншими уповноваженими суб'єктами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання реалізації повноважень керівника органу досудового розслідування та функції організації процесуального керівництва досудовим розслідуванням на фундаментальному рівні розглядали Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, В. В. Долежан, О. В. Капліна, П. М. Каркач, Г. К. Кожевніков, М. В. Косюта, А. В. Лапкін, В. Т. Малярченко, О. Р. Михайленко, І. Є. Марочкін, В. Марчук, О. І. Медведько, Г. В. Мовчан, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, Ю. Є. Полянський, М. В. Руденко, О. М. Толочко, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та ін.

Окремі аспекти повноважень керівника органу досудового розслідування та функції процесуального керівника у досудовому розслідуванні досліджували

© Юрчишин В. М., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0238-678X>

kafkrim@ukr.net

С. А. Альперт, М. І. Бажанов, О. В. Баулін, В. В. Вапнярчук, В. В. Гаврилов, В. Г. Гончаренко, М. В. Жогін, В. С. Зеленецький, С. А. Крушинський, В. В. Колодчин, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, П. А. Лупинська, В. В. Луцик, Г. А. Матусовський, М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, В. П. Нажимов, Ю. Є. Полянський, О. Б. Соловійов, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, І. Я. Фойницький, В. М. Хотенець, Ю. П. Янович та інші вчені.

Водночас, незважаючи на загалом великий обсяг наукових напрацювань із цих питань, комплексного монографічного дослідження процесуальних повноважень керівника органу досудового розслідування та функцій процесуального керівника у досудовому розслідуванні в умовах дії чинного КПК України та прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» не було проведено, що свідчить про актуальність та важливість зазначеної проблеми.

Таким чином, необхідність удосконалення і вирішення наведених проблем у подальшому й зумовило вибір теми статті. Її актуальність визначається невідкладними завданнями посилення відомчого контролю та процесуального керівництва за законністю досудового розслідування кримінальних правопорушень, а з другого – потребами розробки методичних рекомендацій щодо дотримання законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Мета статті – визначити сутність і зміст повноважень керівника органу досудового розслідування та функцій процесуального керівника та механізм їх реалізації під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, основним організаційним способом забезпечення як законності, так і правомірності слідчих дій є здійснення відповідного нагляду та контролю, який за суб'єктами поділяють на відомчий, прокурорський, судовий та здійснюваний іншими учасниками процесу, а за змістом – на організаційний та процесуальний.

Відомчий контроль – це самостійний вид державного контролю, який є складовою діяльності уповноваженого органу з керівництва підлеглими з метою спрямування їх роботи на виконання поставлених перед ними завдань, своєчасного виправлення допущених ними помилок. Його розглядають як один із принципів розслідування та як вид практичної діяльності. Зокрема, як принцип розслідування він є системою правових приписів, якими передбачена та регламентована організаційно-контрольна функція керівника підрозділу, на який покладено обов'язки розслідування злочинів, що передбачає контроль за діяльністю підпорядкованих йому слідчих із метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

А з практичного погляду він є організаційною та контрольно-наглядовою діяльністю начальника відповідного слідчого підрозділу за діями підпорядкованих йому слідчих із метою сприяння виконання ними їхніх службових функцій.

Із цією метою відомчий контроль реалізує повноваження: 1) організаційно-розпорядчого характеру; 2) із виявлення та запобігання порушенням законності; 3) щодо реагування на виявлені порушення [8, с. 69].

О. Михайленко відомчий контроль за змістом поділяє на організаційно-відомчий (адміністративно-управлінський) та відомчо-процесуальний [3, с. 448]. Зокрема, організаційно-відомчий контроль пов'язаний із виконанням слідчими службових повноважень і полягає у створенні їм належних умов роботи, надання допомоги в організації розслідування, а тому базується на нормах конституційного, адміністративного й трудового законодавства і може бути регламентований як нормами законів, так і нормами відомчих підзаконних актів. Його здійснюють начальники міськрайвідділів, керівники управлінь Міністерства внутрішніх справ та їх заступники, які: планують роботу відділу, контролюють виконання планових заходів; організують взаємодію з іншими відділами і службами МВС; координують роботу відділу з органами прокуратури та суду; здійснюють і контролюють виконання рішень колегій, наказів і вказівок МВС та УВС зі слідчої роботи; викликають із місць працівників підлеглих слідчих підрозділів для звіту про стан слідчої роботи; доповідають керівництву УВС про результати аналізу оперативної обстановки щодо боротьби зі злочинністю, про стан слідчої роботи і у справах, які заслуговують особливої уваги; разом із відділом кадрів УВС здійснюють підбір, розстановку, навчання, атестацію й виховання слідчих; поширюють і впроваджують позитивний досвід у їх роботі; оперативно реагують на кожний випадок порушення законності в їх діяльності.

А метою відомчого процесуального контролю є забезпечення законності, обгрунтованості, повноти, усебічності та об'єктивності процесуальної діяльності підлеглих йому слідчих. Його покладають на начальника слідчого відділу, який безпосередньо керує слідчими та має найбільше можливостей здійснення ефективного та своєчасного контролю за законністю провадження розслідування; його процесуальні повноваження регламентовані нормами кримінально-процесуального законодавства, насамперед КПК.

Зокрема, діяльність начальника слідчого відділу реалізується в трьох основних напрямках: 1) процесуальний контроль за діяльністю слідчого; 2) організація й координація цієї діяльності; 3) сприяння та надання допомоги слідчому [6, с. 13].

На думку В. Фаринника, контроль начальника слідчого відділу доречно поділяти: 1) залежно від характеру повноважень і джерела їх закріплення – на процесуальний та організаційний; 2) відповідно до організаційно-штатної побудови органів слідства в системі МВС України – на рівні слідчих відділів, на рівні слідчих управлінь та на рівні ГСУ МВС України; 3) за етапами чи спрямованістю – на превентивний (запобіжний), поточний (оперативний), фільтрувальний [6, с. 8].

Відомчий контроль починається вже з початку виникнення кримінально-процесуальних правовідносин, оскільки після офіційного прийняття та реєстрації заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення її передають керівнику органу розслідування, який визначає слідчого (слідчих), що здійснюватиме досудове розслідування, яке процесуально оформляють у вигляді доручення про проведення досудового розслідування [7, с. 88].

Згідно з ч. 2 ст. 39 КПК керівник органу розслідування уповноважений: 1) визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих; 2) відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування; 3) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора; 4) уживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим; 5) погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених цим Кодексом; 6) здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого; 7) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом.

Отже, основними способами процесуального контролю начальника слідчого відділу досудовим розслідуванням є: витребування і перевірка кримінальних справ та надання письмових вказівок слідчим про провадження розслідування; передача кримінальної справи від одного слідчого іншому; доручення розслідування справ декільком слідчим.

Слід погодитись із висновком, що норми закону, які надають начальнику слідчого відділу можливість давати обов'язкові для виконання вказівки слідчому щодо розслідування майже з усіх питань слідства, суперечать принципу процесуальної незалежності слідчого. А тому з метою подальшого вдосконалення правового регулювання цих правовідносин необхідно виділити в самостійну норму закону чіткий і вичерпний перелік найбільш важливих питань розслідування, за якими начальник слідчого відділу уповноважений давати слідчому обов'язкові для виконання вказівки. При цьому за слідчим повинно бути збережено право на оскарження тих вказівок, які не відповідають його переконанням [6, с. 20].

Щодо прокурорських механізмів забезпечення правомірності слідчих дій, то згідно зі ст. 131-1 Конституції України на прокуратуру покладено:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [2].

Усі ці повноваження свідчать про те, що, на відміну від нагляду «за точним і однаковим виконанням законів», який прокуратура здійснювала згідно зі ст. 162 Консти-

туції УРСР 1978 р. [1, с. 43], тепер основним напрямом її діяльності є забезпечення верховенства права. Саме тому відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК у кримінальному провадженні на прокурора покладено нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва ним [9, с. 140].

Слід відзначити, що прокурорський нагляд не дублює процесуальний контроль начальника органу розслідування. Відмінність між ними полягає в тому, що мета відомчого контролю – забезпечення виконання завдань провадження, а метою прокурорського нагляду є забезпечення дотримання в його ході верховенства права. Крім того, особливості прокурорського нагляду полягають і в тому, що: слідчий, який здійснює розслідування, організаційно не підлеглий прокурору, який здійснює нагляд за його діяльністю; тільки прокурор уповноважений вирішувати суперечності між начальником слідчого відділу і слідчим із питань розслідування; повноваження прокурора щодо нагляду за діяльністю слідчого регламентовані детальніше. Для здійснення завдань нагляду прокурор наділений повноваженнями владно-розпорядчого характеру, які є не тільки його правами, а й обов'язками, оскільки згідно з п. 4 ст. 6 Закону «Про прокуратуру», виявивши порушення вимог закону, він зобов'язаний застосувати свої повноваження щодо усунення цих порушень і притягнення до відповідальності осіб, які їх допустили [5].

О. Михайленко повноваження прокурора поділяє на: а) організаційно-розпорядчого характеру: дає письмові вказівки, що стосуються порушення кримінальної справи, перевірки окремих версій, застосування конкретних заходів процесуального примусу, зі збору та перевірки доказів, розкриття злочинів, розшуку осіб, які їх скоїли, тощо; б) із виявлення можливих порушень законності: має право витребувати як ті, що розслідуються, так і призупинені та припинені провадження справи, перевіряти матеріали, які безпосередньо справи не стосуються (плани розслідування, статистичні дані, заяви, скарги тощо), витребувати інформацію про хід і результати розслідування, про виконання його доручень і вказівок; в) щодо реагування на виявлені порушення – шляхом відміни або зміни незаконних процесуальних актів, відновлення порушених прав тощо; г) із запобігання можливих порушень законності: надання санкцій, затвердження слідчих актів, висловлення згоди з рішеннями слідчого. З урахуванням цього в діяльності прокурора він виділяє три стадії, суть яких полягає у виявленні, усуненні, запобіганні порушенням законності. *Перша – інформаційно-перевірочна (пошукова) стадія*, на якій прокурор отримує інформацію про недотримання законності, сам ініціює виявлення порушень, оцінює зібрані дані та визначає, чи було порушення, чи ні, а якщо було, то які причини й умови йому сприяли. *Друга стадія* – це реагування на виявлені порушення, їх причини й умови, відновлення порушених прав і законних інтересів, притягнення винних до відповідальності. Формами реагування тут можуть бути: постанови, подання, службові записки, інформації тощо. *Третя (завершальна) стадія* охоплює розробку профілактичних заходів та у зв'язку з виявленими порушеннями, з метою визначення ефективності застосування прокурором засобів реагування на порушення законності [3, с. 208].

Отже, повноваження прокурора спрямовані на запобігання порушенням, виявлення та виправлення їх. Способами *запобігання* порушенням є: 1) надання згоди на винесення слідчим подання до суду про проведення окремих слідчих дій і застосування заходів примусу; 2) санкціонування окремих слідчих дій; 3) продовження строків розслідування; 4) надання згоди на направлення справи до суду; 5) затвердження або відмова в затвердженні обвинувальних актів.

Способами *виявлення* порушень є право прокурора: 1) вимагати для перевірки кримінальні справи, документи, матеріали та інші відомості про вчинені злочини й перебіг досудового розслідування; 2) брати участь у провадженні розслідування, у проведенні окремих слідчих дій; 3) перевіряти скарги на дії та рішення органів і посадових осіб, які здійснюють розслідування; 4) давати доручення керівнику органу розслідування щодо проведення перевірок діяльності підлеглих.

А способами *виправлення* виявлених порушень є: 1) скасування незаконних та необґрунтованих постанов органів розслідування; 2) передавання справи від одного слідчого іншому; 3) передавання справи від одного органу розслідування іншому; 4) відсторонення слідчого від розслідування; 5) звільнення кожного, хто незаконно утримується під вартою; 6) зміна запобіжного заходу; 7) закриття кримінального провадження; 8) порушення стосовно слідчого дисциплінарного провадження тощо.

Заслуговує на увагу пропозиція, що у випадку скасування рішення слідчого

прокурор повинен скласти два окремих документи – постанову про скасування рішення слідчого і вказівки про проведення додаткових слідчих дій [4].

Висновки. Незважаючи на те, що слідчі дії, пов'язані з обмеженням конституційних прав та свобод особи, провадяться на підставі судового рішення, відомчий контроль та прокурорський нагляд за законністю й обґрунтованістю їх провадження залишаються одним із засобів забезпечення прав та свобод їх учасників під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Конституція (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Москва: Юрид. лит., 1987. 48 с.
2. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/shon>.
3. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Киев: Юринком Интер, 1999. 448 с.
4. Погорельский М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія. Харків: АРСІС, 2002. 159 с.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1302-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
6. Фаринник В. І. Здійснення начальником головного слідчого управління МВС України процесуального контролю за розслідуванням злочинів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.
7. Чернявський С. С., Татаров О. Ю. Правове та організаційне забезпечення розгляду в ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 85-93.
8. Чувилев А. А., Кальницький В. В. Процессуальный контроль начальника следств. Отдела. *Сов. государство и право*. 1983. № 4. С. 69-70.
9. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 442 с.

Надійшла до редакції 24.02.2020

References

1. Konstytutsyya (Osnovnoy Zakon) Soyuzu Sovet'skykh Sotsyalystycheskykh Respublyk. [The Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics]. Moskva: Yuryd. lyt., 1987. 48 s. [in Russ.].
2. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon vid 28 chervnya 1996 r. [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 No. 254k / 96 – ВР]. № 254k/96–ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/shon>. [in Russ.].
3. Mykhaylenko, A. R. (1999) Rassledovanye prestuplenyy: zakonnost' y obespechenye prav hrazhdan. [Investigation of crimes: lawfulness and protection of citizens' rights]. Kyev: Yuryнком Ynter. 448 s. [in Ukr.].
4. Pohorets'kyy, M. A. (2002) Kryminal'no-protseual'ni pravovidnosyny: struktura i systema [Criminal procedural relations: structure and system] : monohrafiya. Kharkiv: ARSIS. 159 s. [in Ukr.].
5. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016 № 1302-VIII. [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of 02.06.2016 No. 1302-VIII]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. [in Ukr.].
6. Farynnyk, V. I. (2012) Zdiysnennya nachal'nykom holovnoho slidchoho upravlinnya MVS Ukrayiny protseual'noho kontrolyu za rozsliduvanniam zlochyniv [Implementation of procedural control over investigation of crimes by the chief of the main investigative department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. 20 s. [in Ukr.].
7. Chernyavs'kyy, S. S. & Tatarov, O. YU. (2013) Pravove ta orhanizatsiynе zabezpechennya roz'hlyadu v OVS zayav i povidomlen' pro kryminal'ni pravoporushennya ta inshi podiyi. [Legal and organizational support for consideration in the police of allegations and reports on criminal offenses and other events]. Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny. № 2. S. 85-93. [in Ukr.].
8. Chuvylev, A. A. & Kal'nytskyy, V. V. (1983) Protseual'nyy kontrol' nachal'nyka sledstv. Otdela. *Sov. gosudarstvo y pravo*. № 4. S. 69-70. [in Russ.].
9. Yurchyshyn, V. M. (2017) Funktsiyi prokurora u dosudovomu rozsliduvanni [The functions of the prosecutor in the pre-trial investigation] : teoriya i praktyka: dys... dokt. yuryd. nauk: 12.00.09. Zaporizhzhya. 442 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Yurchyshyn V.M. Departmental control and procedural guidance – guarantees of legality observance in pre-trial investigation. The article deals with clarifying the concept, nature, departmental control and procedural guidance of pre-trial investigation in minimal offenses. The authorizations of the

head of the pre-trial investigation body and the constitutional function of the procedural head (prosecutor) in organizing and managing the pre-trial investigation have been studied.

The author has concluded that the prosecutor's powers are to prevent, detect and correct violations. Ways to prevent violations are: 1) consenting to the investigator's submission to the court about the conduct of individual investigative actions and the application of coercive measures; 2) authorizing individual investigative actions; 3) extension of the investigation period; 4) giving consent to the referral of the case to court; 5) approval or refusal to approve indictments.

The methods of detecting violations are the right of the prosecutor: 1) to request criminal cases, documents, materials and other information about the crimes committed and the course of the pre-trial investigation to be checked; 2) participate in the investigation, in the conduct of individual investigative actions; 3) review complaints against actions and decisions of bodies and officials conducting investigations; 4) to instruct the head of the investigation body to carry out inspections of the activities of subordinates.

And the ways of correcting the detected violations are: 1) abolition of illegal and unjustified decisions of the investigation bodies; 2) transferring the case from one investigator to another; 3) transferring the case from one investigative body to another; 4) removal of the investigator from the investigation; 5) the release of anyone illegally detained; 6) change of preventive measure; 7) closure of criminal proceedings; 8) initiation of disciplinary proceedings against the investigator and the like.

Keywords: *head of the pre-trial investigation body, procedural head (prosecutor), investigator, materials of criminal proceedings.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-194-199

Арешонков В. В.
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія
внутрішніх справ)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто основні нормативно-правові акти, що регламентують проведення досліджень, пов'язаних із криміналістичною технікою як розділом криміналістики. Проаналізовано законодавчі положення, що регулюють проведення слідчих (розшукових) дій під час виявлення, фіксації, вилучення та дослідження об'єктів, які містять криміналістично вагомую інформацію та можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *кримінальне провадження, законодавство, нормативно-правовий акт, сліди, техніко-криміналістичні дослідження, спеціаліст, експерт.*

Постановка проблеми. Ефективність та якість техніко-криміналістичних досліджень багато в чому залежить від нормативно-правової бази, що регламентує їх проведення. Оскільки будь-яка діяльність на стадії досудового розслідування перебуває у правовому полі, суб'єкти такої діяльності так чи інакше повинні діяти в межах чинного законодавства. Техніко-криміналістичні дослідження як складова діяльності з розслідування злочинів підлягають нормативно-правовому регулюванню, що цілком обґрунтовано. З іншого боку, розглядувані нами дослідження носять у багатьох випадках творчий, дослідницький характер, і будь-які обмеження, у тому числі законодавчі, можуть негативно вплинути на їх результати. Зважаючи на недосконалість законодавства України, що регламентує діяльність правоохоронних органів, про що неодноразово зазначали науковці, зосередимо увагу на нормативно-правових актах, що в той чи інший спосіб регулюють проведення техніко-криміналістичних досліджень, і визначимо шляхи їх удосконалення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням удосконалення нормативно-правового регулювання проведення криміналістичних досліджень у межах процесу розслідування злочинів приділено значну увагу з боку нау-

---

© Арешонков В. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1776-1220>

pira@ua.fm

ковців. Такі українські вчені, як В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, Г. М. Надгортний, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Г. М. Соколовський, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, зробили значний внесок у розробку нормативно-правового регулювання криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Однак вони в основному розглядали проблемні питання призначення та проведення судових експертиз. Комплексного дослідження з нормативно-правового регулювання проведення техніко-криміналістичних досліджень, починаючи від процесу збирання й дослідження доказів під час огляду місця події й закінчуючи проведенням експертиз, на сьогодні не проведено.

Метою статті є аналіз положень Конституції України та основних нормативно-правових актів, що регулюють проведення техніко-криміналістичних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень, і визначення напрямів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Із конституційного права відомо, що законодавчі акти за юридичною силою поділяються на: а) Конституція України; б) закони України; в) підзаконні акти [1, с. 34]. Розглянемо більш детально перші дві групи законодавчих актів, щоб визначити їх значення у регулюванні техніко-криміналістичних досліджень.

Конституція України має вищу юридичну силу щодо всіх інших правових актів. Закони та інші нормативно-правові акти приймають на основі Конституції України, вони повинні відповідати їй (ст. 8 Конституції). Конституція визначає сфери суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, зокрема і правовідносини, які виникають під час розслідування кримінальних правопорушень: проведення слідчих (розшукових) дій, техніко-криміналістичних досліджень. Іноді співробітники слідчих та експертних підрозділів, які є суб'єктами техніко-криміналістичних досліджень, у своїй діяльності керуються лише відомчими нормативними актами, забуваючи про норми Конституції України. Однак потрібно мати на увазі, що Конституції притаманна пряма дія норм, тобто особа, чій права порушено, має можливість звернутися безпосередньо до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод.

Перш за все це стосується можливих порушень прав і свобод людини в разі проведення слідчих (розшукових) дій, під час яких вилучають предмети, що можуть бути об'єктами техніко-криміналістичних досліджень. Зокрема, під час проведення огляду в житлі або іншому володінні особи вилучають сліди чи об'єкти з різного роду слідами. Криміналістичні рекомендації наголошують, що першочергово сліди вилучають разом з об'єктами, на яких вони залишені. Ними можуть бути предмети побуту: вази, статуетки, кухонний посуд, дзеркала, предмети одягу, взуття людини тощо, які є приватною власністю господаря квартири чи приміщення. У слідчій практиці трапляються випадки, коли таке майно вилучають без дозволу володаря, посилаючись на криміналістичні рекомендації. Хоча в Конституції України зазначено, що право приватної власності є непорушним, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (ст. 41). Тому в таких випадках обов'язково потрібна згода господаря на вилучення предметів зі слідами. У разі неотримання такої згоди для вилучення слідів потрібно застосовувати техніко-криміналістичні засоби.

Під час вилучення слідів на місці події варто також запобігати вчиненню дій, що можуть зруйнувати або пошкодити предмети обстановки. Наприклад, у разі виявлення слідів зняття замка на обшивці дверей можливе їх вилучення шляхом випилювання частини дверей або лутки. Під час обшуку, щоб віднайти об'єкти пошуку або заборонені для обігу предмети, допускається відкриття шухляд, сейфів, схованок тощо шляхом їх пошкодження. У цьому випадку потрібно враховувати доцільність таких дій і не забувати не тільки про положення ст. 41, а й про норму ст. 56 Конституції України, а саме: «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Проводячи техніко-криміналістичні дослідження в галузі почеркознавства, лінгвістики, фоноскопії, спеціалісти та експерти працюють із письмовими текстами, відео- й аудіозаписами, зміст яких може бути досить різний, включаючи і подробиці життя особи, її стосунки з оточенням, нахили, уподобання тощо, які є особистими, можливо, навіть інтимними. Такі матеріали можуть бути як об'єктами техніко-криміналістичних досліджень, так і зразками для порівняльного дослідження, наприклад, вільні зразки почерку, що містяться в листах або записних книжках, щоденниках. Їх вилучають, як

правило, під час проведення обшуку. Аудіо-, відеоматеріали можуть бути вилучені також під час проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем. Техніко-криміналістичне дослідження цих матеріалів можна проводити безпосередньо під час їх вилучення для попередньої оцінки змісту та можливостей їх використання в подальшому, а також під час проведення почеркознавчої, лінгвістичної експертизи та експертизи аудіо-, відеозапису. У разі проведення таких досліджень потрібно дотримуватись вимог ст. ст. 31, 32 Конституції України, які проголошують, що «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції» і «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди».

Отримання зразків для експертизи є слідчою (розшуковою) дією, передбаченою ст. 245 КПК України. Згідно з цією статтею, слідчий або залучений до проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліст може відібрати зразки у примусовому порядку. Ми підтримуємо думку І. В. Пирога, що при цьому порушується право людини на повагу до її гідності та особисту недоторканість (ст. ст. 28, 29 Конституції України) [2, с. 132]. Права порушуються навіть у разі відібрання відбитків пальців рук із використанням типографської фарби для дактилоскопіювання, уже не кажучи про примусовий характер цієї слідчої (розшукової) дії. У примусовому порядку під час слідчої дії відбирають, як правило, і зразки біологічного походження, які використовують здебільшого для проведення судово-медичних експертиз. Галузь криміналістичної техніки одорологія вже давно використовує волосся та кров як джерело запаху людини для проведення експертизи [3, с. 231-232]. З означеного випливає, що під час відібрання зразків для експертизи, щоб забезпечити права людини, необхідно суворо дотримуватись процесуального порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії, не допускати принизливого ставлення до особи та обирати безпечні й необразливі методи (наприклад, використовувати «живий» сканер для дактилоскопіювання).

Конституція України має вищу юридичну силу, окремі її положення є нормами прямої дії, інші – посилаються на закони, що регулюють суспільні відносини в окремих сферах людської діяльності. Основними законами України, що регламентують проведення техніко-криміналістичних досліджень, є Кримінальний процесуальний кодекс [4] та Закон України «Про судову експертизу» [5]. Серед правових норм, зазначених у КПК України, розглянемо ті, що регулюють процес збирання доказів, які можуть бути об'єктами техніко-криміналістичних досліджень, та ті, що регулюють діяльність основних суб'єктів таких досліджень, а саме спеціаліста та експерта.

Стаття 71 КПК України зазначає, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду». Зі змісту статті можна визначити два види діяльності спеціаліста: консультативна та технічна допомога. У криміналістичній літературі виділяють чотири види: криміналістична, консультативна, методична й технічна [6, с. 12].

Методична допомога полягає у відпрацюванні прийомів виявлення, фіксації та вилучення доказів. При цьому спеціаліст-криміналіст удосконалює свою майстерність та одночасно розширює світогляд слідчого щодо застосування нових засобів і методів збирання доказів. Криміналістична допомога, на думку П. П. Іщенко, полягає в такому: «1) виявленні доказів – слідів і предметів (в тому числі і мікроскопічних розмірів), «прояві» слабковидимих і невидимих слідів; 2) поясненні механізму утворення слідів і пошкоджень; 3) наданні допомоги в фіксації доказів» [6, с. 13]. Спеціалісти при цьому: а) допомагають фахово і повно описати виявлені докази у протоколі; б) використовують засоби фіксації доказів (фото-, відеозйомка, складання планів, схем, креслень тощо); в) виготовляють різноманітні відбитки, зліпки та копії слідів, що передають ознаки зовнішніх властивостей слідоутворювального предмета; г) допомагають слідчому правильно вилучати та упаковувати виявлені докази [6, с. 13]. За результатами цих дій спеціаліст

разом зі слідчим висуває слідчі версії щодо кількості осіб, які брали участь у вчиненні кримінального правопорушення, їх фізичних властивостей, механізму подолання перешкод тощо, що в остаточному підсумку визначає весь механізм вчинення злочину.

Криміналістична допомога за своєю сутністю багато в чому носить дослідницький характер. Установити належність окремих предметів на місці події до вчиненого злочину можна тільки після їх ретельного дослідження. Виявлення слідів рук сучасними хімічними та фізико-хімічними методами (із використанням нінгідрину, алоксану, азотнокислого срібла, ціаноакрилату, люміцину, куркуміну тощо) є дослідницьким процесом. Серед виявлених слідів рук можливо одразу відокремити ті, що непридатні для ідентифікації. Фотографування методом макрозйомки (наприклад, для виявлення написів на розкритій пломбі), в ультрафіолетових променях (слідів рук, оброблених люмінесцентними порошками; слідів сперми, крові) є також дослідженням. На думку В. М. Тертишника, навіть така дія, як вимірювання, має ознаки дослідження. «Вимір певним чином має дослідницький характер, а його результат являє собою ні що інше як вивідне знання», – зазначає він [7, с. 197]. Дослідницькі дії спеціаліста вже знайшли відображення у змінах до КПК України, що вводяться в дію з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [8]. Цим Законом доповнено ст. 71 частиною 7 такого змісту: «надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених частиною третьою статті 214 цього Кодексу». У ч. 3 ст. 214 цього Закону також передбачено отримання письмового висновку спеціаліста аж до внесення відомостей до ЄРДР.

Вважаємо, криміналістичну допомогу, надану на місці події, основною для спеціаліста-криміналіста, тому її необхідно зазначити у КПК України, розширивши зміст ст. 71. Пропонуємо наступне формулювання ч. 1 ст. 71: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями і може надавати допомогу у збиранні та дослідженні доказів, здійснювати консультативну, методичну та технічну допомогу під час досудового розслідування й судового розгляду у межах свої спеціальних знань». Запропоноване нами визначення охоплює ч. 1 та ч. 2 чинного КПК України, тому останню потрібно вилучити.

У КПК України для визначення експерта та спеціаліста застосовують термін «спеціальні знання», хоча дефініції самого поняття у кодексі немає. На нашу думку, будь-який термін, який вживається у КПК України та може мати неоднозначне трактування, потрібно роз'яснювати у ст. 3. Тому пропонуємо зміст цієї статті доповнити визначенням спеціальних знань: «Спеціальні знання – сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються у кримінальному провадженні». Як бачимо, поняття «спеціальні знання» в цьому визначенні охоплює вміння та навички. Ми опустили ту частину визначення в чинному КПК України, де поряд зі спеціальними знаннями згадується про «навички застосування технічних або інших засобів».

Найбільш значущим законом, що регулює проведення експертних досліджень, є Закон України «Про судову експертизу». У роботах науковці неодноразово наголошували на його недосконалості. Зважаючи на безперечність цього питання, було розроблено проєкт Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» [9]. Поданий на розгляд Верховної Ради України 30.03.2017, цей законопроєкт був знятий із розгляду 29.08.2019, мабуть, у зв'язку зі зміною складу Верховної Ради. Вважаємо цей законопроєкт значно досконалішим за чинний закон, тому розглянемо його основні положення.

У законопроєкті «Про судово-експертну діяльність в Україні» враховано зауваження та побажання науковців, починаючи з назви самого Закону, що відповідає його преамбулі: «цей Закон регулює суспільні відносини щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні, визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності». Ст. 1 Закону, як того і вимагають правила законотворення, містить роз'яснення термінів, включаючи і поняття «спеціальні знання» як ключове для визначення поняття «експертиза». Однак, на нашу думку, серед термінів на вистачає тих, що вживаються в тексті самого законопроєкту і є важливими для тлумачення, а саме: «експертна установа», «керівник експертної установи». Керівник експертної установи є суб'єктом експертної діяльності, однак його повноваження, обсяг виконуваної роботи,

компетенція є дещо іншою, ніж у звичайного експерта. Тому, гадаємо, потрібно не тільки подати визначення керівника експертної установи у ст. 1, а й доповнити законопроект окремою статтею, де зазначити його права та обов'язки. Вважаємо доцільним таке визначення керівника експертної установи: «особа, яка здійснює функцію керівництва під час організації та проведення судової експертизи у підпорядкованому йому підрозділі».

Позитивним у розглядуваному законопроекті є регламентація термінів проведення експертизи, що узгоджуються з основними термінами кримінального провадження, а також визначення видів експертиз: первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної. Ми не підтримуємо точки зору окремих науковців щодо необхідності регламентації цих експертиз у КПК України. На нашу думку, види експертиз мають наукове, а не процесуальне значення, тому не потрібно обтяжувати КПК України зайвими положеннями. Також позитивним у законопроекті є відсутність заборони проведення криміналістичних експертиз виключно державними спеціалізованими установами, про що неодноразово наголошували науковці [10, с. 435].

Проблемним є наявність дублювання окремих законодавчих актів, насамперед КПК України та Закону «Про судову експертизу». На наш погляд, у КПК України повинно бути зазначено та розглянуто основні поняття, що безпосередньо стосуються кримінально-процесуального права та водночас мають значення для проведення техніко-криміналістичних досліджень. Це такі поняття, як суб'єкти кримінального процесу – спеціаліст та експерт, їх права та обов'язки; висновки експерта та спеціаліста як джерела доказів, їх зміст; підстави призначення експертизи та порядок залучення експерта; порядок отримання зразків для експертизи. Усі інші питання, пов'язані безпосередньо із судово-експертною діяльністю, тобто організацією проведення експертизи, повинні регламентуватися Законом України «Про судову експертизу», іншими законами та підзаконними актами. Для запобігання зайвого дублювання можливим є впровадження норм, що посилаються на відповідні статті КПК України. Наприклад, не потрібно у Законі «Про судову експертизу» зайвий раз зазначити права та обов'язки експерта. Достатньо зазначити, що «експерт має права та обов'язки відповідно до ст. 71 КПК України».

Висновки. Розглянуті нами положення основних нормативно-правових актів, що регламентують проведення техніко-криміналістичних досліджень, мають суттєве значення для регулювання такої діяльності на досудовому розслідуванні. Однак основні положення законів України конкретизуються в нормативних актах окремих міністерств, що затверджують інструкції з певного виду діяльності на досудовому розслідуванні. Правовий аналіз такого роду нормативних актів із точки зору регулювання ними проведення техніко-криміналістичних досліджень є перспективним напрямом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.]; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
2. Пиріг І. В. Забезпечення дотримання прав і свобод людини в експертній діяльності ОВС. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики: збірник наукових праць*. Вип. 11. Харків: Право, 2011. С. 128-136.
3. Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-17. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
6. Іщенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). Москва: Юрид. литература, 1990. 158 с.
7. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 432 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 20 грудня 2019 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.
9. Про судово-експертну діяльність в Україні: проєкт Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469.
10. Пиріг І. В. Проблемні питання використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*:

References

1. Konstytutsiine pravo Ukrainy [The constitutional law of Ukraine] : prahmatychnyi kurs: navch. posib. / M. V. Afanasieva, Yu. Yu. Baltzii, Yu. D. Batan [ta in.]; za zah. red. M. V. Afanasievoi, A. A. Yezeroza; tekhn. red. Yu. D. Batan. Odesa: Yurydychna literatura, 2017. 256 s. [in Ukr.].
2. Pyrih, I. V. (2011) Zabezpechennia dotrymanna prav i svobod liudyny v ekspertnii diialnosti OVS. [Ensuring respect for human rights and freedoms in the expertise of the police]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 11. Harkiv: Pravo. S. 128-136. [in Ukr.].
3. Kryminalistyka [Forensic science] : pidruchnyk / V. V. Piaskovskiy, Yu. M. Chornous, A. V. Ishchenko, O. O. Aleksieiev ta in. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury, 2015. 544 s. [in Ukr.].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-17. [The Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-17]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].
5. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 r. № 4038-III. [Forensic examination: Law of Ukraine of February 25, 1994 No. 4038-XII]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. [in Ukr.].
6. Ishchenko, P. P. (1990) Spetsialist v sledstvennykh deystviyakh (ugolovno-protsessualnyie i kriminalisticheskiye aspekty). [Specialist in investigative actions (criminal procedural and forensic aspects)]. Moskva: Yurid. literatura. 158 s. [in Russ.].
7. Tertshnyk, V. M. (2002) Harantii istyny ta zahystu prav i svobod liudyny v kryminalnomu protsesi [Guarantees of truth and protection of human rights and freedoms in the criminal process] : monohrafiia. Dnipropetrovsk: Yuryd. akad. MVS Ukrainy, Art-Pres. 432 s. [in Ukr.].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovogo rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 2019 r. № 2617-VIII. [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses: Law of Ukraine of December 20, 2019 No. 2617-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>. [in Ukr.].
9. Pro sudovo-ekspertnu diialnist v Ukraini: projekt Zakonu Ukrainy. [Forensic Expertise in Ukraine: Draft Law of Ukraine]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469. [in Ukr.].
10. Pyrih, I. V. (2019) Problemni pytannia vykorystannia spetsialnykh znan na dosudovomu rozsliduvanni. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu [Problems with the use of special knowledge in pre-trial investigation. Topical Issues of Forensic Expertise, Forensics and Criminal Procedure] : mat. Mizhn. nauk.-prakt. konf. (5 lystopada 2019 r., Kyiv) / uklad. O. I. Zhrebko, A. O. Poltavskiy, O. V. Yudina; za zah. red. O. G. Ruvina, N. V. Nestor. Kyiv: KNDISE Miniust Ukrainy. S. 433-437. [in Ukr.].*

SUMMARY

Areshonkov V. V. Regulatory framework of technical-forensic research. The basic normative legal acts regulating carrying out of researches connected with forensic engineering as a section of forensics are considered. The law regulates the conduct of investigative actions in the detection, recording, seizure and investigation of objects that contain forensically significant information and can be used as evidence in criminal proceedings.

The basic provisions of the Constitution of Ukraine are considered, which must be observed during conducting of forensic investigations. According to the author, in the draft law "On forensic activity in Ukraine" among the terms that are used in the text of the bill itself and are important for interpretation, namely: "expert institution", "head of expert institution". The head of the expert institution is the subject of the expert activity, but his authority, the amount of work performed, the competence is somewhat different from that of the ordinary expert. Therefore, it is necessary not only to provide the definition of the head of the expert institution, but also to supplement the bill with a separate article, where to state its rights and responsibilities. The following definition of the head of an expert institution is considered appropriate: "a person who performs the function of leadership during the organization and conduct of judicial examination in a subordinate unit".

The author does not support the views of some scholars on the need to regulate these examinations in the Criminal Procedure Code of Ukraine (CCP). In our opinion, the types of expertise are of scientific rather than procedural importance, so it is not necessary to burden the CCP of Ukraine with unnecessary provisions.

Keywords: *criminal proceedings, legislation, regulatory act, traces, technical and criminal studies, specialist, expert.*

УДК 343.985.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204

Єфімов М. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Висвітлено деякі аспекти розслідування злочинів проти моральності. Розглядаються особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Зазначається, що встановлення психологічного контакту – це створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє вирішенню завдань допиту. Тому, для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії варто встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи при цьому ряд тактичних та психологічних прийомів. При розслідуванні злочинів проти моральності для створення сприятливих безконфліктних слідчих ситуацій на допиті встановлення психологічного контакту має принципове значення.

Ключові слова: злочини проти моральності, слідчі (розшукові) дії, допит, психологічний контакт, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність починається з налаштування співрозмовників до такого спілкування, що може призвести до найбільш ефективних результатів. Тому встановлення психологічного контакту при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні має важливе значення для їх якісного та ефективного проведення. Тактика проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, а також змішаного характеру, супроводжується спілкуванням їх учасників, налагодженням зв'язків. Але найважливіше значення встановлення нормального контакту між учасниками має при проведенні вербальних процесуальних дій, зокрема, допиту. У свою чергу, встановлення психологічного контакту при розслідуванні злочинів проти моральності має принципове значення, адже забезпечує ефективне проведення допиту за умов сприятливих безконфліктних слідчих ситуацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальним аспектам встановлення психологічного контакту приділяли увагу такі вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. В. Салтєвський, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. У той же час питанням його встановлення при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності, з боку науковців належної уваги приділено не було.

Метою даної статті є висвітлення особливостей встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Психологічний контакт є своєрідною формою спілкування, яке обумовлює отримання доказової інформації для встановлення об'єктивної істини. Поняття «психологічний контакт» визначає конкретний вплив на психіку осіб, які вступають в спілкування. Загалом, встановлення психологічного контакту, як відмічає О. А. Воробйова, це створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє вирішенню завдань даної слідчої дії [3, с. 32]

© Єфімов М. М., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

effimovnick@gmail.com

Психологічний вплив при ньому може мати різні форми та зумовлений рядом обставин, серед яких необхідність встановлення контакту, його ціль, прийоми впливу, використання емоційного стану осіб під час спілкування та бажання надавати необхідну інформацію [8, с. 65]. Психологічний контакт, як зазначає А. Б. Соловйов, покликаний допомогти слідчому проникнути в думки і почуття допитуваних, здійснити на них вплив з метою отримання правдивих свідчень. Разом з тим слідчий під час тактичних міркувань приховує від допитуваних свої думки і наміри [12, с. 10]. Емоційний фон впливу, як відмічає В. К. Весельський, формується з перших хвилин спілкування слідчого з будь-яким учасником розслідування. Тому успіх цього спілкування, а й відповідно, вирішення завдань, які стоять перед слідчим, в значній мірі залежать від рівня психологічного контакту, досягнутого з особою, з якою доведеться працювати [2, с. 25].

На думку Ю. Чуфаровського та А. Губіна, процес встановлення психологічного контакту проходить три послідовні стадії. Під час проведення допиту при розслідуванні злочинів проти моральності спочатку відбувається взаємне оцінювання співрозмовників. Тобто проходить зовнішнє оцінювання один одного особами, що вперше зустрілися, формується перше враження.

За результатом взаємного оцінювання відбувається вступ до спілкування або відмова від нього. Процес формального спілкування у ході відібрання анкетних даних на початку допиту при розслідуванні злочинів проти моральності має найбільш прийнятне значення для встановлення психологічного контакту, адже саме тут може виникнути зацікавленість й відносини переходять на інший ступінь розвитку.

Після цього спілкування змінює свій формат із формального стилю на більш неформальний, з'являється більше емоцій у відносинах, поступово зменшується дистанція між партнерами спілкування тощо. При цьому зменшується й кількість та якість інформаційних контактів з іншими особами. Усе це з часом приводить до вибору загальної тематики для бесід і, насамкінець, до відокремлення певної групи до так званої «діади». Для цієї стадії характерні товариські стосунки. Кожен із контактуючих проявляє емоційну близькість, довіру та розуміння до іншого [4, с. 12].

У свою чергу А. В. Дулов у процесі встановлення психологічного контакту виділяє шість послідовних стадій, які за своєю суттю схожі зі стадіями розвитку спілкування:

– прогнозування спілкування та процесу встановлення психологічного контакту. На цьому етапі кожна з осіб висуває свої варіанти розвитку взаємовідносин, визначає можливий хід спілкування тощо;

– створення зовнішніх умов, що полегшують встановлення контакту. Ця стадія спрямована на поліпшення умов для встановлення психологічного контакту: зменшення впливу зовнішніх факторів (шуму, навколишньої метушні, великої кількості інших людей тощо), які негативно впливають на процес зближення;

– прояв зовнішніх комунікативних властивостей на початку зорового контакту. На цьому етапі важливо проявити свою щирість, відкритість, комунікабельність, щоб налаштувати іншу особу до спілкування та встановлення контакту;

– вивчення психологічного стану, ставлення суб'єкта до самого процесу спілкування, що вже почалося. Метою взаємодії на цьому етапі є розпізнання дійсного відношення співрозмовника до ситуації спілкування, його прихильності або відстороненості;

– дії з ліквідації перешкод до спілкування. На цьому етапі знижується дія факторів, що можуть стояти на перешкоді спілкування (вибір більш зручного місця спілкування; зменшення кола оточуючих, які відволікають співрозмовників тощо);

– збудження інтересу до розвитку дії під час спілкування [6, с. 176].

З огляду на наведені стадії зрозуміло, що слідчий повинен розробляти тактику допиту при розслідуванні злочинів проти моральності з урахуванням психологічних особливостей осіб, які задіяні в його проведенні. Успіх в ньому значною мірою визначається достатньою обізнаністю слідчого про особу, з якою буде проведено процесуальну дію. Тому важливим питанням є підготовка до її проведення.

Так, необхідно заздалегідь підготувати перелік обставин, зміст яких необхідно з'ясувати у конкретної особи. Також необхідно визначити обставини, що мають сприяти встановленню психологічного контакту і одержанню необхідної інформації.

Для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості під час допиту при розслідуванні злочинів проти моральності варто встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи при цьому ряд психологіч-

них прийомів. Процес встановлення психологічного контакту з особою, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук. У цьому відношенні певний інтерес становлять способи привертати увагу людей, запропоновані Дейлом Карнегі. Серед них можна виділити такі:

- виявляти щирий інтерес до інших людей;
- усміхатись;
- пам'ятати, що для людини звук її імені – найсолодший і найважливіший звук людської мови;
- бути хорошим слухачем;
- вести розмову у колі інтересів вашого співрозмовника;
- давати людям відчуття їх значущість і робити це щиро [7, с. 98].

Тактичні прийоми, що слід застосовувати в процесі допиту при розслідуванні злочинів проти моральності з особою залежать від її особистості. Це може бути проведення бесіди на теми спорту, навчання, нових фільмів, ігор тощо. Доречно встановлювати психологічний контакт під час бесіди. З приводу цього М. Ф. Сокиран та К. Ю. Бобрик зазначають, що психологічний контакт з допитуваним під час бесіди дозволяє, зокрема, перевірити можливість використання тих або інших тактичних прийомів. Наприклад, є змога визначити ступінь щирості допитуваного, ознаками якої є такі:

- на пряме обвинувачення невинуватий, як правило, відповідає відразу ж (винуватий прагне одержати від слідчого яку-небудь інформацію, щоб продумати відповідь);
- невинуватий постійно звертається до фактів, показань свідків, активно намагається довести свою непричетність до злочину (винуватий, навпаки, докладно не висловлюється, відповідає обережно й неточно);
- невинуватий турбується, що його спілкування зі слідчими органами відобразиться на його соціальному статусі, боїться ганьби, його бентежить думка друзів і начальників, становище родини (винуватого турбує тільки відповідальність) [11, с. 113].

Під час допиту мова йде про правило «накопичення згоди» – на початку допиту задаються питання лише з позитивними відповідями, що не викликають тривоги, поступово вони ускладнюються, наближуються до суті проблеми; демонстрація спільності поглядів, оцінок, інтересів (гендерна рівність, місце проживання, земляцтво, захоплення); прийом «психологічного прогладжування» – визнання слідчими позитивних якостей допитуваного, наявності правоти в його позиціях, словах, вияв розуміння (це заспокоює неповнолітнього, підвищує почуття впевненості, доброзичливості зі сторони допитуючого); зайняте відносно один одного місце партнерів по спілкуванню; частота і стійкість візуального контакту; наявність природної, невимушеної міміки, жестів, схожість манери спілкування [10, с. 65].

Під час досудового розслідування, у початковий період, слідчий (прокурор) зіштовхується зі сукупністю різних обставин, які не завжди пов'язані між собою або зв'язок яких є недостатнім для визначення напрямку слідства. Елементи цієї сукупності можуть мати велике число ознак, і незрозуміло спочатку, які з них матимуть значення для встановлення істини [1, с. 51].

Тому для успішного встановлення психологічного контакту при розслідуванні злочинів проти моральності слідчий повинен обрати спосіб виклику особи на допит, визначити зручний для допитуваного час та місце його проведення, змодельовати першу зустріч і зміст перших реплік, спрогнозувати ситуаційно зумовлені варіанти поведінки допитуваного та підготувати відповідні системи тактичних прийомів для можливості встановлення психологічного контакту на різних стадіях допиту.

У рефлексивній взаємодії слідчого (прокурора) з допитуваним важливого значення набуває рівень володіння рефлексією, який надає перевагу одному зі співрозмовників та визначається рангом рефлексії [9, с. 97]. А. Добрович зворотний зв'язок у спілкуванні взагалі визначила як основний позитивний показник успішного встановлення психологічного контакту з іншою людиною [5, с. 47].

Також ми погоджуємося з думкою І. П. Шепелевої, яка, окрім вербальних засобів спілкування, виділяє і невербальні. Вони виконують допоміжні функції, які полягають у підвищенні значимості інформації вербального повідомлення, більш точної передачі її сенсу і знання. За допомогою цих засобів в ході допиту при розслідуванні втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність досвідчений слідчий отримує додаткову інформацію про стан допитуваного і навіть про наміри його думок шляхом спостереження за поведінкою допитуваного. І нерідко в результаті отриманої таким чином інформації у

слідчого з'являються так звані «докази поведінки», найбільш поширені з яких представлені нижче:

- невмотивований і раптовий від'їзд;
- поширення завідомо вигаданих чуток про особистість злочинця, мотиви злочинного діяння;
- зміна звичних стереотипів поведінки після скоєння злочину;
- повернення, інколи не одноразове, на місце злочину;
- прояв підвищеного інтересу до процесу розслідування;
- нарочитість, демонстративність поведінки, покликане всіляко переконати оточуючих у повній непричетності до злочину, заперечення навіть завідомо встановлених фактів;
- пошук осіб, які б дали неправдиві свідчення;
- обізнаність про такі деталі, про які міг знати тільки винний [13, с. 19].

При проведенні допиту з неповнолітнім підозрюваним, як зазначає Т. Шмиголь, слідчий повинен триматись спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. У випадку їх проведення з розбещеними і недисциплінованими неповнолітніми, необхідно проявляти серйозність і суворість і, навпаки, якщо неповнолітній є сором'язливим, невпевненим – слід підбадьорити та захопити його. Така манера поведінки сприяє встановленню необхідного контакту з неповнолітнім, налаштовує його на відвертість зі слідчим [14, с. 136].

Висновок. Отже, проведене нами дослідження дозволяє дійти певних висновків. Зокрема, встановлення психологічного контакту – це створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє вирішенню завдань допиту. Тому, для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії варто встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи при цьому ряд тактичних та психологічних прийомів. При розслідуванні злочинів проти моральності для створення сприятливих безконфліктних слідчих ситуацій на допиті встановлення психологічного контакту має принципове значення.

Напрямами подальших досліджень будуть розгляд та висвітлення особливостей проведення слідчих (розшукових) дій в кримінальних провадженнях за фактами вчинення злочинів проти моральності.

Список використаних джерел

1. Богинский В. Е. Прогнозирование в допросе подозреваемого / В. Е. Богинский, С. М. Стороженко // *Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межвед. науч.-метод. сб.* Вып. 21 К. : Вища шк., 1980. 153 с.
2. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. Київ: НВТ „Правник”. НАВСУ, 1999. 126 с.
3. Воробьева Е. А. Профессионально-психологические особенности контактности следователей в условиях допроса : дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.03. М., 2003. 266 с.
4. Губин А. В., Чуфаровский Ю. В. Общение в нашей жизни. М., 1992. 48 с.
5. Добрович А. Б. Общение: наука и искусство. М. : АОЗТ "Яуза" : Секачев, 1996. 253 с.
6. Дулов А. В. Судебная психология. Мн. : Вышэйшая школа, 1975. 462 с.
7. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. К., 1989. 98 с.
8. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 156 с.
9. Панов Н. И., Шепитько В. Ю. Рефлексивное управление при допросе. *Юридический вестник*. Одесса : Астропринт, 1999. № 4. С. 96–98
10. Реуцкая И. Е., Бродченко О.И. Психологические особенности допроса несовершеннолетних. *Прикладная юридическая психология*. № 3. 2008. С. 55-68.
11. Сокиран М. Ф., Бобрик К. Ю. Тактика допиту підозрюваних (обвинувачених) під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації. *Науковий вісник КНУВС*. 2011. №1. С. 111-116.
12. Соловьев А. Б. Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970. 38 с.
13. Шепелева И. П. Психология следственных действий. М., 1998. 128 с.
14. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. К., 2007. № 8. С. 134-137.

Надійшло до редакції 21.02.2020

References

1. Boginskiy, V. Ye. (1980) Prognozirovaniye v doprose podozrevayemogo [Prediction in the interrogation of a suspect] / V. Ye. Boginskiy, S. M. Storozhenko // Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza : resp. mezhved. nauch.-metod. sb. Vyp. 21 K. : Vishcha shk., 1980. 153 s. [in Russ.].
2. Vesel'skiy, V. K. (1999) Suchasni problemi dopitu (protseual'ni, organizatsiyni i taktichni aspekti) [Modern problems of interrogation (procedural, organizational and tactical aspects)] : Monografiya. / Kiiv: NVT „Pravnik”. NAVSU. 126 s. [in Ukr.].
3. Vorob'yeva, Ye. A. (2003) Professional'no-psikhologicheskiye osobennosti kontaktnosti sledovateley v usloviyakh doprosa [Professional-psychological features of investigators' contact in the conditions of interrogation] : dis. na soiskaniye uchenoy stepeni kand. psikhol. nauk : spets. 19.00.03 / M., 2003. 266 s. [in Russ.].
4. Gubin, A. V. (1992) Obshcheniye v nashey zhizni [Communication in Our Life] / A. V. Gubin, YU. V. Chufarovskiy. M. 48 s. [in Russ.].
5. Dobrovich, A. B. (1996) Obshcheniye: nauka i iskusstvo [Communication: Science and Art] / M. : AOZT "Yauza" : Sekachev. 253 s. [in Russ.].
6. Dulov, A. V. (1975) Sudebnaya psikhologiya [Forensic psychology] / Mn. : Vysheyschaya shkola. 462 s. [in Russ.].
7. Karnegi, D. (1989) Kak preobretat' druzey i okazyvat' vliyaniye na lyudey [How to make friends and influence people] / K. 98 s. [in Russ.].
8. Konovalova, V. Ye. (1999) Dopros: taktika i psikhologiya [Interrogation: Tactics and Psychology] / Khar'kov: Konsum. 156 s. [in Russ.].
9. Panov, N. I. (1999) Refleksivnoye upravleniye pri doprose [Reflexive control at interrogation] / N. I. Panov, V. YU. Shepit'ko // Yuridicheskiy vesnik. Odessa : Astroprint, 1999. № 4. S. 96–98. [in Russ.].
10. Reutskaya, I. Ye. (2008) Psikhologicheskiye osobennosti doprosa nesovershennoletnikh [Psychological features of interrogation of minors] / I.Ye. Reutskaya, O.I. Brodchenko // Prikladnaya yuridicheskaya psikhologiya. № 3. S. 55-68. [in Russ.].
11. Sokiran, M. F. (2011) Taktika dopitu pidozryuvanikh (obvinuvachenikh) pid chas rozsliduvannya zlochiniv, pov'yazanikh zi stvorennyam zlochinnoi organizatsii / M. F. Sokiran, K. YU. Bobrik [Tactics of Questioning Suspects (Accused) in Investigation of Crimes Related to the Creation of a Criminal Organization] // Naukoviy visnik KNUVS. 2011. №1. S. 111-116. [in Ukr.].
12. Solov'yev, A. B. (1970) Ochnaya stavka na predvaritel'nom sledstvii [Eye-rate on preliminary investigation] / M. 38 s. [in Russ.].
13. Shepeleva, I. P. (1998) Psikhologiya sledstvennykh deystviy [Psychology of investigative actions] / M. 128 s. [in Russ.].
14. Shmigol' T. (2007) Osoblivosti taktiki provedennya dopitu pri rozsliduvanni zlochiniv, uchinenikh nepovolninnimi [Features of the tactics of interrogation in the investigation of crimes committed by minors] // Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo. K. № 8. S. 134-137.

SUMMARY

Yefimov M. M. Peculiarities of establishing a psychological contact in the interrogation during the investigation of crimes against morality. The scientific article deals with some aspects of the investigation of crimes against morality. The peculiarities of establishing psychological contact during the interrogation during the investigation of this category of criminal offenses are considered.

The author emphasizes that any activity starts with setting the interlocutors to such communication, which can lead to the most effective results. Therefore, the establishment of psychological contact during the conduct of individual investigative (search) actions in the pre-trial investigation is important for their qualitative and effective conduct. The tactics of non-verbal investigative (search) actions, as well as of mixed nature, are accompanied by communication of their participants, networking. But the most important thing is to establish normal contact between the participants during verbal procedural actions, in particular, interrogation. In turn, the establishment of psychological contact in the investigation of crimes against morality is of fundamental importance, because it ensures the effective conduct of interrogation in the context of favorable conflict-free investigative situations.

It is noted that the establishment of psychological contact is the creation of an appropriate atmosphere and the establishment of a favorable relationship between the investigator and the interrogator, which becomes a factor of professional and psychological influence on the interrogator and helps to solve the problems of interrogation. Therefore, to relieve the state of tension, excitement, anxiety, anxiety, hostility, suspicion during the investigative (search) action it is necessary to establish psychological contact with the person, while applying a number of tactical and psychological techniques. In the investigation of crimes against morality, the establishment of favorable non-conflict investigative situations in the interrogation of establishing psychological contact is of fundamental importance.

Keywords: crimes against morality, investigative (search) actions, interrogation, psychological contact, tactical reception.

Каланча І. Г.
кандидат юридичних наук
(прокурор Київської місцевої
прокуратури №2, м. Київ)

ЕЛЕКТРОННИЙ СЕГМЕНТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНІ ВІРМЕНІЇ

Досліджено електронний сегмент в кримінальному процесуальному законі Вірменії. Встановлено, що в кримінальному процесі Вірменії передбачено спеціалізовані електронні інструменти кримінального процесу у формі інформаційних систем, серед яких такі: спеціальна комп'ютерна система запису, архівації даних та захисту системи; технічні засоби контролю та перехоплення телефонних та інших комунікацій. Також визначено ряд неспеціалізованих електронних інструментів кримінального процесу, зокрема: аудіовізуальні, відеозаписуючі, електронні або телеграфні технічні засоби; електронні носії; засоби зв'язку; комп'ютер; телефон; технічні засоби тощо. Досліджено вимоги до електронної фіксації окремих слідчих дій, що здійснюється із застосуванням фотографування, аудіозапису, відеозапису, кінозйомки. У Кримінально-процесуальному кодексі Вірменії окремо визначено вимоги щодо електронної фіксації допиту, огляду, експертизи, освідування, пред'явлення особи для впізнання за фотографією, пред'явлення трупа для впізнання, обшуку, моніторингу кореспонденції, пошти, телеграм та інших комунікацій, огляду та виїмки кореспонденції, прослуховування телефонних розмов, слідчого експерименту, отримання зразків для проведення експертного дослідження. Досліджено право підозрюваного безпосередньо після затримання повідомити про своє місце знаходження та підстави затримання за допомогою телефону чи інших засобів, однак існує можливість затримати реалізацію такого права особи на строк до 12 годин, якщо є обґрунтоване припущення, що негайне здійснення цього права може перешкоджати запобіганню злочину або призведе до знищення чи пошкодження доказів. Встановлено, що клопотання про отримання дозволу на застосування заходів процесуального примусу може бути направлено до суду та контролюючого прокурора в електронному вигляді. Процесуальні дії в кримінальному процесі Вірменії фіксуються в електронному форматі через призму протоколу процесуальної дії. Встановлено, що судовий розгляд супроводжується електронною фіксацією його перебігу та результатів. Електронна комунікація в кримінальному процесі Вірменії застосовується також при здійсненні міжнародного співробітництва.

Ключові слова: «кримінальний процес», «електронний сегмент», «Вірменія», «електронна фіксація», «докази».

Постановка проблеми. Сучасний кримінальний процес України перебуває в процесі реформування, невід'ємною частиною якого є розширення та вдосконалення електронного сегменту. Вказане обумовлює потребу дослідження закордонного досвіду в даній сфері, зокрема законодавства пострадянських держав, одним з цікавих прикладів якого є Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Вірменія від 21.07.1998 № 20-248 (зі змінами) [1] (далі – КПК Вірменії). Зазначене доцільно з огляду на спільну «вихідну точку» у вигляді законодавчої та правозастосовної спадщини радянського періоду, а відтак можливість дослідження альтернативних моделей розвитку, аналізу їх позитивних та негативних результатів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми ілюструє відсутність комплексних досліджень електронного сегменту в кримінальному процесуальному законі Вірменії, що обумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження електронного сегменту в кримінальному процесуальному законі Вірменії.

Виклад основного матеріалу. У КПК Вірменії передбачено спеціалізовані електронні інструменти кримінального процесу у формі інформаційних систем, серед яких:

спеціальна комп'ютерна система запису, архівації даних та захисту системи (ч. 2, 3, 8 ст. 315); *технічні засоби контролю та перехоплення телефонних та інших комунікацій* (п. 5 ч. 1 ст. 98-1, ст. 98-6).

Неспеціалізовані електронні інструменти кримінального процесу передбачено в КПК Вірменії досить широко, серед них прямо визначено: *аудіовізуальні та інші технічні засоби (камуфляж (вуаль), захисний екран, мембрана)* (ч. 3 ст. 98-13); *відеозаписуючі технічні засоби* (ч. 5 ст. 98-13); *електронні або телеграфні технічні засоби* (ч. 2 ст. 478.2, ч. 1 ст. 492); *інші технічні засоби* (ч. 5 ст. 98-13, ч. 2 ст. 478.2, ч. 1 ст. 492); *електронні носії* (ч. 6 ст. 30, ч. 5 ст. 407); *засоби зв'язку* (ч. 2 ст. 205); *комп'ютер* (ч. 7 ст. 315); *лазерні носії* (ч. 8 ст. 315); *магнітні, електронні або інші носії* (ч. 1 ст. 122); *телеграф* (ч. 2 ст. 446); *телефон чи інші засоби* (п. 9 ч. 2 ст. 63, ч. 2 ст. 446); *технічні засоби* (ч. 2, 5 ст. 29, п. 5 ч. 4, п. 2, 3 ч. 6 ст. 84, ч. 5 ст. 218, ч. 3 ст. 228, ч. 3 ст. 240, ч. 4, 5 ст. 242, ч. 1 ст. 256); *технічними засобами пожежної або тривожної сигналізації* (ч. 2 ст. 98-4). Також в КПК Вірменії опосередковано визначено неспеціалізовані електронні інструменти кримінального процесу через вказівку на: *аудіозапис* (ч. 2 ст. 29, ч. 1 ст. 98-6, ч. 4 ст. 209, ч. 5 ст. 218, ч. 3 ст. 224, ч. 2 ст. 315); *відеозапис* (ч. 2 ст. 29, ч. 5 ст. 98-13, ч. 4 ст. 209, ч. 2, 5 ст. 218, ч. 2 ст. 219, ч. 3 ст. 220, ч. 3 ст. 223, ч. 3 ст. 224, ч. 3 ст. 253); *кінозйомку* (ч. 2 ст. 29, ч. 4 ст. 209, ч. 2, 5 ст. 218, ч. 3 ст. 224); *стенографування* (ч. 2 ст. 29); *фотографування* (ч. 2 ст. 29, п. 3 ч. 5 ст. 63, п. 3 ч. 4 ст. 65, ч. 4 ст. 209, ч. 2, 5 ст. 218, ч. 3 ст. 224, ч. 4 ст. 266); *інший тип фіксації* (ч. 2 ст. 218); а також *матеріали аудіозапису* (ч. 3 ст. 209, ч. 6 ст. 241, ч. 2 ст. 266, ч. 8 ст. 315); *матеріали відеозапису* (ч. 2 ст. 29, ч. 3 ст. 209, ч. 2 ст. 266); *додаткові матеріали відеозапису* (ч. 2 ст. 266); *матеріали кінозйомки* (ч. 2 ст. 29, ч. 3 ст. 209, ч. 3 ст. 224, ч. 2 ст. 266); *телефонограму, радіограму, електронну пошту* (ст. 178); *фотографії* (ч. 2 ст. 29, п. 3 ч. 5 ст. 129, ч. 3 ст. 220, ч. 3 ст. 224, ч. 3 ст. 250); *фото-негативи, слайди, аудіозаписи допитів, комп'ютерні носії інформації* (ч. 2 ст. 29).

Ефективність застосування технічних засобів під час кримінального провадження забезпечується **спеціалістом**. У п. 5 ч. 4 ст. 84 КПК Вірменії визначено обов'язок спеціаліста використовувати свої професійні вміння та знання для застосування технічних засобів. Також спеціаліст має право: звертати увагу присутніх на обставини, пов'язані із застосуванням технічних засобів (п. 2); робити зауваження щодо застосування технічних засобів (п. 3 ч. 6 ст. 84 КПК Вірменії).

У ч. 6 ст. 30 КПК Вірменії вказано, що *матеріали кримінальної справи* можуть бути скопійовані на паперовому або електронному носії органом, що здійснює кримінальний процес, який засвідчує правильність такої копії.

Початок досудового розслідування може бути пов'язаний з отриманням відомостей в електронному форматі. У ст. 178 КПК Вірменії серед форм *повідомлення* юридичної особи *про вчинення злочину* визначено телефонограми, радіограми та електронну пошту.

Електронна форма фіксації доказів. У КПК Вірменії передбачено можливість фіксації доказів у електронному форматі та їх використання під час судового розгляду. Відповідно до ч. 2 ст. 121 КПК Вірменії, як *докази* можуть бути використані протоколи слідчих дій, зокрема: моніторинг листування, пошти, телеграфу та інших комунікацій (п. 8); прослуховування телефонних розмов (п. 9). Стаття 122 КПК Вірменії в ч. 1 визначає *документом* будь-який запис на паперовому, магнітному, електронному або іншому носії, що виконаний у словесній, цифровій, графічній або іншій знаковій формі, яким можуть бути засвідчені дані, що мають значення для кримінальної справи. *Висновок експерта* включає фотографії, що ілюструють висновки експерта (ч. 3 ст. 250 КПК Вірменії).

У ч. 2 ст. 29 КПК Вірменії визначено вимоги до застосування технічних засобів, зокрема відеозапису, під час проведення слідчих дій. Перед застосуванням технічних засобів слідчий орган або слідчий перевіряє відповідне обладнання. Відеозапис здійснюється з моменту початку розслідування, без перерви, за винятком випадків непередбачених технічних несправностей або інших об'єктивних причин. У разі переривання відеозапису слідча дія припиняється, про що складається окремий протокол із зазначенням причин перерви. Слідча дія продовжується після відновлення відеозапису; до цього слідчий орган чи слідчий вживають заходів щодо збереження місця розташування, слідів та об'єктів слідчої діяльності. Відеозапис забезпечує цілісність, наочність (охоплення, освітлення тощо) та чутність ходу дії. Матеріали відеозапису не підлягають редагуванню чи зміні іншим чином (ч. 2 ст. 29 КПК Вірменії).

КПК Вірменії визначає вимоги до *електронної фіксації окремих слідчих дій*, що

здійснюється із застосуванням фотографування, аудіозапису, відеозапису, кінозйомки.

Якщо під час *допиту* особою надаються речові докази чи документи, оголошуються протоколи слідчих дій, відтворюються матеріали аудіозапису, матеріали відеозапису чи матеріали кінозйомки, виготовлені під час слідчої дії, про це має бути зазначено у протоколі допиту (ч. 3 ст. 209 КПК Вірменії). Якщо під час допиту було проведено фотографування, аудіозапис, відеозапис, кінозйомку, то протокол повинен містити: відомості щодо фотографування, аудіозапису, відеозапису, кінозйомки; відомості про використувані технічні засоби, умови фотозйомки, аудіозапису, відеозапису, кінозйомки, їх тривалість та переривання; заяви та зауваження допитуваної особи щодо фотографування, аудіозапису, відеозапису, кінозйомки (ч. 4 ст. 209 КПК Вірменії).

При проведенні *огляду*, слідчий, у разі необхідності, повинен застосовувати фотографування, відеозапис, кінозйомку та будь-який інший тип фіксації, про що робиться відмітка у протоколі, а документи, які є результатом фіксації, додаються до протоколу (ч. 2 ст. 218 КПК Вірменії), також в протоколі зазначаються технічні засоби, що використовуються, умови та порядок їх використання, об'єкти, до яких застосовувалися ці заходи та отримані результати (ч. 5 ст. 218 КПК Вірменії). Перед застосуванням технічних засобів особи, які беруть участь у проведенні огляду, мають бути заздалегідь поінформовані про застосування технічних засобів, про що робиться відмітка в протоколі (ч. 5 ст. 218 КПК Вірменії).

Перебіг проведення *ексгумації* та її результати фіксуються за допомогою відеозапису (ч. 2 ст. 219 КПК Вірменії).

Якщо *освідування* не супроводжується оголенням особи, то за згодою особи, освідування якої проводиться, сліди чи конкретні ознаки злочину на його тілі фотографуються чи записуються на відео (ч. 3 ст. 220 КПК Вірменії).

При необхідності *пред'явлення особи для впізнання* може бути проведено за *фотографією* особи, що здійснюється разом з фотографіями осіб, подібних за зовнішнім виглядом та одягом (ч. 7 ст. 221 КПК Вірменії). Процес та результати *пред'явлення трупа для впізнання* фіксуються за допомогою відеозапису (ч. 3 ст. 223 КПК Вірменії). Про застосування під час *пред'явлення для впізнання* фотографування, аудіозапису, відеозапису, кінозйомки чи будь-якого іншого типу фіксації, про це зазначається в протоколі відповідної слідчої дії; фотографії, матеріали кінозйомки та інші документи, отримані в результаті фіксації, додаються до протоколу (ч. 3 ст. 224 КПК Вірменії).

Під час проведення *обшуку* слідчий або спеціаліст може використовувати технічні засоби, про що зазначається в протоколі обшуку (ч. 3 ст. 228 КПК Вірменії).

У ст. 239 КПК Вірменії передбачено проведення *моніторингу кореспонденції, пошти, телеграм та інших комунікацій*. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 239 КПК Вірменії, до кореспонденції, моніторинг якої може бути проведено, належать, зокрема, такі об'єкти як: листи, телеграми, радіограми, поштові скриньки, посилки, поштові контейнери, перекази, факсимільний та електронний зв'язок.

Про кожний випадок *огляду та виїмки кореспонденції* складається протокол, в якому, окрім іншого, зазначається, які технічні засоби були використані та що було виявлено (ч. 3 ст. 240 КПК Вірменії).

При *прослуховуванні телефонних розмов*, слідчий має право в будь-який час вимагати їх аудіозаписи для огляду та прослухання, які передаються слідчому в опечатаному вигляді разом із супровідним листом із зазначенням часу початку та закінчення запису розмов, а також необхідних технічних характеристик застосовуваних технічних засобів (ч. 5 ст. 241 КПК Вірменії). У разі необхідності слідчий вивчає та прослуховує аудіозапис прослуховування телефонних розмов за участю спеціаліста, про що складається протокол, і в цьому випадку відповідна частина аудіозапису повинна бути відтворена (ч. 6 ст. 241 КПК Вірменії). До протоколу додається аудіозапис, а невідповідна частина справи знищується після набрання чинності рішенням суду або припинення справи (ч. 6 ст. 241 КПК Вірменії).

Під час *слідчого експерименту* слідчий має право застосовувати технічні засоби (ч. 2 ст. 242 КПК Вірменії), про що має бути зазначено у протоколі слідчого експерименту (ч. 4 ст. 242 КПК Вірменії). До протоколу слідчого експерименту долучаються матеріали, що відображають результати використання технічних засобів, (ч. 5 ст. 242 КПК Вірменії).

Відповідно до ч. 3 ст. 253 КПК Вірменії, *зразки для проведення експертного дослідження*, що характеризують властивості тіла людини, тварин, матеріалів та інших

предметів, повинні бути отримані за участі експерта або спеціаліста та / або із застосуванням відеозапису. Слідчий при отриманні зразків для експертного дослідження, складає про це протокол із зазначенням осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії, описуючи всі кроки, зроблені для отримання зразків у тому порядку, в якому вони були здійснені, використовувані науково-технічні засоби та методи, а також отримані зразки (ч. 1 ст. 256 КПК Вірменії).

Виклик особи здійснюється за допомогою повідомлення, що вручаються під розпис або передаються засобами зв'язку (ч. 2 ст. 205 КПК Вірменії).

Підозрюваний має право безпосередньо після *затримання* повідомити особу, яку він обрав, а у випадку призовника – командира військової частини, за винятком випадків, передбачених частиною 7 статті 129 КПК Вірменії (затримати реалізацію права особи на строк до 12 годин, якщо є обґрунтоване припущення, що негайне здійснення цього права може перешкоджати запобіганню злочину або призведе до знищення чи пошкодження доказів), про місце знаходження та підстави затримання за допомогою телефону чи інших засобів (п. 9 ч. 2 ст. 63 КПК Вірменії).

Засобами захисту, що можуть застосовувати до учасників кримінального провадження з метою забезпечення їх безпеки, є використання технічних засобів контролю та перехоплення телефонних та інших комунікацій (п. 5 ч. 1 ст. 98-1 КПК Вірменії). Під час контролю та перехоплення телефонних або інших комунікацій може використовуватися аудіозапис (ст. 98-6 КПК Вірменії). Квартира чи інше майно захищеної особи мають бути обладнані технічними засобами пожежної або тривожної сигналізації (ч. 2 ст. 98-4 КПК Вірменії).

*Підозрюваний (п. 3 ч. 5 ст. 63 КПК Вірменії), обвинувачений (п. 3 ч. 4 ст. 65 КПК Вірменії) зобов'язані на вимогу органу, що здійснює кримінальне провадження, пройти медичне обстеження та дактилоскопіювання, бути сфотографованим і надати можливість взяти зразки крові, виділення тіла, а *затримана особа* (п. 3 ч. 5 ст. 129 КПК Вірменії) – пройти медичне обстеження та дактилоскопіювання, бути сфотографованою а також надати зразки для проведення експертного дослідження для цілей, визначених КПК Вірменії.*

Відповідно до ч. 3 ст. 282 КПК Вірменії, клопотання про отримання дозволу на *застосування заходів процесуального примусу*, передбачених ст. 280 КПК Вірменії (взяття під варту як запобіжний захід, приміщення в медичний заклад для проведення судово-психологічної або судово-медичної експертизи підозрюваного, обвинуваченого та особи, психічний стан якої не дозволяє залучити її як обвинуваченого), може бути направлено до суду та контролюючого прокурора в електронному вигляді.

*Процесуальні дії в кримінальному процесі Вірменії фіксуються в електронному форматі через призму протоколу процесуальної дії. Згідно з ч. 2 ст. 29 КПК Вірменії, *протокол процесуальної дії* складається вручну або виготовляється за допомогою технічних засобів. Процесуальні дії можуть здійснюватися з використанням стенографування, фотографування, кінозйомки, аудіозапису та відеозапису (ч. 2 ст. 29 КПК Вірменії). Під час *судового розгляду* до кримінальної справи додаються виготовлені або підготовлені під час його проведення фото-негативи та фотографії, матеріали кінозйомки, слайди, аудіозаписи допитів, матеріали відеозапису, комп'ютерні носії інформації (ч. 2 ст. 29 КПК Вірменії). Протокол процесуальної дії має містити інформацію про технічні засоби, які використовуються під час проведення процесуальної дії, умови використання технічних засобів, об'єкти, щодо яких вони застосовувалися, отримані результати, а також попередження учасників про використання технічних засобів (ч. 5 ст. 29 КПК Вірменії).*

Також окремі процесуальні дії супроводжуються застосуванням технічних засобів. Під час *ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами кримінальної справи*, слідчий за допомогою відповідного обладнання відтворює матеріали аудіозапису, кінозйомки, відеозапису, додаткові матеріали відеозапису, представляє речові докази (ч. 2 ст. 266 КПК Вірменії). Особи, що ознайомлюються з матеріалами кримінальної справи, мають право робити виписки з документів та копіювати їх, фотографувати речові докази (ч. 4 ст. 266 КПК Вірменії).

Судовий розгляд супроводжується електронною фіксацією його перебігу та результатів. Відповідно до ч. 2 ст. 315 КПК Вірменії, якщо система запису встановлена в залі суду, протокол судового засідання ведеться шляхом аудіозапису судового засідання з одночасним комп'ютерним журналюванням. У ч. 2 ст. 315 КПК Вірменії журнал судового засідання визначено як відомості про дії, вчинені в залі суду. Відповідно до ч. 8 ст.

315 КПК Вірменії, під час складання протоколу судового засідання за допомогою спеціальної комп'ютеризованої системи запису він має бути одночасно журнальований комп'ютеризованим чином. Матеріали аудіозапису фіксуються на лазерному носії та додаються до матеріалів справи, а журнал судового засідання засвідчується підписом секретаря судового засідання та додається до матеріалів справи на паперовому носії (ч. 8 ст. 315 КПК Вірменії). Копія комп'ютеризованого аудіозапису протоколу судового засідання разом з його журналом надається за письмовою заявою сторонам негайно після слухання (ч. 9 ст. 315 КПК Вірменії). Детальний порядок роботи спеціальної комп'ютерної системи запису, архівації даних та захисту системи визначено Міністерством юстиції Республіки Вірменія (ч. 2 ст. 315 КПК Вірменії). Порядок використання технічних засобів, що застосовуються під час судового провадження визначає Уряд Республіки Вірменія (ч. 5 ст. 29 КПК Вірменії). У разі відсутності спеціальної комп'ютеризованої системи запису або під час окремого провадження за межами судовим засіданням, протокол судового засідання ведеться на звичайному папері (ч. 3 ст. 315 КПК Вірменії). Простий протокол судового засідання зберігається в письмовій формі на папері або за допомогою комп'ютера на засіданні; він додається до матеріалів справи з підписами головуючого судді та секретаря судового засідання (ч. 7 ст. 315 КПК Вірменії).

Допит захищеної особи під час судового розгляду може здійснюватися поза візуальним сприйняттям інших його учасників за допомогою аудіовізуальних та інших технічних засобів (камуфляж (вуаль), захисний екран, мембрана) із забезпеченням конфіденційності учасників закритого судового розгляду (ч. 3 ст. 98-13 КПК Вірменії). У разі необхідності головуючий суддя під час судового розгляду може заборонити здійснювати відеозапис допиту за допомогою відеозаписуючих чи інших технічних засоби (ч. 5 ст. 98-13 КПК Вірменії).

Відповідно до ч. 5 ст. 407 КПК Вірменії, до касаційної скарги додається також електронна версія касаційної скарги (електронний носій).

Електронна комунікація застосовується також при здійсненні міжнародного співробітництва. Слідчий орган, прокурор чи суд у випадку затримання або арешту осіб, що мають дипломатичний імунітет, негайно інформують про це Міністерство законних справ відповідної держави за допомогою телефону, телеграфу чи інших засобів (ч. 2 ст. 446 КПК Вірменії). До отримання запиту про екстрадицію клопотання про тимчасове затримання особи (ч. 2 ст. 478.2, ч. 1 ст. 492 КПК Вірменії) або рішення компетентного органу іноземної держави про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 2 ст. 478.2 КПК Вірменії) може бути передано поштою, в тому числі електронними, телеграфними або іншими технічними засобами, а також через Міжнародну кримінальну поліцію (Інтерпол) або іншу міжнародну організацію, яка займається розшуком особи, членом якої є Республіка Вірменія.

Висновки. Дослідження електронного сегменту в кримінальному процесуальному законі Вірменії ілюструє застосування сучасних інформаційних технологій під час кримінального провадження. З урахуванням проведеного дослідження, в кримінальному процесі України доцільно врахувати ряд норм кримінального процесуального закону Вірменії, серед яких: право підозрюваного безпосередньо після затримання повідомити про місце знаходження та підстави затримання за допомогою телефону чи інших засобів з одночасною можливістю затримати реалізацію такого права особи на строк до 12 годин, якщо є обґрунтоване припущення, що негайне здійснення цього права може перешкоджати запобіганню злочину або призведе до знищення чи пошкодження доказів; обов'язок підозрюваного, обвинуваченого, затриманого пройти медичне обстеження та дактилоскопіювання, бути сфотографованим і надати можливість взяти зразки крові, виділення тіла; можливість направлення клопотання про отримання дозволу на застосування заходів процесуального примусу до суду та контролюючого прокурора в електронному вигляді.

Список використаних джерел

1. Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1 հուլիսի 1998 թ. (համապատասխան ինկորպորացիան՝ ԱԺ,01.07.1998,ՀՕ-248, մայր փաստաթղթին փոփոխող փաստաթղթերը՝ ԱԺ,14.11.2019,ՀՕ-217-Ն). Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ. Armenian legal informational system. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=136684> (Էլեկտրոնային ռեսուրս մուտքի ամսաթիվը: 28.01.2020).

Надійшла до редакції 10.02.2020

References

1. Kryminal'no-protsesual'nyy kodeks Respubliki Virmeniia [Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia], pryiniaty Natsionalnymy zboramy Respubliki Virmeniia 1 lypnia 1998 roku (Reiestratsiia dokumenta: NA, 01.07.1998, HO-248, zi zminamy vnesennymy dokumentom: NA, 14.11.2019, HO-217-N) Virmenska pravova informatsiina systema [Armenian legal informational system]. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=136684> (e-resource access date: 28.01.2020). [in Armenian].

SUMMARY

Kalanča I. G. Electronic segment in criminal procedural legislation of Armenia. The article deals with the study of electronic segment in the criminal procedural law in Armenia. It proves the use of specialized electronic tools and information systems within the framework of criminal process in Armenia. Among them: a special computer system for recording, archiving data and protecting the system; technical means for controlling and intercepting telephone and other types of communications. The author identifies a number of non-specialized electronic tools applied in criminal proceedings, in particular: audio-visual, video recording, electronic or telegraph technical means; electronic media; means of communication; computer; phone; technical means, etc.

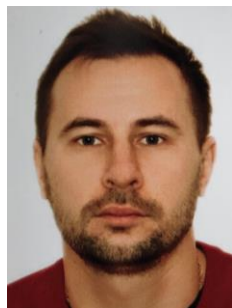
The paper also presents the requirements for electronic recording of individual investigative actions carried out by means of photographic work, audio-recording, video-recording, filming. Criminal-Procedural Code of Armenia separately specifies the requirements for electronic recording of interrogation, examination, exhumation, witnessing, person identification by a photograph, submitting a corpse for identification, search, mail monitoring, telegrams and other means of communication, inspection and withdrawal of correspondence, wiretapping of telephone conversations, investigatory experiment, obtaining samples for carrying out expert research. The study focuses on the right of the suspect immediately after his / her detention to notify of his / her whereabouts and the reasons for his / her detention using phone or other means of communication. However, it is possible to delay the effectuation of this right for up to 12 hours, if there is a reasonable assumption that immediate exercise of this right may obstruct crime prevention or will result in destroying or damaging the evidence. Moreover, petition for permission to apply measures of procedural coercion may be sent to the court and supervising prosecutor in electronic format.

Procedural actions within criminal proceedings in Armenia are recorded in electronic format through the prism of the procedural action protocol. The hearing is accompanied by electronic recording of its progress and results. Electronic communication is also employed in terms of international cooperation.

Keywords: «criminal process», «electronic segment», «Armenia», «electronic fixation», «evidence».

УДК 343.359

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-210-215

Капустник В. В.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАХОДУ «ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФІНАНСОВО- ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ»

Визначено сучасний стан правового регулювання проведення оперативно-розшукового заходу «Ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств» підрозділами Національної поліції. Встановлено, що на сьогодні законодавець на достатньому рівні закріпив питання, що стосується ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, проте в нормативно-правових актах не достатньо уваги приділено тлумаченню норми закону щодо ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств. Запропоновано прийняти Інструкцію з питань організації та проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, а також запровадити відповідальність за невиконання посадових осіб Національної поліції України законних вимог.

Ключові слова: фінансово-господарська діяльність, правове регулювання, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, Національна поліція.

© Капустник В. В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0733-4233>

ord-hnuvs@ukr.net

Постановка проблеми. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ЗУ «Про ОРД»), оперативні підрозділи мають право ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виготовляти копії з таких документів на вимогу керівників підприємств, установ та організацій – виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, – витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їх доходів, із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, в яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження і повернення в установленому порядку. Вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів забороняється, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [1].

Однак у діяльності оперативних підрозділів Національної поліції на сьогодні зазначена норма як захід оперативно-розшукової діяльності майже не застосовується, оскільки існує низка прогалин та колізій, пов'язаних з її застосуванням під час оперативно-розшукової протидії злочинам. Аналіз практичної діяльності показав, що вказана норма здебільшого застосовується під час виконання доручень слідчого щодо проведення тимчасового доступу до речей та документів, а в такому разі зазначений захід проводиться як слідча дія, а не як оперативно-розшуковий захід.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми правового регулювання діяльності оперативних підрозділів щодо протидії злочинам були предметом наукових досліджень багатьох вчених, серед яких: Антонов К. В., Артюхова Н. О., Білик, В. О. Головченко О. М., Губська А. В. Долженков О. Ф., Железов С. О., Карташов С. В., Крестовська Н. М., Максимов О. В., Найдьон Є. М., Ортинський В. Л., Пчолкін В. Д., Рябченко М. С., Стацак М. В., Судаков О. Е. Проте сьогодні бракує ґрунтовних досліджень щодо напрямків удосконалення правових підстав проведення оперативно-розшукового заходу «Ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств» підрозділами Національної поліції, що зумовлює *актуальність* досліджуваної проблематики.

Метою статті є визначення напрямків удосконалення правового регулювання проведення оперативно-розшукового заходу «Ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств» підрозділами Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств є одним із основних та дієвих механізмів отримання та перевірки первинної інформації про зловживання у господарській та службовій сфері, які застосовуються багатьма правоохоронними та контролюючими органами держави.

Однак на сьогодні вказаний оперативно-розшуковий захід не може бути використаний повною мірою підрозділами Національної поліції, оскільки положення норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» містять у собі окремі законодавчі колізії та суперечності.

Зокрема, як правильно зазначає Дараган В. В., у процесі ознайомлення з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій виникає питання, яким чином та на підставі чого буде здійснено таке ознайомлення, адже ні в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» ні в Законі України «Про Національну поліцію» не передбачено такої процедури [2, с. 102].

Крім того, як показали результати дослідження Брильова М. О., визначений положеннями відомчої Інструкції з організації оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України оперативно-розшуковий захід «Ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств» не повною мірою відповідає завданням, які ставляться перед оперативними підрозділами Національної поліції України, зокрема відповідно до законодавства оперативно-розшукові заходи проводяться виключно в рамках оперативно-розшукових справ, а положення Інструкції щодо вказаного заходу вказують на проведення зазначеного оперативно-розшукового заходу з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, тобто в рамках кримінального провадження [3, с. 73].

Таке трактування норми призводить до юридичної колізії, оскільки не зрозумі-

ло, як зазначений захід буде здійснено щодо підозрюваних у вчиненні злочину, адже в такому разі вже повинно бути відкрите кримінальне провадження, а після його відкриття проведення оперативно-розшукових заходів припиняється.

Серед підрозділів Національної поліції проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств посідало особливе місце в діяльності підрозділів захисту економіки Національної поліції України. Однак на сьогодні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 841 «Про ліквідацію територіального органу Національної поліції» було затверджено рішення про ліквідацію юридичної особи публічного права Департаменту захисту економіки як міжрегіонального територіального органу Національної поліції. Водночас у Постанові вказано про необхідність Національній поліції забезпечити здійснення функцій і повноважень Департаменту захисту економіки, що ліквідується [4].

До ліквідації вказаного підрозділу Мазійчук В. А., вивчаючи питання оперативно-розшукової протидії одержанню неправомірної вигоди в агропромисловому комплексі для врегулювання існуючих прогалин у регулюванні питання організації проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, запропонував на рівні відомчої інструкції врегулювати існуючі прогалини шляхом закріплення такої норми: «Ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств здійснюється на підставі направлення на проведення перевірки фінансово-господарської діяльності. Мета проведення такої перевірки може бути залегеною, а сама перевірка здійснюватися зашифровано. Посадова особа Департаменту захисту економіки Національної поліції України, його міжрегіонального територіального органу зобов'язана пред'явити керівнику суб'єкта господарювання направлення на проведення перевірки, скріплене печаткою відповідного органу, та розписатися в журналі реєстрації перевірок (у разі його наявності). Тривалість перевірки не може перевищувати 30 календарних днів. За результатами перевірки складається акт, який повинен включати висновки стосовно дотримання законодавства в процесі здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання. Екземпляр акта перевірки подається керівникові суб'єкта господарювання, або його органу управління» [5].

Однак, як зазначалося вище, вказаний підрозділ Національної поліції вже ліквідовано.

Однак 9 жовтня 2019 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 року № 867 «Про утворення територіального органу Національної поліції» було створено новий міжрегіональний територіальний орган Національної поліції – Департамент стратегічних розслідувань [6]. Аналіз Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України вказує на те, що за цим департаментом було закріплено більшість функцій Департаменту захисту економіки Національної поліції України в розрізі протидії організованій злочинності [7]. Слід зазначити, що для виконання покладених на зазначений підрозділ функцій щодо захисту економіки на належному рівні останньому необхідно здійснювати діяльність щодо ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств.

Однак проблеми правової регламентації вказаної діяльності залишаються не вирішеними.

Слід зазначити, що вказаний захід до реформування міліції в поліцію також не знаходив достатнього нормативного регулювання та закріплення, як правило, він проводився у рамках проведення перевірок фінансово-господарської діяльності. Однак після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та змін у нормативно-правових актах, які відбулися у зв'язку з його прийняттям, зазначений захід перестав використовуватися, оскільки його було віднесено до оперативно-розшукових заходів, що вимагало його додаткового нормативного закріплення, оскільки результати такого оперативно-розшукового заходу могли бути використані як докази в кримінальному провадженні, а процедура їх отримання не була нормативно врегульована. До вищезазначених змін цей захід застосовувався досить часто і був спрямований на виявлення або перевірку первинної оперативної інформації (по суті носив характер сучасних заходів оперативного (ініціативного) пошуку)).

Зазначені зміни значно ускладнили роботу з отримання первинної оперативної інформації та її перевірку, в першу чергу по злочинах у сфері економіки.

Як оперативно-розшуковий захід ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств був закріплений після створення Національної поліції та відобра-

жений у відомчих нормативних актах, проте знову не знайшовши механізм здійснення цього заходу.

Відповідно до положень ст. 6 ЗУ «Про ОРД» забороняється приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів у разі відсутності підстав, передбачених у цій статті. Також, відповідно до положень ст. 9 зазначеного закону, у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа, крім випадків перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках. Тобто відповідно до чинних відомчих нормативно-правових актів проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств повинно здійснюватися тільки тоді, коли є у провадженні оперативного підрозділу оперативно-розшукова справа.

Зазначений оперативно-розшуковий захід проводиться з дозволу керівника відповідного територіального органу (підрозділу) поліції. Однак на сьогодні не зрозуміло, на підставі яких документів він буде здійснюватися, як будуть оформлюватися результати його проведення. Крім того, на сьогодні жодним нормативно-правовим актом не передбачено відповідальність за відмову у наданні вищевказаної інформації.

Як ми бачимо з вище зазначеного, законодавець на достатньому рівні закріпив питання, що стосується ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, проте, на нашу думку, в нормативно-правових актах не достатньо уваги приділено тлумаченню норми закону щодо ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств. Наприклад, на практиці існує проблеми, які стосуються забезпечення проведення такого ознайомлення, зокрема пов'язані з термінами проведення зазначеного заходу та оформленням його результатів.

Тобто, на сьогодні назріло питання щодо розробки нормативно-правового акта, який регулював би порядок проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств.

Слід зазначити, що питання здійснення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств потребує додаткового закріплення у вигляді затвердженої постановою Кабінету Міністрів України інструкції.

Надаючи пропозиції щодо закріплення відповідної інструкції для врегулювання питання проведення перевірок фінансово-господарської діяльності, Дараган В. В. пропонує у зазначеній інструкції доцільно закріпити термін проведення такої перевірки не більше ніж 30 днів (на кшталт податкової перевірки). Також необхідно обумовити випадки, за яких термін проведення перевірки можна призупинити та випадки, за яких такий термін можна продовжити. Крім того, необхідно визначити коло осіб, які мають право на прийняття відповідного рішення. Також необхідно визначити компетенцію суб'єктів перевірки їх права та обов'язки [8, с. 40].

На нашу думку, виділені Дараганом В. В. елементи повинні також знайти своє відображення й в інструкції з проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств.

Крім того, виникають питання щодо притягнення до відповідальності посадових осіб за відмову або перешкоджання проведенню ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств. На сьогодні в нормах національного законодавства України не передбачена відповідальність за такі дії, що значно ускладнює здійснення проведення цього заходу.

Зазначена прогалина стосується не тільки питання застосування оперативно-розшукового заходу ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, а й застосування інших заходів на проведення яких надано право посадовій особі Національної поліції, крім того, зазначені особи наділені окремими правами щодо надання вказівок (вимог) в окремих передбачених законом випадках на здійснення громадянами окремих дій, однак за відмову від виконання таких вимог або перешкоду у здійсненні окремих заходів не передбачено жодного з видів відповідальності.

На нашу думку, для врегулювання зазначеної прогалини у законодавстві необхідно доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 185¹⁴ «Невиконання законних вимог посадових осіб Національної поліції України» такого змісту:

«Ненадання інформації та/або документів Національній поліції України на законну вимогу (запит) його посадових осіб, надання завідомо недостовірної інформації та/або документів чи не в повному обсязі, порушення встановлених строків їх надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, або

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 1
невиконання без належних на це підстав та в установленій законом строк законних вимог посадових осіб Національній поліції України –
тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме порушення, –

тягнуть за собою накладення штрафу від чотирьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Закріплення вказаної норми в Кодексі України про адміністративні правопорушення вирішить не тільки існуючу проблему, пов'язану з перешкоджанням проведенню ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, але й забезпечить можливість притягнення до відповідальності осіб, які не виконують законні вимоги поліцейського.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що на сьогодні законодавець на достатньому рівні закріпив питання, що стосується ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, проте в нормативно-правових актах не достатньо уваги приділено тлумаченню норми закону щодо ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств. Дієвим механізмом, спрямованим на вирішення існуючих нормативно-правових колізій, може стати прийняття Інструкції з питань організації та проведення ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств, а також запровадження відповідальності посадових осіб Національної поліції України за невиконання законних вимог.

Список використаних джерел

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 20.12.1990 р. № 2136-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. ст. 303.
2. Дараган В. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері державних закупівель: проблеми теорії та практики : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутріш. справ, 2018. 352 с.
3. Брильов М. О. Оперативно-розшукова протидія злочинам, пов'язаним з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 256 с.
4. Про ліквідацію територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2019 р. № 841.
5. Мазійчук В. А. Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди у агропромисловому комплексі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ХНУВС. Харків, 2018. 252 с.
6. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 р. № 867.
7. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 23.10.2019 р. № 1077.
8. Дараган В. В. Організаційно-правові проблеми призначення та проведення перевірки фінансово-господарської діяльності підрозділами ПЗСЕ МВС України. *Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України*. 2015. № 202. С. 36–41.

Надійшла до редакції 10.02.2020

References

1. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' : Zakon Ukrayiny vid 20.12.1990 r. № 2136-KHII. [About the operational-search activity: Law of Ukraine of 20.12.1990 № 2136-XII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 22. st. 303. [in Ukr.].
2. Darahan, V. V. (2018) *Operatyvno-rozshukova protydiya zlochynam u sferi derzhavnykh zakupivel'* [Operational-search counteraction to crimes in the field of public procurement] : problemy teoriiyi ta praktyky : monohrafiya. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutrish. sprav. 352 s. [in Ukr.].
3. Bryl'ov, M. O. (2017) *Operatyvno-rozshukova protydiya zlochynam, pov'yazanym z rozkradannym byudzhetykh koshtiv pid chas budivnytstva, remontu ta ekspluatatsiyi avtomobil'nykh dorih* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 2017. 256 s. [in Ukr.].
4. Pro likvidatsiyu terytorial'noho orhanu Natsional'noyi politsiyi : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 02.09.2019 r. № 841. [in Ukr.].
5. Operatyvno-rozshukova protydiya oderzhannyu nepravomirnoyi vyhody u ahropromyslovomu kompleksi [Operational and search counteraction to gain undue benefits in the agro-industrial complex] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 2018. 252 s. [in Ukr.].
6. Pro utvorennya terytorial'noho orhanu Natsional'noyi politsiyi : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 09.10.2019 r. № 867. [On the Establishment of a Territorial Body of the National Police: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 867 of 09.10.2019. № 867]. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Departament stratchichnykh rozsliduvan' Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny : Nakaz Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny vid 23.10.2019 r. № 1077. [On approval of the Regulation on the Strategic Investigation Department of the National Police of Ukraine: Order of the National Police of Ukraine dated 10.10.2019 № 1077]. [in Ukr.].

8. Darahan, V. V. (2015) Orhanizatsiyno-pravovi problemy pryznachennya ta provedennya perevirky finansovo-hospodars'koyi diyal'nosti pidrozdilamy PZSE MVS Ukrayiny. [Organizational and legal problems of appointment and verification of financial and economic activity by the SEE units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Byuleten' z obminu dosvidom roboty MVS Ukrayiny. № 202. S. 36–41. [in Ukr.].

SUMMARY

Kapustnyk V. V. Directions of improvement of legal regulation of carrying out by the National Police units of operational-search measure «Getting acquainted with financial and economic activity of enterprises». The article is devoted to the definition of directions of improvement of legal regulation of carrying out operative-search measure "familiarization with financial and economic activity of enterprises" by units of the National police. It is established that today there is a lack of thorough research on the directions of improving the legal grounds for conducting an operative-search event "familiarization with the financial and economic activity of enterprises" by units of the National Police.

It is established that familiarization with the financial and economic activity of enterprises is one of the main and effective mechanisms for obtaining and verifying primary information about abuse in the economic and official sphere, which is used by many law enforcement and controlling bodies of the state. However, to date, the said operative-search measure cannot be used to the full extent by the units of the National Police, since the provisions of the Law of Ukraine "On Operational-Investigative Activity" contain separate legislative conflicts and contradictions.

It is proved that the interpretation of the existing rule governing the introduction of financial and economic activity of enterprises leads to legal conflict, since it is not clear how the said measure will be carried out for suspected of committing a crime, since in this case criminal proceedings should already be opened, and after its opening, the search operations are terminated.

It is established that today the legislator has sufficiently enshrined the issue of familiarization with the financial and economic activity of enterprises, however, in the normative legal acts, insufficient attention is paid to the interpretation of the law regarding familiarization with the financial and economic activity of enterprises. It has been proposed to adopt the Instruction on the Organization and Conduct of Familiarity with Financial and Economic Activities of Enterprises, as well as to introduce responsibility for non-compliance with the legal requirements of officials of the National Police of Ukraine.

Keywords: financial and economic activity, legal regulation, operational search activities, operational search activities, National Police.

УДК 343

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-215-220

Павлова Н. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВИКОРИСТАННЯ ДЕМОНСТРАЦІЙНИХ ЗАСОБІВ (АНАТОМІЧНИХ ЛЯЛЬОК) ПІД ЧАС ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Висвітлено питання використання демонстраційних засобів під час допиту малолітніх осіб, які є потерпілими від насильницьких злочинів, у тому числі вчинених на сексуальному ґрунті. Наведено характеристику таких демонстраційних засобів, як анатомічні ляльки, зазначено принципи їх використання, зосереджено увагу на їх значенні для досудового провадження. Запропоновано різноманітні варіанти застосування демонстраційних засобів залежно від ситуації, що склалася на допиті.

Ключові слова: допит, малолітня особа, неповнолітній, потерпілий, демонстраційні засоби, анатомічні ляльки, «кризова» кімната.

© Павлова Н. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

pavlova_natalia_vvv@ukr.net

Постановка проблеми. Українське суспільство почало усвідомлювати, наскільки поширеним явищем стало насильство в різних його формах та проявах, і як це травмує дітей, що стають його жертвами. Всупереч поширеній думці, кривдниками нерідко є не незнайомці, а родичі й люди, яких дитина знає і яким довіряє. Діти часто соромляться або бояться розповісти про те, що з ними відбувається. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів вважають страх помсти кривдника, сором перед оточенням, зневіра в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому вважають його нормою [1, с. 3].

Тому проводити допит без зайвого психологічного травматизму необхідно в умовах, дружніх для дитини, в обстановці, в якій вона відчуватиме себе в безпеці. Крайнім варіантом є проведення допиту у «кризовій кімнаті», яка спеціально пристосована для роботи з такою категорією осіб. Водночас через певні вікові та психологічні особливості дитини, допит з нею доцільно проводити в ігровій формі із використанням демонстраційного матеріалу (анатомічні ляльки, іграшки, картки, малюнки тощо), що визначає специфіку такої слідчої (розшукової) дії.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми свідчить, що низка положень стосовно допиту неповнолітнього досліджувалися вченими, як-от: С. В. Авраменко, Р. С. Белкін, А. І. Долгова, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, Є. М. Левшиць, Т. П. Матюшкова, С. С. Ординський, Н. В. Павлюк, І. В. Романовська, В. Ю. Шепитько, Є. С. Хижняк, С. І. Яковенко та ін.

Проте питанням використання демонстраційних засобів під час допиту малолітньої особи дотепер не приділялося достатньої уваги. Тим часом як анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби успішно використовуються у багатьох країнах світу при розслідуванні жертв сексуального насильства. Протягом останніх років анатомічні ляльки стали з'являтися і в «кризових кімнатах» територіальних підрозділів Національної поліції України. Проте слідча практика потребує фахових навиків та теоретичних знань щодо використання таких демонстраційних засобів під час допитів неповнолітніх.

Метою статті є висвітлення значення демонстраційних засобів у кримінальному провадженні щодо малолітніх осіб, які є потерпілими у вчиненні сексуально-насильницьких злочинів, та надання пропозицій щодо використання анатомічних ляльок під час допиту таких осіб.

Виклад основного матеріалу. Діти, які стали жертвами статевих та насильницьких злочинів, потребують особливої уваги, адже така категорія злочинів є досить прихованою і ділитися, згадувати пережите досить важко, особливо неповнолітнім (малолітнім) особам. Такий злочин щодо них може нанести в майбутньому непоправні психологічні проблеми, що завадять їм нормально розвиватися, створювати сім'ї. Тому слідчий, який проводить допит, має бути вкрай делікатним, його питання повинні бути психологічно обмірковані. Встановлення психологічного контакту та повної довіри між потерпілою особою та слідчим вкрай важливе [2, с. 282].

На практиці виявляється дуже складно спілкуватися з дітьми, постраждалими від насильства. По-перше, дитина замикається в собі й не бажає розповідати незнайомій людині, що з нею трапилося. По-друге, у малому віці дитина не зовсім правильно може описати подію через незнання термінології, особливо тієї, що стосується анатомічних частин тіла. Отримати необхідні свідчення від дитини без стресу та психологічного травмування можна шляхом використання анатомічних ляльок, оскільки дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, як їй завдали шкоди. Тобто, завдяки постановці питання «від третьої особи» краще встановлюється контакт між психологом або слідчим та дитиною. Не тільки діти, а й люди з певними вадами психіки, порушеннями мови та сенсорних відчуттів тощо можуть за допомогою демонстраційних засобів краще висловити те, що з ними трапилось.

Як демонстраційні засоби, за допомогою яких можна налагодити контакт і в ігровій формі отримати показання, можуть також бути:

- приладдя для самостійного відтворення дитиною подій шляхом малювання (олівці, ручка, фломастери, папір), ліпки (пластилін);
- набір карток (із зображеннями різних частин тіла, анатомічними малюнками, зображеннями емоцій, зображеннями подій тощо);
- м'які іграшки тварин, іграшки-автомобілі, іграшки-будинки тощо (для засто-

сування в ігровій формі) тощо.

Водночас представники Чеської Республіки, які успішно розробили методику використання анатомічних ляльок під час допиту й активно запроваджують цю методику в правоохоронну та освітню діяльність інших країн, зосереджують увагу на обов'язковому дотриманні принципів.

Тому до загальних принципів використання демонстраційних засобів слід віднести допоміжні, а саме анатомічні ляльки – це специфічні засоби, які:

- 1) ніколи не повинні входити до інтер'єру в кабінетах слідчих;
- 2) ніколи не повинні бути доступними для вільного користування дітьми (на відміну від інших іграшок та предметів);
- 3) їх використання є частиною допиту, тому їх не слід застосовувати ізольовано (наприклад, лише працюючи з цими манекенами, а допитувати в іншому місці).

Допитувана дитина – жертва сексуального насильства або жорстокого поводження, тому слід уникати вторинної травматизації. Водночас конкретними принципами використання анатомічних ляльок є:

- під час використання демонстраційних засобів завжди слід враховувати, коли, де та ким проводиться допит;
- анатомічні ляльки слід використовувати, коли необхідно провести допит в ігровій формі;
- анатомічних ляльок найкраще використовувати в спеціалізованій кімнаті для допиту – «кризовій кімнаті».
- повинні застосовуватись тільки працівниками, навченими до їх використання, інакше є ризик вторинної травматизації дітей, які будуть допитані [3].

У загальному вигляді анатомічні ляльки є демонстраційними засобами, які зображують усю родину в кількох поколіннях: хлопчика і дівчинку, жінку, чоловіка, діда та бабусю. Ляльки одягнені в одяг, який можна легко роздягнути. На тілі персонажів зображуються статеві органи. Також передбачені отвори.

Для належного використання необхідно забезпечити, щоб вказані демонстраційні засоби завжди мали охайний вигляд (розчесані, одягнені), оскільки використання ляльок, вже роздягнених, може істотно вплинути на емоційний стан та переживання дитини, яка спостерігає за такою лялькою і має управляти нею.

Анатомічні ляльки не повинні знаходитись у кімнаті відразу в полі зору дитини – оптимально мати їх під рукою, наприклад, у ящику чи оригінальній упаковці. Однак особа, що допитує, повинна знати, в якій послідовності вони розташовуються (важливість підготовки). Шукати окремих персонажів під час фактичного допиту абсолютно недоцільно, як і виставляти всіх персонажів.

Перед тим, як від словесних свідчень перейти до показових засобів, слід зазначити, наприклад: «Мені потрібно це краще зрозуміти. Ти можеш мені показати?» або «Я розумію, що тобі незручно говорити про це. Тож ти можеш мені показати?». Дуже доречно включити слово «будь ласка».

Першим дитині необхідно завжди показувати персонаж, який асоціюється в неї із собою (персонаж дівчинки дівчинці та хлопчика хлопчику). Коментар може бути, наприклад, такий: «Будь ласка, скажи мені, чи нагадує тобі будь-яка з ляльок когось? Ось ця маленька дівчинка (хлопчик) не нагадує тобі себе?».

Потім слід дитині запропонувати показати, що з цієї лялькою відбувалося, при цьому дозволяючи її роздягати.

Якщо дитина менш активна, можна запропонувати максимальну допомогу – тримати ляльку або частину одягу (але слідчий не повинен роздягати ляльку). Здійснюючи це, слід уважно спостерігати за проявами дитини: як вона дивиться на процес роздягання і як вона дивиться на зображені геніталії (із соромом, злістю, огидою тощо).

Також слід з'ясувати, як дитина може назвати окремі частини тіла. Переходячи до геніталій, слід запитати дитину, як вона їх називає і з чим асоціює. Необхідно прийняти стримано позначення дитини й уникати проявів здивування й контролювати інші емоції. Також недоцільно виправляти дитину в її виразах і повідомляти правильне маркування. Допит – це не сексуальне виховання й немає іншого вибору, як прийняти висловлення дитини і використовувати той самий знак, звичайно, для подальших запитань.

Після того, як дитина показала себе та продемонструвала рівень знань щодо частин тіла, слідчий розміщує на столі інших одягнених ляльок і просить дитину обрати персонажа, з ким вона переживала певну ситуацію. Знову слід прийняти вибір дитини,

як би дивно це не було (часто дитина бачить людину років 30–40 як стару, тому вона може обрати ляльку чоловіка похилого віку як злочинця, навіть якщо винуватцем був брат). Спотворення у сприйнятті в стресовій ситуації не є винятком. Якщо є різниця між тим, що відомо про злочинця, і тією фігурою, яку дитина обрала, можна запропонувати можливість виправлення у коректний спосіб.

Коли дитина обрала кривдника, слід швидко прибрати інші засоби, щоб на столі залишалися лише ляльки дитини та порушника. Інші демонстраційні засоби повинні бути поза увагою дитини (але слід мати їх під рукою, оскільки існують випадки, коли до злочину причетні кілька осіб).

Після обрання дитиною ляльки, схожої на кривдника, можна запитати: «Покажи, що це було?», «Як він це зробив?», «Де він був?», «Покажи, куди дійшов?», «Куди торкався?», «У що він був одягнений?», «У що ти був одягнений(на)?», «Він стояв чи лежав, чи ...?», «Ти кажеш, що він був одягнений – чи носив він ...?».

Можна використовувати під час допиту й інші демонстраційні засоби одночасно з ляльками: м'які іграшки тварин, макети будиночків, іграшкове ліжко, ванну, картки із зображенням емоцій, певних місць (наприклад, кінотеатр, футбольне поле, ліс, аптека, магазин, дитячий садочок, лікарня та ін.). Слід скористатися грайливістю та креативністю дітей, наприклад, запитати: «Це як ліжко, а може ти був на цьому ліжку?». Потім слід поставити обрану ляльку на ту позицію, яку обрала дитина, і запитати: «А як все було? Покажи».

Наприкінці слід запитати «Чи є ще щось таке, що ти не розповів?». Якщо дитина підтвердить, що це все (а в особі, яка допитує, більше не виникає запитань), то слід негайно заховати ляльок. Якщо дитина має прохання одягти ляльку – не слід їй заважати в цьому. Обов'язково наприкінці слід подякувати дитині.

Під час допиту слід підтримувати дитину, але не нахвалювати її. Наприклад, фраза «Ти ж такий розумний» численну кількість разів може збільшити настороженість і недовіру до особи, яка допитує [3].

Слід зазначити, що згідно із ст. 227 КПК України під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а в разі потреби – лікаря [4]. З огляду на зміст цієї норми можна побачити, що законодавець передбачає альтернативний варіант у вирішенні питання щодо запрошення на допит вказаної категорії осіб, тобто можна запросити як педагога, так і психолога. Проте, на нашу думку, якщо передбачається під час допиту використовувати анатомічні ляльки у справах про насильницько-сексуальні злочини стосовно малолітньої особи, участь психолога повинна бути не альтернативним, а обов'язковим варіантом. Як вже зазначалося, малолітні мають схильність до самонавіювання, фантазування, неправильного сприйняття фактів і подій, у нього недостатньо сформований словниковий запас, він може плутатися у формах, кольорах та розмірах тощо. Їх свідчення вимагають психологічно обґрунтованої інтерпретації. Знаючи особливості психологічного розвитку на певному етапі розвитку дитини, саме психолог допоможе слідчому надати правильну оцінку показань малолітньої особи та сформулювати питання з погляду педагогіки і психології.

Спеціаліст-психолог може робити заяви, які підлягають занесенню у протокол судової чи слідчої дії. Він має право проводити спостереження, консультувати зі спеціальних питань, допомагати правильно викладати ці питання у протоколах процесуальних дій; звертатися з дозволу слідчого з питаннями до інших учасників процесуальних дій. Проте, як слушно зауважують С. В. Белан та Т. О. Луценко, ці можливості мають і низку обмежень, серед яких заборона робити висновки про правильність проведення слідчим допиту неповнолітнього та відсутність права діяти самостійно без вказівки слідчого, суду на допиті [5, с. 31].

Водночас зовсім не йдеться про пасивну позицію з боку психолога. Слід сказати, що більшість науковців наполягає на активній позиції спеціаліста під час допиту неповнолітніх. На думку В. Мозгової, щоб участь психолога не була формальною, слід передбачити можливість завчасно обговорити із фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надає можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік запитань з урахуванням особливостей дитини [6, с. 95]. Навіть якщо дитина після пережитого тримається добре, тільки психолог правильно визначить її фізичне та психологічне самопочуття й, за потреби, зможе надати кваліфіковану допомогу й необхідні поради, а також, застосовуючи різні методики, до-

поможе дитині послабити відчуття страху, суму, сорому, провини, злості тощо [7, с. 75].

Щодо участі законного представника аргументовано визначився С. М. Авраменко, що здебільшого присутність батьків як законних представників заважає отриманню достовірної та повної інформації, оскільки неповнолітні в присутності найрідніших людей соромляться розповісти все, що з ними відбувалося, особливо, якщо стосовно них вчинялися сексуальні дії. Тому (під час допиту неповнолітніх потерпілих) дитина не повинна бачити й розуміти, що вони їїчують, вони можуть знаходитися в сусідній кімнаті й бачити все через скло позавізуального спостереження або по відеозв'язку [8, с. 117].

Слід зазначити, що запровадження у КПК України норми, яка передбачає можливість проведення допиту в режимі відеоконференції є одним із стратегічних заходів вирішення завдань кримінального судочинства. У п. 3 ст. 232 КПК України йдеться про можливість ставити запитання й отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, можливість реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, що передбачені КПК. У цьому разі всі учасники відеоконференції повинні слухати та бачити один одного в режимі реального часу і в такий спосіб ставити запитання, отримувати відповіді, надавати для ознайомлення документи та інші предмети тощо [9, с. 117].

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновок**: по-перше, допит дитини, яка потерпіла від насильства, психологічно є дуже напруженою дією, особливо, якщо кривдником була знайома людина; по-друге, проводити допит без зайвого психологічного травматизму необхідно в умовах, дружніх для дитини, в обстановці, в якій вона відчуватиме себе в безпеці. Кращим варіантом є проведення допиту у «кризовій кімнаті», яка спеціально пристосована для роботи з такою категорією осіб, із обладнанням відеоконференцзв'язку; по-третє, через певні вікові та психологічні особливості дитини, допит з нею доцільно проводити в ігровій формі із використанням демонстраційного матеріалу (анатомічні ляльки, іграшки, картки, малюнки тощо), що визначає специфіку такої слідчої (розшукової) дії; по-четверте, використання анатомічних ляльок передбачає дотримання обов'язкових принципів та правильного з ними поводження з метою недопущення повторної віктимізації та травматизму. Перспективою подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження можливостей використання під час допиту неповнолітніх й інших демонстраційних засобів, зокрема: карток, фотокарток, паперу та олівців, а також їх застосування під час допиту осіб із вадами психіки.

Список використаних джерел

1. Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. рекомендації / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман. Київ, 2015. 114 с.
2. Авраменко С. М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 1/2016. С. 279–288.
3. Jana Procházková. Metodika používání demonstračních pomůcek při výslechu dětských obětí: manuální. Praha, leden 2015. 28 St.
4. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Белан С. В., Луценко Т. О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків, 2010. Вип. 7. С. 28–36.
6. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–97.
7. Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик : метод. посіб. Київ : К.І.С., 2011. 132 с.
8. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
9. Павлова Н. В. Проблеми та перспективи дистанційного судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2013. № 2 (66). С. 477–484.

Надійшла до редакції 27.01.2020

References

1. Shchodo opytuvannya ditey, shcho staly svidkami ta/abo zhertvamy nasy'l'stva, a takozh vchynly nasy'l'stvo [Concerning the questioning of children who witnessed and / or suffered violence and who committed violence] : metod. rekomendatsiyi / D. Puras, O. Kalashnyk, O. Kochemyrov's'ka, T. Tsyuman. Kyiv, 2015. 114 s. [in Ukr.].
2. Avramenko S. M. (2016) Dopyt nepovnolitnikh osib, yaki staly zhertvamy statevykh zlochyniv: normatyvno-pravovyy aspekt. [Interrogation of minors who have been victims of sexual crimes: the regulatory aspect]. Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya». № 1/2016. S. 279–288. [in Ukr.].
3. Jana Procházková. Metodika používání demonstračních pomůcek při výslechu dětských obětí: manuální. Praha, leden 2015. 28 St.
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy Kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Byelan, S. V. & Lutsenko, T. O. (2010) Osoblyvosti zaluchennya spetsialista-psykholoha u kryminal'nomu protsesi. Problemy ekstremal'noyi ta kryzovoyi psykholohiyi. [Features of involvement of the specialist psychologist in criminal process. Problems of extreme and crisis psychology]. Kharkiv. Vyp. 7. S. 28–36. [in Ukr.].
6. Mozhova, V. (2015) Taktyko-psykholohichni osoblyvosti dopytu nepovnolitnikh, yaki postrazhdaly vid seksual'noho nasy'l'stva. [Tactical and psychological features of interrogation of minors who have suffered from sexual abuse]. Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny. 2015. № 4. S. 94–97. [in Ukr.].
7. Volynets', L. S. & Hurkov's'ka, L. P. & Savchuk, I. V. (2011) Nadannya dopomohy dityam-zhertvam zlochyniv, pov'yazanykh iz torhivleyu dit'my, dytyachoyu prostytutsiyeyu, dytyachoyu pornohrafiyeyu, proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti dytyny, z urakhuvannyam natsional'noyi ta mizhnarodnoyi praktyk [Assistance to child victims of crimes related to child trafficking, child prostitution, child pornography, against sexual freedom and sexual immunity of a child, taking into account national and international practices] : metod. posib. Kyiv : K.I.S. 132 s. [in Ukr.].
8. Avramenko, S. M. (2017) Rozsliduvannya rozbeshchennya nepovnolitnikh [Investigation of juvenile abuse] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 242 s. [in Ukr.].
9. Pavlova, N. V. (2013) Problemy ta perspektyvy dystantsiynoho sudochynstva. [Problems and prospects of remote justice]. Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu vnutrishnikh sprav. № 2 (66). S. 477–484. [in Ukr.].

SUMMARY

Pavlova N. V. Use of demonstration means (anatomic dolls) during interrogation of a minor. The article deals with the use of demonstration means during the interrogation of minors who are victims of violent crimes, including those committed on sexual grounds. It is noted that in practice it is very difficult to communicate with children affected by violence. First, the child locks himself in and does not want to tell the stranger what happened to her. Secondly, at a young age, a child may not be able to correctly describe an event because of a lack of terminology, especially that of anatomical parts of the body.

It is possible to obtain the necessary testimonies from a child without stress and psychological trauma through the use of anatomical dolls, since the child associates himself with the doll and can even show how it has been harmed. That is, by asking a "third party" question, it is better to establish contact between the psychologist or the investigator and the child. Not only children, but also people with certain mental health problems, impaired language and sensory sensations, etc., can better express what has happened to them through demonstration tools.

The characteristics of such demonstration means as "anatomical dolls" are highlighted, the principles of their use are outlined, attention is paid to their importance for pre-trial proceedings. A variety of demonstration options are offered, depending on the situation at the interrogation. It is substantiated that it is necessary to conduct the interrogation without unnecessary psychological traumatism in a child-friendly environment in which it will feel safe. The best option is to interview in a "crisis room" that is specifically tailored to handle this category of people, including video conferencing.

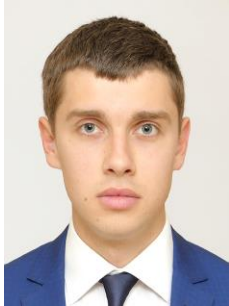
Tactical and procedural peculiarities of engaging in the interrogation of juvenile victims of violent and sexual crimes, a psychologist, a legal representative and other obligatory participants are explored. Knowing the peculiarities of psychological development at a certain stage of the child's development, it is the psychologist who will help the investigator to give a correct assessment of the testimony of a minor and to formulate questions in terms of pedagogy and psychology.

Keywords: *interrogation, minor, juvenile, victim, demonstration facilities, anatomical dolls, crisis room.*

Трибуна Аспіранта

УДК 343.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-221-228

Андрієшин В. В.©
аспірант
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ. КОНЦЕПЦІЯ «КВАЗИКОРУПЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ»

У статті подано аналіз ознак суб'єктивної сторони складів злочинів, які пов'язані із службовим зловживанням, звернено увагу на їх специфіку. Зокрема, досліджено змістовні особливості, форми та обсяги вини, направленість мети та детермінуючий вплив мотивів цих злочинів. Окремо автор пропонує використовувати концепцію «квазікорупційного злочину», під якою розуміти склад шахрайства з усіма його загальними характеристиками, з паралельним набуттям за певних обставин умовних та поверхневих властивостей корупційного правопорушення, яким насправді він не є. Також акцентовано на проблемних аспектах практики правозастосування та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: суб'єктивна сторона складу злочину, службова особа, службовий злочин, зловживання, службові повноваження, корупція, квазікорупційний злочин.

Постановка проблеми. Перебуваючи у тісному взаємно зумовлюючому зв'язку із об'єктивними ознаками, суб'єктивна сторона складів злочинів, пов'язаних з використанням службових повноважень, має свої особливості, складнощі у процесі її встановлення та становить вагомий частку доказування, чим викликає спірні дискусії між сторонами у кримінальному провадженні.

Аналіз правозастосовної практики дозволяє зробити висновок, що більшою мірою складність встановлення та доказування у суді ознак саме суб'єктивної сторони складів цих злочинів, поряд з процесуальними помилками сторони обвинувачення, призводить до невтішних результатів розгляду кримінальних проваджень у судах. Наприклад, відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень та судової статистики, у 2018 році у судах першої інстанції за ст. 364 КК України було засуджено 8 осіб, а виправдано 18 осіб; за ст. 364¹ – засуджено 13 / виправдано 3 особи, за ст. 365 – засуджено 9 / виправдано 6 осіб, за ст. 368 – засуджено 241 / виправдано 86 осіб. Крім того, приблизно у половині кримінальних проваджень з кваліфікацією за ст. 364, 364¹, 365, 366 КК України та інших злочинів, пов'язаних із зловживанням, під час розгляду в судах здійснюється перекваліфікація на службову недбалість (ст. 367 КК України), саме у зв'язку із недоведеністю ознак суб'єктивної сторони аналізованих злочинів.

Тому, враховуючи зазначене, на сьогодні залишається актуальним визначення та перегляд властивостей цих ознак для надання правильної кримінально-правової кваліфікації видам службових зловживань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням ознак суб'єктивної сторони як елемента складів злочинів, пов'язаних із службовим зловживанням, займалися П. П. Андрушко, К. П. Задоя, В. М. Киричко, В. П. Коваленко, Д. І. Крупко, М. І. Мельник, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, А. А. Стрижівська, В. Я. Тація, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, В. Г. Хашев та багато

© Андрієшин В. В.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7408-6378>
andrivladislav@gmail.com

інших науковців. Однак багато питань вимагають подальшого наукового розвитку.

Метою цієї статті є надання визначення та виконання аналізу особливостей ознак суб'єктивної сторони складів службових зловживань.

Виклад основного матеріалу. У доктрині кримінального права під суб'єктивною стороною складу злочину розуміють сукупність обов'язкових та факультативних ознак, які характеризують внутрішню сторону злочину, виражену через психічне ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Водночас загально визнаним є віднесення до обов'язкової ознаки цього елементу складу злочину – вини, а до факультативних, у разі відсутності вказівки на них у конкретній статті Кримінального кодексу – мети та мотиву.

Законодавець визначає вину, як психічне ставлення особи до вчинюваного кримінально-протиправного діяння та його наслідків, що виражається у двох формах – умислі або необережності. Залежно від інтелектуальних та вольових властивостей вини, умисел поділяється на прямий і непрямий, а необережність – на самовпевненість та недбалість. До того ж зауважимо, що, незалежно від конструктивних особливостей складу злочину, наслідки від суспільно небезпечного діяння завжди мають місце в реальній дійсності як у злочинах із матеріальним складом, так і у формальних та усічених.

Основними юридичними категоріями, які характеризують вину, є зміст, форма, сутність, ступінь та обсяг [1, с. 11]. Аналіз змісту вини здійснюється через розкриття її інтелектуальної та вольової властивостей, результат взаємодії яких дозволяє характеризувати її форми – умисел або необережність. Обсяг вини є сукупністю психічного ставлення суб'єкта до всіх об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину. Саме зміст, форма та обсяг вини є її юридичними властивостями та є вагомим часткою предмета доказування у кримінальному провадженні. Зі свого боку сутність та ступінь вини є більшою мірою соціальними властивостями цієї ознаки.

Як ядро суб'єктивної сторони складу злочину вина, при встановленні її властивостей, не дозволяє відповісти на запитання, чому вчиняється злочин та до чого прагне його суб'єкт. Надаючи відповіді на вказані запитання, мотив і мета складу злочину набувають вагомим кримінально-правовим значенням в аналізованих злочинах. А. В. Савченко мотивом злочину визначає «інтегральний психічний утір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою» [2, с. 14]. Мета злочину становить уявлення суб'єкта про модель бажаного результату, якого він прагне досягти, вчинивши суспільно небезпечне діяння.

Такий зв'язок не важко простежити у складі загального зловживання (ст. 364, 364¹ КК України), в якому корисливий мотив взаємозумовлений метою отримання неправомірної вигоди в результаті вчинення зловживання. Щодо вини, то законодавець, не розшифровуючи її форми щодо всіх ознак об'єктивної сторони, прямо вказує, що зловживання владою службовим становищем або повноваженнями може вчинятись тільки умисно. Процес детального аналізу матеріального складу зловживання, об'єктивна сторона якого є складною, потребує розмежування змістовних властивостей вини щодо його діяння та наслідків. Безумовно, посилення на умисел в диспозиції, обов'язковість мети отримання вигоди у поєднанні з корисливим мотивом дозволяють констатувати, що це діяння вчиняється виключно з прямим умислом, коли службова особа інтелектуально усвідомлює його суспільну небезпечність та воліє чинити зловживання.

Водночас у науці та практиці переважає позиція, яку також підтримуємо, що психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків у складі зловживання визначають як у формі умислу, так і у формі необережності. Тому, по-перше, залежно від обставин, можна вести мову про модель умисного зловживання, коли діяння вчиняється з прямим умислом, а до його наслідків ставлення у формі прямого або непрямого умислу. А, по-друге, враховуючи складність конструкції об'єктивної сторони зловживання, виникає питання щодо наявності його складної суб'єктивної сторони. У цьому контексті в доктрині розроблена концепція «змішаної» («подвійної», «складної») вини, яка передбачає різне психічне ставлення особи до різних об'єктивних ознак одного злочину, яким і є зловживання. Отже, друга модель складу зловживання передбачає: діяння – у формі прямого умислу, відношення до наслідків – у формі необережності, незалежно від її виду.

Деяко іншою щодо психічного ставлення до дій є ситуація у складі перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України). Диспозиція цієї статті містить посилення на умисні дії, але відсутність контекстних посилення на мотив та мету дозволяють говорити про їх факультативність. Тому

для встановлення форми умислу перевищення, необхідно детально встановлювати та аналізувати вольові властивості змісту вини. У теорії цю властивість визначають, як особливий регулятор поведінки особи, який відображає її цілеспрямованість на прийняття конкретного рішення, досягнення певних цілей та усунення можливих перешкод [3, с. 156]. І, якщо порівняно із корисливим зловживанням, яке переслідує конкретну мету, дії щодо перевищення службових повноважень без конкретизованих мети та мотиву можуть вчинятись з обома видами умислу.

Іншою є ситуація у кваліфікованому складі перевищення, де об'єктивна сторона набуває кваліфікуючих ознак у вигляді насильства або погрози його застосування, зброї чи спеціальних засобів, дій, що є болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого. Цей склад є яскравим прикладом, коли психічне ставлення суб'єкта виходить за рамки загальної моделі «діяння – причинний зв'язок – наслідки» та поширюється на інші ознаки об'єктивної сторони. Ні судова практика, ні теорія не містять випадків, коли представник правоохоронного органу перевищував повноваження, застосовуючи насильство або зброю, без прямого умислу на вчинення таких дій. Щодо інших аспектів матеріального складу перевищення, вони є аналогічними із зловживанням.

На вчинення форм службового підроблення (ст. 366 КК України) з прямим умислом вказує сформульована законодавцем ознака «завідомості» у диспозиції цієї статті. Підтримуємо сформовані у доктрині позиції щодо того, що ця категорія виключає необережну форму вини та вказує на наявність прямого умислу у складі злочину [4, с. 131], в контексті повної інтелектуальної обізнаності та вольової направленості на вчинення суспільно небезпечних дій. Щодо суб'єктивної сторони кваліфікованого складу службового підроблення, який зі складного формального у частині першій трансформувався у частині другій у матеріальний з тяжкими наслідками, то моделі взаємодії інтелектуальних та вольових властивостей вини в цьому елементі складу злочину аналогічні моделям зловживання та перевищення. Інші ознаки суб'єктивної сторони службового підроблення, як і в складі перевищення службових повноважень, є факультативними, але підлягають встановленню у ході кримінального провадження та можуть мати кримінально-правове значення під час призначення покарання.

Диспозиції статей, що передбачають відповідальність за пасивний підкуп службових осіб (ст. 368, ч. 3–4 ст. 368 КК України), не містять прямі посилання на визначення властивостей вини цих складів. З цього приводу слушно зауважив А. Н. Трайнін. На думку автора, відсутність вказівки у законі на форму вини не знімає питання про вину, а лише вимагає ретельного з'ясування думки законодавця щодо встановлення форми вини, необхідної для конкретного складу злочину [5, с. 206]. Безумовно, враховуючи попереднє дослідження зловживання, його спеціальний різновид – складний формально усічений склад пасивного підкупу – характеризується виною виключно у формі прямого умислу.

Щодо мети вчинення цих злочинів, то вона впливає з диспозицій відповідних статей і полягає в зумовлених за результатами підкупу діяннях особи щодо реалізації службових повноважень, що вчиняються в інтересах особи, яка вчиняє активний підкуп, або в інтересах третьої особи. Питання щодо мотивів пасивного підкупу не викликають спірних наукових дискусій. Ще в дорадянській літературі В. М. Ширяєв стверджував, що внутрішній стороні діяльності хабарника властиве користолобство і лише користолобство [6, с. 517]. Отже, корисливий мотив завжди супроводжує суб'єкта цього злочину, яким керує бажання отримати неправомірну вигоду, яка хоч і є предметом складу пасивного підкупу, водночас перебуває на межі з метою як ознака суб'єктивної сторони. Саме бажання отримання неправомірної вигоди (майна) є рушійним елементом всіх без винятку корупційних злочинів.

У кожному випадку вчинення пасивного підкупу особа має усвідомлювати та бажати спричинити шкоду конкретним об'єктам кримінально-правової охорони, в тому числі відносинам у сфері службової діяльності, шляхом впливу на предмет злочину, а саме – прохання, одержання, вимагання, прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди, з метою вчинення діянь з використанням повноважень службової особи в інтересах обумовленої особи.

Останній загальний злочин, який пов'язаний з використанням службовою особою своїх повноважень – це провокація підкупу (ст. 370 КК України). Суб'єктивна сторона його формального складу характеризується виною у формі прямого умислу щодо вчинення підбурення до активного або пасивного підкупу іншою особою та метою, яка

полягає у викритті в подальшому зазначеної особи у вчиненні злочину. Мотив на кваліфікацію в цьому разі не впливає.

Щодо питання характеристики ознак суб'єктивної сторони складів інших спеціальних видів зловживань, які пов'язані із вчиненням окремих злочинів службовою особою, то вони є аналогічними властивостям загальних службових зловживань, з урахуванням особливостей психічного ставлення суб'єкта до специфічних ознак цих злочинів.

Дискусійним та доволі поширеним на практиці є питання надання повної та правильної правової оцінки діям осіб, в тому числі службовим, які першочергово характеризуються як корупційні зловживання, але в подальшому при детальному встановленні всіх ознак їх складу кваліфікуються суб'єктами кримінального провадження як шахрайство. Наприклад, якщо службова особа одержала неправомірну вигоду за вчинення дій, які не входили до її службових повноважень, і вона усвідомлювала, що об'єктивно не могла вчинити в інтересах конкретної особи зумовлені діяння, то такі дії фактично та формально юридично є злочином проти власності, який пов'язаний із шахрайським заволодінням чужим майном. Пропонуємо називати такі дії «квазікорупційними», тому що поверхнево створюється уявлення про вчинення реального корупційного злочину, який сутнісно таким не є. А тому мають бути чіткі критерії його розмежування з реальними корупційними зловживаннями, активними та пасивними формами підкупу.

Насамперед слід зазначити, що у питанні визначення корупційних злочинів, вичерпний перелік яких зазначений у примітці до ст. 45 КК України, злочинів, які пов'язані з корупцією, але не містять її ознак та порушують антикорупційне законодавство, суттєве значення має Закон України «Про запобігання корупції». Також термін «квазікорупційні дії», які ми пропонуємо використовувати, має суто теоретичний характер, такі дії не містять ознак корупції та формально юридично не порушують антикорупційне законодавство. До речі, термін «квазікорупційні злочини» вже зазначався у працях М. І. Хавронюка [7], але в контексті віднесення до них злочинів, передбачених ст. 210 та 369² КК України, що, на нашу думку, не є коректним, бо відповідно до положень чинного кримінального та антикорупційного законодавства вони є повноцінними корупційними злочинами.

Щодо ознак «квазікорупційного шахрайства», то, по-перше, родовим та безпосереднім його об'єктом є суспільні відносини щодо забезпечення права власності, а його предметом є чуже майно; по-друге, об'єктивно цей склад злочину характеризується суспільно небезпечною дією, яка спрямована на заволодіння чужим майном, а злочин є закінченим з моменту отримання винним можливості їм розпоряджатись. Способом такого заволодіння може бути обман або зловживання довірою, і саме в цій частині сутнісно такому способу можуть надаватись зовнішні забарвлення зловживань або корупційних дій; по-третє, суб'єкт таких дій є загальним, в тому числі й особа, яка потенційно може бути суб'єктом службових зловживань. Тому саме в цьому контексті важливо встановити функціональну складову діяльності особи і обсяг її службових повноважень; і, по-четверте, основне значення у розмежуванні реального зловживання та «квазікорупційного шахрайства» відіграє встановлення спрямованості ознак суб'єктивної сторони, оскільки прямий умисел та корисливий мотив такого шахрайства спрямовані виключно на заволодіння чужим майном і не пов'язані із реалізацією будь-яких службових повноважень, що має в повному обсязі усвідомлювати винна особа.

Вважаємо, що на сьогодні в ході проведення кримінально-правової кваліфікації діяння, які не містять усіх необхідних ознак пасивного чи активного підкупу службової особи або зловживання впливом (ст. 368, 368³, 369, 369² КК України) та мають характер «квазікорупційного», на практиці допускають поширену помилку щодо застосування ст. 190 в сукупності із статтями загального зловживання (ст. 364, 364¹ КК України), які утворюють сумнівну ідеальну сукупність та можуть призвести до необґрунтованого притягнення до відповідальності, а також до порушення принципу заборони подвійної кримінальної відповідальності за один і той самий злочин (ст. 61 Конституції України, ч. 3 ст. 2 КК України, ч. 1 ст. 19 КПК України).

Модель таких квазікорупційних дій проілюструємо на прикладі кримінального провадження № 4201400000000807 від 07 серпня 2014 року. Зокрема, стороною обвинувачення в ході досудового розслідування було встановлено, що 05 серпня 2014 року суддя апеляційного суду Чернігівської області «А», реалізуючи умисел, спрямований на заволодіння грошовими коштами «Б», шляхом обману, зловживаючи наданою йому владою всупереч інтересам служби, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди,

пообіцяв «Б» домовитись із іншим суддею «В» щодо прийняття рішення про закриття адміністративного провадження відносно «Б», до якого «А» не мав жодного стосунку. За це «А» попросив «Б» передати йому грошові кошти на загальну суму 2 000 доларів США для їх подальшої передачі «В». Водночас суддя «В» не був обізнаний про можливий злочинний намір судді «А». 13 серпня 2014 року «Б» передав «А» зазначені грошові кошти в рамках досудового розслідування, а суддя «В» прийняв законне рішення, не знаючи про можливі злочинні дії судді «А». Під час реєстрації кримінального провадження та проведенні першочергових слідчих дій сторона обвинувачення, не врахувавши відсутність стадій вчинення злочину в усиченому складі, кваліфікувала дії «А» за ч. 1 ст. 14, ч. 3 ст. 368 КК України, як готування до пасивного підкупу. Проте в подальшому під час формулювання обвинувачення дії «А» були кваліфіковані, як сукупність: зловживання владою, а саме – умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе, використання службовою особою влади всупереч інтересам служби, що завдало істотної шкоди державним інтересам та підірвало авторитет судової гілки влади (ч. 1 ст. 364 КК України), підбурювання на замах до надання неправомірної вигоди службовій особі, яка займає відповідальне становище, за вчинення службовою особою в інтересах того, хто надає таку вигоду, будь-якої дії з використанням наданої їй влади (ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 369 КК України), заволодіння чужим майном шляхом обману (ч. 1 ст. 190 КК України). Критикуючи таку потрібну ідеальну сукупність злочинів, зазначимо, що, по-перше, сторона обвинувачення не довела наявності складу зловживання у діях «А» та не встановила необхідний зв'язок між конкретними владними службовими повноваженнями «А», як судді, з їх використанням всупереч службі щодо цієї події. Інакше кажучи, «А» взагалі не використовував свої повноваження, як представник судової влади, а такі дії міг вчинити загальний суб'єкт, який створив би уяву щодо можливості впливу на суддю «В». По-друге, повторно зазначимо щодо відсутності стадій (замаху) в усиченому і формальному складі активного підкупу. І, враховуючи обставини справи та принцип суб'єктивного ставлення, слід зазначити, що у діях «А» був відсутній умисел щодо підбурювання до активного підкупу, а вказані дії слід розцінювати, як реалізацію обману, як способу вчинення «квазікорупційного шахрайства». По-третє, за цих обставин та процесуального доведення вини, у діях «А» вбачаються ознаки складу шахрайства. Проте вирокм Вишгородського районного суду Київської області від 11 вересня 2019 року «А» було повністю виправдано, переважно у зв'язку з виявленими порушеннями процесуального законодавства, які призвели до визнання недопустимими частини доказів.

Отже, такі випадки сумнівної ідеальної сукупності, яких на сьогодні у практиці доволі багато, можуть призвести до порушення конституційних принципів кримінального судочинства. З цього приводу однозначною є позиція Європейського суду з прав людини, який у рішеннях по справі «Гор Тарасов проти України» від 16 вересня 2016 року [8] зазначив щодо неможливості притягнення до юридичної відповідальності двічі, що є порушенням принципу «ne bis in idem», встановленого у ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9].

Висновки. Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що склади кримінально-протиправного використання особою службових повноважень характеризуються діями, які вчиняються виключно у формі умислу, а умисел переважно є прямим. Психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків у різновидах зловживання з матеріальними складами може бути як у формі умислу, так і у формі необережності (змішана вина). Мета і мотив залежно від формулювання диспозиції є обов'язковими ознаками окремих проаналізованих складів злочинів. І не зважаючи на обов'язковість та факультативність об'єктивних та суб'єктивних ознак, потреба у повноті та об'єктивності встановлення всіх обставин для проведення правильної кримінально-правової кваліфікації потребує встановлення психічного інтелектуально-вольового відношення службової особи до всіх без винятку ознак складу злочину – встановлення обсягу вини у кожному випадку.

Також пропонуємо використовувати у теорії кримінального права концепцію «квазікорупційного злочину (шахрайства)», під яким розуміти склад заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою, який включає у себе всі його загальні характеристики, та специфікується тим, що за певних обставин набуває умовних та поверхневих властивостей корупційного правопорушення, хоча під час з'ясування сутнісних деталей та фактичних обставин таким не є. Корупційне забарвлення у цьому разі

надається через обман у вчиненні запропонованого або обіцяного зловживання службовими повноваженнями, або сприяння такому зловживанню, що фактично не відбувається та не може втілитись у перспективі, та повністю перебуває у суб'єктивному усвідомленні винної особи, яка може і не бути службовою особою. А тому єдиною правильною кримінально-правовою кваліфікацією таких дій є – «шахрайство» (ст. 190 КК України) за частиною залежно від встановлених та доведених її кваліфікуючих ознак.

Список використаних джерел

1. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : ООО «Профобразование», 2001. 133 с.
2. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
3. Агаев И. Б. Состав преступления: понятие, элементы, значение : учеб. пособие. Москва : Юрист, 2008. 335 с.
4. Горелик А. С. К вопросу о заведомости как признаке вины. *Вестник ЛГУ*. 1964. № 5. С. 130–138.
5. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1957. 364 с.
6. Ширяев В. Н. Взятничество и лиходательство в связи с общим учением о должностных преступлениях. Уголовно-юридическое исследование. Ярославль, 1916. 570 с.
7. Запобігання корупції : метод. рекомендації для місцевих активістів / Д. О. Калмиків, Д. В. Сінченко, О. О. Сорока, М. І. Хавронюк, Г. Л. Шведова; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2017. 242 с.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ігор Тарасов проти України» (Заява N 44396/05) від 16.09.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b63.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. *БВР*. 1997, № 40, ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n150.

Надійшла до редакції 05.03.2020

References

1. Rarog, A. I. (2001). Subektivnaia storona i kvalifikatsiia prestuplenii [Subjective part and qualification of crimes]. M.: ООО «Profobrazovanie». 133 s. [in Russ.].
2. Savchenko, A. V. (2002). Motyv i motyvatsiia zlochynu [The motive and motivation of the crime]: monohrafiya. Kyiv: Atika. 144 s. [in Ukr.].
3. Agayev, I. B. (2008). Sostav prestupleniya: poniatyie, element, znacheniyie [Corpus delicti: concept, elements, meaning]: ucheb. posobiye. M. : Yurist. 335 s. [in Russ.].
4. Gorelik, A. S. (1964). K voprosu o zavedomosti kak priznake viny [To the question of deliberateness as a sign of guilt]. *Vestnik LGU*, № 5. S. 130-138 [in Russ.].
5. Trainin, A. N. (1957). Obshcheye ucheniye o sostave prestupleniya po sovetskomu ugovnomu pravu [General doctrine of the crime under Soviet criminal law]. M.: Gosyurizdat. 364 s. [in Russ.].
6. Shiryayev, V. N. (1916). Vziatochnichestvo i likhodatelstvo v svyazi s obshchim ucheniyem o dolzhnostnykh prestupleniyakh. Ugolovno-yuridicheskoye issledovaniye [Bribery and harassment in connection with the general doctrine of official crimes. Criminal Law Research]. Yaroslavl. 570 s. [in Russ.].
7. Zapobihannia koruptsii: metodychni rekomendatsii dlia mistsevykh aktyvistiv [Corruption Prevention: Guidelines for Local Activists] (2017). Za zah. red. M.I. Khavroniuka. Kyiv: FOP Moskalenko O.M. 242 s. [in Ukr.].
8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Ihor Tarasov proty Ukrainy» [The decision of the European Court of Human Rights in the case “Igor Tarasov v. Ukraine”] (2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b63 [in Ukr.].
9. Konventsiiya pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 04.11.1950] (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n150 [in Ukr.].

SUMMARY

Andrieshin V.V. Signs of subjective part of offenses related to the use of authority. Concept of «quasi-corrupt crime». The article deals with the analyze of the characteristics of the subjective side of the offenses related to the use of authority, and attention is paid to their specificity. In particular, substantive features, forms and volume of wine, purpose orientation and determining influence of motives of these crimes are investigated. Criminal misuses by officials are characterized by actions that can be committed only intentionally, and in most cases the intent is straightforward. Mental attitude to socially dangerous consequences in these crimes can be both intentional and careless. Purpose and motive, depending on the articles formation, are mandatory for separate crimes. In most cases, the purpose of these crimes is to gain wrongful advantage (bribe), and the motive is selfish. Each time for the correct criminal qualification we need to establish a mental attitude of official to all signs of the crime –

install the volume of wine.

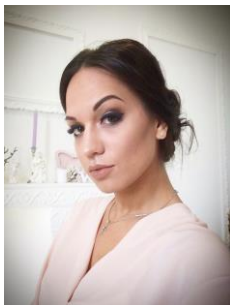
Also, the author proposes to use the concept of "quasi-corrupt crime" in the theory. The author suggests that this is the fraud which includes all its general characteristics. Its specificity is that under certain circumstances it takes on conditional and superficial properties of a corruption offense. However, essentially it is not a corruption offense. In such case, corruptive character is provided through fraud in the misuse of powers or promotion of abuse, which does not actually occur and cannot be embodied in future. And the guilty person must be fully aware of all this.

Attention is also paid to the problematic aspects of law enforcement practice and ways to solve them are suggested. Also, the author notes on the inability to prosecute twice, that becomes a violation of «ne bis in idem» principle, which is fixed in Article 4 of Protocol 7 of Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: *subjective side of the crime, official, service crime, abuse, official authority, corruption, quasi-corrupt crime.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-227-232

Анруш Л. В. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМАТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ ОСІБ ТА ВІДПОВІДНИХ ПОСЛУГ ЩОДО МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано законодавчу базу з питань медичного забезпечення поліцейських та членів їх сімей. Наведено три основні моделі забезпечення працівників поліції медичними послугами (медичного страхування, бюджетна, змішана). Зазначено, що Україна здійснює фінансування відомчих закладів охорони здоров'я за рахунок бюджетних коштів та надає на безоплатній основі відповідні послуги. Підкреслено, що фундаментальні норми, які регулюють відповідні питання, містяться в Законі України «Про Національну поліцію». Проаналізовано статтю 95 цього Закону, наведено згідно з нею основні категорії осіб, які мають право на безкоштовне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ (поліцейські, члени їх сімей – діти до 18 або до 23 років у разі навчання в закладах вищої освіти, жінки/чоловіки, члени сімей загиблих поліцейських або зниклих безвісти поліцейських, поліцейських, що отримали інвалідність на службі). Зазначено, що подібні послуги мають право отримати деякі категорії колишніх мільйонерів та члени їх сімей. Мова йде також про нормативно-правове забезпечення реабілітаційних, санаторно-курортних лікувальних, оздоровчих а також заходів щодо відпочинку у відомчих медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах різних категорій поліцейських, членів їх сімей. Проаналізовано різноманітні інструкції та положення, що уточнюють категорії осіб, які претендують на медичне забезпечення, реабілітацію та відпочинок у відомчих закладах охорони здоров'я, умови безкоштовного відпочинку тощо. Також у дослідженні наведено перелік закладів, що входять до системи відомчої охорони здоров'я.

Ключові слова: *медичне забезпечення, законодавство, Національна поліція, заклад охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах відбувається активне реформування державних інституцій у різних сферах для підвищення ефективності державного апарату в цілому. Зміни відбуваються і в системі Міністерства внутрішніх справ. На зміну міліції прийшла новостворена Національна поліція. В Україні в питаннях кадрового забезпечення виникла низка важливих проблем, одна з головних – вимивання професійних кадрів, а також неукомплектованість. Водночас держава намагається боротись із проявами корупції серед працівників органів державної влади. Одним із заходів, що може побороти негативні явища, є надання поліцейським високих стандартів соціального забезпе-

© Анруш Л. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1022-4027>

liliya_andrush@i.ua

чення. Одним із таких елементів є якраз медичне забезпечення працівників поліції, а також членів їх сімей. Хоча загальносвітова практика серед країн з ринковою економікою вказує на те, що заробітні плати поліцейських здебільшого поступаються приватному сектору, проте одним із суттєвих мотиваційних чинників служіння в правоохоронних органах залишається привабливий пакет соціальних послуг та пільг з боку держави. Тому проблематика визначення особливостей медичного забезпечення поліцейських, встановлення категорій громадян, які мають на це право, в сучасних умовах є актуальною проблемою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Необхідно зауважити, що в науковому доробку майже відсутні дослідження з відповідної проблематики. Адміністративно-правовими засадами медичного забезпечення органів внутрішніх справ займається Логвиненко Б., деякими питаннями фінансово-правового регулювання медичного забезпечення займається Дрозд С.

Метою статті є аналіз чинної нормативно-правової бази, норми якої визначають обсяг послуг медичного забезпечення поліцейських, а також встановлюють категорії осіб, які мають право на відповідні послуги.

Вклад основного матеріалу. Загальносвітовою практикою є намагання держави соціально забезпечити власних правоохоронців та членів їх сімей. Це, звісно, проявляється в різних формах, однією з яких є медичне забезпечення поліцейських. Відповідно до традицій, що склались історично, моделі побудування системи охорони здоров'я, правоохоронної системи, підходи до такого забезпечення відрізняються. Деякі держави, особливо західних ліберальних демократій, використовують модель медичного страхування поліцейських, інші держави передбачають бюджетне фінансування медичного забезпечення, треті – практикують змішану систему [8, с. 8–12]. Україна використовує модель медичного забезпечення власних правоохоронців за рахунок державного бюджету й передбачає безкоштовний характер (звісно, відповідно до конституційних норм) у закладах охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ.

Медичне забезпечення проявляється у різних формах й не лише для поліцейських, що перебувають на службі на цей час. Основоположні норми, що регулюють відповідні питання, містяться в Законі України «Про Національну поліцію», а точніше в IX розділі під назвою «Соціальний захист поліцейських», де в статті 95 пункту 1 поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ [2]. Необхідно звернути увагу, що згідно з нормами цієї статті в разі відсутності необхідних умов для здійснення повноцінного лікування у відомчих закладах або Міністерства охорони здоров'я передбачено можливість лікування або в приватних закладах України, або у закладах охорони здоров'я за кордоном. У пунктах 4–8 визначено категорії осіб, які, крім безпосередньо поліцейських, мають право на відповідні послуги з боку держави, й, звісно, їх перелік:

– Згідно з пунктом 4 держава надає право на безкоштовне надання медичних послуг у відомчих закладах охорони здоров'я членам сімей поліцейських. До такої категорії належать інший з подружжя, діти до 18 або 23 років, за умови навчання у закладах вищої освіти (до речі, відповідно до Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року замість терміну «вищий навчальний заклад» необхідно використовувати «заклад вищої освіти», однак у Законі України «Про Національну поліцію», зокрема в статті 95, продовжує використовуватись термін «вищий навчальний заклад») [3]. Водночас таке право мають члени сімей поліцейських, що померли або загинули, або пропали безвісти, або отримали інвалідність під час проходження служби в поліції або в рамках міжнародних миротворчих місій. Слід зауважити, що крім таких категорій осіб, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”» від 23 грудня 2015 року № 901-VIII, а саме Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення», пункту 2 право на безкоштовне медичне забезпечення у відомчих закладах охорони здоров'я надається громадянам України, що в минулому служили в органах внутрішніх справ, були звільнені за станом здоров'я, за віком або внаслідок скорочення, а також члени їх сімей (на тих самих умовах? що і члени сімей поліцейських) [1]. Окрім того, таке право отримують держслужбовці та працівники навчальних закладів, медичних або наукових установ та установ забезпечення МВС України або Національної поліції з числа колишніх працівників міліції, які станом на день опублікування Закону України «Про Національну поліцію» служили в органах внутрішніх справ й мали вислугу не менше ніж 5 років і

продовжили працювати в МВС України або поліції, а також члени їх сімей (норми поширюються на відповідні категорії осіб з числа міліціонерів у відставці, яким призначено пенсію на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», а також членів їх сімей) [1].

– Важливим аспектом медичного забезпечення поліцейських є організація реабілітаційних, санаторно-курортних лікувальних, оздоровчих, а також заходів щодо відпочинку у відомчих медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах. Пунктом 5 статті 95 Закону України «Про Національну поліцію» право на отримання на пільговій основі таких послуг мають поліцейські, а також члени їх сімей (інший з подружжя, діти 18 та 23 років), а в пункті 6 мова йде про співвідношення фінансування з боку держави таких послуг та тими, хто їх отримує – поліцейські сплачують 25 % від собівартості путівки, а члени їх сімей – 50 % [2].

– В пункті 7 містяться норми, які визначають коло осіб, які можуть отримати послугу у вигляді безкоштовного санаторно-курортного лікування та оздоровлення. Один раз на два роки таке право надається членам сімей поліцейських, які під час проходження служби в поліції загинули чи померли.

– Крім зазначених вище категорій поліцейських, права на медичне забезпечення, що зазначені в пунктах 1–7 статті 95, мають і колишні поліцейські у разі звільнення внаслідок стану здоров'я, за віком чи скорочення штату [2].

До речі, необхідно зауважити, що в 2017 році вийшов новий нормативно-правовий акт, що чітко встановлював перелік закладів, які входять до системи охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ. Для розуміння рівня можливостей надання поліцейським, а також іншим категоріям громадян медичних послуг з боку держави, слід проаналізувати таку структуру [6]. До них належать лікувально-профілактичні заклади у вигляді, по-перше, лікарняних закладів (госпіталі, лікарні, медична частина або медпункт з'єднання, військової частини, вищого військового навчального закладу, навчально-військової частини Національної гвардії України, медично-санітарні частини, медичні центри, психоневрологічні диспансери (центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору), територіальні медичні об'єднання; по-друге – амбулаторно-поліклінічні заклади: амбулаторії, відомчі поліклініки, пункти охорони здоров'я або здоров'я пункти, фельдшерські пункти; по-третє, це заклади санаторно-курортні: курортні поліклініки, медичні реабілітаційні центри (до них належать лікарні відновного лікування), санаторії (сюди входять дитячі, однопрофільні, багатoproфільні, спеціалізовані). До санаторно-профілактичних закладів належить центр превентивної медицини. Існує система фармацевтичних (аптечних) закладів. Згідно з пунктом 4 «Переліку» до «інших закладів» належать медичні (чи військово-лікарські) комісії у складі закладів охорони здоров'я МВС України [6].

Закон України «Про Національну поліцію» в питаннях медичного забезпечення доповнюється затвердженою в 2016 році Інструкцією про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України [5]. В II розділі «Порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС» Інструкції, а саме в пункті 1 надано перелік категорій осіб, які мають право на медичне обслуговування у відомчих закладах охорони здоров'я. Загалом, визначено три основні категорії осіб з числа наявних працівників, у відставці та членів сімей правоохоронців.

До першої основної категорії належать:

– згідно з пунктом 1 – державні службовці й працівники апарату Міністерства внутрішніх справ або територіальних органів з надання сервісних послуг Міністерства, усіх підприємств, закладів чи установ, які належать до сфери управління МВС;

– у пункті 2 є перелік різноманітних категорій осіб з числа представників Національної гвардії України;

– у пункті 3 мова йде про поліцейських, а також державних службовців та працівників центрального органу управління поліцією, міжрегіональних і територіальних органів поліції, установ науково-дослідного характеру, забезпечення, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Національної поліції;

– держслужбовці та працівники апарату міграційної служби (пункт 4);

– пунктом 5 передбачено надання медичних послуг поліцейським, нацгвардійцям та деяким іншим особам, у разі відрядження до будівель центральних органів влади України, органів влади АР Крим, інших органів державної влади, місцевого самоврядування на час виконання повноважень на постійній основі із залишенням на

службі;

– необхідно зауважити, що особи, які ще тільки навчаються у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, або відомчими закладами МВС, згідно з пунктом 6, на період навчання на денній формі за держзамовленням також користуються правом лікування у відомчих закладах охорони здоров'я. Як відомо, особи, що вперше були прийняті на службу до поліції, повинні пройти первинну професійну підготовку (до моменту проходження вони не мають права приступати до виконання обов'язків), та поліцейські, які здійснюють навчання відповідно до первинної професійної підготовки, а також здобувають післядипломну освіту за місцем розташування закладу вищої освіти, теж на період навчання мають право на медичне обслуговування (абзац 2 пункт 6) [5].

До наступної чималої групи осіб згідно з пунктом 7 Інструкції належать різні категорії громадян з числа колишніх працівників, а саме:

– колишні поліцейські або особи рядового та керівного складу органів МВС, що звільнені за станом здоров'я, за віком, внаслідок скорочення;

– колишні працівники міліції, звільнені за віком, хворобою чи вислугою років;

– колишні міліціонери, які на день опублікування ЗУ «Про Національну поліцію» проходили службу в органах внутрішніх справ та мають вислугу років не менше ніж 5 років і продовжили роботу, а також особи, на яких поширюється дія Законів України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», якщо вони перебувають на медичному обслуговуванні у відомчій медичній установі, у разі звільнення зі служби, військової служби чи займаної посади [5].

У пункті 8 визначається перелік членів сім'ї певних категорій поліцейських, які мають право на медичне забезпечення у відомчих закладах. Загалом тут зазначаються ті самі положення, що визначені в ЗУ «Про Національну поліцію», тобто члени сімей колишніх поліцейських, осіб рядового і керівного складу МВС; міліціонерів у відставці; відряджених до органів державної влади чи місцевого самоврядування поліцейських; загиблих, померлих, зниклих безвісти, поліцейських, що отримали інвалідність, чи осіб рядового й керівного складу органів внутрішніх справ [5].

Ще в 2003 році була затверджена Інструкція про організацію медичної реабілітації та санаторно-курортного лікування в Міністерстві внутрішніх справ України [4], у якій визначені норми про порядок, направлення на медичну реабілітацію та санаторно-курортне лікування, а також в пункті 2, підпункті 1 зазначається, кому належить право на безкоштовну медичну реабілітацію за рішенням лікарсько-консультативної комісії або військово-лікарської комісії. Такими категоріями є особи рядового та керівного складу органів внутрішніх справ, працівників органів внутрішніх справ, нацгвардійців, які захищали українську незалежність, її суверенітет і територіальну цілісність, брали безпосередню участь в антитерористичній операції або в забезпеченні її проведення, безпосередньо перебуваючи в зоні АТО, незалежно від встановлення їм інвалідності. Також безкоштовно реабілітацію проходять службовці органів внутрішніх справ після стаціонарного, а також амбулаторного лікування в разі потреби та як продовження лікування [4]. Підпунктом 2 пункту 2 Інструкції встановлюється перелік категорій осіб, що мають право на санаторно-курортне лікування – керівний та рядовий склад органів внутрішніх справ і члени їх сімей, працівники органів внутрішніх справ із сім'ями, а також звільнені зі служби. У 2015 році згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ від 14 грудня 2015 року № 1568 «Порядок пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України поліцейських, деяких інших категорій осіб та членів їх сімей», у I розділі пункту 2 визначено термінологію щодо медичної реабілітації та відповідних заходів: «медична реабілітація – система лікувальних заходів, які спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму і здійснюються з метою забезпечення повернення особи до нормальної життєдіяльності, профілактики ускладнень і рецидивів захворювання; реабілітаційні заходи (лікування) – комплекс заходів щодо здійснення медичної реабілітації в закладах охорони здоров'я МВС» [7].

В підпункті 2 пункту 3 розділу I Порядку доповнено перелік категорій громадян, що мають право на безкоштовне санітарно-курортне лікування, відпочинок та оздоровлення. Окрім членів сімей загиблих, померлих під час служби поліцейських, раз на два роки безкоштовно мають таке право інший з подружжя (якщо не одружився чи одружилась знову), діти до 18 або 23 років, діти з інвалідністю з дитинства загиблих під час виконання службових обов'язків осіб керівного чи рядового складу органів внутрішніх справ. Водночас на пільговій основі дозволяється один раз на рік проходити зазначену процедуру колишнім поліцейським, звільненим (перелік причин вже зазначений вище), членам їх сімей, а також колишнім рядовим та керівного складу особам зі складу органів внутрішніх справ (звільнених за тими самими причинами), яким призначено пенсію й, відповідно, членам їх сімей [7].

Висновки. Отже, після значущих реформаторських змін у системі Міністерства внутрішніх справ, в тому числі появи Національної поліції, нормативно-правова база, що врегульовує питання медичного забезпечення правоохоронців та членів їх сімей у відомчих закладах охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ також зазнала змін. Держава забезпечує надання медичних послуг не тільки поліцейським та членам їх сімей, що перебували на службі або служили раніше, але й співробітникам колишньої міліції та членам їх сімей, особам, що навчаються у відомчих закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання (на денній формі за державним замовленням). Водночас на пільгових основах держава забезпечує питання реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях тощо й передбачає таку послугу безкоштовно для членів сімей померлих під час служби правоохоронців. Можна констатувати, що наявна нормативно-правова база має досить-таки чіткий та чималий перелік різних категорій громадян, що мають право на медичне забезпечення у відомчих при МВС України закладах охорони здоров'я, хоча в деяких випадках у нормах наявні певні правові неузгодженості.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»: Закон України від 23.12.2015 р. № 901-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901-19> (дата звернення: 30.01.2020).
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123> (дата звернення: 26.01.2020).
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.01.2020).
4. Інструкція про організацію медичної реабілітації та санаторно-курортного лікування в Міністерстві внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.11.2003 р. № 1296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0601-04#n2> (дата звернення: 20.01.2020).
5. Інструкція про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.06.2016 р. № 462. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16> (дата звернення: 30.01.2020).
6. Перелік закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14.06.2017 р. № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17> (дата звернення: 30.01.2020).
7. Порядок пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України поліцейських, деяких інших категорій осіб та членів їх сімей: наказ Міністерства внутрішніх справ від 14.12.2015 р. № 1568. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-16> (дата звернення: 30.01.2020).
8. Логвиненко Б. О. Адміністративно-правові засади медичного забезпечення органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

Надійшла до редакції 14.02.2020

References

1. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny u zv'yazku z pryinyattiam Zakonu Ukrayiny «Pro Natsional'nu politsiyu»: Zakon Ukrayiny vid 23 hrudnya 2015 roku № 901-VIII. [On amendments to some legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On National Police": Law of Ukraine of 23.12.2015 No. 901-VIII] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901-19> (data zvernennya: 30.01.2020.). [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrayiny vid 2 lypnya 2015 r. № 580-VIII. [On the National Police: Law of Ukraine dated 02.07.2015 No. 580-VIII]. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123> (Data zvernennya: 26.01.2020.) [in Ukr.].

3. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid vid 5 veresnya 2017 № 2145-VIII. [On education: Law of Ukraine dated 05.09.2017 № 2145-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennya: 30.01.2020.). [in Ukr.].

4. Instruksiya pro orhanizatsiyu medychnoyi rehabilitatsiyi ta sanatorno-kurortnoho likuvannya v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 04.11.2003 № 1296 u redaktsiyi nakazu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 11.12.2014 № 1340). [Instruction on the organization of medical rehabilitation and spa treatment in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 1296 of 04.11.2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0601-04#n2> (data zvernennya 20.01.2020). [in Ukr.].

5. Instruksiya pro poryadok medychnoho obsluhovuvannya v zakladakh okhorony zdorov'ya MVS: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 03.06.2016 № 462. [Instruction on the procedure of medical care in the institutions of health care of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 03.06.2016 No. 462]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16> (data zvernennya: 30.01.2020). [in Ukr.].

6. Perelik zakladiv okhorony zdorov'ya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 14.06.2017 № 507. [List of health care institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated June 14, 2017 No. 507]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17> (data zvernennya: 30.01.2020.). [in Ukr.].

7. Poryadok pil'hovoho rehabilitatsiynoho, sanatorno-kurortnoho likuvannya, ozdorovlennya ta vidpochynku v medychnykh rehabilitatsiynykh tsentrakh, sanatoriyakh, budynkakh vidpochynku, pansionatakh ta ozdorovchykh zakladakh Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy politseys'kykh, deyakyykh inshykh katehoriy osib ta chleniv yikh simey : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 14 hrudnya 2015 roku №1568. [The order of preferential rehabilitation, sanatorium-spa treatment, improvement and rest in medical rehabilitation centers, sanatoriums, rest houses, boarding houses and health-improving institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of police officers, some other categories of persons and their families: order of the Ministry.12 of internal affairs. 2015 No. 1568]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-16> (data zvernennya 30.01.2020). [in Ukr.].

8. Lohvynenko B. O. (2008) Administratyvno-pravovi zasady medychnoho zabezpechennya orhaniv vnutrishnikh sprav [Administrative and legal principles of medical support of law enforcement agencies] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Dnipropetrovs'k. 20 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Andrush L. V. Problematics of regulatory definition of categories of persons and relevant services for medical support of police. The article analyzes the legal framework for the health care of police officers and their families. Three main models of providing police officers with health services (health insurance, budgetary, mixed) are outlined, and it is noted that Ukraine finances departmental health care institutions at the expense of budgetary funds and provides basic services that are free of charge. It is emphasized that the fundamental rules governing the relevant issues are contained in the Law of Ukraine "On the National Police". Article 95 of this Law is analyzed, according to it the main categories of persons who are entitled to free medical care in the health care institutions of the Ministry of Internal Affairs (police officers, their families - children 18 or 23 years of age in the study in higher education institutions, husband or wife) main forms, family members of the dead or missing police officers, police officers with disabilities in service).

It is stated that such services are eligible for some categories of former police officers and their families. It is also about the legal provision of rehabilitation, sanitary and health resorts, wellness as well as recreation measures in departmental medical rehabilitation centers, sanatoriums, rest homes, boarding houses and health institutions of different categories of police officers, their families. Various instructions and regulations are being analyzed to clarify the categories of persons applying for medical care, rehabilitation and recreation in departmental health care facilities, conditions for free rest, etc. The study also reveals a list of institutions that are part of the departmental health care system.

Keywords: *health care, legislation, National police, health care institutions of Ministry of internal affairs.*

УДК 343.3
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-233-237

Анісімов Д. О.©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ

Вперше запропоновано передбачити заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб, як відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань.

За результатами дослідження встановлено, що суб'єктом злочину передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України може бути загальний суб'єкт: фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося шістнадцять років, а передбаченого ч. 3 ст. 369-3 КК України – спеціальний суб'єкт, а саме: спортсмен; особа допоміжного спортивного персоналу; посадова особа у сфері спорту.

З метою забезпечення єдності термінології запропоновано виключити слово «безпосередньо» із ч. 2 ст. 6 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань». У примітці ст. 369-3 КК України, слово «суб'єктом» замінити на «суб'єктами», або відокремити ч. 3 ст. 369-3 у окрему статтю, з метою мінімізації плутанини.

У зв'язку з тим, що протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань може вчинятися юридичними особами, запропоновано додати ст. 369-3 КК України до переліку статей за які згідно ст. 96-3 КК України можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру.

Ключові слова: суб'єкт, спортивні змагання, протиправний вплив, кримінальна відповідальність, юридична особа.

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів забезпечення якісного кримінально-правового забезпечення розслідування злочинів є можливість доступу до ресурсів глобальної мережі Internet. За кількістю інформації та ступеню її оновлення в мережі Internet загалом характеризують як перспективне джерело інформації [1, с. 179]. Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) в мережі Internet є перспективним джерелом інформації під час виявлення злочинів у сфері фізичної культури і спорту. Аналіз публікацій ЗМІ дає можливість ефективно використовувати наявні оперативно-розшукові можливості [2, с. 132]. Так, переконані в необхідності дослідити наявні в мережі Internet повідомлення про вчинення злочинів, які передбачують протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань.

У травні 2018 року колишній заступник голови Національної поліції України Ігор Купранець прокоментував роботу п'яти груп, які заробляли ставками на спорт, так званий тоталізатор. Зазначені особи вступали у змову із гравцями, тренерами або судьями та домовлялися щодо результатів договірних матчів. Під час проведення матчів, надавалися заздалегідь обумовлені сигнали. В цей момент співучасники через зареєстровані на підставних осіб акаунтах робили ставки переважно в азіатських букмекерських конторах. Так, за одну гру, вони заробляли від 10 до 100 тисяч доларів [3].

У 2019 році очільник Комітету етики та чесної гри Франческо Баранка розповів, як професійний футбольний клуб «Суми» заробляли на договірних матчах. «Суми» займалися двома видами діянь: підкуп арбітрів або суперника, або ж ставки на свою перемогу. У іншому випадку, коли вони не платили арбітрам і поступалися, то грали проти себе на букмекерські контори. Звісно, що «Суми» отримували грошові кошти і на своїх поразках, і на своїх перемогах. В результаті чого за найбільш скромними підрахунками, сума їх заробітку доходить до 10 млн. євро [4].

Однак, незважаючи на резонансні повідомлення у ЗМІ стосовно корупційних проявів у сфері спорту, незважаючи, що кримінальну відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань передбачено в далекому 2015 році, відомості про засуджених осіб у Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Проблеми кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань відображаються у роботах О.Ф. Бантишева, О.С. Бондаренко, Ю.В. Городецького, А.О. Данилевського, К.П. Задоя, О.В. Кришевича, А.В. Савченко, В.В. Сокурєнко, А.Б. Старка, Н.М. Ярмиш та інших. Однак, не зважаючи на кількість науковців які розглядали кримінальну відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань питання суб'єкта в працях останніх відобразалося фрагментарністю, і не ставало самостійним предметом наукового дослідження. Саме тому, **мета статті** полягає у дослідженні суб'єкту протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт злочину наряду як об'єкт, об'єктивна сторона та суб'єктивна сторона є обов'язковим елементом складу злочину. Відсутність суб'єкта як елемента складу злочину виключає злочин взагалі.

Слово суб'єкт від латинської мови *subjectus*. Згідно філософської науки, під цим поняттям розуміється людина, котра досліджує, осягає всесвіт. Згідно історичних згадок кримінального законодавства суб'єкт злочину визнавався, як речі та тварин. Так, в Швейцарії у 1474 році до покарання у вигляді смертної кари було засуджено півня, звинуваченого у знесенні яйця. У 1593 році в Росії було засуджено церковний дзвін, який дзвонив під час повстання в м. Угличі. Дзвін був покараний нагаями і засланий до Сибіру. У Франції в 1710 році відомий процес над мишами та пацюками. Вони були звинувачені у пошкодженні посіву на полях [5, с. 212].

З розвитком суспільства питання суб'єкта злочину проходило певну еволюцію. Починаючи від тварин та недуховних предметів і закінчуючи людиною, як фізичною особою. Але наразі все одно проводяться дослідження суб'єкту, і пропонуються нові підходи до його розуміння.

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме ч. 1 ст. 18 передбачено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Після огляду поняття суб'єкту яке пропонує кримінальне законодавство, виокремимо наступні ознаки суб'єкта: фізична особа, осудність та вік.

Осудність визначається у ч. 1 ст. 19 КК України. Так, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Загальноприйнято, що тільки осудна людина може скоїти злочин, і відповідати за його вчинення. Злочин є актом поведінки тільки свідомої людини [6, с. 154].

Вік особи визначено у ч. 1 ст. 22 КК України так «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося шістнадцять років». Даний вік вважається «загальним». У ч. 2 ст. 22 КК України встановлюється «знижений» вік кримінальної відповідальності «чотирнадцять років» за окремі передбачені законодавством злочини. Виокремимо також «підвищений» вік кримінальної відповідальності. Для прикладу, з вісімнадцяти років кримінальна відповідальність настає за злочини які можуть вчинити тільки військовослужбовці, з двадцяти п'яти років за злочини які можуть вчинити тільки судді.

Кримінальне законодавство також передбачує поняття спеціального суб'єкта злочину. У ч. 2 ст. 18 КК України визначається, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Поряд із традиційним визначенням суб'єкта злочину наразі набирає поширеності поняття суб'єкт злочину, як юридичної особи.

На думку П.Л. Фріса, в часи розвинення та укорінення у державі окремих видів злочинності, питання законодавчого визначення суб'єктом злочинної діяльності юридичної особи набуває своєї актуальності [7, с. 201-202].

Прихильники кримінальної відповідальності юридичних осіб звертають увагу на практику окремих держав, в законодавстві яких вже давно розроблена і ефективно впроваджена система норм щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Слушною

видається позиція В.О. Навроцького, який оцінюючи міркування, що наводять як прихильники, так і противники встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, зазначає, що всі вони заслуговують на увагу і жодне із них не можна категорично відкинути – їх сукупності врешті-решт рівнозначні. Звідси випливає, що цю проблему не можна вирішити в юридичній площині, вона потребує вольового політичного вирішення [8, с. 507].

Наразі у міжнародному кримінальному праві є наступна практика сприйняття юридичної особи, як суб'єкта злочину: визнання, заперечення та заходи кримінально-правового характеру (квазікримінальна відповідальність).

Україна обрала шляхом застосування квазікримінальної відповідальності юридичних осіб. Початком впровадження даного інституту справедливо вважають прийняття 23 травня 2013 року Закону України № 314-VII. Зосередимо увагу, що відповідальність кримінально-правового характеру юридичних осіб не виключає кримінальну відповідальність фізичних осіб.

Судом до юридичних осіб можуть застосовуватися: штраф, конфіскація майна та ліквідація (ч. 1 ст. 96-6 КК України).

Юридична особа може нести квазікримінальну відповідальність тільки за злочини, які прямо передбачені кримінальним законодавством. Серед злочинів, котрі найближче підходять до предмету нашого дослідження, можемо виділити ст. 368-3 КК України, як відповідальність за підкуп службових осіб спортивних організацій та ст. 369 КК України, за підкуп службових осіб спортивних організацій державної форми власності.

Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань не входить до переліку статей за які згідно ч. 1 ст. 96-3 КК України може нести відповідальність юридична особа. Позиція законодавця для нас не зрозуміла, бо наряду із ст. 368-3 та ст. 369 КК України юридична особа може вчиняти і діяння передбачені ст. 369-3 КК України з метою отримання неправомірної вигоди.

Розглядаючи безпосередньо досліджувану нами статтю, бачимо, що згідно примітки суб'єктом правопорушень цієї статті є особи, зазначені в ч. 2 ст. 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» (далі – Закон). Однак зазначена стаття робить посилання на ч. 3 ст. 6 Закону. Навіщо законодавець застосував подвійне посилання не зрозуміло. Згідно ч. 3 ст. 6 Закону суб'єктами протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань є: спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу та посадові особи у сфері спорту.

У питанні визначення суб'єкту наразі вбачається не витриманість термінології. Так, у ч. 3 ст. 6 Закону та низці інших статей йдеться про осіб допоміжного персоналу, «які беруть участь у спортивному змаганні», а в ч. 2 ст. 6 Закону відповідні особи названо такими, які беруть участь у спортивному змаганні «безпосередньо». Н.М. Ярмиш зазначає що це навряд чи різні особи. Звісно, «допоміжний персонал» тому і є допоміжним, що лише допомагає в проведенні змагань, а не бере в них «безпосередню участь» [9, с. 197]. Наразі вбачається стилістична помилка у викладенні ч. 2 ст. 6 Закону. З метою єдності термінології існує необхідність якомога швидкого її виправлення.

Продовжуючи, суб'єктами злочину передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України можуть бути загальні суб'єкти, а передбаченого ч. 3 ст. 369-3 КК України – спеціальні суб'єкти, а саме: спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, посадові особи у сфері спорту. Різні суб'єкти кримінальної відповідальності у зв'язку з тим, що у даній статті передбачено два відносно відокремлені злочини.

Можемо погодитись також із Ю.В. Гродецьким, що неточною є вказівка на суб'єкта, що вживається в однині. Як було відмічено вище, у ст. 369-3 КК України передбачається кримінальна відповідальність за окремі злочинні діяння, адже вони окремо мають свої особливості, відмінність вбачається зокрема не тільки в ознаках, а й у характеристиці суб'єктів, і означає, що коло суб'єктів даних злочинів не має бути обмежена вказівкою на одну особу, необхідно вести річ про декількох осіб [10, с. 270]. Так, пропонуємо внесення змін до примітки ст. 369-3 КК України, де слово «суб'єктом» замінити на «суб'єктами», або відокремити ч. 3 ст. 369-3 у окрему статтю, що могло б вкрай зменшити плутанину.

Висновки. За результатами нашого дослідження встановлено, що суб'єктом злочину передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України може бути загальний суб'єкт: фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося шістьнадцять років,

а передбаченого ч. 3 ст. 369-3 КК України – спеціальний суб'єкт, а саме: спортсмен – фізична особа, яка систематично займається певним видом (видами) спорту, визнаним в Україні, та бере участь у спортивних заходах; особа допоміжного спортивного персоналу – будь-який тренер, наставник, менеджер, агент, працівник команди, офіційна особа команди, медичний та інший персонал, що обслуговує або лікує спортсменів, які беруть участь або готуються до спортивних змагань; посадова особа у сфері спорту – власник, акціонер, керівник чи працівник юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання, керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання.

Для досягнення єдності термінології вбачається необхідність виключити слово «безпосередньо» із ч. 2 ст. 6 Закону. У примітці ст. 369-3 КК України, слово «суб'єктом» замінити на «суб'єктами», або відокремити ч. 3 ст. 369-3 у окрему статтю, що могло б вкрай зменшити плутанину.

У зв'язку з тим, що протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань може вчинятися юридичними особами, нами пропонується додати ст. 369-3 КК України до переліку статей за які згідно п. 1 ч. 1 ст. 96-3 КК України можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру.

В подальшому нами вбачається перспективним дослідження суб'єктивної сторони протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, адже суб'єктивна сторона характеризує саме суб'єкта злочину, що є логічним продовженням нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Дараган В.В. Використання засобів масової інформації під час виявлення злочинів у сфері державних закупівель. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1 (7). 2015. С. 175-184.
2. Анісімов Д.О. Про необхідність використання засобів масової інформації під час виявлення злочинів у сфері економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України. *Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам*: матеріали наук.-практ. семінар (Дніпропетровськ, 15 травня 2015 р.). Дніпропетровськ, 2015. С. 130-133.
3. «Договірні матчі» у футболі. Як побороти корупцію? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29247432.html> (дата звернення: 26.01.2020).
4. Баранка: ПФК Суми заробили на договірних матчах біля 10 мільйонів євро. URL: <https://sportarena.com/football/ukraina-pervaya-liga/baranka-sumi-tse-odna-z-najrezonansnishihsprav-v/> (дата звернення: 26.01.2020).
5. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / за ред. М.Й. Коржановського. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
6. Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Вид. 5-те, переробл. і допов. Харків, 2015. 528 с.
7. Гіжевський В.К., Ліненко М.О., Митрофанов І.І. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. Київ: Атіка, 2012. 708 с.
8. Сосніна О.В. Питання відповідальності юридичних осіб за порушення недоторканності приватного життя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 505-510.
9. Ярмиш Н.М. Новий закон – нові проблеми (щодо доповнення Кримінального кодексу України статтею 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань»). *Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен Української кримінально-правової доктрини*: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, 16 січня 2016 р. Львів: Видавничий дім «Артек», 2016. С. 195-203.
10. Гродецький Ю.В. Питання вдосконалення примітки до статті 369-3 КК України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 269-279.

Надійшла до редакції 17.02.2020

References

1. Darahan V.V. (2015) Vykorystannia zasobiv masovoi informatsii pid chas vyivlennia zlochyniv u sferi derzhavnykh zakupivel [Use of media in the detection of crimes in public procurement]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Vyp. 1 (7). S. 175-184. [in Ukr.].
2. Anisimov D.O. (2015) Pro neobkhdnist vykorystannia zasobiv masovoi informatsii pid chas vyivlennia zlochyniv u sferi ekonomiky pidrozdilamy DSBEZ MVS Ukrainy [The necessity of using the mass media during the detection of crimes in the area of economy by the units of the State Security of Combating Economic Crimes of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Aktualni pyttannia operatyvno-rozshukovoi protydii zlochynam*: materialy nauk.-prakt. seminar (Dnipropetrovsk, 15 travnia 2015 r.). Dnipropetrovsk. S. 130-133. [in Ukr.].

3. «Dohovirni matchi» u futbolu. Yak poboroty koruptsiuu? ["Match matches" in football. How to Combat Corruption?] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29247432.html>. [in Ukr.].
4. Baranka: PFK Sumy zarobyly na dohovirnykh matchakh bilia 10 milioniv yevro [Sumy's PFC have earned about 10 million euros in contract matches]. URL: <https://sportarena.com/football/ukraina-pervaya-liga/baranka-sumi-tse-odna-z-najrezonansnih-sprav-v/>. [in Ukr.].
5. Kryminalne pravo i zakonodavstvo Ukrainy. Chastyna Zahalna [Criminal law and legislation of Ukraine. Part General]. Kurs lektsii / za red. M.Y. Korzhanovskoho. Kyiv: Atika, (2001). 432 s. [in Ukr.].
6. Tatsii V.Ya., Borysov V.I., Tiutiuhin V.I. (2015) Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part]: pidruchnyk. Vyd. 5-te, pererobl. i dopov. Kharkiv. 528 s.
7. Hizhevskiy V.K., Linenko M.O., Mytrofanov I.I. (2012) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part]: pidruch. Kyiv: Atika. 708 s. [in Ukr.].
8. Sosnina O.V. (2016) Pytannia vidpovidalnosti yurydychnykh osib za porushennia nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia [Issues of liability of legal entities for violation of privacy]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. № 837. S. 505-510. [in Ukr.].
9. Yarmysh N.M. (2016) Novyi zakon – novi problemy (shchodo dopovnennia Kryminalnoho kodeksu Ukrainy statteyu 369-3 «Protypravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zman») [New law - new problems (concerning the amendment of Article 369-3 to the Criminal Code of Ukraine "Unlawful influence on the results of official sports competitions")]. *Teoriia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii yak fenomen Ukrainiskoi kryminalno-pravovoi doktryny: tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv naukovo-praktychnoi konferentsii*, 16 sichnia 2016 r. Lviv: Vydavnychiy dim «Artek». S. 195-203. [in Ukr.].
10. Hrodetskyi Yu.V. (2016) Pytannia vdoskonalennia pryमितky do statti 369-3 KK Ukrainy [Issues of improvement of the note to Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1 (6). S. 269-279. [in Ukr.].

SUMMARY

Anisimov D. O. Actor of illegal influence on results of official sports competitions. In the article based on the analysis of the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Prevention of the Impact of Corruption Offenses on the Results of Official Sports Competitions" No. 743-VIII of November 03, 2015, the Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the Liberalization Action Plan European Union Visa Regime for Ukraine concerning Liability of Legal Entities »No 314-VII of May 23, 2013, the subject of illegal influence on the results of official sports competitions was conducted.

Publications in the media are a promising source of information in the detection of crimes in the field of physical culture and sports. The article investigated some of the available crime reports on the Internet, which suggest that the results of official sports events will be unlawfully affected.

For the first time, the article proposes to provide for criminal-law measures against legal entities as the responsibility for unlawful influence on the results of official sports competitions.

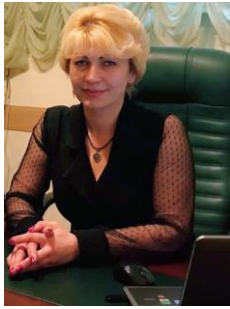
According to the results of the study, it is established that the subject of the crime under Part 1 and Part 2 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine may be a general actor: a natural convicted person who, at the time of committing the crime, was sixteen years of age, and under Part 3 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine – a special actor, namely: athlete - an individual who systematically engages in a certain type (s) of sport recognized in Ukraine and participates in sports events; Personnel of auxiliary sports personnel - any coach, mentor, manager, agent, team worker, team official, medical and other personnel who serve or treat athletes who participate or prepare for sports competitions; sports official - owner, shareholder, manager or employee of a legal entity that organizes and facilitates sports competitions, as well as persons authorized to hold official sports events, executives and employees of an international sports organization, other competent sports organizations that recognize the competition.

In order to ensure the unity of terminology, it is proposed to exclude the word "directly" from Part 2 of Art. 6 of the Law of Ukraine "On Preventing the Impact of Corruption Offenses on the Results of Official Sports Competitions". In a note to Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine, replace the word "subject" with "subjects", or separate part 3 of Art. 369-3 in a separate article to minimize confusion.

Due to the fact that the legal influence on the results of official sports competitions can be made by legal entities, it is proposed to add Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine to the list of articles for which according to Art. 96-3 of the Criminal Code of Ukraine may apply measures of a criminal nature.

Keywords: actor, sports, unlawful influence, criminal liability, legal entity.

УДК 343.98 : 343.131
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-238-244

Буждиганчук Є. Ю. ©

здобувач

(ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія
управління персоналом»)

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУТЕНЕРСТВА, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

Висвітлено деякі аспекти розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою. Акцентовано увагу на ролі і місці обстановки вчинення зазначених кримінально-караних діянь у системі елементів їх криміналістичної характеристики.

Автор наголошує на тому, що обстановка вчинення злочину – це широке поняття, що включає ряд елементів, які характеризують середовище, в якому вчинюється суспільно-небезпечне діяння. Поміж них обов'язково необхідно виділяти час, місце і умови вчинення злочину, що мають значення для його повного дослідження. Місце вчинення злочину слід досліджувати з різних боків. Зокрема, з однієї сторони, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання, з іншої – конкретне місце його вчинення. Місце вчинення сутенерства є частиною події. Воно містить великий об'єм відомостей щодо способу скоєння кримінального правопорушення, певних даних про особу злочинця.

Ключові слова: організована група, проституція, сутенерство, слідча (розшукова) дія, криміналістична характеристика, обстановка вчинення злочину.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика будь-якого кримінального правопорушення складається з ряду елементів. Усі вони мають певні кореляційні зв'язки один між одним. У той же час, суспільно-небезпечні діяння вчиняються завжди за певних умов часу та простору. Тому обов'язковим елементом вказаної категорії буде обстановка вчинення злочину. Дослідження зазначеного елемента надасть змогу побудувати дієву криміналістичну характеристику, адже сукупність умов надасть змогу створити більш сталі кореляційні зв'язки між усіма іншими її складовими. Тому створення функціональної методики розслідування сутенерства, вчиненого групою осіб, вимагає дослідження цього питання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням обстановки вчинення злочину займалися такі відомі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. В. Дулов, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Та в їх працях не розглядалися обстановка вчинення як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, вчиненого організованою групою.

Метою даної статті є дослідження обстановки вчинення сутенерства, вчиненого організованою групою.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що О. В. Сіренко наголошувала на тому, що обстановку вчинення злочину більшість вчених розуміють як сукупність різного роду об'єктів, що взаємодіють між собою, об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників проти-правної поведінки, психологічні зв'язки між ними та інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або по волі учасників) у момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення, що проявляються у різного роду слідах, що дають змогу будувати висновки про особливості цієї системи та змісту злочину [19]. У свою чергу, В. І. Куликов визначив її як обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочинну систему, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соці-

ально-психологічні елементи, що оточують злочинця, та навмисно обраної, пристосованого для них середовища, в якому вчиняється злочинне діяння, і який впливає на формування усіх його структурних елементів, що детермінує характер поведінки співучасників злочину, а також обумовлюючи методику розслідування [11, с. 45]. Аналізуючи наведені твердження, слід вказати те, що в них наголошується на певному детермінізмі поняття. Тобто вказується на важливість окремих складових обстановки вчинення злочину.

З іншого боку, І. М. Букаєва визначила досліджувану категорію як форму взаємозв'язку фізичного та соціального середовищ у реалізації механізму злочинів, що формує об'єктивні закономірності їх функціонування, розвиток злочинних намірів або відмови від злочинів і є системою протиправної поведінки, за закономірностями якої на основі комплексу слідів створюється ретроспективна модель злочинів у процесі її розслідування, виявляються внутрішні зв'язки, умови та причини злочинів, обумовлюються прийоми застосування криміналістичної техніки, тактики й методики розслідування [4, с. 47]. У той же час, найбільш стислим та емним визначенням досліджуваного поняття відзначився М. Х. Валеєв, який висловив думку щодо існування наступних складових обстановки вчинення злочину: місце, час, об'єкт, предмет вчинення посягання, склад співучасників та характер їх взаємовідносин з потерпілим і іншими особами, а також матеріальні елементи оточуючого середовища [5, с. 21].

Доречною також є позиція, згідно якої обстановка на місці злочину є частиною обстановки злочину, яка, крім матеріальної обстановки, включає поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними та ін. [2, с. 139-140]. А вже О. О. Астахова на основі проведеного дослідження зробила висновок, що для фахівця-криміналіста зазначена наукова категорія є важливим джерелом, яке важко відтворити з метою отримання об'єктивної первинної інформації про подію злочину та особу злочинця, яка його вчинила. Для кримінолога – вона є вихідним матеріалом для розробки і запровадження профілактичних заходів та запобігання злочинам. Для особи, яка застосовує закон, представляє інтерес: з позиції загальної теорії складу злочину; в індивідуалізації суспільно небезпечного діяння; у розмежуванні злочину від іншого аналогічного правопорушення; у розмежуванні суміжних злочинів; для з'ясування умов кримінальної відповідальності; з позиції необхідності характеризувати самі (конкретні) зовнішні ознаки суспільно небезпечного діяння; з позиції характеристики умов вчинення суспільно небезпечного діяння (тобто в яких умовах відбувається суспільно небезпечне діяння) [1, с. 90].

Говорячи про конкретні складові цієї категорії, нам здається найбільш прийнятним наступне твердження: обстановка вчинення злочину поєднує такі елементи, як: місце вчинення злочину; час вчинення злочину; людину; матеріальні предмети; природно-кліматичні і деякі інші фактори [6, с. 13]. У розрізі дослідження сутенерства М. В. Куратченко вказував на те, що обстановка вчинення злочину – це широке поняття, що включає ряд елементів, які характеризують середовище, в якому вчинюється суспільно-небезпечне діяння. Поміж них обов'язково необхідно виділяти час, місце і умови вчинення злочину, що мають значення для його повного дослідження. На думку автора, їх послідовний розгляд у розрізі вивчення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, допоможе в комплексній побудові його криміналістичної характеристики. Місце вчинення злочину слід досліджувати з різних боків. Зокрема, з однієї сторони, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання, з іншої – конкретне місце його вчинення. Місце вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією є частиною події. Воно містить великий об'єм відомостей щодо способу скоєння кримінального правопорушення, певних даних про особу злочинця [13, с. 238].

Тобто будемо вести мову про окремі її складові. Говорячи про місце учинення сутенерства організованою групою, зазначимо наступне. Так, деякі науковці при дослідженні злочинів проти моральності визначали наступні місця їх вчинення: 1) розважальні заклади – 16 % (з них: нічні клуби – 10 %, кафе – 1 %, бари – 2 %, ресторани – 3 %); 2) спортивно-оздоровчі комплекси – 36 % (з них: сауни – 22 %, масажні кабінети – 3 %, салони краси – 2 %, фітнес-клуби – 3 %, оздоровчі центри – 6 %); 3) місця відпочинку і проведення вільного часу – 28 % (з них: бази відпочинку – 4 %, готелі – 9 %, «зйомні» квартири – 15 %), у тому числі й закордоном; 4) місця проживання «замовника» – 4 % (з них: квартири – 2 %, будинки – 1 %, дачні кооперативи – 1 %); 5) транспортні засоби – 9 % (з них: легкові (6 %) або вантажні (3 %) автомобілі); 6) відкрита місцевість – 4 % (з них: парки – 1 %, сквери – 1 %, лісосмуги – 2 %); 7) підсобні приміщення – 3 % (з них: фотостудії – 1 %, гаражі – 1 %, інше – 1 %) [3, с. 259].

Інші, у свою чергу, визначали такі як: місця проживання (з них: приватні будинки – 12 %, квартири – 13 %, дачні кооперативи – 8 %) – 32 %; місця роботи – 7 %; відкрита місцевість (з них: вулиці – 1 %, парки – 1 %, шосе – 9 %) – 11 %; транспортні засоби (з них: легкові – 4 % або вантажні автомобілі – 17 %) – 21 %; місця проведення дозвілля й відпочинку (з них: розважальні заклади – 3 %, бази відпочинку – 4 %, готелі – 8 %, бари – 1 %, ресторани – 3 %) – 19 %; спортивно-оздоровчі комплекси (з них: оздоровчі центри – 1 %, сауни – 7 %, масажні кабінети – 2 %) – 10 % [14, с. 58].

З приводу втягнення неповнолітнього в заняття проституцією В. О. Лазарев визначає такі можливі місця вчинення досліджуваного правопорушення: 1) розважальні заклади – 29 % (з них: нічні клуби – 22 %, кафе – 2 %, бари – 1 %, ресторани – 4 %); 2) місця проведення вільного часу – 42 % (з них: бази відпочинку – 23 %, готелі – 6 %, «зйомні» квартири – 13 %); 3) місця проживання «замовника» – 8 % (з них: квартири – 3 %, будинки – 4 %, дачні кооперативи – 1 %); 4) відкрита місцевість – 14 % (з них: парки – 4 %, сквери – 1 %, лісосмуги – 9 %); 5) підсобні приміщення – 7 % (з них: фотостудії – 3 %, масажні салони – 3 %, інше – 1 %) [15, с. 227].

На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень нами було визначено наступні місця вчинення сутенерства організованою групою:

1) заклади відпочинку – 21 % (з них: нічні клуби – 14 %, кафе – 2 %, бари – 3 %, ресторани – 2 %);

2) заклади проведення вихідних чи відпусток – 42 % (з них: бази відпочинку – 17 %, готелі – 11 %, «зйомні» квартири – 14 %);

3) заклади для занять спортом та оздоровлення – 18 % (з них: спа-салони – 10 %, масажні кабінети – 2 %, оздоровчі центри – 6 %);

4) місця проживання «клієнта» – 6 % (з них: квартири – 3 %, будинки – 1 %, дачні кооперативи – 2 %);

5) транспортні засоби – 5 % (з них: легкові (3 %) або вантажні (2 %) автомобілі);

6) інші місця – 8 %.

Слід наголосити на тому, що дослідження місць вчинення означеного аспекту сутенерства працівниками поліції сприяє визначенню напрямку пошуків інформації, а іноді й звуженню кола осіб, серед яких може виявитися злочинець [7, с. 5].

Розглядаючи час вчинення сутенерства організованою групою, слід наголосити на тому, що це певний відрізок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Він є обов'язковою ознакою складу конкретного злочину в тих випадках, коли його зазначено в законі як ту чи іншу частину року, місяця, тижня або доби»[9].

У свою чергу, В. Б. Малінін зазначає, що місце і час вчинення злочину має значення для визначення обстановки, виходячи із розуміння простору як органічної їх єдності, коли ні час, ні територія не можуть існувати один без одного (в одних випадках вони дозволяють виділити значиму саме в кримінально-правовому значенні ділянку обстановки, в інших – вони утворюють просторово-часові межі, у межах якої існує принципова для кримінального права залежність суспільної небезпечності діяння від обстановки його вчинення) [16, с. 477].

З цього приводу М.В. Салтевський наголошував, що типовими питаннями, що вирішуються слідчим на досудовому розслідуванні, є такі: період часу, за який особа могла вчинити злочин; наявність певних професійних здібностей злочинця; неправдивість заяви про алібі; використання злочинцем транспорту і місце його проживання [18, с. 49-51]. З приводу часу вчинення сутенерства організованою групою доречною буде позиція А. Г. Васіліади, який акцентував увагу на тому, що місце і час вчинення злочину мають значення для визначення обстановки, виходячи із розуміння простору як органічної їх єдності, коли ні час, ні територія не можуть існувати одне без одного. Це судження знаходить підтримку у юридичній літературі, а також з аналізу кримінальних справ, із 20% вивчених справ і свідчить, що в одних випадках вони дозволяють виділити значиму саме у кримінально-правовому відношенні ділянку обстановки, в інших – вони утворюють просторово-часові кордони, у межах яких існує принципова для кримінального права залежність суспільної небезпечності діяння від обстановки його вчинення [6, с. 16].

На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень нами було встановлено, що періодичність вчинення сутенерства організованою групою залежить від часу доби наступним чином: близько 7 % вчиняються вранці (з 6 до 12 години); 14 % – удень

(з 12 до 18 години); 42 % – увечері (з 18 до 24 години); 37 % – вночі (з 1 до 6 години). А відповідно критерію пори року, вказані дії вчиняються влітку у 22 % випадків; восени – 25 %; взимку – 21 %; навесні – 32 %.

Слід розуміти, що не лише важливо вивчати час та місце вчинення, але й досліджувати умови, що сприяють визначенню напрямку пошуків інформації, а іноді й звуженню кола осіб, серед яких може виявитися злочинець. З огляду на це нам необхідно дослідити та визначити умови, що сприяють вчиненню сутенерства організованою групою. Так, Г. Г. Зуйков загалом серед умов злочинної діяльності визначив наступні: безпосередню причину вчинення злочину; умови, що сприяли дії безпосередньої причини в конкретному злочинному посяганні; обставини, що сформували безпосередню причину; умови, що сприяли дії факторів, що сформували безпосередню причину [8, с. 5].

Зі свого боку В. В. Кузнецов акцентує увагу на таких умовах вчинення злочинів проти громадського порядку та моральності: складнощі, що виникають під час відмежування таких злочинів від схожих адміністративних правопорушень та інших суміжних злочинів; прогалинами в застосуванні матеріального та процесуального права; відсутність реальних потерпілих від злочинів [10, с. 1].

У свою чергу, М. В. Куратченко визначив наступні характерні особливості місць вчинення сутенерства: характеризуються обмеженим колом очевидців (у даному місці в більшості випадків відсутні ті особи, які не користуються послугами проститутки); розташовуються за місцем проведення вільного часу та відпочинку громадян (сауни, готелі); характеризуються обмеженою можливістю доступу (власник, клієнти, проститутки) [12, с. 82].

А вже В. О. Лазарев наголосив на тому, що місця вчинення втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства мають наступні характерні особливості: характеризуються обмеженим колом очевидців; розташовуються за місцем проведення вільного часу та відпочинку громадян (сауни, готелі); характеризуються обмеженою можливістю доступу (власник, клієнти, проститутки) [15, с. 228].

Наприкінці зазначимо, що К. Ю. Назаренко в результаті анкетування працівників поліції виділила наступні умови, що сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом: розповсюджене рекламування надання інтимних послуг через рекламу у ЗМІ, мережах Internet або мобільні телефони (93 %); приховане (замасковане) місце розташування місць розпусти (89 %); широкий спектр інтимних послуг із гнучкою фінансовою політикою або наявність «товару» будь-якої цінності (62 %); знаходження замовника у стані алкогольного (81 %) чи наркотичного (6 %) сп'яніння; значний кримінальний досвід роботи злочинців у сфері надання інтимних послуг – «секс-бізнесу» (32 %) та ін. [17].

Висновки. Констатуємо вищенаведене, слід вказати, що обстановка вчинення сутенерства організованою групою має важливе значення в структурі криміналістичної характеристики. Складовими елементами визначеної наукової категорії є місце вчинення, час та умови. На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень нами було визначено наступні місця вчинення сутенерства організованою групою: 1) заклади відпочинку (з них: нічні клуби, кафе, бари, ресторани); 2) заклади проведення вихідних чи відпусток (з них: бази відпочинку, готелі, «зйомні» квартири); 3) заклади для занять спортом та оздоровлення (з них: спа-салони, масажні кабінети, оздоровчі центри); 4) місця проживання «клієнта» (з них: квартири, будинки, дачні кооперативи); 5) транспортні засоби; 6) інші місця. Періодичність вчинення сутенерства організованою групою залежить від часу доби наступним чином: близько 7 % вчиняються вранці (з 6 до 12 години); 14 % – удень (з 12 до 18 години); 42 % – увечері (з 18 до 24 години); 37 % – вночі (з 1 до 6 години). А відповідно критерію пори року, вказані дії вчиняються влітку у 22 % випадків; восени – 25 %; взимку – 21 %; навесні – 32 %. Також важливе значення мають умови вчинення досліджуваного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Астахова О. О. Значення обстановки вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. № 7. 2015. С. 91-98.
2. Белкин Р. С. Собрание, оценка и исследование доказательств. М., 1966. 240 с.
3. Береза К. Ю. Обстановка вчинення злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Т. 3. Вип. № 3-2. С. 257-260.
4. Букаева И. Н. Обстановка совершения преступления, по-лучение и использование ин-

формации о ней при расследовании уголовных дел : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Тюмень : РГБ, 2006. 222 с.

5. Валеев М. Х. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования вымогательств : дисс. ... канд. юрид. наук. Уфа, 1997. 198 с.

6. Василиади А. Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение : Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Моск. высш. Шк. милиции МВД СССР. М., 1988. 24 с.

7. Герасимов И. Ф. Криминалистическая классификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий. *Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений*. Свердловск, 1980. С. 3–11.

8. Зуйков Г. Г. К вопросу о понятии причин преступления и условий, способствующих его совершению. *Вопросы предупреждения преступности*. Вып. 2. М.: Юрид. лит., 1965. С. 3-18.

9. Кримінальне право. Загальна частина : мультимедійний навч. посіб. URL : http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/

10. Кузнецов В. В. Кримінально права охорона громадського порядку та моральності: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 42 с.

11. Куликов В. И. Обстановка совершения хищения государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования // *Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества* : сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С. 42-48.

12. Куратченко М. В. Криміналістичний аналіз обстановки учинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 30 трав. 2017 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 81-84.

13. Куратченко М. В. Обстановка вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць*. 2016. № 3. С. 236-242.

14. Куратченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.09.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2017. 219 с.

15. Лазарев В. О. Деякі аспекти обстановки втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29-30 груд. 2017 р.)*. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2017. С. 226-228.

16. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления // *Энциклопедия уголовного права*. Т.4: Состав преступления. СПб : Издание профессора Малинина В.Б, 2005. С. 237-502.

17. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... к.ю.н. : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ 2016. 218 с.

18. Салтевский М. В. Форма отражения времени при совершении преступления. *Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов и методика расследования преступлений : межвуз. сб. науч. тр.* Иркутск, 1983. С. 49-59.

19. Сіренко О. В. Визначення обстановки вчинення злочинів в криміналістиці URL : http://www.rusnauka.com/28_NII_2012/Pravo/11_118104.doc.htm.

Надійшла до редакції 21.02.2020

References

1. Astakhova, O. O. (2015) Znachennya obstanovky vchynennya zlochynu yak oznaky ob'yektivnoyi storony zlochynu [The importance of the situation of committing a crime as a sign of the objective side of the crime] // *Yurydychna nauka*. № 7. S. 91-98. [in Ukr.].

2. Belkin, R. S. (1966) Sobyraneye, otsenka y yssledovanye dokazatel'stv. M., S. 139-140. [in Ukr.].

3. Bereza, K. Yu. (2015) Obstanovka vchynennya zlochyniv, pov'yazanykh zi stvorenniyam abo utrymannyam mist' rozpusty i zvidnystvom [The situation of committing crimes related to the creation or maintenance of places of fornication and extortion] // *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Yurydychni nauky»*. Tom 3. Vypusk № 3-2. S. 257-260. [in Ukr.].

4. Bukayeva, I. N. (2006) Obstanovka sovershenyya prestuplenyya, polucheneye y yspol'zovanye ynformatsyy o ney pry rassledovaniy uholovnykh del [The situation of committing a crime, obtaining and using information about it in the investigation of criminal cases] : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09 / Tyumen' : RHB. 222 s. [in Russ.].

5. Valeyev, M. Kh. (1997) Kryminalystycheskaya kharakterystyka y osobennosty pervonachal'nogo etapa rassledovaniya vymohatel'stv [Forensic characteristics and features of the initial stage of investigation of extortion] : dyss. ... kand. yuryd. nauk. / Valeev M. KH. Ufa. 198 s. [in Russ.].

6. Vasiliadi, A. G. (1988) Obstanovka sovershenyya prestuplenyya y ee uholovno-pravovoe znacheneye [The setting of a crime and its criminal-legal significance] : Avtoreferat dyssertatsyy na soyskanye uchenoy stepeny kandydata yurydycheskykh nauk / Spetsyal'nost' 12.00.08 - Uholovnoe pravo

y krymynolohyya; Yspravtyel'no-trudovoe pravo. Moskovskaya vysshaya shkola mylytsy MVD SSSR. M. 24 s. [in Russ.].

7. Herasymov Y. F. (1980) Krymynalystycheskaya klassyfykatsyya y osobennosti rassledovaniya prestupleny v zavysymosti ot mesta soversheniya prestupnykh deystviy [Forensic Classification and Peculiarities of Investigation of Crimes Depending on the Place of Perpetration of Criminal Actions] // Osobennosti rassledovaniya otdel'nykh vydov y hrupp prestupleny. Sverdlovsk. S. 3–11. [in Russ.].

8. Zuykov H. H. (1965) K voprosu o ponyatyy prychny prestupleniya y uslovy, sposobstvuyushchykh eho soversheniyu [To the question of the concept of the causes of crime and conditions conducive to its commission] // Voprosy preduprezhdeniya prestupnosti. Vyp. 2. M.: Yuryd. lyt., 1965. S. 3-18. [in Russ.].

9. Kryminal'ne pravo. [Criminal law]. Zahal'na chastyna : mul'tymediynny navch.posib. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/ [in Russ.].

10. Kuznetsov, V. V. (2013) Kryminal'no pravova okhorona hromads'koho porjadku ta moral'nosti [Criminal law protection of public order and morality]: avtoref. dys. ... d.yu.n.: 12.00.08 / V. V. Kuznetsov. – Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav. – K. – 42 s. [in Ukr.].

11. Kulykov, V. Y. (1986) Obstanovka soversheniya khyshcheniya hosudarstvennogo y obshchestvennogo ymushchestva kak ob'ekt spetsyal'nogo krymynalystycheskogo yssledovaniya [The situation of the theft of state and public property as an object of special forensic research] // Metodyka y psikhologiya rassledovaniya khyshcheniy hosudarstvennogo y obshchestvennogo ymushchestva : sb. nauch. tr. Sverdlovsk. S. 42-48. [in Russ.].

12. Kuratchenko, M. V. (2017) Kryminalistychnyy analiz obstanovky uchynennya sutenerstva ta vtyahennya osoby v zanyattya prostytutsiyeyu [Forensic analysis of the situation of pimping and involvement of a person in prostitution] // Aktual'ni problemy rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' u sferi hromads'koyi bezpeky ta hromads'koho porjadku u dosudovomu rozsliduvanni: materialy nauk.-prakt. seminaru (Dnipro, 30 trav. 2017 r.). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. S. 81-84. [in Ukr.].

13. Kuratchenko, M. V. (2017) Obstanovka vchynennya sutenerstva ta vtyahennya osoby v zanyattya prostytutsiyeyu [The situation of pimping and involvement of a person in prostitution] // Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: zbirnyk naukovykh prats'. 2016. № 3. S. 236-242. [in Ukr.].

14. Kuratchenko, M. V. (2017) Rozsliduvannya sutenerstva ta vtyahennya osoby v zanyattya prostytutsiyeyu [Investigation of pimping and involvement of a person in prostitution] : dyser. na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk / Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav: Dnipropetrovs'k. 219 s. [in Ukr.].

15. Lazaryev, V. O. (2017) Deyaki aspekty obstanovky vtyahennya nepovnoletn'oho v zanyattya prostytutsiyeyu ta sutenerstva [Some aspects of the situation of involving a minor in prostitution and pimping] // Tendentsiyi rozvytku yurydychnoyi nauky v informatsynomu suspil'stvi : materialy Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konferentsiyi (Odesa, 29-30 hrudnya 2017 roku). Odesa: Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya». S. 226-228. [in Ukr.].

16. Malynyn, V. B. (2005) Ob'ektyvnaya storona prestupleniya [The objective side of crime] // Éntsyklopedyya uholovnoho prava. T.4: Sostav prestupleniya. SPb : Yzdanye professora Malynyna V.B. S. 237-502. [in Russ.].

17. Nazarenko, K. YU. (2016) Rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh zi stvorenyam abo utrymannyam mist' rozpusty i zvidnytvom [Investigation of crimes related to the creation or maintenance of places of fornication and extortion] : dys. na zdob. nauk. st. k.yu.n. / Dnipropetrovs'k: Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. 218 s. [in Ukr.].

18. Saltevsyy, M. V. (1983) Forma otrazheniya vremeny pry soversheniy prestupleniya [Form of Reflection of Time in the Offense of Crime] // Krymynalystycheskye problemy prostranstvenno-vremennykh faktorov y metodyka rassledovaniya prestupleny : mezhvuz. sb. nauch. trudov. – Yrkut'sk. – S. 49-59. [in Russ.].

19. Sirenko, O. V. Vyznachennya obstanovky vchynennya zlochyniv v kryminalistytsi [Determining the situation of crime in criminalistics] URL: http://www.rusnauka.com/28_NII_2012/Pravo/11_118104.doc.htm. [in Ukr.].

SUMMARY

Buzhdyhanchuk Ye. Yu. Situation of crime as an element of forensic description of pimping committed by organized group. The article deals with some aspects of the pimping investigation by an organized group. The crime situation as the element of the criminalistic characteristic of this offence is examined, and its relation with other elements is examined too.

The author emphasizes that the crime scene is a broad concept that includes a number of elements that characterize the environment in which a socially dangerous act is committed. They must always identify the time, place and conditions of the crime that are relevant to his full investigation. The crime scene should be investigated from different directions. In particular, on the one hand, as the geographical spread of the investigated criminal offense, on the other - the specific place of its commission. The location of the pimping is part of the event. It contains a large amount of information about the mode of commission of a criminal offense, certain data about the identity of the offender.

On the basis of the investigation of materials of criminal proceedings the author has identified

the following places of committing pimping by an organized group: 1) recreation establishments (of which: night clubs, cafes, bars, restaurants); 2) weekend or vacation establishments (of which: recreation centers, hotels, "rental" apartments); 3) facilities for sports and wellness (of which: spas, massage rooms, wellness centers); 4) the place of residence of the "client" (of which: apartments, houses, holiday cooperatives); 5) vehicles; 6) other places.

It has been noted that the frequency of pimping by an organized group depends on the time of day as follows: about 7% are done in the morning (from 6 to 12 hours); 14% - in the afternoon (from 12 to 18 hours); 42% - in the evening (from 18 to 24 hours); 37% - at night (1 to 6 hours). And according to the criterion of the season, these actions are performed in the summer in 22% of cases; in the fall - 25%; in winter - 21%; in the spring - 32%. Also important are the conditions of the criminal offense under investigation.

Keywords: *organized group, prostitution, pimping, investigative (search) action, criminalistic characteristic, crime situation, special knowledge.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-244-250

Венгерова Ю. В. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено криміналістично значущі особливості способів учинення злочинів у сфері туристичної діяльності. Приділено увагу описанню способів, з'ясуванню їх особливостей, визначенню факторів, які впливають на їх формування, на підставі чого здійснено їх систематизацію. Усі варіанти злочинних дій, що вчиняються у сфері туристичної діяльності, зведено до трьох груп: 1) дії, пов'язані зі створенням умов, необхідних для безперешкодного відкриття туристичного бізнесу; 2) незаконні дії, пов'язані з намаганням організувати успішне функціонування туристичної діяльності та отриманням надприбутків; 3) дії, які вчиняють під прикриттям туризму.

Ключові слова: *злочини, шахрайство, туризм, туристична діяльність, способи вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Із розвитком туризму поширилися й випадки правопорушень, пов'язаних із туристичною діяльністю або вчинених під прикриттям туризму. При цьому злочинні дії у сфері туристичної діяльності можуть бути вчинені як із боку справжніх суб'єктів туристичної діяльності, так і з боку фіктивних підприємств, а також осіб, які супроводжують угоди щодо туристичного обслуговування. Нерідко дуже складно відрізнити кримінальне правопорушення від цивільно-правового делікту, особливо у випадку маскуванню під легальну господарську діяльність. Якщо працівники правоохоронних органів не володіють інформацією щодо основних способів, за допомогою яких вчиняють злочини зазначеного виду, гарантувати успіх не завжди можливо, оскільки розслідування за таких умов здійснюється в умовах інформаційної недостатності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Спосіб вчинення злочину є центральним елементом механізму злочину і неодноразово був об'єктом дослідження в наукових працях Р. С. Белкіна, С. М. Зав'ялова, Г. Г. Зуйкова, В. О. Образцова, М. В. Салтєвського, М. П. Яблокова та інших вчених. Щодо безпосередніх способів вчинення злочинних дій у сфері туристичної діяльності слід зауважити, що такі дослідження було проведено лише в межах кримінально-правових та кримінологічних аспектів. Так, найбільше зацікавлення виявили до цієї проблематики А. В. Андрушко, О. А. Клименко, А. І. Нестерова, Л. М. Томаневич, які намагалися групувати злочинні дії у сфері туризму та надали їм кримінально-правову характеристику.

У криміналістичному розумінні вперше визначила та систематизувала типові

способи шахрайських дій у сфері надання туристичних послуг Т. О. Калюга, яка, беручи за основу характер відношення шахраїв до туристичної діяльності, усі шахрайські дії поділила на три групи. Аналіз наукової праці показав, що вчена внесла вагоме підґрунтя в методику розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності, дослідивши шахрайства, оскільки злочини цієї категорії складають високий відсоток серед усієї кількості зловживань у цьому напрямі. Однак загальної класифікації способів вчинення злочинних дій у сфері туристичної діяльності не було проведено.

Метою статті є характеристика способів підготовки та вчинення злочинів у сфері туристичної діяльності, а також їх систематизація.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури показав, що вчені по-різному підходять до визначення способу вчинення злочину. Немає однастайності в думках і щодо структури способу. Так, Р. С. Белкін, І. М. Лузгін, В. П. Лавров та ін. дотримуються точки зору, що спосіб вчинення злочину і спосіб приховування злочину є двома самостійними елементами криміналістичної характеристики, оскільки приховування – це діяльність, спрямована на перешкодження розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування чи фальсифікації слідів злочину і злочинця та їх носіїв [1, с. 48; 2, с. 80], із чим ми не погоджуємося, оскільки злочинці вже на етапі підготовки можуть продумувати дії з приховування, що входять до загального механізму вчинення злочину. У цьому контексті підтримуємо позицію В. В. Вандишева, який припускав, що спосіб приховування злочину може бути як самостійним елементом, так і частиною способу злочину залежно від наявності чи відсутності єдиного злочинного замислу, який охоплює всі стадії злочинної діяльності [3, с. 49-50].

Більшість учених, як-от Е. Д. Куранова, І. Ф. Герасимов, Г. Г. Зуйков та ін., є прихильниками повноструктурного варіанта способу вчинення злочину, тобто цей елемент слід розглядати як комплекс дій із підготовки, скоєння та приховування злочину, визначений винними відповідно до мети, а також залежно від умов, у яких реалізувався злочинний замисел [4, с. 165].

В. В. Білоус, обґрунтовуючи повноструктурність способу, слушно зауважує, що під час готування до злочину, його вчинення й після нього особа керується логікою досягнення злочинного результату й уникнення відповідальності. Злочинець, маючи наміри приховати злочин, ретельно обмірковує спосіб його вчинення, щоб не залишити чи надійно приховати сліди злочину. Моделювання включає і варіанти зміни намірів та злочинної поведінки у випадку, якщо обрана схема не може бути реалізована [5, с. 40].

З огляду на вищевикладене, пропонуємо більш докладно зупинитися на способах вчинення злочинів у сфері туристичної діяльності, які, на наше переконання, мають повну структуру і складаються з дій щодо підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, спрямованих на досягнення єдиного результату.

Як показав аналіз наукової літератури та судово-слідчої практики, типовими способами підготовки злочину є:

- обрання напряму туристичної діяльності;
- обрання місця (місць) знаходження суб'єкта туристичної діяльності (виробника туристичного продукту; посередницької фірми, що просуває туристичний продукт; суб'єктів надання туристичних послуг (розміщення, перевезення, харчування, туристичного обслуговування тощо));
- підшукування осіб на роль засновників і керівників підприємства та підбір персоналу;
- підготовка та надання необхідного пакета документів до офіційних установ із метою державної реєстрації суб'єкта підприємництва; або підробка установчих документів шляхом унесення до них недостовірних даних про засновників та про інші суттєві обставини; або державна реєстрація шляхом застосування інших способів обману (за втраченими або викраденими документами, документами на померлу особу та ін.);
- отримання дозволів на початок роботи в органі санітарно-епідеміологічного контролю, державного пожежного нагляду, державного нагляду за охороною праці тощо;
- відкриття банківського рахунку і внесення на нього коштів;
- обладнання приміщення, у якому здійснюватиметься туристична діяльність, необхідним устаткуванням, атрибутами, створення належної сприятливої атмосфери.

У деяких випадках, із метою створення суб'єкта туристичної діяльності, здійснюють будівництво нових, реконструкцію та модернізацію туристичних об'єктів, що діють. За таких обставин особи отримують необхідні дозволи в органах державного ар-

хітектурно-будівельного контролю;

- організація умов відпочинку, створення чи вдосконалення інфраструктури;
- створення портфоліо, фотоальбомів із туристичною продукцією;
- розміщення реклами в ЗМІ, у мережі Інтернет, створення сайтів, акаунтів тощо;
- налагодження корупційних зв'язків з органами державної влади, суб'єктами,

які причетні до створення, просування та реалізації туристичного продукту, із представниками митних органів, консульських установ, міграційної служби тощо.

Для створення умов, необхідних для безперешкодного відкриття туристичного бізнесу, суб'єкти туристичної діяльності нерідко йдуть усупереч закону, порушуючи низку кримінально-правових норм, утягуючи в цей ланцюг беззаконня службових осіб та осіб, які надають публічні послуги, що за винагороду здатні приймати незаконні рішення та сприяти вчиненню незаконних дій.

Відтак перейдемо до способів учинення злочинів у ході туристичної діяльності, пов'язаних із прагненням отримати незаконні надприбутки. Безумовно, найчастіше злочинні дії у сфері туристичної діяльності вчиняють унаслідок застосування обману та зловживання довірою.

Як показав аналіз судово-слідчої практики, перше місце серед усіх шахрайств у сфері туристичної діяльності посідає такий спосіб, як відкриття фіктивної туристичної фірми-одноденки та збирання грошей у громадян під виглядом надання послуг з організації туристичної подорожі. Отримавши гроші клієнта (туриста), шахраї зникають, так і не виконавши зобов'язань. Хоча, як свідчить практика, іноді такі шахрайські дії вчиняють і справжні туристичні агентства.

На другому місці такий спосіб, як умисне зменшення обсягу послуг, що були включені до вартості туристичного продукту та оплачені замовниками, із метою отримання прибутку від різниці.

Наступним за поширеністю є вчинення шахрайських дій під час оформлення страховки: видача страхового полісу страховою компанією, що насправді не існує; прописування умов у страховому полісі таким чином, щоб турист не зміг отримати компенсацію медичних витрат, які можуть виникнути в закордонній поїздки внаслідок раптового захворювання або нещасного випадку безпосередньо в країні (місці) тимчасового перебування; отримання страховою компанією (або суб'єктом туристичної діяльності, який взяв на себе зобов'язання оформити таку страховку) грошей за страховий поліс із набагато ширшим пакетом страхових випадків, які підлягають компенсації, а видача замість нього часткової страховки тощо.

Трохи менший відсоток мають шахрайства під час оформлення віз для виїзду за кордон із метою туристичної подорожі. Останнім часом шахраї все частіше створюють сайти в інтернет-мережі та під виглядом суб'єктів туристичної діяльності пропонують бронювання «гарячих» турів шляхом перерахування коштів на рахунки підставних осіб. Звісно, гроші вони отримують за тури, яких насправді не існує.

Під час надання супутніх послуг з організації відпочинку туристів також може мати місце шахрайство. Такі дії можуть вчиняти як особи, причетні до туристичного бізнесу, так і особи, які використовують довірливість туристів для незаконного збагачення. Наприклад, усе більше громадян виявляють бажання пройти обряди, ритуали, характерні для певних народностей, представників різних віросповідань, або намагаються стати свідками таких дійств, відвідати святі місця. У зв'язку з цим набув поширення релігійний туризм. Туристичні фірми організують доставку груп до святих місць і розміщення поблизу, надають екскурсійне обслуговування, можуть організувати маршрут за індивідуальними запитамі. Але нерідко такі заходи є лише способом виманювання грошей від туристів і нічого подібного з релігійним туризмом не мають. У межах релігійного туризму можуть також траплятися дії, пов'язані з посяганням на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК).

Як свідчить практика, найчастіше обман має місце під час надання екскурсійних послуг, а також послуг з оволодіння певним видом спорту чи мистецтва (дайвінгу, стрільби, скелелазіння, гірськолижного катання, верхової їзди тощо), що виражається у збиранні грошей без наміру надати вказані послуги, або надання послуг особами, котрі не мають відповідної практики (іноді здійснення інструкторської діяльності некваліфікованими особами призводить навіть до травматизму та загибелі, що тягне за собою інші види кримінальної відповідальності).

Л. М. Томаневич та М. В. Рібун, здійснюючи аналіз туристичного бізнесу як об'єкта шахрайських дій, виділяють шахрайство, ініційоване готелями. Посилаючись на статистику, вони стверджують, що дуже часто в туристів вимагають оплати послуг, які вже були включені до програми туру. Також спостерігаються випадки з низьким рівнем обслуговування туристів, низькою кваліфікацією працівників, частішають проблеми у сфері страхування готельних послуг. Шахрайство з боку фірм-перевізників характеризується завищенням реальних витрат із метою підвищення вартості подорожі; невідповідністю умов перевезення вимогам законодавства; використанням морально та фізично застарілої техніки; упередженістю водіїв та низькою культурою спілкування з клієнтами; значною ризиковістю діяльності з перевезень пасажирів та вантажів [6, с. 159].

Натомість ми не погоджуємося, що всі названі науковцями дії є шахрайськими. Наприклад, аж ніяк не можна називати шахрайством використання морально та фізично застарілої техніки або значну ризиковість діяльності з перевезень пасажирів та вантажів та ін. Ці дії швидше пов'язані з порушенням експлуатації транспортних засобів. А кримінальна відповідальність за ст. 287 КК України настає лише у випадку, якщо особа, відповідальна за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів, усвідомлювала наявність обставин, які унеможливають експлуатацію таких засобів. Службові особи, які не є суб'єктами цього злочину, але внаслідок зловживання службовим становищем чи несумлінного виконання своїх обов'язків сприяли настанню тяжких наслідків, з урахуванням конкретних обставин справи можуть нести кримінальну відповідальність за злочини у сфері службової діяльності [7]. Слід сказати, що іноді суб'єкти туристичної діяльності, із метою економії коштів, дійсно винаймають перевізників, які мають «сумнівну» репутацію.

Із цього випливає, що прагнення до наживи та незаконного збагачення з боку ряду суб'єктів, які причетні до туристичної сфери, може наражати туристів на небезпеку, особливо під час надання послуг із туристичного обслуговування. Зокрема, із цього приводу О. М. Головка зазначає, що адміністрація готелю також бере на себе не лише зобов'язання забезпечити затишне проживання, добрий відпочинок, але й гарантію безпеки людей, що проживають у готелях, їхнього життя, здоров'я, майна тощо. Саме тому необхідний найретельніший контроль у сфері безпеки готелів. Під час відпочинку люди найменше думають про свою безпеку, що іноді призводить до небажаних наслідків, пов'язаних із ризиком для життя. Тому завдання адміністрації готелів полягає в попередженні всіх можливих ризиків для життя і здоров'я постояльців. Поняття безпеки при цьому містить у собі не лише захист від кримінальних зазіхань, але ще більшою мірою створення запобіжних заходів забезпечення захисту від пожежі, вибуху й інших надзвичайних подій [8, с. 319].

На підприємствах харчування, що обслуговують туристів, також унаслідок недбалості персоналу можуть постраждати туристи (масові харчові отруєння тощо). Через халатність осіб, які відповідають за безпеку, трапляються випадки травматизму, масових отруєнь, інші події, що мають тяжкі наслідки для туристів.

У випадку умисного недотримання встановлених норм і правил, що призвело до тяжких наслідків, суб'єкти туристичної сфери нестимуть кримінальну відповідальність. Так, за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо це спричинило виникнення пожежі і, як наслідок, заподіяло шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі, передбачено кримінальну відповідальність за ст. 270 КК України. За невиконання або неналежне виконання керівником підприємства (готельного, харчового, транспортного тощо) своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб, може наступати кримінальна відповідальність за ст. 367 КК України. Крім того, у ст. 18 Закону України «Про туризм» ідеться про обов'язкове запобігання реалізації товарів, робіт, послуг, небезпечних для життя, здоров'я людей, майна й докільля [9].

До способів вчинення злочинів у ході туристичної діяльності можна також віднести незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару. Зокрема, під час розроблення нового туристичного продукту туристична компанія дає йому фірмову назву, подає опис якісних характеристик цього товару, створює дизайн тощо. Як зазначають А. М. Гришук і Ю. О. Масюк, кожен туристичний продукт є цінним тільки тому, що він чимось відрізняється від інших.

няється від продуктів конкурентів і в якійсь мірі їх перевершує. Диференціація висувається на перший план тому, що вигляд турпродукту має бути кращим, ніж у конкурентів, якщо він заздалегідь виділився з оточення. Турфірма набуває величезної переваги на ринку, якщо турпродукт буде єдиним, що відповідає важливим запитам покупців [10, с. 414]. Проте деякі суб'єкти туристичної діяльності, намагаючись привернути увагу туристів, можуть використовувати чужі здобутки.

Доволі перспективним є розвиток мисливського туризму, який може дати великі прибутки. Та не завжди дії, пов'язані з мисливським туризмом, є законними. Так, нерідко мисливське господарство ведуть із порушенням установлених норм і правил, що висуваються до такого роду діяльності, із відстрілом диких тварин і птахів, що занесені до Червоної книги, або у термін, коли полювання заборонено, а також у місцях, що віднесені до заповідної зони тощо. За порушення правил полювання, що заподіяло істотну шкоду, передбачена кримінальна відповідальність за ст. 248 КК України. Трапляються випадки, коли полювання здійснюється з дозволу осіб, які відповідають за безпеку охоронюваних територій (лісників, егерів та ін.), або за сприяння посадових осіб, що реалізують державну політику у сфері лісового та мисливського господарства.

Туристичній індустрії став також відомий новий вид туризму – так званий «темний туризм». Незважаючи на те, що він є досить молодим видом туризму, розгляду його сутності вже присвячено чимало робіт іноземних та вітчизняних дослідників. Деякі науковці спробували провести поділ «темного туризму» на види та виокремили туризм катастроф, танатотуризм, містичний туризм та некропольний туризм. Для задоволення своїх потреб туристам доводиться відвідувати інші країни чи штати, адже в місці їх постійної дестинації провести подібні туристичні заходи неможливо у зв'язку з тим, що певні дії, які наповнюють сутність «темного туризму», заборонені в цих місцях законом [11, с. 33].

У контексті цього слід зазначити, що, намагаючись отримати максимальний прибуток від вибагливих клієнтів, суб'єкти туристичної діяльності можуть порушувати низку норм, у тому числі кримінально-правового змісту: наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297), незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298) тощо.

У ряді випадків учиняють злочини під прикриттям туризму. Так, деякі особи під виглядом туристів можуть незаконно переправлятися через державний кордон України. Також через митний кордон України особи, які маскуються під туристів, можуть перевозити культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброю або боєприпаси, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби. У деяких випадках цьому можуть сприяти суб'єкти туристичної діяльності, митні органи та ін. Так, Л. Літвін та Г. Мельник звертають увагу на поширення корупційних зв'язків із представниками владних структур, установ та організацій, забезпечення їх стійкості з метою створення умов безперервного функціонування каналів нелегальної міграції та уникнення відповідальності причетних до злочинної діяльності осіб [12, с. 214].

Під прикриттям туризму може здійснюватися і торгівля людьми. Тобто суб'єкти туристичної діяльності відправляють за кордон людину як туриста, після цього забирають документи і залучають до трудової або сексуальної експлуатації. І. А. Нестерова взагалі повідомляє про факти сексуальної експлуатації дітей у туристичному бізнесі, що почалися більше ніж 30 років тому. Вона зазначає, що міжнародна громадськість, правоохоронні органи різних країн активно включаються в боротьбу з цим ганебним для сучасності явищем, яке руйнує авторитет не тільки туристичної індустрії, а й у першу чергу держави, адже держава відіграє в цьому процесі велику роль, контролюючи розвиток туризму через органи державної влади, а також регулюючи роботу організацій, які займаються захистом дітей [13, с. 47].

Таким чином, ми намагалися охопити найпоширеніші способи вчинення злочинних дій у сфері туристичної діяльності. Водночас слід погодитися з А. В. Андрушко та І. А. Нестеровою, що оцінити реальні масштаби злочинності у сфері туристичного бізнесу вкрай складно. На сьогодні немає жодних офіційних статистичних даних про стан, структуру та тенденції злочинності у вказаній сфері. Не ведеться офіційна статистика і стосовно окремих видів злочинів, учинюваних у сфері надання туристичних послуг [14, с. 34].

Зазначені способи ми сформували, виходячи з аналізу змісту вивчених кримінальних проваджень, у яких просліджувалися незаконні дії у сфері туристичної діяльності або під прикриттям туризму, вивчення змісту судових рішень та аналізу наукової юридичної літератури з цього питання.

Висновки. Отже, способи вчинення злочинів у сфері туристичної діяльності можна поділити на три групи. По-перше, це дії, пов'язані зі створенням умов, необхідних для безперешкодного відкриття туристичного бізнесу; по-друге, незаконні дії, пов'язані з намаганням організувати успішне функціонування туристичної діяльності та отриманням надприбутків; по-третє, дії, які вчиняють під прикриттям туризму.

Список використаних джерел

1. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1986. 398 с.
2. Лузгин И. М., Лавров В. П. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение. Москва, 1980. 80 с.
3. Вандышев В. В. Роль и значение виктимологических данных в системе факторов, обуславливающих способы сокрытия краж личной собственности. *Криминалистическая сущность, средства и методы установления способа сокрытия следов преступления*. Москва: Академия МВД СССР, 1987. С. 49-50.
4. Куранова Э. Д. Об основных положениях методики расследования отдельных видов преступлений. *Вопросы криминалистики*. 1962. № 6-7. С. 165-167.
5. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2004. 179 с.
6. Томаневич Л. М. Протидія шахрайству у сфері туризму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*. 2013. Вип. 2. С. 154-161.
7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 23.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 15.12.2019).
8. Організація готельного господарства: навч. посіб. / О. М. Головка, Н. С. Кампов, С. С. Махлинець, Г. В. Симочко; за ред. О. М. Головка. Київ: Кондор, 2011. 410 с.
9. Про туризм: Закон України від 15 верес. 1995 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 19.12.2019).
10. Гришук А. М., Масюк Ю. О. Особливості прийняття стратегічних інноваційних рішень туристичними фірмами в умовах конкуренції. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua> (дата звернення 11.12.2019).
11. Сардак С. Е., Таран С. В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 27-34.
12. Літвін Л., Мельник Г. Особливості криміналістичної характеристики порушень державного кордону. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №7. С. 211-216.
13. Нестерова И. А. Совершение преступлений, связанных с сексуальной эксплуатацией несовершеннолетних в туристическом бизнесе: причины, способы предотвращения. *Адвокат*. 2011. № 12 (135). С. 46-48.
14. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / А. В. Андрушко, І. А. Нестерова. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.

Надійшла до редакції 28.02.2020

References

1. Belkin, R. S. (1986) *Obshchaya teoriya sovetskoy kriminalistiki*. [General theory of Soviet forensics]. Saratov: Izd-vo Saratovsk. un-ta. 398 s. [in Russ.].
2. Luzgin, I. M. & Lavrov, V. P. (1980) *Sposob sokrytiya prestupleniya i yego kriminalisticheskoye znachenie*. [The method of concealing a crime and its forensic significance]. Moskva. 80 s. [in Russ.].
3. Vandyshev, V. V. (1987) *Rol' i znachenie viktimologicheskikh dannykh v sisteme faktorov, obuslovlivayushchikh sposoby sokrytiya krazh lichnoy sobstvennosti. Kriminalisticheskaya sushchnost', sredstva i metody ustanovleniya sposoba sokrytiya sledov prestupleniya*. [The role and value of victimological data in the system of factors that determine the ways of concealing personal property theft. Forensic nature, means and methods of establishing a way to hide the traces of crime]. Moskva: Akademiya MVD SSSR. S. 49-50. [in Russ.].
4. Kuranova, E. D. (1962) *Ob osnovnykh polozheniyakh metodiki rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy*. [On the basic provisions of the methodology of investigation of certain types of crimes]. *Voprosy kriminalistiki*. № 6-7. S. 165-167. [in Russ.].
5. Bilous, V. V. (2004) *Problemy metodyky rozsliduvannya fiktyvnoho pidpryemnytstva*

[Problems of the methodology of investigation of fictitious entrepreneurship] : dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv: Natsional'na yurydychna akademiya imeni Yaroslava Mudroho. 179 s. [in Ukr.].

6. Tomanevych, L. M. (2013) Protydiya shakhraystvu u sferi turyzmu. [Counteraction to fraud in tourism]. Naukovyy visnyk L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriya ekonomichna). Vyp. 2. S. 154-161. [in Ukr.].

7. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro deyaki zlochyyny proty bezpeky dorozhn'oho rukhu ta ekspluatatsiyi transportu, a takozh pro administratyvni pravoporushennya na transporti [On the Practice of the Application by the Courts of Ukraine of Legislation in Cases of Certain Crimes Against Road Safety and Transport Operation, as well as on Administrative Offenses in Transport] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 14 vid 23.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (data zvernennya 15.12.2019). [in Ukr.].

8. Orhanizatsiya hotel'noho hospodarstva [Organization of the hotel industry] : navch. posib. / O. M. Holovko, N. S. Kampov, S. S. Makhlynets', H. V. Symochko; za red. O. M. Holovko. Kyiv: Kondor, 2011. 410 s. [in Russ.].

9. Pro turyzm [On Tourism] : Zakon Ukrainy vid 15 veres. 1995 r. № 324/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (data zvernennya 19.12.2019). [in Ukr.].

10. Hryshchuk, A. M. & Masyuk, YU. O. Osoblyvosti pryynyattya stratehichnykh innovatsiynykh rishen' turystychnymy firmamy v umovakh konkurentsyyi. [Features of making strategic innovative decisions by tourism firms in the conditions of competition]. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua> (data zvernennya 11.12.2019). [in Ukr.].

11. Sardak, S. E. & Taran, S. V. (2018) Potensial «temnoho» turyzmu v krayinakh Yevropy. [The potential of "dark" tourism in European countries]. Ekonomika i suspil'stvo. Vyp. 19. S. 27-34. [in Ukr.].

12. Litvin, L. & Mel'nyk, H. (2019) Osoblyvosti kryminalistychnoyi kharakterystyky porushen' derzhavnoho kordonu. [Features of forensic characteristics of violations of the state border]. Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo. №7. S. 211-216. [in Ukr.].

13. Nesterova, I. A. (2011) Committing crimes related to the sexual exploitation of minors in the tourism business [Committing crimes related to the sexual exploitation of minors in the tourism business] : causes, ways of prevention. Lawyer. No. 12 (135). Pp. 46-48. [in Russ.].

14. Crime in the field of tourism business [Crime in the field of tourism business] : criminological characteristics and prevention: a monograph / A. V. Andrushko, IA Nesterov. Uzhgorod: IVA LLC, 2016. 220 p. [in Ukr.].

SUMMARY

Vengerova Yu. V. Ways of committing crime in tourist industry. It has been emphasized that, in connection with the development of tourism, cases of offenses related to tourism activity or committed under the guise of tourism have increased. At the same time, criminal activities in the field of tourist activity can be committed both by the real subjects of tourist activity, as well as by fictitious enterprises, as well as by persons who accompany the agreements on tourist services. Without knowledge of law enforcement agencies about the main means by which crimes of this kind are committed, success is not always possible, since investigation under such conditions is carried out in conditions of information failure.

The article deals with research of scientists' views on the concept and structural elements of ways of committing a crime, considering the forensically significant features of ways of committing crimes in the sphere of tourist activity. The author proves that the ways of committing crimes in the sphere of tourist activity have a complete structure and consist of actions for preparation, direct commission and concealment aimed at achieving a single result.

The author has emphasized that, in order to create the conditions necessary for the smooth opening of the tourist business, the subjects of tourist activity often go against the law, violating a number of criminal laws, involving in this chain the lawlessness of officials and persons who provide public services, which capable of making unlawful decisions and facilitating unlawful acts.

The attention has been paid to description of ways, to find out their peculiarities, to determine the factors that influence their formation, on the basis of which they are systematized. All types of criminal activities perpetrated in the sphere of tourist activity are divided into three groups: 1) methods of action related to creating the conditions necessary for the smooth opening of the tourist business; 2) unlawful actions related to the pursuit of the successful operation of tourism activities and the acquisition of surplus profits; 3) actions taken under the guise of tourism.

Keywords: *crimes, fraud, tourism, tourist industry, ways of committing a crime.*

Єрмаков Ю. В. ©

здобувач

Науковий керівник – д.ю.н., проф. Лєгеза Є. О.

(Університет митної справи
та фінансів, м. Дніпро)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

Висвітлено правове регулювання адміністративних процедур у сфері міграції. Встановлено, що правове регулювання надання адміністративних послуг у сфері міграції базується в залежності предмету дії нормативно-правових актів у сфері: 1) громадянства, що включає питання набуття громадянства України; види послуг для громадян України щодо виїзду за кордон тощо; 2) імміграції - прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання.

Ключові слова: адміністративна процедура, закон, нормативно-правові акти, постанова, правове регулювання, рішення.

Постановка проблеми. Поліпшення умов реалізації права на свободу пересування, підкріплене Рішенням Європарламенту про безвізовий режим з Україною, детермінувало загальне підвищення рівня та зміни в напрямках та характері трудової міграції; водночас негативний вплив анексії Криму та озброєного конфлікту у східних регіонах відбився на міграційних процесах у вигляді масових вимушених переміщень як у межах держави, так і за її межі.

Під час здійснення адміністративних процедур у сфері міграції на сьогодні в Україні існують проблем, які потребують нагального вирішення: відсутність єдиного нормативного акта з питань регулювання адміністративних процедур; непрофесійність державних службовців у тлумаченні нормативно-правових актів; неможливість застосування реальних важелів впливу, у тому числі притягнення до відповідальності службовців, які здійснюють адміністративні процедури; низький контроль громадськості щодо адміністративних процедур тощо.

У зв'язку з цим у науковій літературі поступово звертається увага на таку нову функцію органів публічної адміністрації, як процедури у сфері міграції, оскільки ця функція становить найважливішу складову управлінської діяльності, походить від загального змісту державного управління, становить змістову характеристику діяльності тощо.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Авторами науково-теоретичних розвідок у галузі надання адміністративних послуг, як уже згадувалось у попередніх підрозділах дослідження, є В. Авер'янов, К. Афанасьєв, В. Гаращук, Т. Коломоєць, І. Коліушко, Є. Куріній, В. Тимошук, Х. Ярмачі та ін. Стосовно проблематики адміністративно-правового механізму регулювання міграції у вітчизняній науці також напрацьовано вагомі теоретичні здобутки. Приміром, Н. П. Гиндик у своєму дослідженні визначає такі основні складові зазначеного механізму: правовідносини у сфері міграції як різновид суспільних відносин, що регламентуються правовими нормами і забезпечують взаємодію сторін цих правовідносин; норми права, що визначають права та обов'язки суб'єктів міграційних правовідносин; нормативно-правові акти, які регламентують різні сторони міграційних процесів і формують комплексне та універсальне міграційне законодавство; державні органи, що покликані регулювати міграційні потоки, створюючи належні умови для реалізації міграційного права; адміністративна відповідальність як складова адміністративного примусу, що застосовується до суб'єктів міграційних процесів за умови порушення ними чинного законодавства Украї-

ни та покладає на них нові додаткові обов'язки [20, с. 31].

Однак питання правової основи здійснення адміністративних процедур у сфері міграції в науковій літературі не висвітлено.

Метою статті є розкриття правової основи здійснення адміністративних процедур.

Виклад основного матеріалу. Так, етимологія слова «процедура» простежується від латинського «procedo», що означає «проходжу, просуваюсь» [19, с. 470; 21, с. 234].

Правове регулювання адміністративних процедур у сфері міграції базується в залежності предмету дії нормативно-правових актів у сфері:

1) громадянства, що включає питання набуття громадянства України; види послуг для громадян України щодо виїзду за кордон тощо;

2) імміграції – прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання.

До першої групи правової основи адміністративних процедур у сфері міграції підзаконні акти необхідно віднести за ієрархією за такими видами як:

1) закони України прийнятті Верховною радою України. Наприклад, Закон України від 18.01.2001 № 2235 «Про громадянство України» [3]; Закон України від 21.01.1994 № 38571 «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [15]; Закон України від 20.11.2012 № 5492 «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [5] тощо;

2) укази й розпорядження Президента України (наприклад, Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» [8]; Указ Президента України від 27.03.2001 № 215/2001 «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» [1]; Указ Президента України №327/2015 «Про прийняття до громадянства України Лорткіпанідзе Г. як особи, прийняття якої до громадянства України становить державний інтерес для України» [17] тощо;

3) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 № 2503-ХІІ «Про затвердження положень про паспорт громадянина України» [9]; Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 793 «Про Державне мито» [4]; Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2014 № 152 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення» [6] тощо;

4) накази, інструкції, положення тощо центральних і місцевих органів виконавчої влади (наприклад, для отримання адміністративної послуги набуття громадянства України керуються нормативно-правовими актами в тому числі Наказом Міністерства внутрішніх справ від 16.08.2012 № 715 [7]; адміністративна послуга видача тимчасового посвідчення громадянина України керується Наказом Міністерства внутрішніх справ та Міністерства закордонних справ від 25.12.2003 № 1598/260 «Про затвердження форм заяви-анкети для оформлення тимчасового посвідчення громадянина України та журналу їх обліку» [12] тощо);

5) рішення й постанови органів місцевого самоврядування (наприклад, Рішення Дніпропетровської міської ради від 18.02.2004р. №18/15 «Про обсяг і межі повноважень районних у місті рад та їх виконавчих органів» [14]);

6) організаційно-розпорядчі акти суб'єкта адміністративних процедур у сфері міграції у вигляді наказів, інструкцій положень тощо (визначення кількості годин прийому, максимального часу очікування в черзі та інших параметрів оцінювання якості тощо).

В Законі України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III, що стосується адміністративних процедур у сфері міграції необхідно вказати розділи, а саме: II розділ набуття громадянства України (статті 6 - 16), в якому містяться підстави набуття громадянства України, а саме: за народженням; за походженням; також охарактеризовано прийняття осудних осіб до громадянства України; розкрито набуття дітьми громадянства України внаслідок усиновлення; встановлення над дитиною опіки чи піклування тощо [3].

У третьому розділі зазначеного закону припинення громадянства України та

скасування рішень про набуття громадянства України (статті 17 - 21), розкрито підстави припинення громадянства України у зв'язку з: виходом з громадянства України певної фізичної осудної особи; втрати громадянства України за підставами, передбаченими міжнародними договорами України, які були ратифіковані у встановленому порядку тощо[3].

У Законі України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 № 3857-ХІІ визначено документи громадянина України, які дають право на виїзд та в'їзд в Україну [15]. Так, перелік документів, що дають право на виїзд і в'їзд громадянам України є: паспорт громадянина України для виїзду за кордон; проїзний документ дитини; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка [15].

Також у статті 4 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» визначено порядок оформлення документів для виїзду громадян України за кордон [15]. Так оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон здійснюється:

—громадянам України, які постійно проживають в Україні і досягли 18-річного віку, - за особистим клопотанням про отримання паспорта або через своїх законних представників до уповноваженого суб'єкта виконавчої влади, який здійснює реалізацію державної політики у сфері громадянства фізичних осіб [15].

—громадянам України, які постійно або тимчасово проживають за кордоном і досягли 16-річного віку, - за їх особистим клопотанням про отримання паспорта або через їх законних представників до закордонних дипломатичних установ України [15].

У виняткових випадках (за наявності вимог держави, до якої здійснюється виїзд, чи вимог міжнародної організації, для участі в заходах якої здійснюється виїзд, а також у разі виїзду на постійне проживання за кордон усиновленої іноземцями дитини - громадянина України) паспорт може бути оформлено до досягнення громадянином 18-річного віку[15].

Так, в Указі Президента України «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» від 27.03.2001 № 215/2001 [3] створюється комісія при Президентові України з питань громадянства (далі - Комісія) є допоміжним органом при Президентові України, утвореним відповідно до Закону України «Про громадянство України» [3]. Зазначена комісія у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України «Про громадянство України», іншими законами, міжнародними договорами України з питань громадянства, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України тощо [3].

Так, у наказі Міністерства внутрішніх справ від 16.08.2012 № 715 надається зразок заяви про встановлення належності фізичної особи до громадянства України в якій вказуються наступні атрибути: 1) прізвище, по батькові; 2) дата народження; 3) місце народження; 4) підстави для встановлення належності фізичної осудної особи до громадянства України: постійне проживання на території України; прізвище, ім'я, по батькові батьків (одного з них) особи або іншого її законного представника, з яким особа в неповнолітньому віці постійно проживала на території України; перебування в неповнолітньому віці на вихованні у державному дитячому закладі України; проходження строкової військової служби на території України; місце проживання та номер телефону; документи, які додаються до заяви [7]. Далі йдуть службові відмітки: особа, яка подала заяву про встановлення належності до громадянства України, має: а) паспорт громадянина номер та серія, ким виданий; б) посвідку на проживання для осіб без громадянства серія та номер, ким виданий [7]. Також зазначається посадовою особою, що заяву було прийнято, правильність її заповнення та всі необхідні документи, додані до заяви, перевірено; дата підпис [7]. Після чого регулятивна частина, що прийняте рішення: установити належність до громадянства України відповідно до якого пункту та частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» надається громадянство [7].

Другу групу (питання імміграції) правової основи адміністративних процедур у сфері міграції також необхідно підзаконні акти класифікувати за ієрархією за такими видами як:

1) закони України прийняті Верховною Радою України. Наприклад, отримання посвідки для тимчасового проживання регулюється законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 № 3773-VI [16] тощо;

2) укази й розпорядження Президента України (наприклад, Указ Президента

України №120/2016 від 29 березня 2016 року «Про внесення змін до Указу Президента України від 27 березня 2001 року № 215» [2] тощо;

3) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2012 р. № 251 [10];

4) накази, інструкції, положення тощо центральних і місцевих органів виконавчої влади (наприклад, для здійснення адміністративних процедур у вигляді отримання посвідки для тимчасового проживання регулюється Україною керуються нормативно-правовими актами в тому числі Наказом Міністерства внутрішніх справ від 15.07.2013 № 681 щодо тимчасового порядку розгляду заяв для оформлення посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання» [11]; оформлення і видача запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візових документів для в'їзду в Україну за клопотаннями юридичних осіб регламентується Наказом Міністерства внутрішніх справ від 15.11.2013 № 1104 щодо порядку оформлення запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візи для в'їзду в Україну [18] тощо.

В Законі України від 22.09.2011 № 3773 «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» зазначено підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, детально здійснюється опис отримання посвідки на постійне проживання та посвідка на тимчасове проживання (стаття 5); в розділі 2 «В'їзд в Україну і виїзд з України» розкривається в'їзд в Україну іноземців та осіб без громадянства та строки їх перебування в Україні; в статті 16 Реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну або перебувають на території України тощо [16].

У наказі Міністерства внутрішніх справ від 15.07.2013 № 681 [11] щодо тимчасового порядку розгляду заяв для оформлення посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання охарактеризовано особливості розгляду заяв для оформлення відповідної посвідки на постійне проживання території України [11].

Хотілося б зазначити, що право на отримання посвідки на постійне проживання як виду адміністративних процедур у сфері міграції мають відповідні суб'єкти звернення: іноземці, в тому числі особи без громадянства, які відповідно до Закону України «Про імміграцію» [13] іммігрували на постійне проживання на території України тощо; іноземці, зокрема і особи без громадянства, які до прийняття рішення про припинення громадянства України постійно проживали на території нашої держави та після прийняття рішення про припинення громадянства України залишалися постійно проживати на її території [13].

Висновки. Отже, правове регулювання надання адміністративних послуг у сфері міграції базується в залежності предмету дії нормативно-правових актів у сфері: 1) громадянства, що включає питання набуття громадянства України; види послуг для громадян України щодо виїзду за кордон тощо; 2) імміграції - прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання.

Список використаних джерел

1. Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»: Указ Президента України від 27.03.2001 № 215/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 13. Ст. 533.
2. Про внесення змін до Указу Президента України від 27 березня 2001 року № 215: Указ Президента України №120/2016 від 29 березня 2016 року. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/1202016-19870/>
3. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Офіційний вісник України* 2001 р., № 9, ст. 342.
4. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 №7-93. *Відомості Верховної Ради України*, 1993, N 13, ст.113
5. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.
6. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2014 № 152. *Офіційний вісник України*. 2014. № 45. Ст. 1188.
7. Про затвердження зразків документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, та журналів обліку: Наказ МВС від 16.08.2012 № 715. *Офіційний вісник України*.

2012. № 72. Ст. 2907.

8. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015 р. № 20. Ст. 1203.

9. Про затвердження положень про паспорт громадянина України : постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 № 2503-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 37. Ст. 545.

10. Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983 : постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2012 р. № 251. *Офіційний вісник України*. 2012. № 24. Ст. 912.

11. Про затвердження Тимчасового порядку розгляду заяв для оформлення посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання : наказ Міністерства внутрішніх справ від 15.07.2013 № 681. *Офіційний вісник України*. 2013. № 64. Ст. 2339.

12. Про затвердження форм заяви-анкети для оформлення тимчасового посвідчення громадянина України та журналу їх обліку : наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства закордонних справ від 25.12.2003 № 1598/260. *Офіційний вісник України*. 2004. № 4. Ст. 186.

13. Про імміграцію : Закон України від 07.06.2001 № 2491-III. *Офіційний вісник України*. 2001 р. № 27. Ст. 1198.

14. Про обсяг і межі повноважень районних у місті рад та їх виконавчих органів : рішення Дніпропетровської міської ради від 18.02.2004р. №18/15. URL : <http://www.jrr.dp.ua/rayvlada/rayonna-rada/povnovajennya>.

15. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994 р. № 18. Ст. 101.

16. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.

17. Про прийняття до громадянства України Лорткіпанідзе Г. як особи, прийняття якої до громадянства України становить державний інтерес для України : Указ Президента України від 11 червня 2015 року №327/2015. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/3272015-19124>.

18. Про затвердження Порядку оформлення запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візи для в'їзду в Україну : наказ Міністерства внутрішніх справ від 15.11.2013 № 1104. *Офіційний вісник України*. 2013. № 99. Ст. 3649.

19. Словник іншомовних слів / [уклад. Морозов С.М., Шкарапута Л.М.]. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.

20. Тиндик Н.П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь., 2009. 49 с.

21. Юридичні терміни: тлумачний словник / за ред. В.Г. Гончаренка. Київ: Либідь, 2003. 320 с.

Надійшла до редакції 12.02.2020

References

1. Pytannya orhanizatsiyi vykonannya Zakonu Ukrayiny «Pro hromadyanstvo Ukrayiny» [Issues of organization of implementation of the Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine"]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 27.03.2001 № 215/2001. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*. 2001. № 13. St. 533. [in Ukr.]

2. Pro vnesennya zmin do Ukazu Prezydenta Ukrayiny vid 27 bereznya 2001 roku № 215 [On Amendments to the Presidential Decree of March 27, 2001 No. 215]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny №120/2016 vid 29 bereznya 2016 roku. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/1202016-19870/> [in Ukr.]

3. Pro hromadyanstvo Ukrayiny [On the Citizenship of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 18.01.2001 № 2235-III. *Ofi-tsiynyy visnyk Ukrayiny* 2001 r., № 9, st. 342. [in Ukr.]

4. Pro derzhavne myto [On the State Duty]: Dekret Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.01.1993 №7-93. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1993, N 13, st.113 [in Ukr.]

5. Pro Yedynyy derzhavnyy demohrafichnyy reyestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuyut' hromadyanstvo Ukrayiny, posvidchuyut' osobu chy yiyi spetsial'nyy status [On the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying the person or his special status]: Zakon Ukrayiny vid 20.11.2012 № 5492-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2013. № 51. St. 716. [in Ukr.]

6. Pro zatverdzhennya zrazka blanka, tekhnichnoho opysu ta Poryadku oformlennya, vydachi, obminu, peresylannya, vyluchennya, povnennya derzhavi, znyshchennya pasporta hromadyanyna Ukrayiny dlya vyyizdu za kordon, yoho tymchasovoho zatrymannya ta vyluchennya [On approving the model specimen, the technical description and the Procedure of registration, issuance, exchange, transfer, withdrawal, return to the state, destruction of the passport of the citizen of Ukraine for traveling abroad, his temporary detention and seizure]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 07.05.2014 № 152. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*. 2014. № 45. St. 1188. [in Ukr.]

7. Pro zatverdzhennya zrazkiv dokumentiv, yaki podayut'sya dlya vstanovlennya nalezhnosti do hromadyanstva Ukrayiny, pryunyattya do hromadyanstva Ukrayiny, oformlennya nabuttya

hromadyanstva Ukrainy, pryypynennya hromadyanstva Ukrainy, skasuvannya rishen' pro oformlennya nabuttya hromadyanstva Ukrainy, ta zhurnaliv obliku [On approval of samples of documents submitted for establishing citizenship of Ukraine, acceptance into Ukrainian citizenship, registration of acquisition of citizenship of Ukraine, termination of citizenship of Ukraine, cancellation of decisions on registration of acquisition of citizenship of Ukraine, and accounting logs]: Nakaz MVS vid 16.08.2012 № 715. Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. 2012. № 72. St. 2907. [in Ukr.]

8. Pro zatverdzhennya Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny [On Approval of the National Strategy on Human Rights]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.08.2015 № 501/2015. Ofitsiyyny visnyk Prezydenta Ukrainy. 2015 r. № 20. St. 1203. [in Ukr.]

9. Pro zatverdzhennya polozhen' pro pasport hromadyanyna Ukrainy [On approving the provisions on the passport of a citizen of Ukraine]: postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 26.06.1992 № 2503-KHII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1992. № 37. St. 545. [in Ukr.]

10. Pro zatverdzhennya Poryadku oformlennya, vyhotovlennya i vydachi posvidky na postiyne prozhyvannya ta posvidky na tymchasove prozhyvannya i tekhnichnoho opysu yikh blankiv ta vnesennya zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 hrudnya 2002 r. № 1983 [On Approval of the Procedure for Registration, Production and Issuance of a Permanent Residence Certificate and a Temporary Residence Certificate and Technical Description of their Forms and Amendments to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 2002 No. 1983]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 bereznya 2012 r. № 251. Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. 2012. № 24. St. 912. [in Ukr.]

11. Pro zatverdzhennya Tymchasovoho poryadku roz'hlyadu zayav dlya oformlennya posvidky na postiyne prozhyvannya ta posvidky na tymchasove prozhyvannya [On approval of the Temporary order of consideration of applications for registration of a permanent residence permit and a temporary residence permit]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 15.07.2013 № 681. Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. 2013. № 64. St. 2339. [in Ukr.]

12. Pro zatverdzhennya form zayavyankety dlya oformlennya tymchasovoho posvidchennya hromadyanyna Ukrainy ta zhurnalu yikh obliku [On approval of forms of application-questionnaire for registration of temporary certificate of citizen of Ukraine and journal of their accounting]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav ta Ministerstva zakordonnykh sprav vid 25.12.2003 № 1598/260. Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. 2004. № 4. St. 186. [in Ukr.]

13. Pro immihratsiyu [On Immigration]: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 № 2491-III. Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. 2001 r. № 27. St. 1198.

14. Pro obsyah i mezhi povnovazhen' rayonnykh u misti rad ta yikh vykonavchykh orhaniv [On the scope and limits of powers of district councils in the city and their executive bodies]: rishennya Dnipropetrovs'koyi mis'koyi rady vid 18.02.2004r. №18/15. URL : <http://www.jrr.dp.ua/rayvlada/rayonna-rada/povnovajennya>. [in Ukr.]

15. Pro poryadok vvyizdu z Ukrainy i v'yizdu v Ukrainu hromadyan Ukrainy [On the order of departure of citizens of Ukraine from Ukraine and entry into Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 № 3857-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1994 r. № 18. St. 101. [in Ukr.]

16. Pro pravovyy status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva [On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons]: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 № 3773-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2012. № 19-20. St. 179. [in Ukr.]

17. Pro pryynyattya do hromadyanstva Ukrainy Lortkipanidze H. yak osoby, pryyn-yattya yakoyi do hromadyanstva Ukrainy stanovyť derzhavnyy interes dlya Ukrainy [On the admission to the citizenship of Ukraine G. Lortkipanidze as a person whose admission to the citizenship of Ukraine is of national interest for Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 chervnya 2015 roku №327/2015. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/3272015-19124>. [in Ukr.]

18. Pro zatverdzhennya Poryadku oformlennya zaprosHEN' inozemtsyam ta osobam bez hromadyanstva na otrymannya vizy dlya v'yizdu v Ukrainu [On Approval of the Procedure for Issuing Visas to Foreigners and Stateless Persons for Visas to Enter Ukraine]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 15.11.2013 № 1104. Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. 2013. № 99. St. 3649. [in Ukr.]

19. Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] / [uklad. Morozov S.M., Shkaraputa L.M.]. K.: Naukova dumka, 2000. - 680 s. [in Ukr.]

20. Tyndyk, N. P. (2009) Administratyvno-pravovyy mekhanizm rehulyuvannya mihratsiyi v Ukraini [Administrative and legal mechanism of regulation of migration in Ukraine]: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07 / Natsional'nyy universytet derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy. Irpin', 49 s. [in Ukr.]

21. Yurydychni terminy: tлумachnyy slovyk [Legal terms: explanatory dictionary] / za red. V.H. Honcharenka. Kyiv: Lybid', 2003. 320 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Yermakov Yu. V. Legal principles of implementation of migration administrative procedures. The article deals with coverage of legal regulation of administrative procedures in the field of migration. It has been established that the legal regulation of the provision of administrative services in the field of migration is based on the subject matter of the normative legal acts in the sphere of: 1) citizenship, including the issue of acquisition of citizenship of Ukraine; types of services for citizens of

Ukraine on departure abroad, etc. ; 2) immigration - arrival in Ukraine or leaving in Ukraine in accordance with the procedure established by law of foreigners and stateless persons for permanent residence.

The author has classified legal acts of the legal basis of administrative procedures in the field of migration should be as follows: laws of Ukraine to be adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine. For example, Law of Ukraine of January 18, 2001 No. 2235 "On Citizenship of Ukraine"; Law of Ukraine of 21.01.1994 No. 3857I "On the Procedure of Departure from Ukraine and Entry of Citizens of Ukraine into Ukraine"; Law of Ukraine of November 20, 2012 No. 5492 "On the Unified State Demographic Register and Documents Confirming Ukrainian Citizenship, Identifying a Person or Special Status", etc. ; decrees and decrees of the President of Ukraine (for example, Decree of the President of Ukraine dated 25.08.2015 No. 501/2015 "On approval of the National Strategy in the field of human rights"; Decree of the President of Ukraine of 27.03.2001 No. 215/2001 "Issues of organization of implementation of the Law of Ukraine" On Citizenship Decree of the President of Ukraine №327 / 2015 "On the admission of the citizenship of Ukraine to Lortkipanidze G. as a person whose acceptance into the citizenship of Ukraine is of national interest for Ukraine", etc.); resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine (eg Verkhov resolution Council of Ukraine of 26.06.1992 № 2503-XII "On Approval of the Provisions on the Passport of the Citizen of Ukraine"; Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 21.01.1993 No. 793 "On the State Duty"; specimen form, technical description and procedure for registration, issuance, exchange, transfer, withdrawal, return to the state, destruction of the passport of a citizen of Ukraine for traveling abroad, his temporary detention and withdrawal", etc.); 4) orders, instructions, regulations, etc. of central and local executive authorities (for example, to obtain administrative services for acquiring citizenship of Ukraine are governed by normative legal acts, including Order of the Ministry of Internal Affairs No. 715 of 16.08.2012; etc.).

Keywords: *administrative procedure, law, regulations, decision, legal regulation, decision.*

УДК 342.3/57

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-257-263

Зейналов Ф.©

диссертант

*(Академия государственного управления
при Президенте Азербайджанской Республики)*

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИБО НАРОДНЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ?

Автором дан сравнительный анализ этих двух понятий. На примере фактов показано, что в силу исторических метаморфоз, в ходе Великой Французской Революции начался постепенный процесс смены носителя суверенитета: его переход от короля к коллективной единице привели к ряду споров и обсуждений теоретического характера. Коллективная единица, именуемая народом, либо нацией, начала исполнять роль носителя суверенитета, выступая при этом в роли источника высшей власти. Принадлежность суверенитета народу, или же нации, проявляется в формах предоставления власти их представителям. Каждая из этих форм имеет свои теоретические особенности. Тем не менее, на фоне исторических процессов проявление той или иной формы суверенитета практически теряет свое значение. Вне зависимости от формы выражения принадлежности суверенитета народу или нации, суверенитет отражает различные и прогрессивные элементы этих концепций (отказ от императивного мандата в пользу репрезентативного мандата, суверенитет осуществляется посредством не членов, а представителей).

Ключевые слова: *нация, народ, французский подход к нации, немецкий подход к нации, национальный суверенитет, народный суверенитет, репрезентативный мандат, императивный мандат, конституция, азербайджанство.*

Введение

Смену носителя суверенитета – его переход от монарха к коллективному явлению – можно охарактеризовать как процесс исторического значения. Впоследствии, суверенитет, долгие столетия выражавшийся персоной монарха, нашел свою новую форму выражения. Однако процесс превращения коллективного явления в единственного легитимного носителя суверенитета [12, с. 9] породил новые обсуждения: кому принадлежит суверенитет, нации, или народу? С теоретической точки зрения, этот вопрос вызвал ряд расхождений, но с практической стороны, он был лишен существенного значения.

© Зейналов Ф., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3403-7736>

f.zeynalov12@gmail.com

1. Суверенитет нації і суверенитет народу: о різних понятій

Теоретическі основи концепції суверенітета були систематическі розробтані і развиті такими мислителіями як Жан Боден і Томас Гоббс, тем не менше ні один із них не пытался обозначити народ в качестве источника суверенітета. И только лишь теория национального суверенітета Жан-Жака Руссо доказала, что «суверенітет, являющийся принципом политической жизни» [16, с. 117] целиком принадлежит народу, и это изменило содержание отношений между властью и народом. Практическая же смена носителя суверенітета произошла вместе с Великой Французской Революцией.

Но вскоре такое изменение породило следующий вопрос: «кому принадлежит этот суверенітет, народу или нации?», так как, у каждого из них были свои, собственные теоретические положения. Следует отметить, что в отличие от понятия «народ», концепция нации (от латинского слова «natio») долгое время носила неопределенный характер. В античности слово «natio» использовалось для обозначения происхождения и предков человека и для разграничения групп, которые не имели политической или социальной организованности, а также на закате средневековья оно подразумевало собой великие народы Европы [10, р. 300]. Однако со временем понятие нации начало обозначать принадлежность личности к коллективному явлению и обрело качественно новый смысл благодаря формированию коллективного сознания и чувства принадлежности [10, с. 301-303]. В результате Великой Французской Революции, это понятие превращается в особенность государства и начинает характеризовать государство и народ. Выражаясь словами Раймона Арона, нация олицетворяет собой культурное и политическое единство (коллективный образ жизни в соответствии с традициями и убеждениями), и в ходе исторических процессов возникает как результат усиления национальных чувств [2, с. 295-297]. Существуют две трактовки понятия «нации»: французская и немецкая. Каждый из них обуславливается особенностями исторического развития этих народов.

- Во Франции, где традиции суверенного государства имели глубокие корни и последовательно крепились, концепция нации основывалась на моральном принципе, определенном Эрнестом Ренаном, и она содержит два элемента, охватывающих прошлое и настоящее: общую историческую память и желание жить вместе [14, с. 24-31]. В этом случае, такие объективные факторы, как этническая принадлежность, язык, религия, география и т. д. не рассматриваются в качестве детерминантов, поскольку принадлежность к нации является вопросом сознания. В данном контексте, моральные факторы более «эффективны», но наиболее важным элементом является воля совместного проживания [15, с. 175]. Становление нации как «политического проекта, основанного на принципах равенства, свободы и братства» [17, с. 14] обеспечило интеграцию французского народа во французское государство [8, с. 49] и принятие представителей общества с различными характеристиками, в качестве членов французской нации;

- В Германии, которая была раздроблена на множество мелких государств, определение принадлежности к единой нации, требовало наличия различных объективных особенностей [8, с. 50]. Нация рассматривалась как живое явление, объективные особенности же являлись главными критериями ее формирования [15, с. 175]. Этот подход был призван обеспечить новую фазу государственного строительства, которая привела к единству немцев;

- Параллельно в обеих странах критерии для определения права национальной принадлежности были разными. Во Франции право на гражданство регулируется территориальным принципом и принципом рождения, и оно охватывает всех, кто родился в стране. В Германии же право на гражданство определяется исключительно по принципу рождения. Поэтому французы для определения национальности используют принцип “jus solis”, а немцы - принцип “jus sanguinis” [17, с. 14-15].

В ходе Французской Революции разногласия по поводу того, чем все-таки является коллективное явление – нацией или народом, ясно прослеживаются в принятых в то время конституциях страны. Это колебание завершилось компромиссом, достигнутым в середине 20-го века.

- Сразу после революции предпочтение, отданное концепции нации было выражением носителя суверенной власти в лице нации. Депутаты Генеральных штатов образуют Национальное собрание в качестве представителей французского народа и используют концепцию нации в Декларации прав человека и гражданских прав от 26 августа 1789 года. В 3-й статье Декларации говорилось, что «Принцип суверенитета полностью

принадлежит нации. Ни одна группа, ни один человек, не может являться носителем власти, не исходящей от нации» [11, с. 21]. Это было первое юридическое подтверждение принадлежности суверенитета нации в ее современном понимании [4, с. 54]. Конституция 1791 года подтверждает, что суверенитет принадлежит нации, вся полнота власти исходит от нации (3-я глава, статья 1-я) [6];

- Однако прошло не так много времени, как выражение суверенитета народа в конституциях 1793 и 1795 годов [1, с. 168] указывало на то, что вопрос о том, кто был сувереном, имел серьезные разногласия. В 7-й статье Конституции 1793 года нашло свое отражение выражение «суверенный народ», предусматривающее принадлежность суверенитета народу и все особенности, вытекающие из этого положения. Однако эта конституция так и не вступила в силу (Конвенция от 10 октября 1793 г. отложила вступление конституции в силу) [13, с. 274-275]. Статья 2-я Конституции 1795 года отражает идею о том, что все французские граждане являются «суверенными» [7], но наряду с этим, были слышны голоса о том, что конституция охватывает суверенитет народа либо частично [4, с. 64] либо полностью [12, с. 15]. В последующие периоды отношение к коллективному явлению в конституционном праве Франции менялось в зависимости от политических режимов [4, с. 55].

- В 1946 году, когда была принята Конституция Четвертой Республики, данный вопрос вновь обрел актуальность. В результате было принято компромиссное решение, совмещающее две совершенно разные концепции суверенитета. 3-я статья этой Конституции гласила, что «национальный суверенитет принадлежит народу» [1, с. 169]. Этот компромиссный вариант нашел свое отражение и в 3-й статье Конституции Пятой Республики, принятой в 1958 году: «Национальный суверенитет принадлежит народу, и народ осуществляет его через своих представителей и посредством референдума» [11, с. 31].

Причиной для обсуждения явился тот факт, что реализация суверенитета народа или нации содержит в себе концептуально разные черты. Теоретически, согласно принципу национального суверенитета, национальная власть осуществляется его представителями, наделенными репрезентативным мандатом, а в условиях народного суверенитета – лицами, уполномоченными императивным мандатом [1, с. 169]. Правовед Мишель Тропер отмечает, что суверенитет осуществляется в рамках форм и возможностей, признанных конституцией. Народ осуществляет его либо путем прямого референдума либо путем принятия законов, отражающих общую волю, посредством своих уполномоченных делегатов. Поскольку делегаты выражают не свою собственную волю, а волю носителя суверенитета, они именуются представителями [19]. Раймон Карре де Мальберг отмечает, что в отличие от короля, нация имеет абстрактное воплощение, и поэтому она сама не может осуществлять свой суверенитет и доверяет эту миссию своим «представителям» [12, с. 9]. Суверенная нация обладает всей полнотой власти государства [12, с. 23], воля нации выражается отдельными лицами и исключительно от ее имени. Филипп Ардан подчеркивает, что представители нации «не являются владельцами суверенитета» [1, с. 167] и они наделяются соответствующим мандатом только через выборы. Как видно, нет никакой зависимости между избирателем и представителем, который в свою очередь способен самостоятельно действовать в рамках национального суверенитета, тогда как в случае с народным суверенитетом, делегат действует по указанию народа и напрямую зависит от него. Неслучайно, что народный суверенитет является концепцией идеалистической демократии [4, с. 61], а национальный суверенитет в конечном итоге может вести к суверенитету парламента [4, с. 65]. (События в Великобритании после решения суверенного народа покинуть Европейский Союз показали, что парламент может взять на себя инициативу и действовать в качестве суверена). В целом, с конца 18-го века попытки парламента утвердить себя в качестве единственного органа, наделенного суверенитетом со стороны народа [13, с. 118], начинают сопровождаться угрозой утраты части суверенитета. В этом смысле, форма президентского правления обеспечивает сбалансированное выражение суверенитета путем создания «жесткого» сотрудничества между ветвями власти.

2. Нация или народ в качестве источника суверенитета: общие практические особенности

Хотя понятия национального и народного суверенитета имеют разные теоретические характеристики, ссылка на народ или нацию, как источника суверенитета в конституционном праве государств, не представляет серьезной концептуальной разницы. Неза-

висимо от того, кто – народ (в Италии, Германии) или нация (Испания) – указан в конституции страны в качестве суверена, понятие суверенитета включает в себя элементы обеих концепций [18, с. 27-43]. Народный суверенитет чаще всего практикуется в Швейцарии, и референдум периодически используется в различных условиях (общественная инициатива, парламентский референдум и принудительный референдум) [9].

Конституция Азербайджанской Республики подтверждает принадлежность суверенитета народу. 2-я статья Конституции именуется «суверенитетом народа». В преамбуле говорится, что одной из основных целей азербайджанского народа является «построить, как выражение воли народа, правовое, светское государство, обеспечивающее верховенство законов» [3, с. 3-4]. Народ выражает свой суверенитет как напрямую, так и через своих представителей. Второй пункт 2-й статьи конституции гласит: «Народ Азербайджана осуществляет свое суверенное право непосредственно путем всенародного голосования – референдума и через своих представителей, избранных на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права путем свободного, тайного и личного голосования» [3, с. 4]. Волеизъявление народа, упомянутое в преамбуле, как на референдумах, так и через представителей, избранных всенародным голосованием, демонстрирует народный характер суверенитета, утвержденного в конституции наряду с национальным суверенитетом.

Второй пункт 1-й статьи Конституции АР гласит, что «Народ Азербайджана состоит из граждан Азербайджанской Республики, проживающих на территории Азербайджанской Республики и за ее пределами, рассматривающихся как подвластные Азербайджанскому государству и его законам...» [3, с. 4]. В тексте конституции не фигурирует понятие нации, не отмечаются какие-либо отличительные черты между народом и нацией. 5-я статья Конституции АР (который определяет «единство народа») дополнительно разъясняет эту мысль во втором пункте упомянутой статьи: «Единство народа Азербайджана составляет основу Азербайджанского государства. Азербайджанская Республика является общей и неделимой родиной всех граждан Азербайджанской Республики» [3, с. 5]) и 44-я статья Конституции (обеспечение права каждого на сохранение своей национальной принадлежности [3, с. 20]) говорит о том, что единство народа не связано с его этническими особенностями. В этой ситуации доминирующим является фактор единого гражданства. Единство народа, неделимость государства и недопустимость присвоения власти какой-либо группой народа подтверждает единую природу суверенитета и указывает на ее исключительную принадлежность народу.

Народ, согласно Жан-Жаку Руссо, является совокупностью граждан, и суверенитет принадлежит всем гражданам. Однако эти граждане, в отличие от теории Руссо, в индивидуальном порядке не могут распоряжаться какой-либо частью суверенной власти. Главная ценность, которая их объединяет – это «азербайджанство», чувство принадлежности к Азербайджану. Здесь играют роль как реальный, так и духовный фактор. Другими словами, если народ охватывает всех своих граждан как реальное явление, то нация – как абстрактное явление всегда будет подтверждением их всеобщего единства. Конституция Азербайджанской Республики подтверждает суверенитет народа и в то же время включает в себя элементы национального суверенитета, что означает, что народ рассматривается как нация, и нация, идентифицирующая себя с народом, находят свое юридическое выражение в лице государства. Исследователь Флоренс Шальтиель описывает эту ситуацию следующим образом: «Народ осуществляет суверенитет тогда, когда этого хочет нация» [4, с. 67]. Хотя народ и считается носителем суверенитета, он не осуществляет его напрямую, как того утверждал Руссо. Он изъясняет свою непосредственную волю лишь по вопросам особой важности.

Все это указывает на то, что элементы двух различных концепций соединяются и действуют как более оптимальный вариант с новыми оттенками.

Во-первых, представительство в концепции национального суверенитета регулируется на основе репрезентативного мандата, а в концепции народного суверенитета – императивного мандата. В первом случае, представитель действует самостоятельно, принимает решения, в соответствии со своей совестью и политическими убеждениями, а во втором случае по указаниям избирателей.

Во-вторых, представитель представляет не волю своих избирателей, а волю всей нации. Он участвует на выборах по мажоритарной или пропорциональной системе и избирается избирателями, которые являются неотъемлемой частью нации («избирается в избирательном округе, а не избирательным округом») и получает право представлять

всю націю [1, с. 172-173. Его встречи с избирателями, соответствующего округа, регулируются его личным желанием или избирательной стратегией. В 4-й статье Конституции АР говорится: «Никто, кроме избранных народом полномочных представителей, не вправе представлять народ, говорить от имени народа и выступать с обращениями от имени народа» [3, с. 5].

В-третьих, прямое волеизъявление народа путем референдума, наряду с наличием избранных им представителей, исходит из концепции народного суверенитета. Референдум дает народу возможность принять окончательное решение. Сегодня в различных странах периодически прибегают к референдуму, особенно когда народу предстоит выразиться относительно основополагающих нормы государства. Конституция Азербайджанской Республики считает возможным принятие изменений и поправок к основному закону исключительно путем референдума (второй пункт 3-й статьи [3, с. 4]). В Азербайджане с целью принятия поправок и изменений к конституции было проведено три референдума – 24 августа 2002 года, 18 марта 2009 года и 26 сентября 2016 года, которые, безусловно, можно считать проявлением народного суверенитета. Эти референдумы позволили народу принять прямое участие в изменении главного закона государства, не прибегая к помощи своих представителей.

Исключение представителей народа от непосредственного участия в процессе принятия поправок и дополнений в конституцию, исходит из сущности суверенитета, предусмотренного в самой же конституции АР. Данный факт свидетельствует о том, что Конституции Азербайджанской Республики, рассматривает не только репрезентативной формы демократии, но и предусматривает прямое участие народа. С другой стороны, никакой государственный орган не имеет права изменить волю суверенного народа. В 154-й статье Конституции Азербайджанской Республики говорится, что «Конституционный Суд Азербайджанской Республики не вправе принимать решения по изменениям в тексте Конституции Азербайджанской Республики, принятой путем референдума» [3, с. 77]. Конституционный суд не обладает правом изменить волю народа и выступить против нее. Не случайно, что Конституционный Совет (Суд) Франции отказался осуществлять проверку соответствия принятого на референдуме закона конституции страны, поскольку он является непосредственным выражением воли народа – носителя суверенитета (в данном случае суд использовал формулировку «прямое выражение национального суверенитета») [4, с. 72].

В-четвертых, универсальный характер голосования исходит из самой концепции народного суверенитета. Концепция национального суверенитета предусматривает равенство среди граждан (осуществление избирательных функций индивида, а не его прав, в результате чего голосование ограничивается определенными социальными группами), в то время как с точки зрения народного суверенитета, избиратели пользуются правом голоса, а не исполняют функцию голосования. То есть, право голоса без исключений распространяется на всех граждан [1, с. 167].

В-пятых, избирание президента путем всенародного голосования и его статус как непосредственного представителя нации, происходит из особенностей обеих концепций.

Перечисленные особенности свидетельствуют о том, что прогрессивные элементы двух различных концепций, практически отражаются на практике. Выбор в пользу одной из них не полностью будет отвечать реалиям современной эпохи.

Заключение

Обсуждения, вызванные со времен Великой Французской Революции на счет того, кому же все – таки народу или нации, должен принадлежать суверенитет, в первую очередь исходят из теоретических начал этих концепций. Однако самое главное заключается в том, что источником власти и суверенитета становится коллективное явление. Это в свою очередь придало новое значение суверенному территориальному государству, ознаменовало его вступлению в новую фазу развития и обеспечило «не только трансфер, но и трансформацию суверенитета» [12, с. 9].

Список использованных источников

1. Ardant Ph. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris, L.G.D.J., 12ème édition, 2000, 606 p.
2. Aron R. Paix et guerre entre les nations. Paris, Calmann-Lévy, 8ème édition, 1984, 794 p.
3. Конституция Азербайджанской Республики. Баку, «Hüquq Yayımları», 2017, 84 с.
4. Chaltiel F. La souveraineté de l'Etat et l'Union européenne, l'exemple français. Recherches sur

- la souveraineté de l'Etat membre. Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 2000, 606 p.
5. Charvet J. The idea of state sovereignty and the right of humanitarian intervention. *International Political Science Review*, Vol.18, №1, 1997, pp. 39-48.
  6. Constitution de 1791 - 3 et 4 septembre 1791 // <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>.
  7. Constitution du 5 Fructidor An III - 22 août 1795 // <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-5-fructidor-an-iii>.
  8. Delbrück J. Global migration-immigration-multiethnicity: challenges to the concept of the nation-state. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol.2, №1, 1994, pp. 45-64.
  9. Emonot-Moussadek M. Référendum d'initiative citoyenne: en Suisse, il suffit de récolter des signatures pour voter. *Le Figaro*, le 17 décembre 2018 // <http://www.lefigaro.fr/international/2018/12/17/01003-20181217ARTFIG00230-referendum-d-initiative-citoyenne-en-suisse-il-suffit-de-recolter-des-signatures-pour-voter.php>.
  10. Gantet C. Guerre, paix et construction des Etats (1618-1714). Paris, Editions du Seuil, 2003, 432 p.
  11. Les droits de l'homme. Anthologie proposée par Jean-Jacques Gandini. Paris, E.J.L., 1998, 160 p.
  12. Maulin E. Carré de Malberg et le droit constitutionnel de la Révolution française. *Annales historiques de la Révolution française*, №328, 2002, pp. 5-25.
  13. Pactet P. Institutions politiques. Droit constitutionnel. Paris, Armand Colin, 2001, 640 p.
  14. Renan E. Qu'est-ce qu'une nation?. Editions mille et une nuits, Paris, 1997, 48 p.
  15. Renouvin P., Duroselle J.-B. Introduction à l'histoire des relations internationales. Paris, Armand Colin, 1991, 538 p.
  16. Rousseau J.-J. Du contrat social, Paris, GF-Flammarion, 1992, 190 p.
  17. Ruf W. La conception de la nation en France et en Allemagne. *Hommes & Migrations*, №1223, 2000, pp. 12-19.
  18. Sibille J. Nation, régions et souveraineté. Idéologie nationale et organisation étatique à travers différentes constitutions européennes. *Estudis occitans*, №17, 1995, pp. 27-43.
  19. Troper M. Comment la Constitution de 1958 définit la souveraineté nationale? // <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-de-1958-en-20-questions/comment-la-constitution-de-1958-definit-la-souverainete-nationale.17354.html>.

Поступила в редакцію 22.01.2020

References

1. Ardant Ph. Political institutions and constitutional law. Paris, L.G.D.J., 12th edition, 2000, 606 p. [in Fr.]
2. Aron R. Peace and war between nations. Paris, Calmann-Lévy, 8th edition, 1984, 794 p. [in Fr.]
3. Konstitutsyya Azerbaydzhanskoj Respubliki [Constitution of the Azerbaijan Republic]. Baku, "Hüquq Yayım Evi", 2017, 84 c. [in Russ.]
4. Chaltiel F. State sovereignty and the European Union, the French example. Research on the sovereignty of the Member State. Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 2000, 606 p. [in Fr.]
5. Charvet J. The idea of state sovereignty and the right of humanitarian intervention. *International Political Science Review*, Vol.18, №1, 1997, pp. 39-48. [in Fr.]
6. Constitution of 1791 - September 3 and 4, 1791 // <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>. [in Fr.]
7. Constitution of 5 Fructidor Year III - August 22, 1795 // <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-5-fructidor-an-iii>. [in Fr.]
8. Delbrück J. Global migration-immigration-multiethnicity: challenges to the concept of the nation-state. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 2, №1, 1994, pp. 45-64. [in Fr.]
9. Emonot-Moussadek M. Citizens' initiative referendum: in Switzerland, it suffices to collect signatures to vote. *Le Figaro*, December 17, 2018 // <http://www.lefigaro.fr/international/2018/12/17/01003-20181217ARTFIG00230-referendum-d-initiative-citoyenne-en-suisse-il-suffit-de-recolter-des-signatures-pour-voter.php>. [in Fr.]
10. Gantet C. War, peace and state building (1618-1714). Paris, Editions du Seuil, 2003, 432 p. [in Fr.]
11. Human rights. Anthology proposed by Jean-Jacques Gandini. Paris, E.J.L., 1998, 160 p. [in Fr.]
12. Maulin E. Carré de Malberg and the constitutional law of the French Revolution. *Historical Annals of the French Revolution*, №328, 2002, pp. 5-25. [in Fr.]
13. Pactet P. Political institutions. Constitutional right. Paris, Armand Colin, 2001, 640 p. [in Fr.]
14. Renan E. What is a nation ?. Thousand and One Nights Editions, Paris, 1997, 48 p. [in Fr.]
15. Renouvin P., Duroselle J.-B. Introduction to the history of international relations. Paris, Armand Colin, 1991, 538 p. [in Fr.]
16. Rousseau J.-J. Du Contrat Social, Paris, GF-Flammarion, 1992, 190 p. [in Fr.]
17. Ruf W. The concept of the nation in France and Germany. *Men & Migrations*, №1223, 2000, pp. 12-19. [in Fr.]

18. Sibille J. Nation, regions and sovereignty. National ideology and state organization through different European constitutions. Occitan Studis, №17, 1995, pp. 27-43. [in Fr.]

19. Troper M. How does the 1958 Constitution define national sovereignty? // <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-de-1958-en-20-questions/comment-la-constitution-de-1958-definit-national-sovereignty.17354.html> [in Fr.]

SUMMARY

Zeynalov F. National or people's sovereignty? In the article the author provides a comparative analysis of these two notions. He explains through the examples that owing to the historical context during the French Revolution, the gradual process of transforming the bearer of the sovereignty has started, and shift of power from the king to the collective unit has caused several disputes and discussions of theoretical nature. The collective unit, called the people or the nation, began to play the role of carrier of sovereignty, acting at the same time as the source of supreme power. Belonging of sovereignty to the people or the nation is manifested in the forms how the power presented to their representatives. Each of these forms has its own theoretical peculiarities. However, in the wake of historic developments the manifestation of one or another form of sovereignty practically loses its relevance. Regardless of the forms of expression of belonging of sovereignty to the people or the nation, sovereignty displays various and progressive elements of these concepts (renunciation of imperative mandate in favor of representative mandate, sovereignty is exercised through representatives rather than delegates).

Keywords: nation, people, French approach to nation, German approach to nation, national sovereignty, people's sovereignty, representative's mandate, imperative mandate, constitution, Azerbaijanism.

УДК 343.37

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-263-269

Криловецький А. Л. ©
аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВИДИ ТА ФОРМИ НЕЗАКОННОГО (КОНТРАБАНДНОГО) ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА/АБО ПЕРЕВЕЗЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ (З ТЕРИТОРІЇ) УКРАЇНИ

У статті наголошено на тому, що протидія незаконному (контрабандному) переміщенню та/або перевезенню є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Проаналізовано законодавство у сфері протидії незаконному (контрабандному) переміщенню та/або перевезенню на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів. Досліджено поняття та види незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення. Визначено поняття форми незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів. Зроблено висновок про необхідність внесення змін у законодавство в цій сфері.

Ключові слова: контрабанда, наркотичні засоби, прекурсори, мігранти, товарно-матеріальні цінності, види та форми контрабандного ввезення (вивезення).

Постановка проблеми. Незважаючи на досить значну нормативно-правову базу у сфері боротьби із контрабандою та іншими видами незаконного переміщення та/або перевезення через митний кордон України, випадків правопорушень у цій сфері стає дедалі більше. Про це свідчить, серед іншого, статистика, наведена Державною фіскальною службою України. Так, лише упродовж 6 місяців 2018 року Державною фіскальною службою України було виявлено 371 факт переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів з порушенням митного законодавства. Митницями Державної фіскальної служби було виявлено: кокаїну – 14,6 кг, героїну – 5,3 кг, екстракційного опію – 20,3 кг, 2 859 таб.,

© Криловецький А. Л., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2079-5010>

tsp1dduvs@gmail.com

457 капс., 22 амп. інших наркотичних засобів; 5,4 кг, 43 767 таб., 2014 капс., 20 амп., 0,02 л психотропних речовин; а також 1407 кг, 16522 л, 28 994 табл. прекурсорів. Крім того, виявлено 194 факти переміщення через митний кордон України зброї та боєприпасів, з порушенням митного чинного законодавства [1].

За 7 місяців 2019 року Державною прикордонною службою України затримано 1,5 тисячі мігрантів і припинено діяльність 8 організованих злочинних угруповань, які займалися їх переправленням [2].

Незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення, що здійснюються шляхом ввезення або вивезення, як швидко поширюване суспільне явище загрожує багатьом сферам життя. По-перше, це загроза національній безпеці України чи безпеці інших країн в разі незаконного вивезення (ввезення) зброї масового ураження, вогнепальної зброї та боєприпасів. По-друге, загроза економічній безпеці у разі незаконного вивозу стратегічної сировини та товарів, валютних цінностей, а також не надходженні доходів від митних платежів і тому зменшення доходної частини бюджету. По-третє, це загроза життю та здоров'ю людей при контрабанді отруйних, сильнодіючих речовин, у тому числі тих, що віднесені до наркотичних. По-четверте, загроза національній історичній та культурній спадщині при контрабанді культурних цінностей.

Таким чином протидія незаконному (контрабандному) переміщенню та/або перевезенню стає одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Тому як на законодавчому, так і на практичному рівні повинен існувати налагоджений механізм протидії незаконному (контрабандному) переміщенню та/або перевезенню, а також чітко визначений перелік видів та форм незаконного (контрабандного) ввезення (вивезення) на територію (з території) мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливо зазначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання правового регулювання незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці видів та форм контрабандного ввезення (вивезення) на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів. Відсутність дефініцій, адекватного понятійного апарату вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичним аспектам проблемам поняття та сутності контрабанди присвячені праці таких вчених правознавців, як П. Андрушко, І. Бураковський, О. Бусол, П. Кравчук, В. Лук'янова, М. Мельник, А. Музика, О. Омельчук, А. Павлова, О. Працюк, Ю. Сучкова, В. Тимошенко та інших.

Окремих аспектах правового регулювання нелегальної міграції присвячені наукові праці С. Бирюкова, О. Брисковської, А. Вознюк, Д. Каплун, Л. Капітанчука, А. Клібанчука, С. Чернявського.

Незважаючи на значну теоретичну базу дослідження контрабанди, у науковій сфері недостатньо розкриті питання видів та форм контрабандного ввезення (вивезення) на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження, особливо в умовах безвізового режиму.

Виходячи з актуальності і значущості проблеми, **метою** статті є визначення видів та форм незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення на територію (з території) України незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

- проаналізувати сутність і нормативний зміст контрабанди;
- визначити види та форми контрабандного ввезення (вивезення) на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів;
- визначити поняття форми незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів
- розглянути подальші перспективи внесення змін у законодавство в сфері пра-

вового регулювання протидії незаконному (контрабандному) переміщенню та/або перевезенню.

Виклад основного матеріалу. Саме з появою кордонів між країнами та стягнення мита за переміщення товарів через них виник один із найпоширеніших видів злочинів – контрабанда. Практично у всіх країнах під контрабандою (*contro* – проти, *bando* – урядової постанови) розуміється переміщення через митний кордон (кордон держави) товарів та інших предметів поза митним контролем або з прихованням від митного контролю.

Визначення контрабанди надається і в українському законодавстві. Відповідно до ст. 201 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), контрабанда, це переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [3].

Крім ст. 201 ККУ, Кримінальний кодекс України передбачає такі види незаконного переміщення через митний кордон України, як:

– переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (стаття 201¹ ККУ);

– незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (стаття 268 ККУ);

– ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (стаття 300 ККУ);

– ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (стаття 301 ККУ);

– контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (стаття 305 ККУ).

Крім кримінальної відповідальності, в Україні за контрабанду передбачена адміністративна відповідальність відповідно до розділу XVIII Митного кодексу України. Порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке є протиправним, винним (умисні або з необережності) діями чи бездіяльністю, що посягають на встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів Митним кодексом України чи іншими законами України, і за які Митним кодексом України передбачена адміністративна відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Митним кодексом України, настає у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність [4].

Виходячи з визначення контрабанди та безпосередньо предметів контрабанди можна відокремити різні види незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення. Зокрема в залежності від юридичної відповідальності, яка настає при здійсненні незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення: 1) незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення, за яке передбачено кримінальна відповідальність; 2) незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення, за яке передбачено адміністративну відповідальність.

Залежно від предмету незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення: 1) незаконне (контрабандне) перевезення історичних та культурних цінностей; 2) незаконне (контрабандне) перевезення вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї; 3) незаконне (контрабандне) перевезення лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України; 4) незаконне (контрабандне) перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів; 5) неза-

конне (контрабандне) перевезення спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації; 6) інші.

Під формою контрабандного ввезення (вивезення) розуміється зовнішній вияв контрабанди, за допомогою якої здійснюється переміщення предметів контрабанди поза митним контролем або шляхом приховування від митного контролю. Це можуть бути легкові та вантажні автомобілі, тварини, спеціально виготовлені літальні пристрої, торпеди, трубопроводи, ємності та люди. Годі як способами здійснення контрабанди є: 1) переміщення поза митним контролем; 2) переміщення шляхом приховування від митного контролю.

Під незаконним переміщенням поза митним контролем потрібно розуміти їх переміщення через митний кордон України поза місцем розташування митного органу (тобто поза зонами митного контролю), або поза часом здійснення митного оформлення, або з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання посадовими особами митного органу своїм службовим становищем [5].

Незаконне переміщення предметів із приховуванням від митного контролю – це їх переміщення через митний кордон України з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів чи способів, що утруднюють їх виявлення, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом або таких, що містять неправдиві дані [5].

Незважаючи на досить широкий спектр видів та форм незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення, криміналізації потребують деякі види контрабанди, особливо правопорушення у сфері перевезення товарно-матеріальних цінностей.

Так, незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення товарів виключені з диспозиції ст. 201 ККУ, за неї зараз передбачена адміністративна відповідальність. Незважаючи на це, на розгляд Верховної Ради України був представлений законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» № 8543 від 03.07.2018, де пропонується у визначенні контрабанди додати переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів у значних розмірах, а також у великих та особливо великих розмірах.

Якщо розглядати товари у значенні передбаченому Митним кодексом України, то під товарами розуміються будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі [4].

Крім вищезгаданого законопроекту, розглядався також проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди алкогольних напоїв, тютюнових виробів» № 3254 від 07.10.2015, який пропонує доповнити визначення контрабанди як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю алкогольних напоїв, тютюнових виробів, вчинене у значних розмірах. Також ст. 201 ККУ доповнюється пунктами щодо контрабанди алкогольних напоїв, тютюнових виробів, вчинене у великих розмірах та у особливо великих розмірах, а також вчинені за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища.

Крім перелічених предметів контрабанди, криміналізації потребує незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення цінних та рідкісних видів тварин і рослин та (або) тварин і рослин, які перебувають під загрозою зникнення, мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, трансплантаційних органів або тканин людини тощо.

Що стосується видів та форм контрабандного ввезення (вивезення) на територію (з території) незаконних мігрантів, то в юридичній літературі іноді зустрічається термін контрабанда людьми. Якщо вживати його в такому значенні, постає питання про визнання фізичної особи предметом контрабанди. Такий предмет більш доречний при кваліфікації злочину за статтею 149 ККУ (торгівля людьми). Ця стаття передбачає об'єктивну сторону у вигляді переміщення, переховування, передачу або одержання людини. Такі дії можуть передбачати незаконне переміщення через кордон, а значить незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення. Але різниця в тому, що безпосе-

реднім об'єктом ст. 149 ККУ є свобода та (або) особиста недоторканість людини, а 201 ККУ – встановлений порядок переміщення матеріальних цінностей і окремих предметів і речовин, що вилучені з вільного обігу, через митний кордон України. Тому визнання людини предметом незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення є не досить доречним.

Також незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення тісно пов'язані з нелегальною міграцією. Хоча нелегальна міграція більш широкий термін, який включає, крім незаконного перетину кордону, проживання на території країни без належного дозволу компетентних державних органів. Тому вона виникає або з моменту порушення правил в'їзду на територію держави та виїзду з неї або з моменту порушення правил перебування на території держави, що зумовлює необхідність продовження візи та реєстрації на території країни перебування.

Нелегальна міграція характеризується незаконним переміщенням через державний кордон, тобто поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю фізичних осіб, при використанні підроблених документів, візи (або без візи), самотійно чи за допомогою третіх осіб.

Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення через державний кордон передбачена Кримінальним кодексом України за статтею 332 ККУ (незаконне переправлення осіб через державний кордон України).

Формами ввезення (вивезення) мігрантів тут виступає транспортний засіб (залізничний, легковий або вантажний автотранспорт, авіаційний, гужовий, морський) та інші засоби, які полегшують перетинання (лижі, човен, дельтаплан) або у пішому порядку (а також перепливання). Також використовується укриття в конструктивних особливостях, спеціально обладнаних замаскованих схованках, з використанням технологічних пустот або серед вантажу. Наприклад, «спальник» вантажівки, ніша за декоративним оздобленням каюти, міжстельовий простір пасажирського вагону, з використанням інших способів ухилення від прикордонного контролю.

Переправлення осіб через державний кордон України поза пунктами пропуску може відбуватись самотійно із засобами навігації, картою, схемою маршруту, із засобами зв'язку, через які здійснюється корегування руху або за допомогою провідника.

У пунктах пропуску фізичні особи відкрито або з приховуванням можуть перетинати кордон без відповідних документів або з документами, що містять недостовірні відомості про особу, а також без дозволу відповідних органів влади.

Незважаючи на наявність відповідальності за незаконне переправлення осіб через кордон, залишається не врегульованим питання законодавчого забезпечення протидії незаконному ввезенню мігрантів по морю. Крім того, в Україні не врегульоване питання про депортацію незаконних мігрантів, а дипломатичні відомства іноземних країн не завжди охоче співпрацюють з правоохоронними органами в ідентифікації та поверненні на батьківщину нелегальних мігрантів. Потребують формування спеціальні норми кримінального і адміністративного права щодо застосування рабської праці мігрантів, експлуатації мігрантів.

Окремим видом незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення у Кримінальному кодексі України є контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 ККУ).

У законодавстві наркотиками визначаються хімічні речовини рослинного чи синтетичного походження, що викликають зміну психічного стану людини, систематичне вживання яких формує залежність від них; наркотиками у широкому значенні є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори, обіг яких регулюється законом [6].

У залежності від предмета незаконне (контрабандне) перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів може бути розділене на: 1) контрабанду наркотичних засобів; 2) контрабанду психотропних речовин; 3) контрабанду аналогів чи прекурсорів; 4) незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення фальсифікованих лікарських засобів.

Способами незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів виступають переміщення цих речовин поза митним контролем або шляхом приховування від митного контролю.

Формами ввезення (вивезення) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських можуть бути потяги (в службовому купе провідників, в пасажирському купе, в технологічних місцях, в туалеті), особисті речі (в дорожніх сумках, в постільній білизні, кишнях), організм людини чи тварини (ковтання наркотиків або використання внутрішніх порожнин), легковий та пасажирський автотранспорт, міжнародні поштові відправлення та інше.

Актуальним питанням у сфері ввезення (вивезення) на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів виступає правове регулювання переміщення через лінію зіткнення в районах проведення Операції об'єднаних сил. У статтях ККУ згадується переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, але не зазначається лінія зіткнення або розмежування. Це нове поняття, яке потрібно враховувати при кваліфікації злочинів на території проведення операції Об'єднаних сил на сході України.

Лінія зіткнення – умовне розмежування між тимчасово неконтрольованою територією та контрольованою територією [7]. Тобто це умовне розділення території Донецької та Луганської областей між територією, де розміщені населені пункти, у яких органи державної влади України не здійснюють або здійснюють не у повному обсязі свої повноваження та підконтрольними територіями. Тому потрібно доповнити відповідні статті таким позначенням як переміщення через лінію зіткнення, тобто в район або з району проведення операції Об'єднаних сил.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, під формою незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів розуміється зовнішній вияв переміщення та/або перевезення предметів або людей поза митним контролем або шляхом приховування від митного контролю. Це може бути транспортний засіб (залізничний, легковий або вантажний автотранспорт, авіаційний, гужовий, морський), люди, тварини та інше.

З кожним роком форми незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення на територію (з території) незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів удосконалюються. Застосовуються сучасні технології, об'єднується цілий комплекс способів приховування незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення, залучаються співробітники митних та правоохоронних органів, а саме незаконне (контрабандне) переміщення та/або перевезення здійснюється транснаціональними злочинними угрупованнями. Тому з появою нових форм приховування незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення потрібно удосконалювати засоби протидії і впроваджувати їх у практичну площину.

Щодо видів незаконного (контрабандного) переміщення та/або перевезення, то нагальним є питання криміналізації деяких видів контрабанди, а також подолання прогалів і протиріч у національному міграційному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Інформація щодо стану боротьби. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/borotba-z-ekonomichnoyu-zlochinnistyu-ta/informatsiya-pro-vjittya-zahodiv-schodo-bo/346195.html> (дата звернення: 15.01.2020).
2. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Одним з кроків протидії протиправній діяльності є криміналізація відповідальності за незаконне переміщення товарів через кордон, - Сергій Дейнеко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/odnim-z-krokov-protidii-protipravnij-diyalnosti-ye-kriminalizaciya-vidpovidalnosti-za-nezakonne-peremishchennya-tovariv-cherez-kordon-sergij-dejneko> (дата звернення: 15.01.2020).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3095> (дата звернення: 15.01.2020).
4. Митний кодекс України: Закон України від 13. 03. 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3707> (дата звернення: 15.01.2020).
5. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 N 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05> (дата звернення: 15.01.2020).
6. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 735-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>
7. Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей: Наказ Першого заступника керівника Анти-

терористичного центру при службі безпеки України (Керівник Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 14.04.2017 № 222ог. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v222_950-17/sp:head (дата звернення: 15.01.2020).

Надійшла до редакції 21.02.2020

References

1. Informatsiya shchodo stanu borot'by. [Information on the status of the fight]. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/borotba-z-ekonomichnoyu-zlochinnistyu-ta/informatsiya-pro-vjittya-zahodiv-schodo-bo/346195.html> (data zvernennya: 15.01.2020). [in Ukr.].
2. Uryadovyy portal. Yedyny veb-portal orhaniv vykonavchoyi vlady Ukrainy. Odnym z krokiv protydyi protypravniy diyal'nosti ye kryminalizatsiya vidpovidal'nosti za nezakonne peremishchennya tovariv cherez kordon [One of the steps to counteract illegal activity is to criminalize the responsibility for the illegal movement of goods across the border], - Serhiy Deyneko. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/odnim-z-krokiv-protidyiy-protipravniy-diyal'nosti-ye-kryminalizatsiya-vidpovidal'nosti-za-nezakonne-peremishchennya-tovariv-cherez-kordon-sergij-dejneko> (data zvernennya: 15.01.2020). [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3095> (data zvernennya: 15.01.2020). [in Ukr.].
4. Mytnyy kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13. 03. 2012 r. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3707> (data zvernennya: 15.01.2020). [in Ukr.].
5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro kontrabandu ta porushennya mytnykh pravyl: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 03.06.2005 N 8. [On case law on cases of smuggling and violation of customs rules: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 03.06.2005 No. 8]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05> (data zvernennya: 15.01.2020). [in Ukr.].
6. Stratehiya derzhavnoyi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.08.2013 r. № 735-r. [Strategy of the state policy on drugs for the period up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 28.08.2013 № 735-p]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennya Tymchasovoho poriyadku kontrolyu za peremishchenniam osib cherez liniyu zitknennya u mezhhakh Donets'koyi ta Luhans'koyi oblastey: Nakaz Pershoho zastupnyka kerivnyka Antyterorystychnoho tsentru pry sluzhbi bezpeky Ukrainy (Kerivnyk Antyterorystychnoyi operatsiyi na terytoriyi Donets'koyi ta Luhans'koyi oblastey) vid 14.04.2017 № 222oh. [On approval of the Temporary order of control over the movement of persons through the contact line within the boundaries of Donetsk and Luhansk regions: Order of the First Deputy Head of the Anti-Terrorist Center at the Security Service of Ukraine (Head of the Anti-Terrorist Operation in the Territory of Donetsk and Luhansk Regions) dated April 14, 2017 No]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v222_950-17/sp:head (data zvernennya: 15.01.2020). [in Ukr.].

SUMMARY

Krylovetskyi A. L. Types and forms of illegal (smuggling) movement and / or transport to the territory (from the territory) of Ukraine. The article emphasizes that combating illegal (smuggling) movement and / or transportation is one of the priority activities of the state. The statistical reporting of the State Fiscal Service of Ukraine and the State Border Guard Service of Ukraine on counteracting illegal (smuggling) movement and / or transportation is analyzed. It is noted that despite the considerable legal and regulatory framework in the field of combating smuggling and other types of illegal movement and / or transportation across the customs border of Ukraine, the number of cases of offenses in this area is increasing.

The absence of sound scientific development of the types and forms of smuggling (export) to the territory (from the territory) of illegal migrants, inventory, narcotic drugs and their precursors, etc. is noted. The special relevance of such studies is emphasized in the context of the visa-free regime and the regimes established during the resolution of the internal armed conflict.

The current national legislation in the field of combating illegal (smuggling) movement and / or transportation to the territory (from the territory) of illegal migrants, inventory, narcotics and their precursors is analyzed.

Some types of illegal (smuggling) movement and / or transportation have been identified and investigated. Emphasis is placed on the classification of legal liability for illegal (smuggling) movement and / or transportation.

External detection of smuggling by means of which smuggling is carried out outside customs control or by means of concealment from customs control is designated as a form of illegal (smuggling) movement and / or transportation to the territory (from the territory) of illegal migrants, inventory and their narcotics precursors. The relationship between the form and method of illegal (smuggling) movement and / or transportation has been proved.

The conclusion was made about the need to amend the legislation in this area.

Keywords: *smuggling, narcotics, precursors, migrants, inventory, types and forms of smuggling (export).*

УДК 349.3
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-270-275

Можечук Л. В. ©
ад'юнкнт
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

Досліджено правову природу та специфіку пенсійних правовідносин в Україні в умовах проведення пенсійного реформування. Подано дефініцію таких понять, як «пенсійне забезпечення», «пенсія» та «пенсійні правовідносини». Виокремлено основні ознаки пенсійних правовідносин, зокрема акцентовано увагу на перерозподільному та соціально-аліментарному їх характері.

Розкрито специфічні особливості суб'єкта та об'єкта пенсійних правовідносин. Охарактеризовано правовий статус загальних та спеціальних суб'єктів. Визначено особливості пенсії, які відрізняють її від інших виплат соціального характеру.

Проаналізовано співвідношення понять «пенсійні правовідносини» та «правовідносини у сфері пенсійного забезпечення». Акцентовано увагу на напрямках реформування сфери пенсійного забезпечення України та здійснених заходах на першому етапі реформування.

Ключові слова: право на пенсійне забезпечення, пенсійне забезпечення, пенсія, пенсійні правовідносини, загальні та спеціальні суб'єкти пенсійних правовідносин, правовий статус, об'єкт пенсійних правовідносин, пенсійна реформа.

Постановка проблеми. Пенсійне забезпечення – це комплексне утворення у праві. Таке розуміння обумовлене різноманітністю і методів правового регулювання, і міжгалузевими компонентами. Йдеться про те, що пенсійне забезпечення носить інтегральний характер, і його ефективне функціонування можливе тільки за умови використання правових механізмів різних галузей права. Із викладеного вбачається, що правовідносини в пенсійному забезпеченні різноманітні, відповідно, носять різний функціональний характер, тобто виконують різні функції [1, с. 130]. Ураховуючи те, що в Україні здійснено ряд важливих заходів щодо реформування сфери пенсійного забезпечення, яке має на меті її осучаснення, сьогодні постає необхідність дослідити специфіку пенсійних правовідносин.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід наголосити на тому, що пенсійне забезпечення та правовідносини у цій сфері були об'єктом наукових пошуків таких українських учених, як: Н. Б. Болотіна, Н. М. Хуторян, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, Г. І. Чанишева, В. М. Андріїв, О. В. Москаленко, С. М. Синчук, С. В. Вишневецька, О. В. Тищенко, М. І. Боднарчук, М. І. Сирота, Я. І. Безугла, В. Я. Бурак, С. О. Сільченко, О. І. Кульчицька, Б. І. Сташків, О. Я. Орловський, В. М. Рошканюк, Н. П. Коробенко, А. А. Ширант, Т. В. Кравчук, Ж. А. Дробот, В. А. Рудик, Н. М. Стаховська, Я. В. Сімутіна, Г. В. Татаренко, В. В. Андріїв, І. Ю. Михайлова, А. М. Юшко, І. В. Оклей, А. В. Скоробагатько та ін. [6, с. 1-2].

Мета статті – дослідити правову природу та специфіку пенсійних правовідносин як об'єкта пенсійної реформи України.

Виклад основного матеріалу. Для України як соціальної, правової держави соціальна функція є однією з головних. Вона полягає в гарантуванні державою соціальної безпеки громадян, створення умов для повної реалізації прав на працю, достатній життєвий рівень; зняття й пом'якшення соціальних суперечностей за допомогою гуманної і справедливої соціальної політики. Зміст соціальної функції, зокрема, полягає в забезпеченні соціальних прав людини, серед яких основне місце займає право на соціальне забезпечення [2, с. 6]. Одна з організаційно-правових форм

© Можечук Л. В., 2020
luca.moshetschuk@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8368-7447>

реалізації права на соціальний захист – це пенсійне забезпечення, яке є ваговою складовою соціально орієнтованої держави [3, с. 7].

Право на пенсійне забезпечення – одне з основних соціальних прав людини, яке закріплене в Конституції України [4, с. 50]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [5].

Пенсійне забезпечення як структурний елемент галузі соціального забезпечення характеризується наявністю внутрішньої системи норм, що відображає предмет як сукупність суспільних відносин із пенсійного забезпечення, методу, значної спеціальної нормативної бази, принципів тощо [3, с. 7]. Основу предмета пенсійного забезпечення складають пенсійні правовідносини.

У науковій літературі спостерігається так званий плюралізм підходів науковців щодо дефініції поняття «пенсійні правовідносини». Так, В. М. Толкунова та Д. І. Рогачов визначають пенсійні правовідносини як урегульовані нормами права соціального забезпечення відносини громадянина (родини) з органом соціального забезпечення, що виникають на основі рішення комісії з призначення пенсій, за яким громадянин (родина) має право регулярно у визначені терміни одержувати призначену пенсію у встановленому розмірі, а орган, відповідно, зобов'язаний її виплачувати [7]. Н. М. Стаховська пропонує розглядати пенсійні правовідносини як тривалі майнові правовідносини, що виникають з приводу надання престарілим та непрацездатним категорія громадян (сім'ям) у визначених законом страхових або інших випадках пенсійного забезпечення відповідними державними та недержавними органами за рахунок суспільних цільових (страхових) фондів [17, с. 105]. Науковці П. Д. Пилипенко та ін. розглядають пенсійні правовідносини в контексті їх подвійної природи: як соціально-забезпечувальні та соціально-страхові правовідносини [18, с. 131, с. 156].

М. М. Шумило, урахувавши правову, економічну, соціально-демографічну та морально-етичну складову, розглядає пенсійні правовідносини як урегульовані нормами пенсійного законодавства соціально-економічні відносини зі страхування, призначення та виплати уповноваженими суб'єктами правоздатним суб'єктам пенсії для реалізації останніми своїх прав і свобод та сприяння їхній соціальній захищеності, а у випадку спору – захисту останніх [6, с. 12-13].

Таким чином, проаналізувавши погляди науковців, пенсійні правовідносини будемо розглядати як урегульовані нормами пенсійного законодавства суспільні відносини, які виникають за наявності підстав, визначених законодавством, і передбачають отримання пенсії у встановленому розмірі.

Слід звернути увагу на розмежування понять «пенсійні правовідносини» та «правовідносини у сфері пенсійного забезпечення». Зазначені поняття необхідно розглядати крізь призму видового та родового понять, де пенсійні правовідносини (пенсійно-забезпечувальні) є одним, хоча й ключовим, елементом правовідносин у сфері пенсійного забезпечення [6, с. 12].

Пенсійні правовідносини за своєю правовою природою є складними суспільними відносинами, а тому варто зупинитися на таких їх ознаках: 1) вони існують лише за наявності норм пенсійного законодавства, отже, можна говорити про притаманність їм владно-імперативного характеру, що зумовлено максимальною регламентацією прав та обов'язків сторін, підстав їх виникнення, зміни та припинення [19, с. 82]; 2) існують протягом невизначеного терміну; 3) вони є майновими відносинами; 4) до них передбачено застосування принципу диференціації розмірів пенсій; 5) вони мають персоніфікований характер (окрім пенсійного забезпечення в разі втрати годувальника), що передбачає надання пенсійного забезпечення конкретній фізичній особі [19, с. 82]; 6) воля учасників цих правовідносин проявляється не в підставах їх виникнення, оскільки підставами тут можуть слугувати юридичні факти, які ніяк не залежать від волі сторін, і не в змісті правовідносин як сукупності суб'єктивних прав та обов'язків, а в бажанні реалізувати і в реалізації цих прав та обов'язків [8, с. 186]; 7) їх реалізація забезпечується державою.

Серед особливостей пенсійних правовідносин потрібно також відзначити перерозподільний та соціально-аліментарний характер. Перерозподільний характер полягає в тому, що вони закріплюють економічні перерозподільні відносини щодо витрат відпові-

дних суспільних фондів споживання на задоволення життєво необхідних мінімальних потреб непрацездатних та деяких інших, визначених законодавством, верств населення. Слід зазначити, що не всі пенсійні правовідносини наділені рисою аліментарності. Матеріальне забезпечення громадян за принципом соціальної аліментарності здійснюється лише у системі державного соціального забезпечення за рахунок коштів бюджетів в об'язі, що не перевищує гарантованих державою соціальних стандартів [9].

Не можна оминати увагою ще одну особливість пенсійних правовідносин. Практично всім видам пенсійних правовідносин передують процедурні правовідносини із призначення конкретних видів пенсій. Їх головною метою є встановлення юридичних фактів, необхідних для функціонування пенсійних правовідносин. Тому можна сміливо називати процедурні правовідносини суміжними або допоміжними щодо пенсійних [19, с. 83].

Специфіка пенсійних правовідносин полягає в наявності спеціального суб'єктного складу та об'єкта. Об'єктом пенсійних правовідносин є пенсія. На думку О. С. Буряченка, під пенсією слід розуміти певну частину заробітної плати працівників і службовців, відраховувану упродовж їхньої трудової діяльності добровільно або в обов'язковому порядку до Пенсійного фонду у формі страхових внесків на майбутні пенсійні виплати з настанням непрацездатності за віком, старості або інших випадків, передбаченим законом [11, с. 91]. І. С. Ярошенко визначає пенсії як регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави та спеціальних фондів після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, за вислугу років [13]. Учений М. М. Шумило доводить, що пенсія перш за все є економічною категорією, сутність якої ґрунтується на економічних принципах [6, с. 12].

На законодавчому рівні поняття «пенсія» визначено як щомісячну виплату в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених Законом [10]. Доречно погодитися з думкою М. І. Дерев'янка щодо недосконалості визначення на законодавчому рівні цього поняття, оскільки, по-перше, дійсно, пенсії за способом акумуляції, перерозподілу коштів можуть бути не лише страхові, а й державні (пенсія за вислугу років певним категоріям працівників); по-друге, у деяких випадках пенсія носить одноразовий характер.

Серед ознак пенсії, які, у свою чергу, відрізняють її від інших виплат соціального характеру, слід виокремити: 1) її установлюють із настанням ситуацій, що дають на це право; 2) визначають з урахуванням величини й характеру трудового внеску працівника; 3) установлюють тільки у грошовій формі як частину відкладеної заробленої плати і виплачують конкретному громадянину; 4) призначають довічно й переглядають тоді, коли з'являються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності [11, с. 92].

Ураховуючи характерні ознаки пенсії, можна зробити висновок про те, що пенсія – це індивідуалізована грошова виплата, яку призначають та виплачують конкретному суб'єкту в певній грошовій сумі, що залежить від суб'єктивних та об'єктивних чинників.

Слід наголосити на тому, що в Україні здійснено перші етапи реформування сфери пенсійного забезпечення. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03 жовтня 2017 року № 2148-VIII було визначено такі напрями пенсійного реформування: 1) осучаснення пенсій, тобто їх перерахунок відповідно до зростання середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески; 2) установлення вимог щодо величини необхідного страхового стажу; 3) скасування особливих умов виходу на пенсію та оподаткування пенсій [12, с. 1225].

Крім цього, невід'ємною частиною пенсійної реформи є впровадження європейських стандартів функціонування органів Пенсійного фонду України, використання сучасних інформаційних та управлінських технологій, єдиних стандартів якості обслуговування громадян. Другим етапом реформування сфери пенсійного забезпечення є запровадження другого рівня пенсійної системи (загальнообов'язкового накопичувального страхування) та вдосконалення третього рівня системи пенсійного забезпечення (добровільного накопичувального страхування). Це дасть змогу диверсифікувати джерела пенсійного забезпечення людей і збільшить розмір пенсійних виплат [14].

Наступною особливістю пенсійних правовідносин є їх суб'єктний склад. У науковій літературі виокремлено дві категорії таких суб'єктів – загальні та спеціальні. Ана-

ліз норм чинного законодавства України у сфері пенсійного забезпечення дав змогу встановити, що до суб'єктів пенсійних правовідносин, з одного боку, належать фізичні особи (громадяни, іноземці та особи без громадянства), з другого – Пенсійний фонд України як державний орган із соціального захисту. Таким чином, суб'єктами, які отримують пенсії, є фізичні особи. Основу їх галузевого правового статусу становить право особи на пенсію, яке виникає на основі соціального ризику [15, с. 128].

Окрім загальних суб'єктів пенсійного забезпечення, є також спеціальні суб'єкти – фізичні особи, для яких отримання пенсійного забезпечення залежить від наявності спеціального правового статусу, виникнення якого пов'язано з наявністю відповідних юридичних фактів [15, с. 130]. О. І. Кульчицька спеціальним правовим статусом називає сукупність визначених спеціальними законами прав та обов'язків суб'єктів на пенсійне забезпечення, що виникають незалежно від наявності загального галузевого правового статусу на підставі обставин суспільно-історичного чи екологічного характеру або внаслідок визначення особливих заслуг особи перед державою [16, с. 14]. До категорії осіб, які мають спеціальний правовий статус, належать працівники освіти, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, військовослужбовці та члени їх сімей, учасники бойових дій та інші. Порядок надання пенсійного забезпечення цим категоріям осіб регламентовано такими законами України: «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про прокуратуру» та іншими.

Висновки. Отже, пенсійне забезпечення України – це передбачений законодавством вид матеріального забезпечення громадян, що надається за наявності підстав, визначених чинним законодавством України. Організаційно-правовою формою пенсійного забезпечення є пенсійні правовідносини, які дають йому можливість не лише існувати, а й функціонувати загалом. За своєю правовою природою пенсійні правовідносини є складними та характеризуються наявністю певних особливостей, зокрема спеціального суб'єкта та об'єкта. Пенсійні правовідносини на сьогодні зазнали значних змін, що пов'язано з проведенням першого етапу пенсійної реформи України.

Список використаних джерел

1. Шумило М. Правовідносини у пенсійному забезпеченні: функціональний аспект. *Публічне право*. 2014. № 3. С. 130-136.
2. Пенсійне забезпечення: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / О. М. Ярошенко, С. М. Прилипко, А. М. Слюсар та ін.; за ред. О. М. Ярошенка. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2017. 308 с.
3. Пищуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>. (дата звернення 01.02.2020).
4. Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Ветухова, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко; за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013. 230 с.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 01.02.2020).
6. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.05. Одеса, 2016. 43 с.
7. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні: курс лекцій. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 288 с.
8. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми визначення змісту пенсійних правовідносин. *Держава і право*. 2013. Вип. 61. С. 178-186.
9. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2006. 496 с.
10. Про загальнообов'язкове пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення 01.02.2020).
11. Буряченко О. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2 (49). С. 90-97.
12. Ставерська Т. О., Шевчук І. Л. Етапи пенсійної реформи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1221-1228.
13. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 232 с.
14. Урядовий портал URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma> (дата звернення 05.02.2020).
15. Бомбергер І. Л. Суб'єкти-одержувачі спеціальних пенсій за законодавством України.

16. Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: дис... канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2007. 187 с.

17. Стаховська Н. М. Відносини у праві соціального забезпечення: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2000. 203 с.

18. Право соціального забезпечення: підручник для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-ге вид., прероб. і доп. Київ: Ін Юре, 2008. 504 с.

19. Орловський О. Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 538. Правознавство. С. 79-84.

Надійшла до редакції 28.02.2020

References

1. Shumylo, M. (2014) Pravovidnosyny u pensynomu zabezpechenni: funktsional'nyy aspekt [Legal relations in retirement provision: functional aspect]. *Publichne pravo*. № 3. S. 130-136. [in Ukr.]

2. Pensiynе zabezpechennya: pidruchnyk [Retirement security] [dlya stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl.] / O. M. Yaroshenko, S. M. Prylypko, A. M. Slyusar ta in.; za red. O. M. Yaroshenka. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo, 2017. 308 s. [in Ukr.]

3. Pyshchulina O., Koval' O., Burlay T. Finansovi, sotsial'ni ta pravovi aspekty pensiynoyi reformy v Ukraini [Financial, social and legal aspects of pension reform in Ukraine]. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>. (data zvernennya 01.02.2020). [in Ukr.]

4. Pensiynе zabezpechennya [Retirement security]: navch. posib. / I. A. Vyetukhova, H. O. Yakovlyeva, O. M. Yaroshenko; za zah. red. V. V. Zhernakova. Kharkiv, 2013. 230 s. [in Ukr.]

5. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (data zvernennya 01.02.2020). [in Ukr.]

6. Shumylo, M. M. (2016) Pravovidnosyny u sferi pensiynoho zabezpechennya v Ukraini [Legal relations in the field of pension provision in Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yur. nauk: 12.00.05. Odesa. 43 s. [in Ukr.]

7. Syrota, I. M. (1998) Pravo pensiynoho zabezpechennya v Ukraini [Pension law in Ukraine]: kurs lektsiy. Kyiv: Yurinkom Inter, 288 s. [in Ukr.]

8. Khutoryan N. M. Teoretychni problemy vyznachennya zmistu pensiynykh pravovidnosyn [Theoretical problems of determining the content of retirement relationships]. *Derzhava i pravo*. 2013. Vyp. 61. S. 178-186. [in Ukr.]

9. Pravo sotsial'noho zabezpechennya [Social Security Law]: navch. posib. / P. D. Pylypenko, V. YA. Burak, S. M. Sychuk ta in.; za red. P. D. Pylypenka. Kyiv: Vyd. dim «In Yure», 2006. 496 s. [in Ukr.]

10. Pro zahal'noobov'yazkove pensiynе strakhuvannya [On Compulsory Pension Insurance]: Zakon Ukrainy vid 09 lypnya 2003 r. № 1058-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (data zvernennya 01.02.2020). [in Ukr.]

11. Buryachenko, O. Ye. (2015) Sutnist' ponyattya pensiynoho zabezpechennya v naukovomu dyskursi [The essence of the concept of retirement provision in scientific discourse]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. Vyp. 2 (49). S. 90-97. [in Ukr.]

12. Stavers'ka, T. O., Shevchuk, I. L. (2017) Etapy pensiynoyi reformy v Ukraini [Stages of pension reform in Ukraine]. *Ekonomika i suspil'stvo*. № 13. S. 1221-1228. [in Ukr.]

13. Yaroshenko, I. S. (2005) Pravo sotsial'noho zabezpechennya [Social Security Law]: navch. posib. Kyiv: KNEU. 232 s. [in Ukr.]

14. Uryadovyy portal [Government portal]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma> (data zvernennya 05.02.2020). [in Ukr.]

15. Bomberher, I. L. (2009) Sub'yekty-oderzhuvachi spetsial'nykh pensiy za zakonodavstvom Ukrainy [Subjects-recipients of special pensions under the legislation of Ukraine]. *Universytets'ki naukovi zapysky*. № 2 (30). S. 127-134. [in Ukr.]

16. Kul'chyts'ka, O. I. (2007) Sub'yekty prava sotsial'noho zabezpechennya Ukrainy [Actors of social security law of Ukraine]: dys... kand. yur. nauk: 12.00.05. L'viv. 187 s. [in Ukr.]

17. Stakhov's'ka, N. M. (2000) Vidnosyny u pravi sotsial'noho zabezpechennya [Relations in Social Security Law]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv, 203 s. [in Ukr.]

18. Pravo sotsial'noho zabezpechennya [Social Security Law]: pidruchnyk dlya stud. vyshch. navch. zakl. / P. D. Pylypenko, V. Ya. Burak, S. M. Sychuk ta in.; za red. P. D. Pylypenka. 2-he vyd., prerob. i dop. Kyiv: In Yure, 2008. 504 s. [in Ukr.]

19. Orlovs'kyu, O. Ya. (2010) Ponyattya ta osoblyvosti pensiynykh pravovidnosyn [Concepts and features of retirement relationships]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu*. Vyp. 538. Pravознавство. S. 79-84. [in Ukr.]

SUMMARY

Mozhechuk L.V. Legal nature and features of retirement legal relations of Ukraine in terms of reforming. The article deals with study of the legal nature and specifics of pension legal relations in Ukraine in the context of pension reform. In the scientific article the definition of such

concepts as «pension insurance», «pension» and «pension legal relations» is formed. The main features of pension legal relations are highlighted, in particular, the attention is paid to their redistributive and social-alimentary nature.

The specific features of the subjects and the object of the pension legal relationship are disclosed. In particular, the legal status of general and special pension legal entities is provided. The features of the pension that distinguish it from other payments of a social nature are identified.

The scientific article describes the relation between the concepts of «pension legal relations» and «legal relations in the field of pension provision». The attention is focused on the directions of reforming the sphere of pension provision of Ukraine and the measures taken at the first stage of reforming.

The definition of pension provision of Ukraine is given. This is the kind of material security provided for by the legislation, granted that there are grounds specified by the current legislation of Ukraine. The organization-legal form of pension provision is a pension legal relationship that enables it not only to exist, but to function as a whole. By their legal nature, retirement relationships are complex and characterized by the presence of certain features, including a special subject and an object. Pension law relations have undergone significant changes today due to the first stage of Ukraine's pension reform.

Keywords: *the right to pension, pension, pension, retirement relations, general and special subjects of pension legal relations, legal status, object of pension legal relations, pension reform.*

УДК 342.925

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-275-281

Осіпова О. О.©

аспірант

(Сумський державний університет)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПОРІВ ІЗ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Досліджено проблему точного визначення й закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України системи та змісту окремих принципів цього виду судочинства, зокрема змагальності, диспозитивності, офіційного з'ясування обставин справи, верховенства права та інших. Також особливу увагу приділено особливостям реалізації вказаних принципів під час розгляду судом справ, пов'язаних із наданням адміністративних послуг. Обґрунтовано авторське визначення поняття принципу адміністративного судочинства та авторське бачення переліку й змісту принципів адміністративного судочинства в чинному Кодексі адміністративного судочинства України.

Ключові слова: *адміністративні послуги, верховенство права, принципи адміністративного судочинства.*

Постановка проблеми. Право на судовий захист від неправомірних дій, бездіяльності чи рішень органів публічної влади, посадових та службових осіб впливає з визнаних Україною норм міжнародного права та закріплено в ч. 2 ст. 55 Конституції України, яка проголошує, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [6]. Закон України «Про адміністративні послуги» №5203-VI від 6 вересня 2012 року започаткував новий для України правовий інститут адміністративних послуг у процесі адміністративно-правової реформи, орієнтованої на сучасні європейські та кращі світові стандарти, що регулюють взаємовідносини осіб приватного права з органами публічної влади. Ч. 2 ст. 19 зазначеного закону гарантує особі, яка звернулася за отриманням адміністративної послуги, право оскарження до суду в порядку, встановленому законом, дій або бездіяльності посадових осіб, уповноважених відповідно до закону надавати адміністративні послуги [7].

Як свідчить судова практика, серед спорів у сфері публічно-правових відносин

чільне місце посідають саме спори з надання адміністративних послуг у різних сферах публічного управління, найчастіше в земельних, містобудівних, господарських відносинах щодо здійснення дозвільних та реєстраційних процедур, оформлення і видачі довідок і документів правовстановлювального характеру. З огляду на важливість забезпечення ефективного судового захисту суб'єктів звернення за отриманням адміністративних послуг, на недостатню наукову розробку проблематики розгляду спорів із надання адміністративних послуг та нестабільність судової практики, виникає актуальна необхідність у виконанні спеціального дослідження за окресленою темою.

Дослідження сутності та дії принципів адміністративного судочинства доцільно здійснити із застосуванням порівняльного, функціонального та структурного аналізів, що дозволить виявити, як особливості предмета позову, сфера правових відносин, у межах якої виникає правовий спір, впливають на організацію та порядок розгляду судом справ із надання адміністративних послуг, в якому напряму і якими правовими засобами законодавцю слід наділити учасників судового процесу, як вдосконалити чинні процесуальні механізми, забезпечити належний судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень, сприяти позасудовому вирішенню спорів і в такий спосіб зменшити навантаження на суддів, посилити відповідальність представників публічної влади за свої незаконні рішення, дії чи бездіяльність. Вирішення на теоретичному рівні поставленої мети дасть змогу наповнити Кодекс адміністративного судочинства України (КАС України) більш якісними процедурами та забезпечити більш високий рівень розгляду адміністративними судами спорів в об'єктивно розумні строки, покращити дієвість виконання судових рішень і в підсумку – рівень судового контролю за наданням адміністративних послуг, а значить, належного дотримання відповідних прав та свобод людини в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам змісту та реалізації принципів адміністративного судочинства приділялася і приділяється сьогодні велика увага з боку науковців. Цій тематиці присвячені праці В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. М. Завгородньої, Д. М. Лук'янця, О. В. Кузьменка, О. А. Мілієнко, А. А. Пухтецької, В. С. Стефанюка, О. В. Терещенка та інших. Зокрема, питання змісту та специфіки принципів адміністративного судочинства на рівні кандидатської дисертації досліджували П. О. Баранчик (2012 рік), С. А. Бондарчук (2011 рік), І. М. Винокурова (2011 рік), на рівні докторської дисертації – О. М. Капля (2018 рік), Г. П. Тимченко в порівняльному аспекті з принципами цивільного судочинства (2012 рік) та інші. Зазначені питання розглядалися науковцями у загальному плані безвідносно до категорії спору. Водночас не було спроб поглянути на проблему через призму специфіки судового розгляду спорів із надання адміністративних послуг. Це пояснюється тим, що інститут адміністративних послуг відносно нове для українських вчених правове явище, яке до того ж знаходиться у стані бурхливого розвитку.

Мета: дослідити сутність та значення принципів адміністративного судочинства з погляду їх ролі, достатності та дієвості під час розгляду справ із надання адміністративних послуг. За результатами дослідження внести пропозиції щодо законодавчого уточнення змісту наявних та закріплення додаткових принципів адміністративного судочинства, необхідних для впровадження ефективних судових процедур з розгляду справ, пов'язаних із наданням адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. Розгляд поставлених питань доцільно розпочати із загальних положень про сутність, призначення та зміст принципів адміністративного судочинства. Зокрема, О. М. Капля вказує, що принципи адміністративного судочинства «зображають зміст судочинства, визначають його особливості й завдання, являють собою основу для судової практики» [3, с. 11]. Як вважають деякі автори, принципи адміністративного процесу (мається на увазі адміністративне судочинство) – це закріплені в Конституції України, законодавчих актах керівні, найголовніші та непорушні правила здійснення адміністративного процесу, які в імперативній формі регламентують поведінку учасників такого процесу та у загальній формі визначають процедури адміністративного судочинства [5, с. 102]. С. А. Бондарчук під принципами адміністративного судочинства розуміє «основні нормативно-керівні положення, об'єктивно існуючі як категорія правосвідомості, в силу необхідності врегулювання суспільних відносин, закріплені у нормах процесуального законодавства, у межах яких здійснюється і розвивається адміністративне правосуддя» [1, с. 4]. Зі свого боку Г. П. Тимченко дає більш розгорнуте визначення принципів судочинства, характеризуючи їх як «найбільш загальні,

основні та фундаментальні положення, закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться із окремих його норм, реалізуються на всіх стадіях судочинства та впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності і допомагають встановити необхідний статус учасників процесу, належні їм права та обов'язки та процесуальне положення суду» [9, с. 7].

Наведені визначення суті принципів адміністративного судочинства не можна визнати повними й остаточною, оскільки в них відображені не всі суттєві аспекти. На наше переконання, дефініції правових принципів повинні відображати щонайменше три обов'язкові ознаки – їх призначення, сферу дії та вказівку на суб'єктів, які покликані їх реалізувати. Не вдаючись до детального аналізу наявних визначень цього складного юридичного феномена, спробуємо викласти своє розуміння принципу адміністративного судочинства. На наш погляд, під таким принципом слід розуміти основні керівні положення – вимоги, згідно з якими будуються процесуальні правові інститути та окремі норми, що визначають (задають, програмують) завдання, напрями, способи та результати процесуальних дій і в такий спосіб регулюють поведінку суду та інших учасників судового розгляду. Принципи адміністративного судочинства адресовані суб'єктам правотворчості та правозастосування. Їх сутність полягає в тому, що вони зумовлюють процесуальну модель судового розгляду справи, забезпечують вирішення правового конфлікту відповідно до прийнятих у цьому суспільстві стандартів щодо прав людини.

Загальновизнано, що норми-принципи адміністративного судочинства відіграють надзвичайно важливу роль у побудові процесуальних норм, є фундаментом процесуальних механізмів, чим забезпечують учасників судочинства правовим інструментарієм для досягнення завдань, поставлених перед правосуддям. На відміну від цивільного процесуального та господарського процесуального кодексів України особливість КАС України полягає в тому, що закріплені в ньому принципи спрямовують діяльність суду не тільки на вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, а й одночасно спрямовані на здійснення судового контролю за їх діяльністю, тобто вони вирішують подвійне завдання (ч.1 та 2 ст. 2 КАС України) [4].

Судовий захист – найбільш дієва гарантія забезпечення прав та законних інтересів особи в правовій державі, діяльність якої будується на принципі поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 1, ч. 1 ст. 6 Конституції України) [6]. Для суб'єкта, який звернувся за отриманням адміністративної послуги, це найефективніший спосіб захисту своїх законних прав від свавілля чиновників. Судові процедури (процесуальні механізми) розгляду спорів, якщо вони побудовані на загальновизначених міжнародних принципах, дозволяють здійснити справедливе і повне відновлення та захист порушених прав людини та громадянина в оптимально розумні строки.

У юридичній науковій літературі знаходимо поділ принципів адміністративного судочинства на формалізовані і неформалізовані, тобто закріплені і не закріплені в КАС України [3, с. 12]. З цього приводу зауважимо, що неформалізовані принципи можуть бути: закріплені в інших законах України або в міжнародних актах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; вироблені і визнані судовою практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), але не імplementовані в законодавство України; ніде не закріплені і не визнані судовою практикою. У перших двох випадках відповідно до положень ст. 3, ч. 2 ст. 6 та ст. 7 КАС України ними мають керуватися адміністративні суди, в останньому випадку вони є результатом наукових досліджень і не мають практичного значення для вирішення адміністративних спорів, хоча становлять інтерес щодо вироблення шляхів подальшого вдосконалення адміністративного судочинства.

У ч. 2 ст. 2 КАС України в редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII викладено основні засади (принципи) адміністративного судочинства, а саме: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та

юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення [4].

На відміну від попередньої редакції цього закону з переліку принципів виключений принцип законності, а принцип гласності й відкритості судового процесу доповнено словами «та його повне фіксування технічними засобами»; введено нові принципи – розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами та відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення. Залишилися принципи верховенства права; рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі; обов'язковості судового рішення. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду зазнав значущої трансформації: в новій редакції він розділений на два принципи – забезпечення права на апеляційний перегляд справи та принцип забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом. У такий спосіб звужений обсяг прав учасників процесу на касаційне оскарження, оскільки раніше такого обмеження не було. Такий підхід суперечить положенням ч. 4 ст. 3 КАС України, де встановлено правило, що закон, який звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії у часі. На нашу думку, виключення принципу законності з переліку принципів адміністративного судочинства є виправданим, адже він входить складовою частиною до змісту принципу верховенства права, передбаченого ст. 6 КАС України.

Коли мова йде про особливості реалізації принципів судочинства під час розгляду справ із надання адміністративних послуг, де позивачі оспорюють правомірність дій, бездіяльності чи рішень суб'єкта надання таких послуг, слід вказати на обмежену дію принципів рівності учасників перед законом і судом, змагальності та диспозитивності, що пояснюється природою публічно-правових спорів, де приватна особа протистоїть органу публічної влади, який наперед сильніший з огляду на владні повноваження, фінансові та юридичні ресурси. За такої умови цілком імовірно, що органи влади можуть чинити тиск на суддів, і витримати його зможе лише дійсно незалежний і неупереджений суд. Для вирівнювання балансу сил сторін КАС України передбачає спеціальні процесуальні механізми. Зокрема, в порушення принципу свободи надання суду доказів ч. 4 ст. 9 КАС України зобов'язує суд вжити визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи; ч. 3 ст. 77 КАС України встановлює правило, що суд може збирати докази з власної ініціативи, крім випадків, визначених цим Кодексом, а ч. 1 ст. 80 КАС України – що учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом.

Принцип змагальності, який у класичному вигляді полягає в тому, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, в адміністративному судочинстві не витримується. Відповідно до положень ч. 2 ст. 77 КАС України у справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень (саме в них полягає предмет спорів із надання адміністративних послуг) обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на суб'єкта владних повноважень. Також принцип диспозитивності обмежений тим, що сторони не мають повної свободи розпорядження своїми позовними вимогами. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 9 КАС України). Суд не приймає відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем і не визнає умов примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси (ч. 6 ст. 47, ч. 5 ст. 189 КАС України). Суд незалежно від волевиявлення сторін закриває провадження у справі щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень, якщо оскаржувані порушення були виправлені суб'єктом владних повноважень і при цьому відсутні підстави вважати, що повне відновлення законних прав та інтересів позивача неможливе без визнання рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправними після такого виправлення (п. 8 ч. 1 ст. 238 КАС України).

О. М. Капля пропонує запровадити принцип рівності можливостей для збалансування сторін процесу, який полягає в активній ролі суду і презумпції правомірності дій особи – позивача [3, с.19]. На нашу думку, запропонований підхід у разі його реалі-

зації сприяв би більш ефективному розгляду справ із надання адміністративних послуг.

Нарешті, характерною особливістю адміністративного судочинства є принцип офіційного з'ясування обставин справи, який зобов'язує суд до збирання (виявлення та витребування) доказів з власної ініціативи (ч. 4 ст. 9, ч. 3 ст. 77 КАС України). Неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, є підставою для скасування рішення суду (п. 1 ч. 1 ст. 317 КАС України). Як справедливо вказує О. М. Капля, принцип офіційного з'ясування обставин справи проявляється як обмеження принципу диспозитивності та змагальності [3, с. 14].

Що стосується принципу відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення, він в такій редакції не гарантує повного відшкодування понесених суб'єктом звернення за наданням адміністративних послуг витрат, оскільки до таких витрат не включаються витрати на досудове вирішення спору. Крім того, в КАС України не закріплене право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень, як це передбачено ст. 56 Конституції України.

Під час вирішення спорів в адміністративних судах вирішальну роль відіграє принцип верховенства права, що особливо цінне для розгляду справ із надання адміністративних послуг, адже вони напряму стосуються визнання та здійснення прав людини. На жаль, немає серед правознавців однозначного тлумачення поняття принципу верховенства права в адміністративному судочинстві України через багатоаспектність та універсальність його змісту, і тому дотепер цей принцип не знаходить чіткого і повного визначення в українському законодавстві, тим паче однозначного розуміння та застосування суддями. У ч. 1 ст. 6 КАС України немає вичерпного визначення цього принципу, а тільки зазначено, що відповідно до нього, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Вирішення цієї надзвичайно важливої проблеми потребує спеціального дослідження і викладу в окремій статті. А поки що обмежимося лише зауваженням, що, на нашу думку, зміст цього принципу повинен відповідати визначенню, наданому в п. 41 доповіді Венеціанської комісії №512/2009 від 4 квітня 2014 р. і апробованого в рішеннях ЄСПЛ, згідно з яким до змісту принципу верховенства права входять такі обов'язкові елементи: «а. Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; б. Юридична визначеність; с. Заборона свавілля; d. Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; е. Дотримання прав людини; f. Заборона дискримінації та рівність перед законом» [2, с. 177]. Тому найкращим виходом із ситуації, що склалася, було б закріплення принципу верховенства права у ст. 8 Конституції України та процесуальних кодексах, в тому числі у ст. 6 КАС України, у формулюванні пункту 41 доповіді Венеціанської комісії від 4 квітня 2014 р. №512/2009.

В КАС України, незважаючи на проголошення в ст. 8 права кожного на звернення до суду, а також права на справедливий та повноважний суд у ст. 7 і 8 Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [9] та конституційну гарантію цього права в ч. 2 ст. 55 Конституції України, прямо не закріплено принцип доступності до правосуддя. Для осіб, які звертаються за судовим захистом з питань надання адміністративних послуг, доступність правосуддя має принципове вирішальне значення. На сьогодні доступ до адміністративних судів для пересічних громадян утруднений внаслідок великих фінансових витрат на судовий збір, професійну правову допомогу, процесуальних перепон формального характеру, труднощами у визначенні судової підвідомчості спорів, завеликого навантаження суддів, тривалих строків розгляду тощо, на що вже зверталася увага вчених та практиків.

Отже, як бачимо, існує нагальна потреба закріпити в КАС України додаткові процесуальні принципи, а саме: принцип найбільшого сприяння доступу до суду; принцип невідворотності відповідальності суб'єкта владних повноважень за неправомірні дії, бездіяльність чи рішення; принцип невтручання суду в дискреційні повноваження суб'єктів публічної влади. Крім того, на наше переконання, доцільно доповнити принцип відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення, виклавши його в такій редакції: «повного відшкодування судових витрат, майнової та моральної шкоди, завданих фізичним та юридичним особам, на ко-

ристь яких ухвалене судове рішення».

Висновки. За результатами виконаного дослідження можна стверджувати, що норми адміністративного судочинства, насамперед, повинні забезпечити вільний і безперешкодний доступ до правосуддя, іншими словами – створити режим найбільшого сприяння доступу до суду.

Аналіз судової практики свідчить, що ефективність судового розгляду спорів із надання адміністративних послуг певною мірою стримують недоліки у побудові процесуальних механізмів, які можуть бути вдосконалені шляхом внесення змін та доповнень в чинний КАС України, починаючи з вдосконалення процесуальних принципів. Адже вони, як бачимо, викладені законодавцем в КАС України неповно і потребують коректив з урахуванням визнаних Україною міжнародних стандартів, досвіду і традицій сучасного європейського правозастосування.

У діяльності з вдосконалення адміністративного судочинства основна увага повинна бути приділена створенню ефективних судових процедур з метою спрощення судочинства та скорочення строків розгляду справ, особливо спорів із надання адміністративних послуг.

Список використаних джерел

1. Бондарчук С. А. Принципи адміністративного судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 19 с.
2. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. с. 168–184.
3. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 35 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.%208>.
5. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-%D0%B2>
7. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/5203-17>
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1391>
9. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.07. Київ, 2012. 39 с.

Надійшла до редакції 20.02.2020

References

1. Bondarchuk, S. A. (2011) *Pryntsypy administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* [Principles of administrative justice of Ukraine] : avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2011. 19 s. [in Ukr.].
2. Verkhovenstvo prava. Dopovid, skhvalena Venetsiiskoiu Komisiieiu na 86--mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku) [Rule of law. Report approved by the Venice Commission at its 86th plenary meeting (Venice, 25-26 March 2011)]. / *Pravo Ukrainy*, 2011.- №10.- S. 168-184. [in Ukr.].
3. Kaplia, O. M. [2018] *Pryntsypy administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* [Principles of administrative justice of Ukraine] : teoriia ta praktyka realizatsii: avtoref. dys. ...dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2018. 35 s. [in Ukr.].
4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lystnia 2005 roku № 2747-IV/ VRU. [Code of Administrative Judiciary of Ukraine dated 06.07.2005 № 2747-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2747-15>. [in Ukr.].
5. Komziuk, A. T. & Bevzenko, V. M. & Melnyk, R. S. (2007) *Administratyvnyi protses Ukrainy* [Administrative process of Ukraine] : navch. posib. Kyiv: Pretsedent. 531 s. [in Ukr.].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku №254 k/96 –VR/ VRU. [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k / 96-BP]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-%D0%B2>. [in Ukr.].
7. Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2012 roku № 5203-VI / VRU. [On Administrative Services: Law of Ukraine of September 6, 2012 No. 5203-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/5203-17> [in Ukr.].
8. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII / VRU. [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of 02.06.2016 No. 1402-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1391>. [in Ukr.].

9. Tymchenko, H. P. (2012) *Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini* [Principles of civil and administrative justice in Ukraine] : problemy teorii i praktyky: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.03,12.00.07. Kyiv. 39s. [in Ukr.].

SUMMARY

Osipova O. O. Peculiarities of implementation of principles of administrative judiciary in disputes on the provision of administrative services. The article is devoted to the research of the problem of accurate definition and consolidation in the Code of Administrative Justice of Ukraine of the system and the content of certain principles of this type of justice, in particular competitiveness, dispositiveness, official clarification of the circumstances of the case, the rule of law and others. At the same time, special attention is paid to the peculiarities of implementation of the above principles in the consideration of court cases related to the provision of administrative services by the authorities. The essence of these features lies in certain restrictions on the principles of competitiveness and dispositiveness in order to balance the powers of the parties to the trial, which requires additional procedural guarantees and assistance to the plaintiff in the collection and extraction of evidence. In doing so, the court must preserve the impartiality and objectivity of the trial.

In addition, the author emphasizes on the diversity of definitions of the content of the concept of the principle of administrative justice by scientists, and substantiates his definition of the concept of the principle of administrative justice and his vision of the list and content of the principles of administrative justice in the current Code of Administrative Justice of Ukraine. In particular, it is proposed to supplement the list of administrative justice principles with the principles of the greatest facilitation of access to court; the inevitability of the responsibility of the authorities for their misconduct, inaction or decision; non-interference of the court with the discretionary powers of the public authorities.

The paper concludes that the rule of law must be stated in Art. 8 of the Constitution of Ukraine and the procedural codes, including Art. 6 of the Code of Administrative Judiciary of Ukraine, in the formulation of paragraph 41 of the report of the Venice Commission of April 4, 2014 №512 / 2009.

Keywords: administrative services, principles of administrative justice, the rule of law.

УДК 343

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-281-287

Павлик М. П. ©

аспірант

(Національна академія
внутрішніх справ)

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОБСТАНОВКУ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

У статті розглянуто законодавче регулювання діяльності щодо працевлаштування за кордоном, проведено аналіз ряду нормативних актів як вітчизняного, так і міжнародного характеру щодо виїзду за кордон із метою працевлаштування. Визначено вплив правового режиму на обстановку вчинення злочину. Доведено, що обстановка вчинення злочинів у сфері працевлаштування за кордоном містить просторово-часові, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори, що впливають на обрання суб'єктами часу, місця та певного механізму злочинних дій.

Ключові слова: працевлаштування за кордоном, угода, правовий режим, обстановка вчинення злочину, роботодавець, працівник, посередник.

Постановка проблеми. Останнім часом у суспільно-економічному житті відбулися докорінні зміни, що призвели до скорочення робочих місць, вивільнення робочої сили та зниження доходів населення. Не маючи можливості в Україні знайти роботу, яка б відповідала кваліфікаційним характеристикам та забезпечувала достатню заробітну плату, велика частина населення постійно мігрує за кордон у пошуках кращого життя та високих заробітків, і з кожним роком масштаби трудової міграції збільшуються.

За інформацією Державної служби статистики, протягом 2017 року за кордоном через ліцензованих посередників було офіційно працевлаштовано 83,8 тис. українців. У

2018 році цей показник зріс до 97,1 тис. осіб, тобто майже на 20 %. Та попри налагодження цивільно-правових відносин у сфері працевлаштування за кордоном мають місце різноманітні незаконні дії з боку недобросовісних суб'єктів. Зазначене потребує застосування дієвих заходів для вирішення проблем розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. Натомість розкриття злочину є неможливим без з'ясування нормативно-правової бази та її впливу на обстановку вчинення злочину.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Обстановка вчинення злочину неодноразово була предметом наукових розвідок Р. С. Белкіна, В. А. Динту, Г. Г. Зуйкова, А. І. Колесниченка, В. П. Колмакова, В. О. Образцова, М. І. Панова, М. В. Салтевського, А. М. Селіванова, Н. П. Яблокова та інших вчених. Однак проведений аналіз показав, що питанням нормативно-правового забезпечення та його впливу на обстановку вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном, дотепер не приділялося достатньої уваги. Цей факт можна пояснити тим, що через суттєві соціально-економічні зміни в нашій державі трудова міграція населення набула поширення саме в останні роки.

Метою статті є з'ясування особливостей функціонування сфери працевлаштування за кордоном, аналіз нормативно-правового забезпечення з цього питання та визначення його впливу на обстановку вчинення злочину.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про обстановку та умови вчинення злочинів у сфері працевлаштування за кордоном, не можна залишати без уваги соціально-економічні та правові аспекти, нормативно-правове забезпечення діяльності в цій сфері та статус суб'єктів, які причетні до такої діяльності.

Трудова міграція працездатного населення України в сучасних умовах характеризується низкою особливостей. Так, зміна вектора трудовіграційних процесів на користь європейських країн зумовлена загальними геополітичними змінами, відкритістю національної економіки, лібералізацією візового контролю, посиленням євроінтеграційних процесів безробіття. Її причинами є також недостатня соціальна захищеність, невпевненість у майбутньому, відсутність перспектив професійного зростання [1, с. 248].

Серед найпопулярніших країн – Польща, Угорщина, Чехія, Італія, Іспанія, Фінляндія та Німеччина, що визначає географічне поширення кримінально караних посягань у цих регіонах. Не останню роль у популярності деяких європейських країн, зокрема Чехії та Німеччини, відіграє спрощення ними процедур працевлаштування іноземців [2]. Наприклад, у Чехії з 2016 року діє програма «Режим Україна», у рамках якої запроваджена спрощена процедура працевлаштування робітників на чеських підприємствах [3]. Із березня 2020 року набувають чинності нові спрощені правила імміграції кваліфікованих робітників і в Німеччині тощо.

Щодо сезонності, то все залежить від попиту в окремі періоди на робітників для виконання певних видів робіт. Так, наприклад, у Фінляндії основним видом зайнятості є сезонний збір ягід та грибів, який розпочинається з липня і закінчується у вересні. Іспанія випереджає всі держави за рівнем імпортування фруктів, а попит на робітників для збору врожаю розпочинається із жовтня по травень. У пік туристичних сезонів у курортних державах зростає попит на кількість офіціантів і барменів, аніматорів та ін.

Слід зазначити, що виїзд за кордон із метою працевлаштування регулює низка нормативних актів як вітчизняного, так і міжнародного характеру. Так, у Законі України «Про зовнішню трудову міграцію» визначено правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їхніх сімей [4]. Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначені вимоги щодо отримання ліцензії на зайняття підприємницькою діяльністю, вказані органи, які компетентні видавати, анулювати та відновлювати ліцензію, місця, у яких повинен відбуватися процес ліцензування, основні документи, що для цього необхідні. А вже постановою Кабінету Міністрів від 16 грудня 2015 р. № 1060 безпосередньо затверджені Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном [5]. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначає правові та організаційні засади, основні принципи й порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (кон-

тролю) [6].

Безсумнівно, основні трудові права працівників як на території України, так і за її межами охороняють Закон України «Про працю», Конституція України та інші законодавчі акти. Водночас у сучасних складних соціально-економічних умовах, коли українці масово виїжджають за кордон для працевлаштування, міжнародні нормативно-правові акти з питань охорони та забезпечення інтересів українських працівників виходять ледь не на перший план [7]. Основними міжнародними актами, які врегульовують правовий статус трудових мігрантів, є: Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 року, Угода про співробітництво в галузі трудової міграції 1994 року, Конвенція про працівників-мігрантів 1949 року, Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей та ін.

В. Т. Васільєв та О. М. Петроє, вивчаючи докладно зміст спеціальних конвенцій і протоколів міжнародних організацій, інших документів щодо міжнародної міграції та трудових мігрантів, зробили висновок, що процеси міжнародних трудових міграцій часто пов'язані з незаконною і злочинною діяльністю, яка завдає величезної шкоди не лише мігрантам, а й державам [8]. Ті ж самі дані підтверджуються й нашим дослідженням.

Загалом правовий режим діяльності з працевлаштування за кордоном може мати пропорційний вплив на обстановку вчинення злочину, оскільки злочинці швидко пристосовуються до змін у законодавстві та використовують законодавчі пробіли задля досягнення злочинної мети. Потреба в науковому вивченні об'єктивної обстановки, що склалася у сфері працевлаштування, із врахуванням правового режиму функціонування правовідносин у цій сфері та його впливу на інші елементи криміналістичної характеристики, є вкрай актуальною. Адже великий попит на роботу за кордоном зумовлює низку пропозицій, у тому числі з боку недобросовісних суб'єктів, які вчиняють злочинні дії, починаючи з шахрайства, нелегальної міграції з метою працевлаштування, грубого порушення угоди про працю, і поступово підвищуючи рівень суспільної небезпеки незаконних дій.

Разом із тим прогресивні зміни у структурі злочинності та поява нових сучасних способів дій, у тому числі й у сфері працевлаштування, ускладнили можливість держави повною мірою захищати вищевказані права громадян, унаслідок чого низка суб'єктів потерпають від дій несумлінних посередників та роботодавців.

Певною проблемою на заваді захисту прав українців за кордоном стає їх прагнення працевлаштуватися поза офіційним контролем. Згідно зі статистичними даними, лише незначна частина українців (близько 2 %) працевлаштовані за кордоном на законних підставах, за сприяння суб'єктів господарювання. Більшість же українців, боячись потрапити до рук аферистів із рекрутингових агенцій та бути ошуканими, досить часто обирають саме нелегальні схеми виїзду за кордон, у т. ч. під виглядом туристичних поїздок [9, с. 104].

Слід зазначити, що в основі будь-якого факту, пов'язаного з працевлаштуванням, лежать трудові відносини як урегульовані норми трудового права, що виникають на підставі укладення трудового договору, контракту чи іншого юридичного факту участі працівника (робітника або службовця) у праці на підприємстві, установі чи організації [10, с. 121]. Але ці відносини не охороняються нормами кримінального права. По-іншому складається ситуація, коли на окреслені трудові відносини хтось посягає.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 16 грудня 2015 р. № 1060 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном», діяльність із посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном – це послуга, яку надають суб'єкти господарювання в межах укладених з іноземним суб'єктом (іноземними суб'єктами) господарювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про надання послуг із посередництва у працевлаштуванні за кордоном із метою сприяння укладенню трудового договору (контракту наймання) відповідно до заявок іноземного роботодавця щодо вільних робочих місць (вакансій), включаючи надання інформаційно-консультаційних послуг щодо можливостей працевлаштування, найменування та місцезнаходження роботодавця, інформації про умови праці. При цьому інформація про умови праці повинна містити відомості про умови праці (у тому числі щодо забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці), оплату праці (у тому числі щодо розміру гарантованої заробітної плати), відрахуван-

ня із заробітної плати, тривалість робочого часу та часу відпочинку, строк дії трудового договору (контракту) та умови його розірвання, надання соціальної та медичної допомоги, здійснення соціального страхування, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю внаслідок нещасного випадку на виробництві або тимчасової непрацездатності, репатріацію трудового мігранта [5]. За таких обставин особа, яка влаштувалася на роботу за кордоном навіть офіційно, після влаштування на роботу не має підстав звернутися до органу – суб'єкта господарської діяльності, через який вона влаштувалася на роботу за кордоном. Але в цьому випадку мова йде про легальну посередницьку діяльність. Якщо роботодавець за кордоном, із яким громадянин України уклав трудову угоду, порушить її умови, наприклад, звільнить із роботи, змінить умови праці, не виплатить заробітну плату, то він має нести відповідальність, але відповідно до законодавства своєї країни [11, с. 140].

У кримінально-правовому законодавстві існує норма, що створена для захисту прав громадян, які працюють за межами України за трудовим договором або на підставі цивільно-правових угод. Так, ч. 2 ст. 173 КК України передбачає кримінальну відповідальність за грубе порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином або уповноваженою ними особою шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою, вчинені стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України. Проте кваліфікований склад цього злочину матиме місце тоді, коли українці, що працюють за кордоном на підставі угод між організаціями різних держав, які укладені на виконання міждержавних договорів про економічне, науково-технічне та інше співробітництво, залишаються у трудових відносинах з організацією, що відрядила їх за кордон, і на них поширюється вітчизняне законодавство про працю. Водночас розглядуваний склад злочину буде відсутнім у випадках, коли порушення угоди про працю вчинено стосовно громадян України, які працюють у різних спільних підприємствах, філіях іноземних організацій на території України, і їхні трудові відносини регулюються законодавством відповідних іноземних держав [12].

Можуть мати місце й випадки, коли окремі особи або фіктивні фірми залучають громадян України до роботи за кордоном, заздалегідь не маючи наміру забезпечити їхнє працевлаштування, застосовуючи обман і зловживання довірою. Якщо особа, яка виступає посередником у працевлаштуванні за кордоном, отримала гроші за надання неправдивої інформації про умови роботи й оплати праці, розуміючи це й не маючи наміру виконувати взяті на себе зобов'язання, з її боку як посередника має місце шахрайство. Трудові угоди при цьому укладають у такий спосіб, що умови найму та характер професії, а також обов'язки роботодавця сформульовано дуже нечітко, розпливчасто, у результаті чого громадяни України отримують роботу, яка їх не влаштовує, обмежує їхні права, але при цьому умови угоди формально не порушено [13, с. 354].

Як свідчить судово-слідча практика, громадяни дійсно мають підстави для позову із боку недобросовісних суб'єктів підприємницької діяльності. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, 1 941 суб'єкт господарської діяльності має ліцензію на посередництво у працевлаштуванні за кордоном станом на 27.12.2019 [14]. Натомість 15 % таких посередників здійснюють обман стосовно потенційних заробітчан.

Загалом практика так званого «посередництва» на підставі договору про інформаційні послуги є достатньо поширеною в Україні. За таким договором компанія лише надає потенційному працівнику інформацію про наявні в певній країні вакансії. Такі «посередники» насправді не мають «зобов'язань» перед працівниками, не надають жодних гарантій у працевлаштуванні, не звітують щодо кількості працевлаштованих, а їхню діяльність не достатньо контролює Міністерство соціальної політики [2].

У свою чергу, М. О. Лиськов, досліджуючи питання щодо дотримання трудових прав людини, у тому числі під час працевлаштування за кордоном, вважає, що за надання неправдивої інформації особу-посередника можна, за наявності підстав, притягти до відповідальності. Безумовно, у результаті непрофесійної діяльності такої фірми громадянина України може бути нанесена моральна та матеріальна, а інколи навіть фізична шкода. Автор пропонує передбачити кримінальну відповідальність за посередницьку діяльність із працевлаштування за кордоном за умови, якщо така діяльність спричинила тяжкі наслідки [11, с. 141].

У зв'язку з цим слід сказати, що найбільш небезпечними є ситуації, коли потенційні заробітчани, перетинаючи кордон України, потрапляють до іншої країни, де їх

примушують працювати без оплати, у жакликих умовах.

За даними Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України, тільки за 2019 рік поліцейські підрозділи БЗПТЛ припинили діяльність 19 організованих груп. До складу цих груп входило 68 співучасників. Трудова експлуатація стала однією з найпоширеніших форм торгівлі людьми і склала 94 випадки [15].

За статистикою, серед громадян України найбільше постраждалих від таких форм трудової експлуатації, як: експлуатація в сільському господарстві; експлуатація на будівництві; експлуатація моряків; експлуатація у сфері обслуговування (гувернантки, няні, офіціанти та ін.). Водночас територіальна поширеність від торгівлі людьми залишається за Росією, Туреччиною, Чехією, Об'єднаними Арабськими Еміратами, Польщею, Італією, Німеччиною, Болгарією та Грецією. Більшість постраждалих українців від торгівлі людьми через трудову експлуатацію складають чоловіки, які працюють у Росії, Чехії та Польщі переважно на виробництві, будівництві та в сільському господарстві [16, с. 34].

Висновки. Отже, обстановка вчинення злочинів у сфері працевлаштування за кордоном містить просторово-часові, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори, що впливають на обрання суб'єктами часу, місця та певного механізму злочинних дій. Значною мірою на обстановку впливає й правова система та відповідні зміни в законодавстві, що мають суттєвий вплив на поведінку злочинця та створюють певні умови для вчинення злочинних дій. Зокрема, спрощення певними державами процедур працевлаштування для іноземців автоматично притягує до таких держав потенційних заробітчан. Пропозиція сезонних вакансій привертає увагу осіб, які готові працювати в конкретний термін. Декриміналізація дій щодо фіктивного підприємництва зумовила появу посередницьких фірм-одноденок, які обманним шляхом заволодівають грошима довірливих громадян. Крім того, послаблення контролю з боку контролівних органів у певному регіоні сприяє появі в цих регіонах несумлінних посередницьких фірм, які пропонують послуги щодо посередництва у працевлаштуванні за кордоном тощо. Впливають на обстановку й правові чинники в рамках міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел

1. Пітюлич М. І. Новітні тенденції розвитку міжнародної трудової міграції та їх наслідки для України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2014. № 1. С. 96-100.
2. Ліцензія на посередництво у працевлаштуванні за кордоном. URL: <https://legalaid.ua/ua/> (дата звернення 12 грудня 2019 року).
3. Працевлаштування в Чехії – програма «Режим Україна». URL: https://biz.ligazakon.net/Content/_pics/platformaHeaderImage/logo_liga_zakon.svg (дата звернення 14 грудня 2019 року).
4. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 5 листопада 2015 року № 761-VIII. URL: <http://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 12 листопада 2019 року).
5. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном: постанова Кабінету Міністрів від 16 грудня 2015 р. № 1060: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 22 грудня 2019 року).
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України 2007 року. URL: <http://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 22 грудня 2019 року).
7. Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 860 с.
8. Васильєв В. Т., Петроє О. М. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України. *Вісник НАДУ*. 2015. № 4. С. 93-100.
9. Кучменко Н. Легальні та нелегальні канали трудової міграції українців: правові та етнологічні аспекти. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 100-105.
10. Дмитренко Ю. П. Трудове право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
11. Лиськов М. О. Кримінально-правова характеристика складів злочину проти трудових прав людини: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 209 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюк. Київ: Каннон, А.С.К., 2002. 1104 с.
13. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. Київ: МАУП, 2007. 512 с.
14. Перелік суб'єктів, які мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення 12 грудня 2019 року).
15. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення 12 грудня 2019 року).
16. Дубина В. І. Аналіз діяльності підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України у період з 2005 по 2014 роки. *Науковий вісник Дніпропетровського*

References

1. Pityulych, M. I. (2014) Novitni tendentsiyi rozvytku mizhnarodnoyi trudovoyi mihratsiyi ta yikh naslidky dlya Ukrainy. [Recent trends in international labor migration and their consequences for Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu.* 2014. № 1. S. 96-100. [in Ukr.].
2. Litsenziya na poserednytstvo u pratsevlashtuvanni za kordonom. [License for mediation in employment abroad]. URL: <https://legalaid.ua/ua/> (data zvernennya 12 hrudnya 2019 roku). [in Ukr.].
3. Pratsevlashtuvannya v Chekhiyi – prohrama «Rezhym Ukrainy». [Employment in the Czech Republic – the Mode Ukraine program]. URL: https://biz.ligazakon.net/Content/_pics/platformaHeaderImage/logo_liga_zakon.svg (data zvernennya 14 hrudnya 2019 roku). [in Ukr.].
4. Pro zovnishnyu trudovu mihratsiyu: Zakon Ukrainy vid 5 lystopada 2015 roku № 761-VIII. [On external labor migration: Law of Ukraine of November 5, 2015 No. 761-VIII]. URL: <http://www.rada.gov.ua/> (data zvernennya 12 lystopada 2019 roku). [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Litsenziynykh umov provadzhennya hospodars'koyi diyal'nosti z poserednytstva u pratsevlashtuvanni na robotu za kordonom: postanova Kabinetu Ministriv vid 16 hrudnya 2015 r. № 1060 [On approval of the License Terms for conducting business activities on mediation in employment abroad: resolution of the Cabinet of Ministers of December 16, 2015 No. 1060] : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (data zvernennya 22 hrudnya 2019 roku). [in Ukr.].
6. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahlyadu (kontrolyu) u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: Zakon Ukrainy 2007 roku. [On the basic principles of state supervision (control) in the sphere of economic activity: Law of Ukraine 2007]. URL: <http://www.rada.gov.ua/> (data zvernennya 22 hrudnya 2019 roku). [in Ukr.].
7. Bolotina, N. B. (2008) *Trudove pravo Ukrainy [Labor Law of Ukraine]* : pidruchnyk. 5-te vyd., pererob. i dop. Kyiv: Znannya. 860 s. [in Ukr.].
8. Vasil'yev, V. T. & Petroye, O. M. (2015) *Mizhnarodna trudova mihratsiya: analiz sytuatsiyi ta naslidkiv dlya Ukrainy. Visnyk NADU. [International labor migration: analysis of the situation and consequences for Ukraine].* № 4. S. 93-100. [in Ukr.].
9. Kuchmenko, N. (2010) *Lehal'ni ta nelehal'ni kanaly trudovoyi mihratsiyi ukraintstiv: pravovi ta etnologichni aspekty. Etnichna istoriya narodiv Yevropy. [Legal and illegal channels of labor migration of Ukrainians: legal and ethnological aspects. Ethnic history of the peoples of Europe].* Vyp. 31. S. 100-105. [in Ukr.].
10. Dmytrenko, YU. P. (2009) *Trudove pravo Ukrainy [Labor Law of Ukraine]* : pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter. 624 s. [in Ukr.].
11. Lys'kov, M. O. (2019) *Kryminal'no-pravova kharakterystyka skladiv zlochynu proty trudovykh prav lyudyny [The criminal-law characterization of the composition of crimes against human rights]* : dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. L'viv: L'VDUVS, 2012. 209 s. [in Ukr.].
12. *Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]* / za red. M. I. Mel'nyka, M. I. Khavronyuk. Kyiv: Kannon, A.S.K., 2002. 1104 s. [in Ukr.].
13. *Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannya okremykh vydiv zlochyniv [Forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes]* : navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. / P. D. Bilenchuk, A. P. Hel', H. S. Semakov. Kyiv: MAUP, 2007. 512 s. [in Ukr.].
14. *Perelik sub'yektiv, yaki mayut' litsenziyu z poserednytstva u pratsevlashtuvanni za kordonom. [List of entities licensed for employment placement abroad].* URL: <https://www.msp.gov.ua/> (data zvernennya 12 hrudnya 2019 roku). [in Ukr.].
15. *Uryadovyy portal: Yedyny veb-portal orhaniv vykonavchoyi vlady. [Government Portal: The only web portal for executive authorities].* URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (data zvernennya 12 hrudnya 2019 roku). [in Ukr.].
16. Dubyna, V. I. (2015) *Analiz diyal'nosti pidrozdiliv borot'by zi zlochynamy, pov'yazanymy z torhivleyu lyud'my, MVS Ukrainy u period z 2005 po 2014 roky. [Analysis of the activities of the units for combating trafficking in human beings, Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 2005 to 2014].* *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2. S. 33-41. [in Ukr.].

SUMMARY

Pavlik M. P. Legal regime of employment activity abroad and its impact on the crime situation. The article deals with the legislative regulation of activity on employment abroad, analyzes a number of normative acts of both domestic and international character for traveling abroad for the purpose of employment.

It is emphasized that, due to radical changes in the economy, radical changes have recently taken place in the society, which have led to a reduction in labor force and a decrease in the incomes of the population. Not having the opportunity to find a job in Ukraine that meets the qualifications and

provides sufficient wages, a large part of the population constantly migrates in search of a better life and high-paying work abroad, and every year the scale of labor migration increases. At the same time, various illegal acts by unscrupulous entities began to take place, along with civil-law relations in the area of employment abroad.

It is emphasized that the situation and conditions of committing crimes in the field of employment abroad cannot be considered without taking into account the socio-economic and legal aspects, the legal provision of activity in the field of employment abroad and the status of the subjects related to such activity. It is noted that the basic labor rights of employees both within the territory of Ukraine and abroad are protected by the Law of Ukraine "On Labor", the Constitution of Ukraine and other legislative acts. At the same time, in today's difficult socio-economic conditions, when Ukrainians are traveling abroad for employment, international regulations on the protection and protection of interests of Ukrainian workers come to the fore.

It is emphasized that the processes of international labor migration are often linked to illegal and criminal activity, which causes enormous damage not only to migrants but also to the states, and the types of criminal acts in the field of employment are considered.

The influence of the legal regime on the crime scene is determined. It is argued that the situation of committing crimes in the sphere of employment abroad includes spatial-temporal, socio-economic, and socio-psychological factors that influence the election of subjects of time, place and certain mechanism of criminal actions.

Keywords: *employment abroad, agreement, legal regime, crime scene, employer, employee, mediator.*

УДК 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-287-293

Проценко О. В. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї – ОСОБИСТА СПРАВА КОЖНОГО!

Наведено узагальнення підходів щодо примусових заходів впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, та розробка власних рекомендацій щодо вирішення або пом'якшення цієї проблеми у суспільстві.

Наведено приклади боротьби із домашнім насильством у провідних країнах світу.

Наголошено на необхідності чіткого визначення у свідомості громадян що саме варто кваліфікувати домашнім насильством. Рекомендовано проведення тематичних уроків з розкриттям таких понять як «взаємодопомога», «взаємодопомога», шанобливе ставлення до жінки, а також до осіб, старших за віком», «толерантне ставлення до осіб з особливими потребами» тощо.

Запропоновано організувати роботу Центрів соціально-психологічної допомоги, а також телефонів довіри, що мають працювати цілодобово.

Ключові слова: *насильство, насильство в сім'ї, форми насильства, заходи захисту жертв насильства, примусові заходи впливу*

Постановка проблеми. В Україні від домашнього насильства щороку потерпає приблизно мільйона жінок, а реально звертаються до органів поліції лише 10% від загальної кількості жертв. Ця статистика не співпадає, адже зазвичай жертва проявляє жаль до свого кривдника, можливо, сподівається, що все зміниться на краще, а також не вірить у те, що кривдника реально зможуть покарати та ізолювати від жертви. Людина до кінця не розуміє свої права та свободи, реальні притиснення вона сприймає за нормальне явище, а отже, роз'яснити що саме можна вважати ознаками насильства, а тому є неприпустимими у суспільстві, завдання номер один при формуванні особистості. Домашнє

© Проценко О. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4758-3349>

belka-pr@ukr.net

насильство зазвичай направлене на жінок, неповнолітніх дітей та осіб з обмеженими фізичними можливостями, тому що ці верстви населення не завжди мають змогу звернутись за допомогою та є заручниками сімейних обставин. Таким чином, неосвіченість населення приводить до неможливості виконання дій стосовно захисту від домашнього насильства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Враховуючи, що проблеми домашнього насильства актуальні практично у всіх країнах світу, розв'язання цієї проблеми та обговоренню комплексу заходів щодо насильників присвячено багато публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Так, у статті [1] автори у результаті аналізу примусових заходів впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, слушно пропонують розширити повноваження поліцейських щодо можливості винесення ним термінового заборонного припису, застосування носіння електронного браслета з метою недопущення наближення кривдника до жертви, а також унормування процедури прослуховування поліцією записів розмов кривдника та жертви.

Автори статті [2] достатньо повно висвітлити зарубіжні підходи до вирішення проблем із насильством у сім'ї щодо жінок, виокремили заходи попередження та нейтралізації негативного впливу кримінально карних діянь, спрямованих на реалізацію насильства щодо жінок.

Цікавим, на нашу думку, є дослідження нових змін до Кримінального кодексу України в частині криміналізації низки діянь у сфері насильства у сім'ї, де автор стосовно психологічного насильства надає обґрунтування щодо доцільності термінологічних змін в законі на «психічне» насильство [3].

У статті [4] автори наголошують на необхідності впровадження комплексних механізмів виявлення та фіксації правопорушень, що пов'язані з насильством в сім'ї задля ефективного покарання правопорушників та застосуванні превентивних заходів. Серед них автори пропонують виокремити при формуванні переліку показників для обліку центральними органами виконавчої влади випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, а також удосконалення механізмів ідентифікації, документування, реагування, розслідування випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі щодо жінок і дівчат та притягнення винних до відповідальності. Окрему увагу, вважають автори, потрібно звернути на застосування діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей фахівцями психологічної служби у системі освіти. Ми підтримуємо авторів, де вони акцентують увагу на тому, що у питанні виявлення злочинів, що пов'язані з домашнім насильством також важлива участь громадськості, а саме її взаємодія з органами правопорядку щодо повідомлення випадків злочинів, що пов'язані з домашнім насильством, а також розроблені превентивних заходів щодо протидії цим злочинам.

У статті [5] автор наголошує, що навіть якщо один з подружжя не протидіє насильству щодо себе – правоохоронцям не слід ігнорувати інтереси дитини, що проживає із таким подружжям, а законодавцям, у свою чергу, слід встановити відповідні норми, спрямовані на те, щоб підкреслити необхідність захисту дітей від такої категорії злочинів, а також впровадити дієві механізми реалізації згаданих норм.

Метою статті є узагальнення підходів щодо примусових заходів впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, та розробка власних рекомендацій щодо вирішення або пом'якшення цієї проблеми у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [6].

Домашнє насильство – це каране діяння, а не «сімейна справа» [7]

Домашнє насильство та насильство за ознакою статі є проявами порушень прав людини та основними перешкодами забезпечення гендерної рівності.

Домашнє насильство є однією з найгостріших соціальних проблем, від якої страждають як жінки, так і чоловіки. Найбільш вразливими є жінки та діти. До групи

підвищеного ризику потрапляння в ситуацію насильства належать особи з інвалідністю, люди похилого віку, внутрішньо переміщені особи, жінки із сільської місцевості.

В законодавчій практиці виділяють наступні форми насильства в сім'ї: *психологічне* (приниження при свідках або без них; примус звітувати про усі свої дії; обмеження або перешкоджання спілкуванню, ізоляція; погроза фізичної сили; погроза учинити самогубство; шантаж щодо відмови у разі невиконання якихось умов жертвою надання їй допомоги; підбурювання інших осіб до застосування сили стосовно жертви);

фізичне (застосування фізичної сили, при чому як із завданням шкоди здоров'ю жертви, так і без неї; відмова у наданні допомоги хворому або перешкоджання їм зверненню за допомогою; додавання без відома жертви до їжі та напоїв речовин, що отруюють або одурманюють; примус жертви стосовно вільного пересування – зв'язування, замикання тощо; примус вживати небезпечні для людини речовини, в тому числі наркотики, алкоголь тощо);

економічне (заборона або обмеження можливості працювати, вчитися або робити кар'єру; навмисне пошкодження майна інших осіб; позбавлення можливості іншої людини у задоволенні базових потреб; примус звітувати про кожну витрачену копійку тощо);

сексуальне (примус до сексуальних стосунків всупереч бажання іншої людини; примус до зайняття проституцією, участі у порнозйомках; підбурювання до примусу до статевого акту всупереч бажанню людини; примус позбутись небажаної дитини тощо).

Щодо України, то наприкінці 2017 року в Україні був ухвалений закон, що вносить зміни до Кримінального кодексу України, покликані реалізовувати положення Конвенції Ради Європи про запобігання і боротьбу з насильством стосовно жінок і домашнім насильством [6; 12]. Зокрема, до Кримінального кодексу занесено Статтю 126 "Домашнє насильство" та Статтю 151 "Примушування до шлюбу". Остаточної чинності документ набув тільки на початку 2019 року.

До цього в Україні не існувало нормативно-правового терміну та кримінального злочину "домашнє насилля"; відповідні дії кваліфікували як адміністративне правопорушення.

Водночас, з метою закріплення основних напрямів реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству Верховна Рада ухвалила відповідний закон.

Відповідальність за вчинення домашнього насильства передбачає покарання у вигляді громадських робіт на строк від 150 до 240 годин або арешт на строк до 6 місяців. Але окрім цього, злочинцю, який вчинив дії будь-якої форми домашнього насильства, тепер загрожує обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі до 2 років. Тобто, тепер кривдник може отримати реальне покарання та опинитися за ґратами.

Тепер суд може накласти на особу, що здійснила чи підозрюється у вчиненні побутового насильства, низку обмежувальних заходів. Наприклад, злочинцю можуть заборонити спільно проживати з постраждалим, обмежити спілкування з дитиною, заборонити наближатись до потерпілої особи на визначену відстань тощо. Окрім цього, засудженого чи підозрюваного у вчиненні цього кримінального правопорушення можуть зобов'язати пройти програму для кривдників.

Відповідні обмежувальні заходи правоохоронці тепер зможуть вживати у терміновому порядку з метою забезпечення безпеки постраждалої особи.

У 2017 році Національна поліція України зареєструвала майже 111 тисяч звернень із повідомленнями про вчинені злочини та інші події, пов'язані з домашнім насильством, 1391 із них надійшли від дітей. За результатами цих звернень було складено 80,8 тисяч протоколів про адміністративне правопорушення і відкрито близько 900 кримінальних проваджень.

За даними Нацполіції за 2018 рік, кількість звернень із повідомленнями про домашнє насильство перевищила 115 тис., із них 1418 – від дітей. Складено 99,5 протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173-2 Кодексу про адміністративні правопорушення.

Жодного термінового обмежувального припису проти підозрюваної чи винної особи не було видано.

За 2018 рік було відкрито 1029 кримінальних проваджень, за якими 783 особи визнані винними у здійсненні кримінального злочину, пов'язаного з домашнім насильством.

Найбільше кримінальних злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, було вчинено у 2018 році за такими категоріями: тяжкі та особливі тяжкі злочини – 179 випадків, навмисне вчинення легких тілесних ушкоджень – 699, навмисне вчинення тяжких тілесних ушкоджень – 88 злочинів.

За статистикою, у 2017 та 2018 роках більшість потерпілих від домашнього насильства – жінки, а серед винних – чоловіки.

Фізичного та сексуального насильства в Україні щороку зазнає приблизно 1 мільйон жінок, при цьому звертаються до поліції максимум 10% із них.

Перший в історії України вирок за домашнє насильство винесено на Миколаївщині у квітні 2019 року. Так, 57-річний чоловік, житель міста Вознесенськ Миколаївської області, упродовж декількох років систематично знущався над своєю 80-річною матір'ю.

Після того, як було зафіксовано факт нанесення жінці тілесних ушкоджень, кривдника заарештували на один місяць за статтею 126 Кримінального кодексу України (домашнє насильство). Крім того, чоловіка зобов'язали пройти спеціальну програму для кривдників, що здійснювали психологічне та фізичне насилля над людиною.

У жовтні 2019 року на Одещині два роки обмеження волі отримав 36-річний чоловік за аналогічний злочин, у той час, як інший житель області отримав п'ять років виправної колонії за лайку та систематичне приниження своєї дружини.

У Києві перший вирок за домашнє насильство оголосили 14 листопада 2019 року. Оболонський суд міста засудив 33-річного чоловіка до трьох місяців арешту за скоєння психологічного та фізичного насильства в сім'ї в присутності дітей [8]

З початку 2019 року домашнє насильство в Україні в широкому розумінні як вид правопорушення вважається кримінальним злочином. Фізичному домашньому насильству в Україні піддаються понад 1,8 млн жінок, торік унаслідок нього загинуло близько 600 українських жінок.

В Києві з 1 грудня 2019 року в тестовому режимі запрацював телефон довіри "15-00" для осіб, які постраждали від домашнього насильства. Тільки за два тижні роботи на гарячу лінію надійшло понад 300 дзвінків,

Позитивна новина – в 2021 році в Україні почне працювати Фонд відшкодування коштів особам, що пережили насильницькі злочини. Очікується, що в середньому щорічно такі виплати будуть отримувати від 10 тисяч до 20 тисяч потерпілих. За словами заступника міністра юстиції Олександра Банчука, жертва зможе отримати кошти на фізичну та психологічну реабілітацію одразу після нападу, якщо надасть відповідні висновки судмедексперта і довідку з Єдиного реєстру досудових розслідувань [9].

З 2017 року в трьох регіонах України (в Дарницькому районі Києва, Малиновському районі Одеси і в місті Северодонецьку Луганської області) запущено доволі успішний проект «ПОЛІНА» (поліція проти насильства) - це групи реагування на випадки домашнього насильства. У 2020 році в Україні запрацюють 45 екіпажів, які отримують автомобілі, сучасне технічне оснащення і будуть досить ефективні. Одночасно з введенням підрозділів, які будуть займатися протидією домашньому насильству, буде створено загальнонаціональну базу даних із системою синіх, жовтих і червоних карток – відповідно до рівня насильства в сім'ї. Наявність у досє агресора таких карток для жінки, яка перевищила самооборону, має значно пом'якшувати її провину при розгляді справи [10].

Якщо коротко проаналізувати законодавчий досвід інших країн, то можна виокремити, що за даними Організації економічного співробітництва та розвитку за 2019 рік, законодавство жодної з країн світу не захищає повністю жінок від домашнього насильства, а в деяких державах це взагалі не є злочином (Екваторіальна Гвінея, Росія) [11].

Найбільш врегульованим з точки зору захисту від різних форм домашнього насильства у порівнянні до інших країн є законодавство Австрії, Греції, Ірландії та Португалії. Водночас, у Мальті для жіночого населення домашнє насильство є абсолютно неприйнятним. Найменшу кількість жінок, які хоча би раз зазнавали будь-якої форми домашнього насильства, відзначено в Канаді (1,9%), найбільшу – в Пакистані (85%).

У світі три чверті дітей віком 2-4 роки регулярно страждають від жорстокої дисципліни з боку батьків чи інших опікунів, також для 42% батьків емоційне насилля над дітьми є допустимим у навчальних цілях відповідно до даних ООН (ЮНІСЕФ).

Практика Сполучених Штатів Америки передбачає, що приблизно у десяти відсотках зафіксованих випадків насильства у сім'ї співробітники поліції будуть опрацьовувати подію в подальшому. Це включає одержання від свідків та з інших джерел додаткової інформації для того, щоб заарештувати агресора або застрахувати подальше

переслідування потерпілої сторони сімейного конфлікту.

Значної уваги у роботі правоохоронних органів Великобританії з викоренення насильства у сім'ї приділено особливим національним і соціальним спільнотам, які можуть сприймати прояв насильства як віковичну традицію.

Так, працівники соціальних служб, органів освіти та поліції мають деякі візуальні ознаки ідентифікації можливих потерпілих від сімейного насильства серед таких спільнот. Наприклад, такі особи відмовляються від спілкування з оточуючими і друзями, тривалий час не виходять з сімейного будинку, практикують пропуски середньої чи вищої школи та навіть роботи; повертаються до носіння національного (мусульманського) одягу, хоча раніше практикували загальноприйнятий одяг; без видимих причин починають проявляти пригніченість або суїцидальні настрої.

Актуальну практику взаємодії поліції з громадою у подоланні проблеми домашнього насильства запроваджує так званий британський "Закон Клер". Так, людина може звернутися в поліцію щоб перевірити чи має новий або існуючий партнер "насильницьке минуле". Поліція зобов'язана провести за такими запитами спеціальну перевірку та поінформувати заявника

У Німеччині закон "Про захист від насильства" надає потерпілій особі право правової претензії на виділення квартири. Так, у разі заподіяння фізичної шкоди здоров'ю або обмеження свободи, і, за певних умов, у разі виникнення загрози такого порушення суд може зобов'язати кривдника звільнити квартиру незалежно від того, в шлюбі партнери чи ні, і навіть власник квартири, який вчиняє насильство, може бути примусово відселений від жертви [8].

Висновки. Вважаємо, що домашнє насильство – є не тільки результатом потенційної безкарності кривдника, а й сприйняттям жертви обставин, що склалися у сім'ї нормальними, адже з самого дитинства, на наш погляд, в підсвідомості більшості громадян недостатньо чітко і повно сформульовані якими повинні бути нормальні стосунки в сім'ї, що є образливим та принизливим для людини, що може завдати їй не тільки фізичного, а й психологічного болю.

Проведення тематичних уроків з розкриттям таких понять як «взаємоповага», «взаємодопомога», шанобливе ставлення до жінки, а також до осіб, старших за віком», «толерантне ставлення до осіб з особливими потребами» тощо допоможе виростити морально здорову націю.

Крім того, достатня наявність доступних для жертв Центрів соціально-психологічної допомоги, а також безкоштовних телефонів довіри, що мають працювати цілодобово.

Припиненню насильства в сім'ї повинен сприяти кожен громадянин не тільки своїм позитивним прикладом, а й небайдужістю у разі, якщо особі стало відомо про домашнє насильство у будь-якій сім'ї.

Тільки згуртованість та небайдужість усіх членів суспільства при підтримці дієвих законодавчих норм зможуть якщо не повністю знищити домашнє насильство, то хоча б різко знизити кількість його проявів.

Список використаних джерел

1. Миронюк Р.В., Джошкун Т., Репан М.І. Примусові заходи впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили насильство в сім'ї за законодавством України та Туреччини: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. №3 (100). С. 144-150.
2. Гумін, О., Римарчук, Г.. Зарубіжний досвід запобігання сімейно-побутовим насильницьким злочинам щодо жінок правоохоронними органами. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 502-509. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_79
3. Запорожець, А. А. Криміналізація домашнього насильства - новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148-154.
4. Ієрусалимов, І. О., Ієрусалимов, В. І. Особливості виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї. *Science Rise: Juridical Science*. 2019. №4(10). С. 49-55.
5. Мельянков, В. С. Проблематика криміналізації домашнього насильства. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2020. №10. С. 91-99.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
7. Акімов М. Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в де-

яких державах Європи. 2020. URL : http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/VERSTKA_NOVELU_ZAKONODAVSTVA-1.pdf.

8. За домашнє насильство – за ґрати: Як в Україні та світі борються зі знушенням у родині. URL : https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146

9. Жахлива статистика: мільйони українок потерпають через домашнє насильство. URL : https://nnovosti.info/articles/zhahлива_statistika_miljoni_ukrajinek_poterpajut_cherez_domashnje_nasilstvo-904.html

10. Клименко И. Полиция в политике принимать участие не будет. URL : https://lb.ua/news/2019/10/07/439088_igor_klimenko_politsiya_politike.html?fbclid=IwAR3-RHRUpDt5OZDgKIX2B29seE_2OEp715F8-mp7BmtRk5vEnLmPKs7rR_U.

11. Gender, Institutions and Development Database (GID-DB) 2019. URL : <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GIDDB2019>

12. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80>

Надійшла до редакції 17.02.2020

References

1. Myroniuk, R.V., Dzhoshkun, T., Repan, M.I. (2019). Prymusovi zakhody vplyvu, shcho zastosovuiutsia do osib, yaki vchynyli nasylstvo v simi za zakonodavstvom Ukrainy ta Turechchyny: porivnialnyi analiz. [Coercive measures of influence applied to perpetrators of domestic violence under the laws of Ukraine and Turkey: a comparative analysis.] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav.* №3 (100). S. 144-150. [in Ukr.]

2. Humin, O., Rymarchuk, H. (2016) Zarubizhnyi dosvid zapobihannia simeino-pobutovym nasylnytskym zlochynam shchodo zhinok pravookhoronnymy orhanamy. [Foreign experience in preventing domestic violence against women by law enforcement agencies.] *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Yurydychni nauky.* № 855. S. 502-509. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_79 [in Ukr.]

3. Zaporozhets, A. A. (2018) Kryminalizatsiia domashnoho nasylstva - novela kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. [Criminalization of domestic violence is a novelty of the criminal legislation of Ukraine.] *Visnyk kryminalnoho sudochynstva.* № 1. S. 148-154. [in Ukr.]

4. Iyerusalymov I. O., Iyerusalymov V. I. (2019) Osoblyvosti vyjavlennia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z nasylstvom v simi. [Features of detecting criminal offenses related to domestic violence.] *Science Rise: Juridical Science.* №4(10). S. 49-55. [in Ukr.]

5. Meliankov, V. S. (2020) Problematyka kryminalizatsii domashnoho nasylstva. [Problems of criminalization of domestic violence.] *Mizhnarodnyi multydystrylinarnyi naukovyi zhurnal «LOHOS. Mystetstvo naukovoï dumky».* №10. S. 91-99. [in Ukr.]

6. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protyidii domashnomu nasylstvu». [Law of Ukraine "On Prevention and Countering Domestic Violence"]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukr.]

7. Akimov, M. (2020). Pravove rehuliuвання запобігання та протидії домашньому насильству в деяких державках Європи. [Legal regulation of the prevention and counteraction to domestic violence in some European countries.] URL : http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/VERSTKA_NOVELU_ZAKONODAVSTVA-1.pdf [in Ukr.]

8. За домашнє насильство – за ґрати: Як в Україні та світі борються зі знушенням у родині. [Domestic violence - behind bars: How domestic and domestic abuse in Ukraine and the world.] URL : https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146 [in Ukr.]

9. Terrifying statistics: millions of Ukrainian women suffer from domestic violence. URL : https://nnovosti.info/articles/zhahлива_statistika_miljoni_ukrajinek_poterpajut_cherez_domashnje_nasilstvo-904.html [in Ukr.]

10. Klimenko, I. Police will not take part in politics. URL : https://lb.ua/news/2019/10/07/439088_igor_klimenko_politsiya_politike.html?fbclid=IwAR3-RHRUpDt5OZDgKIX2B29seE_2OEp715F8-mp7BmtRk5vEnLmPKs7rR_U [in Rus.]

11. Gender, Institutions and Development Database (GID-DB) 2019. URL : <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GIDDB2019>

12. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protyidii domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu statii na period do 2023 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2018 № 728-r. [On approval of the Concept of the State Social Program for Prevention and Counteraction to Domestic and Sexual Violence for the Period up to 2023: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.10.2018 No. 728-p.]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80> [in Ukr.]

SUMMARY

Protsenko O. V. Prevention of domestic violence is everyone's personal deal! The article summarizes approaches to coercive measures that apply to persons who have committed domestic violence, as well as developing their own recommendations to address or reduce the severity of this problem in society.

The existing and planned measures by the National Police of Ukraine on the impact on criminals practicing domestic violence are analyzed. Examples of the fight against domestic violence in the leading countries of the world are given.

The need for a clear definition in the minds of citizens what exactly should be qualified as domestic violence is noted. It is recommended to conduct thematic lessons with the disclosure of such concepts as "mutual respect", "mutual assistance", "respectful attitude to women, as well as older persons", "tolerant attitude to people with special needs" and others, which ultimately will help to grow mentally healthy nation.

Programs that teach young people healthy relationship skills such as communication, effectively managing feelings, and problem-solving can prevent violence. These skills can stop violence in dating relationships before it occurs.

The best way to put a lasting stop to domestic violence is for people to abstain from the practice of trying to control and mistreat those they love. To be able to achieve this goal, we need to teach our younger generation the significance of respecting their prospective partners through a courteous and healthy bond with our spouses and partners.

There are several ways to boost the prevention of domestic violence in our community. A major strategy for preventing domestic violence, frequently referred to as intimate partner violence, is by boosting respectful and peaceful relationships.

It is proposed to organize the work of a sufficient number of centers of social and psychological assistance available for victims, as well as free helplines that should work around the clock.

Keywords: *violence, domestic violence, forms of violence, victim's protection measures, coercive measures of influence.*

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-293-300

Сенько А. В. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУТНІСТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАДІЖОК БАГАЖУ ГРОМАДЯН, УЧИНЕНИХ В АЕРОПОРТУ

Стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту. Розглядаються особливості криміналістичної характеристики для більш швидкого розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *крадіжки, організація, тактика, слідчі (розшукові) дії, криміналістична характеристика.*

Постановка проблеми. Утворення стабільної системи є обов'язковою умовою для ефективності будь-якої діяльності. Не є виключенням і процес досудового розслідування кримінально каранних діянь. Важливою складовою методики розслідування окремого кримінального правопорушення є його криміналістична характеристика. Даний елемент дозволяє працівникам правоохоронних органів будувати версії та визначати напрямки кримінального провадження на його початковому етапі. В той же час, під час розслідування крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту, початковий етап в багатьох випадках має вирішальне значення. Адже надає можливість зібрати достатню кількість доказової інформації, яка буде з часом втрачена без можливості її відновлення.

© Сенько А. В., 2019
k_ksmp@dduvs.in.ua

Тому питання дослідження та розробки дієвої криміналістичної характеристики зазначеного правопорушення має важливе значення для розслідування в цілому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню концептуальних засад розслідування злочинів присвятили свої праці такі науковці, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорельський, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Проте особливості криміналістичної характеристики крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту, не були досліджені. В той же час, існує необхідність надання працівникам правоохоронних органів дієвої системи криміналістично значущих ознак на початковому етапі розслідування.

Метою даної статті є дослідження сутності криміналістичної характеристики крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд криміналістичної характеристики крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту, слід наголосити на тому, що дана наукова категорія є складовою методикою розслідування досліджуваного суспільно небезпечного діяння. Слід зазначити, що існують різні види методик.

Науковці вказують на наявність міжвидових, видових та внутрішньовидових методик. Зокрема, під міжвидовою (комплексною) методикою вони визначають не просто сукупність окремих видових методик, а їх загальну інтегровану модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом з тим, відсутні чіткі позиції по одній із найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У зв'язку з цим треба відзначити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчинення – з іншого. Вважаємо, що зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, які утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, що є засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок [16, с. 7–9]. Як бачимо, досліджувана методика розслідування буде внутрішньовидовою у зв'язку з виділенням певного кваліфікаційного елементу вчинення крадіжок. В той же час, дослідження визначеної наукової категорії повинно починатися з вивчення криміналістичної характеристики.

На сьогодні вчені-криміналісти наголошують на тому, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину [8, с. 255].

Є. П. Іщенко акцентує увагу на тому, що, працюючи по конкретній кримінальній справі, слідчий нерідко зустрічається з труднощами в з'ясуванні криміналістичних особливостей того або іншого виду чи групи злочинів, а також у виборі оптимальних підходів до їхнього розкриття і розслідування. Іншими словами, йому необхідна, так звана «криміналістична матриця» розслідування, наклавши яку на сформовану (або вихідну) слідчу ситуацію, він міг би чітко зорієнтуватися, що і як йому слід зробити для встановлення і викриття винних осіб і виправдання невинних, якщо вони через обставини, що склалися, виявилися під підозрою [6, с. 120–121]. Тобто акцентується увага на тому, що необхідна певна система, «криміналістична матриця», яка забезпечить можливість вирішення першочергових завдань кримінального провадження.

У свою чергу В. Д. Берназ формулює дану категорію як основу на державних статистичних даних науково-обґрунтовану систему узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду досліджуваних злочинів зазначе-

ної категорії [3, с. 17]. Підтримуючи наведену позицію, М. М. Єфімов зазначає, що криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [5, с. 15]. Як бачимо, науковці виходять з того, що дана категорія повинна будуватись на вивченні масиву кримінальних проваджень, які дають змогу будувати відповідні кореляційні зв'язки.

Слід навести результати дослідження В. П. Бахіна та Б. Є Лук'янчикова, які, з огляду на великий масив наукових джерел, визначили наступні розповсюджені дефініції криміналістичної характеристики, зокрема:

- інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів;
- вірогідна модель події;
- система даних (відомостей) про злочин, які допомагають розкриттю та розслідуванню;
- система узагальнених фактичних даних, знання яких необхідне для організації розкриття та розслідування злочинів;
- система особливостей виду злочинів, які мають значення для розслідування;
- система опису криміналістично значущих ознак злочинів з метою забезпечення їх розкриття, розслідування та запобігання;
- склад події даного виду злочину, який вказує на його стійкі ознаки, що проявляються зовні як визначена за змістом, чітко вибудована система матеріальних та інтелектуальних слідів тощо [2, с. 39].

У підсумку зазначимо, що криміналістична характеристика крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту – це система узагальнених фактичних даних вивчених матеріалів судово-слідчої практики, які відображають зв'язок та співвідношення окремих криміналістично значущих елементів, що можуть бути використані в процесі досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Стосовно значення криміналістичної характеристики – ми поділяємо позицію науковців, які розділяють його на практичне й теоретичне. Для працівників поліції, які безпосередньо займаються розслідуванням, найбільш важливим є практичне застосування того чи іншого засобу, що допоможе в процесі розслідування. Тобто дійсна цінність криміналістичної характеристики того чи іншого виду злочину – це можливість її практичного застосування, можливість вирішити певні питання з огляду на неї і, звичайно, можливість, спираючись на неї, зробити розслідування певної категорії злочинів більш швидким та ефективним [5, с. 15]. Тобто теоретичне значення полягає в побудові певної системи криміналістично значимої інформації, а практичне – у можливості її використання правоохоронними органами.

З огляду на це, доречно вбачається думка В. В. Радаєва, який наступним чином окреслив напрямки використання досліджуваної наукової категорії:

- виявлення злочинів, висунення версій про злочинний характер тієї чи іншої події;
- висунення версії про особу злочинця;
- висунення версії про вчинення злочину групою осіб;
- використання відомостей про типові місця приховання та реалізації викраденого для розшуку предметів посягання;
- застосування даних про механізм слідоутворення для правильного визначення кола можливих джерел інформації про злочин, більш цілеспрямованої роботи з їх виявлення, для виявлення матеріальних слідів злочину в ході огляду [11, с. 17–19].

Виходячи з наведених напрямків використання досліджуваної категорії, необхідно вирішити зміст її побудови. Це пов'язано з відповідним набором елементів, які становлять структуру криміналістичної характеристики. З огляду на дослідження Г. А. Матусовського, можна зробити висновок, що криміналістична характеристика, як накопичення і джерело відомостей про певні види злочинів, виконуючи інформаційну функцію, становить собою єдину інформаційну систему. Використання останньої можливо шляхом одержання й аналізу відомостей щодо окремих елементів і встановлення зв'язків між ними. У цьому розумінні всі елементи системи теоретично рівнозначні і поділяти їх на основні та другорядні недоцільно. У той же час використання такої інформаційної системи вимагає в кожному конкретному випадку виокремлення ключового елемента, через який можна здійснити "вхід" у систему з метою одержання необхідної

інформації. Виокремлення ключового елемента для конкретного випадку залежить від слідчої ситуації, що склалася на даному етапі розслідування, а також від того, які вихідні дані має слідчий і які з них необхідно встановити. Аналіз кримінальних справ щодо злочинів різних категорій показує, що значна частина їх учиняється способами, ознаки яких не завжди очевидні. Тому їх виявлення й пояснення вимагають у першу чергу знань і використання систематизованого опису способів злочинів [10, с. 149]. Саме тому нам необхідно дослідити систему криміналістичної характеристики та визначити її елементи.

Наприклад, О. О. Ексархопуло в даній системі виділяє такі елементи: спосіб вчинення злочину; спосіб приховування злочину; механізм злочину; обстановку вчинення злочину; знаряддя злочину; характерні для даного способу сліди; особа злочинця; особа потерпілого; мотиви поведінки злочинця та жертви [19, с. 271].

Ряд науковців формували систему з огляду на існування в ній наступних складових:

- матеріальні сліди злочину;
- спосіб учинення й приховування злочину;
- місце, час та механізм його вчинення;
- обстановку вчинення злочину;
- предмет злочинного посягання;
- мету й мотиви кримінального діяння;
- особистісні характеристики учасників кримінального процесу;
- обставини, що сприяють учиненню злочину [1, с. 180].

У свою чергу, О. Р. Росинська зазначає наявність таких складових, як характеристика типових способів учинення та приховування злочинів даного виду та інших обставин злочину; відомості про коло осіб, серед яких треба шукати злочинця; характеристика типового потерпілого; опис типових обставин, що сприяли або перешкодили таким злочинам [12, с. 242].

Безпосередньо дослідженням питання криміналістичної характеристики крадіжок займався О. Г. Швидкий, який виокремив наступні її елементи:

- способи підготовки, вчинення і приховування злочину, а також особливості залишених слідів;
- обстановка (час, місце, інші обставини), у якій готується злочинець до квартирної крадіжки і вчинює її;
- безпосередній предмет злочинного посягання;
- особистість злочинця;
- особистість потерпілого від квартирної крадіжки [18, с. 5–6].

А вже Н. С. Карпов серед основних елементів криміналістичної характеристики називає такі:

- спосіб вчинення злочину;
- місце і обстановка;
- час вчинення злочину;
- знаряддя і засоби;
- предмет посягання;
- потерпіла особа;
- особа злочинця;
- сліди злочину (у широкому значенні) [7, с. 268–269].

Найбільш широкою системою є побудована В. Ф. Єрмоловичем на основі вивчення справ різної категорії. Серед різних її елементів можна зазначити наступні: зв'язок злочину з адміністративними правопорушеннями, а також порушеннями фінансової, технологічної, трудової та іншої дисципліни; криміналістична структура злочину; способи ухилення від кримінальної відповідальності й покарання обвинуваченого за вчинене; діяльність осіб, що об'єктивно сприяла настанню злочинного результату або ухиленню суб'єкта від кримінальної відповідальності тощо [4, с. 238].

Цікавою є система, запропонована О. Г. Філіпповим, до якої відносяться:

- безпосередній предмет злочинного посягання;
- спосіб скоєння і приховування злочину;
- обставини, під час яких готувався та був скоєний злочин (час, місце, умови охорони об'єкта);
- особливості залишених злочинцями слідів (механізм слідоутворення у широкому розумінні);

– особа злочинця та потерпілого (включаючи й мотиви злочину) [17, с. 12].

Майже ідентичною попередній є система, запропонована В. В. Тіщенком, який серед складових визначає наступні: 1) дані про суб'єкта злочину; 2) дані про цілі та мотиви діяльності по вчиненню злочинної діяльності; 3) дані про об'єкт злочинного посягання; 4) дані, що характеризують обстановку, в якій проходив процес злочинної діяльності; 5) дані про механізм злочинної діяльності; 6) дані про наслідки вчинених злочинів [15, с. 58].

Інший дослідник криміналістичної характеристики крадіжок, І. В. Сорока, серед її елементів виділяла наступні:

- спосіб учинення злочину;
- обстановка злочину;
- слідова картина;
- особа потерпілого;
- особа злочинця [13, с. 38–39].

Одну з найбільш простих систем криміналістичної характеристики сформував М. П. Яблоков, який відніс до неї відомості про:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) механізм злочину;
- 3) обстановку вчинення злочину;
- 4) типологічні риси особи суб'єкта (суб'єктів) злочину [20, с. 48].

А вже В. Г. Танасевич та В. О. Образцов вирізнили наступні елементи досліджуваної наукової категорії:

- спосіб вчинення злочину;
- обстановку вчинення злочину;
- безпосередній об'єкт злочинного посягання, умови охорони його від злочинних посягань;
- обставини підготовки до вчинення злочину та приховання слідів, а також характеристика осіб, що його вчинили;
- особа злочинця, його поведінка до і після вчинення злочину [14, с. 97].

Останнім досліджував криміналістичну характеристику крадіжок А. С. Кузьменко, який на основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень та позицій вчених визначив наступний перелік її елементів:

- спосіб учинення злочину;
- обстановка злочину;
- слідова картина;
- предмет злочинного посягання;
- особа злочинця (крадія-рецидивіста);
- особа потерпілого [9, с. 99].

На основі дослідження кримінальних проваджень та з огляду на вищенаведені позиції науковців, ми визначили, що система криміналістичної характеристики крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту, складається з наступних елементів:

- спосіб підготовки, учинення та приховування кримінального правопорушення;
- предмет посягання;
- обстановка вчинення кримінально-караного діяння;
- слідова картина;
- особа правопорушника;
- особа потерпілого.

Проведене опитування респондентів дало змогу зробити висновок, що на початковому етапі розслідування крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту, дані, що становлять зміст означених елементів, використовуються у відповідному співвідношенні:

- спосіб підготовки, учинення та приховування кримінального правопорушення – у 76 % випадків;
- предмет посягання – 91 %;
- обстановка вчинення кримінально-караного діяння – 67 %;
- слідова картина – 43 %;
- особа правопорушника – 21 %;
- особа потерпілого – 94 %.

Висновки. У підсумку зазначимо, що криміналістична характеристика крадіжок багажу громадян, учинених в аеропорту – це система узагальнених фактичних даних вчених матеріалів судово-слідчої практики, які відображають зв'язок та співвідношення

окремих криміналістично значущих елементів, що можуть бути використані в процесі досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення. Система означеної категорії складається з наступних елементів: спосіб підготовки, учинення та приховування кримінального правопорушення; предмет посягання; обстановка вчинення кримінально-караного діяння; слідова картина; особа правопорушника; особа потерпілого.

Список використаних джерел

1. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Курс криминалистики / Под ред. Н. И. Порубова. Минск: Вышш. шк., 2000, 335 с.
2. Бахін В. П., Лук'янчиков Б. Є. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. №1(4). С. 39–43.
3. Берназ В. Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. №1. С. 16–18.
4. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Мн., 2001. С. 238–240.
5. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Ищенко Е. П. Проблемы криминалистической характеристики преступлений. *50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина. Матер. между. науч. конф.* Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2002. С. 120–121.
7. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 268–273.
8. Криміналістика: навчальний посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
9. Кузьменко А. С. До питання побудови криміналістичної характеристики квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами. *Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 16 трав. 2018 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 98–100.
10. Матусовский Г. А. Структура криміналістичної характеристики злочинів. *Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / За ред. В. Ю. Шепітька*. Харків: Право, 1998. С. 149.
11. Радаев В. В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекция. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. 24 с.
12. Россинская Е. Р. Криминалістика. Вопросы и ответы: Учеб. пособие для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 351 с.
13. Сорока І. В. Особливості запобігання крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми. *Сучасна кримінально-правова політика України: законотворчість та судова практика (тенденції, проблеми і шляхи їх подолання): Матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 22 квіт. 2016 р.)*. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016, с. 481–483.
14. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криминалистической характеристики преступления. *ВИ по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности*. М., 1976. Вып. 25. С. 94–104.
15. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: Криминалистический анализ: Монография. Одесса: Юридическая литература, 2002. 360 с.
16. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Вип. 44. Одеса: Юридична література, 2008. С. 18–24.
17. Филиппов А. Г. О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений. *Вопросы совершенствования методики расследования преступлений: Сб. науч. тр. Ташкентской высшей школы МВД СССР*. Ташкент, 1984, с. 11–15.
18. Швидкий О. Г. Планування та організація початкових слідчих дій при розслідуванні квартирних крадіжок : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. Харків: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2000. 18 с.
19. Эксархопуло А. А. Криминалістика в схемах и иллюстрациях : учебное пособие. СПб: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 450 с.
20. Яблоков Н. П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики *Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. тр.* М., 1984. С. 50–54.

Надійшла до редакції 07.11.2019

References

1. Andreyev, I. S., Gramovich, G. S., Porubov N. I. (2000) Kurs kriminalistiki [Criminalistics course] / Pod red. N. I. Porubova. Mnsk: Vyssh. shk., 335 s. [in Russ.].
2. Bakhin, V. P. & Luk"yanchikov, B. Ye. (2000) Sklad i pryznachennya kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochyniv. [The composition and purpose of the forensic characteristics of crimes].

3. Bernaz, V. D. (2006) Kryminalistychna kharakterystyka yak naukova katehoriya. [Forensic characteristics as a scientific category]. *Pivdenoukrayins'kyu pravnychy chasopys*. №1. S. 16–18. [in Ukr.].
4. Yermolovich, V. F. (2001) Krsmnalsstscheskaya kharaktersstska prestuplensy. [Forensic description of crimes] *Mn*. S. 238–240. [in Russ.].
5. Yefimov, M. M. (2018) Rozsliduvannya zlochyniv proty hromads'koho porjadku ta moral'nosti [Investigation of crimes against public order and morality] : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 188 s. [in Ukr.].
6. Ishchenko, Ye. P. (2002) Problemy kriminalisticheskoy kharakteristiki prestupleniy. [Problems of forensic characteristics of crimes]. 50 let v kriminalistike. K 80-letiyu so dnya rozhdeniya R. S. Belkina. Mater. mezhd. nauch. konf. Voronezh: Voronezh. gos. un-t, S. 120–121. [in Russ.].
7. Karpov, N. S. (2005) Kryminalistychna kharakterystyka torhivli lyud'my. [Forensic characteristics of human trafficking]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*. № 3 (15). S. 268–273. [in Ukr.].
8. Kryminalistyka [Forensics] : navchal'nyy posibnyk / za zah. red. YE. V. Pryakhina. L'viv: L'vDUVS, 2010. 540 s. [in Ukr.].
9. Kuz'menko, A. S. (2018) Do pytannya pobudovy kryminalistychnoyi kharakterystyky kvartyrnykh kradizhok, uchynenykh ranishe zasudzhenyi osobamy. [Concerning the construction of forensic characteristics of apartment thefts committed by previously convicted persons]. Aktual'ni pytannya teorii ta praktyky kryminalistychnoyi nauky: materialy nauk.-prakt. seminaru (Dnipro, 16 trav. 2018 r.). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. S. 98–100. [in Ukr.].
10. Matusovskyi, H. A. (1998) Struktura kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochyniv. [The structure of the forensic characteristics of crimes]. *Kryminalistyka. Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannya zlochyniv / Za red. V. YU. Shepit'ka*. Kharkiv: Pravo. S. 149. [in Ukr.].
11. Radayev, V. V. (1987) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy i yeyo ispol'zovaniye v sledstvennoy praktike [Forensic characterization of crimes and its use in investigative practice] : leksyya. Volgograd: VSSh MVD SSSR. 24 s. [in Russ.].
12. Rossinskaya, E. R. (2000) Kriminalistika. Voprosy i otvety [Criminalistics. Questions and Answers] : Ucheb. posobiye dlya vuzov. M. : YUNITI-DANA. 351 s. [in Russ.].
13. Soroka, I. V. (2016) Osoblyvosti zapobihannya kradizhok mayna hromadyan, vchynenykh nepovnolitnomy. Suchasna kryminal'no-pravova polityka Ukrainy: zakonotvorchist' ta sudova praktyka (tendentsiyi, problemy i shlyakhy yikh podolannya) [Features of prevention of theft of property of citizens, committed by minors. Contemporary Criminal Law of Ukraine: Lawmaking and Court Practice (Trends, Problems and Ways to Overcome It)] : Materialy kruhloho stolu (Dnipropetrovs'k, 22 kvit. 2016 r.). Dnipropetrovs'k: DDUVS, s. 481–483. [in Ukr.].
14. Tanasevich, V. G. & Obraztsov V. A. (1976) O krimynalisticheskoy kharakteristiki pre stupleniy. VI po izucheniyu prichyn i razrobotke mer preduprezhdeniya prestupnosti. [In the forensic characteristics of offenses. VI for the study of the causes and the development of crime prevention measures]. *M. Vyp. 25*. S. 94–104. [in Russ.].
15. Tishchenko, V. V. (2002) Korystno-nasil'stvennyye prestupleniya: Kriminalisticheskyy analiz [Self-serving violent crimes: Forensic analysis] : Monografiya. Odessa: Yuridicheskaya literatura. 360 s. [in Ukr.].
16. Tishchenko, V. V. (2008) Kryminalistychni tekhnolohiyi v teorii i praktytsi rozsliduvannya. Aktual'ni problemy derzhavy i prava [Forensic technologies in the theory and practice of investigation. Actual Problems of State and Law] : zb. nauk. prats'. Vyp. 44. Odesa: Yurydychna literatura. C. 18–24. [in Ukr.].
17. Filippov, A. G. (1984) O ponyatii i sodержanii kriminalisticheskoy kharakteristiki prestupleniy. [On the concept and content of the forensic characteristics of crimes]. *Voprosy sovershenstvovaniya metodiki rassledovaniya prestupleniy: Sb. nauch. tr. Tashkentskoy vysshney shkoly MVD SSSR*. Tashkent, s. 11–15. [in Russ.].
18. Shvydkyy, O. H. (2000) Planuvannya ta orhanizatsiya pochatkovykh slidchykh diy pry rozsliduvanni kvartyrnykh kradizhok [Planning and organization of initial investigative actions in the investigation of apartment thefts] : avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. k.yu.n. Kharkiv: Natsional'na yurydychna akademiya imeni Yaroslava Mudroho. 18 s. [in Ukr.].
19. Éksarkhopulo, A. A. (2002) Kriminalistika v skhemakh i illyustratsyyakh [Forensic science in diagrams and illustrations] : uchebnoye posobiye. SPb: Izdatel'stvo «Yuridicheskyy tsentr Press». 450 s. [in Russ.].
20. Yablokov, N. P. (1984) Obstanovka soversheniya prestupleniya kak élement ego kriminalisticheskoy kharakteristiki. *Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy* [The situation of committing a crime as an element of its forensic characteristics *Forensic characteristics of crimes*] : Sb. nauch. tr. M. S. 50–54. [in Russ.].

SUMMARY

Senko A. V. Essence of forensic description of citizens' luggage thefts committed at the airport. The article deals with some aspects of investigating theft of citizens' luggage at the airport. The features of forensic characteristics for faster investigation of the investigated category of criminal offenses-

es are considered.

The author emphasizes that the creation of a stable system is a prerequisite for the effectiveness of any activity. The process of pre-trial investigation of criminal offenses is not an exception. An important element of the methodology of investigation of a particular criminal offense is its forensic characteristics. This element allows law enforcement officials to build versions and determine the direction of criminal proceedings at its initial stage. At the same time, when investigating theft of citizens' luggage at the airport, the initial stage is in many cases crucial. It provides an opportunity to gather sufficient evidence that will be lost over time without being able to recover it. Therefore, the issue of research and development of the current forensic characteristics of the offense is important for the investigation as a whole.

It is also noted that the forensic characteristics of the citizens' luggage theft committed at the airport is a system of generalized evidence of the studied materials of the forensic practice, which reflect the connection and correlation of individual forensically significant elements that can be used in the pre-trial investigation of a specific criminal offense. The system of the designated category consists of the following elements: method of preparation, commission and concealment of a criminal offense; the subject of the assault; the situation of committing a criminal offense; a trace picture; the person of the offender; the identity of the victim.

Keywords: *theft, organization, tactics, investigative (search) actions, forensic characteristics.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-300-305

Таус М. М. ©

аспірант

Науковий керівник – к.ю.н. Рогальська В. В.

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЗГОДА ПОТЕРПІЛОГО НА УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості, укладеної за письмової згоди потерпілого. Досліджено проблему процесуального оформлення письмової згоди потерпілого на укладення прокурором угоди про визнання винуватості та подальшого розгляду такої угоди судом. Виявлено недоліки та прогалини законодавства, запропоновано можливі шляхи їх подолання для забезпечення ефективного розширення меж застосування інституту угод у кримінальному судочинстві України з дотриманням процесуальних гарантій усіх учасників кримінальних правовідносин.

Ключові слова: *кримінальне провадження, угода, угода про визнання винуватості, потерпілий, письмова згода потерпілого.*

Постановка проблеми. Інститут угоди у кримінальному судочинстві України вперше був запроваджений у 2012 році із прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Він покликаний забезпечувати також основні завдання кримінального провадження, що передбачені в ст. 2 КПК, а саме: охороняти права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження й забезпечувати швидко, повне та, найголовніше, неупереджене розслідування й судовий розгляд [1].

Разом із тим та кількість змін, які були внесені законодавцем до глави 35 КПК, свідчить про те, що зазначений правовий інститут перебуває у стані безперервного розвитку, що направлений у тому числі і на розширення засад диспозитивності кримінального провадження, зокрема шляхом надання можливості обвинуваченому та прокурору укласти угоду про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому бере участь потерпілий.

Однак вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування суддів і прокурорів дає підстави зробити висновок про те, що в ході практичного застосування вищезазначених норм у судовому провадженні виникають певні труднощі, пов'язані передусім із недосконалістю чинного кримінального процесуального законодавства, що регламентує

підстави та процесуальний порядок укладення угод про визнання винуватості.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням кримінального провадження на підставі угод присвячені наукові праці таких вітчизняних вчених, як Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, О. В. Бауліна, В. І. Боярова, В. М. Верещак, Г. П. Власової, М. Й. Вільгушинського, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, Ю. М. Дьоміна, Н. А. Орловської, О. П. Кучинської, В. Т. Нор, Д. П. Письменного, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, М. І. Хавронюка, О. Г. Яновської та ін. Проте в них не повною мірою знайшли висвітлення питання надання потерпілим письмової згоди прокурору на укладення угоди про визнання винуватості. У зв'язку з цим окреслена тема становить інтерес як із теоретичної точки зору, так і з практичної, оскільки вищезначені проблеми призводять до неоднакового застосування процесуального законодавства практичними працівниками.

Метою статті є пошук напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства, що регулює питання надання потерпілим згоди на укладення прокурором угоди про визнання винуватості.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) визначити проблемні питання, які виникають або можуть виникнути під час надання та процесуального оформлення письмової згоди потерпілого на укладення прокурором угоди про визнання винуватості, а також під час подальшого розгляду такої угоди судом; 2) виявити недоліки та прогалини кримінального процесуального законодавства, яке регламентує інститут угод у кримінальному провадженні в частині, що стосується питання здійснення судового провадження на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, у якому беруть участь потерпілі; 3) визначити напрями вдосконалення положень чинного КПК України для забезпечення більш ефективного застосування положень, якими врегульований інститут угод у кримінальному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. За нормами чинного КПК України, у кримінальному провадженні можна укласти лише два види угод: про примирення та про визнання винуватості [1]. Проте відразу слід зауважити, що обидва із зазначених видів угод істотно різняться між собою як за своєю суттю, так і за функціональним призначенням.

Так, угода про визнання винуватості передбачає спільні перемовини її сторін (підозрюваний, обвинувачений і захисник – з одного боку, прокурор – з іншого) щодо визнання вини у вчиненні правопорушення та відшукання компромісу у визначенні покарання [2]. Отже, можна дійти висновку, що сутність такої угоди полягає в досягненні компромісу між сторонами, предметом якого є обсяг пред'явленого обвинувачення та міра покарання за цим обвинуваченням.

Натомість угода про примирення має зовсім відмінну сутність. Із самої назви логічно випливає, що результатом цього виду угод є повне вичерпання конфлікту між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим і відсутність у потерпілого будь-яких претензій щодо завданої йому шкоди. Як об'єктивно зазначив Р. В. Новак, інститут угоди про примирення суттєво розширив шляхи реалізації принципу диспозитивності, оскільки учасників кримінального провадження наділяють можливостями самостійно обирати способи захисту своїх прав [3]. Розвиваючи цю думку, доцільно зауважити, що, дійсно, у ході реалізації права на укладення угоди про примирення відповідні процесуальні повноваження сторони здійснюють без можливості втручання інших суб'єктів. До того ж ч. 1 ст. 469 КПК наділяє правом ініціативи на укладення угоди про примирення лише потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого, а у провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, така ініціатива надається виключно потерпілому та його представникам.

Порівняно з можливостями укладення іншого виду угод, законодавець значно обмежив випадки, коли у кримінальному провадженні можливо укласти угоду про примирення, зокрема щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. На нашу думку, це було зроблено задля збереження певного процесуального контролю над здійсненням кримінального судочинства в цих категоріях злочинів, шляхом посилення процесуальної ролі державного обвинувачення порівняно з роллю потерпілої особи. Однак поряд зі встановленим законодавчим обмеженням на укладення угоди про примирення у провадженнях за тяжкими та особливо тяжкими злочинами протягом тривалого часу діяло правило, котре не дозволяло взагалі укладати угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях за участю потерпілих осіб. Таким чином, у кримінальних провадженнях

щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, у яких бере участь потерпілий, укладення будь-якої угоди взагалі не видавалося можливим, незважаючи на те, що певні компроміси між сторонами могли мати місце, оскільки Кримінальний кодекс України [4] передбачає чимало діянь, віднесених до тяжких та особливо тяжких злочинів, у яких може мати місце участь потерпілого.

На практиці здійснення таких дій на стадії судового провадження досить часто відбувається за активної процесуальної позиції потерпілого, особливо що стосується питань призначення покарання та відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, де він висловлює свою думку, яка, поміж іншим, має бути врахована судом під час прийняття остаточного рішення у кримінальному провадженні. Підсумовуючи, вважаємо, що відсутність законодавчої можливості укладення угод у певних категоріях кримінальних проваджень не сприяла розвитку засади диспозитивності, що регламентована у ст. 26 КПК України.

Однак після внесення змін до КПК України у березні 2017 року [5] можливості застосування інституту угоди були істотно розширені, зокрема з'явилася можливість укласти угоду про визнання винуватості у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, якими завдана шкода не тільки державі чи суспільству, а також окремим особам, тобто у провадженнях, у яких бере участь потерпілий або декілька потерпілих. Проте надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди стало обов'язковою умовою її укладання. Тим самим законодавець запровадив нові правила кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості, у процесі укладення якої опосередковано може брати участь потерпілий.

До того ж аналіз процесуальних норм, що містяться в абз. 5 ч. 4 ст. 469 КПК, дає переконливі та обґрунтовані підстави стверджувати, що укладення угоди про визнання винуватості, за письмовою згодою потерпілого, відтепер видається можливим у будь-якому кримінальному провадженні, у якому бере участь потерпілий, навіть щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, у яких наявні процесуальні заборони на укладення угоди про примирення.

Вважаємо за необхідне також зазначити, що положення вищенаведеної норми містять загальне правило, за яким угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена тільки у провадженнях щодо тих кримінальних правопорушень, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Натомість ця ж норма одночасно містить і виняток із зазначеного правила, за умовами якого не допускається укладення угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, окрім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Отже, ми повністю підтримуємо думку І. В. Глов'юк та її цілком обґрунтований висновок, що законодавчі умови укладення угоди сформульовані таким чином, що не відповідають вимогам юридичної визначеності, оскільки чинна редакція абз. 5 ч. 4 ст. 469 КПК містить у собі два взаємовиключні положення [6].

З одного боку, вищезазначені зміни, що були внесені до кримінально-процесуального законодавства, значно розширили межі застосування інституту угоди у кримінальному судочинстві, а з іншого – запровадили нову процесуальну умову у вигляді письмової згоди потерпілого на укладення прокурором угоди про визнання винуватості. Її застосування на практиці викликало чимало проблем та дискусійних питань як у науковців, так і у практиків, особливо під час судового розгляду, що, на нашу думку, обумовлює необхідність удосконалення кримінально-процесуального законодавства в цій частині. Вважаємо за необхідним розглянути їх більш детально.

Так, відповідно до норм чинного КПК, згода потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості подається в письмовій формі та адресується прокурору, проте законодавець не регламентував жодних вимог до її змісту. Так само у КПК відсутні норми, які б регламентували умови надання потерпілим такої згоди та визначали його процесуальні права та обов'язки в разі надання такої згоди тощо. Окрім того, надання потерпілим такої згоди на сьогодні не створює жодних обов'язків ані у прокурора, ані у підозрюваного чи обвинуваченого укласти таку угоду у кримінальному провадженні, оскільки навіть за наявності згоди потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості інші учасники, які є її сторонами, можуть і не дійти згоди щодо основних умов угоди або відмовитися від її подальшого укладення або затвердження її в судовому порядку.

Законодавчі вимоги до змісту угоди про визнання винуватості, котрі визначені у

ст. 472 КПК, передбачають також обов'язкову наявність в угоді її реквізитів, проте їх вичерпний перелік не передбачає зазначення жодних положень, що стосуються прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, зокрема: розміру, обов'язку та умов відшкодування шкоди потерпілому; можливості висловити потерпілому свою позицію щодо правильності встановлених обставин кримінального правопорушення, види та міри покарання, яке підлягає призначенню обвинуваченому тощо.

Процесуальні особливості судового провадження на підставі угод унормовані положеннями ст. 474 КПК та передбачають пріоритетність розгляду укладеної угоди, що, у свою чергу, обумовлює невідкладне закінчення досудового розслідування, якщо угоди було досягнуто саме на цьому етапі провадження, або ж зупинення здійснення будь-яких процесуальних дій у судовому провадженні та невідкладний перехід до розгляду угоди у разі, якщо угоду укладено в ході судового провадження. Отже, у разі отримання судом підписаної сторонами угоди він має право розглядати лише цю угоду і не може переходити до розгляду інших питань кримінального провадження, не пов'язаних із розглядом угоди.

Як бачимо із законодавчих вимог, котрі містяться в ч. 2 ст. 474 КПК, розгляд щодо угоди відбувається у підготовчому судовому засіданні за обов'язкової участі її сторін, із повідомленням інших учасників судового провадження, але відсутність яких не є перешкодою для розгляду. Таким чином, участь потерпілого під час розгляду угоди про визнання винуватості, яка укладена за його письмовою згодою прокурором із підозрюваним чи обвинуваченим, формально не є обов'язковою. Отже, суд може й не вживати заходів для з'ясування поважності причин відсутності потерпілого у підготовчому судовому засіданні та приймати з цього питання відповідні процесуальні рішення.

Відповідно до ч. 6 ст. 474 КПК, суд зобов'язаний пересвідчитися, що сторони уклали угоду в добровільному порядку, а в разі необхідності має право на такі дії: 1) витребувати документи, зокрема скарги учасників сторони захисту та рішення за наслідками їх розгляду; 2) викликати осіб у судові засідання та їх опитувати. Тобто, в межах розгляду угоди суд наділяється правом щодо витребування та дослідження будь-яких документів, але лише задля з'ясування добровільності укладення її сторонами.

Відповідно до ч. 7 ст. 474 КПК, суд повинен перевірити угоду на відповідність вимогам законодавства, у тому числі і КПК. Проте глава 35 КПК не містить спеціальних норм, які б визначали повноваження суду під час здійснення перевірки угоди на предмет її відповідності вимогам закону. На нашу думку, у таких випадках суд повинен керуватися загальними положеннями судового розгляду, що передбачені у главі 28 КПК, а саме: задля встановлення відсутності підстав для відмови в затвердженні угоди суд має дослідити необхідні для цього матеріали провадження. Із цією метою він може витребувати їх у прокурора, а в разі необхідності з'ясувати додатково в інших учасників кримінального провадження їхню думку щодо можливості затвердити угоду.

Отже, розглядаючи в судовому засіданні угоду про визнання винуватості у кримінальному провадженні, у якому беруть участь потерпілі, суд, на нашу думку, в обов'язковому порядку повинен: 1) перевірити, чи отримав прокурор письмову згоду від усіх потерпілих щодо укладення цієї угоди; 2) з'ясувати, чи подавали потерпілі або інші особи цивільний позов до обвинуваченого і чи має потерпілий до обвинуваченого певні претензії матеріального та/або морального характеру; 3) з'ясувати думку потерпілого щодо правильності кваліфікації дій обвинуваченого, доведеності його вини тощо. У разі встановлення судом, що потерпілий у певній частині не погоджується з умовами угоди про визнання винуватості, на укладення якої він надав прокурору письмову згоду, зокрема не погоджується з викладенням фактичних обставин кримінального правопорушення, кваліфікацією дій обвинуваченого, а також із узгодженням сторонами угоди покаранням, суд, на нашу думку, не має права затверджувати таку угоду про визнання винуватості, оскільки в разі затвердження будуть істотно порушені права потерпілого.

Окрім того, достатньо важливою, на наш погляд, видається проблема, котра полягає у позбавленні потерпілого права апеляційного оскарження вироку суду, ухваленого на підставі угоди про визнання винуватості. Частина четверта ст. 394 КПК значно звужує підстави оскарження в апеляційному порядку вироку на підставі угоди про визнання винуватості, при цьому визначає вичерпне коло суб'єктів апеляційного оскарження такого вироку, до яких відносить потерпілого. Гадаємо, позбавлення потерпілого права оскаржити судові рішення у провадженні, у якому він брав участь, не відповідає основним засадам судочинства, визначеними у ч. 2 ст. 129 Конституції України [7], до

яких віднесено, зокрема, забезпечення права на апеляційний перегляд справи.

Висновки. Процесуальне законодавство, що унормовує процедури здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості, підлягає суттєвому вдосконаленню. Відсторонення потерпілого, після отримання прокурором від нього письмової згоди на укладення угоди про визнання винуватості, від процедур укладення угоди про визнання винуватості, обмеження його процесуальних прав під час судового провадження з розгляду такої угоди, у тому числі й щодо апеляційного оскарження, видається неприйнятним, оскільки призводить до істотного порушення його прав як учасника кримінально-процесуальних правовідносин. Як шляхи подолання прогалин у процесуальному законодавстві, що регулює процедури здійснення кримінального провадження на підставі угод, доцільно ініціювати внесення змін до глави 35 КПК, якими необхідно:

- 1) встановити вимоги до форми та змісту письмової згоди потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості;
- 2) визначити умови надання потерпілим такої згоди;
- 3) передбачити процесуальні можливості потерпілого законно впливати, у власних інтересах, на зміст угоди про визнання винуватості, укладеної за його згодою;
- 4) законодавчо закріпити право потерпілого на апеляційне оскарження вироку суду на підставі угоди про визнання винуватості, укладеної за його згодою, передбачивши відповідні підстави та межі такого апеляційного оскарження;
- 5) у ст. 474 КПК передбачити обов'язок суду під час здійснення судового провадження на підставі угоди з'ясувати, чи добровільно надавалася потерпілим згода на укладення угоди про визнання винуватості, чи підтримує він укладену за його згодою угоду, чи розуміє він процесуальні наслідки укладення такої угоди тощо.

Вважаємо, що усунення зазначених у цій статті прогалин кримінального процесуального законодавства України позитивно відобразиться на судовій практиці з розгляду кримінальних проваджень на підставі угод.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 20.05.2019).
2. Довбенко К. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України. *Молодий вчений*. 2017 № 4(44). С. 303-306.
3. Новак Р. В. Поняття, зміст і значення угоди про примирення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 5, т. 3. С. 182-186.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2012 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print> (дата звернення 02.07.2019).
5. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16 березня 2017 р. № 1950-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19#n37> (дата звернення 02.07.2019).
6. Гловюк І. В. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф.* (10 листопада 2017 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 40-42 [Електронний ресурс]. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_10_11_2017.pdf (дата звернення 21.01.2020).
7. Конституція України від 26 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print> (дата звернення 14.11.2019).

Надійшло до редакції 28.01.2020

References

1. Kryminalnyi procesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VIII. [The Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 20.05.2019). [in Ukr.].
2. Dovbenko, K. O. (2017) Uhoda pro vyznannia vynuvatosti u kryminalnomu protsesi Ukrainy. [An agreement on the guilty plea in the criminal process of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. № 4(44). S. 303-306. [in Ukr.]. [in Ukr.].
3. Novak R. V. Poniattia, zmist i znachennia uhody pro prymyrennia u kryminalnomu provadzhenni. [The concept, content and meaning of a reconciliation agreement in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Hersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2014. № 5, t. 3. S. 182-186. [in Ukr.].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2012 r. № 2341-III. [The Criminal Code of

Ukraine of April 5, 2012 No. 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print> (data zvernennia 02.07.2019). [in Ukr.].

5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho procesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia mehanizmv zabezpechennia zavdan kryminalnoho provadzhennia» vid 16 bezniznia 2017 r. № 1950-VIII. [The Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Mechanisms for Ensuring the Challenges of Criminal Proceedings" of 16 March 2017 No. 1950-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19#n37> (data zvernennia 02.07.2019). [in Ukr.].

6. Hloviuk, I. V. (2013) Ukladennia uhod pro vyznannia vynuivatosti: okremi pytannia u konteksti onovlennia zakonodavstva. *Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnyh umovah* [Conclusion of plea agreements: separate issues in the context of updating legislation. *Crime Theory and Practice in Modern Conditions*] : zbirnyk tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (10 lystopada 2017 roku). Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnih sprav. S. 40-42. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_10_11_2017.pdf (data zvernennia 21.01.2020). [in Ukr.].

7. Konstytutsiia Ukrainy vid 26 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine of June 26, 1996] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/print> (data zvernennia 14.11.2019). [in Ukr.].

SUMMARY

Taus M. M. Victim's consent to conclude a plea agreement as a tool to widen the scope of the institution of the agreement in criminal proceedings: certain aspects. The article deals with topical issues of criminal proceedings on the basis of the plea agreement concluded on the basis of the written consent of the victim in this criminal proceedings and identifies the main problems of the application of criminal procedural law in the execution of criminal proceedings on the basis of agreements.

The author analyzes the issue of extending the limits of application of the institute of agreements in criminal proceedings of Ukraine by applying the institute of plea agreement in criminal proceedings in which the victim participates, in particular in cases when concluding an agreement on reconciliation between the victim and the accused is not allowed.

The article analyzes the problematic issues of procedural registration of the victim's written consent for conclusion by the prosecutor of the plea agreement and further consideration of such agreement by the court. The author of the article identifies the main shortcomings and gaps of the current criminal procedural legislation, in part, which regulates the implementation of court proceedings on the basis of a plea agreement concluded with the written consent of the victim, as well as possible ways of overcoming the identified legislative problems found. agreements in criminal proceedings of Ukraine and ensuring the protection of procedural rights of participants in criminal proceedings in the implementation court proceedings based on agreements.

In particular, the author drew attention to the lack of procedural rules that should ensure the effective use of victims' procedural rights and protection of legitimate interests in court proceedings on the basis of a plea agreement. The author draws particular attention to the shortcomings of the procedural legislation, which led to the actual deprivation of the victim's right to appeal against the sentence on the basis of the plea agreement concluded with his written consent.

Keywords: *criminal proceedings, agreement, plea agreement, victim, victim's written consent.*

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗИЯ

на методику по расчету затрат на стадии досудебного расследования, подготовленную коллективом авторов Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

На современном этапе развития общества проблема исследования преступности является чрезвычайно важным вопросом, выходящим за пределы научных дискуссий и привлекающим широкое внимание общественности. Об этом свидетельствуют глобальные показатели роста и организованного характера преступности, количество жертв посягательств, которые в совокупности являются детерминантами роста «цены преступности».

Отсутствие четкого осознания понятия и содержания прямых и косвенных издержек от преступности, социальных последствий для общества – это вопрос не только эффективной защиты прав потерпевших, но и эффективности функционирования правоохранительной системы в целом, разработки экономически обоснованных, разумных и своевременных мер борьбы с преступлениями. В связи с этим, является чрезвычайно своевременной представленная на рецензирование методика, подготовленная коллективом авторов Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, посвященная проблеме расчета затрат на стадии досудебного расследования.

Проведенное нами изучение всех аспектов указанной методики свидетельствует, что в процессе исследований авторами осуществлен анализ мирового опыта по оценке экономической стороны преступности, проведена аналитическая работа по сбору, обобщению и систематизации большого массива информации с широким географическим охватом данных исследований. В результате, авторами справедливо подчеркивается тот факт, что в мировом сообществе нет общепринятой классификации затратной части преступлений и единой универсальной методологии расчета экономического ущерба в зависимости от вида преступления и его стадий (например, издержки, связанные с ожиданием преступления и издержки, образуемые после совершения преступления). Акцентируется внимание на том, что понятие «цена преступности» принимает в настоящее время состояние устойчивого термина, однако при этом указывается на существование различных подходов к рассмотрению и содержанию понятийного аппарата.

Авторами на системном уровне проанализированы различные подходы к определению «цены» преступности. В частности, в позитивном контексте интересны представленные в методике подходы к проведению исследований в зависимости от различных видов устанавливаемых и исчисляемых потерь от преступлений. Исследованы методики, позволяющие учитывать отдельно взятые процессуальные издержки; расходы, связанные с уголовным судопроизводством; расходы на содержание уголовно-исполнительной системы и расходы на исполнение наказания и др. Проведенные изыскания позволили авторам выявить различия и установить многообразие в подходах и решениях. Исследователи указывают на важность формализации и разработки общепринятой классификации вреда.

В предложенной методике отмечается, что для выполнения функций по обеспечению правопорядка государством выделены специальные структуры: СЭР, Национальное бюро по противодействию коррупции и другие, издержки которых должны покрываться государством. Для определения совокупных издержек, а также с целью проведения дальнейших исследований были выделены шесть видов расходов:

- 1) заработная плата всех служащих, непосредственно занимающихся противодействием преступности;
- 2) расходы на содержание сотрудников и пр.;

- 3) расходы на обеспечение деятельности;
- 4) коммунальные расходы;
- 5) связь;
- 6) прочее.

Принимая во внимание, что основная функция правоохранительных органов заключается в выявлении и расследовании преступлений, авторы методики напрямую связывают ущерб от преступлений и материальные затраты на содержание правоохранительных органов. В тоже время, в ходе исследований отмечается, что сумма процессуальных издержек находится на минимально допустимом уровне. В частности, в 2018 году она составила 0,6 % от выделенных сумм на содержание органов внутренних дел и суда, что, по мнению авторов, является недостаточной. Более того, существенная доля заявленных сумм процессуальных издержек были судом оставлены без удовлетворения. Такая ситуация связана с тем, что расходы государства на предупреждение преступности имеют просчитываемый и открытый характер, в тоже время аналогичные расходы по юридическим и физическим лицам носят частный характер, при этом отсутствует статистическая информация.

Особый интерес представляет проведенный в рамках исследования анализ судебно-следственной практики, а также составление реестра процессуальных действий (148), имеющих свою форму фиксации в виде составляемых процессуальных документов (протокола, постановления, уведомления и т.д.). Данные процессуальные документы были классифицированы на две группы:

1-я группа документов, в которых фиксируется время начала и окончания действия (протоколы);

2-я группа документов, в которых не фиксируется время начала и окончания действия (рапорты, постановления, протоколы разъяснения прав и т.д.).

Временные затраты по первой группе четко зафиксированы в протоколах, а по второй группе временные затраты были определены методом анкетирования с последующим усреднением данных.

В процессе проведения исследований авторы делают акцент на невозможности оценки нематериальных издержек вследствие отсутствия их статистического учета.

Следует отметить, что авторами проведена системная работа по определению структуры правонарушений и выполнена оценка по вопросу возмещения причиненного ущерба по результатам компаративного анализа статистической отчетности органов МВД и судов Республики Казахстан. Было установлено, что сумма ущерба, возмещенная до вынесения приговора, составляет 0,11%, что является очень незначительной, а органами досудебного расследования принимаются недостаточные меры по возмещению причиненного ущерба. Кроме того, имеющиеся результаты исследования позволили установить, что органы досудебного расследования занижают фактические суммы ущерба по делам, направленным в суд.

Авторами методики рассчитаны средние затраты государства на производство досудебного расследования в виде выплат заработной платы.

Представленная формула расчета стоимости 1 часа работы участкового инспектора включает такие основные статьи расходов:

- 1) заработная плата – рассчитывается как средняя арифметическая величина;
- 2) канцелярские принадлежности – учитываются как основные расходные материалы, затрачиваемые на изготовление одного тома уголовного дела.

На наш взгляд, в процессе исследований была обозначена лишь минимальная пороговая величина реальных экономических затрат, поскольку не были учтены непредвиденные расходы инспекторов, а также другие виды расходов. Было бы целесообразным предусмотреть такие расходы и ввести корректирующие коэффициенты, в частности, по коэффициенту непредвиденных расходов $k = 1,1$ (до 10% от учтенной суммы) и по другим видам затрат $k = 1,08$ (также в пределах от 3 до 8%).

Учитывая один из высказанных авторами выводов о том, что установленный законодательством перечень процессуальных издержек не отражает действительные прямые затраты государства на расследование выявленных уголовных правонарушений, целесообразно рекомендовать ввести в предложенную формулу расчетов процессуаль-

них издержек дополнительные составляющие. Такими составляющими могут быть показатели амортизации основных фондов, затраты на их восстановление и модернизацию, затраты на энергоресурсы и др.

Позитивно оценивая представленную на рецензирование методику, подготовленную специалистами Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, подчеркнем, что поэтапное расширение перечня процессуальных издержек с целью максимального возмещения затрат государства, а также практическое внедрение данной методики в практику деятельности правоохранительных органов позволит учесть существующие недоработки законодательных органов и обеспечит возмещение вынужденных расходов на уголовное судопроизводство в Республике Казахстан.

*Рецензия рассмотрена и утверждена на заседании кафедры
финансово-экономической безопасности факультета экономико-правовой
безопасности Днепропетровского государственного университета внутренних дел,
протокол от 1 октября 2019 г., № 2*

*Профессор кафедры
финансово-экономической безопасности
доктор экономических наук, доцент
Юрий ПАРШИН*

*Заведующий кафедрой
финансово-экономической безопасности
кандидат юридических наук, доцент
Дмитрий САНАКОЕВ*

(Днепропетровский государственный университет внутренних дел)

РЕЦЕНЗІЯ

**на монографію доцента кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
кандидата філологічних наук Царьової Ірини Валеріївни
«Сучасний український юридичний текст:
лексико-дериваційна структура».**

Вибір юридичних текстів як об'єкта дослідження не випадковий. Вони відіграють величезну роль у сучасному світі та є невід'ємним елементом правової культури суспільства. За останній час з'явилось чимало досліджень текстів правничого змісту, результати аналізу яких відзначається багатоаспектністю й глибиною проникнення в їхню структуру. Юридичні тексти відрізняються різноманітністю видів і яскравими мовними особливостями. Вивчення концепції опису системної моделі дериваційного простору слова як багатовимірної, динамічної структури сучасного українського юридичного тексту є актуальним для сучасного українського мовознавства. Параметризація юридичних текстів, установлення закономірностей формування, набування ними нетипових ознак, моделювання форми вираження і внутрішньої організації сприяє пізнанню дії мовних механізмів, а також тенденцій розвитку мовної системи загалом. Власне, у цьому руслі й виконана монографія І. В. Царьової.

Пропонована робота має чітку логічну структуру, складається зі вступу, 5 розділів, до кожного з яких подано висновки, загальні висновки, список використаних джерел і літератури. І. В. Царьова демонструє обізнаність у галузі як української, так і зарубіжної лінгвістичної думки стосовно поставлених проблем, чітко простежує розвиток ідей в опрацюванні юридичних текстів. Парадигма наукових пошуків від аналізу окремих мовних явищ успішно трансформується в їхній синтез.

У монографії автор ставить завдання апробувати методику дериватологічного аналізу на матеріалі сучасного українського юридичного тексту. І. В. Царьова прагне показати юридичний текст в усій антиномічній складності, єдності і різноманітності, адже такі тексти характеризуються універсальною структурою прагматичних правил використання мови в ситуативному контексті визначення права, а складові показники

представляють собою кліше, які слугують вираженню перформативності, модальності в нормативних судженнях. Авторка трактує зовнішню *детермінаційність* як ефект самодетермінації лексичної системи сучасного українського юридичного тексту. Теоретико-методологічною основою рецензованої праці слугували фундаментальні наукові дослідження мовознавчого, логіко-філософського, семіотичного, лінгвокогнітивного спрямування у їхньому інтегративному осмисленні і застосуванні, оскільки явища, які характеризуються нелінійністю, певною хаотичністю, дифузністю, за визначенням є надзвичайно складними об'єктами для систематизації і потребують застосування відповідної комплексної новітньої методології.

Монографія постає узагальненим підсумком виконаного дослідження щодо можливостей побудови функційно-динамічної моделі лексичної деривації в її системному варіанті. Це створює координувальну базу для подальшого багатоаспектного вивчення представлених у роботі форм деривації на матеріалі всього словникового складу української мови, а також для вивчення інших сфер лексичної деривації: суплетивної, синонімічних та інших парадигматичних зв'язків різнокореневих слів, синкретичних галузей словотвірної деривації.

Безумовно новітнім є обґрунтування універсальності дериваційних зв'язків, що дали змогу під час вивчення юридичного тексту враховувати особливості динамічного функціонування слова. Обрана автором методологія й категоріально-понятійний інструментарій відповідають рівню сучасних лінгвістичних досліджень і поставленим у роботі завданням.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що поставлена мета загалом досягнута, робота є завершеною науковою працею, що засвідчує вміння автора обстоювати в руслі запропонованої парадигми власні погляди на об'єкт дослідження. Практичне значення здобутих результатів полягає у перспективі використання матеріалів рецензованої монографії у нормативних курсах і в розробці та впровадженні нових спецкурсів з лінгвістики тексту, дискурсології, прагматики.

Робота має, безумовно, оригінальний характер, виконана на високому науково-теоретичному рівні. Монографія І. В. Царьової заслуговує на схвалення Вченої ради університету та рекомендації до друку.

Федурко М. Ю.

*доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
філологічних дисциплін
та методики їх викладання
у початковій школі
(Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка)*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРОТЯГОМ І КВАРТАЛУ 2020 РОКУ

➤ 30-31 січня 2020 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ було проведено II (обласний) етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України.

Під час урочистого відкриття конкурсу, про що оголосила директорка Малої академії наук Наталія Тягло, зі словами привітання до присутніх звернувся голова Дніпропетровської обласної ради Святослав Олійник. «Сьогодні я вперше присутній на цьому заході. Дуже радий, що маємо реальні наукові дослідження, а це означає, що ми досягаємо ключової мети – активізації інтелектуального потенціалу Дніпропетровської області. В першу чергу для нас наразі важливі дослідницькі роботи в частині вивчення історії, природи, а також глибинного розуміння генофонду нашого краю», – підкреслив С.В. Олійник.

До юних науковців звернувся ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Андрій Фоменко. «Дуже приємно бачити вас у цій залі та розуміти, що конкурс проходить безпосередньо у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ. Це Alma Mater Малої академії наук. Наша суспільна праця

триває упродовж 7 років. Ми докладаємо всіх зусиль, аби Мала академія наук невпинно розвивалася. Учасникам бажаю не зупинятися на досягнутому, рухатися лише вперед», – зазначив А.С. Фоменко.

У рамках наукового конкурсу 162 учні загальноосвітніх шкіл області писали контрольні роботи та презентували результати власних досліджень у 4-х відділеннях: історія, філософія, суспільствознавство, науки про Землю.

30 січня у визначено переможців конкурсу наукового відділення філософії та суспільствознавства. Представити на розсуд журі результати наукових досліджень мали змогу слухачі секцій правознавства, журналістики та педагогіки.

До проведення конкурсу-захисту Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ долучився вже всьоме. Так, саме науково-педагогічні працівники університету забезпечують роботу секції «Правознавства» – від проведення установчої сесії до визначення переможців.

У секції «Правознавства» свої дослідження захищали 14 школярів-переможців II етапу конкурсу з усієї Дніпропетровської області. Голова журі секції – проректор ДДУВС, д.ю.н., проф., заслужений юрист України Лариса Наливайко, члени журі – професор кафедри загальноправових дисциплін д.ю.н., доц Ірина Грицай та старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Євгенія Касяненко.

За результатами оцінок журі: III місце вибороли: Крістіна Абусова (м. Кривий Ріг), Марія Горбаренко (м. Кам'янське), Анна Коршун (м. Кривий Ріг), Олена Кравчук (м. Дніпро), Геннадій Терещенко (м. Кривий Ріг); II місце – Анна Ночовка (м. Дніпро).

Переможцем II (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України стала Марія Шафранова (м. Кривий Ріг).

Конкурс традиційно відбувається серед слухачів 12-и наукових відділень та 65-и секцій. Переможці II етапу представлятимуть Дніпропетровщину на III (всеукраїнському) етапі конкурсу. За свої наукові досягнення фіналісти II етапу отримають обласну іменну стипендію, яка щорічно виділяється Дніпропетровською обласною радою.

➤ **28 лютого 2020 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбулася XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні». Участь у ній взяли правники, науковці, адвокати, представники громадських організацій, студенти.**

Розпочалася науково-практична конференція із підписання меморандуму про співпрацю між Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ та громадською організацією «Запорізька обласна організація Союзу юристів України». Підписантами з обох сторін виступили проректорка ДДУВС Лариса Наливайко та директор громадської організації Валерій Біленко. За результатами передбачається розширення співробітництва з професійною спільнотою юристів.

Учасниками науково-практичної конференції зокрема стали представники Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро), судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду, а також представники Придніпровського наукового центру Національної академії наук України і МОН України та Національної школи суддів України.

На конференції були представлені 13 закладів вищої освіти, серед яких – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Черкаський державний технологічний університет, Західноказахстанський державний університет, Одеська державна академія будівництва та архітектури, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Міжрегіональна академія управління персоналом, Харківський національний університет внутрішніх справ та ін.

Для участі в конференції було подано роботи близько 150 правників та науковців. Вони висловлювали пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів.

За результатами науково-практичної конференції було розроблено резолюцію стосовно постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими проводиться єдиний державний кваліфікаційний іспит для здобуття ступеня магістра».

➤ За традицією напередодні відзначення дня заснування навчального закладу щорічно, протягом лютого-березня проводиться **Всеукраїнський конкурс на краще правниче видання**. Конкурс започатковано у 2018 р., його засновниками є Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ та Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників».

6 березня 2020 року рішенням конкурсної комісії визначено переможців конкурсу:

у номінації «Підручники»:

- I місце:** Трудове право України: підручник / Бортник С.М., Мельник К.Ю., Могілевський Л.В. та ін. Харків : ХНУВС, 2019. 408 с. (*Харківський національний університет внутрішніх справ*)
- II місце:** Баранов П.М., Шевченко С.В., Коротаєв В.М. Гемологія: діагностика, диязайн, обробка, оцінка самоцвітів : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Журфонд, 2019. 210 с. (*Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*)
- III місце:** Грибан В.Г., Мельников В.Л., Хрипко Л.В., Казначеев Д.Г. Фізичне виховання : підручник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 232 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

у номінації «Навчальні посібники»:

- I місце:** Андрусів У.Б., Верба-Сидор О.Б., Верхола Ю.В. та ін. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 404 с. (*Львівський державний університет внутрішніх справ*)
Конституційне право у тестових завданнях: навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. унів. внутр. справ, 2019. 436 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)
- II місце:** Адашис Л.І. Правові засади самоврядування. Муніципальне право : навчальний посібник у визначеннях і схемах. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. 272 с. (*Університет митної справи та фінансів*)
Піддубна Д.С. Правове регулювання органічного господарювання : навчальний посібник. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2017. 679 с. (*Донецький юридичний інститут МВС України*)
Березняк В.С., Павлова Н.В., Паустовська Н.К. та ін. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального провадження за законодавством України та Республіки Молдова : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2019. 310 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)
- III місце:** Зозуля Є.В., Туренко О.С., Іванов І.В. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Херсон : Олді-Плюс, 2019. 308 с. (*Донецький юридичний інститут МВС України*)
Шалгунова С.А., Скок О.С., Шевченко Т.В. та ін. Кримінальне право: загальна частина: навчальний посібник. Херсон : Айлант, 2019. 296 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)
Вишня В. Б., Гавриш О. С., Рижков Е. В. Основи інформаційної безпеки : навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 128 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)
Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційне право: навч. посібник. Київ : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с. (*Київський університет імені Бориса Грінченка*)

у номінації «Монографії»:

- I місце:** Шаптала Н.К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія. Київ : Логос, 2018. 385 с. (*Національна академія внутрішніх справ*)
- II місце:** Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямком інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності : монографія / авт. кол. за ред. проф. Хомутенко В.П., к.ю.н. Костіна О.Ю. Одеса

: Одеськ. нац. екон. ун-т ; Одеськ. НДЕКЦ МВС України, 2017. 276 с. (*Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*)

Лубенець І.Г. Насильство (булінг) у шкільному середовищі: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : монографія. Харків : Мачулін, 2018. 278 с. (*Державний науково-дослідний інститут МВС України*)

III місце: Протидія терористичній діяльності: кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти : монографія / кол. авт. ; за ред. О.В. Шамари. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 468 с. (*Національна академія прокуратури України*)

Домбровська С.М., Нікіпелова Є.М., Помаза-Пономаренко А.Л. Уніфікація правового механізму України та Республіки Польща щодо зміцнення національної безпеки : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2019. 256 с. (*Національний університет цивільного захисту України*)

Коваленко А.В. Розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів: монографія. Сєверодонецьк: ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 268 с. (*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*)

у номінації «Навчально-методичні видання»:

I місце: Теорія та практика правозастосування: навчально-методичний комплекс (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*):

1) Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 252 с.

2) Бібліографічний покажчик для написання наукових робіт з навчальної дисципліни «Теорія та практика правозастосування» (для студентів юридичного факультету та Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 172 с.

3) Теорія та практика правозастосування: методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять (для слухачів магістратури юридичного факультету) / Л. Р. Наливайко, А.О. Рибалкін, О.С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 100 с.

4) Теорія та практика правозастосування: методичні рекомендації для для самостійної та індивідуальної роботи (для слухачів магістратури юридичного факультету) / Л.Р. Наливайко, Р.З. Голубутовський, Є.В. Касяненко, О.С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 144 с.

II місце: Документування та викриття діяльності організованих злочинних груп, пов'язаної з мінімізацією доходів та легалізацією коштів : методичні рекомендації / Кокарев І.В., Рибальченко Л.В., Рижков Е.В. та ін. Дніпро : ДДУВС, 2019. 32 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

III місце: Філіпенко Т.В., Філіпенко А.С. Фінансове право у схемах: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2018. 154 с. (*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Виявлення слідів рук за допомогою магнітного порошку «Трифолін» : інформаційний лист / уклад.: Кожевніков В.В., Подупейко В.М., Семененко Д.В. та ін. Черкаси: Черкаський НДЕКЦ МВС, 2019. 17 с. (*Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*)

у номінації «Науково-практичні видання»:

I місце: Провокація вчинення злочину: практика Європейського суду з прав людини та національних судів : науково-практичний посібник / кол. авт. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 118 с. (*Національна академія прокуратури України*)

II місце: Литвинов О.М., Орлов Ю.В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків: Право, 2019. 278 с. (*Харківський національний університет внутрішніх справ*)

Практикум з тактичної підготовки поліцейських / О.Г. Комісаров, В.Я. Покайчук, В.Д. Поливанюк та ін. Дніпро : ДДУВС, 2018. 156 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

III місце: Мінченко С.І., Попов Г.В., Арушанян К.К. та ін. Діяльність прокурора щодо запобігання та протидії домашньому насильству : науково-практичний посібник. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 104 с. (*Національна академія прокуратури України*)

Діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України щодо протидії злочинам, які вчиняються із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій науково-практичні рекомендації / Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, В.М. Комарницький, М.В. Кривонос. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2019. 110 с. (*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*)

у номінації «Довідкові видання»:

I місце: Об'єкти права інтелектуальної власності Державного науково-дослідного інституту МВС України : Науковий довідник / упоряд. Вербенський М.Г., Криволапчук В.О., Проценко Т.О. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2018. 422 с. (*Державний науково-дослідний інститут МВС України*)

Судово-експертне право : хрестоматія у 4 т. систематизов. зб. норм.-прав. актів ; за заг. ред. Р.С. Кіріна та В.М. Коротаєва. Дніпро : Дніпропетровський НДЕКЦ, 2019. (*Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*)

II місце: Дії поліції у разі виявлення зброї та вибухових пристроїв або слідів їх застосування : довідник / кол. авт. за заг. ред. С.С. Чернявського, О.Г. Рувіна, Б.Б. Теплицького. Київ : НАВС, 2019. 148 с. (*Національна академія внутрішніх справ*)

Збірник нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків / Уклад.: д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко, д.ю.н., доц. І.О. Грицай. Дніпро : ДДУВС, 2019. 328 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

III місце: Окремі технічні засоби військових спецпідрозділів та спецпідрозділів правоохоронних органів: види, класифікація, правове забезпечення : навчально-довідковий посібник / Вербенський М.Г., Криволапчук В.О., Проценко Т.О. та ін. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2016. 310 с. (*Державний науково-дослідний інститут МВС України*)

Збірник нормативно-правового регулювання фінансово-економічної безпеки держави Упоряд. : Кубецька О.М., Палешко Я.С., Санакоєв Д.Б., Неклеса О.В. Дніпро : ДДУВС, 2019. 312 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

у номінації «Періодичні видання»:

I місце: Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs : Scientific Journal. 2019. Special Issue № 1 (102). 314 p. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

II місце: Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. 2019. № 1 (31). (*Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*)

Філософські та методологічні проблеми права : Науковий журнал / редкол.: Н.В. Камінська (голов. ред.) та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 1 (17). 128 с. (*Національна академія внутрішніх справ*)

III місце: Правовий часопис Донбасу : Збірник наукових праць. 2019. № 4. (*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Всеукраїнський конкурс на краще правниче видання спрямований на стимулювання наукової та навчально-методичної роботи науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України, активізацію дослідницької діяльності та підвищення професійної майстерності науково-педагогічного складу вищих шкіл, популяризацію педагогічних здобутків й удосконалення якості підготовки висококваліфікованих фахівців юридичної галузі відповідно до вимог сучасної освіти.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

Практика запрошення іноземних викладачів для читання лекцій чи проведення навчальних курсів є достатньо поширеною в європейському освітньому просторі. Наразі один із таких міжнародних проєктів реалізовується у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Лекційні та семінарські заняття з дисципліни «Менеджмент та адміністрування» для студентів 3-го курсу факультету соціально-психологічної освіти та управління провів професор Люблінського католицького університету Івана Павла II, доктор економічних наук Рафал Лізут. Курс розрахований на 2 навчальні тижні.

Польський професор розповів здобувачам вищої освіти про сучасні засоби управління проектами відповідно до вимог часу. Більш детально зупинився на понятті діджиталізації та прикладах успішних у впровадженні цього методу компаній. Розглянули і тему фінансової безпеки проєктів та підприємств, акцентувавши увагу на захисті інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

У ході занять вивчали сучасні дидактичні методи, зокрема, метод проєктування «AGILE». Після чого на практичному занятті студенти розробляли та захищали свій власний проєкт.

Контроль якості знань здійснювався методом діджиталізації, що гарантує об'єктивність з боку викладача та зацікавленість з боку студентів. Здобувачі вищої освіти відповідали на тести через прикладну програму у своїх смартфонах.

Студенти переконані, що коли викладач має бажання налагодити контакт та донести свій матеріал до групи, всі труднощі легко вирішуються. Такої ж думки і сам Р. Лізут: «В перші дні було не легко, оскільки студенти не звикли до такого формату. Заняття проводжу англійською мовою. Декому було складно зрозуміти окремі фрази, особливо професійні терміни на слух. Але з часом ми роззнайомились, і я вже бачив, як студенти почали отримувати задоволення від моїх лекцій. З часом вони ділилися враженнями і навіть жартували між собою англійською».

Також професор Люблінського університету розповів, що у ході занять відбувався обмін знаннями з історії, культури, традицій Польщі та України. «Я дуже задоволений, що мені випала нагода викладати в одному з кращих українських університетів, я отримав масу задоволення від спілкування з його ініціативними та зацікавленими у власному професійному зростанні студентами», – зазначив Р. Лізут.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ УКРАЇНИ З ЮВІЛЕЯМИ

КОМАРОВА Вячеслава Васильовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 1 січня 1950 р. у м. Комсомольську Донецької обл. У 1976 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). З 1976 р. по 1979 р. навчався в аспірантурі, і відтоді працює у цьому навчальному закладі. З 1982 р. – завідувач кафедри цивільного процесу. З 1988 р. обіймав посаду проректора з навчальної роботи, а з 2005 р. і донині – проректор з навчально-методичної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1980 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Метод правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин» (спеціальність 12.00.03). Вчене звання професора присвоєно у 1990 р. У 1993 р. обраний членом-кореспондентом, у 2004 р. – дійсним членом (академіком) Національної академії правових наук України.

Напрями наукових досліджень – теоретичні проблеми цивільного процесу, господарського судочинства, нотаріату та міжнародного комерційного арбітражу. Опублікував понад 270 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Суб'єкти цивільного процесуального права» (1990), «Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти» (у співавт., 1991), «Нотаріат» (1992, 2001), «Цивільне процесуальне право України: практика застосування» (1993), «Цивільне процесуальне право України» (2001), «Цивільний процесуальний кодекс: Науково-практичний коментар» (2001), «Проблеми науки цивільного процесуального права» (2002), «Нотаріат в Україні» (2006), «Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві» (2007), «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» (2008), «Міжнародний комерційний арбітраж» (2008), «Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного суду України» (2012), «Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ: монография» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.)), «Виконавче провадження: навчально-практичний посібник» (у співавт., 2014), «Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія» (у співавт., 2016) та ін.

Брав участь у складі робочих груп Кабінету Міністрів України з розроблення ряду законопроектів, зокрема, проекту Цивільного процесуального кодексу України, «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій України» та ін. Підготував ініціативний проект Кодексу комерційного судочинства України, брав участь у підготовці проекту Модельного цивільного процесуального кодексу країн СНД.

З 1997 р. по 2001 р. – перший президент Асоціації українських правничих шкіл як добровільної недержавної організації вищих юридичних навчальних закладів, один з ініціаторів створення цієї організації (на громадських засадах). Входить до складу Науково-консультативної ради при Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Член Міжнародної асоціації з процесуального права, член Національної спілки журналістів України. Член Акредитаційної комісії МОН України. Член редакційної колегії збірника наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України».

Заслужений юрист України (1998). Нагороджений орденом «За заслуги» III, II ступеня (2004, 2015), Подякою Міністерства освіти і науки України (2018). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2011), Премії імені Ярослава Мудрого (2001, 2008), конкурсу Спілки юристів України на краще юридичне видання (2000, 2001). Заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2011). Видатний юрист України (2013).

ТАЦІЯ Василя Яковича

Почесного президента

*Національної академії правових наук України,
дійсного члена (академіка) НАН України та НАПрН України,
радника президії НАПрН України*

Народився 13 січня 1940 р. у м. Полтаві. Почав свою трудову діяльність у 1957 р. токарем Полтавського паровозного депо. Після закінчення у 1963 р. Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) обіймав посади помічника прокурора району і прокурора відділу по нагляду за розглядом у судах кримінальних справ у Полтавській обласній прокуратурі. З 1966 р. його життя і діяльність пов'язані з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого: аспірант, старший викладач, доцент, заступник декана денного факультету, проректор з наукової роботи, з липня 1987 р. і до цього часу – ректор університету. У 1993 р. Указом Президента України від 23.07.1993 р. був призначений президентом - організатором Академії правових наук України, а у грудні 1993 р. Загальними зборами був обраний президентом Національної академії правових наук України. З 3 березня 2016 р. – почесний президент Національної академії правових наук України та радник президії НАПрН України.

У 1970 р. захистив кандидатську дисертацію за темою: «Кримінальна відповідальність за комерційне посередництво» (спеціальність 12.00.08). У 1973 р. присвоєно вчене звання доцента. У 1984 р. захистив докторську дисертацію за темою: «Проблеми відповідальності за господарські злочини: об'єкт та система» (спеціальність 12.00.08). У 1985 р. присвоєно вчене звання професора. У 1997 р. обраний дійсним членом (академіком) Національної академії наук України і входить до складу Президії НАН України (з 1998 р.).

Напрями наукової діяльності – кримінальне право (зокрема, питання об'єкта, суб'єкта та предмета злочину, кримінальної відповідальності за злочини проти особи, держави, довкілля, злочини у сфері господарської діяльності), проблеми теорії держави та права (питання методології правової науки, порівняльно-правових досліджень і правозастосування), конституційного права (принципи організації законотворчого процесу, правова природа та ієрархія правових актів тощо).

Автор понад 500 наукових праць, у тому числі понад 50 монографій, ряду навчальних посібників та підручників, серед яких: «Понятие, система и общие виды хозяйственных преступлений» (1974); «Ответственность за хозяйственные преступления» (1979); «Отвественность за хозяйственные преступления: объект и система» (1984), «Уголовный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий» (у співавт., 1987); «Кримінальне право України: Загальна частина» та «Кримінальне право України: Особлива частина» (у співавт., 1997, 1998, 2001, 2003, 2004, 2007, 2010, 2015); «Конституційне право України» (у співавт., 1999), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2011); «Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2004, 2006, 2008, 2013); «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України; Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція; Т.5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.), 2015 (англ.)), «Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві» (2016), «Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування» (у співавт., 2017), «Юридична енциклопедія» (1998-2004), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права; Т. 17: Кримінальне право» (у співавт., 2017).

Член низки президентських та урядових комісій, громадських організацій, зокрема Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, Науково-експертної ради Служби безпеки України, Колегії Міністерства освіти і науки України, Президії НАН України, Бюро Ради Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України,

Ради Союзу юристів України, Координаційної ради Міжнародного союзу юристів, Міжнародної асоціації законодавства, Міжнародної асоціації юридичної методології, Ради директорів Європейської організації публічного права, Міжнародної асоціації кримінального права, голова ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», віце-президент Спілки ректорів вищих навчальних закладів України та ін. Голова спеціалізованої вченої ради Д. 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Як член Конституційної комісії брав участь у розробці проекту Конституції України 1996 р., був головою робочої групи Кабінету Міністрів по розробці Кримінального кодексу України 2001 р., членом Вищої Ради юстиції України, Конституційної Асамблеї, Науково-консультативної ради при Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, брав участь у розробці проекту Статуту Міжнародного Кримінального Суду та багатьох інших законопроектів і проектів нормативних актів.

Голова наукової ради збірника наукових статей «Вісник Національної академії правових наук України», відповідальний редактор збірника наукових праць «Проблеми законності», співголова наукової ради журналу «Право України», голова редакційної колегії збірника наукових праць «Щорічник українського права», член редакційної колегії журналів «Вісник прокуратури», «Вища школа», «Бюлетень Міністерства юстиції України», головний редактор електронного видання «Вісник Асоціації кримінального права України» та ін.

Герой України (2004). Заслужений діяч науки і техніки України (1989). Нагороджений орденами князя Ярослава Мудрого V, IV, III, II та I ступенів (1995, 1998, 2009, 2015, 2018), орденом «За заслуги» II і I ступенів (2000, 2012), орденом «Знак Пошани» (1981), Почесними грамотами Верховної Ради України (2001), Кабінету Міністрів України (2002), Подякою Служби Безпеки України із врученням нагрудного знаку (2018), Золотою медаллю Національної академії правових наук України (2013). Лауреат Державної премії України в галузі архітектури (2001), Державної премії України у галузі науки і техніки (2004), Премії ім. В. Вернадського (2001), Премії імені Ярослава Мудрого (2001, 2002), Премії «Феміда-99». Має ряд відомчих, громадських, церковних нагород та урядові нагороди інших держав. Державний радник юстиції I класу (2010).

Почесний доктор Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка (2000), Харківського національного університету внутрішніх справ (2002), Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (2004), заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2005), почесний академік Острозького академічного братства (2005), почесний академік спільноти академіків Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (2005), почесний професор Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля (2012) та ін. Почесний громадянин міст Полтави (2001), Харкова (2004) та Харківської області (2014).

ГРИЦУКА Віктора Климовича

*члена президії НАПрН України,
голови Західного регіонального центру НАПрН України,
члена-кореспондента НАПрН України*

Народився 27 січня 1950 р. в с. Сохуженці, Ізяславського району, Хмельницької області. Розпочав свій трудовий шлях викладачем Плужнянського СПТУ № 3 у 1970–1971 рр. В 1971–1976 рр. навчався на юридичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). З 1976–1981 рр. працював у виконкомі Львівської міської Ради народних депутатів помічником першого заступника голови, заступником завідувачого відділом, завідувачим відділу. У 1984–1985 рр. – навчався в аспірантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка, 1989–1992 рр. – навчався в докторантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка. З 1981 р. і до 2003 р. працював на юридичному факультеті Львівського університету імені Івана Франка на посадах старшого викладача кафедр

ри, з 1986 р. – доцентом кафедри, з 1993 р. – професором кафедри, з 1999 р. по 2003 р. – завідувачем кафедри кримінального права і криминології. З 2003 р. до 2006 р. – декан факультету економічної безпеки, завідувач кафедри кримінального права і криминології Львівського юридичного інституту, з 2006 р. до 2007 р. – проректор з наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ, з 2007 р. до 2011 р. – перший проректор з навчальної та методичної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ; з 2011 р. до лютого 2015 р. – директор Навчально-наукового інституту права, психології та економіки; з лютого 2015 до квітня 2019 р. – декан юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ; з квітня 2019 р. – член Вищої ради правосуддя.

У 1985 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Історія кодифікації законодавства розвинутого соціалізму (на матеріалах Української РСР)» (спеціальність 12.00.01), а у 1993 р. – на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії» (спеціальність 12.00.08). У 2001 р. присвоєно вчене звання професора. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2012 р.

Напрямами наукової діяльності – дослідження проблем розвитку законодавства, наукових основ кодифікації кримінального законодавства, кримінальної політики української держави, удосконалення норм чинного Кримінального кодексу України. Опублікував понад 270 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Кодифікація законодавства Української ССР (1956–1987 гг.)» (1991), «Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії та методології» (1992), «Проблеми кодифікації кримінального законодавства України» (1993), «Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2001, 2002, 2003, 2005, 2007, 2009, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015), «Основи права України: підручник» (у співавт., 2005), «Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник» (у співавт., 2006), «Правознавство: навчальний посібник» (у співавт., 2006), «Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби» (у співавт., 2007), «Кримінальне право України. Загальна частина. Тести: навчальний посібник» (у співавт., 2007), «Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності» (у співавт., 2008), «Соціальна відповідальність: навчальний посібник» (2012), «Юридична відповідальність: навчальний посібник» (2012), «Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія» (2012, 2013), «Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща» (у співавт., 2012), «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія» (у співавт., 2013), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.)), «Філософсько-правова парадигма відповідальності людини: монографія» (2015), «Кримінальна відповідальність юридичних осіб міжнародний досвід та основні теоретичні підходи: науково-практичний посібник» (у співавт., 2017), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права; Т. 17: Кримінальне право» (у співавт., 2017).

Член редакційних колегій наукових видань «Слідча практика», «Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична», «Університетські наукові записки», «Часопис Хмельницького університету управління та права», «Митна справа», «Вісник кримінального судочинства», Internal Security. Publisher of the Higher School in Szczuyno.

Член Комісії з питань правової реформи, член Науково-консультативної ради при Верховному Суді України. Впродовж 1989 – 2001 рр. був науковим консультантом комітетів Верховної Ради України, де брав участь у розробці та доповненні більше 70 законопроектів. З 2007 р. по 2011 р. – член експертної Ради ВАК України з юридичних наук. Академік Академії наук вищої освіти України (2011). Голова спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Заслужений юрист України (2008), нагороджений Грамотою Міністерства внутрішніх справ України (2018), премією імені Святого Володимира (2013), премією Євразійської асоціації правничих шкіл та правників (2014).

АНДРІЙКО Ольгу Федорівну
члена-кореспондента НАПрН України

Народилася 28 січня 1945 р. у с. Вороньків, Бориспільського р-ну Київської обл. Після закінчення в 1972 р. юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) поступила до аспірантури Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, де пройшла шлях від молодшого наукового співробітника до завідувача відділу проблем державного управління та адміністративного права, де працює донині.

У 1976 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Правові питання автоматизації управління виробничим об'єднанням» (спеціальність 12.00.02 – нині 12.00.07), у 1999 р. захистила докторську дисертацію на тему: «Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади». Вчене звання старшого наукового співробітника присвоєно у 1995 р., професора – 2004 р. Обрана членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2010 р.

Напрями наукових досліджень – державне управління та адміністративне право, державна служба і адміністративна юстиція, проблеми організаційно-правового забезпечення державного контролю, адміністративна відповідальність. Автор понад 200 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Контроль в демократическом государстве: проблемы и тенденции» (1994), «Державне управління: теорія і практика» (1998), «Виконавча влада і адміністративне право» (2002), «Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики» (2003), «Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади» (2004), «Адміністративне право України. Академічний курс. Підручник у двох томах» (2004, 2009), «Проблеми вдосконалення організаційно-правового механізму реалізації виконавчої влади в Україні» (у співавт., 2006), «Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту» (2007), «Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право» (2007), «Принципи верховенства права у діяльності держави та адміністративному праві» (2008), «Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення» (у співавт., 2013), «Система органів виконавчої влади України: правові проблеми вдосконалення організації та діяльності» (у співавт., 2013), «Проблеми адміністративно-правового забезпечення оптимізації управління в Україні на сучасному етапі» (у співавт., 2014), «Концептуальні засади реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні у контексті забезпечення прав і свобод громадян» (у співавт., 2016).

Брала участь у розробці законопроектів у складі робочих груп Міністерства юстиції України, Кабінету Міністрів України, комісій Верховної Ради України, зокрема: Кодексу правил поведінки державного службовця, Кодексу адміністративних процедур в Україні, Кодексу добросовісної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, Кодексу дисциплінарної відповідальності державного службовця, Концепції реформи адміністративного права, Стратегії розвитку законодавства про державну службу, Кодексу України про адміністративні правопорушення, зміни та доповнення до Законів України «Про державну службу», «Про звернення громадян», «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про адміністративні послуги» та ін.

Член редколегії щорічника наукових праць «Правова держава», збірника наукових праць «Держава і право», науково-практичного юридичного журналу «Публічне право», українського науково-теоретичного часопису «Часопис Київського університету права». Член спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Нагороджена Орденом «Княгині Ольги» III ступеня (2015), Почесними грамотами Верховної Ради України (2003), Державної служби України (2004), Союзу юристів України (2014), Подякою Київського міського голови (2007), Президента Національної академії правових наук України (2014), Дипломом Вищого адміністративного суду України (2010). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2015).

СЕЛІВАНОВА Анатолія Олександрівна
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 29 січня 1945 р. в м. Харкові. У 1964 р. закінчив Харківський радіотехнічний технікум, у 1970 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). З 1970 р. по 1978 р. працював у керівних комсомольських органах, апараті Ради Міністрів УРСР, з 1978 р. по 1991 р. – старший викладач, доцент, професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка), з 1990 р. по 1995 р. – голова районної ради і виконавчого комітету Старокиївської районної ради депутатів м. Києва, з 1995 р. по 1996 р. – головний консультант, в. о. завідувача секретаріату Комісії Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності. У 1996 р. – радник Прем'єр-міністра України. З 1997 р. – завідувач відділу зв'язків з органами правосуддя Апарату Верховної Ради України. З 1999 р. і до цього часу – постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України.

У 1974 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Організаційно-правові форми діяльності місцевих Рад депутатів трудящих» (спеціальність 12.00.07). У 1988 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Територіально-галузеве керівництво господарським комплексом союзної республіки: проблеми теорії і практики» (спеціальність 12.00.07). Вчене звання професора присвоєно у 1989 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2004 р., у 2010 р. – дійсним членом (академіком) НАПрН України.

Напрями наукової діяльності – дослідження проблем конституційного права, адміністративного права і державного управління, банківського права України. Опублікував понад 460 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Верховенство права в конституційному правосудді (предмет конституційного права)» (2005), «Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України» (2005), «Законодавство про виконавче провадження» (2005), «Верховенство права в конституційному правосудді» (2006), «Конституційна юрисдикція» (2006), «Наука і закон» (2007), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Конституційні проблеми в сучасній теорії права» (2011, 2012), «Конституційна юрисдикція: навчальний посібник» (у співавт., 2011), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України» (у співавт., 2013 (укр.), 2016 (англ.), «Конституційне правосуддя в Україні» (2015), «Записки конституціоналіста» (2016), «Науково-практичний коментар Закону України «Про державну службу» (2017).

Брав участь у розробці проектів законів України: «Про порядок виконання рішень та висновків Конституційного Суду України Верховною Радою України», «Про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України», «Про Національний банк України», «Про Рахункову палату України», «Про судоустрій та статус суддів».

Входив до складу Конституційної Асамблеї України. Був членом Вищої ради юстиції (2001–2004), членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді України. Член експертної ради з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОН України з юридичних наук.

Член наукової ради юридичного журналу «Право України», член редакційних колегій наукових видань «Вісник Верховного Суду України», «Вісник конституційного суду України», «Бюлетень Вищої ради юстиції України». Член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Заслужений юрист України (1998), нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2010), Грамотою Верховної Ради України (2001), Почесною грамотою Верховної Ради України (2003), Нагрудним знаком «Відзнака Голови Конституційного Суду України» (2018), двома дипломами Міжкільцького та Кошицького університетів (2012). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2019), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2011).

ЛЕМАКА Василя Васильовича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 15 лютого 1970 р. у с. Вільхівка Іршавського р-ну Закарпатської обл. У 1993 р. закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (нині – Ужгородський національний університет), в 1997 р. – юридичний факультет цього ж університету. З 1993 р. по 2004 р. працював на посадах старшого юрисконсульта, асистента, старшого викладача, доцента, професора кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Ужгородського національного університету. З 1998 р. по 2004 р. одночасно – заступник декана юридичного факультету з виховної роботи, у 2004–2018 рр. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету цього ж університету. З 2012 р. по серпень 2013 р. – виконував обов'язки першого проректора. З 27 лютого 2018 р. – суддя Конституційного Суду України (призначений за квотою Президента України).

У 1996 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Закарпаття в державно-правовій системі Чехословацької Республіки (1919–1939 рр.)» (спеціальність 12.00.01). У 2001 р. присвоєно вчене звання доцента. У 2003 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні аспекти» (спеціальність 12.00.01). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено у 2004 р., вчене звання професора присвоєно у 2006 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2009 р.

Напрями наукових досліджень – теоретико-правові проблеми державотворення в Україні в контексті досвіду країн Центральної Європи. Опублікував понад 150 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Карпатська Україна 1938–1939 рр.: державно-правовий аспект» (1993), «Основи держави і права: навчальний посібник» (1999), «Конституційне (державне) право зарубіжних країн» (2001), «Теорія держави для юристів і політологів: навчальний посібник» (2002), «Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми: монографія» (2003), «Загальна теорія держави і права: методичні матеріали» (2004), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Актуальні проблеми розвитку правової системи України: навчально-методичний посібник» (2009), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Актуальні проблеми теорії держави і права (для магістрів і спеціалістів)» (у співавт., 2012), «Теорія держави і права (навчально-методичний комплекс)» (у співавт., 2012), «Тестові завдання з теорії держави і права. Базовий рівень для студентів 1-го курсу напряму «Правознавство» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція» (у співавт., 2013 (укр.), 2015 (англ.)), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України; Т. 2: Філософія права; Т. 3: Загальна теорія права» (у співавт., 2016 - 2017).

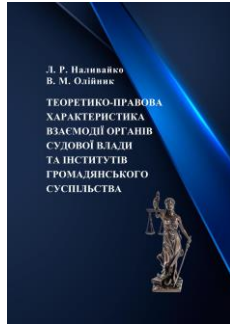
Брав участь у розробці проектів законів України: «Про політичні партії», «Про відновлення і збереження національної пам'яті Українського народу». Був включений до складу Наукової комісії Міністерства освіти і науки України (2007–2008), а також до складу групи експертів МОН України з питань ліцензування та акредитації (2005–2009). У складі робочої групи Ради з питань судової реформи України був розробником проекту закону «Про Конституційний Суд України» (2016). Перебував у складі Національної конституційної ради, створеної Президентом України. Вчений секретар Західного регіонального центру НАПрН України (2017).

Член редакційних колегій наукових видань «Вісник Національної академії правових наук України», «Регіональні студії», «Науковий вісник Ужгородського національного університету (серія «Право»)), «Публічне право», «Філософія права та загальна теорія права». Член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого та спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2011).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2019-2020 рр. науковцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ випущено наукові та навчальні видання:

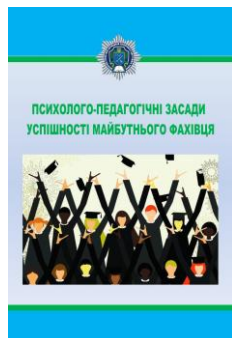
Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с.

ISBN 978-617-7665-73-0

Монографія присвячена загальнотеоретичним проблемам взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства. Проаналізовано наукові дослідження взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства. Сформульовано визначення поняття «методологія дослідження взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства», розкрито її систему. Акцентовано, що принципи взаємодії судової влади та інститутів громадянського суспільства доцільно уніфікувати у тривірневу систему: загальні, галузеві та спеціальні принципи та проаналізовано їх. Визначено елементи взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства. Розкрито особливості вітчизняної практики інформаційної взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства. Проаналізовано сучасний стан громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Досліджено зарубіжний досвід взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства.

Видання розраховано на науковців, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх тих, хто цікавиться проблематикою ефективності взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/3890>

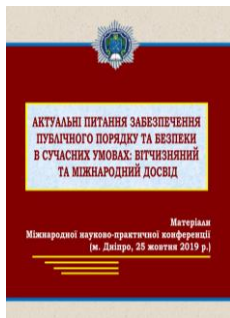
Психолого-педагогічні засади успішності майбутнього фахівця : монограф. / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. О. А. Агаркова; голов. ред. д-р психол. наук, доц. Л. М. Пріснякова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 200 с.

ISBN 978-617-7665-76-1

У монографії висвітлюються актуальні питання успішності майбутнього фахівця з соціально- психологічної та педагогічної точок зору. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови розвитку у здобувачів вищої освіти прагнення до успіху, професійної та особистісної самореалізації

Видання адресоване психологам, педагогам, аспірантам, магістрам та усім, хто цікавиться проблемами виховання майбутнього фахівця відповідно до компетенцій. підготовки майбутніх фахівців.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4195>

Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 жовт. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 288 с.

ISBN 978-617-7665-72-3

Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, в якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в Україні та зарубіжних країнах.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/3963>

Використання сучасних інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (28 листоп. 2019 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

ISBN 978-617-7665-10-5

У матеріалах семінару розглянуто актуальні питання використання сучасних інформаційних технологій у діяльності як Національної поліції, так і інших правоохоронних органів України.

Для викладачів та здобувачів вищої освіти спеціалізованих ЗВО, фахівців у галузі кібербезпеки.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4197>

Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матер. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 240 с.

ISBN 978-617-7665-11-2

Збірник містить матеріали восьмої Всеукраїнської науково-практичної конференції, у якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів і наукових установ України та зарубіжжя. Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4236>

Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 бер. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 414 с.

ISBN 978-617-7665-55-6

Збірник містить матеріали однойменної четвертої міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі закладів вищої освіти та наукових установ України і зарубіжжя, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми міжнародної та національної безпеки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ЗВО, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/4379>

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрієшин Владислав Володимирович – слідчий ГУНП в Одеській області, аспірант кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ

Андруш Лілія Володимирівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Анісімов Дмитро Олексійович – викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,

Арешонков Віталій Володимирович – докторант Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Березняк Василь Сергійович – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Брусакова Оксана Валеріївна – декан факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук

Буждиганчук Євдокія Юріївна – здобувач ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Венгерова Юлія Віталіївна – аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Головко Олександр Миколайович – завідувач кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Греченко Володимир Анатолійович – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Дараган Валерій Валерійович – завідувач кафедри кримінального процесу, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Духовник Юрій Євгенович – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук

Євдокіменко Світлана Вікторівна – завідувач відділу підвищення кваліфікації Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, доцент

Єрмаков Юрій Вячеславович – здобувач Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Завгородня Юлія Степанівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Загорулько Андрій Петрович – заступник начальника управління стратегічного аналізу та прогнозування Департаменту організаційно-аналітичної роботи МВС України, здобувач Національної академії державного управління при Президентові України

Зейналов Фазіль – викладач Бакинського державного університету, дисертант Академії державного управління при Президентові Азербайджанської Республіки

Каланча Інга Георгіївна – прокурор Київської місцевої прокуратури № 12, м. Київ, кандидат юридичних наук

Калюга Тетяна Олегівна – здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Капустник Володимир Валерійович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кіріленко Федір Олександрович – заступник начальника управління медіакомунікацій Міністра Департаменту організаційно-апаратної роботи МВС України, кандидат юридичних наук

Кобзар Олександр Федорович – начальник кафедри забезпечення державної безпеки Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, доктор юридичних наук, доцент

Ковальчук Олексій Васильович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент

Криловецький Андрій Леонідович – аспірант кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кучук Андрій Миколайович – доцент кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, доктор юридичних наук, доцент

Марисюк Костянтин Богданович – професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, доцент

Медицький Ігор Богданович – доцент кафедри кримінального права навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент

Мельников Володимир Леонідович – доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання Західно-Казахстанського державного університету, кандидат біологічних наук, доцент

Можечук Люся Василівна – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи, ад'юнкт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Омельченко Станіслав Валентинович – студент юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Осіпова Олена Олександрівна – аспірант Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

Павлик Микола Петрович – аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Павлова Наталія Валеріївна – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Павлютін Юрій Миколайович – кандидат юридичних наук, докторант Національної академії Служби безпеки України

Пашков Віктор Олександрович – доцент кафедри історії та політичної теорії Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», кандидат політичних наук

Правдін Володимир Ігорович – студент спеціальності «Міжнародні відносини» Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Проценко Олена Вікторівна – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Селіхов Дмитро Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сенько Анастасія Вадимівна – аспірант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Скок Александра Сергіївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Стацак Анжела Юріївна – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Столітній Антон Володимирович – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, доцент

Таус Мактим Марович – аспірант кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тертишник Володимир Митрофанович – професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, доктор юридичних наук, професор

Тищенко Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Тищенко Світлана Олександрівна – учений секретар Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Халапсіс Олексій Владиславович – т.в.о. завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Шендрик Владислав Володимирович – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Шило Ірина Вікторівна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Юрчишин Василь Миколайович – завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент

TABLE OF CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Holovko O. M., Hrechenko V. A. Professor N.I. Khliebnikov (1840-1880) as a historian of the Kyiv Rus State and Law	7
Kuchuk A. M. Human rights in the field of health care (based on the case law of the European Court of Human Rights)	15
Khalapsis A. V. Religious aspects of political and legal rules of the Roman republic	20
Zavgorodnya Yu. S. State obligations in child's rights ensuring	27
Nestertsova-Sobakar A. V. Civil procedural legislation on the Ukrainian lands as a part the Russian Empire in the pre-reform period (late XVIII – and I half of the XIX century)	33
Pashkov V. O., Pravdin V. I. Reasons and consequences of the modern migration crisis in the EU	38
Selikhov D. A. Legal regulation of agricultural credit on the Ukrainian lands of the Russian Empire in the second half of XIX – beginning XX centuries as a historiographical problem	46
ADMINISTRATIVE LEGAL AND CIVIL LEGAL REGULATION OF SOME AREAS OF SOCIAL RELATIONS	
Yevdokimenko S. V. Administrative legal principles of licensing and accreditation in educational area	61
Sobakar A. O. Application of anticorruption tools in activities of public administration actors: foreign experience and prospects of borrowing for Ukraine	69
Hryban V. H., Melnikov V. L. Physical activity as an important factor for health promotion and long-term life extension	75
Brusakova O.V. Administrative and legal status of aviation personnel in Ukraine	82
Pavlyutin Yu. M. Application of the category “interaction” in ensuring of national security of Ukraine	87
Rezorovych K. R. Right to personal life vs right to private life: discussion of relating categories	95

Tishchenkova S. O., Tyshchenkova I. O. Migration in present world: consequences, impacts, legal context	102
---	-----

CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINOLOGICAL
ANTI-CRIME ASPECTS

Marysyuk K. B. Modern judicial systems of the world (example of Quebec)	108
---	-----

Bereznyak V. S. Peculiarities of regulatory support of corruption prevention in police bodies	112
---	-----

Kirilenko F. O. Dynamics of crimes committed in 1960-2018 per 10,000 population	118
---	-----

Kirilenko F. O., Zahorulko A. P. Miscellaneous committed in Ukraine in 1960-2018	124
--	-----

Kovalchuk A. V., Dukhovnik Yu. Ye. Violation of the transplantation procedure: issues of improvement of criminal legislation of the Republic of Belarus	133
--	-----

Medytskyi I. B. Consequences of sexual violence: criminological dimension	140
---	-----

Skok O. S., Omelchenko S. V. Doctrinal basis of crime classification	147
--	-----

Skok O. S., Shylo I. V. Relations of crimes of different gravity degree in the Criminal code of Ukraine	153
---	-----

CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC
SUPPORT OF COMBATING CRIME

Kobzar O. F., Daragan V. V. Areas of improvement of training National Police pre-trial investigators	158
--	-----

Stashchak A. Yu., Shendryk V.V. Scientific interpretation of the concept of "principles of operational search activities of criminal police units»	163
---	-----

Stolotnii A. V. Electronic segment in criminal procedural legislation of the Republic of Belarus	168
--	-----

Tertyshnyk V. M. Victim in competitive criminal procedure	175
---	-----

Chaplinsky K. O., Kalyuga T. O. Ways of commitment fraud in tourist industry: forensic analysis	183
---	-----

Yurchyshyn V. M. Departmental control and procedural guidance – guarantees of legality observance in pre-trial investigation	189
---	-----

Areshonkov V. V. Regulatory framework of technical-forensic research	194
--	-----

Yefimov M. M. Peculiarities of establishing a psychological contact in the interrogation during the investigation of crimes against morality	200
Kalancha I. G. Electronic segment in criminal procedural legislation of Armenia	205
Kapustnyk V. V. Directions of improvement of legal regulation of carrying out by the National Police units of operational-search measure «Getting acquainted with financial and economic activity of enterprises»	210
Pavlova N. V. Use of demonstration means (anatomical dolls) during interrogation of a minor	215

POST-GRADUATE'S TRIBUNE

Andrieshin V. V. Signs of subjective part of offenses related to the use of authority. Concept of «quasi-corrupt crime».....	221
Andrush L. V. Problematics of regulatory definition of categories of persons and relevant services for medical support of police	227
Anisimov D. O. The subject of illegal influence on the results of official sports competitions	233
Buzhdyhanchuk Ye. Yu. Situation of crime as an element of forensic description of pimping committed by organized group	238
Vengerova Yu. V. Ways of committing crimes in tourist industry	244
Yermakov Yu. V. Legal principles of implementation of migration administrative procedures	250
Zeynalov F. National or people's sovereignty?	257
Krylovetskyi A. L. Types and forms of illegal (smuggling) movement and / or transportation to the territory (from the territory) of Ukraine	263
Mozhechuk L. V. Legal nature and features of retirement legal relations of Ukraine in terms of reforming	270
Osipova O. O. Peculiarities of implementation of principles of administrative judiciary in disputes on the provision of administrative services	275
Pavlyk M. P. Legal regime of employment activity abroad and its impact on the crime situation.....	281

Protsenko O. V. Preventing domestic violence is everyone's personal deal!	287
Senko A. V. Essence of forensic description of citizens' luggage thefts committed at the airport	293
Taus M. M. Victim's consent to conclude a plea agreement as a tool to widen the scope of the institution of the agreement in criminal proceedings: certain aspects	300
Reviews	306

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events	310
International cooperation	316
Personalities	317
New editions	324
<i>Authors</i>	326

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2020

№ 1 (104)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *О.М. Врублевська, А.В. Колесник, С.П. Лагдан*

Підп. до друку 30.03.2020. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 26,83. Обл.-вид. арк. 27,87.
Зам. № 06/20-зб. Тираж – 70 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т./ф. (056) 756-46-41, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018